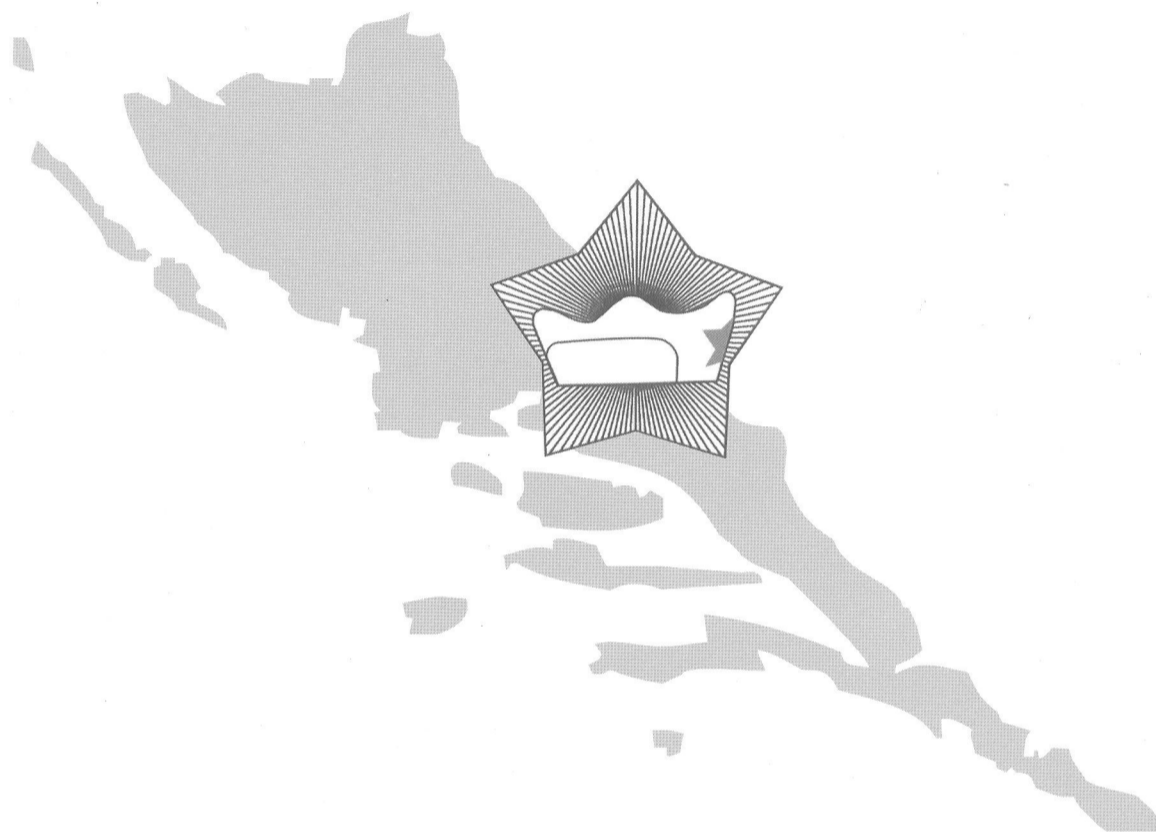

Nikola Anić

**POVIJEST OSMOG KORPUSA
NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE HRVATSKE
1943.-1945.**

urednici:

Fabjan Trgo
Vjekoslav Vidjak

CIP-Katalogizacija u publikaciji Sveučilišna knjižnica u Splitu

UDK 94(497.5)"1943/1945"

ANI, Nikola

Povijest Osmog dalmatinskog korpusa Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske : 1943.-1945.

/Nikola Ani . -Split: Udruga antifašističkih boraca i antifašista Grada ; Zagreb : Dom i svijet,

2004. - 438 str. : ilustr. (djelomice u bojama) , 26 cm

Bibliografija,

ISBN 953-99372-1-3 (Udruga antifašističkih boraca...)

ISBN 953-993 72-1-3

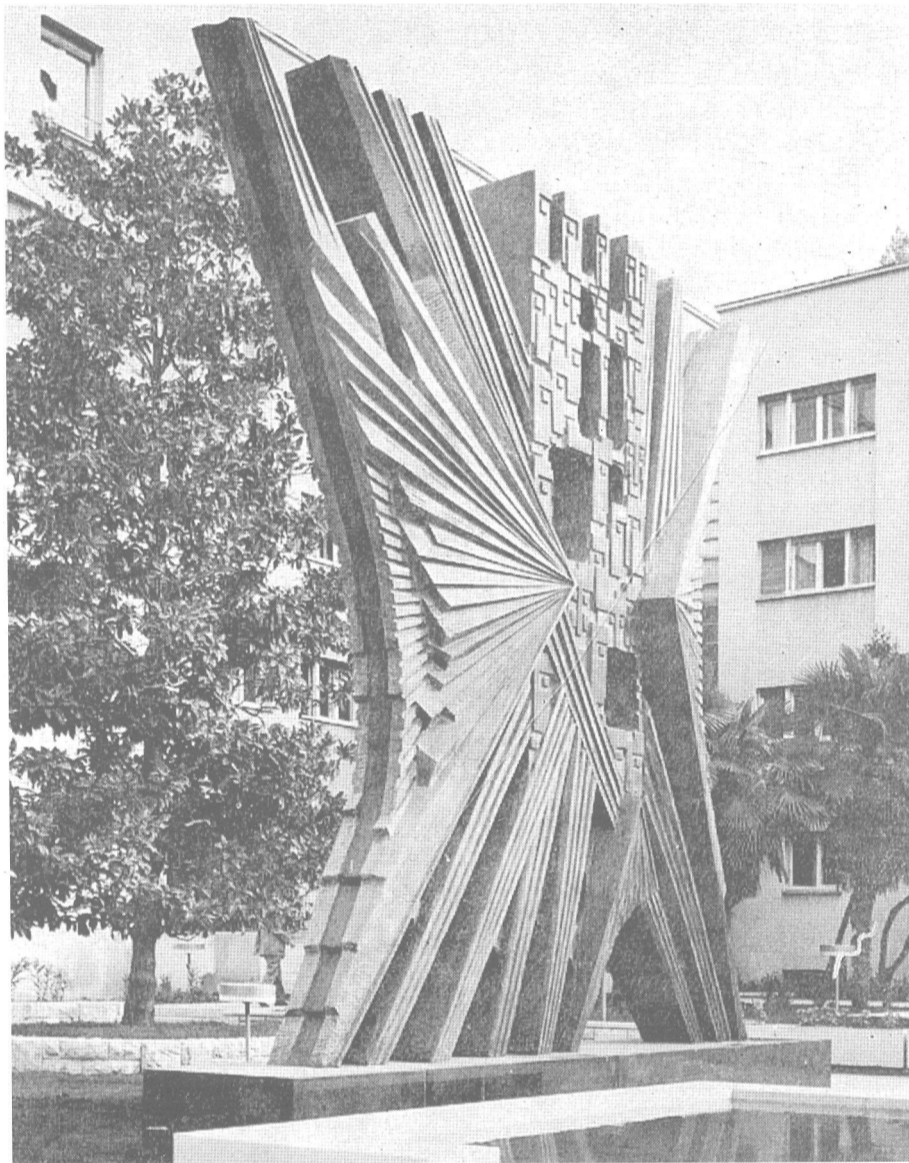
dr. sc. Nikola Ani

**POVIJEST OSMOG DALMATINSKOG KORPUSA
NARODNOOSLOBODILA KE VOJSKE HRVATSKE
1943.-1945.**

UDRUGA ANTIFAŠISTI KIH BORACA

I ANTIFAŠISTA GRADA SPLITA

SPLIT - 2004.

SPOMENIK ZATVORENICIMA, SPLIT

Tekst sa postolja:

ZATVARAN I MA
PROGANJANIMA
MU ENIMA
STRELJANIMA
NJIMA STO SU PATILI I UMIRALI USPRAVNO
DA BI OVA ZEMLJA ZIVJELA

Nasuprot skulpture na kamenom bloku
napisani su stihovi:

OVDJE JE SLOBODA U LANCIMA BILA
KRSILA OKOVE RAZVIJALA KRILA

Autor spomenika: ZEUKO RADMILOVI

PREDGOVOR

Dragi čitatelji, knjiga koja se nalazi u vašim rukama govori o povijesti dalmatinskog Osmog korpusa NOV Hrvatske i bilježi povijesne podatke o njegovom nastanku, borbenom djelovanju, ukupnom doprinosu i ulozi u oslobodjenju Dalmacije i drugih krajeva gdje je sve ratovao. Želja mi je bila da se ovom knjigom dobije šira panorama spoznaje o 8. dalmatinskom korpusu koji se u povijesti NOR-a u Jugoslaviji ubraja među najelitnije korpuse Titove NOV Jugoslavije, koji je bio u Drugom svjetskom ratu dosta blizu razini korpusa zapadnih saveznika i drugih zarađenih snaga.

Povijesna monografija o 8. dalmatinskom korpusu nastala je u skladu s njihovim naporima antifašističkih udruga i Saveza antifašističkih boraca i antifašista u Republici Hrvatskoj. Nakana je da se domaćoj i stranoj javnosti iznese prava istina o 8. dalmatinskom korpusu koji se iznjedrio iz velikog narodnooslobodilačkog rata na tlu Dalmacije i njegovom doprinosu slobodi i pobjedi nad tuđinom i njegovim pomagačima. U isto vrijeme težnja je da se nikada ne zaborave slavne borbe koje je Korpus vodio i da se vidi junaštvo i hrabrost svih njegovih pripadnika - boraca i rukovodilaca, mladića i djevojaka koji su teret rata iznijeli na svojim leđima.

Osmi dalmatinski korpus ubraja se među one korpuse NOVH i NOVJ koji su nastali u vrijeme općeg poleta narodnog ustanka u Dalmaciji nakon kapitulacije fašističke Italije. Osnovan je u Dalmaciji od težakara, ribara i pomoraca i drugih dalmatinskih građana, uglavnom u vojnoj vještini malo iskusnih mladića i djevojaka, njih oko 15.000 koji su razoružali vojsku talijanskog okupatora, uzeli oružje u ruke

da bi branili i obranili svoju Dalmaciju od nasrtaja njemačke vojske, vojske NDH i četnika Draže Mihailovića.

Vojevao je 8. dalmatinski korpus točno 545 dana - od 7. listopada 1943. do 2. ožujka 1945., kada je formalno prestao postojati i postao jezgro 4. armije. Išle su odlučno u borbu sve njegove jedinice i svi njegovi pripadnici, iz bure u buru, kroz teške borbe i brojne operacije, po svim dijelovima Dalmacije, zapadne Bosne i Hercegovine, Like, Bosanske krajine, Gorskog kotara, Hrvatskog primorja, Kvarnera, naše Istre, u Trstu i Slovenskom primorju, konkretno od Visa, Mostara i Drvara pa sve do Sose, do ekavši tamo kraj Drugoga svjetskog rata u Europi, 8. svibnja 1945. na najzapadnijoj granici tadašnje suverene Republike Hrvatske i Republike Slovenije. Težak je to bio i trnovit borbeni put na kojem je 8. korpus sa svojim brigadama i divizijama prešao tisuće kilometara i ispunio s velikim žrtvama svoj dug prema domovini vrativši matici Hrvatskoj one njene teritorije na kopnu i Jadranskom moru koje su stoljeima otimane, prodavane ili davane tuđincima. Ogromno je povijesno značenje postojanja i borbenog djelovanja 8. dalmatinskog korpusa, što je prvi i jedini u novijoj historiji hrvatskog naroda oslobodio i vratio matici zemlji njenu jadransku obalu i more, gdje su došli prvi Hrvati u VII. i VIII. stoljeću. Suvremena Republika Hrvatska, baš zahvalom, na prvom mjestu 8. dalmatinskog korpusa, dobila je svoju obalu i more Jadrana od Savudrije u Istri do Boke kotorske. Dalmatinske divizije 8. korpusa su u Drugom svjetskom ratu ne samo oslobodile taj hrvatski teritorij, nego su u prvim godinama iza Drugoga svjetskog rata - njih oko 25.000 Hrvata iz Dalmacije, od

novih osvajača osigurale sadašnje zapadne granice Republike Hrvatske. Tu inska noga nije više prisutna na Lastovu, u Zadru, na Cresu i Lošinju, u Rijeci i u našoj napadnoj Istri. Na cijelom hrvatskom dijelu Jadrana, zahvalom i 8. dalmatinskog korpusa, zavijorio se prvi put hrvatski stijeg.

Za tu asnu ulogu i povijesnu misiju, u borbi protiv talijanskog i njemačkog okupatora i njegovih pomagača - vojske tzv. NDH i etnika Draže Mihailovića, u temelje te povijesne zadatke, 8. dalmatinski korpus uzidao je oko 17.000 poginulih i ranjenih boraca i rukovodilaca, najviše Hrvata iz Dalmacije, a i drugih iz okupirane Jugoslavije. Bili su to veštom mladi borci - mladi i djevojke koji do tada nisu ni osjetili svu radost života. Ova knjiga o tome kazuje i dokazuje da je kroz 8. dalmatinski korpus NOVH prošlo oko 50.000 boraca, a glavninu su uvijek činili Hrvati iz Dalmacije. Među pripadnicima 8. korpusa bilo je i drugih boraca protiv fašizma i iz drugih krajeva okupirane Jugoslavije i stranih država - iz Italije, bivšeg Sovjetskog Saveza, Poljske, Cehoslovačke, Francuske, Luksemburga, iz Njemačke i Austrije i drugih. Bio je to uistinu korpus hrabrih Dalmatinaca i drugih antifašista koji su se borili i ginuli za veliku pobjedu nad fašizmom i nacizmom, iznad svega za slobodu i bolju budućnost, za svoju domovinu Hrvatsku.

U borbama protiv Wehrmachta, vojske NDH, etnika Draže Mihailovića i fašista Benita Mussolinija i drugih izroda, dalmatinski 8. korpus sa svojim divizijama i drugim sustavima postigao je velike borbene uspjehe. Oni su protivniku nanijeli gubitak od 71.000 vojnika. O tome se u knjizi daju podrobni podaci, kao i to da je 8. korpus sa svojim divizijama vodio duže i kraće vrijeme, od 1943. do 1945. borbe sa 12 njemačkih vrlo sposobnih i iskusnih divizija. Toliko njemačkih divizija bilo je u borbi s NOV Srbije, dok se protiv NOV Crne Gore i Boke borilo 8 njemačkih divizija, a protiv NOV Makedonije i NOV Kosova po pet njemačkih divizija. Uz to 8. korpus porazio je tri njemačke i jednu ustaško-domobransku diviziju, a njegove divizije, s ostalim snagama 4. armije, porazile su još tri njemačke i dvije ustaško-domobranske divizije. Za takvu pobjedu 8. korpus zaslužuje veliko priznanje. Poraziti ukupno devet protivničkih divizija to rijetko bilježi vojna povijest Drugoga svjetskog rata.

U borbama 8. dalmatinski korpus, kako rekostmo, imao je mnogo uspjeha. No, bilo je i iskušenja i teških dana, ovis-

no o mjestu, ulozi i uvjetima u kojima je djelovao. Svoju moralnu snagu, svijest i spremnost da da sve od sebe u borbi za slobodu, nacionalno oslobođenje i «bolje sutra» održavao je 8. korpus za cijelo vrijeme svog postojanja usprkos mnogim žrtvama, teško ama i neprilikama. I upravo ta moralna snaga, svijest i spremnost na žrtve za ostvarenje ciljeva antifašističke narodnooslobodilačke borbe bili su najvrjednije od onoga što je krasilo ne samo njega nego i druge korpus NOV Hrvatske i NOV Jugoslavije, sve njegove brigade i divizije i druge sustave i njegove borce i rukovodioce. U tome leži snaga njegove nepobjedivosti, kao i moć njegovih brigada i divizija kada je bilo najteže.

Osim nastanka i razvoja 8. korpusa, u knjizi su iznijete i druge činjenice bitne za oružanu borbu i oružane snage, da bi se potpunije sagledali uvjeti, uzroci i posljedice njegovog postojanja i rasta, kao i povezanost njegovog borbenog djelovanja s vojnom i političkom situacijom i razvojem narodnooslobodilačke borbe u cjelini i posebno u Dalmaciji i na ostaloj operativnoj prostoriji 8. korpusa. Stoga su zajedno s nastankom, razvojem i djelovanjem Korpusa obrađene osnove ne samo oružane borbe, tj. oružane aktivnosti, nego i sustav zapovijedanja i rukovođenja, ratna vještina i drugi vojni i politički imbenici ratovanja.

Povijest 8. dalmatinskog korpusa, s obzirom na borbu, kretanje i djelovanje i uopće o njegovom borbenom putu dali smo po sadržaju u knjizi uvodni dio i četiri poglavlja, zaključni dio i priloge.

Uvodni dio obuhvaća opća vojno-politička kretanja u Dalmaciji i u tome povijesno mjesto i ulogu 8. korpusa u NOB-i naroda Dalmacije. Posebno je u tom kontekstu dana ocjena koju je iskazao Vrhovni komandant NOVJ maršal Josip Broz Tito o herojstvu naroda Dalmacije i njegovih boraca i jedinica, kao i o doprinosu naroda Dalmacije u velikoj antifašističkoj borbi koja se vodila u okupiranoj bivšoj Jugoslaviji tijekom Drugoga svjetskog rata.

Prvo poglavlje opisuje situaciju u Dalmaciji tijekom kapitulacije Italije i iza toga kada je nastao i počeo borbeno djelovati 8. korpus. Potom se govori o njegovom formiranju i borbama koje je vodio od svog osnivanja 7. listopada 1943. dok nije prešao u završnu ofenzivu za oslobođenje Dalmacije 12. rujna 1944. godine. Dosta podataka dali smo ovom periodu jer je on najteži u povijesti 8. korpusa i satkan je nizom vrlo teških i krvavih borbi s nadmoćnim

Wehrmachtom i njegovim pomaga ima. Posebno smo obradili tešku situaciju u tzv. Njemačkim jesensko-zimskim operacijama krajem 1943. i početkom 1944., osobito u njemačkoj operaciji «Ziethen». Zaslužno mjesto dali smo obrani Vise, u istočnoj dalmatinskim jedinicama u obrani maršala Tita i VŠ. u Drvarskoj operaciji i dolasku maršala Tita na Vis i njegovom djelovanju na priznanju nove Jugoslavije. Obrađeno je povijesno značenje prvih velikih operacija koje su vodile divizije 8. korpusa na srednjo-dalmatinskim otocima, u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji, što je imalo velikog odjeka kod zapadnih saveznika u Italiji i uopće na njihov odnos prema novoj Jugoslaviji i njenoj NOV.

Drugo poglavlje govori o završnoj ofenzivi 8. korpusa za potpuno i konačno oslobođenje Dalmacije, što je počinjeno 12. rujna, a završilo 9. prosinca 1944. kada je Kninskom operacijom Dalmacija potpuno oslobođena. I u ovom poglavlju dajemo dosta podataka i činjenica koje su prisutne u ofenzivi 8. korpusa i o njegovim borbenim rezultatima. Posebno smo se zadržali na velikoj pobjedi izvojevanoj nad njemačkom vojskom kod Vukovog klanca u listopadu 1944. godine kada su dvije dalmatinske brigade - 1. i 11. i Grupa južnodalmatinskih otoka porazili njemačku 369. legionarsku diviziju, kakav uspjeh nije do tada zapisan u analima NOR-a u Jugoslaviji. S dosta detalja, opisane su velike napadne operacije koje je izvodio 8. korpus u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji, sve do Livna i Duvna. Opisuje se zatim serija napadnih operacija - splitska, šibenska i iznad svega kninska. Govori se i o oslobođenju Dubrovnika jer je tamo u estvovala 2. dalmatinska proleterska brigada, Dubrovački i Konavoski partizanski odred. Sve je obrađeno na taj način da se vidi nastanak, razvoj i rezultati pojedinih operacija i ofenziva 8. korpusa u cjelini. Nismo mimoišli ni u istočnoj Mornarice NOVJ u tim operacijama, zatim ulogu tenkova, topništva, inženjerije i zračnih snaga. Na kraju se iznosi bilanca završne ofenzive 8. korpusa u Dalmaciji, a to je uništenje dvije njemačke divizije - 264. pješake i 369. legionarske i o teškim gubicima 373. legionarske divizije. Tu je i prilog o gubicima 8. korpusa (1.884 poginula boraca i rukovodioca) koje je imao za oslobođenje Dalmacije.

U trećem poglavlju govori se o ofenzivi 8. korpusa i 29. hercegovačke divizije za oslobođenje Hercegovine - Širokog Brijega, Nevesinja i grada Mostara od 6. do 14. veljače 1945. Istakli smo posebno veliku ulogu dalmatinskog odje-

la i njegove nove narodne vlasti u prebacivanju jedinica 8. korpusa iz Dalmacije u zapadnu Hercegovinu i natrag kada je završena Mostarska operacija.

etvrto poglavlje razmatra situaciju nastalu u proljeće 1945. kada je počinjena ofenziva za oslobođenje zemlje, a 8. korpus je 2. ožujka 1945. postao jezgro za formiranje 4. armije. Opisano je kako su sve dalmatinske brigade i divizije, kao i drugi sastavi 8. korpusa, uključeni u završnu ofenzivu 4. armije od Like do Susednice, nalaze i se uvijek na težištu armijskog borbenog rasporeda i protiv glavnih snaga njemačke vojske. U ovom dijelu knjige obrađene su sve operacije koje je vodila 4. armija. Naravno to se govori o oslobođenju Istre, Trsta i Slovenskog primorja, kao i o okruženju i kapitulaciji njemačke 97. korpusa prije zvanične kapitulacije Trećeg Reicha. Ovo poglavlje smo završili opisom stanja i ulogom dalmatinskih jedinica u prvim danima i mjesecima iza završetka Drugoga svjetskog rata kada se rješavala sudbina naših naroda u Istri i drugim teritorijima koje su nepravedno date Italiji nakon Prvog svjetskog rata 1918.

Ratnu povijest 8. korpusa završavamo **zaključnim razmatranjima** o povijesnoj ulozi, doprinosu i borbenim učincima 8. korpusa tijekom njegovih 545 dana postojanja.

Iza toga slijede **prilozi** - njih 11, koji dopunjuju i šire elaboriraju povijest 8. korpusa i sve ono što prati njegova borbeno djelovanje. Prilozi su dati o suradnji 8. korpusa i Mornarice NOVJ, odnosno Jugoslavenske mornarice. Posebnu pozornost privlače prilozi Slavka Matića (Šibenik) o borbenim učincima 8. korpusa u ofenzivi oslobođenja Dalmacije, zatim tu su kraći biografski podaci o svim dalmatinskim i samostalnim brigadama 8. korpusa poslije 4. armije. Poseban je prilog S. Matića o nacionalnom i socijalnom sastavu 8. korpusa. U prilogu se nalaze i podaci o prvom političkom komesaru 8. dalmatinskog korpusa Ivici Kukuću, pa kazivanje generala Milana Kuprešanina, načelnika štaba i v.d. zapovjednika 8. korpusa. Pažnju privlače i dati konkretni podaci o svim njemačkim postrojbama s kojima je ratovao 8. korpus i njegove jedinice u sastavu 4. armije. Mario Wehras (Zagreb) iznio je, iz obimne njemačke dokumentacije, kazivanja i ocjene njemačkih asenika i generala o 8. korpusu. Dali smo, kao poseban prilog, neke napomene o tisku kojeg su izdavale jedinice 8. korpusa.

Ovi i drugi prilozi, razne sheme, grafikoni, karte i slike

samo oboga uju sadržaj monografije povijesti 8. dalmatinskog korpusa NOV Hrvatske.

Ovakav sadržaj monografije o povijesti 8. korpusa dokazuje da se u njenom pisanju išlo slijedom kronoloških događanja i da je raeno po povijesno-znanstvenoj metodologiji. Postupalo se po znanstvenim uputama i sa znanstvenom aparaturom, što knjigu stavlja u red znanstveno-povijesne publikacije. Zato se knjiga upu uje ne samo širem itateljstvu, nego i svima koji se bave problematikom povijesti Drugoga svjetskog rata, op om povijesti Dalmacije i Hrvatske. Daje se i znanstvenicima u inozemstvu koji se bave ovom problematikom, koji su angažirani na izu avanju antifašisti ke borbe u bivšoj Jugoslaviji, te u Hrvatskoj i Dalmaciji.

Monografija o povijesti 8. korpusa javlja se među posljednjim korpusnim monografijama o NOVH i NOVJ. Ona se pojavljuje kao posljedica trenutka realnih mogućnosti i potrebe da se napiše i objavi u povodu 60. obljetnice postojanja 8. korpusa i oslobo enja Dalmacije. Nastojali smo, kada to nije bilo mogu e ranije u initi, da se bar sada napiše povijest 8. dalmatinskog korpusa jer to zahtijeva suvremeni trenutak današnjice i goru a potreba da se budu im generacijama ostavi napisano ono što su u inili njihovi prethodnici u borbi protiv tu inaca i njihovih pomaga a u velikoj antifašisti koj narodnooslobodila koj borbi od 1941. do 1945. godine.

Zamisaio da se napiše povijest 8. dalmatinskog korpusa nakon 60 godina od njegova postojanja došla je, pored ostalog, i zbog toga jer je 1990. uništena pisana gra a o 8. korpusu, a koja je bila u listopadu 1987. godine u Duilovu u Splitu prezentirana na znanstvenom skupu o 8. korpusu. Ništa od toga materijala nije ostalo, niti je ikada objavljeno. Zato tu bogatu povijesnu gra u nisam mogao koristiti u pisanju ove monografije. Veliku sam prednost imao u tome što sam skoro 50 godina bio angažiran kao vojni povjesni ar na znanstvenom istraživanju i pisanju, uz mnogo ega drugog, i o 8. dalmatinskom korpusu, o njegovim brigadama i divizijama i drugim sustavima, o njihovim borbama i povijesnoj ulozi u NOR-u i što sam to kao profesor preko 20 godina predavao na Višoj vojnoj akademiji, održao stotine sati nastave iz te problematike u drugim vojnim i civilnim školama i akademijama, na sveu ilištima, širom bivše Jugoslavije i u Zürichu u švicarskoj vojnoj školi. Napisao sam o 8. kor-

pusu i njegovim jedinicama desetine tisu a stranica i objavio veliki broj znanstvenih radova. Posebna mi je bila olakšica što sam preko 15 godina radio na doktorskoj disertaciji o Narodnooslobodila koj vojsci Hrvatske 1941 - 1945. gdje 8. korpus i Dalmacija imaju zapaženo mjesto, kao i antifašisti ka Hrvatska u Drugom svjetskom ratu.

S obzirom na karakter knjige, a radi što ve e povijesne objektivnosti njenog sadržaja, u izradi monografije ponajviše su korišteni ratni povijesni dokumenti o partizanskim odredima, brigadama i divizijama 8. korpusa, kao i korpusna dokumentacija, i ostala dokumentacija o NOV Hrvatske i NOVJ. Sadržaj knjige proizlazio je i iz dokumentacije ostalih jedinica s kojima je zajedno djelovao 8. korpus i njegove brigade i divizije kada su ušle u sastav 4. armije. Ovdje je korištena i dokumentacija organa narodne vlasti i drugih političkih struktura NOP-a. Posebna se pažnja poklonila dokumentaciji neprijateljskih jedinica koja je korištena koliko je god bila dostupna. Me utim, kako sva povijesna dokumentacija i arhivska gra a nije sa uvana, sje anja pojedinih boraca i rukovodilaca uzimana su tako er u obzir kad god su mogla obogatiti sadržaj monografije. Dosta je korištena povijesna literatura, kako doma a, tako i ona objavljena u inozemstvu.

U svakom poglavlju, osobito kada se govori o velikim bitkama i operacijama koje je vodio 8. korpus i njegove divizije u sastavu 4. armije, iznio sam ocjene koje su kazali najeminentniji vojno-politi ki rukovodioci koji su vodili brigade i divizije i sam 8. korpus, kao i druge političke osobe iz NOP-a Dalmacije, Hrvatske i uop e, o događanjima koji se nalaze u ovoj monografiji. Poglavitito sam koristio povijesnu građu koja se prezentirala javnosti na znanstvenim skupovima održanim tijekom 1984. i 1985. godine u povodu 40. obljetnice tih događanja. Njihova kazivanja i ocjene, onih osoba koji su kreirali i vodili borbe i operacija 8. korpusa i njihove sustave, od velike su vrijednosti radi povijesnog dokaza o kvalitetama i drugim imbenicima u povijesti 8. korpusa.

Smatram potrebnim da na kraju predgovora dadem neka pojašnjenja o razlozima zašto je knjizi dat naziv **POVIJEST OSMOG DALMATINSKOG KORPUSA NARODNOOSLOBODILA KE VOJSKE HRVATSKE (1943. - 1945.)**. Naslov je na prvom mjestu bio uvjetovan sadržajem knjige, jer se, sukladno povijesno-znanstvenoj metodologiji, u knjizi

govori o povijesti 8. dalmatinskog korpusa NOVH, od njegovog osnivanja 7. listopada 1943. do prestanka 2. ožujka 1945., kada su njegove divizije i brigade ušle u sastav 4. jugoslavenske armije, pa smo opisali i njihova ratna djelovanja sve do kraja rata, tj. do 8. svibnja 1945. godine. Sto se tiče njegove numeracije, nju je dao VŠ NOVJ. Dodatak «dalmatinski» je nastao, kao i u drugim jedinicama NOVJ, po teritoriju gdje je nastao i gdje se najviše borio, a 8. korpus je, kako se u knjizi vidjeti, nastao na teritoriju Dalmacije gdje se i borio od početka do kraja svog postojanja.

Što se tiče onog dijela iz naslova gdje se kaže da je to korpus Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske, nastalo je na osnovi povijesne činjenice da je VŠ NOVJ u studenom 1942. promijenio raniji naziv oružane sile NOP-a u Jugoslaviji i dao joj novi naziv NOV Jugoslavije, a u njenom sastavu osnovane su Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske, Srbije, Slovenije, Bosne i Hercegovine, itd. S tim oružanim snagama neposredno su zapovijedali glavni štabovi - Hrvatske, Srbije, Slovenije, itd. sukladno direktivama i zapovijedima VŠ NOVJ i prema potrebama svojih zadataka. Tako na pr. 13. i 14. srpski korpus bio je pod GŠ NOV Srbije kao i 7. i 9. slovenački korpus pod GŠ NOV Slovenije, ali pod jedinstvenom komandom, tj. pod VŠ NOVJ. Orijentaciju na nacionalno obilježje oružanih snaga NOP-a dao je još na početku ustanka 1941. CK KPJ i Vrhovni štab kada su se s obzirom na višenacionalnu zajednicu po svim pokrajinama i budućim federalnim jedinicama poželjelo stvarati vojne snage i posebna vojna rukovodstva NOR-a. Bio je to izraz vojnih i političkih potreba radi rješavanja nacionalnog pitanja, uspostavljanja nacionalne ravnopravnosti i nacionalne afirmacije. Narod je to rado prihvaćao i taj čin je pozitivno djelovao na tijek ustanka i razvoj NOR-a. I poslije rata, pod nacionalnim obilježjem nastavljeno je imenovanje partizanskih jedinica i sjećanje naroda na povijesnu stvarnost NOR-a, tako da je nacionalno i teritorijalno obilježje jedinica NOV u cijeloj Jugoslaviji imala veliko i povijesno značenje.

Možemo konstatirati da je tijekom NOR-a bilo nekih u CK KPJ i VŠ NOVJ koji su se zalagali da se ukinu nacionalna obilježja i postojanje NOV Hrvatske, NOV Srbije, NOV Slovenije, NOV Vojvodine, itd., ali tome se suprotstavio Vrhovni zapovjednik maršal J.B.Tito. Konkretno, u ožujku 1944. iz VŠ NOVJ i CK KPJ stiglo je u GŠ NOVH i CK KPH

stajalište, i tražilo se mišljenje da se ukine naziv NOV Hrvatske, tj. «nacionalno obilježje» i uvede naziv «Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije za Hrvatsku», Srbiju, Sloveniju, itd. GŠ NOVH nisu se s time složili s objašnjenjem da rukovodstvo NOP-a Hrvatske smatra da je preuranjeno da se ukinu nacionalna obilježja vojske i da bi to pravilo teško bilo u Hrvatskoj.¹ Tito se složio sa stajalištem GŠ NOVH i CK KPH. Tek 1. ožujka 1945. po Titovoj zapovijedi, s obzirom na skoriji završetak rata i nove vojne potrebe, donio je odluku da se promijeni naziv NOVJ u Jugoslavensku armiju. Tako se od tada Glavni štab NOV Hrvatske naziva Glavni štab Jugoslavenske armije za Hrvatsku², a to se isto promijenilo i u NOV Slovenije, Srbije, Vojvodine, Makedonije, itd...

Kada je 7. listopada 1943. Vrhovni komandant J.B.Tito izdao naredbu da se formira 8. korpus u naredbi je stajalo «da u sastav VIII. korpusa NOV ulaze 9., 19., 20. i 26. divizija NOV i svi partizanski odredi na teritoriji Dalmacije i dalmatinskih otoka», kao dio NOV, što je pod zapovijedi GŠ NOV Hrvatske.³

Gore rečene činjenice činile su opravdanu osnovu naziva knjige koja se, dragi prijatelji, nalazi u vašim rukama.

Molim cijenjeno prijateljstvo da autoru ove monografije ne bude zamjereno što nedostaju mnoge pojedinosti, imena i primjeri iz borbe koje je korpus vodio na svojoj bogatoj stazi i neka to bude shvaćeno tako da je sve što je izloženo u knjigu u najboljoj namjeni i želji da se istaknu najznačajnije činjenice nužne za izučavanje naše ratne prošlosti radi naše budućnosti.

U pisanju monografije dosta su mi pomogle primjedbe, sugestije i mišljenja koje su na monografiji o 8. dalmatinskom korpusu dali pojedini prijatelji i znanstveni radnici. Svima se njima zahvaljujem, a osobito recenzentima Fabjanu Trgi, ratnom komesaru 12. dalmatinske brigade i 26. divizije koji je tijekom rata bio neprekidno u 8. korpusu. Hvala i nedavno preminulom prof. dr. sc. Vjeku Omaši u koji je radio na recenziranju dijela monografije. Hvala i prof. dr. sc. Mladenu Coli u koji je recenzirao ostali dio monografije. Posebnu zahvalu upućujem svima koji su dali svoj prilog u ovoj knjizi. Moju pažnju i zahvalnost iskazujem članovima Odbora za pisanje monografije o 8. korpusu, a najviše dipl.ing. Vjekoslav Vidjaku koji se premnogo angažirao na svim radovima da se pripremi i objavi ovaj libar. Hvala

Udruzi antifašističkih boraca i antifašista grada Splita i drugih udruga u pojedinim županijama, svima koji su dali svoju pomoć i pomogli da se tiska i stavi u javnost povijest 8. dalmatinskog korpusa.

Ove pisane retke posvećujem na prvom mjestu omladini, zatim svim sugrađanima Dalmacije i Republike Hrvatske, obiteljima i nasljednicima poginulih i umrlih drugova i drugarica koji su skupa sa mnom za cijelo vrijeme rata bili u 8. dalmatinskom korpusu, od Visa do Šibenika.

1. Dokument se nalazi u Arhivu CK KPJ(SKJ). Beograd br. 105/1944-
2. Arhiv VII, k. 804, reg. br. 5-7-
3. Vidi naredbu o formiranju 8. korpusa u 1. poglavlju knjige.
4. U Ljubljani je 1999. izišla povijesna monografija 9. slovenskog korpusa pod naslovom «Deveti korpus Slovenske narodnoosvobodilne vojske (1943.-1945.)». Izdala je Knjižnica Narodnoosvobodilačke vojske i partizanskih odreda Slovenije.

Su uraj na Hvaru -
Split, 2004. godina.

Autor

Split, centar političke aktivnosti i revolucionarnog pokreta u Dalmaciji, snimak iz 1941. godine

UVOD

I.

NARODNOOSLOBODILA KA BORBA U DALMACIJI OD 1941. DO OSNIVGANJA 8. DALMATINSKOG KORPUSA, JESENI 1943. ¹

Drugi svjetski rat donio je bezbrojne nesreće i stradanja mnogim narodima. Agresijom fašističkih sila razbijena je Kraljevina Jugoslavija.

Desetog travnja 1941. proglašena je kvislinška NDH, koji su stvarni gospodari bili Njemačka i Italija. Tada je V Maček pozvao sav hrvatski narod da se pokori novoj vlasti. Dalmaciju je okupirala talijanska vojska: zaposjele su je trupe 6. i 17. armijskog korpusa.

Rimskim ugovorom od 18. svibnja 1941., koji su potpisali ustaški poglavnik Ante Pavelić i fašistički vođa Benito Mussolini, Dalmacija je podijeljena između NDH i Italije. Tim ugovorom Italija je anektirala dio južno od rijeke

Mussolini i Pavelić poslije potpisivanja ugovora o podjeli Hrvatske
18. svibnja 1941.

Zrmanje, zapadno od željezničke pruge Knin - Split s gradovima Splitom, Šibenikom i sve otoke ispred obale, osim Braća i Hvara. To područje, s bivšom zadarskom enklavom i Bokom Kotorskom, stavljena je pod upravu

novoformiranog Guvernera Dalmacije (Governatorato della Dalmazia) sa sjedištem u Zadru.

Talijanska vojska 15. travnja ulazi u Split, a trebalo je još 10 dana za okupaciju cijele Dalmacije. Veći dio teritorija koji je pripao NDH također je posjela talijanska vojska, zaključno s Karlovcem.

U vrijeme ulaska talijanskih trupa u Dalmaciju, ustaški elementi (A. Luetić, ustaški povjerenik u Splitu) i pojedini zastupnici HSS (J. Berković, S. Matijević) idu im ususret i pozivaju narod da srdačno dočeka «savezničku prijateljsku vojsku». Isto se dogodilo i u Dubrovniku: gradonačelnik dr. J. Baljkas (inače tajnik HSS), 17. travnja pozdravlja i predstavnike talijanskog okupatora izjavio je «da mu je to najslavniji dan u životu».

Međutim, to im nije pomoglo da u Splitu uspostave i u vrste ustašku vlast; ustaškog ministra E. Bulata talijanski general F. Zingales jednostavno je izbacio iz zgrade bivše banske ispostave, gdje se je on namjeravao utaboriti. Talijani u Splitu, kao i na cijelom području Dalmacije, preuzimaju svu vlast.

Od prvog dana stupanja na tlo Dalmacije talijanski okupator je usmjerio svoju nasilnu aktivnost na talijaniziranje anektiranog područja, uvodi ustav i zakone fašističke Italije, uklanja sve elemente hrvatske etničke kulture, spomenike (G. Ninski), nasilno uvodi talijanski jezik u nadležstva i škole, mijenja hrvatske nazive ulica, mijenja osobna imena.

¹ Ovaj prilog napisao je Fabjan Trgo

Talijani nastoje pod svaku cijenu da splitski nogometni klub «Hajduk» privole da igra u Italiji pod imenom «Spalato», što uprava kluba i igra i odbijaju te donose odluku o samoraspuštanju, što je ve ranije u inio radni ki sportski klub «Split». Krajem travnja u Splitu po inje izlaziti talijanski list «San Marco».

Talijanski okupator je pokušao na po etku okupacije perfidnom, naizgled tolerantnom politikom stvarati duh pomirljivosti naroda prema njihovoj vlasti. Okupatorske vlasti pustile su iz zatvora ljude koje su u pojedinim mjestima ustaše zatvorile za vrijeme svoje kratkotrajne vladavine. Sve je to trebalo pogodovati stvaranju iluzija da se rat može mirno proživjeti.

Talijanski vojnici biciklisti iz Zadra u pokretu prema Benkovcu, travanj 1941.

No, nakon prvih

Ustaški /bivši jugoslavenski/ oružnik i talijanski karabinjer patroliraju Splitom u travnju 1941.

va Partije i oko 500 skojevaca), bile su jedina politička snaga u Dalmaciji koja se nije mirila s novonastalim stanjem. Polaze i od opredjeljenja i stavova sadržanih u Proglasu KPH, kojega je autor bio Tito, da je Komunistička partija nastaviti borbu «u prvim redovima narodne borbe protiv osvajača», Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju, sekretar kojemu je bio Vicko Krstulović, već 12. travnja objavljuje Proglas koji predstavlja platformu za općenarodnu oslobodilačku borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika.

U Proglasu se između ostalog kaže «odbacimo strane klerike i stanimo kao jedan na branik naše domovine».

Međutim, taj poziv kod građanskih stranaka ostao je bez odjeka budući da su se nakon talijanske okupacije prvaci bivših građanskih stranaka - HSS, SDS, JRZ - pasivizirali ili stavili u službu nove vlasti, okupatorske ili kvislinške. Dio višeg katoličkog klera uspostavio je suradnju s okupatorom i pozivao narod na poslušnost novoj vlasti.

Pokrajinski komitet KPH pristupa pripremama za organiziranje oružane borbe. U tom cilju pri Pokrajinskom komitetu imenovana je Vojna komisija s Ivanom Lučićem i Lavom Evićem na čelu. Vojne komisije osnivane su pri većini kotarskih i mjesnih komiteta KPH. Njihov je zadatak bio da prikupljaju oružje i vojnu opremu za udarne i oružane grupe koje će uskoro formirati. Prikupljeno je još u travnjaškom ratu preko 2000 pušaka i oko 120 puškomitraljeza.

U svibnju je na južnim padinama Marjana formiran partizanski odred od oko 60 članova, koji su položili zakletvu da će se boriti protiv okupatora i domaćih izdajnika. Toga mjeseca, u gradovima srednje i sjeverne Dalmacije, počinju se izvoditi sabotaže i diverzije, na što okupator i ustaše reagiraju hapšenjima i progonima komunista i drugih antifašista u Splitu, Šibeniku, Kaštelima i drugim mjestima.

Napadom Trećeg Reicha na Sovjetski Savez, 22. lipnja 1941., bitno se mijenja odnos snaga u vojnom i političkom pogledu, u dotadašnjem razvoju svjetskog sukoba. Za

rukovodstvo KPJ bio je to znak za neposredni prijelaz na oporužani ustanak, na koji ono svojim proglasom od 22. lipnja poziva narod Jugoslavije: «*Kucnuo je sudbonosni trenutak. Započela je odsudna bitka.*», kaže se u spomenutom proglasu.

Još istog dana u Splitu se sastao Pokrajinski komitet KPH i zaključio da odmah treba poći s akcijama protiv okupatora, što prije organizirati oružanu borbu. Radi priprema sa organizacijom oružane borbe u Splitu su se okupili delegati gotovo svih partijskih organizacija iz pokrajine.

Već 23. lipnja izlazi prvi broj ilegalnog glasila NOP-a «*Naš izvještaj*» (u nakladi od 1000-2000 primjeraka) koji je bio od neprocjenjivog značenja za organizaciju i tumačenje ciljeva NOP-a.

Pod utjecajem partizanske borbe u Lici i Bosanskoj krajini, kao i zbog ustaškog terora, krajem srpnja došlo je do ustanka srpskog naroda u nekoliko sela Kninske krajine. Međutim, zbog nesnalaženja, a i slabosti partijske organi-

zacija, posebno iz gradova. Početkom kolovoza prišlo se formiranju prvih partizanskih odreda. Do sredine mjeseca formirani su Sinjski, Šibenski, Vodičko-zatonski, Solinski, Splitski i Trogirsko-kaštelanski partizanski odredi. Svi ovi odredi su se trebali prebaciti na Dinaru, na područje Vještice Gore.

Međutim, zbog nedovoljnih priprema i slabe organizacije prebacivanja iz gradova i primorja na Dinaru po krševitom dalmatinskom bespuću, bez vode i za kratkih ljetnih mjeseci, odredi koji su krenuli prema odredištu nisu uspjeli. Bili su razbijeni od okupatora i ustaša, ili su bili prisiljeni da se vrate u svoje ranije baze. Najviše je stradao Splitski partizanski odred, komandant kojega je (Mirko Kovačević - Lala) u borbi poginuo; dio partizana se pod zaštitom noćnog izlaza iz neprijateljskog okruženja.

Međutim, 24 boraca Splitskog partizanskog odreda, ustaše su zarobili i podvrgli strahovitom mučenju te 26. kolovoza strijeljali nedaleko od Sinja na mjestu zvanom Ruduša.

Pored slabe organizacije i nedovoljnih priprema, jedan

od uzroka neuspjeha i poraza prvih partizanskih odreda u ljeto 1941. jest i činjenica što je znatan dio seljaka pod utjecajem ustaške propagande povjerovao da se radi o rušiteljima hrvatske države pa je pomagao u njihovoj likvidaciji.

Bio je to težak udarac za NOP Dalmacije, ali ga nije obezglavio. Već u rujnu na Dinari je formiran Dalmatinsko-dinarski NOP odred, koji se dijeli na tri grupe odreda: dinarski, kamešnički i svilaški, da bi se partizanska aktivnost

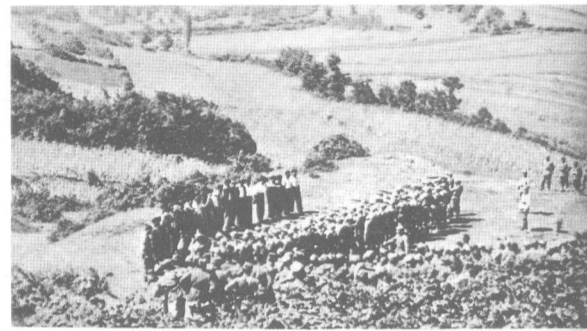
Dubrovnik travnja 1941., predstavnici vlasti i ustaša

zacija u Kninu, komandu nad kninskim ustanicima preuzeli su velikosrpski elementi, koji su došli od Kninske krajine u inicijalni etnički uporište. Uz podršku i pomoć Talijana već u 1941. formiraju se etničke jedinice, a u ožujku 1942. formira se tzv. Dinarska etnička divizija.

Utjecaj KPH, kao organizatora ustanka, bio je naj snažniji u Primorju, u gradovima i na otocima. Stoga je razumljivo što u prve partizanske odrede stupaju ljudi, pretežno omlad-

prenijela na što više područja.

Pod rukovodstvom PK KPH za Dalmaciju formiran je Livanjski NOP-odred, uskoro su obnovljeni Solinski i Šibenski partizanski odredi. U okolini Knina, Vrlike, Makarske, Metkovića i na Pelješcu formirane su nove partizanske i udarne grupe. U gradovima, naročito u Splitu, pojačane su diverzije i sabotaže. Ova aktivnost borbi protiv okupatora naročito je pojačana dolaskom sekretara CK KPH Rade

Talijanski vojnici i ustaše strijeljaju zarobljene prvoborce Splitskog partizanskog odreda u Ruduši kod Sinja 26. kolovoza 1941

Konara u Split (rujan 1941.), koji je u studenom pao u ruke Talijana i 22. svibnja 1942. strijeljan u Šibeniku sa 55 rodoljubivcima u 16. i 22. svibnja.

Sa sjevernodalmatinskog terena, uglavnom sa šibensko - vodi kog i sa zadarskih otoka, od listopada do prosinca, preko Bukovice u Liku odlaze među tamošnje partizane četiri grupe dobrovoljaca, od kojih se formirala dalmatinska eta, koja ulazi u sastav bataljuna «Marko Oreškovi», što je bilo veoma značajno za stvaranje međusobnog povjerenja boraca Hrvata i Srba.

Kriza partizanskog pokreta, nakon neuspjeha prvih odreda, je prebrojena usprkos teškoćama koje prate svaki poetak. Već potkraj 1941. u Dalmaciji se s puškom u ruci bori oko 760 partizana.

Fašističko - ustaška masovna hapšenja, torture i strijeljanja nisu zastrašili narod Dalmacije. Talijanski prefekt Splita, P. Zerbino, uoči opasnosti od razbuktavanja partizanske borbe, u svom izvještaju predlaže da Dalmaciju treba «posve iseliti».

U prva tri mjeseca 1942. formirani su Kaštelanski, Bukovinski, Kninski i Mosorski partizanski odredi i

Neretvanska partizanska eta. Na sektoru Trogira djeluje Trogirsko-rogoznika partizanska eta, na srednjodalmatinskim otocima partizanske grupe. Značajnu ulogu u organizaciji partizanskih jedinica imali su borci španjolskog građanskog rata: Maks Bašić, Božo Bilić i Dujo Bašić. U veljači na teren Dinare dolazi Vicko Krstulović koji postaje komandant štaba 4. operativne zone formirane u travnju 1942. pod njegovu su komandu stavljene sve partizanske jedinice na području Dalmacije. Borbeno djelovanje partizanskih jedinica uz podršku naroda prisililo je talijanskog okupatora da dovodi nova pojačanja i da poduzima opsežnije represivne mjere.

Po etkom 1942. u Dalmaciji je bilo oko 50.000 talijanskih vojnika. Partizanska borba razvija se i na moru. Počelo je u Makarskom primorju kada su partizani u siječnju 1942. zaplijenili brod «Merkur» i općim ustankom, a u Bašini djeluje partizanski odred. Po etkom svibnja potopljen je gljeboder na ušću Neretve. Istog mjeseca u blizini Podgore zaplijenjen je s tovarom hrane motorni brod «Mira», zatim je potopljen parobrod «Vis». Na vodi kom terenu, po etkom lipnja, formirana je Primorska partizanska eta.

etnici u društvu s Talijanima u Kninskoj krajini ljeti 1942.

Rukovodstvo NOP-a Dalmacije, PK KPH, je u svibnju iz Splita prešao na Dinaru. Od 4 - 6. lipnja na Vještici Gori održava vojno političko savjetovanje na kojem su analizirani rezultati dotadašnje narodnooslobodilačke borbe i utvrđene smjernice za daljnji razvoj NOB u Dalmaciji. U skladu sa zaključcima savjetovanja već u lipnju formirano je nekoliko partizanskih bataljuna: Biokovski «Josip Jurčević», Prvi udarni dalmatinski bataljun u Podinarju, Drugi srednjodalmatinski bataljun na Vještici Gori. Na Hvaru se osniva partizanska četa «Matija Ivaničević», a na Braču «Bračanska partizanska četa». Na savjetovanju je donijeta odluka da se proširi slobodni teritorij. U pogledu daljnjeg razvoja narodne vlasti odlučeno je da se izaberu i uspostave općinski i kotarski NOO i da se izvrše pripreme za formiranje Pokrajinskog NOO za Dalmaciju.

Na pojačanu aktivnost partizana okupator je sa svojim pomagačima - ustašama, domobranima i etnicima odgovorio ofenzivnim operacijama gotovo u cijeloj Dalmaciji.

Vojne operacije po pravilu su pratile pljačke, paljenje sela i ubojstva stanovništva. U srpnju Talijani osnivaju koncentracijski logor na Molatu, pored koje postoje i logori na Ošjaku, a poslije u Janjini na Pelješcu, na Prevlaci i Mamuli. Do ljeta 1942. kroz zatvore i logore prošlo je 20.000 Dalmatinaca, a do kraja rata više od 82.000.

Takvo ponašanje talijanskog oku-

patora i njegovih suradnika u narodu je još više razbuktavalo patriotske osjećaje i antifašistička raspoloženja, koje se manifestiralo u rastućem prilivu novih boraca u partizanske jedinice, u širenju NOP-a.

Polovicom 1942. u Dalmaciji je oružana borba već zahvatila sva važnija područja, partizanske jedinice organizacijski su ojačale, a sve veću ulogu naroda u NOB-u stvaralo je perspektiva za borbu širih razmjera. Tada se u jedinicama Dalmacije borilo oko 2.400 boraca. Narodnooslobodilački odbori bili su formirani u gotovo polovici mjesta Dalmacije. Gradski NOO formirani su u Splitu, Šibeniku i Dubrovniku. Pored mjesnih bilo je osnovano i sedam kotarskih NOO.

U takvim okolnostima dolazak proleterskih i udarnih brigada pod Titovom komandom u zapadnu Bosnu i Hrvatsku dao je novi impuls NOP-u u Dalmaciji. Uslijedio je masovni priliv boraca u dalmatinske partizanske jedinice, a u proleterske i udarne brigade tada je stupilo oko 2000 Dalmatinaca. Zajedno s proleterskim i udarnim brigadama jedinice četvrte operativne zone vodile su se višednevne žestoke borbe na širem području Livna koje je oslobođeno 5. kolovoza. U to vrijeme oslobođeni su Duvno, Aržano, Šestanovac, Lovre i mnogo drugih mjesta. Time se oslobođeni teritorij proširio od Jajca preko Dinare, Kamešnice i Biokova sve do Sinja, Imotskog i Zadarja. Makarsko primorje bilo je slobodno od Gradca do Makarske.

"Za kralja i otadžbinu!" - etnici u savezu s Talijanima na kninskom terenu, ljeta 1942.

etnicima iz okoline Knina talijanski oficir daje instrukcije za borbu protiv partizana

Da bi povratili izgubljene krajeve i uništili biokovske partizane, Talijani uz podršku ustaša i domobrana, kao i etnika dovedenih iz Hercegovine, poduzimaju veliku ofenzivu (operacija «Albia») na širem području Biokova s oko 30.000 vojnika uz podršku zračnih i pomorskih snaga. Pod pritiskom ovih snaga bataljun «Josip Jurčević» (oko 720 boraca), ne prihvaćajući frontalne borbe, blagovremeno se prebacio u rajon Aržana. Zbog neuspjeha u razbijanju partizanskog bataljuna, Talijani i njihovi saveznici izvršili su nezapaćena zverstva: ubili su 228 civila, sela posve opljačkali i zapalili oko 700 kuća.

Nakon prebrošanih teškoća u prvoj godini partizanskog ratovanja, Dalmaciju je u ljeto i jesen 1942. zahvatio novi ustanički polet - NOP ulazi u novu etapu u kojoj se formiraju krupne vojne jedinice-brigade i znatno se širi slobodni teritorij koji obuhvaća područje Dinare, Svilaje, Mosora i Biokova.

U pogledu daljnjeg razvoja i proširenja partizanske borbe u Dalmaciju pod Titovim rukovodstvom, održani su (26. i 28. kolovoza) sastanci Vrhovnog štaba i Štaba 4. operativne zone. Tada je

donesena odluka o formiranju dalmatinskih brigada i novih partizanskih bataljuna i odreda. Tako je u selo Dobrom kod Livna, 6. rujna formirana 1. dalmatinska brigada, koja nešto kasnije ulazi u sastav 2. proleterske divizije NOV.

Trećeg listopada u Uništima na Dinari formirana je 2. dalmatinska brigada, koja ulazi u sastav 3. divizije NOV. Dvanaestog studenog kod Muća formirana je 3. dalmatinska brigada.

Priliv novih boraca u partizane nastavlja se i na početku 1943. godine. Zahvaljujući tome, 7. siječnja na

Biokovu je formirana 4. dalmatinska brigada, a na terenu Aržana, početkom veljače, formirana je i 5. dalmatinska brigada. Od 3., 4. i 5. dalmatinske brigade u Imotskom je 13. veljače formirana 9. dalmatinska divizija s komandantom Vickom Krstulovićem na čelu i političkim komesarom Ivicom Kukoćem. Na dan formiranja broji 2119 boraca, a do polovine ožujka taj broj je narastao preko 3000.

Primorske i otočke jedinice i dalje su vodile rat na moru. Krajem prosinca pri štabu 4. operativne zone formirana je Sekcija za ratnu mornaricu zbog stvaranja pomorskih jedini-

Štab IV. operativne zone u rujnu 1942. u Livnu. S lijeva na desno: Veliimir Terzić, Vicko Krstulović, Ivica Kukoć i Maks Bačić

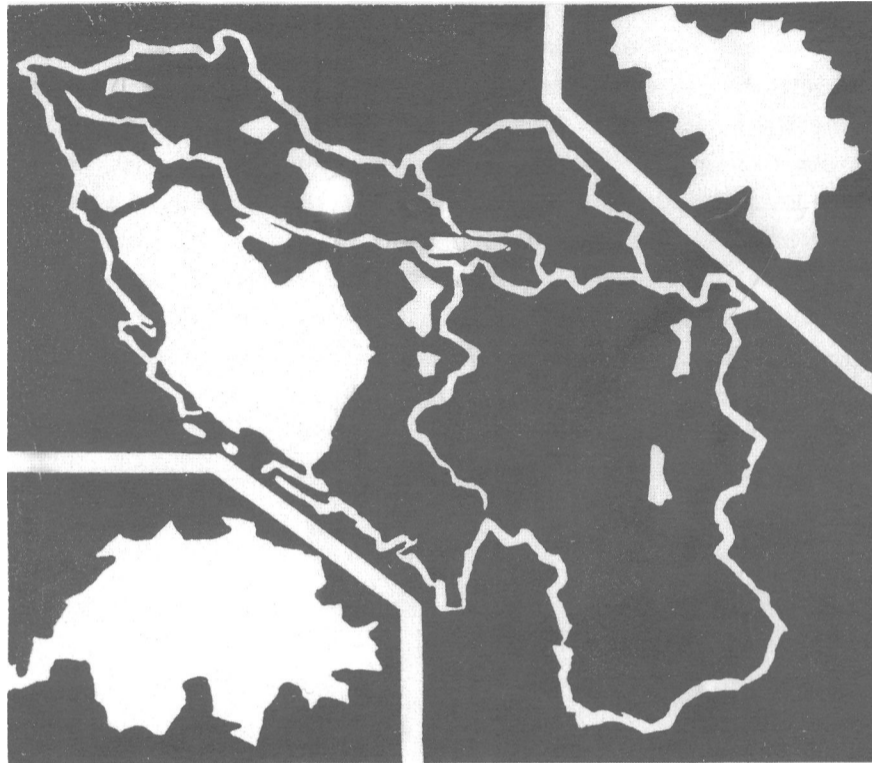
ca. U Podgori je 23. sije nja 1943. formiran Prvi mornari ki odred.

NOB je u drugoj polovini 1942. poprimila široke razmjere. U tom razdoblju preko 10.000 ljudi stupilo je u partizanske redove. Od rujna do sije nja 1943. formirano je pet partizanskih brigada. Formirani mnogobrojni NOO «*Nametula se nužna potreba*» - stoji u pozivu Inicijativnog odbora za formiranje NOO Dalmacije «*da se uslijed širokog razmaka borbe i oslobo enja velikog teritorija Dalmacije... pored postoje ih seoskih, gradskih, op inskih i kotarskih NOO obrazuje i Narodno - oslobodila ki odbor za Dalmaciju, kao vrhovni organ narodne vlasti i rukovodilac borbe u Dalmaciji*».

Delegati iz cijele Dalmacije okupili su se u Livnu i na svom Zasjedanju 28. i 29. sije nja 1943. izabrali NOO Dalmacije (za predsjednika je izabran HSS-ovac Stanko Škare), koji je odmah po eo djelovati. Jedna od tada najzna ajnijih odluka bilo je proglašenje mobilizacije svih muškaraca od 18-30 godina i to na oslobo enom i neoslobo enom teritoriju. Pozivu se odazvao znatan broj boraca.

Stvaranjem velikog slobodnog teritorija u zapadnoj Bosni i Hrvatskoj, koga su Nijemci nazivali «*Titova država*», bile su ugrožene vitalne pozicije okupatora. Zbog toga Hitlerova Njema ka poduzima, sa svojim saveznicima, do tada najve u tzv. etvrtu ofenzivu, u kojoj angažiraju preko 90.000 vojnika, s ciljem da zaposjednu «*Titovu državu*» i unište divizije NOV

Ta ofenziva snažno se reflektirala na NOP u Dalmaciji. Krupnije partizanske snage nisu mogle ostati i djelovati u Dalmaciji. Novooformirana Deveta dalmatinska divizija priklju ila se grupi divizija Vrhovnog štaba (u kojoj su bile 1. i 2. dalmatinska brigada) i s njima u estvovala u bitci na Neretvi do 12. travnja, kada je divizija zahva ena tifusom i

Gore desno Belgija /30.000 km2/,
dolje lijevo Švicarska /41.000 km2/,
u sredini Jugoslavija /248.000 km2/.
Bijelo u Jugoslaviji je oslobo eni teritorij /48.000 km2/

iznemogloš u boraca u kalvariji nošenja ranjenika preko visova snježnog Prenja i Bora kog jezera i radi drugih razloga, rasformirana, a njeni borci uklju eni u druge jedinice.

U dramati noj bitci na Sutjesci (svibanj - lipanj 1943.) u estvovalo je oko 5.000 Dalmatinaca, od kojih je više od polovice poginulo.

Nakon povla enja 9. divizije s grupom divizija Vrhovnog štaba, u Dalmaciji pod komandom novoformiranog štaba Grupe partizanskih odreda ostalo je nekoliko manjih partizanskih odreda i grupa - ukupno 500 boraca. Ove male i mlade partizanske jedinice, usprkos neusporedive nadmo i neprijateljskih snaga, iz dana u dan vodile su neprekidne borbe i zahvaljuju i priljevu novih boraca brojno ja ale. Tako se ve 15. ožujka formiraju Splitski i Cetinski, nešto kasnije i Biokovski partizanski odred, a u sjevernoj Dalmaciji osniva se Sjevernodalmatinski odred. Protiv ovih odreda talijanski okupator poduzima este pohode «*iš enja terena*», radi njihova uništenja. No, partizanske jedinice u Dalmaciji,

koje u svibnju 1943. broje oko 2.000 boraca, izdržale su sve napade i osujetile nakane neprijatelja. Tada na slobodnom teritoriju Dalmacije djeluje 14 kotarskih, 51 općinskih, 4 gradska i 389 seoskih NOO uz djelovanje vojno - pozadinskih vlasti - komandi mjesta i područja. Na Mosoru je («u pojati») 17. lipnja poela izlaziti «Slobodna Dalmacija» kao glasilo NOP-a.

Sredinom 1943. Komanda talijanske 8. armije odlučila je napustiti izvjesne dijelove okupiranog područja da svoje trupe privuče što bliže obali, na 1941. anektirano područje. No, prije tog povlačenja, Talijani su odlučili izvršiti još jedan ofenzivni pothvat protiv glavnih partizanskih snaga u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji.

Najveća operacija, pod šifrom «Biokovo - Mosor», na širem području tih planina poduzele su jedinice talijanskog 18. i 6. armijskog korpusa - ukupno oko 15 bataljuna, kojima je bio pridružen jedan njemački bataljun, nekoliko ustaških i domobranskih postrojbi - ukupno oko 15.000 vojnika. U operaciji su učestvovala i zračna i pomorska snaga. Vještim manevrom partizanske jedinice su izbjegle okruženje. Tada je na širem području Biokova i Mosora spaljen veliki broj sela i internirano nekoliko stotina ljudi, a ubijeno je oko stotinu civilnih osoba. Ova operacija je bila posljednja koju je talijanski okupator izveo u Dalmaciji,

U periodu srpanj - kolovoz 1943. u Dalmaciji je formirano još 8 bataljuna NOV, od kojih su obrazovane dvije grupe bataljuna. Od veljače, kada je Dalmaciju napustila 9. divizija, do kolovoza, broj partizana se gotovo udeseterostručio - bilo ih je gotovo 5.000.

Predviđajući skoro kapitulaciju Italije, Vrhovni komandant NOV-a Tito, u Dalmaciju upućuje 1. dalmatinsku brigadu a s njom su došli članovi bivšeg štaba 4. operativne zone, odnosno štaba rasformirane 9. divizije - Vicko Krstulović, Ivica Kuko i Josip Skorpik. Njihov povratak dao je novog poticaja oružanoj borbi.

Po etkom rujna ponovno je formirana, na vrlo kom terenu, 3. dalmatinska brigada. Odmah zatim, također ponovno, formirana je 9. dalmatinska divizija s komandantom Antom Baninom na čelu, političkim komesarom Edom Santinijem i na čelnikom štaba Antom (Tonijem) Bionijem.

Kapitulacijom Italije, koja je objavljena 8. rujna, u Dalmaciji je došlo do narodnog ustanka širih razmjera. Razoružane su mnoge talijanske jedinice (gotovo cijela divizija Bergamo), zaplijenjen je veliki ratni materijal i oprema, oslobođen je veliki dio Dalmacije.

Školska djeca na oslobođenom području Muševca redovito su pohađala školu: snimak iz proljeća 1943.

Splitski ustanak, u kojem su građani 9. i 10. rujna oslobodili svoj grad, bio je jedan od najvećih uspjeha što je odjeknulo i u redovima zapadnih saveznika. Bio je to tada najveći i oslobodeni grad u NOB-i, ali i u Europi!

Oslobodeni Split, kao važna luka na širem području, obalom i otocima za Nijemce je predstavljao veliku opasnost jer kapitulacijom Italije i oslobodjenjem većeg dijela obale s otocima nastala je praznina u njihovom obrambenom sustavu. Zbog toga oni pokušavaju energiju «trku» k moru s namjerom da što prije izbiju na obalu i zauzmu Split. Avionima iz Mostara 9. i 10. rujna prebacuju u Sinj jedan odani bataljun divizije SS «Prinz Eugen» divizije, koji s ustaškim bataljunom nastoji preko Klisa prodrijeti u Split. Ali

zahvaljujući herojskoj obrani branitelja Splita, borcima 1. dalmatinske, novoformirane 4. splitske i 3. brigade 9. divizije, petnaestak dana odolijevali su žestokim napadima jedinica divizije SS «Prinz Eugen», ali nisu mogli spriječiti prodor u grad, brojno i tehnički znatno nadmoćnijih snaga. Poslije oštih borbi Nijemci su 27. rujna ušli u Split.

Ustanak koji je prilikom kapitulacije Italije zahvatio gotovo cijelu Dalmaciju omogućio je formiranje novih jedinica. Do sredine listopada formirano je 11 novih dalmatinskih brigada svrstanih u četiri nove divizije, formirane u rujnu 9. i u listopadu 19., 20. i 26. koje sačinjavaju 8. dalmatinski korpus NOV.

II.

ULOGA I ZNAČENJE

8. DALMATINSKOG KORPUSA U NOR-u¹

U vrijeme najvećih iskušenja za ovaj ustanak, u složenim povijesnim okolnostima, kada je od Hitlera pokorena Europa mirovala i kada su mnoge prepreke izgledale nesavladive, Tito i KPJ pokreću i organiziraju općenarodnu oslobodilačku borbu, pozivaju narod na otpor, na oružani ustanak protiv okupatora i njegovih slugu, ustaša i četnika. Taj poziv narod Dalmacije svesrdno je prihvatio. I kao rezultat beskompromisne borbe naroda Dalmacije i njegovih partizana, započete 1941. godine, izrastao je 8. dalmatinski korpus. Na današnji dan prije točno 60 godina Vrhovni komandant oslobodilačke vojske Josip Broz Tito 7. listopada 1943. godine izdao je zapovijed o formiranju 8. dalmatinskog korpusa, koga su sačinjavali dalmatinski partizani svrstani u 13 brigada, odnosno 4 divizije - 13.000 boraca. Bila je to najveća vojna postrojba nastala na dalmatinskom podneblju.

Osmi dalmatinski korpus kroz žestoku borbu ispisao je najsvjetlije stranice povijesti Dalmacije. On je potpuno i trajno oslobodio Dalmaciju od vjekovnih osvajača onih preko Jadrana - Talijana, njemačkog okupatora i njihovih kvislin-

ga - vlasti i vojske Pavelićeve NDH i jugočetnika kraljevske izbjegličke vlade iz Londona, kojima je zapovijedao Draža Mihailović.

Velika je zasluga 8. dalmatinskog korpusa što su se od Italije oteti krajevi - Lastovo, Palagruža, Zadar - vratili matičnoj Hrvatskoj. Isto tako moramo ista i da su dalmatinske brigade i divizije 8. korpusa bili glavni nositelji borbe 4. jugoslavenske armije kada je 1945. potpuno oslobodjena Lika, Hrvatsko primorje, Istra, Trst i Slovensko primorje i 26. dalmatinska divizija izbila na Sotinu.

Ono što su učinili u Drugom svjetskom ratu partizani i antifašisti Dalmacije, osobito pripadnici 8. korpusa, jedinstveno je u povijesti Republike Hrvatske. Nakon desetljeća a Hrvati su prvi put vrsto stali na obale Jadrana, tamo gdje smo se pojavili u VII. i VIII. stoljeću, i to od Savudrije u Istri do Boke Kotorske.

¹. Prigodna riječ generala Fabjana Trge, ratnog komesara 26. divizije, na proslavi 60. obljetnice osnivanja 8. dalmatinskog korpusa 7.10.2003. u Splitu.

Ta povijesna uloga u ostvarenju vjekovne težnje za slobodom, u svojoj vlastitoj državi Hrvatskoj u sadašnjim granicama na Jadranu, pripala je Titovim partizanima, postrojbama slavljenika - 8. korpusa, narodu Dalmacije, kao i drugima koji žive na obali hrvatskog Jadrana,

Svi dobro znamo da je naša povijest od dolaska na Jadran u VII. stolje u bila uvijek gorka, teška, prepuna patnji i stradanja. Tukli su se naši preci protiv svakojakih osvajača - Avara, Bizantinaca, Turaka, Mlečana, Francuza, Engleza, Austrijanaca i Austro-Ugara, protiv Talijana dva puta - 1918. do 1921. i od 1941. do 1943. Borba se nastavila protiv Nijemaca i Mussolinijevih fašista. Nismo bolje dane imali ni u doba Kraljevine Jugoslavije od 1918. do 1941.

Najnovije razdoblje naše prošlosti obilježeno je ustankom u Dalmaciji 1941. kada je iz njedara našeg dalmatinskog ovjeka - mornara, ribara, težaka, stočara i drugih, pukla ustanička puška i započeo sveti rat za nacionalno oslobođenje, za svoj dom, za svoj jezik hrvatski, za svoju kulturu hrvatsku, za sve ono što su nam stoljeća imali i oduzimali.

Pokušali su nas talijanizirati, germanizirati, ranije poturčiti itd., sve su i svašta činili da nas istjeraju s naših dalmatinskih vjekovnih ognjišta.

Kao granitni branik zaustavila ih je, sve osvajačice i njihove trabante, partizanska, narodnooslobodilačka i antifašistička borba koju su povelili dalmatinski komunisti i drugi antifašisti. Oni su ustali i protiv onih koji su, u licu Ante Pavelića, 18. svibnja 1941. prodali Mussoliniju skoro cijelu Dalmaciju. Ustao je dalmatinski antifašist protiv tzv. NDH.

U toj povijesnoj stvarnosti leži suština pravog, prvog u povijesti Dalmacije masovnog narodnog ustanka koji je buknuo kapitulacijom Italije u rujnu 1943. i paralelno s ustankom masovno osnovao partizanske postrojbe - odrede, brigade, divizije i slavni 8. korpus, a ranije i partizansku mornaricu.

Jedan od najvažnijih povijesnih događaja u prošlosti naroda Dalmacije je osnivanje dalmatinskog 8. korpusa NOVH. Tijekom rujna i početkom listopada 1943. Dalmacija je bila u plamenu antifašističkog narodnog ustanka.

U nevjerojatno kratkom roku formirano je 13 dalmatinskih brigada, 4 divizije, desetine partizanskih odreda, partizanska Mornarica NOVJ, a toliko ih nije bilo na drugim područjima pojedinih dijelova okupirane Jugoslavije. Tito

se odmah angažirao i zalagao da sve dalmatinske divizije stavi pod zapovijed jednog korpusa, uvjeren da će on ispuniti svoju povijesnu zadaću u obrani Dalmacije, da će biti vrsta garancija sigurnosti jadranske obale u slučaju eventualnog anglo-amerikanskog desanta i da neće dozvoliti da Dalmacija dođe pod tu insku vlast.

Tito je front u Dalmaciji povezao sa saveznicima u južnoj Italiji. Sva buduća vanjskopolitička aktivnost nove Jugoslavije i preko Dalmacije. Povoljnije situacije za dalje vođenje NOR-a, za buduću pobjedu nije bilo nigdje kao što je to (u središnjici rata) bilo u Dalmaciji.

Garancija su za to bile - 13 brigada raspoređene na frontu od Nina do Dubrovnika i Livna i Duvna, do Tineva i Drvara, u Lici i u Bosanskoj krajini.

Jedina je izvan Dalmacije bila 2. dalmatinska proleterska, koja je poslije Sutjeske otišla u Crnu Goru i Hercegovinu i dostojanstveno ispunila svoju zadaću, posebno u borbi protiv četnika Draže Mihailovića i oslobodila Dubrovnik.

Na Jadranu po Titovoj zapovijedi formirala se Mornarica NOVJ od devet flotila ratnih brodova koja je stavljena pod komandu 8. korpusa. Počinje stizati pomoć saveznika u hrani, oružju i ratnoj opremi. Oko 35.000 naših izbjeglica sklanja se u EL Shatt, itd.

Moramo istaknuti da je 7. listopada 1943. formiran 8. dalmatinski korpus našao se u žestokom sukobu s pet njemačkih divizija - 114. i 118. lovačkom, 7. SS «Prinz Eugen», 264. pješaćkom i 369. legionarskom, sve iskusne u borbi njemačke divizije 5. i 15. armijskog korpusa. Započela je dramatična bitka koja traje u jesen i zimu 1943. i početkom 1944. Mlade dalmatinske brigade i divizije, najviše s mladima i djevojkama do 25 godina, bez vojne obuke i ratne prakse, našle su se u više mjeseci ratovanja, po ljutoj zimi, svuda, boreći se za svaki pedelj naše zemlje, pa i protiv ratnog brodovlja njemačkog Admiraleta Jadrana.

Ostala je u povijesti zapisana herojska borba za Klis i obranu Splita (u rujnu 1943.), na otocima, po sjevernoj i južnoj Dalmaciji, ali Dalmaciju nisu mogli pokoriti. Pred najjačom armijom svijeta našao se mali hrvatski otok Vis, jedina točka u okupiranoj Jugoslaviji i Europi na koju nije stupila njemačka vojna sila. Zaustavio ju je 8. korpus, njegova 26. divizija i Mornarica. Tako nešto rijetko bilježi ratna povijest uopće, da jedan mali narod, jedna nevelika

i mlada vojska-partizanska, zaustavlja osvajača i to veliki njemački Wehrmacht, koji gubi u jednogodišnjoj borbi bitku na Jadranu, koliko je trajala, iako su se pred Visom nalazile tri njemačke divizije, zrakoplovi i ratno brodovlje, padobranci, ogromno topništvo. Vis je za povijest Drugoga svjetskog rata drugi Kronštad iz ruskih događaja, to je neosvojiva Malta za Nijemce, pouka koja ostaje zapisana kao izuzetak u ratni kom junaštvu, iznad svega 8. dalmatinskog korpusa.

U vrijeme njemačkog zračnog desanta na Drvar (svibanj 1944.), veoma je značajno borbeno djelovanje 8. korpusa za obranu VŠ i cijelog rukovodstva NOP-a. Deveta dalmatinska tučnjema ke padobrance u Drvaru, 19. lomi njemačke kolone koji jure od Knina za Drvar, a 20. divizija bori se s onima koji idu preko Livanjskog polja, dok se 26. divizija s Visa angažira na Braču i vezuje njemačke postrojbe.

Tito se nakon neuspješnog njemačkog desanta, preko Italije, prebacio na Vis, koji je pretvoren u neosvojivu tvrđavu na Jadranu. Vis je branila cijela 26. dalmatinska divizija, ratno partizansko brodovlje, tenkovi, topovi, odlučan narod. Sve je pretvoreno u bunker. Boje i se velikih žrtava, Hitler je odustao od namjeravanog osvajanja Visa. U povoljnim uvjetima na Visu se stvara diplomacija nove Jugoslavije. Tito se u Italiji sastaje s britanskim premijerom Winstonom Churchilom i drugim saveznim vrhovnim zapovjednicima. Na Vis dolaze manje savezne postrojbe.

S Visa Tito je početkom rujna 1944. poslao zapovijed svim postrojbama NOVJ da pođu operacije za konačno osloboenje zemlje. On je 12. rujna na obali Visa okupljenoj 1. dalmatinskoj proleterškoj brigadi kazao poznate riječi: «Tu e ne emo, svoje ne damo», a one ine suštinu savezne Atlantske povelje, kasnije Povelje UN, danas osnovni sustav demokratskog svijeta, pa i obrane RH u Domovinskom ratu.

Titove riječi bile su aksiom upućen Visa koji je pokrenuo postrojbe 8. korpusa i doveo ih do Sočea. Počela je završna ofenziva postrojbi 26. divizije, osloboenjem Brača, a onda drugih srednjodalmatinskih otoka. Na obali su, iz pozadine, krenule postrojbe 9, 19. i 20. dalmatinske divizije i zajednički se oslobaaju sela i gradovi Dalmacije i svi otoci. Osloboen je Split, Šibenik, Zadar, Drniš, a zatim po inje najkrvavija bitka za Knin koja traje puni mjesec dana. Do 6. prosinca sve je bilo gotovo, ne samo da je Knin osloboen

nego i cijela Dalmacija, od Dubrovnika (u osloboenju koje u estvuje s 29. hercegovačkom i 2. dalmatinska proleterška brigada) do iza Velebita, dio južne Like, Bosanske krajine.

Poraz njemačke vojske bio je potpun - dvije su divizije uništene ispred postrojbi 8. korpusa - 369. legionarska kod Vukova klanca i 264. na području kod Knina.

Poslije Knina na redu je bio Mostar. Dvije njemačkomobranske divizije su nestale, i one su uništene na prostoru od Širokog Brijega do Mostara, a 29. hercegovačka je uništila Nijemce i etnike kod Nevesinja.

Osmi korpus, u veljači 1945., brojio je preko 45.000 boraca, od toga oko 70% bili su Hrvati, a ostalih 30% bili su Srbi, Muslimani, Slovenci, Crnogorci, Talijani i drugi. Korpus je prestao postojati 2. ožujka 1945. kada je Vrhovni komandant donio odluku o formiranju 4. jugoslavenske armije, koja e sada ponijeti barjak slobode prema Istri, Trstu i Soču. Glavnu snagu te armije činile su divizije 8. korpusa.

Divizijama 8. korpusa, sada 4. armije, pala je povijesna zadaća da prvi iz Like, preko Bihaća, Gospića, Senja, Rijeke i Trsta stignu što prije na Soču, prije nego Englezi iz Italije. Dalmatinske divizije započele su 20. ožujka 1945. veliku bitku koja se pretvorila u neprekidnu ofenzivu na prostoru dugačkom preko 300 kilometara, od Like do Sočea. Pred sobom su uništile pet njemačkih i ustaško-domobrantskih divizija - 392. legionarsku, 10. i 11. ustaško-domobrantsku, 188. i 237., ubile u borbi dva njemačka generala i stigle do Sušaka i Klane, započele krvavu bitku, koja je završena na osnovi Titove ideje - manevrom 20. dalmatinske divizije preko Ilirske Bistrice za Trst i 9. dalmatinske divizije preko Kvarnera u Istru i za Trst. Ujutro 7. svibnja kapitulirao je njemački 97. armijski korpus s 188. brdskom i 237. pješom divizijom. Zarobljena su tri njemačka generala. Na Soču je 26. divizija stigla 8. svibnja. Jedinice 4. armije pomogle su slovenskim divizijama u osloboenju Slovenskog primorja, a 43. istarskoj u osloboenju Istre i vraćenju matici Hrvatskoj. U zarobljeništvo je kod Ilirske Bistrice palo 16.000 njemačkih vojnika.

Osmi dalmatinski korpus je imao oko 5.000 mrtvih i preko 15.000 ranjenih boraca i rukovodilaca. U borbi 8. korpus nanio je neprijatelju teške gubitke od oko 100.000 mrtvih i zarobljenih.

Postrojbe 8. korpusa dale su krupan prilog osloboenju Hrvatske, dijelova Bosne i Hercegovine i Republike Slovenije. One su odigrale povijesnu ulogu u obrani i

oslobo enju Dalmacije, i uop e pobjedi antifašisti ke Hrvatske u Drugom svjetskom ratu.

Borbeno djelovanje 8. korpusa, uz ostale imbenike, bilo je zna ajan prilog stvaranju zavnohovske i demokratske federalne Hrvatske - suvremene Republike Hrvatske.

«Osmi dalmatinski korpus, rekao je maršal Tito u Splitu 13. rujna 1953. - odigrao je historijsku ulogu u povijesti

našeg Narodnooslobodila kog rata, zato mu pripada zahvala i priznanje...»

I na kraju, mi borci 8. korpusa, kao i svi borci Dalmacije, kojih je bilo preko 110.000, možemo biti ponosni na svoj doprinos antifašisti koj borbi Hrvatske, ime je ona svrstana u pobjednike u Drugom svjetskom ratu.

III.

TITO O DALMATINSKIM PARTIZANIMA I OSMOM KORPUSU

Prve potpunije informacije o NOR-u u Dalmaciji dobio je Vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito kada se u ljeto 1942. sa najužim rukovodstvom Vrhovnog štaba i Politbiroa CK KPJ prebacio iz isto ne Bosne u središnju Bosnu i Hrvatsku. Prvi susret između Tita i operativnog oficira IV operativne zone Hrvatske Maks Ba e bio je 14. srpnja 1942. u Prozoru. On mu je podnio posebno izvješ e o stanju u Dalmaciji.. Tito je imao susret i sa zapovjednikom Glavnog štaba Hrvatske Ivanom Rukavinom te Vladimirom Popovićem, sekretarom Operativnog rukovodstva CK KPH, u Glamo u, 20. kolovoza 1942. koji su mu potvrdili da je Dalmacija u op em narodnom ustanku i da predvode NOR u Hrvatskoj. Prije toga Tito se na Cincaru, 26. srpnja 1942. sastao sa Štabom IV. operativne zone Hrvatske za Dalmaciju, zapovjednikom Vickom Krstulovićem, komesarom Ivićem Kuko om i na elnikom Maksom Ba e. Oni su se sve do 2. kolovoza 1942. zadržavali u Vrhovnom štabu. O tome Ivić Kuko kazuje:

«...Tito je bio sretan kada je uo što se doga a u Dalmaciji. Nije vjerovao u tako nešto što je našao. Davao je samo epitete i pohvale i GŠ NOV Hrvatske, CK KPH, PK KPH za Dalmaciju i štabu IVOZ. Zato nas je zadržao toliko dugo u Vrhovnom štabu...»¹. Govorilo se i o osnivanju prvih dalmatinskih brigada, o borbi na Jadranskom moru, o stanju u Splitu itd. U tim se razgovorima vidio optimizam Tita u pobjedu NOR-a. Nema više onih «tužnih» i «tmurnih»

izvještaja o stanju u isto nim dijelovima Jugoslavije, o etništvu u Srbiji, Crnoj Gori, Hercegovini i isto noj Bosni.

Dva puta se Tito s članovima Politburoa CK KPJ i VŠ NOV i POJ, sastajao s rukovodstvom CK KPH i PK KPH za Dalmaciju i GŠH i Štabom IVOZ u Glamo u 21. i 26. kolovoza 1942. Tu je donijeta odluka o osnivanju brigada u Dalmaciji, proširenju slobodne teritorije itd. Evidentirano je da su Tito, VŠ NOVJ i CK KPJ bili zadovoljni s onim što su zatekli u Hrvatskoj i u Dalmaciji. Zato je Tito u članku «Godišnjica NOR-a u Jugoslaviji», napisanom baš u to vrijeme (srpanj-kolovoz 1942.) za Hrvatsku i Dalmaciju kazao:

«...Danas se u Hrvatskoj, i u Dalmaciji posebno, opaža snažna prekretnica, jer se gotovo potpuno u Hrvatskoj, dosta toga u Dalmaciji, stvaraju partizanski odredi od hrvatskog stanovništva. Narodnooslobodila ka borba u Hrvatskoj uzima sve šire razmjere i postepeno se pretvara u op i narodni ustanak sa velikim izgledima na uspjeh...»².

Titova zapažanja o stanju u Hrvatskoj, posebno u Dalmaciji, potvrdila su da je «ostao iza le a» jedan od najtežih perioda rata. Iznjedrilo je novo razdoblje, koje se u povijesti NOR-a naziva «prekretnicom NOR-a u Jugoslaviji».

Na teritoriju IVOZ u Dalmaciji je i dalje sve ve i priliv

¹ Izjava Ivice Kuko a dana autoru 21.1.2001.g.

² Borba, list KPJ, srpanj-kolovoz 1942. J.B.Tito, Sabrana djela, knj.II, str. 227, 228, 318,328.

Susret Tita i članova Vrhovnog štaba NOV i POJ s članovima Štaba 4. operativne zone, 26. srpnja 1942. kod sela Donji Malovan na Cincaru

dragovoljaca, posebno s obalskog dijela. U drugoj polovici 1942. u partizane je otišlo preko 5.000 Dalmatinaca, najviše hrvatske nacionalnosti. Tito je od Vicka Krstulovića i Ivica Kukoća tražio da se pošalje popuna proleterskim brigadama i jedinicama Vrhovnog štaba. Prema izvješću u štabu IV.OZ, upućenom GŠH 24. studenog 1942. za popunu proleterskih brigada poslano je 2.950 boraca, i to: u 1. proletersku 500, u 2. srpsku 200, u 3. sanjaku 250, u 4. crnogorsku 200, u 5. crnogorsku 500, a u 10. hercegovačku 500 dalmatinskih partizana. U krajiške brigade poslano je 800 boraca³. Osnivaju se 1., 2. i 3. dalmatinska brigada, brojni partizanski odredi, samostalne čete i bataljuni. Postrojbe IVOZ imale su 2.710 boraca. Ubrzo iza toga Dalmacija je dala NOV Jugoslavije i Hrvatske 12.000 boraca, a od tih se moglo osnovati tri partizanske divizije.

Zato je Tito, baš tada, u listopadu i studenom 1942., dao vrhunsku ocjenu razvoju NOR-a u Dalmaciji i istakao Dalmaciju kao primjer svima u okupiranoj Jugoslaviji. Tito je ustanak naroda Dalmacije pozdravio u govoru 2. proleterskoj brigadi, kada je ovo kazao:

«...Naš narod koji diže ustanak daje rezerve koje će

obnoviti naše redove, povećati snagu, oni će dati sve od sebe da u ovoj teškoj borbi pobijedi. Pogledajte - Dalmacija gori! Narod se diže. Četnički kama po ela je klata isto onako kao u Srbiji, po ela je tamo klata misle i da će pokoriti narod Dalmacije. Dalmatinci idu u partizanske redove. Dalmatinci su već došli u proleterske brigade. Dalmatinci se dižu u borbu za što sretniju budućnost suog naroda...»⁴.

Zatim je Tito u listu «Borba» od 22. listopada 1942. i ovo zapisao:

«...U Hrvatskoj, naročito u Dalmaciji narodni ustanak poprima takve razmjere, kakvih još nismo imali ni u jednoj pokrajini Jugoslavije.. Narod listom ustaje i riješen je da se bori do posljednje kapi krvi protiv neprijatelja...

«Takav polet ustanka prekinut je privremeno velikom koncentracijom neprijateljskih snaga i početkom IV i V neprijateljske ofenzive» - rekao je ratni komesar 8. korpusa Ivica Kukoć u povodu 10. godišnjice njegovog osnivanja na

³ Zbornik dokumenata GŠ Hrvatske, knj.2.str.42.

⁴ Zbornik NOR-a, tom II, knj.6, str. 97, 219,118.

⁵ Borba, list KPJ, 22.10.1942.

Tito vrši smotru 1. dalmatinske proleterske brigade za vrijeme proslave dvogodišnjice njenog osnivanja. Vis 12. rujna 1943.

sve anoj akademiji u Hrvatskom narodnom kazalištu u Splitu 12.9.1953. Zatim kaže: « Prodor na Neretvi, prijelaz preko Drine i bitka na Gornjim i Donjim Barama ve su ušli u našu historiju kao primjer vojne umješnosti, visoke svijesti i neobi no velike hrabrosti. Oni su pokazali, kao što je rekao drug Tito u govoru 1. dalmatinskoj brigadi na Visu, 12. rujna 1944. «da nema tako teške zada e koju sinovi Dalmacije ne bi mogli izvršiti...»A

Prilikom proslave dvogodišnjice osnivanja 1. dalmatinske brigade, na obali u Visu, maršal Tito je odlikovao brigadu «Ordenom narodnog oslobo enja». Odaju i priznanje brigadi i ovo je kazao:

«..Prva dalmatinska ra ala se iz malenih partizanskih odreda koji su imali smjelosti da se dignu protiv morskog okupatora još prvih dana okupacije 1941. godine. Slavan je put kojim je prošla Prva dalmatinska brigada. Stvorena pred dvije godine iz ve prekaljenih partizanskih odreda Dalmacije, ona

ima iza sebe sjajne vojne podvige. U mnogobrojnim bojovima dala je ogromne žrtve, dala je tako velike žrtve, da danas me u vama ima vrlo mali broj onih, koji su sa injavali vašu brigadu u vrijeme njenog stvaranja. Borba kod Livna, borbe kod Jajca, borba u Centralnoj Bosni i sjajan marš po najve oj studeni i snijegu dolinom Neretve, gdje se u etvrtoj neprijateljskoj ofenzivi razvio jedan od najsajnijih bojeva u našoj oslobodila koj borbi; borba za osvajanje silno utvr enog Prozora da bi se otvorio put i spasili naši ranjenici; onda dugotrajna borba kod Konjica, pa borba na snježnom Prenju po najve oj zimi, bez hrane i tople odje e; borba u Hercegovini i Crnoj Gori, pri razbijanju odvratnih narodnih izdajnika - etnika Draže Mihailovi a, - silno su o eli ili Prvu dalmatinsku brigadu, koja je stala u red naših najboljih

udarnih proleterskih brigada. Slavne borbe u Petoj ofenzivi kada je Prva dalmatinska brigada morala svojim grudima da kr i put kroz valovitu Drinu, razbijaju i neprijateljski obrupokazale su da nema tako teške zada e da je sinovi Dalmacije ne bi mogli izvršiti. Osim mladi a, i mlade djevojke Dalmacije, koje su tek stupile u život, ginu/e su u valovima Drine

i posljednji njihov oproštajni pozdrav bio im je pramen kose koji je lepršao nad valovima Drine. Ali taj posljednji pozdrav tražio je: Osvetite nas! Prva dalmatinska brigada u svim kasnijim bojevima znala je osvetiti svoje drugove.

Prva dalmatinska brigada imala je veliki zna aj za ustanak naroda Dalmacije. Svojom borbom ona je ne samo osvjetlala lice slobodarskog naroda Dalmacije, nego je bila i pionir oslobodila ke borbe Hrvata, jer su se baš sinovi Dalmacije prvi digli u Hrvatskoj i prva je Dalmacija dala svoje najbolje sinove na oltar slobode.»⁷

Nakon tih rije i pohvale narodu i borcima Dalmacije na Viškoj rivi, maršal Tito osvrnuo se na pitanje budu ih zadataka jedinica 8. korpusa o pitanju oslobod enja ostalih hrvatskih i slovenskih krajeva koju su nepravedno oduzeti nakon Prvoga svjetskog rata, pa kaže:

«..Danas se približava as kada e morati da se govori o granicama naše zemlje. Mi nismo o tome nikada, u toku itavog ovog rata, govorili. Ali ja o tome moram da kažem nekoliko rije i. Naš narod se borio za svoju slobodu, za svoju nezavisnost, za bolju i sretniju budu nost, ali on se bori i za oslobod enje one naše bra e koja su decenijama stenjala pod tu inskim jarmom. Ovom borbom naša bra a u Istri, u Slovenskom primorju, u Koruškoj moraju biti i bit e oslobod ena i živjet e slobodni u svojoj domovini sa svojom bra om. To je želja svih nas, to je želja i svih njih tamo..».

Zatim je maršal Tito izrekao one povijesne rije i: «MI TU E NE EMO - NO SVOJE NE DAMO»\

Tito borcima 1. dalmatinske proleterske brigade 12. rujna 1943.

Iza toga, dodiruju i se budu e povijesne zada e ne samo 8. dalmatinskog korpusa, nego i drugih jedinica NOVJ u oslobod enju Dalmacije, Hrvatske, Slovenije koji su još okupirani, maršal Tito, kao nitko do tada nije tako proanski kazao o budu nosti pa i onih pitanja koja su sada, nakon 60 godina od Viškog govora aktualna, za našu sadašnjicu i budu nost rekao:

«.. Za itavo ovo vrijeme bili smo i suviše skromni po tim pitanjima. U toku itavog rata nismo o njima govorili, ali naši susjedi, s druge strane, i suviše o tome govore i prave razne kombinacije. Apelira se na našu velikodušnost radi koje bismo mi trebali da i dalje ostavimo svoju bra u pod tu inom. Ispravljanje prošlih nepravdi Versaljskog, Rapalskog i drugih ugovora, koje mi tražimo, neki ljudi u susjednim zemljama, i to u zemljama koje su do nedavna vodile s nama rat, koje su napale na našu zemlju, ije su armije razarale naša sela i gradove i ubijale tisu e i tisu e sinova naše zemlje, smatraju kao neki imperijalizam, kao nešto što bi opet moglo kroz nekoliko godina izazvati rat. Zbog toga oni smatraju da bi trebalo da mi i dalje ostavimo svoju bra u pod tu inskim jarmom» pa je onda zaključio: «Ja sam ovo rekao zato, što znam da vi mislite kao i ja..» završio je burn-

⁷ Slobodna Dalmacija, Split, 19. rujna 1944. godine.

Tito govori u Splitu 13. rujna 1953., na proslavi 10 obljetnice osnivanja 8. dalmatinskog korpusa

im pljeskom Tito na Visu prije 60 godina. Iza Drugog svjetskog rata maršal Josip Broz TITO više puta je govorio o juna koj borbi naroda Dalmacije, o 8. dalmatinskom korpusu, a osobito kada bi se našao u Splitu koji ga je uvijek veli anstveno do ekivao. Kada je Tito 6. svibnja 1962. bio u Splitu na veli anstvenom mitingu održanom na splitskoj rivi, daju i ocjenu u eš a naroda Dalmacije u antifašisti koj borbi, zahvaljuju i tim hrabrim borcima Dalmacije i 8. korpusa mogao je i ovo kazati:

«Pobijedio sam s ovim narodom dua fašizma - njema ki nacizam i talijanski fašizam i njihove kvislunge, izašao sam kao pobjednik

Prije toga, kada je prvi put bio u Splitu nakon pobjedonosnog osloba anja zemlje od nacifašisti kog okupatora i njegovih slugu 26. srpnja 1946., govorio je na mitingu koji se ne pamti u ovom gradu, ni po ogromnoj masi naroda koja je prisustvovala, ni po oduševljenju koje je zavlдалo kad se na obali Splita pojavio maršal Tito. On je, me u ostalim i ovo kazao:

«...Osje am se neizmerno sretan što mogu ovdje s ovog mjesta u gradu da izru im pozdrav narodu Dalmacije, da izru im pozdrav herojskom gradu Splitu, koji je u ovoj veli anstvenoj borbi dao zaista veliki i neprocjenjiv prilog u pobjedi naše stvari, za ono što mi danas imamo...».

Zatim se vratio na one ratne dane NOR-a, maršal Tito rekao je okupljenim ljudima, uz ostalo i ovo:

«...Još u ono vrijeme prvih dana rata kad smo se mi po bosanskim planinama borili, mi smo znali da grad Split, iako je bio okupiran, nije bio pokoren. Iako je bio pod talijanskom okupatorskom iznom, on je prkosio onome tko je htio da pokori naš narod. To je nas napajalo ponosom na naš Split, na naše Dalmatince...».

Maršal Tito je zatim nastavio:

«...Kasnije kad su po ele prve dalmatinske brigade da se slijevaju u našu armiju u Bosni, mi smo tek tada u punoj mjeri

uidjeli istu ueli inu svijesti dalmatinskog naroda koji je slao svoje najbolje stoje imao, svoju djecu, u borbu za slobodu naše zemlje, za slobodu naših naroda. I ja danas mogu s ovog mjesta da kažem da su Dalmatinci u ovoj veli anstvenoj borbi zaista pokazali velike primjere junaštva, samoprijedora i da su bili u prvim redovima naših najboljih boraca...» (podvukao N.Ani).

S najve eg mitinga ikad održanog u Splitu, 13. rujna 1953. pred 200.000 ljudi u povodu 10. obljetnice Osmog dalmatinskog korpusa, najve e vojne jedinice u povijesti naroda Dalmacije, Tito je i ovo rekao:

«...Htio bih da sa ovog mjesta odam priznanje svim borcima dalmatinskih brigada, osobito Prve i Dmge koje su se ovjen ale slavom i nevi enim heroizmom u Bosni i Crnoj Gori bore i se tamo zajedno s ostalim proleterskim brigadama i divizijama. One su pokazale heroizam na koji narod Dalmacije može biti ponosan...»⁹.

Maršal J.B.Tito više puta je iza Drugoga svjetskog rata posjetio Vis. Tako je bilo i 27. srpnja 1964. On je tada posjetio i Komižu i tu imao razgovor s novinarima. Poznate su njegove rije i tada kazane u Komiži, ali ih i na ovom mjestu želimo istaknuti.

Govore i o Visu i svom ratnom boravku na ovom otoku tijekom ljeta 1944., uz ostalo je kazao:

«...Višje bio jedini dio Jugoslavije na koji Hitler nije stupio svojom nogom...».

Tada je maršal Tito otkrio spomenik (nažalost vlast HDZ-a gaje razbila) na viškoj obali gdje je 12. rujna 1944• održao svoj govor postrojenoj 1. dalmatinskoj brigadi i kada je istakao poznatu izreku: **Tu e ne emo - svoje ne damo!**¹⁰.

Ove Titove rije i bile su zvijezda vodilja pod kojim su se borili borci 8. dalmatinskog korpusa od Visa i Dubrovnika pa sve do So e. Krenuli su 12. rujna 1944. odmah iza Titovih rije i, a stigli su na So u 8. svibnja 1945. kod Trsta i osloboen u Istru pripojili matici Hrvatskoj.

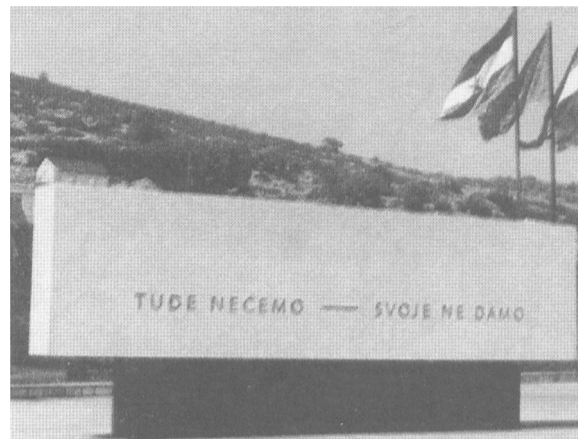
Poslije je maršal Tito bio u Vojno-pomorskoj akademiji u Divuljama kada je, uz ostalo, rekao i ove rije i koje vrijede za sva vremena i za sve narode i države svijeta.

Evo tih rije i:

«Tko god do e u našu zemlju kao napada i okupator - on e tu na i svoj grob...»¹¹.

Ove Titove rije i pouke su ne samo za Narodno-oslobodila ki rat, nego i za onaj kojeg je vodio narod

Hrvatske protiv srpske i crnogorske agresije u Domovinskom ratu (1990-1995).

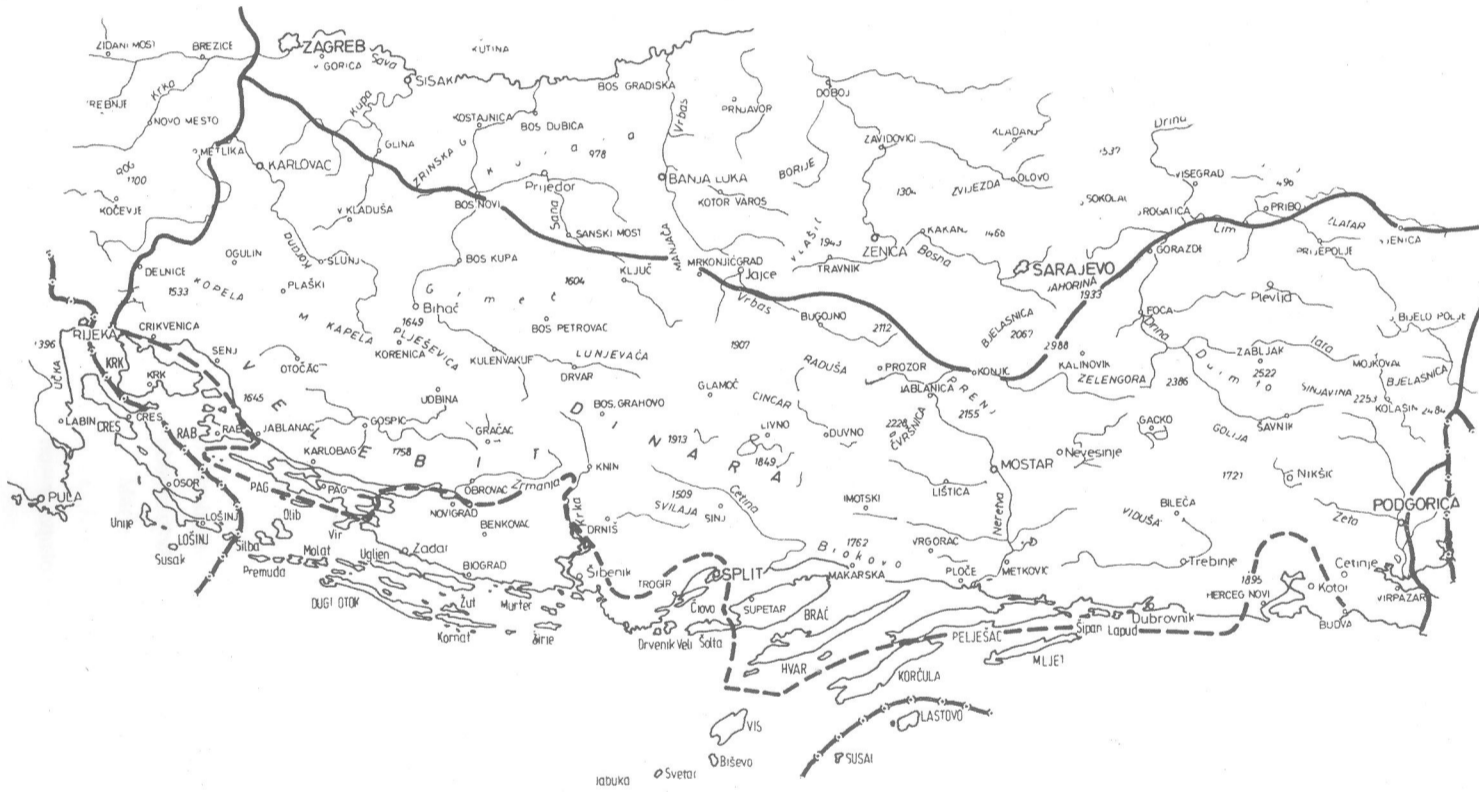

Odlukom op inske vlasti Visa uklonjen je 1991. spomenik na kojem je bila uklesana povijesna Titova poruka: "TU E NE EMO - SVOJE NE DAMO!", izgovorena na viškoj rivi 12. rujna 1944. godine, pred po etak operacije za osloboenje Dalmacije.

⁹ Split u Titovo doba, Split, 2003. str.196.

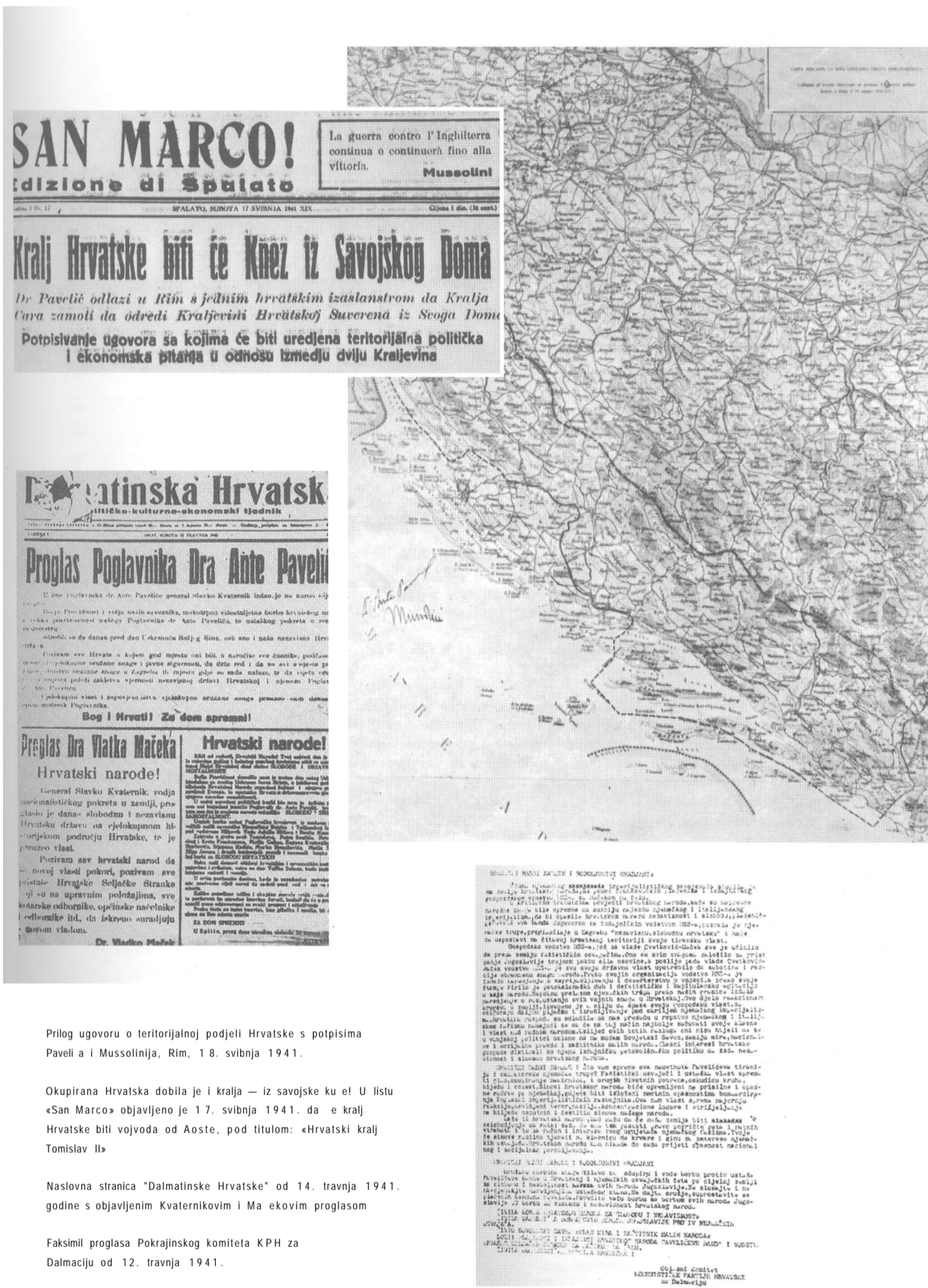
¹⁰ Split u Titovo doba, Split, 2003. str.196.

¹¹ Isto.

Karta podjele Dalmacije od strane Talijana i ustaša koju su potpisali Mussolini i Paveli

Uvod

Prilog ugovoru o teritorijalnoj podjeli Hrvatske s potpisima Pavelić i Mussolinija, Rim, 18. svibnja 1941.

Okupirana Hrvatska dobila je i kralja — iz Savojske kuće! U listu «San Marco» objavljeno je 17. svibnja 1941. da će kralj Hrvatske biti vojvoda od Aoste, pod titulom: «Hrvatski kralj Tomislav II»

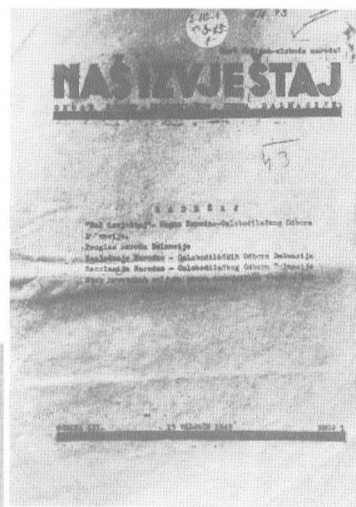
Naslovna stranica "Dalmatinske Hrvatske" od 14. travnja 1941. godine s objavljenim Kvaternikovim i Matkovićevim proglasom

Faksimil proglasa Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju od 12. travnja 1941.

Prvi broj "Našeg izvještaja" izašao je 23. lipnja 1941. g.

Faksimil "pastirskog pisma" splitskog biskupa, dr. Kvirina Bonefa i a, od 9. studenoga 1941. u kojem poziva vjernike i sugrađane da surađuju sa talijanskim okupatorom

Prvi srušeni vlak u Dalmaciji: no u izme u 18. i 19. srpnja 1941. borci Trogira i Segeta srušili su ga kod Labina.

**P. n. Svim diecezanskim svećenicima
Gradjanima Splita
i
Vjernicima po Diecezi !**

Prizivata se sveto adventsko vrijeme, vrijeme pripreve za blagdan mira, blagdan blagoslavlja Božjega. U svijetu vlada ratno stanje, pa je svakoj teži, svaki i protiv: bijede i stradanja mnogo. Ispolna to bi nam svima oči dali: upravo morali po-
stojiti u svim da se od svog okretimo. Bogu, Kristu, Kralju mira, tražiti utjehu u
molitvama koje nas biju: pomoći mir, zalog svakoga zadovoljstva i sreće.

Medjutim kao da ne bi bilo dosta muke i krvi i suze za vrijeme ratnih prilika, po-
prilici i naše ljube, a to i samo po sebi razumljivo, zadovoljstvo je neodgovorno. I
imaće, pošto proljeće se krije, dok u našem Splitu, gradu, opovratno, čisto, po samo po
nešto nego i po stvari svjetlosti se napadaju, padaju bombe i krivo njihova postaju
mirni gradjani, da i beznačajno: ugrozilo je u našem kulturnom i ljepom gradu javni
mir i porudak, pa su svima i podizate od Vlasti izvanredne mjere sigurnosti, a svaki
poborni gradjanin mora da se ograničava u svim takav stanju. To su oni, koji se
ne odmetnu u gore, pa izostavljaju, pobjeću, ruku, pale i odvođaju domaću strahotinu te
napokon i svjetlosti...? Vite molite pomislite je svima, što su i udakli su, a neki su
smatrali i po imenu Vojne Vlasti ih odjedne se čit ih privesti kaznenoj kazni i odu-
maganju.

Ali oni, koji od nekog vremena po gradu podizaju tihu stravu, bacajući bombe,
bucanje i tako idu te proljeće krije i izlaze grad i gradjane najtežoj opasnosti,
dak ne može zamisliti, što su, a u gradu se sigurno osjećaju neodgovorno, ne premlas
su, nitko ih nije ni vidio ni čuo, nitko ih nije ni čuo. To je vrijeme neprosto. Bli-
že dosta strahotinu.

Prud tim razmatranja moja je sveto dužnost kao Vrhovnog biskupa, duhovnog oca
i pastira duha Vatikana, da Vas pozovem, samim i preporučim u interes općeg dobra
kao i naše narodne duši i da se odmetnu vodu iz od naših straha.

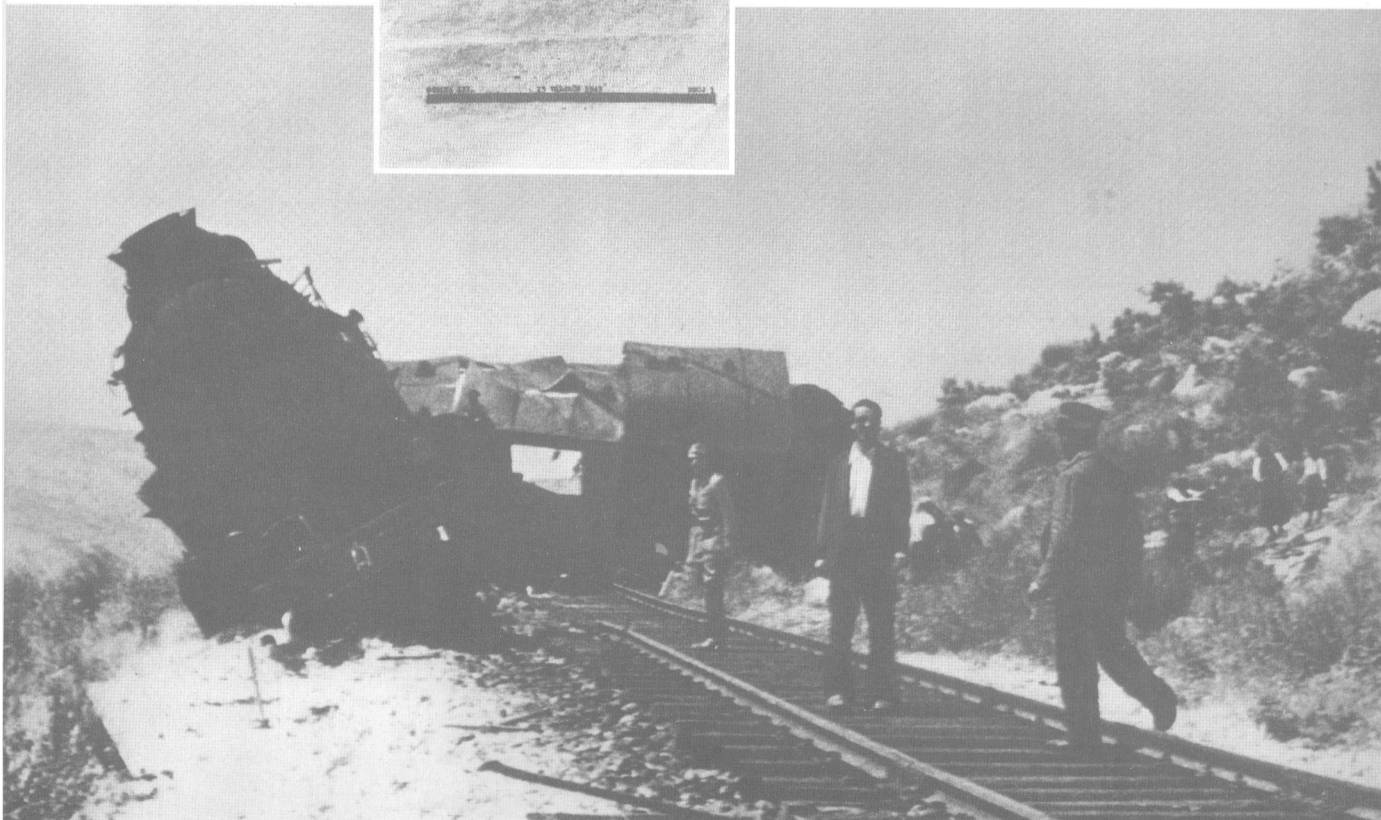
I. Ne pružajte nikakve pomoći ni saklanje onima, koji su se odmetnuli u gore,
te ne pokušajte sakriti i skloniti njihovih slušina, jednako odgovorni i Božjoj i ljud-
skoj pravdi.

2. U Splitu, u gradu i okolici, dužnost je svih nas i svakoga pojedinoga gradja-
nina, da bude pri ruci i duže u svemu i svemu sigurnosti Vlasti te se otkrije pošt-
itelj običajnih zakona, koji opovrgne grad i stvar gradjanstva. Tu dužnost, kao običaj
ne sve druge običajnosti, nitko svakom čestitom gradjaninu nikoga razjoni kao kazni
pravdi, ljube prema bližnjima, prava grada, općoj pravdi.

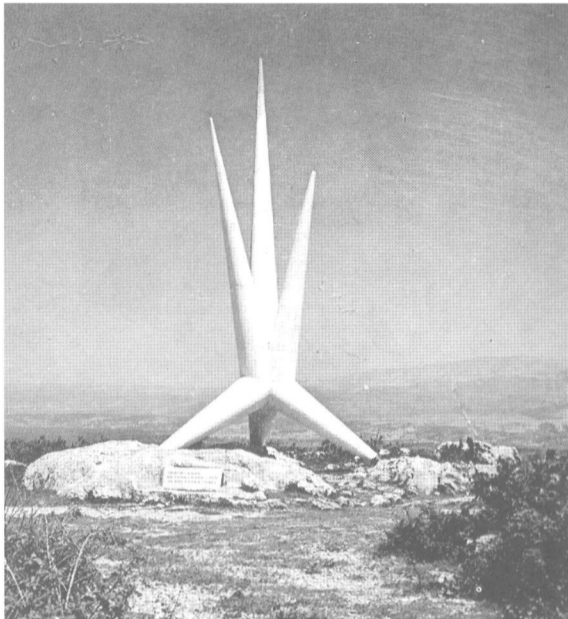
Uduv-ljudski ovaj ovaj dužnosti i vlasti čemo i pomoći samo sami i svojim du-
šom, a odmetni čemo od naše strahote i ruku silu, jer u protivnom slučaju ne pođe li Vlo-
stima na narednje gradjane na ruku silu na put ruku terorata i ova privodi k po-
smrti i ruku odgovara da sigurno čitavo gradjanstvo.

Bože Bog, da Božji duhovo nadziru i svaki mir svim ljudima dobro volja.

BLAŽENI OČI BISKUPA
U Splitu, 9 studenoga 1941.

Uvod

U Košutama, kod Trilja, 1961. podignut je spomenik, visine 17 m, u spomen na prvu borbu 14. kolovoza 1941., i na velike žrtve tek formiranog 1. splitskog partizanskog odreda. Poginulo je 5 boraca odreda a 24-rica su zarobljena, te 26. kolovoza strijeljana u Ruduši kod Sinja. U kolovozu 1992., do temelja je srušen ovaj povijesno značajni i kulturno vrijedan spomenik.

Diverzantska aktivnost u Dalmaciji nastavljena je i u 1942.: u dubrova kom zale u ba en je u zrak neprijateljski vlak

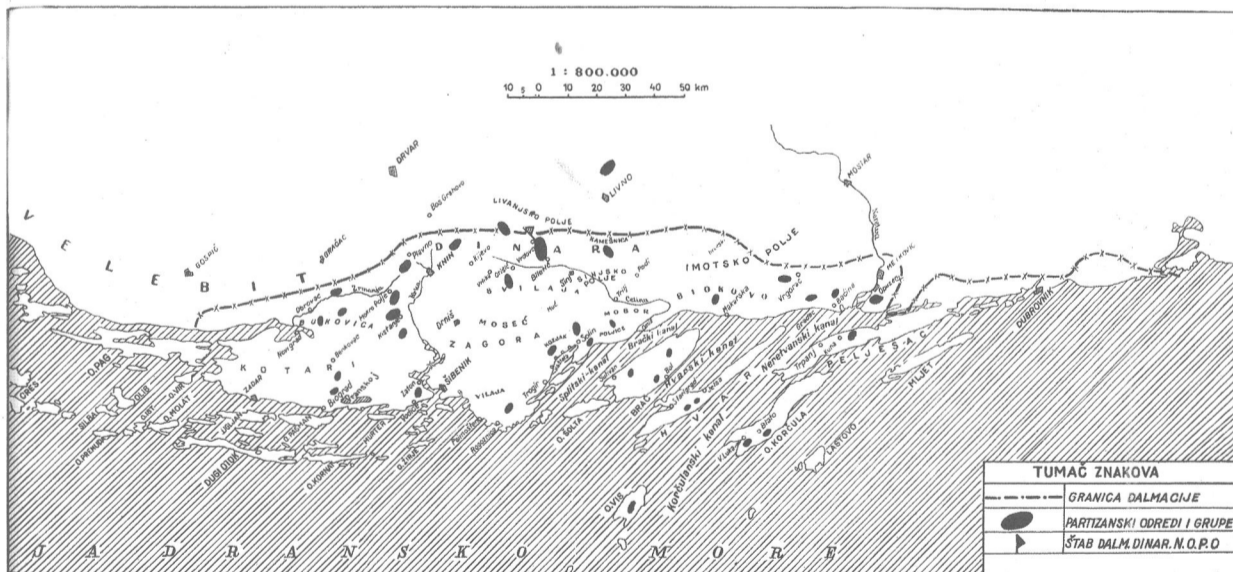
Shematski prikaz partizanskih grupa i odreda koji su postojali u Dalmaciji 1941. g.

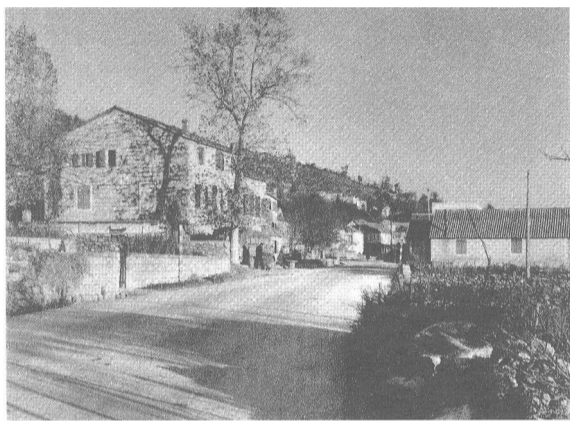
BORCI PRVOG SPLITSKOG ODREDA POGINULI
OD 14 DO 22. VIII. 1941
MIRKO KOVACEVIĆ
KOMANDANT
VINKO BLAIĆ ANTE BRAJČIĆ
VINKO PAIĆ - OŽIĆ
ANDRO RAČIĆ
MATE ŠARIĆ
IVAN UVODA
LJUBO ZORICA

STRIJELJANI 26. VIII. 1941.
ĐORDANO BOROVIĆ KURIR JOZO MARKOTIĆ
KOMANDANT IVAN MARKO VIĆ
ALFREDO SANTINI MARIN MATKOVIĆ
KOMESAR VJEKO OZRETIĆ
IVAN ANTONINI JOZO PETRIĆ
NEBOJŠA BOROZAN ANTE POPOVIĆ
ANTE ČERINA DRAGUTIN ROGULJ
MIRKO DUJMIĆ ŠIMUN STOJANAC
BRANKO DU PLANČIĆ BOŽO ŠARIĆ
DUŠAN FRUA TADLJA ŠKOPLJANAC
PETAR JELASKA ANTE TORKAR
ANTE KATIĆ DAVOR URLIĆ
JOSIP KRSTULOVIĆ ANTE ZELIĆ

25. X. 1962. SAVEZ UDRUŽENJA BORACA NOR KOTARA SPLIT

Pred spomenikom na kamenoj ploči su stihovi:
U TEMELJ ŽIVOTA
ŽIVOTOM STE STALI
BESMRTNI KO ZEMLJA
ZA KOJU STE PALI

Muševci je prvo općinsko mjesto u Dalmaciji koje su partizani oslobodili 12. siječnja 1942.

Prva partizanska grupa u logoru na planini Svilaji, siječnja 1942. godine.

Ovakvi marševi partizana preko Dinare bili su česti već na početku 1942. g.

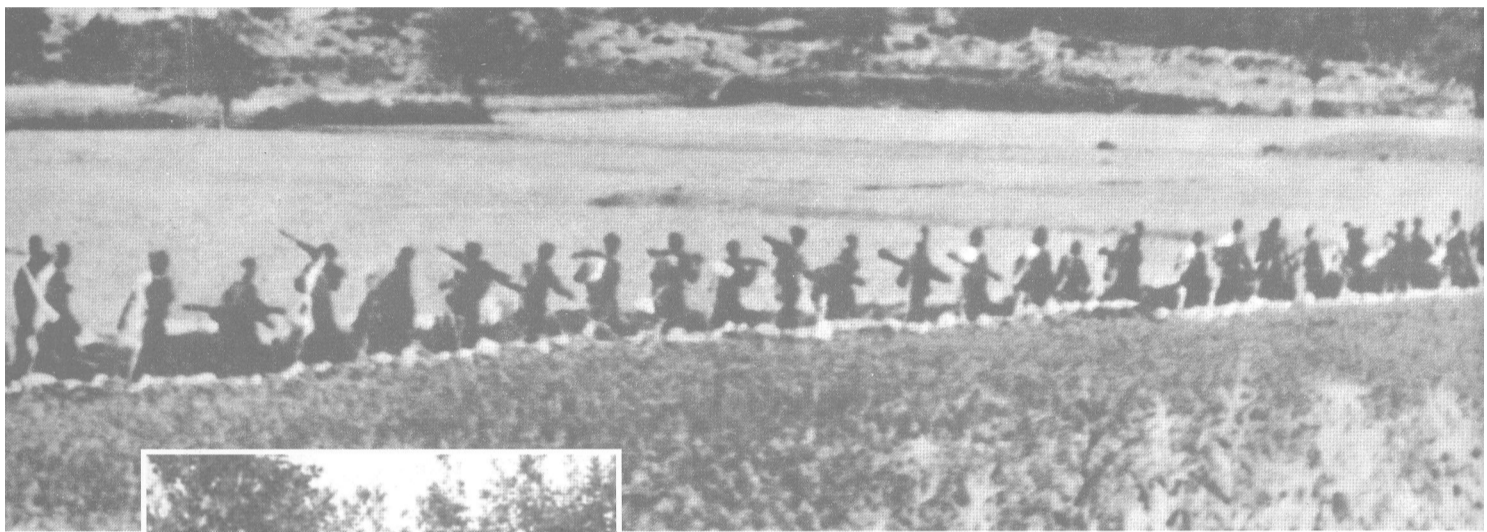

Prva primorska eta na vodi ko-zatonskom terenu potkraj kolovoza 1942. 3.

Prvi dio Solinskog partizanskog odreda stigao je na Dinaru 16. travnja 1942. Govori im komandant 4. operative zone V. Krstulovi

Na Dinari u prolje e 1942. partizani prenose ranjenog borca

Mosorski partizani odlaze na položaj, jesen 1942.

Iva Crljenak i Marija Matešan iz Vodica, borci 1. primorske ete

Stab Srednjodalmatinskog partizanskog odreda s komandantima bataljona na Dinari, srpnja 1942. g. S lijeva na desno: Ante Kronja-Cen o, Vice Buljan, Branko Dude, Ivan Grubiša, Cvijko Oreš i, Bruno Vuleti, Marijan Bili i Ante Roje /u bijeloj bluzi/. Partizan iznad Roje je nepoznat

Bra ka partizanska eta

Uvod

Bolni arke pružaju pomo ranjeniku

Grupa boraca s Malog Iža, me u njima 60-tak žena, rujna 1942. na putu za Dinaru

Ranjena partizanka, borac 3. dalmatinske brigade, na kninskom sektoru u sije nju 1943.

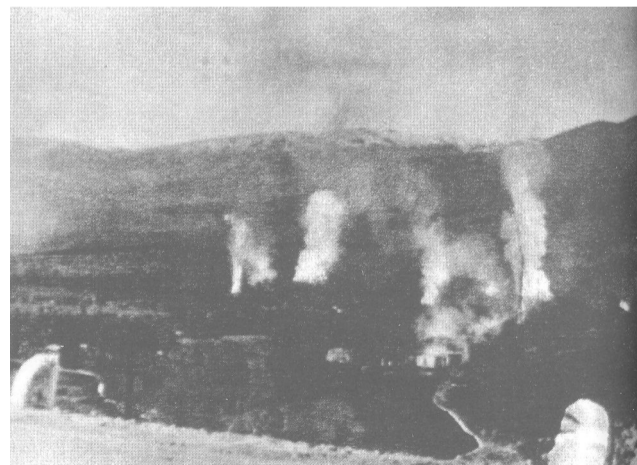

Talijanski vojnici pored strijeljanih žena na vodi kozatonskom terenu, po etkom 1943.

Pale i sela ispod Dinare u ožujku 1942. Talijani pokušavaju zastrašiti narod i spriječiti širenje partizanskog pokreta

Strijeljanje rodoljuba u Kuli Norinskoj 31. kolovoza 1942.

Neposredno prije povlačenja iz Dalmacije Talijani pale sela gdje stignu. Snimak zapaljenog sela između Marine i Rogoznice u kolovozu 1943.

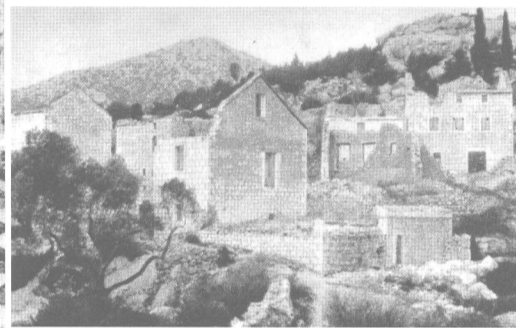
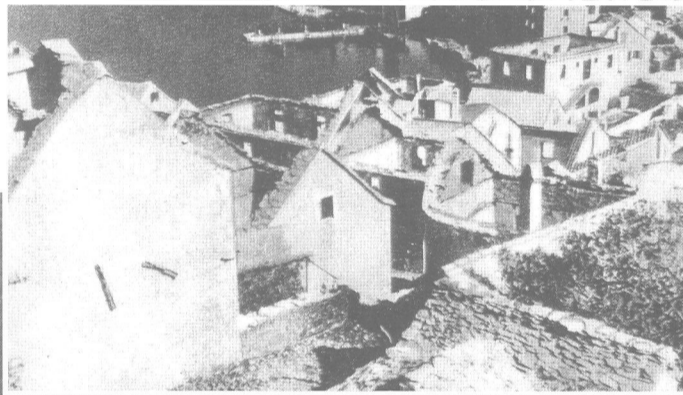

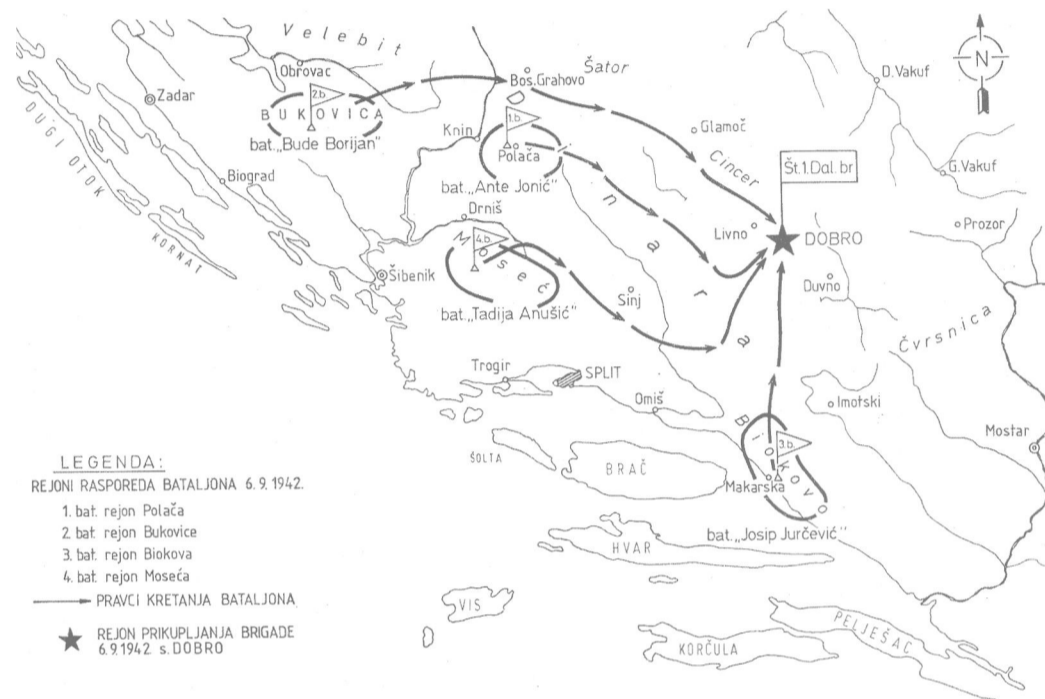
Pakoštane u jesen 1942.: Talijani strijeljaju rodoljube

Panorama ustaničke Bioine koju su talijanski okupatori poeli i palili u veljači 1942.

Kada su partizani oslobodili Bol na Braču, Talijani su u znak odmazde 7. kolovoza 1943. zapalili nekoliko sela na otoku, među kojima i Pušća. Snimak zapaljenog Pušća

Gorjela su sela i na južnim padinama Dinare oko Debelog brda, 25. ožujka 1942.

Raspored i pravci kretanja partizanskih jedinica koje su ušle u sastav 1. dalmatinske brigade, 6. rujna 1942.

Štabovi 4. operative zone, 1. dalmatinske brigade i njenih bataljuna, poslije predaje zastave, 6. rujna 1942.

Komandant i komesar IV. operative zone Vicko Krstulović i Ivica Kuko vrše smotru 2. dalmatinske brigade na dan njenog osnivanja
 Grupa boraca 4. dalmatinske brigade na Turiji /Biokovo/, 21. siječnja 1943.

Prvi partizanski mornarički vod u Podgori potkraj 1942.

Formiranje 3. dalmatinske brigade u Vrbi-Zlopolju 17. studenog 1942.

Prva zastava partizanske mornarice iz proljeća 1943. g.

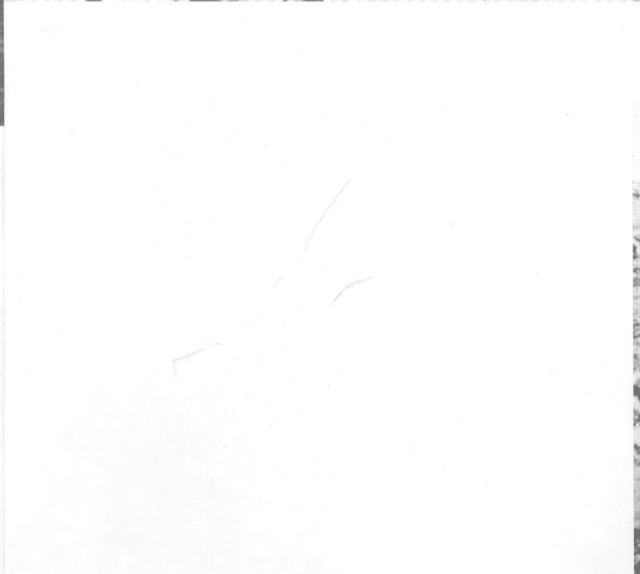
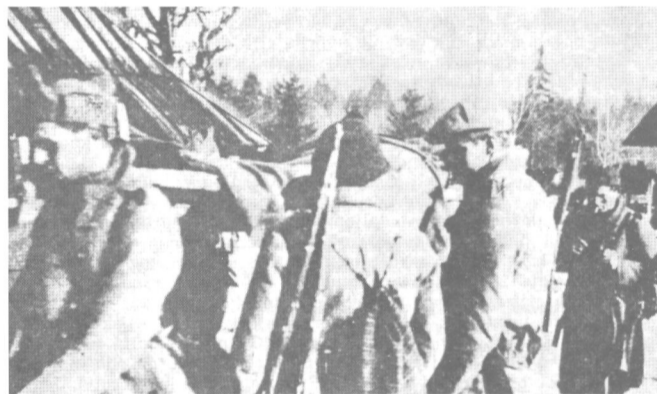

Dalmatinske jedinice nakon probijanja neprijateljskog obru a u petoj ofenzivi u lipnju 1943.

Prenošenje oboljelih od tifusa za vrijeme etvrte ofenzive, sije anj - velja a 1943.

Prenošenje ranjenika u toku 4. neprijateljske ofenzive, velja a 1943.

Druga dalmatinska brigada na Suhoj gori u petoj ofenzivi lipnja 1943. Brigada je i u najtežim situacijama sa uvala svoju brigadnu glazbu

Susret boraca 2. dalmatinske brigade ranjenih na Barama 5. lipnja 1943. g. s borcima 15. majevi ke brigade u dolini Sutjeske /Na slici Desu Košana na nosilima ranjena Biserka Buki, obje iz Šibenika/

Borci 4. bataljuna 2. dalmatinske brigade na Milinkladama 9. lipnja 1943.

Ivan Goran Kovač i članovima Štaba 1. dalmatinske brigade, ožujak 1943.

Vladimir Nazor, poslije pete neprijateljske ofenzive. 1943.

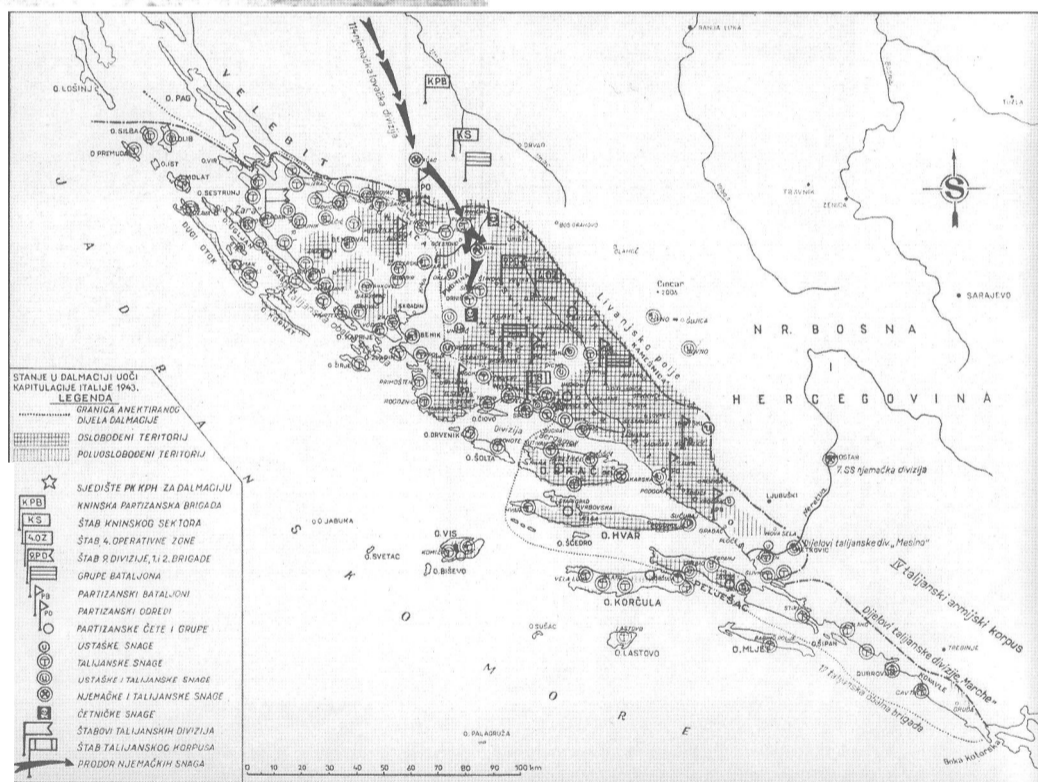

Rukovodioci Splitskog odreda na Mose u 1943. g.

Shematski prikaz vojne situacije u Dalmaciji uo i kapitulacije Italije

Delegati skupštine narodnooslobodilačkih odbora Dalmacije 28. siječnja 1943. u Livnu

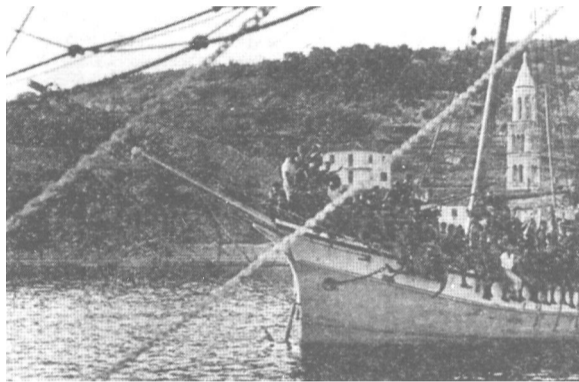

Žene prebacuju hranu partizanima na Dinari, zimi 1943.

Prijelaz na rijeci Cetini 1943. g.

Borci odlaze na položaj na Dinari 1943. g.

Questo documento pubblico in alcune forme di tutte le armi e materiali di guerra della Divisione di fanteria "Marmitta" e reparti vari di Campo Obitorio esistenti nella Piazza di Spalato, come previsto dalle clausole dell'Armistizio firmato il giorno 8 settembre 1943 tra il Governo italiano ed il Governo italiano in liberazione nazionale Jugoslava in accordo tra i rappresentanti militari del Comando Supremo Alleato che sono rimasti incaricati dalla amministrazione dello stesso stesso, il Comandante della Divisione Fanteria "Marmitta" e il Comando Supremo dell'Esercito di liberazione nazionale Jugoslava.

È stato convenuto:

- 1)- Gli ufficiali conservano la parola del Generale Comandante la Divisione, e saranno assistiti di un interprete con l'autorizzazione di circolare per la città di Spalato.
- 2)- Il Comando dell'Esercito di liberazione nazionale Jugoslavo si impegna, nei limiti delle sue possibilità, di provvedere al rimpatrio della popolazione civile italiana e delle truppe italiane, ed al trasporto di armi in Italia.
- 3)- I supposti della missione militare italiana presso il Comando Supremo dell'Esercito di liberazione nazionale Jugoslavo si impegnano di tenere informato il loro Comando sulla situazione delle truppe italiane, allo scopo di ottenere l'invio di carri navali adatti per il trasporto in Italia delle truppe italiane ed al loro rimpatrio, finché il detto trasporto non sia stato effettuato.
- 4)- I militari italiani, dato che hanno ottemperato alle condizioni di armistizio, sono da considerarsi civili e non militari. Il loro rimpatrio per la loro incolumità personale fatta eccezione per qualche elemento che sia di competenza del personale di guerra.
- 5)- È permesso l'armamento di fucili per mantenere l'ordine e la disciplina negli insediamenti.
- 6)- Al Comando Divisione "Marmitta" rimangono 5 autocarri e 2 motorizzati.

Gen. Emilio Fregosi
Comandante Divisione

Gen. Oskari Kuusinen
Rappresentante del Comando Supremo dell'Esercito di liberazione nazionale Jugoslavo

Gen. J. L. Duce
Comandante Divisione

Gen. Ivo Kolar
Comandante Divisione

Gen. A. L. Duce
Rappresentante del Comando Supremo dell'Esercito di liberazione nazionale Jugoslavo

Razoruzani talijanski vojnici odlaze svojim kuama u Italiju iz Dalmacije 1943. g.

Faksimil ugovora o predaji talijanskog garnizona u Splitu jedinicama Narodnooslobodilačke vojske

Split, rujna 1943. g. U kapitulaciji Italije partizani su došli i do nekoliko talijanskih tenkova

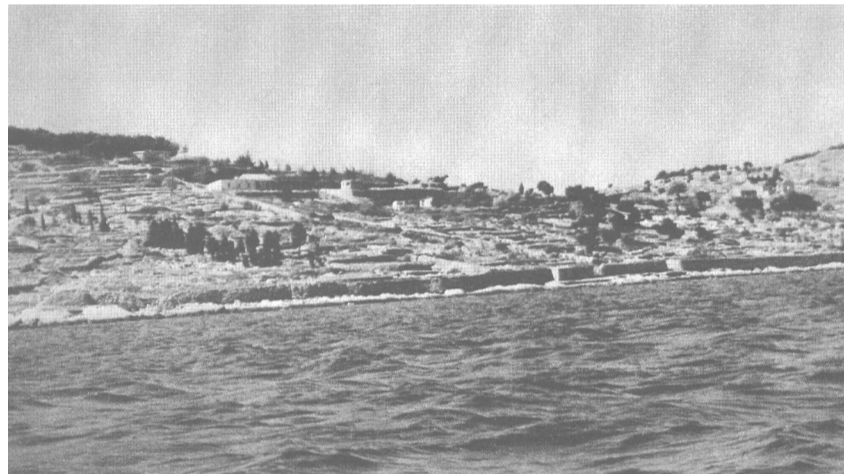
Nijemci na zidi u Matejuške nakon ulaska u Split krajem rujna 1943. g.

Ulazak partizana u Trogir nakon kapitulacije Italije

Na obali je pružen snažan otpor invaziji Nijemaca. Na slici: pomo u zaplijenjenih talijanskih baterija partizani su na otoku Prvi u odbili pokušaj njemačkog iskrcavanja 13. rujna 1943.

Jedan od bataljuna splitske/nove četvrte brigade u borbi protiv Nijemaca za Klis i Split, rujna 1943. g.

Prvo poglavlje

STVARANJE KORPUSA I BORBE DO OSLOBOĐENJA DALMACIJE

*Neka se svaka dalmatinska planina prometne u partizansku tvrđavu,
svaki naš zaljev u gusarsko gnijezdo protiv otimača našeg mora, svaki
naš otok u klisuru o koju će se razbiti lađa i grabežljivog okupatora!*

OŽUJAK, 1943., ODLOMAK

*"Zapiši, moja radosti,
i voli ovu zemlju
gdje rastu borovi
nad žabama
i cvjetaju trešnje
i koju branimo srcima,
i ranama..."*

IZ PISMA POSLANOG S VISA
SREDINOM 1944. STAROM BARBI JURICI U EL SHATT.

I
OSNIVANJE, SASTAV I NAMJENA
8. DALMATINSKOG KORPUSA

**1. Vojna organizacija ustanka u Dalmaciji
u ljeto 1943. do kapitulacije Italije.**

U ljeto 1943., i do kapitulacije Italije (8. rujna 1943.), u Dalmaciji se događaju velike promjene u kvantitativnom i kvalitativnom smjeru vojnog ustanka i organiziranja. Sa Sutjeske, preko istočne Bosne s Vrhovnim štabom NOVJ i Titom na čelu u srednju Bosnu dolazi štab IVOZ. Tito je preko Petrova polja otišao prema Jajcu, a u Dalmaciju dolazi Vicko Krstulović i Ivica Kuko, raniji štab IV.OZ. Onda je došla 1. dalmatinska brigada, dok je 2. dalmatinska brigada otišla u Crnu Goru da podupre razvoj NOB-a i obranu s etnicima. Krstulović i Kuko su našli već postojeći i Operativni štab za Dalmaciju kojim je rukovodio Maks Bačić. Ovaj je štab zapovijedao svim partizanskim snagama od Nina do rijeke Neretve. Obnovljen je štab 9. dalmatinske divizije. Za zapovjednika je postavljen Ante Banina, a komesar Edo Santini. Uspjela se savladati posljednja velika talijanska ofenziva na Biokovu i Mosoru (24. - 30. srpnja 1943.), organizirani su novi partizanski odredi, grupe odreda, sektori. Po etkom kolovoza 1943. formirana je Grupa partizanskih udarnih bataljuna - 1. splitski, 1. biokovski, Mosorski i Sinjski. Reorganizirane su partizanske snage u sjevernoj Dalmaciji i Kninskoj krajini. Formirana je 14. kolovoza Kninska (5.dalmatinska) brigada. U rajonu Vrlike, 8. rujna ponovno je formirana 3. dal-

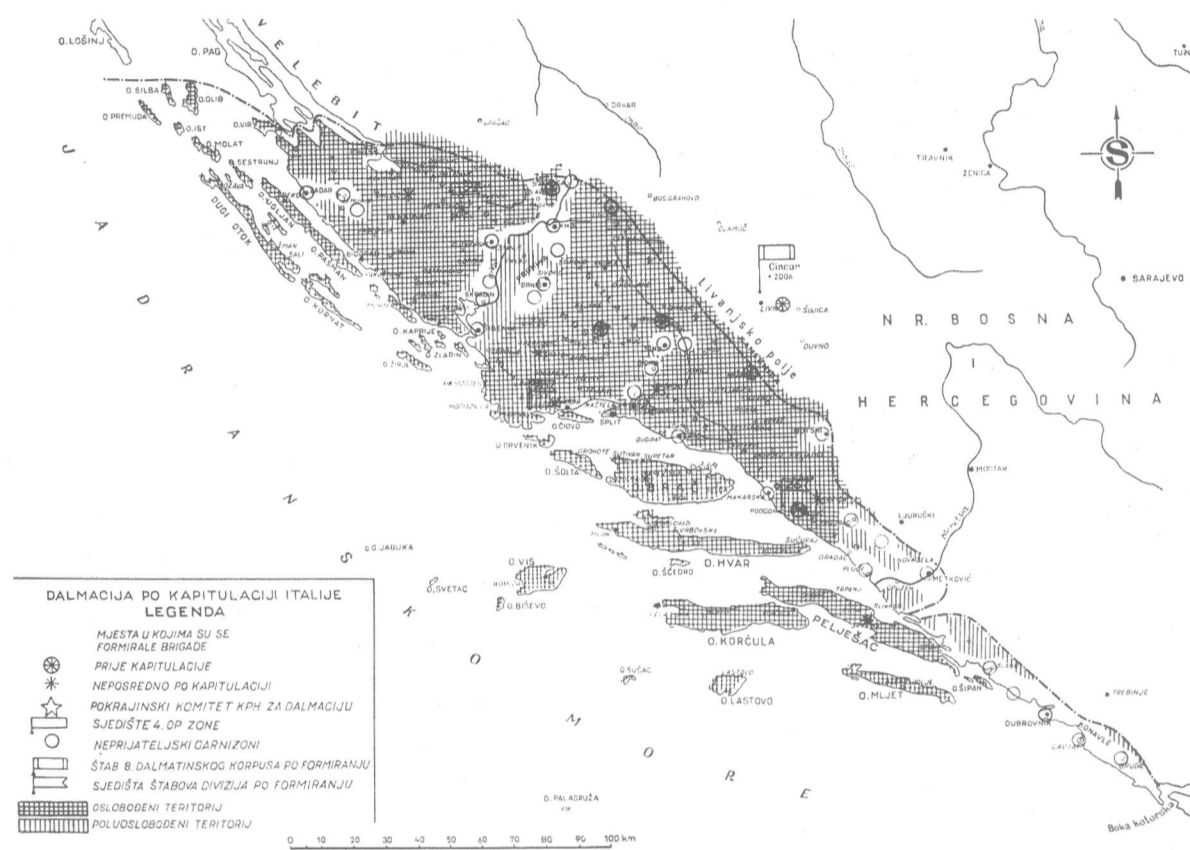
matinska brigada od Grupa udarnih bataljuna (950 boraca) koja je ušla u sastav obnovljene 9. divizije. U njen sastav je ušla i 1. dalmatinska brigada i Grupa udarnih bataljuna, a poslije 3. i 4. brigada.

Obnovljen je 22. kolovoza Štab IV OZ, a prestao je postojati Operativni štab za Dalmaciju. U Štabu IV OZ sve su poslove vršili komesar Ivica Kuko i zamjenik komandanta Maks Bačić, dok je Vicko Krstulović, odmah nakon povratka sa Sutjeske, nastavio političko djelovanje kao sekretar Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju.¹

Krajem kolovoza 1943. u IV. OZ imamo - Operativnu grupu (9. divizija u formiranju), Grupu udarnih bataljuna sjeverne Dalmacije, Grupa bataljuna iz Mušaka, Šibenski partizanski odred, Splitski odred, Grupa bataljuna Trilja, Cetinski i Biokovski odred. Pri Štabu IVOZ bila je britanska vojna misija, na čelu koje je bio J.E.Brucke. U to su doba u Dalmaciju došli Ivo Lola Ribar, član Vrhovnog štaba i Rade Žigić, delegat CK KPH. Tito je prema Dalmaciji poslao 1. proletersku diviziju i 4. krajišku diviziju.

Ovim se Dalmacija, koliko je god bilo moguće, pripremila u svojoj domeni za kapitulaciju Italije. Nalaze i se masovno uz NOP, narod se politički pripremio rado za otkidanje kataklizmu starog osvajača Dalmacije, da ga jednom zauvijek nestane s ovog hrvatskog prostora.

¹ Nikola Anić, NOVJ, Beograd 1983., str.160-161.

Dalmacija nakon kapitulacije Italije

Konkretno, krajem kolovoza i po etkom rujna 1943. NOVH u Dalmaciji bila je organizacijski i u drugim domenima pripremljena da, prema vlastitim mogućnostima, pristupi razoružanju talijanske vojske, akcija koja je nastupila im je

8. rujna 1943. objavljena kapitulacija Italije. Zajedno s narodom Dalmacije partizanske su postrojbe dosta brzo savladali brojne talijanske garnizone koji su padali za redom.

Dio Staba 1. proleterske divizije i dio Staba IV. operativne zone kod Prologa na početku listopada 1943. /šesti zdesna: Ivo Lola Ribar/

Oslobođen je Split i skoro cijela dalmatinska obala i otoci. U Dubrovnik su upale njemačke snage - 14. SS puk SS divizije «Prinz Eugen». Zapovjednik tog puka pukovnik Schmidhubert savladao je otpor talijanskih vojnika i dao pogubiti oko 1500 talijanskih vojnika i zapovjednika talijanske divizije «Marche» generala Giuseppe Amica, a zapovjednika VI. talijanskog korpusa Alessandra Piazzonia poslao u zarobljeništvo. Gradonačelnik Dubrovnika dr. Ivo Karlović pošao je ususret ratnom zločinu pukovniku Schmidhubertu, uveo ga u Dubrovnik i proglasio po asnim građanima grada Dubrovnika².

Split su branile postrojbe 9. dalmatinske divizije i drugi sustavi IV OZ. Njema ka 114. lova ka divizija prodirala je od Biha a na Knin, lomila otpor 6. li ke divizije, i onda preko Drniša ušla u Zadar i Šibenik. Iza nje nastupala je svježa, dovedena iz Francuske, njema ka 264. divizija, dok se SS «Prinz Eugen» divizija nalazila u borbi kod Klisa i Sinja. Tako su se tri njema ke divizije našle u Dalmaciji u doba kapitulacije Italije, što je bio težak problem u podizanju ustanka i osnivanju novih dalmatinskih brigada i divizija, to nije 8. korpusa.³

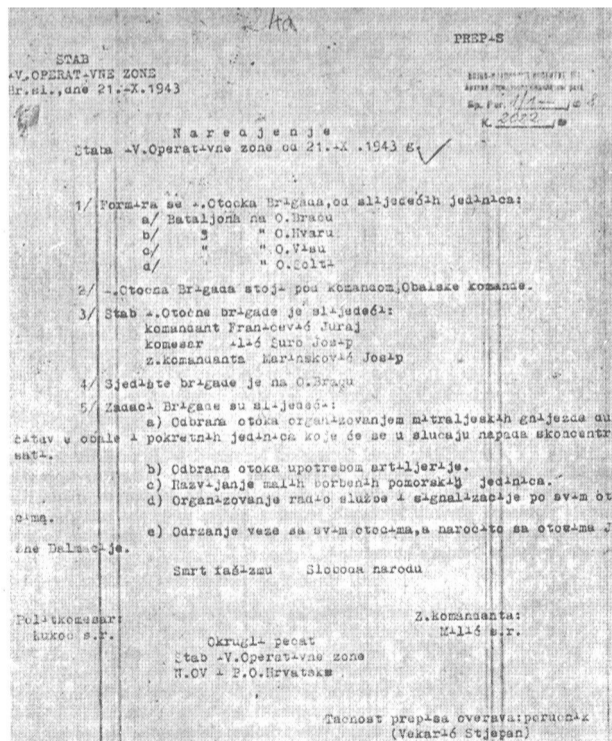
2. Ustankom naroda Dalmacije ni e velika antifašisti ka vojska Hrvatske

Kroz takvu paklenu situaciju u Dalmaciji, s ustankom osnivaju se nove brigade i divizije NOV Hrvatske. Za svega 20 dana osnovano je deset novih brigada i etiri divizije.

Najprije je 10. rujna osnovana Šibenska (ili 8. dalmatinska) brigada od Šibenskog odreda i novih boraca, 4. bataljuna, 890 boraca. Potom je 12. rujna osnovana Splitska ili nova 4. dalmatinska brigada oko 1000 boraca iz Splita i s Mosora. Zatim je 14. rujna formirana Cetinska ili 10. dalmatinska brigada od Cetinskog i 1. kamešni kog bataljuna i 2. bataljuna Biokovskog odreda, 4 bataljuna, 795 boraca. Tih je dana formirana Trogirska ili 9. dalmatinska brigada od Trogirskog odreda i novih boraca, 4 bataljuna, 780 boraca. U sjevernoj Dalmaciji formirana je sredinom rujna 7. dalmatinska brigada u Karinu, od 2. grupe sjevernodalmatinskih bataljuna, 4 bataljuna, oko 1000 boraca. Na otocima srednje Dalmacije - Hvaru, Bra u, Visu i Šolti, od ustani kih snaga i ranijih partizanskih eta i bataljuna, 21. rujna 1943. formirana je 1. oto ka ili 12. dalmatinska brigada, 4 bataljuna, oko 1350 boraca. Na Pelješcu je od Južnodalmatinskog partizanskog odreda i novih boraca s Kor ule, Mljeta, Lastova i Pelješca, 25. rujna 1943. formirana je Južnodalmatinska ili 13. brigada, 4 bataljuna, oko 1350 boraca. Posljednja je na Biokovu 2. listopada formirana Biokovska ili II. dalmatinska brigada od Makarskog, Imotskog i Neretvanskog partizanskog odreda, 3 bataljuna, 800 boraca.⁴ Ranije, kako rekosmo, obnovljene su 3. i 5. dalm. brigada.

Da bi se lakše rukovodilo velikim brojem brigada, a i drugih postrojbi na teritoriju Dalmacije, ponukani iskustvom ranijeg Kninskog sektora, osnovana su sektorska zapovjedništva. Na teritoriju Šibenika formiran je Šibenski sektor koji je zapovijedao Šibenskom i Trogirskom brigadom. Sinjski sektor imao je novoosnovanu 9. diviziju i Splitsku brigadu. Imotski sektor je zapovijedao Cetinskom brigadom,

Naredba Štaba IV. operativne zone Hrvatske od 21. rujna 1943. o formiranju Prve oto ke brigade /12. dalmatinske brigade/

² Više o tome u doktorskoj disertaciji N. Ani a - NOVH, Zagreb 2002., str. 159-160.

³ N. Ani , doktorska disertacija, str. 126-127.

⁴ Isto, str. 128.

Omiškom grupom bataljuna i Imotskim odredom. Obalni sektor je pokrivaio srednjodalmatinske otoke i zapovijedao s 1. oto kom i Biokovskom brigadom. Ovaj je sektor imao Štab Obalske komande. Svim ovim snagama zapovijedao je Štab IV OZ - komesar Kuko , na elnik Maks Ba e. U štabu je bio prisutan i zapovjednik 1. proleterske divizije general Koka Popovi . Pri Štabu IV.OZ formiran je 19. rujna Tenkovski bataljun i Komanda artiljerije.⁵

Ovakav teritorijalno zapovjedni sustav u Dalmaciji nije mogao dugo opstati, pa se u GŠ NOVH i u VŠ NOVJ ubrzano dogovaralo da se u Dalmaciji, osim 9. divizije, osnuju tri do etiri divizije i da se uskladi numeracija brigada i divizija. Naime, numeracija brigada nastala je poslije formiranja brigada, jer su u početku sve brigade u Dalmaciji (osim 1. brigade) nazivane prema teritoriju na kojem su nastale. Onda je odlučeno da se za teritorij Dalmacije, kao ranije i za druge teritorije, odrede brigadni brojevi prema vremenu njihovog nastanka.

Valja ista i da su u zapovjednoj strukturi sektori, kao vojno-teritorijalne ustanove, jedan specifikum koji se događao samo u Dalmaciji u doba općeg ustanka. Te stepenice u zapovjednoj strukturi nema na drugom području u okviru NOV Hrvatske pa ni NOVJ. Vojna struktura sektora nije odgovarala operativnim potrebama budući da su sektori više vojno-teritorijalne ustanove, a ve smo imali sli ne institucije u sastavu vojno-pozadinskih organa - komandi područja i komandi mjesta. Sektori u svom sastavu imaju operativne jedinice (brigade i samostalne bataljune), partizanske postrojbe (odredi i grupe odreda) - što nije moglo opstati jer su to dva potpuno različita sustava u NOV različitosti su po svojoj strukturi i nacini. Tako na pr. Sinjski sektor imao je obnovljenu 9. diviziju, a ona je bila veća taktička i manja operativna jedinica, manevarska jedinica kao i brigade. Očito se vidjelo da sektori ne mogu zapovijedati s brigadama i divizijama jer ko e njihovu manevarsku, zna i i operativnu sposobnost, stoga ih se ne smije vezati za jedan teritorij. Kada se Tito odlučio krajem 1941. da po ne s formiranjem brigada, on je uvijek naglašavao da su brigade manevarske jedinice sposobne da borbeno djeluju na svakom teritoriju i gdje se naredi. A 13 dalmatinskih brigada nije mala snaga koje treba u zapovjednoj strukturi vezati za sektore - vojno - teritorijalne komande. Zato su štabovi sektora kratko trajali, niti mjesec dana, i onda su rasformirani te

se prešlo na formiranje divizija kao ve ih operativnih postrojbi, kako je i zamislio Tito kada se u studenom 1942. odlučio formirati prve divizije NOVJ, odnosno, morala se uskladiti vojno-zapovjedna struktura u novoosnovanim jedinicama u Dalmaciji kako je bilo i na drugom hrvatskom teritoriju kada su osnovane divizije 1. i 2. hrvatskog korpusa.

Prema dostupnoj dokumentaciji vidi se da nije bilo nekog nesuglasja između u GŠ Hrvatske i VŠ NOVJ oko formiranja divizija u Dalmaciji i ukidanja sektora. Riješeno je da se, osim obnovljene 9. divizije, na teritorij Dalmacije, kako ve rekosmo, osnuje 3 do 4 divizije koje e u operativnom pogledu pokriti cijeli teritorij Dalmacije, do Neretve, ali i na južnom dijelu Bosanske krajine i centralne Bosne. Dalmatinske su divizije, kao i druge u sastavu NOVJ, bile samostalne u vo enju borbenih djelovanja ili da ta djelovanja usklađuju s drugim divizijama, da samostalno vode operacije manjeg obujma, sposobne za napadna i obrambena djelovanja i da manevriraju na širem području, jer su odmah bile suo ene s jakim njema kim snagama, a to su tri njema ke u borbi iskusne divizije, kao 7. SS, 114. lova ka i 264. divizija. Za ovakve borbe dalmatinske su divizije bile brojano dosta jake, do 5.000 boraca, imale su dobro naoružanje i opremu, kao i logistiku. Najviše su bile sastavljene od tri brigade, a 26. divizija imala je 4 brigade i kasnije do 10.000 boraca, vatrena sposobnost kojih se mjerila s divizijama Crvene armije. Dalmatinska 26. divizija mogla je izbaciti do 18 tona elika u jednoj minuti, a streljaka divizija Crvene armije mogla je baciti do 20 tona elika u jednoj minuti.⁶

Novoformirane dalmatinske divizije, za razliku od 6. li ke, 7. banijske i 8. kordunaške divizije, nastale su, osnovane su najvećim dijelom od novih boraca i tek formiranih brigada. Njihov borački sastav, u dominantnoj mjeri, nije prošao kroz ratnu praksu borbe, tako da su borbeno iskustvo stjecali u tek započetim borbama i to s vrlo jakim protivnikom kakve su bile njema ke postrojbe. Ono malo vojske NDH nije ni dolazilo u neku ve u borbu samostalno, nego su djelovali s njema kim postrojbama i bili pod njema kim zapovjedništvom. Zato vojsku NDH i ne uzimamo

⁵ N.Ani , *dokt. disertacija*, str. 128.

⁶ N.Ani , *NOVJ*, n.dj.str. 398-400, 483-490.

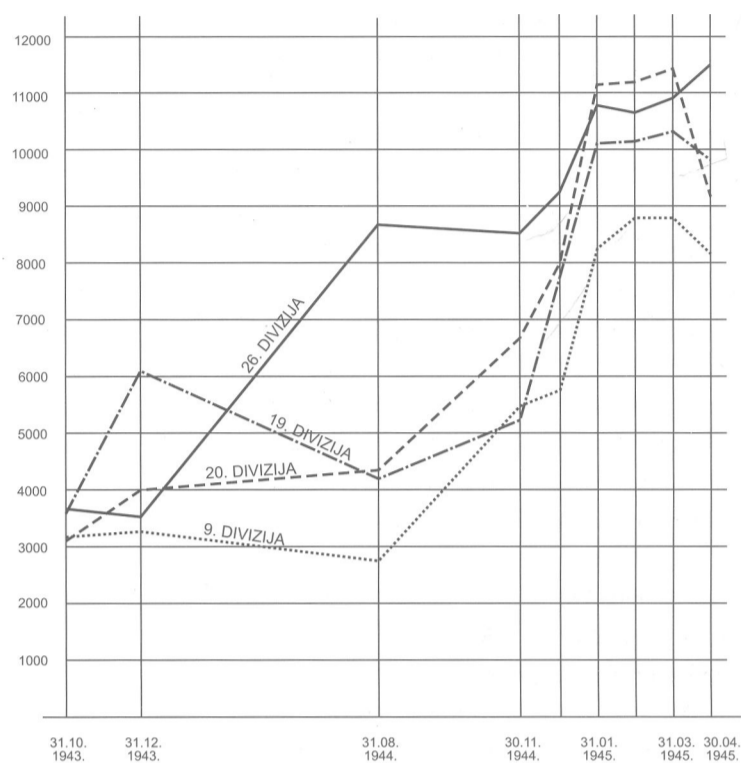
kao mjerilo borbenog djelovanja dalmatinskih postrojbi. Teško e e nai i dalmatinske divizije tijekom narednih velikih operacija njema ke vojske - 15. brdskog korpusa u zimi 1943./44. godinu i nešto kasnije.

Vrhovni štab, osobito Tito, nalagali su GSH da se što prije po ne s formiranjem divizija u Dalmaciji, a onda i da se rasformira Štab IV OZ i formira dalmatinski korpus koji e kvalitetno primiti na sebe vođenje ve ih operacija, a i vojno-politi ku ulogu s obzirom na o ekivano desantiranje anglo-ameri ke vojske u Dalmaciji.⁷

Deveta dalmatinska divizija ve je bila obnovljena, bolje kazano novoformirana im je 1. dalmatinska stigla sa Sutjeske i, kako rekosmo, s njom je zapovijedao Ante Banina, a komesar je bio Edo Santini. Ona je u svom sastavu imala 1. dalmatinsku, onda 3. dalmatinsku, pa 4. dalmatinsku brigadu, oko 3500 boraca. Operativno je djelovala u Livanjskom polju, oko Duvna i Grahova, u estvovala u obrani maršala Tita u Drvaru 25.5.1944. i u kasnijim operacijama za Knin, Mostar i sve do Trsta.⁸

Od novoosnovanih brigada najprije je u sjevernoj Dalmaciji osnovana 19. dalmatinska divizija, 4. listopada 1943. Zapovjednik je potpukovnik Milan Kuprešanin, komesar Petar Babi , na elnik Ante Bio i . Pod zapovjedništvom ove divizije bili su još Kninski, Sjevernodalmatinski i Zadarski odred sa 5., 6. i 7. dalmatinskom, brigadom. Divizija je imala 3599 boraca, a ve 31. listopada 1943. 6023 boraca. Njeno operativno podru je bila je sjeverna Dalmacija, južna Lika i dio zapadne Bosne. U estvovala je i u oslobo enju Knina, Mostara i preko Like do Rijeke koju je oslobodila 3. svibnja 1945. Za udarnu je proglašena 10. listopada 1944. godine.⁹

Na Dinari, u rajonu Vrdova, 10. listopada formirana je 20. dalmatinska divizija od 8., 9. i 10. dalmatinske brigade i Grahovsko-peuljski, Glamo ki, Livanjski, Dinarski, Mose kosvilajski i Segetsko-marinski partizanski odred. U po etku ima oko 3-500, a kasnije ak 9.000 boraca. Zapovjednik je Velimir Kneževi , a komesar Zivko Zivkovi , na elnik Frane Bio i .

Brojno stanje divizija 8. korpusa NOVH - e

Operirala je oko Dinare i Svilaje, a kasnije je oslobodila Knin i išla sve do Trsta u kojeg je prva ušla 1. svibnja 1945. Udarnom je od 25.12.1944. godine.¹⁰

U Podgori je 8. listopada formirana 26. dalmatinska divizija od Biokovske, 1. oto ke i Južnodalmatinske brigade, a to su 11., 12. i 13. brigada. Imala je u po etku 3800, a kasnije ak 11000 boraca. Zapovjednik major Niko Martinovi , komesar Vojin Popovi , na elnik Stanko Parma . Operativno podru je su srednjodalmatinski otoci i Makarsko primorje. Kasnije brani Vis i osloba a, uz ostalo, Split, Šibenik, Drniš, Knin, Mostar i preko Like ide sve do So e, gdje je stigla 8. svibnja 1945. Udarna od 29.11.1944. godine.¹¹

⁷ NAni , Savezni ko planiranje u Sredozemlju u ljeto 1943., Zbornik «Neretra-Sutjeska», Beograd, 1969., str. 788-789, 796-797.

⁸ Arhiv VII. k. 842, dok. br. 912.

⁹ Arhiv VII. k. 516, dok. br. 36-40

¹⁰ NAni , NOVJ, n. dj. str. 727 - 796.

¹¹ Isto, str. 800-801.

Numeraciju divizijama davao je Vrhovni štab NOVJ. U početku se u NOV Hrvatske išlo na numeraciju divizija od broja jedan pa dalje, ali je ubrzo zaustavljeno i te je prerogative preuzeo VŠ NOVJ dajući brojeve divizijama prema vremenu njihovog nastajanja. Ali i tu je bilo odstupanja. Deveta dalmatinska divizija, osnovana u Imotskom 13. veljače 1943. bila je deveta po redu nastajanja u NOVJ i taj je broj odvala za cijelo vrijeme rata. Zatim, 19. i 20. dalmatinska divizija numeraciju su dobile prema vremenu formiranja jer je već 14. 9. 1943. osnovana 18. slovenačka divizija. Iza 20. divizije numeraciju broj 21 dobila je 21. srpska divizija koja je formirana tek 20. svibnja 1944. Obično se tumači da je do toga došlo što su se brojevi divizija od 21 do 25 odvalili za NOV Srbije. Otuda je 26. dalmatinska divizija dobila brojku 26, a po redosljedu osnivanja trebala je imati broj 21.¹²

U doba osnivanja novih divizija u Dalmaciji sve su divizije Titovom zapoviješ u od studenog 1942. imale oznaku da pripadaju NOV Jugoslavije. Međutim, prevladalo je stajalište naroda koji su svojim divizijama do kraja rata, pa i iza rata i danas, davali nacionalno i teritorijalno obilježje, što je poticalo borbeni moral i boraca i naroda. Tako su se 9., 19., 20. i 26. divizije službeno zvale 9., 19., 20. i 26. divizija NOVJ, a narod ih je zvao 9., 19., 20. i 26. dalmatinska divizija, kao i one prethodne u Hrvatskoj - 6. lička, 7. banijska, 8. kordunaška, 12. slavonska, onda 18. slovenačka, 2. crnogorska, itd. Neki ovu pojavu naziva divizija NOVJ, dovode u vezu sa strogom centralizacijom i budućim dogajama kada su se ugasili i Glavni štabovi federalnih jedinica i pokrajina, odnosno kada je nestalo NOV Hrvatske, Jugoslavije, Slovenije itd. i osnovana 1. ožujka 1945. Jugoslavenska armija, pa je GŠ Hrvatske dobio naziv Glavni štab Jugoslovenske armije za Hrvatsku, Sloveniju, Makedoniju, itd.¹³

Divizije su, kako rekostmo, u NOVJ bile niže operativne jedinice, ali sposobne za manevriranje na većem prostoru, da vode samostalno ili u suradnji s drugim divizijama operacije ili već borbe, danju i noću, na svakom zemljištu, bilo da napadaju ili da se brane, da ulaze u korpusne sustave ili da samostalno djeluju pod GŠ Hrvatske ili VŠ NOVJ. S divizijama se od kapitulacije Italije voditi glavne borbe protiv njemačkih postrojbi i njihovih pomagača vojske NDH i četnika Draže Mihailovića. One će stalno biti pod štabom 8. korpusa koji se sada formira kao već operativna jedinica koju je dao narod Dalmacije Titovoj armiji u Drugom svjetskom ratu.¹⁴

3. Po Titovoj zapovijedi formira se 8. dalmatinski korpus

Ustankom naroda Dalmacije i osnivanju novih brigada i divizija rukovodio je Štab IV. OZ i PK KPH za Dalmaciju, odnosno glavnu su ulogu imali Vicko Krstulović, sekretar PK KPH, Ivica Kukoć, komesar i Maks Bačić, načelnik štaba IV OZ. Međutim ubrzo se rasformira Štab IV OZ i uz suglasnost GŠ Hrvatske i osobno Vrhovnog komandanta NOVJ J.B. Tita počinje rasprava o osnivanju korpusne vojne formacije u Dalmaciji. Postojanjem 13 brigada i 4 divizije stvoreni su uvjeti da se osnuje korpus. Već postojeća ratna praksa je potvrdila valjanost Titove orijentacije da se prije nego na korpus NOVJ, a ta je orijentacija dana u studenom 1942. godine, izačega su formirani 1. i 2. hrvatski korpus NOV Hrvatske.

Prilikom se dugo vodila rasprava između VŠ NOVJ i GŠH (Ivan Gošnjak zapovjednik, Rade Zigić, komesar). GŠH smatrao je da je svrsishodnije da se u Dalmaciji, s obzirom na postojanje 13 brigada i 4 divizije, formiraju dva korpusa NOVH. Jedan bi korpus imao dvije divizije (6. lička i 19. sjevernodalmatinsku), i bio bi na operativnom području sjeverne Dalmacije i južne Like, do crte Knin - Šibenik. Prema njihovom stajalištu sjeverna Dalmacija i južna Lika čine jednu operativnu cjelinu, tako da bi taj korpus bio glavninom orijentiran prema Kninu (etničkom uporištu), s drugim dijelovima prema Zadru i Šibeniku jer se na tom teritoriju očekivao vjerojatni anglo-američki desant. U tom slučaju Dalmacija bi bila povezana preko teritorija ovog korpusa sa središnjom Hrvatskom, bliže Zagrebu i glavnim komunikacijama kuda su se tada kretale krupne njemačke postrojbe.

Prema stajalištu GŠH drugi korpus bi imao tri divizije - 9., 20. i 26. i nalazio bi se južnije od crte Knin - Šibenik, a imao bi područje sve do Neretve, ali i u Bosni Livno, Duvno, Glamoč, Grahovo. Prema ovom stajalištu Dalmacija bi se dijelila na dva operativna područja, cijepala po svojoj središnjici, što bi usložavalo komandiranje i zapovijedanje,

¹² Isto.

Akademik Duško Bilančić, *Moderna hrvatska povijest, Zagreb, 2000. str. 174-178.*

¹⁴ Isto.

kao i političko djelovanje Oblasnog NOO Dalmacije, koji bi morao kontaktirati s dva veća štaba NOVH.¹⁵

VŠ NOVJ, osobno J.B.Tito, nije prihvatio stajalište GŠH, nego se zalagao da se cijela Dalmacija smatra jednim operativnim područjem i da se osnuje samo jedan korpus NOVJ.

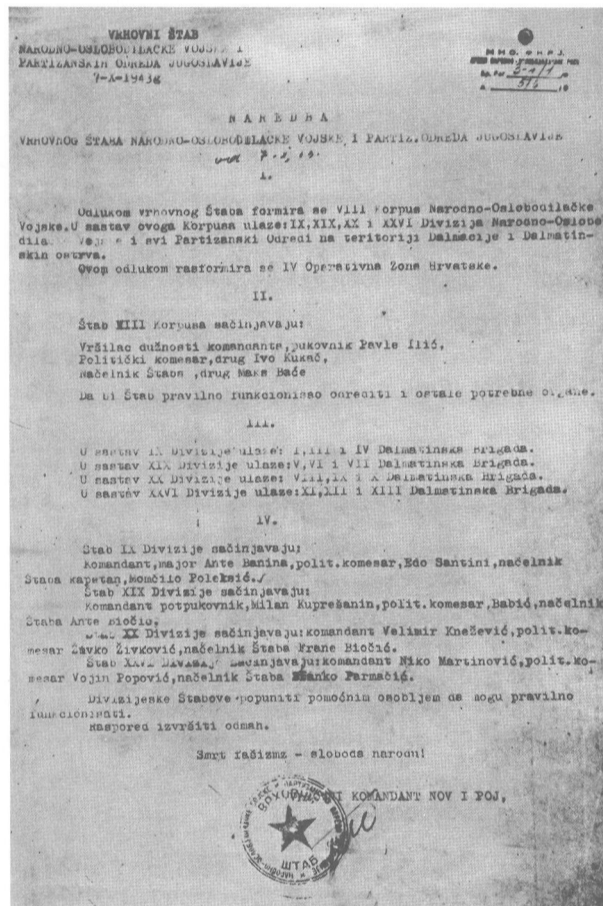
Tito je, o čemu se vidi, imao šire vidike ustanka i buduće u perspektivu NOR-a, posebno važnost Dalmacije kao dijela jugoslavenskog ratišta u budućim općim tokovima zajedničkog ratovanja i suradnja sa zapadnim saveznicima u

je VŠ zapovjedio. Titovo stajalište je povijest potvrdila kao valjanim.

Ovome treba dodati i pitanje partizanskog rata na Jadranu i Titovu odluku da se osnuje Mornarica NOVJ za cijelo jadransko područje, da to bude pod jednim višim zapovjednim organom - 8. korpusom.

Kada je završen proces osnivanja novih 10 brigada i 4 divizije NOVH u Dalmaciji, Vrhovni komandant NOVJ J.B.Tito izdao je 7. listopada 1943. zapovijed da se formira 8. dalmatinski korpus, a ukine Štab IV OZ. Numeraciju broj osam je dobio odmah i išlo se slijedom osnivanja ostalih korpusa NOVJ. Pri numeraciji korpusa, koju je odredio VŠ NOVJ, bilo je nekih nedosljednosti. Tako je 1. proleterski korpus dobio broj jedan, a osnovan je dva dana prije 8. korpusa, tj. 5. listopada 1943. Drugi crnogorski korpus osnovan je 10. rujna 1943., a raniji korpusi su dobili brojeve 5.10.1943.- 1. bosanski postao je 3. bosanski, 2. bosanski biva 5. korpus NOVJ, 1. i 2. hrvatski postaju 4. i 6. korpus NOVJ. Sedmi slovenski korpus bio je u početku 6. korpus, osnovan 3. 10. 1943., itd. I ovdje se postavljalo pitanje - zašto nisu korpusi o uvali svoj nacionalni - teritorijalni po etni naziv i po čemu ih prepoznaje narod onoga kraja gdje su osnovani? Međutim, svi su korpusi dobili dodatak u svom nazivu i jedinstveno su nosili naziv da su to korpusi NOVJ.¹⁶

Tako su ostali brojevi korpusa i njihovi nazivi sve do početka 1945. kada se gasi naziv NOVJ i počinje se zvati Jugoslavenska armija. Nema više ni Mornarice NOVJ, nego se osniva Jugoslavenska mornarica. I Glavni štabovi ne nose više nazive - GŠ NOV Hrvatske, Slovenije itd, nego Glavni štab Jugoslavenske armije za Hrvatsku, Sloveniju itd. u čemu je bilo nesuglasja između VŠ NOVJ i glavnih štabova, naročito Slovenije i Hrvatske, a o čemu će kasnije biti više govora.

Naredba Vrhovnog Štaba NOV i POJ-e o formiranju Osmog korpusa NOV-e od 7. listopada 1943.

južnoj Italiji. Onda je, prema Titovom stajalištu, bilo bolje u Dalmaciji imati jedno više operativno rukovodstvo i radi eventualnih saveznih namjera iskrcavanja u Dalmaciji, o čemu se tada dosta govorilo. Tako se i postupilo pa se u Dalmaciji osniva samo jedan korpus - 8. dalmatinski kako

¹⁵ Nani, NOVJ, n.dj. str. 796 - 797.

¹⁶ Nani, doktorska disertacija, str. 132

Pavle Ilić -Veljko, prvi komandant 8. korpusa Ivo Kuko , prvi politički komesar 8. korpusa Vladimir-Cetković-Vlado, drugi komandant Osmog korpusa Bace Maksimilijan /Maks/ - Mišić, prvi načelnik štaba Osmog korpusa

4. Sastav 8. dalmatinskog korpusa

Titovom zapoviješću o formiranju 8. dalmatinskog korpusa, 7. listopada 1943. određen je njegov sastav i postavljen štab korpusa. Za prvog je zapovjednika korpusa postavljen Pavle Ilić, koji je došao iz VS NOVJ. Njega je u prosincu 1943. zamijenio Sreten Žujević, član VŠ NOVJ i član Politbiroa CK KPI. Onda je u siječnju 1944. postavljen potpukovnik Vladimir Cetković (komandant 8. korpusne divizije). On je poginuo u avionskoj nesreći 21. listopada 1944. pa ga je zamijenio Milan Kuprešanin, kao vršilac dužnosti, ali je već 27. studenog 1944. došao general-major Petar Drapšin, koji vodi korpus sve do njegovog rasformiranja 2. ožujka 1945. godine.

Prvi politički komesar bio je Ivo Kuko, ali je on smijenjen (vidi o tome u posebnom prilogu ove knjige) i u siječnju 1944. dolazi za komesara Boško Šiljegović, koji na toj dužnosti ostaje sve do kraja postojanja korpusa.

Prvi načelnik štaba korpusa bio je Maks Bašić, a od kraja prosinca 1943. Milan Kuprešanin, koji je tu dužnost obnašao sve do 27. studenog 1944., kada odlazi na školovanje, dužnost pak načelnika štaba preuzima Ante-Toni Babić, koji tu ostaje do 2. ožujka 1945. godine.

Štab 8. korpusa, osim užeg dijela (komandant, komesar i načelnik štaba) sastojao se iz dva dijela - operativnog i pozadinskog. U operativnom dijelu bili su operativni, obavještajni, personalni, artiljerijski, inženjerijski i šifrantski odsjek, potom odsjek veza, sigurnosni odsjek, itd. Što je vodio načelnik štaba ili pomoćnik načelnika štaba.

Političkim organima rukovodio je politički komesar korpusa, a usklađivao je i djelovanje partijske organizacije jer nije postojao zamjenik političkog komesara korpusa kao u nižim jedinicama. Pozadinski dio Štaba 8. korpusa imao je intendanturu, tehnički odsjek, sanitetski, veterinarski i apotekarski odsjek ili referenta. Vodio je komandant pozadine korpusa.¹⁷

Štab 8. korpusa najviše je u početku bio u Livnu, onda u Tinevu blizu Drvara, pa na Dinari kod Vrdova. Sa oslobođenjem Splita dolazi u Kaštel, pa u Drniš i potom u Knin gdje ostaje sve do prestanka postojanja 2. ožujka 1945. godine.

U organizacijskom pogledu Osmi dalmatinski korpus bio je sastavljen od tri dijela vojnih snaga NOP-a - a to su: operativni sustavi (brigade, divizije i druge operativne samostalne jedinice), partizanske postrojbe (odredi i grupe odreda) i vojno-pozadinske jedinice i ustanove (vojna područja, komande gradova i komande mjesta i njihove jedinice i ustanove).

a) Operativne jedinice činile su većinom četiri dalmatinske divizije - 9., 19., 20. i 26. divizija sa 13 brigada. Svaka je divizija imala svoj teritorij na kojem je djelovala, i to: 9. divizija bila je na sektoru Livanjskog polja, Glamoča, Duvna i Bosanskog Grahova. Sjevernodalmatinska 19. divizija imala je sjevernu Dalmaciju i južnu Liku, 20. divizija bila je u srednjoj Dalmaciji i na Dinari, a 26. divizija bila je na srednjodalmatinskim otocima i u Makarskom primorju, na Pelješcu i u donjem toku rijeke Neretve zahvaćajući i

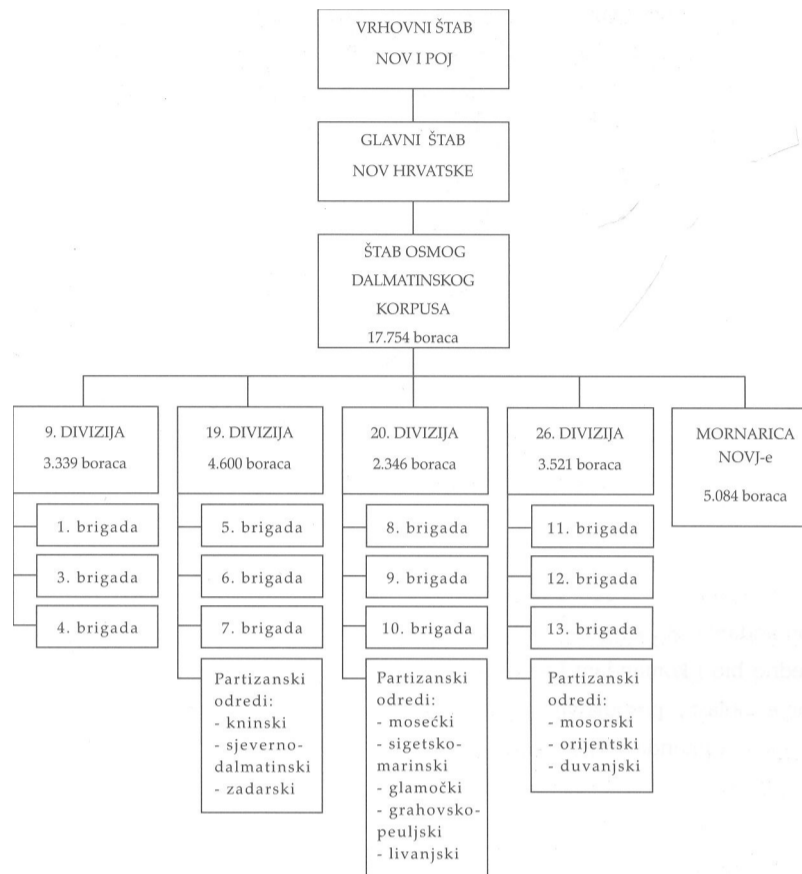
¹⁷ N. Anić, NOVJ, n.dj.str. 846 - 852.

Biokovo. Kasnije se povukla s Kor ule, Hvara, Bra a i Šolte na Vis kojeg odsudno brani.

Pod Štabom 8. korpusa bila je i novoosnovana Mornarica NOVJ, koju je Tito formirao 18. listopada 1943. U po etku je zapovjednik trebao biti Sre ko Manola, a potom je postavljen Josip Cerni. Za komesara je najprije odre en Makijedo, ali on ide za šefa Delegacije NOVJ u Bari, pa je dužnost preuzeo Pero Radovi , koji je u travnju 1944. izvršio samoubojstvo, pa je za komesara došao Dragiša Ivanovi . Morska obala Jadrana bila je podijeljena na pet pomorsko-obalskih sektora (POS), ali su III, IV i V sektor bili u aktivni, dok su I. POS Trst i II. POS Hrvatsko primorje kasnije aktivirani.¹⁸

Od samostalnih jedinica 8. korpus imao je na Visu Artiljersku grupu do 89 oružja, ak i kalibra 150 mm, onda 1. tenkovsku od 35 lakih tenkova tipa «Stjuart» i 12 blindi s topom od 75 mm. Zatim je korpus imao bataljun veze, inženjerski bataljun, od prosinca pozadinske jedinice i ustanove s logistikom pa i sanitetom.

b) Partizanske jedinice. Kada je osnovan 8. korpus (7.10.1943.) imao je u svom sastavu 12 partizanskih odreda i to: Sjevernodalmatinski, Kninski, Mose ko-svilajski, Segetsko-marinski, Mosorski, Makarski, Imotski, Neretvanski, Grahovsko-peuljski, Glamo ki i Livanjski NOP odred. Ovim je cijeli operativni teritorij 8. korpusa bio pokriven partizanskim sustavima. Neki su od ovih odreda stavljeni pod nadležnost divizija, a drugi pod štab 8. korpusa. Na ovaj na in su operativne jedinice bile potpuno samostalne u borbenom djelovanju jer su partizanski odredi stalno boravili na svojem teritoriju i time oslobodili operativne sustave od uloge zaštite teritorija i osiguranje u borbenom djelovanju.¹⁹

Organizaciona shema Osmog dalmatinskog korpusa NOVH - e (stanje 31. prosinca 1943.)

c) Vojno-pozadinski organi - bili su sastavljeni od vojnih podru ja i komandi mjesta i gradova, kao i jedinica - eta i bataljuna koji su imali ulogu zaštite vitalnih objekata i osiguranja pozadine operativnim jedinicama. U studenom 1943. godine 8. korpus imao je etiri vojna podru ja, - Splitsko, Cetinsko, Biokovsko i Kninsko. Kasnije se vrši reorganizacija i osnivaju se sljede a vojna podru ja - Sjevernodalmatinsko, Srednjodalmatinsko, Južnodalmatinsko, Zadarsko, Oto ko i Južnodalmatinsko oto ko vojno podru -

¹⁸ N.Ani , doktorska disertacija, str. 303 - 304.

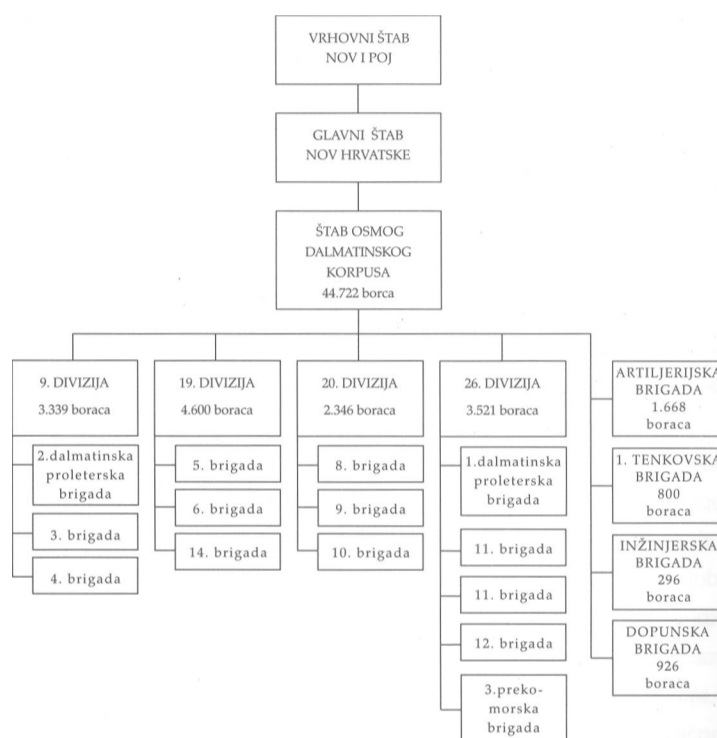
¹⁹ Zbornik dokumenata NOB Dalmacije, knj.8, str.493 i 513- knj.9, str.33, 563.

je. U njima je bilo 25 komandi mjesta i komande grada u Splitu, Dubrovniku, Šibeniku i Zadru. Na kraju rata prestala je postojati Vojna oblast 8. korpusa i njen teritorij se nazvao Vojna oblast Dalmacije s tri komande područja - Sjeverno-dalmatinsko, Srednja Dalmacija i južna Dalmacija jer je Dubrovnik od studenog 1944. potpao pod operativnu nadležnost 8. korpusa. Postojale su komande vojne pozadine u svim kotarevima i komande grada u Dubrovniku, Splitu, Šibeniku, Zadru i Kninu.

Sa svim vojnopozadinskim organima, ustanovama i jedinicama zapovijedao je zamjenik komandanta 8. korpusa, koji je ujedno bio i komandant korpusne vojne oblasti, potpukovnik Peko Bogdan. Komanda korpusne vojne oblasti imala je ekonomski odsjek, zatim tehnički, saobraćajni, sanitetski i mobilizacijski odsjek.²⁰

no suraivao s postrojbama 8. korpusa prilikom oslobodjenja Dalmacije i Hercegovine.

U sastavu 8. korpusa djelovale su i prekomorske brigade

Organizaciona shema 8. dalmatinskog korpusa NOVH-e/ stanje 31. siječnja 1945./

5. Ostali operativni sustavi 8. korpusa

Za razliku od drugih korpusa NOVJ 8. korpus imao je odmah (ne potpuno razvijeno) sva tri vida oružanih snaga što poznaje vojna znanost. Ve smo govorili o kopnenoj vojsci (to su divizije, partizanski odredi, vojna pozadina itd.), onda o pomorskim snagama (Mornarica NOVJ sa POS), ali razvijalo se i zrakoplovstvo u NOVH, a najviše u 8. korpusu. U Divuljama kod Splita zaplijenjen je jedan hidroavion tipa «Fiat», što je bio povod da se 11. rujna 1943. formira Hidroplanska postaja u Vranjicu koja je pripadala Obalskoj komandi IV. OZ. Iz Vranjica je stanica prebaena u Stari Grad na Hvaru, gdje se i ugasila.²¹

Kasnije, u ljeto 1944-, u južnoj Italiji osnovane su 1. i 2. eskadrila NOVJ, koje su najviše podržavale postrojbe 8. korpusa. Jedan dio tih zrakoplova prešao je na Vis i neposred-

formirane u južnoj Italiji od ratnih zarobljenika i interniraca koji su se nalazili po logorima Italije i oslobojeni njenom kapitulacijom. Tu je bilo najviše Istrana, Primoraca, Dalmatinaca, onda Slovenaca, Crnogoraca i drugih. Ukupno je formirano 5 prekomorskih brigada, ali su pod 8. korpusom bile - 1,2,3, i 5. prekomorska brigada.²²

Prva prekomorska brigada formirana je 20. 10. 1943. u Karbonari, 4 bataljuna, 1886 boraca. Prebaena je u studenom 1943. na Korulu i dijelom na Hvar i onda na Vis.

Po etkom prosinca 1943. formirana je 2. prekomorska brigada sa 4. bataljuna, oko 1000 boraca. Onda je otišla na Korulu, vodila borbe, zatim na Hvar i potom na Vis. Ove dvije brigade su s Visa prebaene u Biograd, onda u Drvar,

²⁰ N. Ani, NOVJ, ndj. str. 852 - 853.

²¹ Isto, str. 864.

²² Isto.

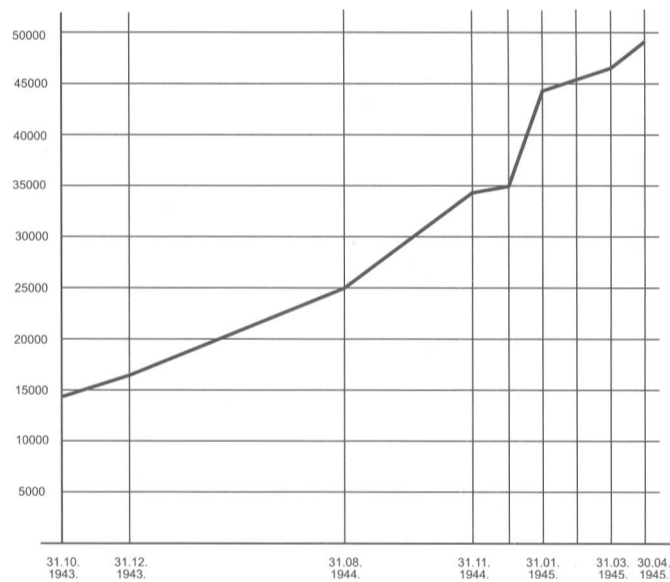
Stvaranje korpusa i borbe do oslobo enja Dalmacije

Redni broj	Naziv jedinice	Brojno stanje jedinica Osmog korpusa NOVH								
		31. 10. 1943.	31. 12. 1943.	31. 8. 1944.	30. 11. 1944.	31. 12. 1944.	31. 1. 1945.	28. 2. 1945.	31. 3. 1945.	30. 4. 1945.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1.	Štab korpusa i prištapske jedinice	810	810	810	810	853	853	1.103	1.469	1.469
2.	Deveta divizija	3.182	3.369	2.748	5.453	5.823	8.179	8.918	8.918	8.094
3.	Devetnaesta divizija	3.599	6.053	4.212	5.200	7.777	10.074	10.074	10.299	9.835
4.	Dvadeseta divizija	3.110	4.001	4.385	6.723	7.856	11.106	11.106	11.345	9.134
5.	Dvadesetšesta divizija	3.769	3.521	8.670	8.504	9.156	10.798	10.567	10.914	11.423
6.	Artiljerijska grupa (brigada)			2.523	2.523	2.523	1.668	1.668	1.668	1.668
7.	Prva tenkowska brigada			2.122	837	800	800	800	763	763
8.	Inženjerijska brigada					298	298	298	298	298
9.	Dopunska brigada						926	971	974	6.374
10.	Ukupno Osmi korpus		17.754	25.470	34.548	35.086	44.722	45.525	46.668	49.098
11.	Mornarica NOVJ			5.086					14.000	15.000
12.	Avijacija NOVJ (1. i 2. eskadrila)			1.500					1.500	1.500
13.	Sve u k u p n o			32.056					62.168	65.598

Brojno stanje Osmog korpusa NOVH (tabela i grafikon)

gdje su krajem sije nja 1944. rasformirane, a njihovo ljudstvo popunilo 1. proletersku diviziju. U velja i 1944. u Gravini kod Barija formirana je 3. prekomorska brigada, 4 bataljuna i 1.655 boraca. U ožujku 1944. preba ena je na Vis i ušla u sastav 26. dalmatinske divizije u kojoj je bila sve do kraja rata. U Gravini je u srpnju 1944. osnovana 4. prekomorska brigada. Ali ona nije ušla u sastav 8. korpusa, nego je ostala kao pozadinska jedinica u južnoj Italiji. Peta prekomorska brigada formirana je u rujnu 1944. sa 4 bataljuna i 2.100 boraca. Preba ena je u Dalmaciju i bila u sastavu 20. divizije, a onda je preba ena u Sloveniju u slovena ki 7. korpus.²³

U 8. korpusu bila je i jedna Dopunska brigada koja je osnovana u Kaštelima (Trogir i druga kaštela) po etkom sije nja 1945. Imala je od 3 do 5 bataljuna, ak i do 6.000 vojnika, gdje se vršila obuka novih boraca. Bilo je i Albanaca koji su dolazili s Kosova i iz Crne Gore. U Trogiru su se po etkom 1945. pobunili, a pobune je bilo i na putu s Kosova do Dra a, najviše zbog loših odnosa prema njima. Oni su popunjavali divizije 8. korpusa, poslije 4. armije.²⁴

U sastavu 8. korpusa bilo je i jedinica stranih državljana, najviše Talijana. Tako je u Splitu, 13. rujna 1943. od talijanskih vojnika dragovoljaca formiran bataljun «Garibaldi», na

²³ • N. Anić, NOVJ, str. 317.

²⁴ • Isto, str. 306 - 307.

mjestu blizu zgrade stare biskupije na kojoj je postojala spomen-ploča, ali je uklonjena. Bataljun je imao 300 vojnika i ubrzo ušao u sastav 1. proleterske brigade. Kod Zadra, također u rujnu 1943., osnovan je bataljun «Mameli Gofredo» od talijanskih dragovoljaca iz divizije «Zara». Imao je oko 8 boraca koji su ušli u sastav partizanskog odreda «Plavi Jadran», a onda u 1. proletersku brigadu. Sredinom kolovoza 1944. u sastavu 1. dalmatinske brigade formiran je 5. talijanski bataljun od Talijana koji su došli kao dragovoljci iz Italije i borili za osloboenje Hvara.²⁵

Kadrovi 8. korpusa su sukcesivno školovani tijekom rata. Vojni kadrovi bili su slušaoci Oficirske škole VŠ NOVJ u Donjem Lapcu i Drvaru, onda u Topuskom gdje je radila Oficirska škola GS NOVH. Najviše se školovalo na Visu gdje su postojali brojni kursevi za vojne i političke rukovodioce. Poslije osloboenja Beograda (20.10.1944.) viši oficiri su upućivani na školovanje u Beograd i u Sovjetski Savez, a dio se kadrova školovao i u južnoj Italiji.²⁶

Ve smo konstatali da je 8. korpus bio među najjačim korpusima u NOVH i NOVJ. On je, kao rijetko koji drugi korpus NOVJ, u svom sastavu imao četiri divizije. Neki su korpusi obično imali dvije ili tri divizije. Onda je 8. korpus bio potpuno organizacijski razvijen kako je tražio Vrhovni komandant J.B. Tito od tri dijela vojnih snaga, pa čak i od tri vida oružane sile, čega je teško naći u povijesti korpusa u II. svjetskom ratu, a osobito u NOV Jugoslavije.

Neposredno pošto je formiran 8. korpus imao je u svom sastavu sredinom listopada 1943. g. 14.470 boraca, a od naoružanja 9.166 pušaka, 482 puškomitraljeza, 162 mitraljeza, 66 minobacača, 44 protivtenkovske puške, i oko 45 topova raznih kalibara.²⁷

Pri kraju svog postojanja, 8. dalmatinski korpus imao je 28. veljače 1945. godine 45.542 boraca, 25.816 pušaka, 5.211 automata, 1.852 puškomitraljeza, 250 mitraljeza, 91 protivtenkovskih pušaka, 8 protivtenkovskih mitraljeza, 82 protivtenkovska topa, 98 topovskih cijevi svih pa i najvećih kalibara (88 i 150 mm), 35 lakih tenkova i 10 blindiranih topova od 75 mm.

Radi dokaza gornje tvrdnje o snazi i vojnoj moći 8. korpusa dajemo samo neku manju usporedbu s ostalim korpusima NOVJ. Tako na pr. 1. bosanski korpus (poslije 3. korpus NOVJ) imao je 1.3.1943. god. 8.677 boraca, a 15. 2. 1945. god. 9.260 boraca. Prvi Hrvatski korpus, odnosno 4.

korpus NOVH, kada se formirao 21.12.1942., imao je 8.468 boraca, a 31.10.1944. god. 23.873 boraca. Drugi crnogorski korpus imao je 2.3.1944. god. 17.000 boraca, ali od toga 4.000 Talijana. Sedmi slovenački korpus imao je 1.8.1944. god. 7.948 boraca. Prvi proleterski korpus imao je prilikom osnivanja 3-10.1943.god. oko 8.000 boraca. Zagrebački 10. korpus imao je 3-3.1944. god. 7.770 boraca, a 11. ličko-primoorsko-istarski korpus imao je 28.3.1945. god. 11.020 boraca. Neki srpski korpusi, kao 14. korpus NOVJ, bio je nešto brojniji i od 8. dalmatinskog korpusa, oko 50.000 boraca, ali to je bilo na kraju rata, kada je Srbija skoro sva osloboena 1944.god. Ni Makedonski korpusi nisu prelazili više od 10.000 boraca, ali oni su se počeli formirati od listopada 1944.god., kada se Makedonija oslobodila.²⁸

Rijetko je koji korpus NOVJ imao toliko automatskog naoružanja, minobacača i topova raznih kalibara kao 8. dalmatinski korpus, iako su divizije 8. korpusa bile bez artiljerijske brigade koju su imale divizije na Srijemskom frontu, dobivši teško naoružanje od Crvene armije. Dalmatinski 8. korpus imao je u svom sastavu jednu tenkovsku brigadu od sredine 1944. a samo je 1. proleterski korpus na Srijemskom frontu dobio Tenkovsku brigadu koja je došla iz SSSR-a s tenkovima T-34 srednje tonaže, s kojom su probijali Srijemski front.²⁹

25- Arhiv VII, k. 311A, dok.br. 61/7.

26- N.Ani, NOVJ, n.dj.str.308, 389.

27- N.Ani, NOVJ, n.dj. str. 325, 449, 533.

28- Isto, str 853.

29- Isto, str. 846 - 858.

30- Isto.

II.

NJEMA KA OKUPACIJA DALMACIJE - DOLAZAK NJEMA KE VOJSKE, NJIHOV PO ETNI VOJNI SUSTAV I BORBENO DJELOVANJE

Njema ka vojska - Wehrmacht okupirao je Dalmaciju u rujnu 1943. u vrijeme talijanske kapitulacije. U Dalmaciji su bili sve do početka prosinca 1944. kada su poraženi kod Knina u tzv. Kninskoj operaciji. Postojanje i novi ustroj vlasti i vojske NDH u Dalmaciji, kao i u drugim krajevima Hrvatske, njema ko zapovijedanje nije uvažavalo, a vojsku NDH držali su pod svojom zapovjednom strukturom.

U proljeće i ljeto 1943., naročito poslije neuspjelih njemačkih operacija u dolini Neretve i Sutjeske, kao i nakon poraza talijanske i njemačke vojske u sjevernoj Africi, pod zapovijedi feldmaršala Ervina Rommela, svibnja 1943., u Berlinu se užurbano raspravljalo o novoj organizaciji obrane na Jugoistoku, gdje je bila prisutna i Dalmacija. Cijeli se ovaj proces više aktualizirao nakon savezničkog pomorskog desanta na Siciliji i u južnoj Italiji. Za to vrijeme njemačka obavještajna služba sve je više bila uvjerena, na osnovi raznih informacija, da će se anglo-američke trupe iskrcati u Grčkoj ili u Dalmaciji. Zbog toga je donijeta odluka da se izvrši preustroj zapovijedanja na Jugoistoku Europe i da se pokrenu jake postrojbe u Dalmaciju i organizira obrana od eventualnog savezničkog desanta.

Njemačka Vrhovna komanda nije vjerovala u sposobnost svog saveznika Italiju, kao ni u vlast i vojsku NDH. Zapovjednik njemačkih trupa Hrvatskoj general Luthers, 18. srpnja 1943. javio je Vrhovnoj komandi, feldmaršalu Keitelu, da je loša situacija u Hrvatskoj, između ostalog i ovo: *«...Situacija u Hrvatskoj postaje svakim danom sve opasnija. Ustanički pokret stalno napreduje. Shvaćanje da se njemačka vojska nalazi u jednoj prijateljskoj zemlji odavno je prošlo. Najveći dio stanovništva potpomaže ustanike...»*

Kod Hitlera je bio zapovjednik Jugoistoka general Aleksandar Lohr koji je tražio da njemačke trupe uz ostale zaposjednu Dalmaciju i da se organizira obrana dal-

matinske obale i otoka. Po Löhrovom mišljenju anglo-američki desant u Dalmaciji najviše se može očekivati u sjevernoj Dalmaciji.

Vrhovni zapovjednik Wehrmachta Hitler je 19. svibnja 1943. izdao zapovijed broj 48B za preuzimanje dalmatinske jadranske obale i otoka od talijanske vojske, s tim da njemačka vojska organizira obranu obale i otoka. Nijemci nisu vjerovali u svog saveznika, pa su dosta brzo radili da se angažiraju u razoružanju talijanske vojske i organiziranju obrane u Dalmaciji. Sve pojedinosti o organiziranju zapovijedanja i dovođenja novih korpusa i divizija na Balkan, posebno u Dalmaciju, regulirala je njemačka Vrhovna komanda 26. srpnja 1943. Trećeg kolovoza 1943. sačinjen je operativni plan »Achse« kojim se predviđelo prodor i okupacija Dalmacije. Pojedini detalji toga plana dovršeni su u Berlinu 18. kolovoza 1943. Novi zapovjednik Jugoistoka feldmaršal von Weichs 26. kolovoza 1943. preuzima nadležnosti nad teritorijom Hrvatske, tj. i Dalmacije, iz čega počinje prodor njemačke vojske u Dalmaciju.

Po etni sustav njemačke vojske u Dalmaciji bio je sljedeći:

Svim njemačkim postrojbama u Dalmaciji, kao i u Hrvatskoj i drugim dijelovima okupirane Jugoslavije do crte Rijeka, zapovijedao je Štab njemačke 2. oklopne armije koji je doveden s istočne fronte, od Orela. Pod zapovjedništvom generala Lothara Rendulica štab se najprije smjestio u Kragujevcu, a onda u Vrnjačku banju.

General Rendulic je u Dalmaciju poslao 15. brdski armijski korpus koji se tada formirao od postrojbi njemačkog zapovjednika u Hrvatskoj generala Luthersa. Štab korpusa

¹. Zbornik dokumenta NOR-a, Beograd 1976, tom XII, knj. 3, str. 436.

nalazio se u Banja Luci, potom se prebacio u Drniš, a onda u Knin. U sastavu ovog korpusa nalazile su se tri divizije: SS «Prinz Eugen», 114. lovačka i 373. legionarska (hrvatska) divizija. Korpus je glavninom snaga bio orijentiran prema Dalmaciji. Trebao je brzo podrijeti u talijansku okupacionu zonu, razoružati tamošnje njihove garnizone i zaposjesti dalmatinsku obalu i otoke od Zadra do Boke kotorske. Generala Lüthersa 10. listopada 1943. zamijenio je general pješništva Ernst von Leyser.

Njemačka SS «Prinz Eugen» divizija, sastavljena od 13. i 14. SS puka i topničkog puka, poslije bitke na Sutjesci, prebacila se u rajon Mostara. Divizija je imala zadatak da 13. pukom preko Imotskog prođe prema Sinju, Klisu i Splitu, a onda prema Omišu i Makarskoj. Njen 14. SS puk imao je od Mostara preko Metkovića a prodrijeti u Dubrovnik. Divizijom je zapovijedao Friedrich Phelps, a onda Otto Kumm.

Pod šifrom «Elba» 11. kolovoza pokrenula se preko Graca i Knina njemačka 114. lovačka divizija sa 721. i 741. lovačkim i 661. artiljerijskim pukom. I ona je imala zadatak da razoruža talijansku vojsku i zaposjedne dalmatinsku obalu, pa je 741. puk poslala prema Zadru, a 721. puk za Šibenik. Zapovjednik je bio general Alexander Bourgin.

Legionarska 373. divizija formirana je u Austriji blizu Beča od legionara iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine. U njemačkim dokumentima se naziva «hrvatska legionarska divizija». Ona je u travnju 1943. došla u Hrvatsku i imala je 383. i 384. legionarski i 373. artiljerijski puk. Zapovijedao je general Edmund Aldrian. Štab se nalazio u Banja Luci i snagama u južnoj Lici i kod Knina nastupala iza 114. lovačke divizije.

U studenom je stigla iz Francuske njemačka 264. pješačka divizija koja je bila u rajonu Knina, onda kod Splita.

Štab Grupe armija «F» 3. rujna 1943. zapovjedio je Štabu Renduliceve 2. oklopne armije da pokrene korpuse i divizije preko demarkacione linije i da upadnu u talijansku okupacionu zonu u Hrvatskoj, time i u Dalmaciju te pristupe razoružanju talijanske vojske i ponu zaposjedanje dalmatinske obale. U to je 8. rujna 1943. stigla i zapovijed njemačke Vrhovne komande da se razoruža talijanska vojska i da se pripreme za obranu od eventualnog angloameričkog desanta u Grčkoj i Dalmaciji. Sutradan 9. rujna 1943. štab 2. oklopne armije zapovjedio je pod inženjerskim postrojbama o potku razoružavanja talijanske vojske. Sukladno toj

zapovijedi Štab 15. brdskog korpusa pokrenuo je dolinom Une i dijelom kroz Liku svoju 114. lovačku diviziju koja je razoružala talijansku vojsku u Kninu, Drnišu i Benkovcu i izbila na dalmatinsku obalu na sektoru Šibenik - Zadar. Za to vrijeme divizija SS «Prinz Eugen» pokrenula se s područja Mostara i brzo izbila u rajon Sinja, Klisa i Splita, kao i u rajon Dubrovnika.

Stožer 2. oklopne armije poslao je 15. rujna drugu zapovijed u kojoj se naređuje pod inženjerskim postrojbama 15. korpusa da dobro organiziraju dalmatinsku obalu i otoke od saveznog desanta «i prije njihovo napredovanje prema Kninu, Novom i Zagrebu». Još je naglašeno da divizije 15. korpusa budu spremne za vođenje borbe protiv angloameričkog desanta «na visoravni istočno i zapadno od Knina...». Ovim je 15. korpus imao braniti tzv. Unski pravac koji od Zadra i Splita, preko Knina vodi prema Zagrebu, gdje se već koncentrirao njemački 3. oklopni korpus i rasporedio u trokutu Zagreb-Karlovac-Sisak u gotovosti da napadne okupirani i angloamerički zračni desant u tom rajonu. Kasnije je na tzv. Neretvanski operativni pravac postavljen 5. SS armijski korpus koji je imao braniti dolinu Neretve i rajon Sarajeva.

Na osnovi zapovijedi 2. oklopne armije 15. njemački korpus sa 114. lovačkom i SS «Prinz Eugen» divizijom upao je u talijansku operativnu zonu Dalmacije, pristupio razoružanju talijanske vojske koja još nije bila razoružana od NOV Hrvatske. Vode i borbe s novoosnovanim dalmatinskim brigadama i divizijama njemačke su postrojbe relativno brzo razoružale Talijane u Kninu, Drnišu, Šibeniku, Zadru, Benkovcu, Metkoviću i Dubrovniku, a borbe za Split vodile su se do 25. rujna 1943. Zapovijedanje s ostalim dijelovima Dalmacije trajalo je dulje i proteglo se na listopad i studeni 1943., a neke otoke - Brač, Hvar, Šolta uspješno su zauzeli tek u siječnju 1944. U studenom 1943. počele su njemačke jesenske - zimske operacije koje će trajati do proljeća 1944. godine.

Kako su njemačke postrojbe osvajale pojedine dijelove Dalmacije, ne uvažavajući vlastitu vojsku NDH, počeli su organizirati svoj vojno-teritorijalni sustav. Tako je u Splitu odmah organizirana njemačka Feldkomandatura broj 1037. U Zadru su formirali Oblasnu vojnoupravnu komandu broj 1022. Feldkomandatura u Mostaru broj 1035 obuhvatila je i područja od Drvenika kod Makarske do Grude kod Dubrovnika, uključeno Pelješac, Korčula i Mljet.

Njemačka mornarica na Jadranu osniva se tek 8. rujna 1943. i obuhvatila je jadransku obalu od Umaga u Istri do Grude kod Dubrovnika. Za zapovijedanje svim snagama na hrvatskom dijelu Jadrana osnovan je stožer Admirała Jadrana, a zapovjednik je bio viceadmiral Joachim Lietzman. Njegovo sjedište bilo je najprije u Sofiji, onda u Beogradu, a od 26. siječnja 1944. u Opatiji. Nijemci su zaplijenili sve veće talijanske ratne brodove i stavili ih u sustav Admirała Jadrana. Istovremeno su iz Njemačke donijeli nekoliko vrsta ratnih brodova, torpedne i topničke kate, koji su se odlikovali velikom brzinom i jakim topničkim udarima. Po etna organizacija, do 2. listopada 1943. bila je sljedeća - Pomorsko zapovjedništvo Dalmacije obuhvaćalo je područje od Crikvenice do Dubrovnika. Pomorsko zapovjedništvo južnog Jadrana bilo je od Dubrovnika do Valone u Albaniji. Po etkom listopada se reorganizira sustav Admirała Jadrana i od sada ima - Pomorsko zapovjedništvo Istre od Trsta do Sušaka, Pomorsko zapovjedništvo Dalmacije od Sušaka do Dubrovnika i Pomorsko zapovjedništvo južnog Jadrana od Dubrovnika do Valone.

Njemačko ratno zrakoplovstvo koje je djelovalo u

Dalmaciji bilo je pod stožerom zrakoplovstva Hrvatske. Zaposjeli su sve zračne luke - ilipe kod Dubrovnika, Sinj, Drniš, Mostar, Zadar, Rijeku. Zapovjednik je bio general Chamir. U doba kapitulacije Italije i poslije toga njemačko zrakoplovstvo bilo je dosta angažirano oko Splita, Zadra, Šibenika i Dubrovnika, kao i na otocima, djelujući i na moru protiv partizanskih plovniha objekata i zaplijenjenih brodova. Samo na sektoru Split - Zadar, od 11. do 17. rujna 1943. izveli su oko 150 aviopolijetanja. Zrakoplovstvo Hrvatske nastavlja podršku njemačkim divizijama i kasnije u tijeku tzv. Jesenje-zimskih operacija. Krajem 1943. njemačko zrakoplovstvo Hrvatske imalo je 12 eskadrila sa 119 aparata.

Po cijeloj okupiranoj Dalmaciji njemačko zapovjedništvo organiziralo je vojno-obavještajni sustav, s raznim ograncima kod vojske i vlasti, dosta aktivno djelujući i u nakani razbijanja i uništenja NOP Dalmacije.²

² Podaci o njemačkim postrojbama preuzeti su iz Ratnog dnevnika njemačke Vrhovne komande, tom III, knj. 1. i 2., te iz knjige dr. Nikole Anića «Njemačka vojska u Hrvatskoj 1941-1945», koju je u Zagrebu 2002. izdao Hrvatski institut za povijest. Korišten je i Vojno-historijski glasnik, Beograd, br.1/1990 i 1/1988 Fabjan Trgo Njemački plan «Achse».

III.

JESENJE I ZIMSKJE OPERACIJE NJEMAČKE VOJSKE PROTIV

8. DALMATINSKOG KORPUSA 1943/1944.1 DOGAĐANJA U ŠTABU KORPUSA

- POVIJESNA STVARNOST I KONTROVERZE

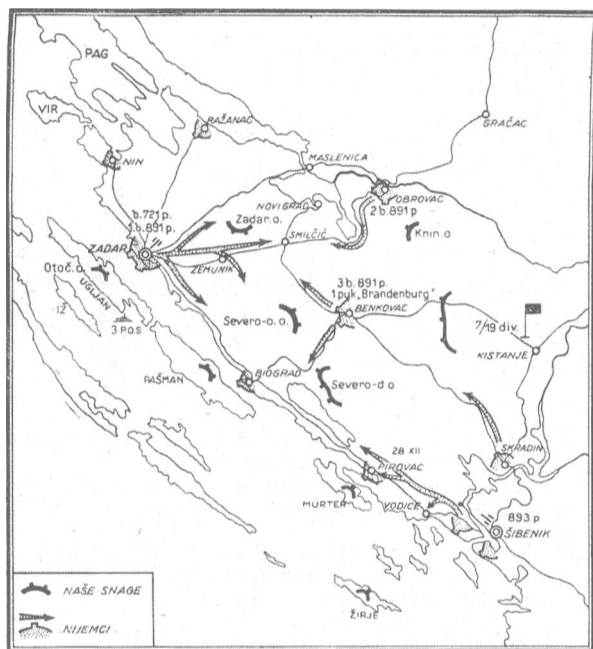
1. Jesenje njemačke operacije protiv 8. korpusa

Nakon završetka njemačkih djelovanja prema operativnom planu «Asche», kojim su njemačke postrojbe izbile na dalmatinsku obalu i zauzele gradove Zadar, Šibenik, Split i Dubrovnik, od kraja rujna 1943. počinju njemačke jesenje

operacije protiv novoosnovaniha dalmatinskiha brigada i divizija, tj. 8. dalmatinskog korpusa i osvajanje ostalog dijela slobodnog teritorija Dalmacije na obalskom rubu i u dalmatinskom zaleđu. Borbena djelovanja zahvatila su sjevernu, srednju i južnu Dalmaciju i traju do početka prosinca 1943., kada nastaju tzv. Zimske njemačke operacije protiv 8. korpusa i osvajanje dalmatinskiha otoka.

Za izvođenje jesenjih operacija protiv 8. korpusa Štab

njema ke 2. oklopne armije angažirao je cjelokupni 15. brdski armijski korpus u sustavu kojega se nalazila 114. lovačka, 7. SS «Prinz Eugen» divizija. U studenom je dobio 264. pješaku diviziju i 373. legionarsku diviziju. U ovo doba osniva se i 5. SS armijski korpus koji je na ušće Neretve i

Operacije u sjevernoj Dalmaciji, 21. - 23. IX. 1943. Preuzeto iz P. Babac i A. Božovi: Splitska operacija godine 1943., Beograd 1959.

prema Pelješcu angažirao 118. lovačku, a prema Dubrovniku novo prispjelu 369. legionarsku diviziju. Pod zapovijedi ovih korpusa nalazile su se ustaške i domobranske postrojbe i etnici Draže Mihailovića. Zračna zaštita bila je zapažena i najviše je djelovala s aerodroma u Mostaru. Podršku njemačkim snagama u jesenjim operacijama na moru vrše tek osnovane plovne jedinice Admiraleta Jadrana.

U sjevernoj Dalmaciji njemačka 114. lovačka divizija držala je cijelu morskobalu i garnizone u unutrašnjosti sve do planine Velebita. U osvajanje sjevernodalmatinskih otoka krenula je 15. rujna, a 1. listopada 1943. iskrcali su se na otok Ugljan, ali su uz velike gubitke odbijeni. Nakon dužih priprema ista je divizija 22. studenog izvršila prepad na otok Ugljan, a sutradan 23. studenog na otoke Pašman, Rivanj i

Sestrunj. Odmah iza toga iskrcavaju se, 24. studenog na otoke Iž, Dugi otok, Kornat i Murter. Jedinice 3. POS bile su prisiljene da se privremeno povuku na Vis. Nijemci su uspostavili posade na Ugljanu (Preko) i Pašmanu (Tkon), a ostale su otoke samo kontrolirali. Druge snage 114. divizije povukle su se u Zadar. Tek u siječnju 1944. kreću u osvajanja ostalih otoka sjeverne Dalmacije. Tijekom zimskih operacija, naročito početkom 1944., razvile se oštre borbe između njemačkih snaga i brigada 19. dalmatinske divizije.¹

U srednjoj Dalmaciji njemački 15. korpus sa 7. SS divizijom težio je da tijekom jesenjih operacija zauzme cijelu srednjodalmatinsku obalu, deblokira okružene ustaško-domobranske snage u Omišu i Makarskoj, a onda zajedno sa 5. SS korpusom nastavi osvajanje Pelješca, što je sve završeno do kraja studenog 1943. Nijemci su htjeli na svakom način da uspostave punu dominaciju na jadranskoj obali. Osim toga, oni su nastojali da onemoguće uspostavljanje našeg kontakta sa saveznicima i prijem njihove pomoći, za što je srednja Dalmacija, njeni otoci i obala bili veoma pogodni. Njih je uznemirivala i aktivnost brigada i divizija 8. korpusa na ovom području. Ujedno su Nijemci vrsto držali prometnicu Mostar-Imotski-Sinj-Split, kao i ušće rijeke Neretve.

Minerski vod Cetinske brigade po dolasku iz Splita u Kistanje po etkom listopada 1943., nakon uspješno izvršenog zadatka miniranja

¹ Mladen Colić, «Značajnije borbe na području sjeverne Dalmacije 1941-1945», saopćenje na znanstvenom skupu u Zadru, 5.-7. 12. 1979.

Članovi 10. brigade u društvu sa šefom engleske vojne misije M Cleanom u Košanjima 1943. Pored njega nalazi se mali kurir Jovica Caktaš

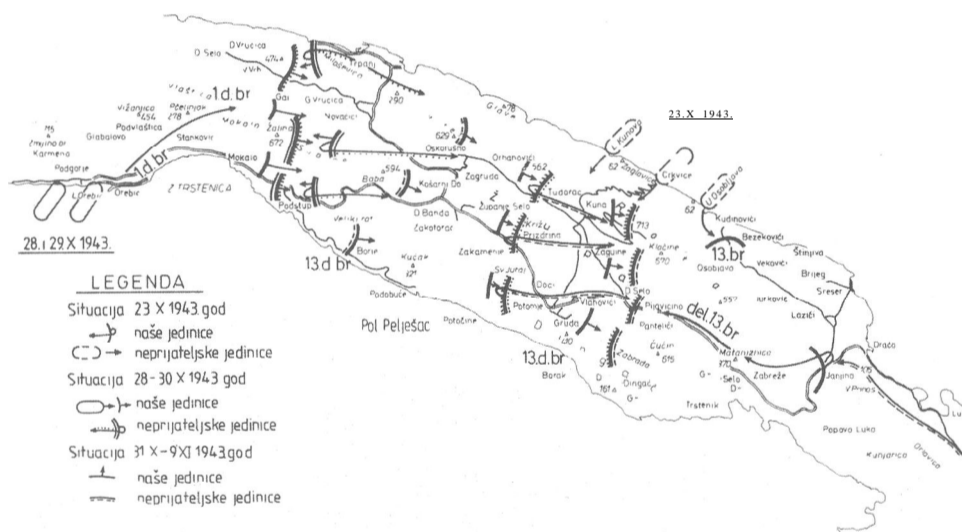
v-cyyovyyovc\%laław \ w štafcivj. ?>. v-orpxisa
 su da podru je srednje Dalmacije i otoke treba i dalje braniti. Pored ostalog, drže i ovo područje naše snage su sprejemale neprijatelju da održava pomorski promet duž obale. U tom smislu Štab 8. korpusa naredio je 26. diviziji da sa 12. i 13. brigadom brane srednjodalmatinske otoke i poluotok Pelješac, a sa 1. dalmatinskom (koju je dobila iz 9. divizije) i 11. da brane Makarsko primorje, za što se angažiraju i partizanski odredi. Na takvu odluku navodio je, pored ostalog, i daljnji organizacijski razvoj i u vršenju Mornarice NOVJ. Zato je u Hvaru postojao Štab IV POS, a u Korčuli V. POS.

Ostale snage 8. korpusa bile su - 19. divizija u sjevernoj Dalmaciji s osloncem na Velebit, a 9. i 20. divizija sjeverno od prometnice Imotski - Sinj s osloncem na greben Dinare.²

Aktivnost jedinica 26. divizije ispoljila se 14. listopada 1944. napadom na Vrgorac (nije zauzet), oko Imotskog,

onda na njemački i ustaški garnizon u Ploče, drže i u blokadi Omiš i Makarsku. Dijelovi 13. brigade su 14. listopada s Mljetom napali na Šipan i Lopud. Ova djelovanja predstavljala su za Nijemce stalnu opasnost prelaze u napad prvo na Pelješac, a onda na Makarsko primorje, sve po operativnom planu «Herbstgewitt» («Jesenja oluja»).

Prvi objekt napada bio je poluotok Pelješac. Po etkom listopada 1943. nakon zauzimanja Stona, njemačka 7. SS divizija nekoliko je puta uzastopno pokušavala razbiti front 13. dalmatinske brigade s ciljem da se probiju duž Pelješca i s njim ovladaju. U drugoj polovici listopada iz Crne Gore došla je 118. lovačka divizija i njen 750. puk šalju u pomoć u napadu na Pelješac, a 738. puk upotrebljen je u borbi za Makarsko primorje s crte Metkovi - Ljubuški. Budući da nisu uspjeli prodrijeti od Stona prema Janjini, 5. listopada 1. SS dalmatinske, istovremeni napad 750. puka od Stona prema Janjini, ali su odbijeni. Ponovni napad na Pelješac Nijemci izvode 23.

Borbe na poluotoku Pelješcu, listopada 1943. Preuzeto iz M Novovi i dr.:Prva dalmatinska proleterska brigada, Beograd 1986.

² Arhiv VII.k. 1101A, reg.br. 28-11; K.S16, reg.br. 19-1/1, 24/1.

listopada, sada s dijelovima 13. i 14. puka 7. SS i dijelova 750. puka 118. divizije, oko 1800 vojnika. Jedinice 13. dalmatinske su prilično iznenađene i Nijemci su zauzeli Kunu i Janjinu. Prijetila je opasnost okruženja dijelova 13. brigade jer Nijemci desantiraju snage u njenu pozadinu i ugrožavaju njen opstanak na Pelješcu. Zato je Štab 26. divizije 26/27. listopada poslao na Pelješac tri bataljuna 1. dalmatinske brigade. Njihova pojava na frontu dovela je do žestoke borbe i u više navrata vodena je borba prsa o prsa. U trodnevnim borbama, pretežno noćnim, dva bataljuna 1. brigade uspjela su 1. studenog s dva bataljuna 13. brigade zaustaviti Nijemce i prisiliti na odstupanje, ušli su u Kunu i gurnu ih prema Janjini. 7. studenog Nijemci prelaze u općenični napad, ali bez velikih uspjeha; ponovno se vodi žestoki napad i front se malo pomjera. Međutim, tada, kada se pogoršala situacija u Makarskom primorju Štab 8. korpusa, zajedno sa štabom 26. divizije, donose odluku da se 1. dalmatinska vrati u Makarsko primorje, a 13. brigada da se povuče na Korčulu. Odluka je donijeta 10. studenog, a Nijemci su do 14. studenog potpuno ovladali Pelješcem. Smatra se da je štab 26. divizije dobro postupio i da je napuštanje Pelješca ipak bilo opravdano. Jer gubitkom Makarskog primorja obrana Pelješca ne bi imala naročite svrhe...»4

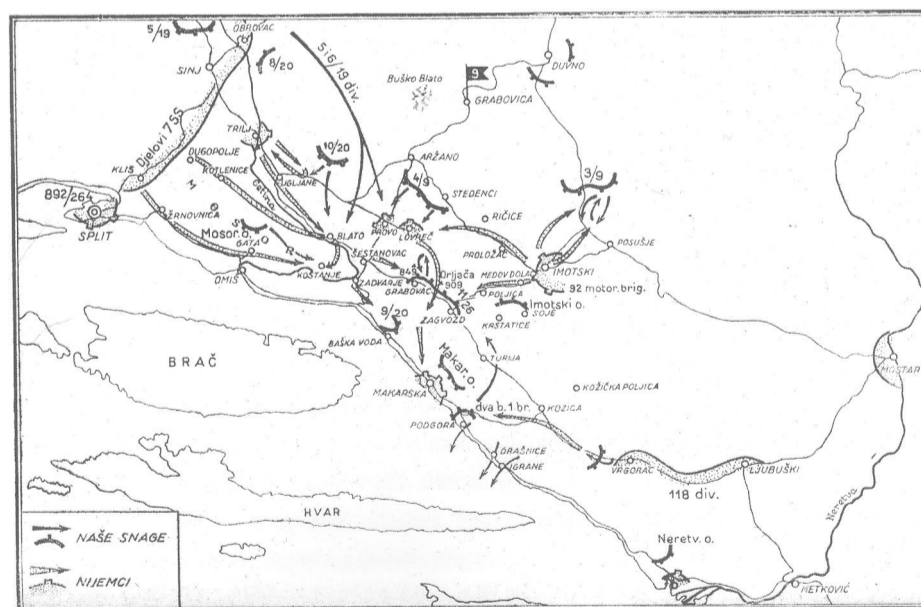
Još dok su se vodile borbe na Pelješcu, Nijemci preuzimaju napade na područje ograničeno crtom: Split, Sinj, Studenci, Imotski i donji tok rijeke Neretve, s ciljem da potpuno ovladaju prometnicom Mostar-Imotski-Sinj-Split i na taj način prekinu vezu između glavnine snaga 8. korpusa koje su se nalazile sjevernije od te crte i njegove 26. divizije na području Makarskog primorja i srednjodalmatinskih otoka. Napadni cilj je bio ovladati morskom obalom od Splita do Neretve i deblokirati snage vojske NDH u Omišu i Makarskoj.

Na prostoriji koja je zahvaćena njemačkim napadima nalazile su se 9. i 26. divizija. Zadatak 26. divizije je obrana Makarskog primorja i srednjodalmatinskih otoka, a 9. divizija trebala je zatvoriti pravce prema Livnu i Duvnu. Snage 20. divizije bile su na crti Sinj-Livno. Štab 26. divizije u Podgori, a Štab 8. korpusa u Livnu.

Za napad se angažira glavnina 7. SS divizije, a nju je zamijenio iz Splita dolazeći i 892. puk 264. divizije, jer se 7. SS divizija morala povući iz borbe i otići prema Mostaru. Od Ploče se angažirao 738. puk 118. lovačke divizije. Brzo je deblokiran ustaško-domobranski garnizon u Omišu i kreće prema Makarskoj i Imotskom. Razvila se borba na cijelom sektoru srednje Dalmacije. Na crti Split - Sinj djelovala je 10. brigada 20. divizije, dok je od Aržana nastupala 4. brigada

9. divizije. Njena 3. brigada djeluje prema Imotskom, a 9. brigada 20. divizije branila se od Zadvarja do Baške Vode. Jedanaesta brigada 26. divizije je kod Zagvozda, a 1. brigada od Kozice prema Podgori, dok se Neretvanski odred nalazio prema Ploči. Razvile su se izuzetno teške borbe koje su trajale sve do 16. studenog. Kako nije bilo nekih mogućnosti da se brani područje Makarskog primorja, jer je situacija svakim danom bila sve kritičnija i pošto nije uspio

Situacija Osmog korpusa krajem prosinca 1943. i plan daljnjih ofenzivnih operacija. Preuzeto iz P. Babac i A. Božovi: Splitska operacija godine 1943, Beograd 1959.

proboj 1. i 11. brigade s Biokova prema Aržanu, štab 8. korpusa, nakon što su se Nijemci spojili s ustaškom posadom u Makarskoj, sa štabom 26. divizije donosi odluku da se 1. i 11. brigada, kao i 9. brigada 20. divizije povuku na srednjodalmatinske otoke. Pod borbom su se snage 26. divizije povla ile prema Podgori, Drašnicama i Igranima i no u 26/27. studeni, zahvalom jedinica IVPOS prebacile na Hvar i Bra u luke Su uraj, Bristova i Vrboska na Hvaru i Sumartin na Bra u. Boje i se njema kih represalija tom prilikom je preba en i veliki broj civilnog stanovništva. Na Biokovu je ostao samo manji dio Neretvanskog partizanskog odreda. Time su Nijemci uspjeli od 30. listopada do 16. studenog zaposjesti itavu obalu od Splita do uš a rijeke Neretve. Obranu ovog dijela Dalmacije preuzela je 118. lova ka divizija, a 7. SS otišla je prema Ljubuškom, Mostaru i Nevesinju.S

Napustivši poluotok Pelješac i Makarsko primorje, 26. divizija sa 12. brigadom posjela je obranu Bra a i Šolte, 1. i 11. brigada bile su na Hvaru, a 13. brigada na Kor uli, Lastovu i Mljetu. Na Visu se prebacio jedan bataljun 11. brigade. Sjedište štaba 26. divizije i štaba Mornarice NOVJ bio je u Hvaru, 9. dalmatinska brigada 20. divizije preba e na je na sektor Trogir, Rogoznice, a Mosorski odred na Mosor. Štab 8. korpusa mislio je 1. dalmatinsku prebaciti na kopno, ali je na prijedlog štaba 26. divizije ostala na Hvaru u sastavu te divizije. Ovim su završene njema ke jesenje operacije u srednjoj Dalmaciji. Oni su zaposjeli cijelu dalmatinsku obalu, ali nisu zauzeli srednjodalmatinske otoke iako je bilo mišljenje u Štabu 2. oklopne armije da se odmah i svi otoci zauzmu. Taj zadatak e njema ke jedinice ostvariti u zimskim operacijama, ali e zato 26. divizija srediti svoje redove i organiziranije do ekati njema ki napad u prosincu 1943. i sije nju 1944. godine.

2. Zimske operacije njema ke vojske protiv 8. korpusa. Operacija «Ziethen»

Još dok su se vodile borbe u srednjoj Dalmaciji, u listopadu 1943. održana je u njema koj Vrhovnoj komandi,

kojoj je prisustvovao Hitler, konferencija svih zapovjednika kopnene vojske, zrakoplovstva i ratne mornarice. Hitler je tada zapovjedio o «jedinstvenom vo enju borbi protiv komunista na Jugoistoku..»⁶, a to se odnosilo i na Dalmaciju. Ova Hitlerova zapovijed je proizašla iz procjene situacije i mišljenja o opasnosti savezni ke invazije na Balkanu, posebno apostrofiraju i na opasnost savezni kog desanta u Dalmaciji. Zato je njema ka Vrhovna komanda donijela odluku o jednoj velikoj ofenzivi koja bi zahvatila i Dalmaciju. Zamisao ofenzive se zasnivala na više napadnih operacija koje bi se imale izvesti tijekom zime 1943/1944. godine. Zima je odabrana kao najpogodnije vrijeme jer su zaklju ili da prije prolje a ne može do i do savezni kog desanta. Uz to, u Italiji je bilo zaustavljeno nastupanje saveznika na tzv. Zimskoj liniji na crti Monte Casina. Smatrali su da e takva situacija u Italiji omogu iti njema kim postrojbama pogodnosti za slobodno izvo enje zimskih operacija.

Tada je, na osnovi odluke njema ke Vrhovne komande, njema ki vrhovni zapovjednik Jugoistoka, koji je ujedno bio i zapovjednik Grupe armija «F», a on je zapovijedao svim njema kim oružanim snagama na Balkanu, izdao direktivu Štabu 2. oklopne armije za izvo enje zimskih operacija. Za to je 2. oklopna armija dobila 1. brdsku diviziju iz Gr ke i 392. diviziju iz Austrije. One e biti angažirane i u Dalmaciji.

Na osnovi direktive iz Beograda (Štab Grupa armija «F») 7. studenog 1943. u Štabu 2. oklopne armije održan je sastanak sa svim zapovjednicima korpusa i divizija. Tu su razra eni operativni planovi za postojee a djelovanja i u Dalmaciji protiv 8. korpusa. U studenom 1943. njema ke su trupe izvršile sve pripreme za operacije koje su trebale po eti prvih dana prosinca 1943. Štab 5. SS brdskog korpusa imao je zadatak da djeluje isto no od Neretve, a 15. korpus sa 114., 118., 264. i 373. divizijom da djeluje u Dalmaciji, na Kordunu i Baniji. Kada završe ove operacije prema prihva enom planu (to je trebalo biti završeno do kraja prosinca 1943), djelovanja bi se prenijela u sjevernu Dalmaciju.

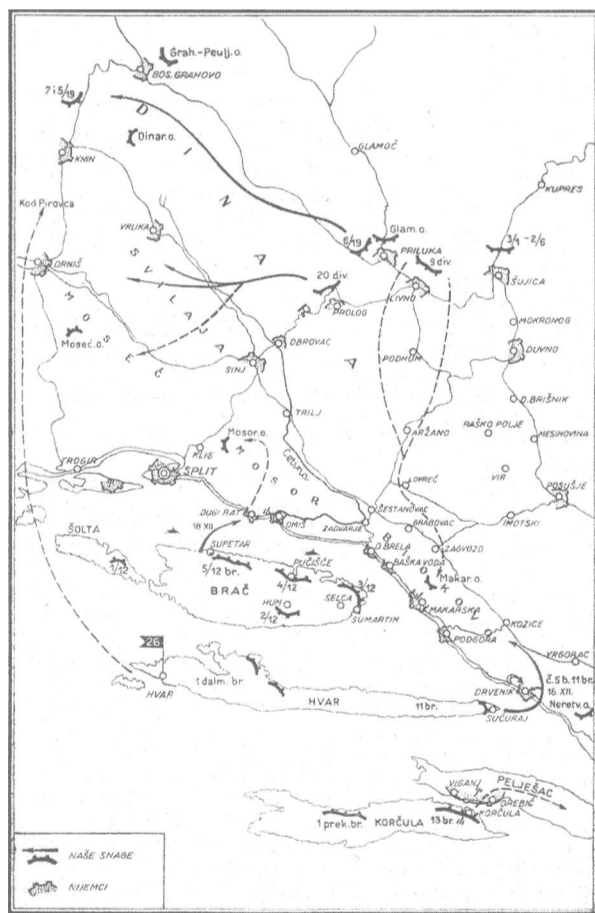
³ Arhiv VII k. 516, reg.br. 20/3, 22/3, 3-114, 6-J/4.K.72, dok.br. 4/2X9, reg. br. 35/10.

⁴ Zaključni dio iz lanka Trge Fabjana «Njema ka ofenziva na Makarsko primorje i srednjodalmatinsko oto je». VIG br. 1/1956. str. 14-51.

⁵ Isto.

⁶ Arhiv VII, mikroteka. London, film 12, snimka 305420 i 301990-5.

Vrhovni štab NOVJ imao je podatke o njema kim pripremanjima za zimske operacije. Intenzivno se pratila koncentriranja njema kih snaga pa se zaključilo da će, vjerojatno, neprijatelj napadati na pojedinim pravcima, ali da ne će izvršiti zamašnije ofenzivne akcije na itavom slobodnom teritoriju. Me utim, im su po ele operacije, Vrhovni štab je dobro procijenio šta namjerava protivnik, pa je svim jedinicama izdao sljede u direktivu: korpusi koji se na u pod

Raspored jedinica Osmog korpusa i njema kih divizija krajem 1943. Preuzeto iz R. Babac i A. Božovi: Splitska operacija godine 1943, Beograd 1959.

udarom nadmo njegov neprijatelja treba da izvrše dekoncentraciju svojih jedinica, ne dozvoljavaju i da ih protivnik okruži, da razvla e neprijateljske kolone, da im se suprotstavljaju primjenom zadržavaju i obrane, da im energijim

udarima nanose što ve e gubitke. Istovremeno je podvukeno da ruše prometnice u svojim operativnim zonama kako bi se umanjio efekt djelovanja njema kih motoriziranih sustava, a time i njema ka ofenziva.⁷

U skladu s takovom direktivom VŠ NOVJ, Štab 8. korpusa imao je zadatak da 9. i 20. divizijom «štiti južni dio slobodne teritorije»⁸, a 26. divizija da brani otoke Korulu, Brač, Hvar, Šoltu i Vis. Deveta divizija (3. i 4. brigada, a kasnije od sije nja 1945. i 13. brigada) brani pravac Posušje - Duvno, 19. divizija (5. i 6. brigada, jer je 7. brigada otišla u Liku u sustav 35. divizije) brani pravac Studenci, Aržano, Livno, dok 20. divizija i Dinarski odred na južnim padinama Dinare brani pravac Sinj - Vrdovalo - Livno. Grahovsko-peujski odred zatvara pravac Knin - Bosansko Grahovo, a Glamoški odred na pravcu Bosansko Grahovo - Drvar.⁹

Takav zadatak 8. korpusa nije bio ni lak ni jednostavan, jer je obuhvatio veliki teritorij od Posušja i rijeke Neretve na istoku do Knina i Grahova, tj. do Like na zapadu s isturenim snagama u dalmatinskom zale u i jugozapadnoj Bosni, s osnovnim zadatkom da «štiti južni dio slobodnog teritorija». Ovaj se zadatak potencira i injenicom da se dobivena operativna zona 8. korpusa, u gore re enim granicama, nalazila nedaleko od središnjice slobodnog teritorija u Jajcu, gdje se nalazio Vrhovni štab NOVJ s J.B. Titom, onda Politbiro CK KPJ i održavalo II. zasjedanje AVNOJ-a. Na južnom obodu slobodnog teritorija, koji je držao 8. korpus, nalazile su se jake njema ke snage 15. brdskog armijskog korpusa u ja ini tri divizije 114. i 118. lova ka i 264. pješa ka, 1. motorizirani oklopni puk «Brandenburg» i druge ustaško-domobranske snage te etnici popa uji a. Ra una se da je ova grupacija imala preko 25.000 vojnika, a nasuprot njoj je stajalo najviše 8.000 boraca 8. korpusa, jer je tada, krajem prosinca 8. korpus imao 15.455 vojnika, od ega je skoro polovica bila na srednjodalmatinskim otocima u sustavu 26. divizije i partizanskih odreda na Braču, Hvaru, Koruli, Mljetu i Lastovu¹⁰. Najviše je boraca, oko 85% bilo koji su tek stupili u NOVH, mladi i neiskusni borci, poglavito oni koji su došli s dalmatinske obale i otoka, nenavikli na

⁷ *Oslobodila ki rat naroda Jugoslavije 1941• - 1945.* Beograd 1965. str. 14.

⁸ *Isto*, str. 13.

⁹ Nikola Ani, *doktorska disert. »Narodnooslobodila ka vojska Hrvatske 1941.1945.«*, Zagreb 2,002, str.127.

Patrola s vodičem, planina Staretina, prosinac 1943.

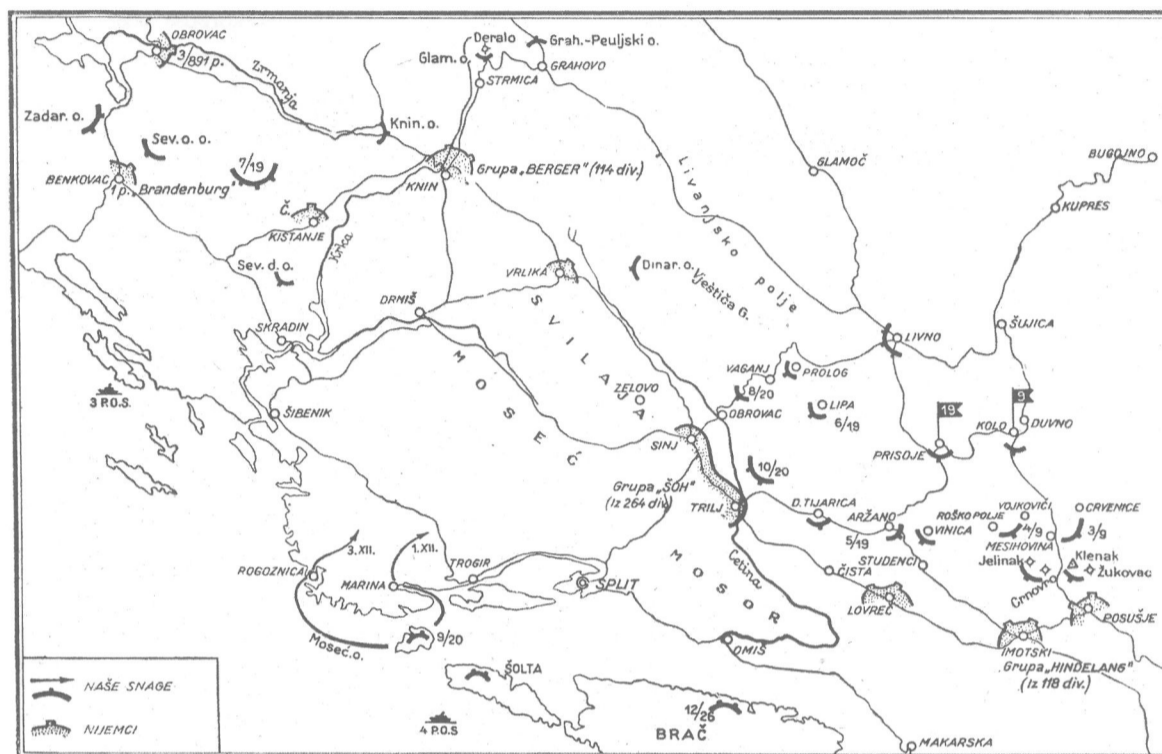
oštru zimu i teško planinsko zemljište. Poseban je problem bio što je krajem 1943. rano poela dosta oštra zima, a najveći broj boraca 9. 19. i 20. divizije činilo je ljudstvo s otoka i primorskih krajeva koji nisu navikli takovim hladnoćama i dosta se oskudijevalo u toploj odjeći, a zapalo se i u velike snježne nanose pa je bilo dosta promrzlih, ali i umrlih od smrzavanja.

Njemačku operaciju «Ziethen» planirao je, uz pomoć Štaba 2. oklopne armije, Štab 15. brdskog korpusa. On je pripremio i vodio operaciju od početka do kraja i zapovijedao sa svim snagama u toj operaciji. Divizije i drugi sustavi dosta su solidno organizirani i pripremljeni za ovu operaciju. Osnovni cilj njemačke operacije «Ziethen» bio je da kroz više bojeva i borbi nanese što veće gubitke divizijama 8. korpusa, a glavna je nakana bila da dalmatinske divizije izbacijeprema Bosni, što dalje od dalmatinske obale i time osigura pozadinu u slučaju savezničkog pomorskog desanta. Njegova se prednja crta napada protezala od Posušja prema Studencu, Sinju i Kninu, a dubina operacije je bila sjevernije od crte Šujica, Livno, Bosansko Grahovo. U toj zoni voditi operacija «Ziethen».

Težište djelovanja štab 15. korpusa postavio je ofenzivom od Posušja prema Duvnu i Šujici, kao i od Studenca i Aržana na Duvno. Na prvom pravcu - Posušje - Duvno postavio je istoimenu operativnu grupu koju su činile glavni 118. lovačke divizije (15. korpus dobio je iz 5. korpusa 118. diviziju, ali je njen 750. puk ostao na Pelješcu pripremajući se za desant na Korčulu) i 5. ustaška brigada. Na pravcu Studenac-Aržano-Duvno organizirao je južnu operativnu grupu koju su činili dijelovi 118. lovačke divizije ojačane tenkovima. U rajonu Sinja bila je srednja operativna grupa od 741. puka 114. lovačke i dijelova 264. pješačke divizije. S njima su i dijelovi 15. domobranske pukovnije. Ova grupacija trebala je napadati od Sinja preko Vagnja na Livno. Kod Knina se postrojava sjeverna operativna grupa u sastavu 1. motomehanizirani - tenkovski puk «Brandenburg», 600 četnika, a dolazi im i 721. puk 114. lovačke divizije kada završi očišćenje sjeverne Dalmacije gdje se nalazila 7. brigada 19. divizije koja je odbijena preko Velebita u južnu Liku. Sjeverna operativna grupa trebala je od Knina brzo djelovati prema Bosanskom Grahovu i onda Livanjskim poljem ka Livnu. Iz ovakvog operativnog rasporeda 15. korpusa vidi se koncentrirano djelovanje i osvajanje teritorija pozadine 8. korpusa u trokutu Livno, Duvno, Šujica.

Grupa drugarica iz 4. brigade, Sator Planina, veljača 1943.

Obostrani raspored u prosincu 1943.
Preuzeto iz P. Babac i A. Božovi : Splitska operacija godine 1943, Beograd 1959.

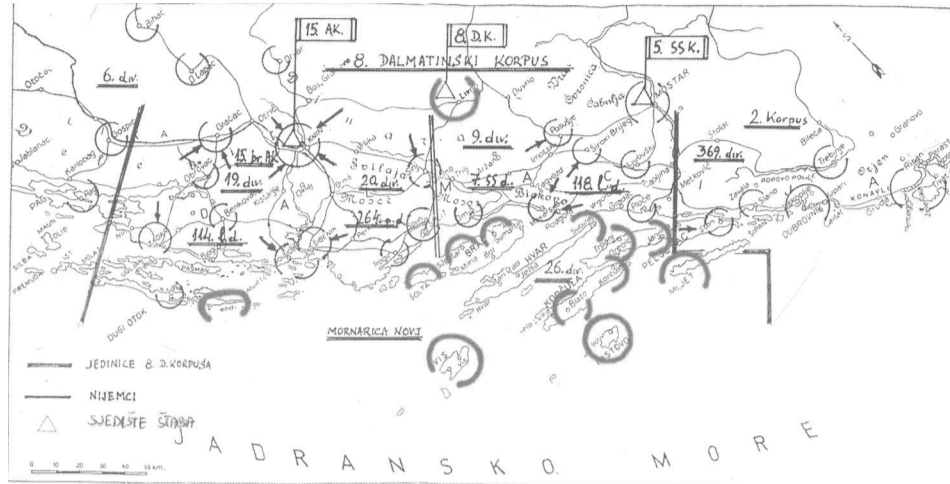
Pripreme su završene i op i napad trebao je po eti 4. prosinca 1943., tj. neposredno poslije II. zasjedanja AVNOJ-a, a kojega su odluke znali štab 2. oklopne armije, Vrhovna komanda i štab 15. korpusa su požurivali napad i poticali politički ko zna enje izbijanja njemačkih snaga južno od Jajca i Drvara. Zato je napad po eo i ranije, ak 28. studenog kada se iz Knina pokrenula sjeverna operativna grupa. Njen 1. puk «Brandenburg», koriste i tenkove i motorizaciju, brzo je pred sobom odbacio maleni Grahovsko-peuljski partizanski odred i 1. prosinca ušao u Bosansko Grahovo. Oni nisu krenuli prema Drvaru, nego 6. prosinca idu s prispjelim dijelovima 721. puka 114. divizije na Peulje i duž Livanjskog polja. Budu i da pred sobom nisu imali nikoga od partizanskih jedinica, istog dana, 6. prosinca, ušli su u Livno i tu se spojili sa Srednjom operativnom grupom koja je došla od Sinja.

Op i napad njemačkih ostalih snaga po eo je 4. prosinca na sva tri pravca: od Posušja na Duvno, od Studenca preko Aržana na Duvno i od Sinja preko Vrdova za Livno. Njemački napad imao je obilježje žestoke borbe, najviše duž

prometnica, podržani tenkovima i jakim topništvom i zrakoplovstvom. Deveta divizija s dvije brigade pružila je njemačkoj 118. diviziji snažan otpor, ali nije mogla da je zaustavi pa je 118. divizija ušla u Duvno 5. prosinca. Teža je situacija bila na pravcu Studenci-Aržano-Duvno gdje je 19. divizija (bez 7. brigade) pružala otpor. Ali, kako je nastala kriza na sektoru Bosanskog Grahova štab 8. korpusa je šalje prema Livanjskom polju u rajon Peulja. Bilo je kasno, jer su njemački tenkovi i motorizacija već prošli preko Peulja za Livno, pa se 19. divizija orijentira prema Grahovu i Kninu, najviše gube i vrijeme dok je stigla u rajon Strmice, iza čega se prebacila u sjevernu Dalmaciju gdje, osim nekoliko partizanskih odreda, nije bilo operativnih sustava.

Kad su Nijemci zauzeli Duvno i Livno, glavna bitka se vodila u trokutu: Šujica, Livno, Duvno. Nijemci su u područje Livno-Duvno doveli glavninu 118. lovačke, dijelove 114. lovačke i 264. pješačke divizije, te 1. puk «Brandenburg», 5. ustašku brigadu i dijelove 15. domobranske pukovnije, kao i grupu ujuj evih etnika. Oni su se pripremali da krenu prema Šujici i Bugojnu. Tada intervenira Vrhovni štab koji u

pomo 8. korpusu šalje 1. i 3. brigadu 1. proleterske divizije, a kasnije 7. krajišku brigadu 5. divizije i 3. liku brigadu 6. divizije. Deveta divizija našla se sama na sektoru Livno-Duvno-Sujica jer se 20. divizija prebacila na Dinaru i tukla iz pozadine njemačke snage na cesti Sinj-Livno i Grahovo-Livno. Štab 8. korpusa izišao je iz Livna i prebacio se na

Raspored jedinica Osmog korpusa i njemačkih divizija krajem 1943.

Dinaru. Sada se priprema protuudar 8. korpusa i 1. proleterskog koji su usuglasili borbeno djelovanje. Tijekom noći 8/9. prosinca pošlo je protuudar na Duvno i Livno, ali nije se nešto postiglo jer se protivnik žilavo branio i tenkovima osiguravao osvojeno područje. Poslije priprema tijekom noći 16/17. prosinca izvodi se novi napad jedinica 1. proleterskog i 8. korpusa, sada orijentirani na Šujicu da je povrate i odbace Nijemce prema Livnu i Duvnu. Ponovno nema zapaženih uspjeha. Zato se štabovi 1. proleterskog i 8. korpusa dogovore da se još jednom pokuša osvojiti Šujicu. Napad je izveden, opet noću (radi njemačkih tenkova), 17/18. prosinca. I pored više napada i uzaludnih juriša nije se kod Šujice mogla slomiti obrana njemačkog 15. korpusa. S obzirom da se nije uspjelo povratiti Livno, Duvno i Šujica, prema odobrenju Vrhovnog štaba NOVJ odustaje se od kontraudara i 19. prosinca 1943. prelazi se u obranu. Za obranu pravca Šujica-Kupres postavljene su 3. krajiška i 2. liku brigada, a za obranu od Livna bila je 9. dalmatinska, 1. proleterska i 7. krajiška brigada. Njemačke snage su stale vrsto držati Livno, Duvno i Šujicu. Prvih dana siječnja 1944. povučena je preko Dalmacije za Liku 114. lovačka divizija, koja je kasnije otišla na front u Italiju. U Livnu, Duvnu i Šujici ostao je 1. puk «Brandenburg», 5. ustaška brigada i nešto domobrana. Glavne snage 118. lovačke divizije preko Imotskog došle su na dalmatinsku obalu, posjeli obranu od Stobreca kod Splita do rijeke Neretve u pripremi za desant na Brač i Hvar, a 750. puk je na Pelješcu

za desant na Korčulu. Ova divizija je ponovno ušla u 5. SS korpus koji je još imao 369. legionarsku diviziju i držao front od Stobreca do Boke kotorske. Iz Bosne su se vratili i dijelovi 264. divizije i posjeli obranu od Stobreca do Zadra i sjevernije pripremaju i desant na Šoltu.

Tako je završena operacija «Ziethen». To je jedna od najtežih operacija koje je protivnik nametnuo 8. korpusu. Prema podacima štaba 8. korpusa od 31. prosinca 1943., od formiranja do tada korpus je izveo 56 ofenzivnih i 47 defenzivnih borbi, ali i gubitak od 1390 boraca od kojih su 426 poginula, a ostalo su ranjeni ili nestali. U jedinicama, žali se štab korpusa, nema dovoljno kadrova. Dolazili su kadrovi iz divizija van Dalmacije. Teške su se borbe vodile s elitnim njemačkim postrojbama. Ipak, konstatira štab korpusa «moral boraca, starješina i jedinica je na visini»¹⁰. Smatram da je uz ostalo najveća kriza nastupila kod 8. korpusa kada su se vodile odlučujuće borbe s njemačkim 15. korpusom, 14. prosinca 1943. iz Vrhovnog štaba NOVJ došao u štab 8. korpusa general Sreten Zujović i bezrazložno smijenio i štab 8. korpusa, o čemu kasnije više detalja. Svakako da se moglo bolje raditi, ali do ove smjene nije trebalo doći, što je rijetkost u NOR-u Jugoslavije.

Nemamo podataka o broju poginulih i ranjenih u ovoj operaciji za obje ratujuće strane. Ali, jedno je to no, a to je

¹⁰ Zbornik dokumenata NOB-e Dalmacije, Split 1986. knj. 9, str. 565, 595, 598.

da je protivnik prošao kroz operativnu zonu korpusa, ali nije nigdje okružio i uništio niti jednu jedinicu 8. korpusa, čak ni jednu metu, a kamoli bataljun. Sve su se brigade i divizije izvukle ispod udara njemačkog 15. korpusa i nakon završetka operacije svatko je došao na svoje ranije operativno područje. U sjevernu Dalmaciju prebacila se 19. divizija, 20. divizija je držala srednju Dalmaciju, a 9. divizija bila je dijelom u jugozapadnoj Bosni, a dijelom u Dalmaciji oko Aržana, od Duvna i Posušja. U takvom su rasporedu do ekale kraj 1943. i prve mjeseca 1944. godine. Najteže je bilo 19. diviziji u sjevernoj Dalmaciji na koju se srušiti nova njemačka ofenziva, koja je trajala skoro sve do ožujka 1944. godine.

3. Smjena štaba 8 dalmatinskog korpusa - povijesna stvarnost i kontroverze

Kako smo prethodno konstatirali, još dok je trajala njemačka operacija «Ziethen» i vodila se žestoka bitka između 9., 19. i 20. dalmatinske divizije protiv njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa, 14. prosinca 1943. iz Jajca je, iz Vrhovnog štaba NOVJ, u štab 8. dalmatinskog korpusa došao član Politburoa CK KPJ i član Vrhovnog štaba NOVJ general Sreten Zujović. On nije došao da pomogne štabu 8. korpusa u vođenju teških operacija, nego da optuži i smijeni najodgovornije u štabu 8. korpusa - zapovjednika Pavlu Ilića, komesara Ivicu Kukoća i na elnika štaba Maks Baću. Iz dostupne dokumentacije stječe se dojam da je on došao s gotovim receptom smjene štaba korpusa. O tome, ratni komesar Ivica Kukoć kaže: «...Zujović je u štabu zatekao mene i Maks Baću, dok je Pavle Ilić bio na položajima rukovode i jedinicama u jednoj od najtežih situacija u kojima smo se nalazili u NOR-u. Žujević nas je odmah napao da smo olako pustili njemačke jedinice kroz korpusnu zonu da zauzmu Livno, Duvno i Šujicu, tj. da odvoji slobodnu teritoriju jugozapadne Bosne od one u Dalmaciji. On nije niti jednom riječju dao vojne dokaze koje su prouzrokovale takvu situaciju, nego je najviše govorio o našoj nesposobnosti... Na kraju je kazao da se svi smjenjujemo, a da on preuzima zapovijedanje sa korpusom...»¹¹.

Ovo Kukoćevo kazivanje potpuno se podudara s izvještem kojeg je Zujović dostavio Vrhovnom štabu NOVJ. U tom izvješću, uz ostalo, stoji: «...Njihovi načini rada i kapaciteti njihovog shvaćanja i njihove djelatnosti (misli na štab 8. korpusa, prim. N.A.) ne može da obuhvati sve pojave i događanja ili nije dovoljno da da najbolja potrebna rješenja problema i pitanja koja treba da riješe...»¹². Najkraće rečeno to je značilo da nije štab 8. korpusa sposoban da vodi jedinice i da ih sve treba odstraniti s tih funkcija. Tako se i dogodilo. Zapovjednik Pavle Ilić upućen je u VS NOVJ, Ivica Kukoć vraćen je nazad u Dalmaciju, a Maks Baća stavljen je na raspolaganje. Za vršitelja dužnosti zapovjednika korpusa postavljen je Sreten Zujović, a kasnije je došao potpukovnik Pero Petković, zapovjednik 8. korpusne divizije. Poslije je za komesara korpusa postavljen Boško Siljegović, iz Bosanske krajine. Za na elnika štaba postavljen je potpukovnik Milan Kuprešanin, zapovjednik 19. divizije. Odlaskom Ivice Kukoća i Maks Baće iz štaba 8. korpusa nikada više neće biti zapovjednik i komesar 8. korpusa iz Dalmacije.

Zašto je došlo do smjene štaba 8. korpusa? Kako stoje u toj domeni povijesna stvarnost i kakva su tu nesuglasja?

Najprije da konstatiramo da je smjena štaba 8. korpusa jedinstveni slučaj u NOR-u Jugoslaviji, naročito da se smjena vrši točno kada kulminira njemačka ofenziva, što je tako čest primjer kojeg rijetko bilježi vojna povijest. Ivica Kukoć rezonira da je «Žujević došao da uzme zapovijedanje 8. korpusa, a da za to nije bio sposoban, nije to bila njegova domena...»¹³-. Nemamo povijesne dokumentacije o stajalištu Glavnog štaba Hrvatske, ali imamo napomenu da se tada na dužnosti na elnika GS Hrvatske nalazio Velimir Terzić, koji je i ranije pretendirao da uzme zapovijedanje 8. korpusom. Žujevićeva nakana je ispoštovana, nitko se tome nije usprotivio, niti tražio objektivnu analizu operativnog stanja na području 8. korpusa tijekom ove njemačke ofenzive. A bez toga nije prikladno donositi takve odluke, što podsjećaju na sje u najodgovornijih starješina u NOR-u. Zato ćemo pokušati, s ove povijesne distance, i pomoću

¹¹ Kazivanje Ivica Kukoća autoru, Beograd, 24. veljače 2002.g.

¹² Zbornik dokumenata NOB-e Dalmacije, knj. 9, str. 565, 595, 528. J.B. Tuto, *Sabrana djela*, knj. 18, str. 47, 71, 266, 269.

Ivica Kukoć, *kazivanje autoru*, Beograd, 24. veljače 2002.g.

povijesne dokumentacije, kazati bar nešto o tom nemilom događaju.

Daju i zaključak o ovoj njemačkoj ofenzivi u zvanju publikaciji «Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941 - 1945.» Beograd 1965., na str. 38, stoji: «...Štab 15. brdskog armijskog korpusa u operaciji «Ziethen» dobiveni je zadatak uglavnom izvršio. Prodor u Bosansko Grahovo, Livno, Duvno i Šujicu ostvaren je zbog nadmoćnosti snaga na izabranim pravcima, kao i zbog slabog grupiranja snaga 8. korpusa (kojima su nametnute frontalne borbe) i skoro nikakvog zapreživanja duž komunikacija. Snage 8. korpusa nisu dovoljno iskoristile mogućnost manevra. Nedovoljno iskustvo mladog boravog i komandnog kadra jedinica 8. korpusa također je olakšao uspjeh neprijatelja. Slaba organizacija veza, a naročito radio-veze, omela je pravovremeno obavješćavanje i vrstu rukovodjenja jedinicama u uslovima brzog dejstva neprijatelja. Dijelovi 1. proleterskog korpusa uspješno su ojačali obranu 8. korpusa; neprijatelj nije prodro u Kupres i Ravno. Napad na Livno i Šujicu nije uspio prije svega zbog nerealne procjene neprijateljskih snaga i zbog slabe obavješćajne službe. Ali taj napad nije bio bez pozitivnih rezultata. Ovim aktivnim djelovanjem prinašene su njemačkoj jedinici na obranu i cijepanje snaga i znatno je usporen tempo njihovog nastupanja. Iako su jugosloveni prodrli u Kupres i Bugojno, niti razbili 8. korpus, Nijemci su ipak povećali dubinu svog obalnog pojasa obrane, a to je i bio osnovni cilj ove operacije...».

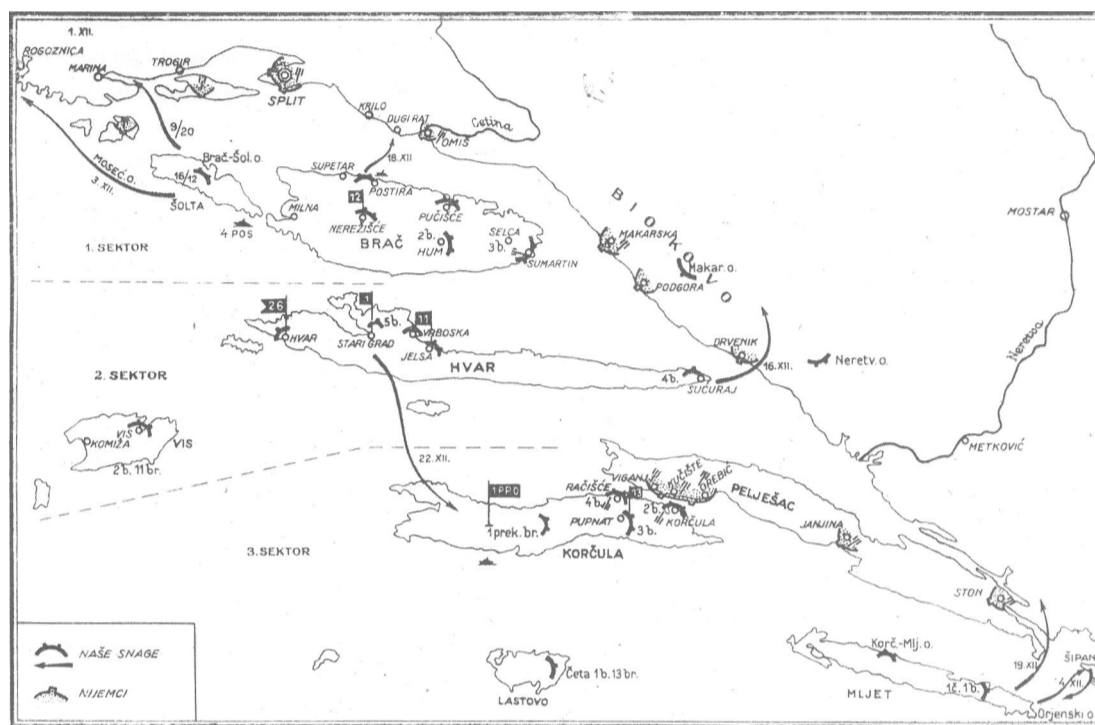
To je zvanju no stajalište historiografije NOR-a u 70-tim godinama prošlog stoljeća. Ovdje se niti jednom riječju ne spominje brzopleto djelovanje Sretene Žujovića i smjenjivanje cijelog štaba 8. korpusa. Razlozi nisu poznati, a moralo se i o tome govoriti u toj knjizi. Sada kada imamo u posjedu više dokumenata razne provenijencije o ovom događaju, možemo sa sadašnjom povijesnom distancom o tome nešto konkretnije i kritički kazati.

Na prvom mjestu dolazi pitanje obostranog grupiranja snaga u operaciji «Ziethen». Moramo priznati da je njemački 15. armijski korpus u operativnom pogledu dosta dobro postavio svoje ofenzivne snage da djeluju po operativnim pravcima, duž glavnih prometnica koje vode ka Duvnu, Livnu i Šujici. Na svakom pravcu, a bilo ih je četiri, Nijemci su svaki pravac pokrili s jednom operativnom grupom, potpuno samostalnom, u kojoj su dominirali tenkovski i meha-

nizirani sustavi, a pješadija ih je samo pratila bez velikih boja osiguranja. Djelovali su danju i po noćima probodila fronta, onda brzo djelovanje prema operativnim objektima. Brzi, drski i smjeli napad bili su osnovno na elodjelovanje.

Nasuprot tome jedinice 8. korpusa u operativnom pogledu nisu bile dobro grupirane, ali to nije samo stvar štaba 8. korpusa, nego i Vrhovnog štaba NOVJ koji se nalazio u Jajcu. Konačno, raspored divizija 8. korpusa zavisi je od procjene Vrhovnog štaba, a i štaba korpusa. Ako je to noć da je VŠ NOVJ znao za njemačku ofenzivu na 8. korpus, onda je trebao direktno utjecati na drugi raspored snaga. Naime, u operativnom rasporedu 8. korpusa najveća je manjkavost bila što nije imao snaga po dubini, niti operativnih rezervi. Angažiranje 1. proleterskog korpusa uslijedilo je dosta kasno, trebalo ga je ranije uputiti na sektor Šujica, Livno, Duvno, u pozadinu 8. korpusa i dočekati njemačke kolone i odmah ih napasti, a ne kada su oni zauzeli ova tri objekta i dobro ih organizirali za obranu. Angažiranje dijelova 1. proleterskog i 8. korpusa na Šujicu bio je napad na naseljeno mjesto i na jake tenkovske snage 15. korpusa. Otuda izvedeni protuudar nije uspio kako se od VŠ NOVJ naređivalo. Drugo, prije njemačke ofenzive trebao je VŠ NOVJ na sektor Bosanskog Grahova i Peulja poslati 4. krajišku diviziju jer je ona bila u Dalmaciji, upućena po Titovom nalogu, u doba kapitulacije Italije. Ali se ona povukla na sektor Drvar - Bosanski Petrovac, pa je Livanjsko polje, posebno rajon Bosanskog Grahova ostao skoro prazan, samo s malim Glamočkim partizanskim odredom, a on nije mogao zaustaviti tenkove i pješadiju 1. motoriziranog puka «Brandenburg» i dolazeći 721. puk 114. lovačke divizije. Kada su njemačke snage zauzele Bosansko Grahovo 1. prosinca, trebalo je u Vrhovnom štabu NOVJ da izazove protumjere. A njih nema, tako da su njemačke snage stajale nenapadane u Grahovu od 1. do 6. prosinca. Tada su krenuli Livanjskim poljem i istog dana, pošto nisu imali otpora, stigli u Livno. Tako nešto VŠ NOVJ nije smio dozvoliti.

Kada je riječ o operativnom rasporedu 8. korpusa, tj. 9., 19. i 20. divizije, onda se velika opaska može uputiti svim vojnim zapovjedništvima - VŠ NOVJ, Glavnom štabu Hrvatske i štabu 8. korpusa - zašto je 19. dalmatinska divizija dovedena iz sjeverne Dalmacije i postavljena između 9. i 20. divizije na sektoru Studenci-Aržano? Zašto ona nije sjela

Situacija kod 26. divizije u prosincu 1943.
Preuzeto iz P. Babac i A. Božovi : Splitska operacija godine 1943, Beograd 1959.

na pravac Knin - Grahovo da bo nim udarima, kao i rušenjem prometnica, osujeti njema ki napad od Knina na Grahovo. Netko je napravio ovu grešku za što nemamo u povijesnoj dokumentaciji odgovora. Još i ovo. To no kada je 4. prosinca po eo op i napad 15. korpusa, štab 8. korpusa, a sigurno uz odobrenje VŠ NOVJ, povukao je 19. diviziju s pravca Studenci-Aržano i poslao u Livanjsko polje, u rajon Peulja. Bilo je kasno, jer dok je 19. divizija od Studenaca i Aržana stigla do blizu Peulja, njema ki 1. puk «Brandenburg» ve je prošao za Livno, tako da se na sektoru Peulja uop e u Livanjskom polju nije našla niti jedna jedinica NOVJ koja bi ko ilita nastupanje puka «Brandenburg». Uop e, namjera uporabe i manevar 19. divizije nije bio operativno opravdan, odnosno svrsishodan.

injenica je da je postojala op a nadmo nost njema kog 15. korpusa nad 8. korpusom, iznad svega u tenkovima, motorizaciji i topništvu. Protivnik je normalno morao frontalno djelovati, ali su zato 9. 19. i 20. divizija trebale to odmah uo iti i bo no tu i protivnika, koji na onakvom planinskom zemljištu nije imao mogućnost šireg manevriranja.

Zna i, uzimaju i u obzir, uz ostalo, gore re eno operativne imbenike, štab 8. korpusa je radio suglasno uputama od gore i uvjetima u kojima je zate en. Prema tome, može se zaklju iti, da je odluka VŠ NOVJ o smjeni štaba 8. korpusa, koju je donio Sreten Žujovi , krajnje oštra i nerealna. Kada je Žujovi 14. prosinca preuzeo zapovijedanje 8. korpusom, a to je, kako rekosmo, bilo to no u doba najžeš ih aktivnosti, nije ništa korisnog ni u inio u narednom dijelu ove i drugih operacija. Njegovo zapovijedanje nije izmijenilo situaciju na frontu. Operacija «Ziethen» je završila kada su Nijemci po eli svojom odlukom povla iti divizije na ranije operativne prostorije, a 114. lova ka je otišla kako je i ranije planirano, u Liku za Rijeku i u Italiju. Sve tri divizije 8. korpusa povratile su se na svoju raniju prostoriju - 19. divizija u sjevernu Dalmaciju, 20. divizija u srednju Dalmaciju, a iza nje bila je 9. divizija. U takvom su rasporedu do ekale 1944. godinu i nastavile voditi borbu uključeno i u Drvarskoj operaciji, o emu e kasnije biti više govora.

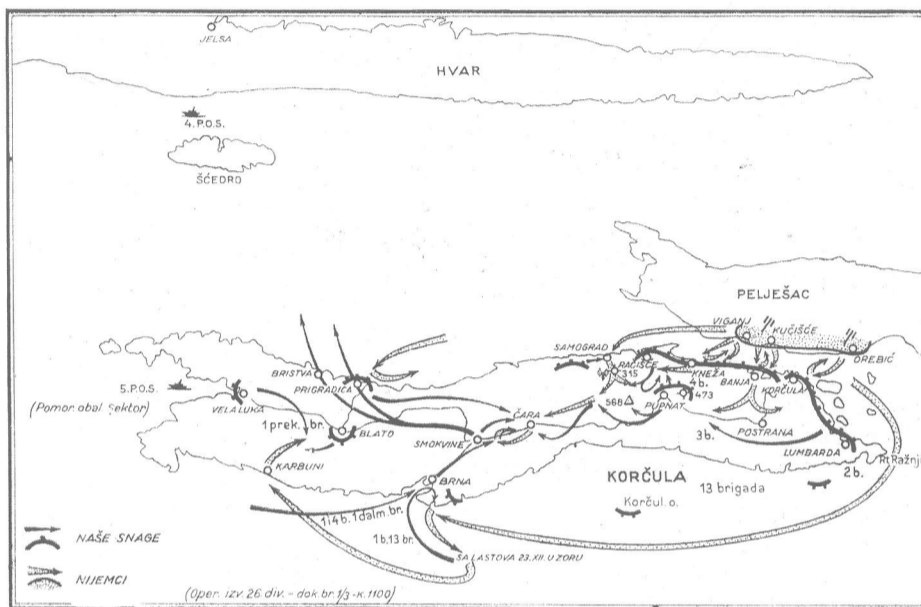
4. Njemački desant na Korulu

Poslije zauzimanja poluotoka Pelješca i Makarskog primorja Nijemci nisu odmah mogli nastaviti napade na otoke, zbog toga što nisu imali dovoljno snaga jer su bile angažirane u operaciji «Ziethen». Nakon završetka te operacije Nijemci su mogli izdvojiti dio snaga za osvajanje Korule. Desantom na Korulu zapovijedali su štab 118. lovačke divizije i Admiral Jadrana Litzman. Oni su smatrali da Korulu treba najprije zauzeti (treći dio operacije «Herbstgewitter» Jesenja oluja) radi Pelješkog kanala u namjeni prometovanja od juga prema srednjoj Dalmaciji i Trstu.

Onda, oni su cijelili da je Korula glavni objekt gdje se grupirati snage 26. divizije radi savezničke pomoći koja je po obalu dolazila iz južne Italije.

Od njemačkih snaga u desantu na Korulu su u estovali dva bataljuna 750. puka 118. lovačke divizije (sjedište štaba u Ljubuškom) topnički divizion 669. puka i bataljun divizije «Brandenburg» poznati kao «obalski lovci». Ukupno oko 2.000 vojnika i sakupljenih 20 plovniha objekata. Smatrali su da branitelja treba desantom iznenaditi, pa su koncentriranje snaga i plovniha objekata izvršili u Metkoviću, Draču, Trpnju i otuda su krenuli u napad. Bliže, kod Orebića i Vignja rasporedili su topništvo i minobacanje za podršku desantu i dok se ne formira mostobran na Koruli. Planirano je da se desant izvrši u istoimenoj dijelu otoka orijentirno Rašice, Korula i zabacivanje snaga na južnu obalu Korule kod Brne i Karbuna^{1^}

Obrana Korule bila je povjerena 13. dalmatinskoj brigadi 26. divizije (bez jednog bataljuna koji se nalazio na Mljetu). Uz nju se nalazila 1. prekomorska brigada, Korulanski partizanski odred i 5 POS. Prema operativnom planu 13. brigada branila je istoimeno dio Korule, a 1. prekomorska zapadni dio

Njemački napad na Korulu, 22. XII 1943.

Preuzeto iz P. Babac i A. Božovi: Splitska operacija godine 1943, Beograd 1959.

otoka. Korulanski odred se nalazio kod Brne. Krupnu je grešku počinio Operativni štab za obranu otoka što je, loše cijene i situaciju, donio odluku da 13. brigadu prebaci na Pelješac i izvrši napad na njemačka uporišta u Orebiću, Vignju, Janjini i Kuni. Položaje 13. brigade imala je preuzeti 1. prekomorska brigada (jačine oko 800 boraca). Pretpostavlja se da je ovu nakanu Operativnog štaba za obranu otoka otkrila njemačka obavještajna služba. Imala je po obalu smjena položaja 13. i 1. prekomorske brigade uslijedio je pomorski desant njemačke vojske¹⁵.

Trgo Fabjan, Njemačka ofenziva na Makarsko primorje, n. LVIG 1/1956. Jovan Vasiljević «Njemački desant na otok Korulu u decembru 1943. g.», Saopćenje na znanstvenom skupu «Korula u NOR-u», 18.11.1984.g.

¹⁵ Isto.

Njemački pomorski desant počeo je 22. prosinca nakon jake topničke vatre sa sektora Orebi - Viganj. U prvom naletu njemački dijelovi su se iskrcali samo u slabo branjenu uvalu Samograd, zapadno od Rašea, a onda i Korulu. Da bi spriječio prodor neprijatelja u zapadni dio otoka, Operativni štab za obranu otoka prikupio je 13. dalmatinsku i 1. prekomorsku brigadu i noću 22/23. prosinca organizirao obranu ispred mjesta Raša. Nijemci su poslali nova pojačanja u Raše i Korulu i krenuli u novi napad prema otoku, gdje su iznenađeni štabovi i pripadnici 13. i 1. prekomorske brigade. Tada je Operativni štab za obranu otoka s Hvara na Korulu poslao 1. i 4. bataljun 1. dalmatinske brigade. S njima je došao i zapovjednik 26. divizije major Niko Martinović, koji je bitno smrtno ranjen i sahranjen u Hvaru. Pošto su zauzeli otok Nijemci su krenuli prema Smokvici, na što su zadržani od 1. dalmatinske brigade. Tada Nijemci izvode manevar novim snagama time što su poslali desantne snage u rajon Brna, a onda u mjesto Karbuni. Tada je ranjeni zapovjednik 26. divizije naredio povlačenje svih snaga s Korule na Hvar i Vis. Štab Mornarice NOVJ naredio je 4. i 5. POS da prikupe sve raspoložive brodove i da se upute prema Koruli. Ukupno je angažirano 20 brodova. U Vela Luci imali su ukrcati 1. dalmatinsku i Korulanski odred, ali je izmijenjeno pa su ukracani u Prigradici. Prva prekomorska se ukrcavala u Prapatnoj. Uto se pojavila i velika masa naroda koja je bježala ispred njemačkih zločinaca s Korule, koje je također trebalo prebaciti na Vis. Prebacivanje je počelo 24/25. prosinca, a nastavilo se i sljedećeg noći. Pod manjom zaštitom savezničkog zrakoplovstva sve su snage povučene s Korule na Hvar i Vis s civilima. S Mljeta se povukao 1. bataljun 13. brigade i Orjenski partizanski odred i, uz neke gubitke, stigli su na Vis. Na Koruli su ostali samo manji partizanski dijelovi, a i jedan broj boraca koji se posakrivao po otoku. Dalmatinska 13. i 1. prekomorska brigada imali su velike gubitke na Koruli. Od 1057 boraca 13. brigade evakuirano je samo 525, dok je 1. prekomorska brigada imala oko 300 mrtvih, ranjenih i nestalih. Njemački gubici iznose samo oko 100 mrtvih i ranjenih¹⁶. Zauzimanjem Korule Nijemci su stvorili povoljnu operativnu osnovicu za daljnja djelovanja na srednjodalmatinskim otocima.

Prema pisanju Fabjana Trge «naš poraz na Koruli teško se odrazio na sve jedinice na otocima. To je bio jedan od

većih neuspjeha koje smo imali u tijeku rata u Dalmaciji... Neuspjeh na Koruli doveo je u pitanje daljnju obranu ostalih srednjodalmatinskih otoka. Ovaj poraz je prilično uticao na moralno stanje jedinica. Počela se javljati bojazan da ne dožive sudbinu 13. brigade...»¹⁷

5. Nijemci na Šolti, Braču i Hvaru

Kada se izgubilo Makarsko primorje i Pelješac 26. divizija s tri brigade - 1. dalmatinska i 1. brigada prebacili su se na Hvar, a Braču i Šolti je držala 12. dalmatinska brigada. Štab 26. divizije bio je sa štabom Mornarice NOVJ u gradu Hvaru. U takvoj situaciji štab 8. korpusa donio je odluku da se brane srednjodalmatinski otoci kao baza za razvoj novoosnovane Mornarice NOVJ i dobivanje materijalne pomoći od saveznika, pa je držanje ovih otoka bilo neophodno radi prijema i odašiljanja te pomoći u unutrašnjost zemlje. Radi objedinjavanja rukovodstva nad svim jedinicama formiran je tijekom studenog 1943. Operativni štab za obranu otoka u koji su ušli - komandant i komesar Mornarice NOVJ (Josip Černi i Pero Radović) i na čelu štaba 26. divizije (Stanko Parma). Ovaj je štab svoje operativno područje podijelio na tri sektora: Prvi sektor bio je otok Braču i Šolta, II. sektor je Hvar i Vis, a III. sektor je Korula, Mljet i Lastovo.

Operativni štab za obranu otoka odlučio je da se poduzmu ofenzivne akcije na sektoru Omiš, Split, a 13. brigada na Pelješac. Uz potporu dva saveznička ratna broda, dvije čete 26. divizije su noću 18/19. prosinca 1943. izvršile s Brača desantni prepad diverzantskog karaktera na ustaško-njemačko uporište Dugi Rat. Borba je trajala oko četiri sata. Uspjeh je bio zadovoljavajući. Ovaj desant, iako mali po srazmjeri, bio je značajan po svom moralnom efektu. Osim toga, ovom prilikom je prvi put ostvareno zajedničko djelovanje naših i savezničkih snaga. Iste noći jedna četa 1. dalmatinske brigade iz Suurja izvršila je prepad na njemačku

¹⁶ Arhiv VII, k.1100, reg.br.1/5.

¹⁷ Trgo Fabjan, navedeni članak o njemačkom desantu na Koruli VIG 111956.

posadu u Drveniku u Makarskom primorju. Uspjeh je bio djelomičan. Već smo kazali da se 13. brigada s Koru ule pripremala za desantni prepad na njemačku posadu u Orebi u na Pelješcu, ali je odustala jer su se Nijemci iskrcali na Korulu.

Njemačka 264. divizija najprije je zauzela Veliki i Mali Drvenik, a onda se pripremala da osvoji otok Šoltu, gdje se nalazio jedan bataljun 12. dalmatinske brigade, a glavnina je bila na Braču. Zbog teške situacije i poraza na Koruli Operativni štab za obranu otoka 29. prosinca 1943. odlučio je da se jedinice 26. divizije, 4. i 5. POS prebace s Brača, Šolte i Hvara na Vis i da se na njemu organizira uporna obrana. Sutradan 30. prosinca Štab Mornarice NOVJ i štab 26. divizije poslali su depešu Vrhovnom štabu NOVJ u kojoj se kaže «da će na Hvaru, Braču i Šolti ostaviti male snage, a da će Vis biti branjen uz pomoć saveznika»¹⁹. Odmah su poele pripreme za evakuaciju koja će se od 1. siječnja 1944. Do 3. siječnja sa Šolte i Brača na Vis je brodovima IV. POS prebačena kompletna 12. dalmatinska brigada. Na Braču i Šolti ostao je Bračko-šoltanski partizanski odred od 400 boraca. Na Šoltu se, u rajonu Maslinice, tijekom noći 12/13. siječnja iskrcalo oko 300 vojnika iz 2. bataljuna 893. puka 264. divizije. Iste noći iskrcala su se dva bataljuna 738. puka njemačke 118. lovačke divizije na Brač. Neprijatelju je pružen slabiji otpor, koji je trajao samo jedan dan.

S Hvara se najprije do 1. siječnja 1944. prebacila na Vis 1. dalmatinska i preostali dijelovi 13. dalmatinske brigade. No u 19/20. siječnja s Hvara se na Vis povukla 11. dalmatinska brigada. Po etničan plan za desant na Hvar sačinio je štab 5. SS brdskog korpusa, kojemu je sjedište bilo u Lisi kod Širokog Brijega. Angažirani su dva bataljuna 750. lovačkog puka s Pelješca i Korule. Nijemcima se žurilo da što prije osvoje Hvar, za što su angažirali i jedinice s Brača. Za početak je određen 18. siječnja 1944. šifrirano nazvan plan «Walzertraum». Južna grupacija se imala s Korule i Pelješca iskrcati ispod Bogomolja (700 vojnika), a sjeverna grupa, koju je sačinio 2. bataljun 738. puka (jačine 860 vojnika) isplovila je iz Povija na Braču i iskrcala između Vrboške i Starog Grada na Hvaru. U to vrijeme na Hvaru nema naših snaga, jer se 11. povukla na Vis, a ostao je samo Hvarski partizanski odred. Ujutro u zoru 19. siječnja 1944. njemačke su se postrojbe iskrcale na Hvar bez otpora. U grad Hvar Nijemci su ušli 21. siječnja 1944. .

Time je njemačka vojska osvojila sva srednjodalmatinska otočja, osim Visa koji se pretvorio u neosvojivu tvrđavu, o čemu više kasnije.

6. Njemačke zimske operacije u sjevernoj Dalmaciji

Po povratku iz Bosne, gdje je u estvovala u operaciji «Ziethen», 19. divizija je u Bukovici držala stalni slobodni teritorij koji je služio kao operacijska osnovica za napadne akcije prema Ravnim kotarima, Promini i Velebitu. Posebno značajne za 19. diviziju imalo je Primorje preko koga se snabdijevala borbenim potrebama s Visa, a tamo je upućivala ranjenike, bolesnike i izbjegli narod. Jugoistočni Velebit bio je od značajne za 19. diviziju jer se tamo povlačila pred nadmoćnim protivnikom i održavala prometnicu za slanje savezničkom pomoći prema Lici, Kordunu i Baniji, a i za Sloveniju.

Njemačka 2. oklopna armija stalno je imala u vidu strateško značajne sjeverne Dalmacije jer se smatralo da se na tom teritoriju najvjerojatnije mogu pojaviti anglo-američke desantne snage iz južne Italije. Zato su teritorij sjeverne Dalmacije posjeli s najjačim snagama koje su imali na jadranskoj obali. Najprije je tu bila 114. lovačka divizija, koja je u prosincu 1944. prebačena u jugozapadnu Bosnu, u operaciji «Ziethen», a onda krajem prosinca povučena preko Like za Rijeku i Italiju. Ovu je diviziju u sjevernoj Dalmaciji zamijenila 264. pješačka divizija koja je tamo držala glavninu 981. puka. Ali u siječnju 1944. u sjevernu Dalmaciju dolaze nove njemačke snage - glavnina 1. brdske divizije koja je došla iz Grčke, tu je 1. puk «Brandenburg», pa 92. motorizirani i 202. tenkovski bataljun. U sjevernoj Dalmaciji se nalazila 7. ustaška brigada (zdrug), etnici popačeni i jedna skupina (oko 1500) talijanskih fašista, najviše dragovoljaca iz Zadra, pristalica Benita Mussolinija. Otuda se moraju tražiti uzroci zašto je savezničko zrakoplovstvo tako stalno tuklo po Zadru i pretvorilo ga u ruševine.

¹⁸ Nani, *Dvanaesta dalmatinska brigada, Supetar 1984. str. 47.*

¹⁹ Nani, *Njemački okupator na Hvaru, »Otok Hvar u NOR-u« Split, 1987. str. 47b-481.*

im je stigla 19. divizija u sjevernu Dalmaciju i malo se sredila, odmah je poela ofenzivna djelovanja. Tako je 6. brigada djelovala na prostoru Ravnih kotara i tamo likvidirala više protivničkih posada. Peta brigada je djelovala na području Bukovice i zajedno sa Srednjodalmatinskim partizanskim odredom iz rajona Kistanja, 23. i 24. siječnja prodrula na Prominu i razbila ustašku posadu u Oklaju. Nijemci su brzo reagirali pa su 24. siječnja s dijelovima 1. brdske divizije i 92. motoriziranim pukom zajedno s dijelovima 264. divizije, ustašama i etnicima, kao i talijanskim fašistima prešli u opći napad, u operaciji šifrirano nazvana operacija «Emil». Namjera je njemačkog 15. korpusa bila izbaciti 19. diviziju iz sjeverne Dalmacije preko Velebita u Liku. Operacija je poela 3. i trajala do 6. veljače 1944. Njemačka grupacija imala je oko 10.000 vojnika, a 19. divizija sa 13. dalmatinskom brigadom, koja je prebačena s Visa, i partizanskim odredima imala je oko 6.000 boraca. Djeluju i dosta brzo i s tenkovima Nijemci su 19. diviziju i 13. dalmatinsku brigadu stavili u okruženje, ali su se oni noću probili prema Velebitu, a onda i u južnu Liku u rajon Glogovo, gdje je stigao i Orijentski partizanski odred s Visa. Time je operacija «Emil» bila završena. im se u južnoj Lici 19. divizija sredila ona je 23/24. veljače poela probijanje natrag u sjevernu Dalmaciju. Šesta brigada je stigla u Bukovicu i odmah napala i razbila više ustaških i etničkih posada. Međutim, 1. ožujka uslijedio je napad 891. puka 264. divizije i oko 1600 etnika, ali su u dvodnevnoj borbi zadržani. Ostale snage 19. divizije, stigavši u sjevernu Dalmaciju, nastavile su aktivna djelovanja i u proljeće 1944. vezali za sebe glavninu 264. pješake, dijelove 392. legionarske divizije, kao i dijelove 92. motoriziranog puka, ustaše i etnike. U takvom rasporedu se našla 19. divizija kada je poeo njemački zračni desant na Drvar, 25. svibnja 1944. u kojem učestvuju i 19. divizija, o čemu kasnije²⁰.

Prema tome, njemačke jesenske-zimske operacije zahvatile su sve dijelove Dalmacije i kompletno operativno područje 8. dalmatinskog korpusa. Poelo je u listopadu i studenom 1943. Najžešće borbe su vodene u operaciji «Ziethen» koje je zahvatila i jugozapadnu Bosnu. Zimske operacije su završene njemačkim osvajanjem Makarskog primorja, Pelješca, Korčule, Hvara, Brač i Šolte i djelovanjem u sjevernoj Dalmaciji u veljači 1944. godine. Nijemci su osvojili dalmatinsku obalu i srednjodalmatinsko i sjevern-

odalmatinsko otočje, ali u polećini Dalmacije, bez obzira koliko su se trudili, nisu osigurali svoju poziciju. Ponovno su vraćeni u velike garnizone, a ostalim područjem gospodarili su postrojbe 8. dalmatinskog korpusa. Teški poraz na Korčuli nije ostavio traga na naredna borbena djelovanja. Vis se sigurno branio, a onda se prešlo u desantne prepade po srednjodalmatinskim otocima u kojima je zadan težak udarac njemačkom 118. lovačkom i 264. pješakom divizionu. O tome u sljedećem dijelu knjige.

Za 8. korpus ovo je bilo najteže razdoblje u njegovom borbenom putu. Teže bitke, u krajnje inferiornom položaju, nije nikada vodio kao u njemačkoj operaciji «Ziethen». Inferioran je bio u broju vojnika, u borbenoj tehnici i također u svim drugim segmentima oružane borbe. Ipak je izdržao, imao je velike gubitke, ali je nastavio ratovati, postupno se oporavljati i nakon toga prijeći u opću ofenzivu kojom je porazio njemačku vojsku i oslobodio Dalmaciju.

IV.

OBRANA VISA - POVIJESNO ZNAČENJE I NAPADNA DJELOVANJA NA SREDNJODALMATINSKIM OTOCIMA

1. Obrana Visa - dileme i rješenje

Obrana Visa postala je aktualna još krajem 1943. kada su postrojbe S. SS i 15. brdskog korpusa privodile kraju plan «Asche» i u studenom 1943. započeli jesensko-zimske operacije 1943/44. godine. Štab njemačke 2. oklopne armije zapovjedio je 5. i 15. korpusu da od divizija 8. dalmatinskog korpusa preotmu ostali dio oslobođenog teritorija Dalmacije na obalama Jadrana, a onda i srednjodalmatinske otoke. Zato su angažirali 118. lovačku iz 5. korpusa i 264. diviziju iz 15. korpusa. Osvajanje otoka sjeverne Dalmacije izveli su dijelovi 114. lovačke i 264. divizije. Snage 118. divizije imale su s dijelovima 264. osvojiti Pelješac, Korčulu, Brač, Hvar i Šoltu, dok se pitanje Visa još nije razriješilo u operativnim planovima. Kako smo već u prethodnom poglavlju kazali, najteži poraz imala je na Korčuli 13. dalmatinska i dijelovi 1. prekomorske brigade, kada je smrtno ranjen i zapovjednik 26. divizije major Niko Martinović, a zamijenio ga je Maks Bačević, na čelu Stanko Parma. Za obranu srednjodalmatinskih i južnodalmatinskih otoka osnovan je Operativni štab, koji je vodio sve jedinice 26. divizije, Mornarice NOVJ i vojno-pozadinske.

Poraz na Korčuli i uopće velika nadmoć njemačke vojske koja se koncentrirala u srednjoj Dalmaciji (118. lovačka i 264. pješaka divizija, jake pomorske snage i zračna pomoć) dovelo je do dilema na svim instancama NOVJ - u GŠ Hrvatske, u štabu 8. korpusa, Mornarice NOVJ, u štabu 26. divizije i u političkom rukovodstvu NOP-a Dalmacije - postavljalo se pitanje što u datoj situaciji raditi? Jedni su bili za to da se napusti Brač, Hvar i Vis, a drugi da se brane ti otoci. U zenitu različitih stajališta bilo je centralno pitanje obrane ili napuštanja otoka Visa.

Operativni štab za obranu otoka (J. Černi i S. Parma, a onda Maks Bačević) izdao je još 20. studenog 1943. zapovijed da se uporno brani Brač i Šolta, ali je to, 26. studenog, poništio štab 8. korpusa¹. Poslije toga 14. prosinca štab 8. korpusa razmatra prijedlog štaba Mornarice NOVJ da se 1. dalmatinska ostavi za obranu otoka, a 11. i 12. brigada da se prebace na kopno «u interesu njihovog razvoja»². Na Brač je 18/19.12. stigla s Korčule i Hvara 1. prekomorska brigada u namjeri da se prebaci na kopno, ali zbog nesigurnosti poslana je na Vis gdje je s 2. prekomorskom 3/4. siječnja 1944. prebačena na Dugi otok i kopno. Iz Drvara je maršal Tito 24. prosinca poslao depešu Štabu Mornarice NOVJ u kojoj stoji: «Sve pješadijske jedinice stavljam pod Vašu komandu. Ostrva se moraju braniti. Nijemce odbaciti sa Korčule... Tražite od saveznika pomoć...»³

Tada se na Braču i Šolti nalazila 12. dalmatinska, a na Hvaru 1. i 11. dalmatinska brigada. Na svakom otoku bio je po jedan partizanski odred. Štab Mornarice NOVJ i Štab 26. divizije nalazili su se u gradu Hvaru. Ali kada su Nijemci već zauzeli Korčulu i pripremali se za desant na Brač, Hvar i Šoltu, pitanje obrane Visa postalo je krajnje aktualno i tražilo se odgovor za rješenje problema obrane ili napuštanja Visa. U Hvaru je 26. prosinca održan sastanak Operativnog štaba za obranu otoka, u prisustvu članova Štaba Mornarice NOVJ i članova Obalskog komiteta KPH za Dalmaciju. Riješeno je da se «elastično brane otoci», ali i da se vrše pripreme za evakuaciju na Vis. Dva dana kasnije, 28. 12. GŠ Hrvatske poslao je depešu štabu 8. korpusa u kojoj

¹ Zbornik NOR-a, tom VIII, knj. I, str. 434.

² Isto str. 437.

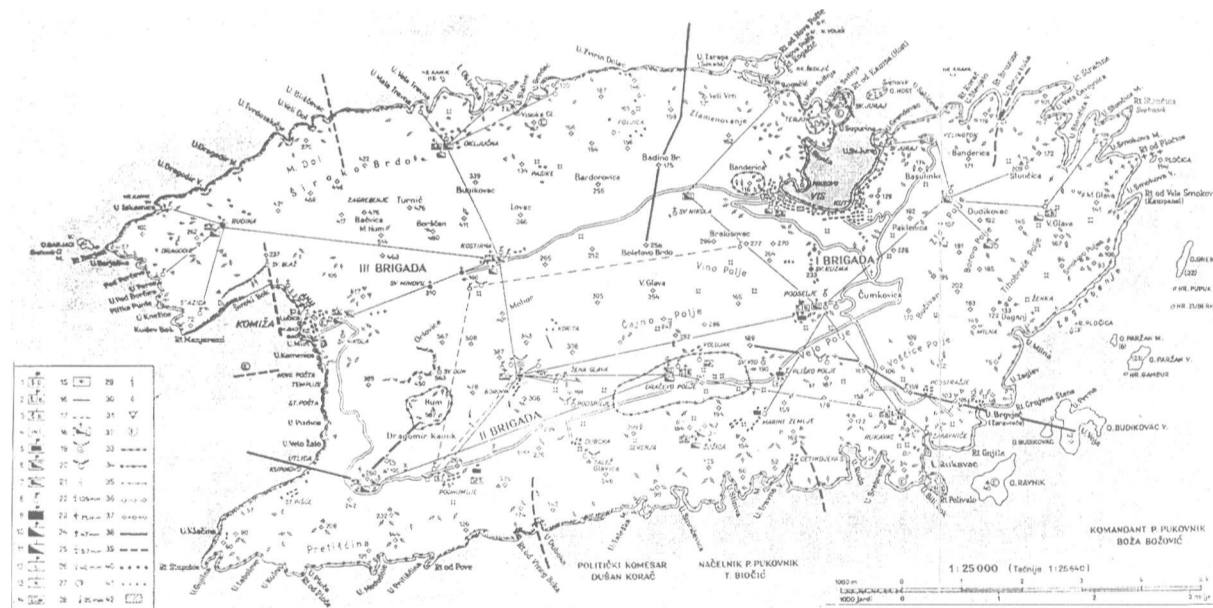
³ Isto str. 439.

stoji: «...Použite se gorkim iskustvom Korčule, i ako nema izgleda da će vam Englezi pomoći prebacivati trupe sa otoka na kopno...»⁴. To je značilo da je i u Glavnom štabu Hrvatske prevladalo uvjerenje o nemogućnosti obrane otoka i da je zato potrebno da se brigade s njih što prije prebace na kopno. Ali, štab za obranu otoka, štab 26. divizije i rukovodstvo NOP-a Dalmacije ne odustaju od svojeg stajališta da se može napustiti Hvar, Brač i Šolta, ali da se organizira obrana Visa. Imaju i potporu vojnog i političkog rukovodstva Dalmacije. Operativni štab je 29. prosinca zapovjedio da se 26. divizija, 3. i 4. POS prebace na Vis i da ga se «organizira za odsudnu obranu...»⁵. Štab Mornarice i

obranu otoka i napade na njemačke luke. Taj zahtjev poslao je Operativni štab za obranu otoka Vrhovnom štabu otkuda je stiglo pozitivno mišljenje.⁷

Im su Nijemci osvojili Brač i Šoltu, Operativni štab za obranu otoka (zapovjednik Maks Bačević) traži od 8. korpusa da se brani Vis, ali 17. siječnja stiže odgovor iz Tivola da se na kopno prebace I. i II. brigada, a na Visu da ostane 12. dalmatinska brigada?³. U takvoj dramatičnoj i nejasnoj situaciji Operativni štab za obranu i Oblasni komitet KPH drže sastanak i 19. siječnja šalju depešu VŠ NOVJ u kojoj kažu: «...Hvar napuštamo molimo javite nam Vašu definitivnu odluku o Visu.. Mi Vis svakog dana sve bolje utvrđuje-

Organizacija obrane otoka Visa krajem 1943. i početkom 1944. g.
Vojna enciklopedija 1974.

Štab 26. divizije poslali su 30. prosinca depešu VŠ NOVJ u kojoj se kaže: «Reorganiziramo obranu. Na Hvaru, Braču i Šolti ostavimo male demonstrativne snage. Vis će biti branjen uz pomoć saveznika, koju oni obećavaju...»⁴ Međutim, dileme su još prisutne. Izgleda da je VŠ NOVJ intenzivno kontaktiralo sa zapadnim saveznicima da je i u njihovom interesu da se Vis brani i da tamo pošalju svoje trupe. Na Vis je 10. siječnja stigao britanski general Majzl koji je tražio da se na Vis iskrci 150 britanskih vojnika za

mo, morao je dobar i predložimo da nam naredite da sa tri brigade obranimo Vis...»⁵. Ovaj je prijedlog prihvaćio

⁴ Zbornik NOR-a, tom V, knj.23.str.241.

⁵ Zbornik NOR-a, tom VIII,knj.I.str.460.

⁶ Isto, str.465.

⁷ Isto, str.341.

To se dogodilo kada je Sreten Žujević smijenio štab 8.korpusa,

⁸ Zbornik NOR-a, tom VIII, knj.I, str.525.

maršal Tito i 20. siječnja šalje depešu Štabu Mornarice NOVJ u kojoj naređuje da se brani otok Vis. Tito je zatim naredio da se za obranu Visa angažiraju 26. divizija sa 1., 11. i 12. brigadom i Mornaricom NOVJ, i da se angažiraju savezničke snage⁹. Tada je povučena s Hvara 11. dalmatinska brigada, pa je organizirana obrana Visa, na kojem se našlo nešto oko 10.000 boraca 26. divizije i Mornarice NOVJ, a i sav narod bio je spreman braniti svoj otok.

Ratni komesar 12. dalmatinske brigade, pa 26. divizije, Fabjan Trgo, konstatira da je «od posebnog političkog i operativnog značaja bila odluka da se uporno brani Vis, jer bi bez ovog otoka - kao naše vrste baze i oslonca - situacija na Jadranu dobila sasvim drugi obrat...

Obrana Visa organizirana je s utvrđivanjem morske obale i po cijeloj dubini otoka. Na obali su se nalazile dobro utvrđene jedinice prvog ešalona, a po dubini su bile jake rezerve. Sve je bilo opasano žičanom ogradom, u uvalama

Vis u veljači 1944. : naš i saveznički vojnici zajedno na položaju

minjska polja i bašve s benzinom, svaki vis je posebno utvrđen kao otporna točka, a na Viškom polju su protiv zračnog desanta postavljene rezerve. Na tome su radili borci i civilno stanovništvo. Budnost je uvijek bila na visini, dobro se osmatralo i brodovima Mornarice NOVJ štiti prilaz od Hvara, Korčule i Šolte, jer su Nijemci na Korčuli držali jedan puk, na Braču također jedan puk, a na Šolti jedan bataljun. Budući da su imali nadmoćnost u zraku, stalno su bombardirali Vis, Komižu, vojne utvrde i postrojenja

vojske, ali nisu poremetili sustav obrane, kojeg su stalno osmatrali.

Za to vrijeme Štab 8. korpusa 13. siječnja 1944. radi budnosti i obmane protivnika promijenio je imena brigadama. Tako je u 26. diviziji broj jedan nosila 1. dalmatinska, broj 2 dobila je 11., a broj 3 ima 12. dalmatinska brigada. Isto je bilo i u svim divizijama 8. korpusa, a toga nema u ostalim korpusima NOVJ. Ova numeracija je trajala sve do 26. lipnja 1944. kada se numeracija brigada vraća na stara, po etna imena. Ranija 13. dalmatinska brigada prebačena je s Visa u broj 16/17. siječnja s Orjentskim partizanskim odredom na Kornate i kod Pakoštana na kopno, pa dalje prema Drvaru.

Uz suglasnost maršala Tita na Vis je 16. siječnja stigao britanski 2. komando odred jačine 444 vojnika - poznati komandos koji izvršavaju specijalne zadatke. Odred je imao šest trupova, bio je u Komiži i Visu, a zapovijedao je

potpukovnik Jack Churchill. Dana 28. veljače na Vis se iskrcio kompletan britanski 43. mornarički komando odred, a 15. ožujka britanska 2. brigada za specijalnu namjenu, zapovjednik pukovnik Tom Churchill. Krajem veljače na Vis je stigla jedna američka borbeno grupa jačine 120 vojnika, sličeći komandosima. Do 5. svibnja na Vis se prebacio britanski 40. komando odred, tako da je na Visu bilo oko 2.000 savezničkih vojnika. Sa svim saveznim snagama na Visu zapovijedao je pukovnik Maynell¹⁰.

Maršal Tito je 20. ožujka 1944. imenovao novi štab 26. divizije. U VŠ su stizale informacije o mirnodopskom i udobnom životu na Visu, što je bilo netočno, i zbog čega je smijenjen štab 26. divizije¹¹. Za zapovjednika je

⁹ Veseljko Huljić, *Vis 1941.-1945.*, Split 1979. str.228.

^{9a} Trgo Fabjan, *Strategijsko-politički značaj otoka Visa u NOR-u*, VIG.br.3/1954.

¹⁰ Nikola Anić, *Dvanaesta dalmatinska brigada*, Supetar 1983. str. 60,65,70.

^{10a} To je u recenziji dodao ratni komesar 12.dalmatinske brigade 26.divizije Fabjan Trgo.

postavljen potpukovnik Božo Božovi, dotadašnji na elnik štaba 6. li ke divizije. Komesar je Dušan Kora, na elnik štaba Ante-Toni Bio i. Maks Ba e stavljen je na raspoloženje GS Hrvatske, komesar Vojin Popovi na raspored VŠ NOVJ, a Stanko Parma na raspored štabu 8. korpusa. Štab divizije bio je u Boroviku na Visu.

Nijemci su se dugo prelamali oko donošenja odluke o pitanju Visa. Prijelom je nastupio 12. travnja 1944., kada je u sjedištu njema ke Vrhovne komande u Bergdorfu održan sastanak najistaknutijih predstavnika njema ke vojske pod rukovodstvom Hitlera. Posljednji put se razmatralo pitanje osvajanja Visa (operacija «Freischütz»), Nakon polemih tonova, Veliki admiral Dönitz bio je za to da se Vis osvoji, a Rajhsmaršal Göring bio je protiv toga, u emu ga je podržao na elnik njema ke Vrhovne komande feldmaršal Keithel. Riješeno je da se još ispituju mogu nosti osvajanja Visa. Poslije toga Nijemci su odustali od planiranog osvajanja Visa¹¹.

Iz re enog se vidi da su predugo trajale dileme oko Visa dok se privolio maršal Tito da donese odluku o obrani Visa. Ništa ovo nije udnovato jer se u NOR-u Jugoslavije pojavio jedan vojno-politi ki problem kojeg nije bilo lako riješiti. Naime vojnom zapovjedništvu NOV pojavio se prvi put jedinstven slu aj u kojem je trebalo oduzeti pravo Wehrmachtu da ne ide na jedan mali otok koji se nalazi na središnjici Jadrana, a koji dobiva strateško zna enje. I to stati protiv jakih njema kih kopnenih, pomorskih i zra nih snaga, koji do tada nisu nigdje stali a da nisu osvojili slobodni partizanski teritorij. Dileme kod njema kog zapovijedanja su postojale i predugo trajale. Da bi išli na osvajanje Visa, njema ki generali morali bi pripremiti i izvesti jednu kombiniranu operaciju i to protiv jakog i odlu nog protivnika koji je bio riješen boriti se do posljednjeg ovjeka, koji se dobro organizirao, pripremio za obranu gdje bi obostrano morale pasti velike žrtve. U svakom sluaju to se Nijemcima ne bi isplatilo. Bitno je podvu i da je to onaj period Drugoga svjetskog rata kada njema ko zapovjedništvo nije imalo stratešku prednost na drugim frontovima, kada je njema ka Vrhovna komanda morala uvati svakog vojnika.

Da se Vis brani i obrani dominiralo je stajalište dalmatinskog vojno-politi kog rukovodstva. Kod njega nije bilo nekih zapaženih dilema. One su više postojale u štabu 8. korpusa, u Glavnom štabu Hrvatske i u Vrhovnom štabu.

Dalmatinsko vojno-politi ko rukovodstvo NOP-a bilo je uvjereno da e se Vis obraniti, uzdaju i se iznad svega u svog ovjeka, vojnika i civila. Njihovo je stajalište prihvatio maršal Tito i nije se prevario. Na Vis je i on osobno došao kada je morao napustiti Drvar.

Ne smije se za obranu Visa odbaciti ili minimizirati ulogu zapadnih saveznika. Njih 2.000 na Visu, uz topništvo, zra ne i pomorske snage imali su vojno i političko zna enje. U vojnom pogledu to je ipak bila jedna respektivna vojna snaga koja se mogla efikasno boriti za Vis zajedno s Titovim borcima. U političkom pogledu Vis je bio jedan poligon zajedni kog djelovanja vojski dviju saveznih država rijetko viden. Nijemci su morali računati da bi se pri napadu na Vis sukobili i s anglo-američkom vojskom bez nekih šansi za pobjedu, i od toga su odustali.

Sve političke teško ke i problemi obrane Visa riješeni su relativno brzo¹², pa su branitelji Visa iz defenzivnog perioda ve sredinom travnja 1944. prešli u ofenzivnu etapu, koju e karakterizirati op i napad na utvr ene njema ke pozicije na Kor uli, Bra u, Šolti, Mljetu i Hvaru. Rezultati toga bit e veliki uspjesi i ja anje op eg ugleda Titove armije kao istinske vojske u taboru Antifašisti ke koalicije Drugoga svjetskog rata.

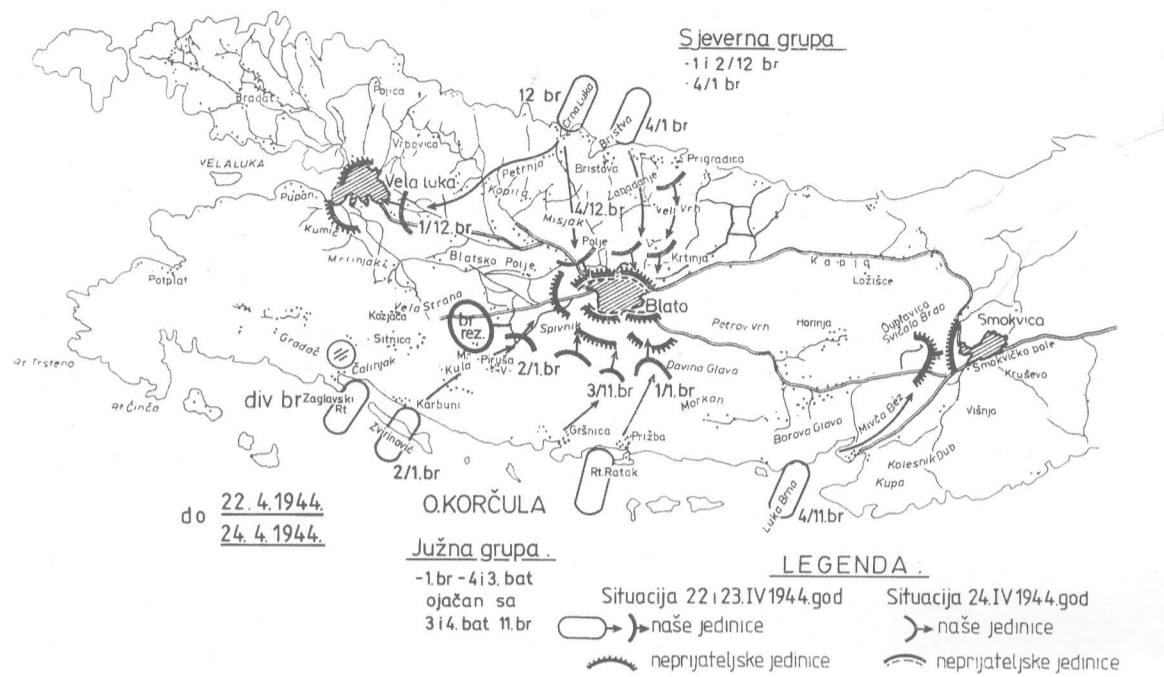
2. Desantne akcije na srednjodalmatinskim otocima

Još njema ka vojska nije dobro ni posjela osvojene srednjodalmatinske otoke - Hvar, Bra, Šoltu, Kor ulu i Mljet a ve su po ela napadna djelovanja brigada 26. divizije i saveznih snaga s Visa. Štab 26. divizije regulirao je zone djelovanja pojedinim brigadama. Tako je za Bra i Šoltu zadužena 12. dalmatinska, a za Hvar, Kor ulu i Mljet 1. i 11. dalmatinska brigada. Njima e pomagati partizanski odredi koji su ostali na otocima, a i sami e izvoditi borbena djelo-

¹¹ Hulji V.n.dj.str.227.

Osim vojnih problema na Visu su bile velike teško ke oko ishrane boraca i civila koji su živjeli na Visu ili prolazili preko Visa za Italiju i Afriku, njih 35.000 ljudi. Nije bilo pijace vode dok nisu saveznici donijeli ure aje za preradu mora u pitku vodu. Kroz Vis su prolazili i ranjenici i bolesnici. Sve je to inilo teško ke u obrani Visa.

Desantni prepad na Korčulu, travnja 1944.
Preuzeto iz M. Novovi i dr.: Prva dalmatinska proleterska brigada, Beograd 1986.

vanja - Brački partizanski odred na Braču, Hvarsko-viški ili kasnije Hvarski odred na Hvaru, Korčulanski na Korčuli, Mljetski na Mljetu, a Pelješki na Pelješcu. U tim akcijama je angažirano i preostalo civilno stanovništvo, ali je njega bilo malo. Dio se ispred Nijemaca evakuirao na Vis i u Afriku, a najveći dio su Nijemci nasilno deportirali po Bosni i Slavoniji, što je u veljači 1944. zapovjedio komandant 2. oklopne armije general Rendulić u dogovoru s Pavelićevom vladom. Tako je oko 30.000 Hrvata nasilno istjerano sa stajanih ognjišta - na Šolti nikoga nisu ostavili, veliki dio Brača, Hvara, Korčule, Pelješca, Mljeta i Dubrovačkog primorja je nasilno deportiran.

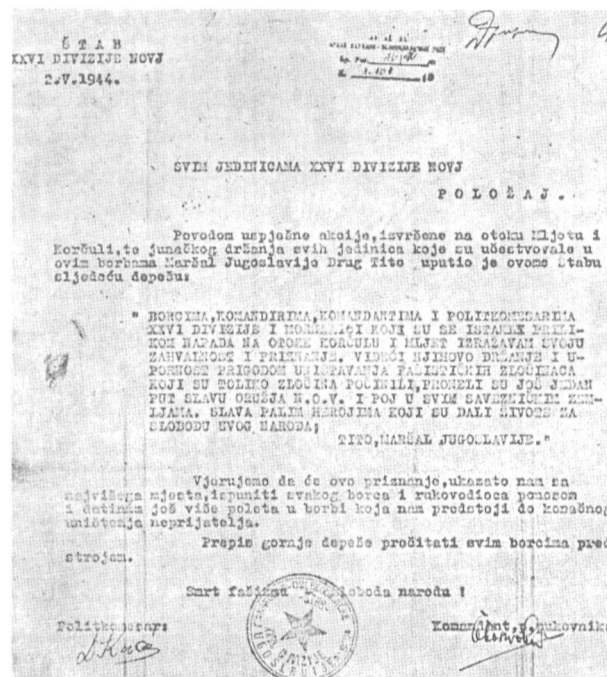
Prvi desantni prepadi po otoku su već 27. siječnja 1944. kada se na Hvar iskrcalo oko 70 britanskih komandosa koji su s Hvarskim odredom napali njemačku posadu u Milni kod Hvara. Odmah zatim 3/4. veljače napadnuti su Nijemci kod Velikog Grablja, isto na Hvaru. Britanski komandosi i dijelovi 1. dalmatinske brigade izveli su drugi desantni napad na njemačku posadu u Milni kod Hvara, a bilo je to 19/20. veljače. Posebno je bio uspješan desant 1. i 4.

bataljuna 1. dalmatinske koji su se već 22. ožujka s Visa prebacili kod Hvara. Nešto ranije u Hvar su se iskrcali saveznički komandosi (njih oko 300 vojnika) i krenuli prema Jelsi. Dočeka ih je njemački 2. bataljun 738. puka 118. divizije. U borbi su Nijemci poraženi zajedničkim djelovanjem 1. dalmatinske i savezničke vojske. Ubijeno je 35, a zarobljen 131 njemački vojnik. Tada je štab 118. lovačke divizije, sa sjedištem u Ljubuškom, zapovjedio svojim snagama da napuste zapadni dio otoka Hvara i da organiziraju obranu u istoimnom dijelu, u rajonu Suurja¹⁴. Preko Suurja stigla je pomoć Nijemcima, pa su sutradan 24. ožujka anglo-američki strateški bombarderi skoro potpuno srušili Suurja¹⁵.

¹⁴ Nani, doktorska disertacija «NOV Hrvatske», Zagreb 2002. str. 176.

¹⁵ Jovan Vasiljević, Mornarica NOVJ, Beograd 1972. str. 197-200.

Nani, Povijest Suurja, Suurja 2000. str. 235.

Pohvala maršala Tita jedinicama 26. divizije koje su u estvovala u akciji na Korčuli od 22. do 24. travnja 1944.

Vidjevši ove poraze štab njemačke 2. oklopne armije zapovjedio je štabu 5. SS i 15. brdskog korpusa da se jako utvrde posjednuti otoci i obala, ne samo radi partizanskih napada nego i radi otklona savezničkog desanta iz južne Italije. U vidu stalne fortifikacije po obali je izgrađena njemačkih položaja s dosta armirano-betonskih bunkera, podzemnih tunela na svim važnijim točkama, a okolo su postavili minska polja i višerednu žičanu ogradu s dosta topništva dalekometne artiljerije. Tako su na Šolti jako utvrdili Grohote i Gornje selo, na Bra u Vidovu goru i rajon Sumartina, na Hvaru Ublinu i rajon Suurja, na Korčuli Blato itd. Jako utvrđeni njemački položaji predstavljali su jedan sustav pozicione obrane koja se povezivala na onu duž dalmatinske obale od Molunta na jugu, preko Dubrova koga primorja, Makarske, Splita sve do Nina na sjeveru

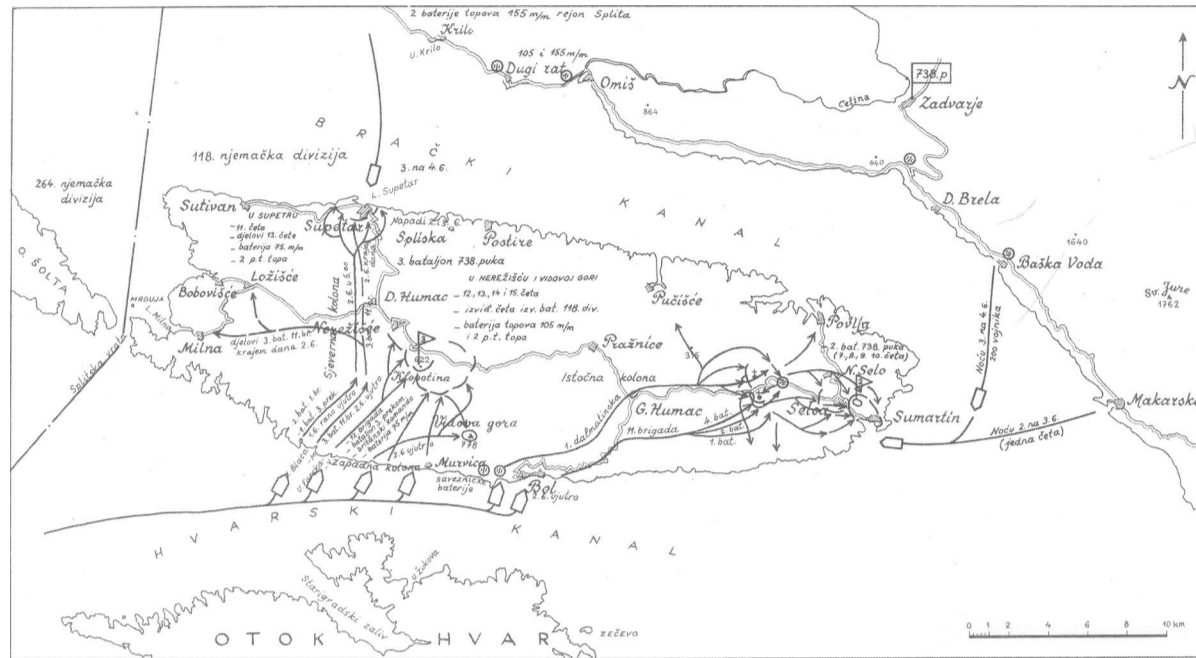
Prvi ve i desantni prepad 26. divizije i Mornarice NOVJ izvršen je na njemačke postrojbe 750. puka 118. lovačke divizije na Korčuli. Glavne snage ovog puka bile su kod Blata i Vela Luke, manje kod Smokvice i Korčule. Desant je uslijedio nakon zapovijedi maršala Tita da otpočne operacije na njemačke snage na otocima u srednjoj

Dalmaciji. Štab 26. divizije na Korčuli, koristeći brodove Mornarice NOVJ, je poslao 1. i 4. bataljun 12. brigade, 1. i 2. bataljun 1. dalmatinske i 3. i 4. bataljun 11. brigade. S Visa su krenuli 21. travnja i neometano se iskrcali na sjevernu i južnu obalu zapadnog dijela Korčule. Napad je izvršen istovremeno na Vela Luku i Blato. Vela Luka je brzo oslobođena, ali borbe za Blato su duže trajale. Glavni napad na njemačku obranu oko Blata izveden je 23. travnja i do 16.00 sati sve je završeno. Blato je oslobođeno. Njemački gubici su iznosili 1.197 poginulih i 523 zarobljenih¹⁷. Na Mljetu su jedinice 11. dalmatinske brigade (1. i 2. bataljun) i 3. bataljun 1. brigade izvodile demonstrativni napad i zauzeli Babino polje u namjeri da se vežu njemačke snage kako ne bi intervenirale prema Korčuli. Odmah nakon pada Blata jedinice 26. divizije povukle su se na Visu, 24. travnja 1944. Maršal Tito pohvalio je 26. diviziju za ovu veoma uspješnu akciju, jer je njemački 750. puk bio skoro sav uništen. I vrhovni zapovjednik saveznih snaga u Sredozemlju britanski general Wilson uputio je čestitku maršalu Titu za uspješnu borbu na Korčuli i Mljetu. I član VŠ NOVJ koji se nalazio na Visu, general Sreten Žujović, čestitao je štabu 26. divizije i Mornarici NOVJ za uspješnu akciju na Korčuli i Mljetu¹⁸. Desantna akcija na Korčuli i Mljetu bila je prva veća desantna operacija na Jadranu koju su izvele jedinice NOV Hrvatske. Savezničke snage nisu u estvovala u ovoj akciji.

Ubrzo je iza toga 9/10. svibnja izveden drugi veći i desantni prepad sada na Šolti gdje su se u obrani nalazile dvije njemačke puke 892. puka 264. divizije. Oni su najjače utvrdili rajon Grohote i na visovima iznad Rogova. U ožujku 1944. na Šolti su došli britanski komandosi koji su s pripadnicima NOP-a napali njemačke postrojbe kod Grohote. Na Šolti su krenuli 1. bataljun 1. dalmatinske i 3. bataljun 12. dalmatinske brigade. Oni su se neometani, tijekom noći 9/10. svibanj iskrcali na južnu obalu Šolte i, podržani top-

¹⁶ Ovakva njemačka fortifikacijski sustav ima sličnosti u Normandiji i kod Anzija u južnoj Italiji.

¹⁷ Na Visu su neki ekstremisti ubili nekoliko njemačkih ratnih zarobljenika na što su saveznici oštro reagirali, čak i britanski premijer W.Churchill kod maršala Tita. Tito je oštro kaznio počinilce zločina, a zarobljenici su prebačeni na Biševu u zarobljenički logor.

Desantne borbe na Brač u od 1. do 5. lipnja 1944.
Preuzeto iz M. Salov: etvrta dalmatinska splitska brigada, Split 1980.

ništvom, krenuli u napad. Tri su napada izvedena, ali nije se uspelo razbiti i uništiti njema ku posadu u Grohotama, jer su Nijemcima stigla iz Splita poja anja. Od napada se odustalo i povuklo na Vis. Na povratku, blizu Visa, njema - ki ratni brodovi potopili su sanitetski brod «Marin II» na kojem je bilo 60 ranjenika, iako je brod nosio oznake Crvenog križa¹⁹.

Zatim slijedi više desantnih prepada na otoke Brač, Šoltu, Hvar, Korčulu i Mljet, ali s manjim sustavom iz brigada 26. divizije. Na Visu je početkom lipnja 1944. bilo 13.500 partizana i 2.000 saveznika vojnika. Gustina obrane je iznosila oko 150 boraca na jedan kvadratni kilometar.

Zbog nastale situacije kod Vrhovnog štaba u Drvaru, kada su njema ki padobrancima izvršili desant da uhvate maršala Tita, stigla je direktiva da se glavninom snaga 26. divizije, uz pomoć saveznika i Mornarice NOVJ, krene na Brač i napadnu njema ke snage i tako vežu njema ke rezerve da ne krenu iz Dalmacije prema Drvaru. Na Braču se u rajonu Sumartina i Vidove gore nalazio 2. i 3. bataljun 738. puka 118. lova ke divizije, s dosta topništva i jako utvr eni. Za desant na Brač angažirana je 1. 11. i 12. dalmatinska i 1. 2. i 4. bataljun 3. prekomorske brigade, s topništvom i podrškom saveznika, koji su na Braču angažirali

jedan komando odred od 370 vojnika, topništvo, desantne i druge ratne brodove.

Ukupno je angažirano naših oko 4.000 boraca, a neprijatelj je na Braču imao 1.800 vojnika. Iz zraka 26. diviziju i saveznike štatile su zračne snage saveznika iz južne Italije.

Prema Braču se krenulo 1. lipnja, a sutradan 2. lipnja po eo je istovremeno napad na Vidovu goru i rajon Sumartina. Vidovu goru napadala je 12. dalmatinska brigada i 43 saveznika komando odred, a branio se 3. bataljun 738. puka. Na Sumartin su krenuli 1. dalmatinska i 3. prekomorska brigada. S obzirom da je njema ka obrana na Vidovoj gori bila povezana s obranom prema Nerežišću, sve je odmah stavljeno pod udar. Razvile su se izrazito teške borbe, smjenjivali napadi i kontranapadi, išlo je teško i preteško, obostrano uz velike žrtve. I britanski komandosi su uzalud napadali. Nijemcima je uspelo zarobiti britanskog pukovnika Jack Churchilla i odmah ga preko Nerežišća prebacili u Supetar, brodovima u Split i avionom sa Sinjskog polja za Vrnjačku banju u štab generala Rendulica, zapov-

¹⁹ Arhiv VII, k.1100, reg.br.IBIIO.

NANI, Dvanaesta brigada, n.dj.str. 78-80.

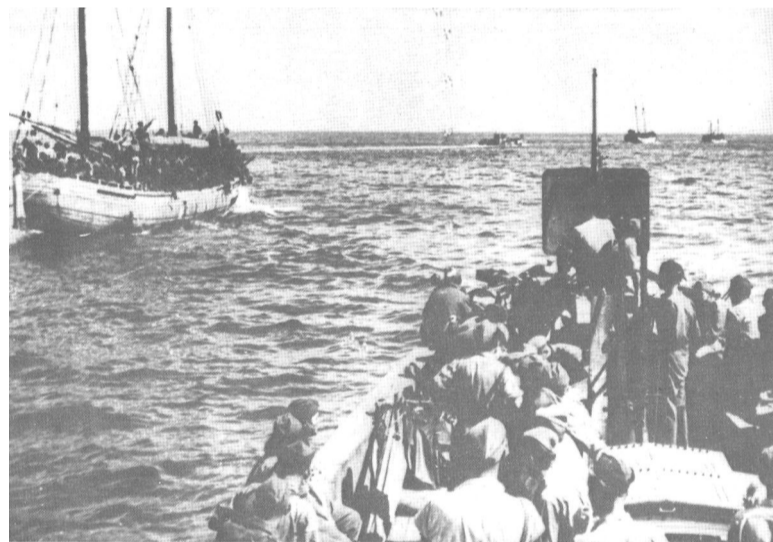
jednika 2. oklopne armije. Kasnije je razmijenjen od britanske strane. Ni napad 1. dalmatinske i 3. prekomorske brigade kod Selaca i Sumartina nije uspio. Obostrane su velike žrtve, pa je napad završen 4. lipnja kada su se jedinice 26. divizije i saveznici povukli na Vis, a njemačka vojska stigla su nova pojačanja iz Splita i Makarske. Neprijatelj je imao 350 mrtvih i 220 zarobljenih, a 26. divizija 67 mrtvih i 308 ranjenih²⁰. Saveznici su pohvalili junaštvo 26. divizije na Braču.

Daju i zaključnu ocjenu pomorskog desanta na Brač, ratni komesar 12. dalmatinske brigade i 26. divizije Fabjan Trgo u svojoj studiji «Pomorski desanti na Brač», kazuje «...Pomorski desant na otok Brač, izvršen skoro sa cijelom 26. divizijom, bio je krupan operativni zahvat u kome su došle do izražaja sposobnost i umješnost našeg rukovodnog kadra, kako u mornarici tako i u pješadijskim i artiljerijskim jedinicama. Iako neprijatelj na otoku Braču nije bio potpuno likvidiran, ipak je ovim desantom postignut osnovni cilj: privuče su njemačke snage sa obale, izazvano je pomjeranje neprijateljskih snaga iz unutrašnjosti ka obali... Nijemci su u jedinicama na obali zaveli pripravno stanje o čemu i naša daljnja djelovanja... Ova operacija bila je vrlo značajna i po tome što su se dalje razvijali i jačali dobri odnosi sa našim saveznicima...»^{20a}.

Poslije desanta na Brač brigade 26. divizije u kontinuitetu izvode desantne prepade na Šolti, Brač, Hvaru, Korčuli i Mljetu. Računa se da je izvedeno oko 30 desantnih prepada, najviše samostalno brigade 26. divizije, ali i neke akcije u zajedništvu sa saveznicima postrojbama.

Posljednja je već akcija bila na Hvaru 6/7. rujna 1944. godine kada se u rajonu Vrboska iskrcalo samostalno lovačko bataljun «Brandenburg» iz sustava divizije «Brandenburg»²¹. Bataljun se sa 400 vojnika najprije iskrcalo na Brač, a onda se prebacio na Hvar jer su otkrivali ofenzivu 26. divizije s Visa. Nijemci su se iskrcali njemački vojnici krenuli od Vrboske prema Jelsi i Starom Gradu, ali su kod Jelse dočekani od Makarskog partizanskog odreda koji se tada

nalazio na Hvaru. Nijemci su vojnici upali u Stari Grad i pošli pljačkati i ubijanja. Štab 26. divizije brzo intervenira i šalje na Hvar 1. dalmatinsku brigadu, pojačanu tenkovima i topništvom, kao i dijelove IVPOS. Krenuli su 7. rujna i iskrcali se u gradu Hvaru, jer tu nije bilo Nijemaca. Osmog rujna pošlo je napad na njemačku vojsku kod Starog Grada, brzo su tu eni i pošli povlaćiti prema Jelsi. Dio se povukao iz Starog Grada brodovima, a ostali su se ukrcali na brodove i krenuli iz Jelse. Međutim su izišli iz Jelse odmah su napadnuti od saveznika ratnih brodova i skoro su svi potopljeni. Poginulo je oko 300 njemačkih vojnika. Tada se, 9. rujna s Hvara na Vis povukla 1. dalmatinska brigada. Štab 26. divizije pošlo je neposredne pripreme za desant na Brač, Hvar, Korčulu i druga njemačka uporišta na srednjodalmatinskim otocima.²².

Prijevoz jedinica 1. dalmatinske brigade iz Visa u Hvar, 7. rujna 1944., radi napada na iskrcanu njemačku jedinicu obalnih lovaca kod Starog Grada

Višemjesečni desantni prepadi brigada 26. divizije uz pomoć Mornarice NOVJ na njemačke postrojbe na Korčuli, Mljetu, Hvaru i Šolti, kada je pogubljeno ili ranjeno 3.000

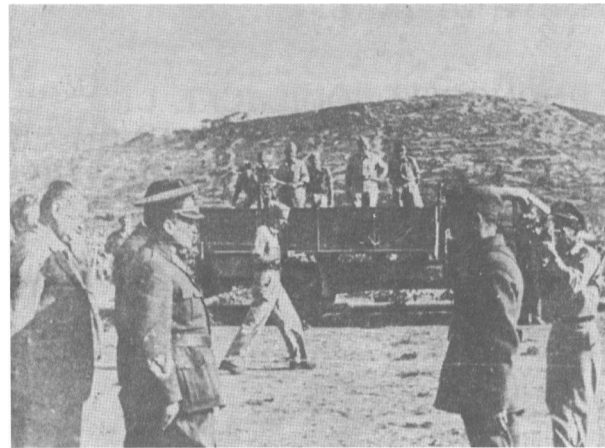
²⁰ Trgo Fabjan, *Pomorski desant na otok Brač*, VIG 4/1953-

^{20a} Isto, str. 25-29.

²¹ *Hvar u NOR-u, Split, 1987, str. 407.*

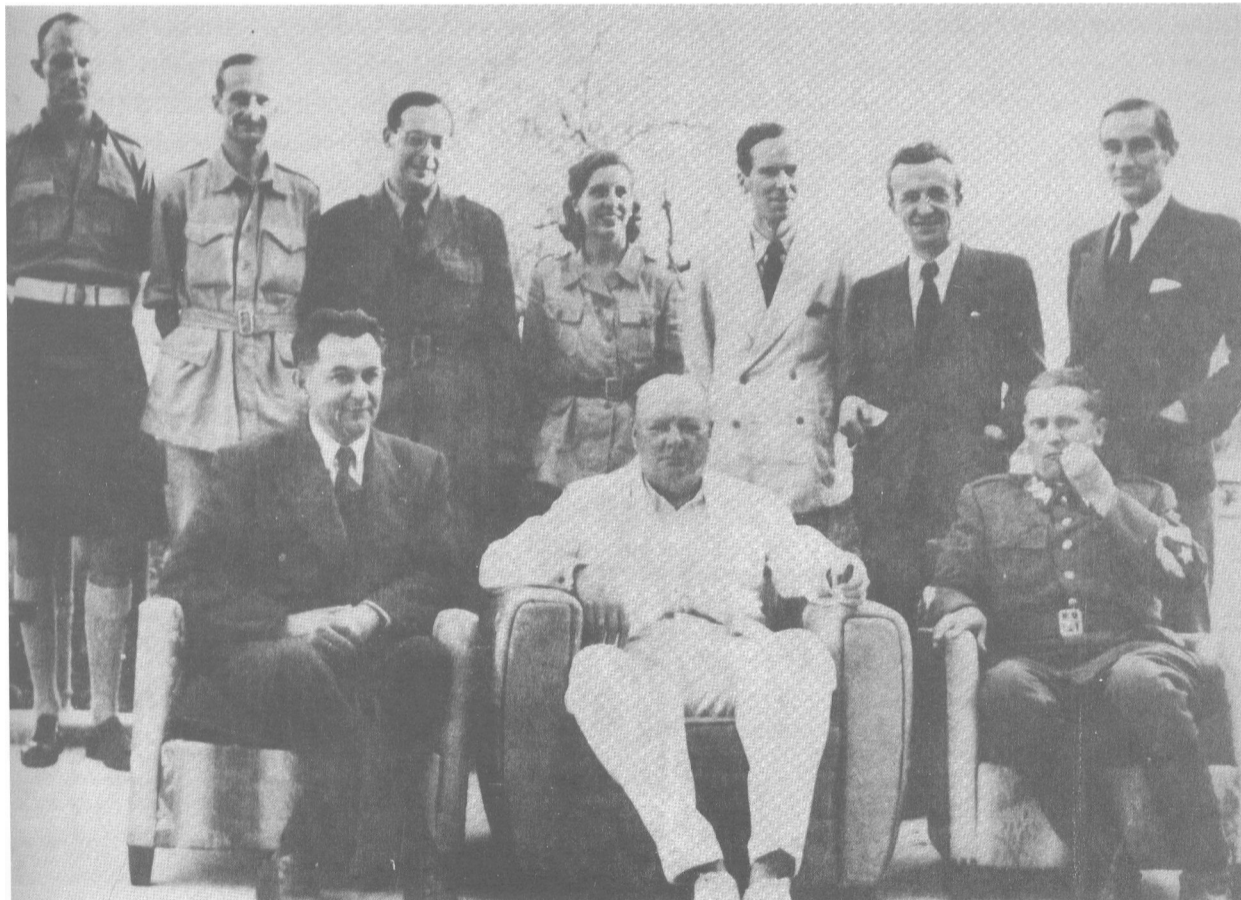
²² Isto

njemačkih vojnika, imali su veliko političko značenje i podiglo je ugled Titove armije kod zapadnih saveznika ne samo u Italiji, nego i šire. Postignuto je mnogo i u vojnoj domeni. Brigade su stjecale borbena iskustva, a borci i starije kalili su se u teškim borbama. Uvježbavana je borbeno suradnja između u postrojbi 26. divizije i saveznika, kao i između u svim dijelovima vojske, posebice između pješaka i sastava i Mornarice NOVJ, topništva i tenkova. Na moral boraca ova su događanja ostavila veliki utisak i samopovjerenje, osobito borbena djelovanja protiv njemačkih utvrđenih položaja. Vis se više nije branio na svojim obalama, nego dalje, na Hvaru, Korčuli i Braču. Dvije njemačke divizije - 118. i 264. potpuno su prešle u defenzivu, samo su se grčevito branili na postojećim utvrdama, čekale napada a koji se nije ustrojavao i frontalno djelovati, što je završilo njemačkim potpunim porazom i bježanjem sa srednjodalmatinskih otoka. U svemu tome i leži kvaliteta 8. korpusa kada je krenuo u opću ofenzivu oslobođenja Dalmacije po završetku rujna 1944. godine.

Komandant 12. brigade, major Borko Arsenić predaje raport Vrhovnom komandantu NOVOG VOJNOG POJEDA maršalu Josipu Brozu Titu, Vis 15. VIII. 1944.

Josip Broz Tito s Winstonom Churchillom i Ivanom Subašićem u Napulju, kolovoza 1944.

3. Maršal Tito na Visu

Vrhovni komandant NOVJ maršal Josip Broz Tito bio je tijekom NOR-a dva puta na teritoriju Hrvatske. Prvi put bio je krajem prosinca 1942. kada je sa zapovjednikom Glavnog štaba Hrvatske Ivanom Rukavinom, s Ostrošca kod Bihaća otišao u Sunj da se osobno uvjeri u formiranje 8. korpusne divizije i 1. hrvatskog korpusa. Istog dana, 24. prosinca 1942., vratio se u Ostrožac. Drugi put Tito je došao na teritorij Hrvatske, sada na Vis, na operativnu prostoriju 8. dalmatinskog korpusa.

Tijekom njemačkog desanta na Drvar maršal Tito se s Kupreškog polja prebacio 3/4. lipnja 1944. avionom za Bari u Italiji. S njim su bili dijelovi CK KPJ, Vrhovnog štaba NOVJ, članovi AVNOJ-a i Nacionalnog komiteta oslobođene Jugoslavije. Iz Barija se Tito na 6/7. lipnja britanskim razaračem «Blackmor» u pratnji razarača «Eggisford» prebacio na Vis, gdje su stigli rano ujutro 7. lipnja oko 02,00 sati, i to u Komižu, pa u Podšpilje, u zaselak Borovik. Na Visu se Tito našao na sigurnom mjestu,

Vrhovni komandant Josip Broz Tito za radnim stolom, u Spilji na Visu 1944.

kudikamo sigurnijem nego da je otišao u Crnu Goru ili u istočnu Bosnu gdje mu se sugeriralo. Snage 26. divizije, Mornarica NOVJ, i savezničke snage bile su garancija sigurnosti da Tito može na Visu slobodnije djelovati u svim domenama, a posebice na vanjsko-političkom planu, što je tada bilo aktualno pitanje budućnosti nove Jugoslavije. S druge strane, borci i starješine 26. divizije i Mornarice NOVJ bili su ponosni što sada imaju zadatak da uvaju svog vrhovnog komandanta maršala Tita.

Na Vis je ratnim britanskim brodom 14. lipnja stigao iz Barija u Komižu predsjednik kraljevske izbjeglečke vlade dr. Ivan Subašić, a po srdačnom pozdravu primio mu je jedan bataljun 12. dalmatinske brigade. Nakon tri dana, 17. lipnja, na Visu je potpisan tzv. Viški sporazum između predsjednika NKOJ maršala Tita i predsjednika kraljevske vlade dr. Ivana Subašića. Sredinom srpnja 1944. s Visa su se po naredbi savezničkih snaga. U Italiju su otišli 2. i 40. komandni odred, pa 2. specijalna brigada, a u listopadu otišao je i britanski 43. komandni odred. Ostalo je britansko topništvo, ratni brodovi i radarske postaje. Saveznički pomoćnici stižu pa je osnovana Artiljerijska grupa podređena 26. diviziji. Prvog rujna na Vis je stigla 1. tenkovačka brigada sa 56 lakih tenkova tipa «Stjuard». Brigada je bila pod VŠ NOVJ, ali je pri oslobađanju srednjodalmatinskih otoka stavljena pod 26.

diviziju, a onda u sastav 8. korpusa. Na Viškom polju napravljen je pomoćni aerodrom za savezničke zrakoplovne snage, a tu je došao i jedan detašman 1. eskadrole NOVJ. Kasnije, 26. rujna 1944. štab 26. divizije javio je štabu 8. korpusa da su njegove jedinice na Visu spasile 1836 savezničkih zrakoplova, odnosno da je na Viški aerodrom prisilno ateriralo 210 savezničkih zrakoplova i da su četiri aviona NDH na Vis stigla i ušli u sastav NOVH²³.

S Visa je maršal Tito vodio sve postrojbe NOVJ i usmjeravao njihova djelovanja, tu su dolazili visoki zapovjednici NOVJ iz Srbije, Slovenije i drugih krajeva okupirane Jugoslavije na referiranje maršalu Titu, ovdje su se osjećali slobodnima. S Visa se

Maršal Tito obilazi brodogradilište na Visu, 17. lipnja 1944

održavala pomorska i zračna veza sa zapadnim saveznicima i s Crvenom armijom preko Italije. Vis je postao stožer svih političkih i vojnih djelatnosti nove Jugoslavije.

S Visa je zrakoplovom za Italiju otišao 6. kolovoza maršal Tito u posjet Vrhovnoj komandi saveznih snaga u Sredozemlju. Maršal Tito se 12. kolovoza u Cazerti kod Napulja sastao s predsjednikom britanske vlade Winstonom Churchillom. Regulirana su brojna vojna i politička pitanja odnosa nove Jugoslavije i zapadnih saveznika. Iz Italije Tito se vratio na Vis 15. kolovoza 1944. godine.

Tijekom 20. kolovoza cijela 26. divizija krenula je prema Braču, Hvaru i Korčuli. U toku plovidbe vraćeni su natrag direktno po zapovijedi maršala Tita, jer za tu akciju nisu dobili Titovu suglasnost. Do ove Titove intervencije je došlo nakon teških iskustava kod Drvara kada su dijelovi 6. ljevičke divizije napustili Drvar i to baš kada je počeo njemački zračni desant. Tito je zabranio štabu 26. divizije i Mornarice NOVJ da napuštaju Vis bez njegovog odobrenja. Na Visu je ubuduće stalno bila jedna brigada u zaštiti maršala Tita, VŠ NOVJ, AVNOJ-a i NKOJ i drugih organa NOP-a Dalmacije²⁴.

S Visa je maršal Tito 7. rujna 1944. izdao opću zapovijed za potpuno završnih operacija za oslobodjenje Jugoslavije. U Titovoj zapovijedi se i ovo kaže: «Nastaju

posljednji odlučujući i bojevi. Oko 25 krvožednih njemačkih divizija hoće da izbjegnu zaslužnu kaznu i da pobjegnu iz naše zemlje. Udarajte nemilosrdno po neprijateljskim kolonama, uništavajte njegovu silu...»²⁵.

Posljednji veliki in dogodio se na Visu 12. rujna 1944. kada je proslavljala 1. dalmatinska brigada svoju dvogodišnjicu. Došao je maršal Tito i održao onaj poznati govor koji je završio riječima «TU E NE EMO, ALI SVOJE NE DAMO!». Tito je 18. rujna 1944. napustio Vis i otišao u Moskvu na dogovor sa sovjetskim vojnim i političkim rukovodstvom o borbama na Balkanu, oslobodjenju istočnih krajeva

Jugoslavije i o vojnoj pomoći. Ostali članovi VŠ NOVJ, AVNOJ-a i NKOJ napustili su Vis 22. listopada, nakon oslobodjenja Beograda.

Viški period, kako se obično naziva razdoblje Titovog boravka na Visu, jedan je od najznačajnijih razdoblja u NOR-u Jugoslavije. Ujedno to je mešastoprekretnice vojnih i političkih događanja, kada se prilazi na opću ofenzivu za konačno oslobodjenje Jugoslavije, kada su postavljene vrste osnove u izgradnji nove Jugoslavije. Za 8. dalmatinski korpus boravak Vrhovnog komandanta maršala Tita na Visu jedan je od najsvjetlijih stranica njegove povijesti.

N. Ani, Dvanaesta dalmatinska brigada, n.dj.str.107. U Srbiji se dosta govori o zaslugama etnika Draže Mihailovića, pa uz ostalo, govore kako su etnici spasili oko 200 saveznih zrakoplovaca. Ako se zna da je samo 26. dalmatinska divizija na Visu spasila 1836 zrakoplovaca i 210 saveznih zrakoplova, onda je samo ona više od šest puta spasila savezne zrakoplovce.

²⁴ *N. Ani, Dvanaesta dalmatinska brigada, n.dj.str.86. Isto je autoru kazao general Ante-Toni Bio i 15.6.1977.*

²⁵ *Isto, str.89., Veseljko Huljić «Vis 1941-1945», Split 1979., str.288.*

V.
U EŠ E 8. DALMATINSKOG KORPUSA
U DRVARSKOJ OPERACIJI

Drvarska operacija poela je njemačkim zračnim desantom na Drvar ujutro 25. svibnja 1944. na sjedište najvišeg vojnog političkog rukovodstva NOP-a Jugoslavije. U osnovnoj namjeni bio je orijentiran da se uhvati živ ili mrtav Vrhovni komandant NOVJ maršal Josip Broz Tito.

Drvarsku operaciju, šifrirano nazvanu «Konjički skok», pripremao je i vodio štab njemačke 2. oklopne armije generala L. Rendulica koji je imao sjedište u Vrnjačkoj banji u

Srbiji. Operativnim planom je predviđen zračni desant na Drvar, a u njegovoj središnjici bilo je djelovanje prema Drvarskoj pećini gdje se nalazio maršal Tito, najveći broj članova Politbiroa CK KPJ, vrhovnog štaba NOVJ. NKOJ i drugi.

Da bi se osiguralo osvajanje Drvara i ostvarili ciljevi hvatanja i razbijanja najvišeg rukovodstva NOP-a Jugoslavije, posebice maršala Tita, štab 2. oklopne armije

Njemački zračni desant, "Konjički skok", Drvar, 25. V. 1944.

planirao je uz ostalo i pokretanje njemačkih trupa na svim operativnim pravcima koji vode prema Drvaru, i to od Bihaća, Bosanske Krpe, Banje Luke, Livna, Sinja, Knina i Srba u Lici. Od Srba u Lici preko Trubararaka Drvaru imale su se angažirati snage 384. puka 373. legionarske divizije, ali obrana tog pravca bila je u nadležnosti 6. ličke divizije. Od Knina preko Bosanskog Grahova za Drvar imao se angažirati motorizirani 1. puk «Brandenburg». Od Livna prema Bosanskom Grahovu i Drvaru planirano je djelovanje njemačke 7. SS «Prinz Eugen» divizije. Od Sinja preko Dinare za Livanjsko polje mislilo se poslati ustaškomobranske postrojbe. Svim ovim snagama zapovijedao je štab 15. brdskog armijskog korpusa koji je imao sjedište u Kninu. Sa svim ovim snagama sada se boriti jedinice 8. dalmatinskog korpusa

Njemački zračni desant imao se spustiti na operativno područje 1. proletarskog korpusa (štab u Mokronogama kod Drvara) pobježe u zoni 6. ličke divizije. Dio Drvarske operacije zahvatio je i područje 5. bosanskog korpusa, a to je zona sjevernije od Drvara i Petrovca. Osmi dalmatinski korpus nalazio se južno od Drvara, a štab je bio u Tinevu (oko 50 km. od Drvara). Najbliže Drvaru se nalazila 9. dalmatinska divizija (3.4. i 13. brigada) koja je zatvarala pravac Livno - Bosansko Grahovo i imala zadatak da spriječi prodor 7. SS «Prinz Eugen» divizije prema Drvaru. Dalmatinska 20. divizija (8.9. i 10. brigada) na Dinari, orijentirana prema Sinju, Vrlici i dalje prema obali Jadrana. Dalmatinska 19. divizija (5.6. i 7. brigada) bila je u sjevernoj Dalmaciji na sektoru Obrovac-Benkovac-Promina. Na Visu je 26. dalmatinska divizija sa 1.11. i 12. brigadom² Ovakav raspored 8. korpusa nije bio dobro postavljen za borbeno djelovanje po njemačke postrojbe u Drvarskoj operaciji, jer se nije znalo da se priprema njemački desant na Drvar i ukupno njemačka Drvarska operacija. Do ovoga je došlo jer ni VŠ NOVJ nije imao informacija o ovim njemačkim nakanama. Tako se dogodilo da je 3. lička brigada 6. divizije, koja je imala neposredno štiti VŠ i maršala Tita u Drvaru, 15. svibnja povukla se iz Drvara prema Trubararaku rezervu 6. divizije³. I ukupne snage NOVJ koje su bile oko Drvara - 1. proletarski i 5. bosanski korpus nisu bili najpogodnije postavljeni prema novoj situaciji koja se nastupiti Drvarskom operacijom. Radi svega toga može se govoriti

Borbe na groblju u Drvaru, 25. svibnja 1944.

o iznenađenju kojeg su postigle njemačke postrojbe, i tako dovele VŠ NOVJ i maršala Tita u jednu od najdelikatnijih situacija uopće u NOR-u.⁴

Im je ujutro 25. svibnja 1944. poeo njemački zračni desant na Drvar samoinicijativno je štab 8. korpusa, oko 8,00 sati zapovjedio 9. diviziji da hitno intervenira i napadne njemačke zračne snage. Kao najbliži Drvaru odmah je intervenirao 1. bataljun 3. dalmatinske brigade napadajući pravcem Šipovljani - Drvar. Povelila se oštra borba s njemačkim padobrancima, ali je ipak 1. bataljun stigao sve do centra Drvara, na Trninića brijegu. Borbe su vođene do večeri. Onda, kada se saznalo da je maršal Tito izišao iz Drvara, tijekom noći 25/26. svibnja iz Drvara se povukla 3. dalmatinska brigada, čime su prestala borbeno djelovanja po njemačkim padobrancima u Drvaru.⁵

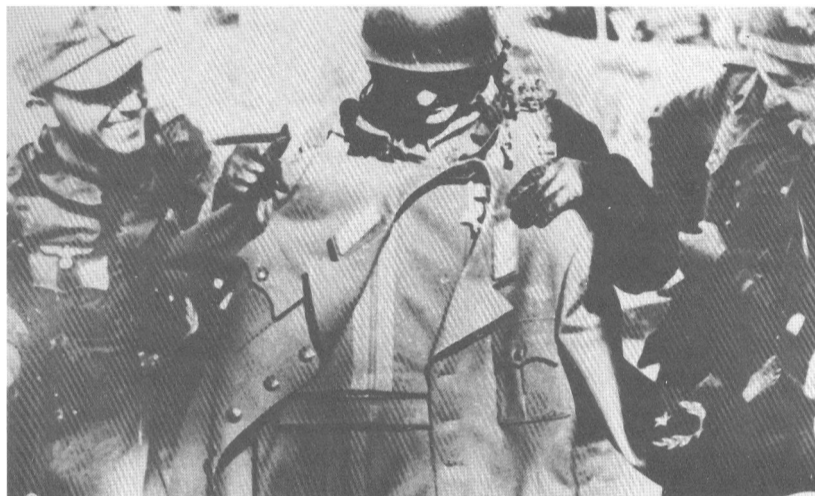
¹ Arhiv VII, k. 712, reg.br.23/4.

² Nikola Anić, «Operativno obzorje u Drvarskoj operaciji», saopćenje na znanstvenom skupu u Drvaru, svibanj 1984. Objavljeno u knjizi Drvarska operacija, VINC Beograd 1986., str. 135.

³ Oslobođila ki rat naroda Jugoslavije 1941-1945., Beograd 1965. II knjiga str. 100.

⁴ Na rečenom znanstvenom skupu u Drvaru u svibnju 1984. Slavko Odi iznio je podatak da su njemački obavještajci još u travnju 1944. tajno ubačeni u južni dio Drvara, otkuda su skriveni u jednom bunkeru, svakog dana izvještavali štab 2. oklopne armije o stanju u Drvaru i o kretanju maršala Tita (Drvarska operacija, n.dj.str.147). Ovi njemački obavještajci su se nalazili oko 200 metara daleko gdje su bili smješteni delegati Dalmacije na II. kongresu USAOJ-a, održan 2/4. svibnja 1944. N. Anić, Rami dnevnik, u osobnom arhivu.

⁵ Oslobođila ki rat, n.dj.str.104.

Jedini trofej za skupo plaćeni desant: Titova zaboravljena uniforma

Kad je po eo zra ni desant na Drvar, ja a njema ka motorizirana kolona 7.SS divizije krenula je iz Livna prema Bosanskom Grahovu. U Livanjskom polju odbacila je 13. dalmatinsku brigadu i stigla u Crni Lug. Tijekom no i 25/26. svibnja štab 9. divizije grupira snage prema Bosanskom Grahovu, ali su Nijemci bili brži i osvojili Bosansko Grahovo i glavninom krenuli prema Drvaru. Postrojbe 9. divizije su tijekom no i 26/27. napali Nijemce u Bosanskom Grahovu, ali je tada iz Knina stigao 1. puk «Brandenburg» i odustalo se od daljnjeg napada. Budu i da su Nijemci zauzeli sva okolna mjesta, odlu ili su se za napad na 9. diviziju i štab 8. korpusa. Povel se oštra borba, ali su ipak Nijemci na Jadovniku okružili 9. diviziju i štab 8. korpusa. Slijedio je proboj iz okruženja, u emu se i uspjelo. Nijemci se povla e u Drvar i Bosansko Grahovo, a 9. divizija nastavlja ofenzivno djelovanje po Livanjskom polju, naro ito iste i teritorij od etnikaA

Na pravcu od Knina prema Grahovu i Drvaru odmah ujutro 25. svibnja pokrenula se motorizirana kolona 1. puka «Brandenburg». Kako pred sobom nisu imali teško a, brzo su ušli u Grahovo, a onda 26. svibnja krenuli za Drvar. Tada je intervenirala 5. dalmatinska brigada 19. divizije i 27. svibnja tukla njema ke postrojbe na cesti od Grahova do Drvara. Nakon što su Nijemci ušli u Drvar, 5. brigada 19. divizije povukla se u sjevernu Dalmaciju⁷.

Od Sinja nisu se pokretale ustaško-domobranske snage. Pred Sinjom su na Dinari bili 8. i 10. dalmatinska brigada 20.

divizije. Po zapovijedi štaba 8.korpusa jedinice 20. divizije prešle su op i napad, pa su zauzeli Aržano i razbili glavninu 6. ustaške brigade. Onda je 9. brigada presjekla prometnicu Sinj - Split, a 10. brigada je djelovala prema Vrlici⁸.

Po zapovijedi VŠ NOVJ i štaba 8. korpusa u ofenzivu je s Visa krenula 26. dalmatinska divizija, koja je zajedno s britanskim 45. komando odredom, uz pomorsku i zra nu zaštitu, napala njema ku posadu na Bra u. Napad je izveden 2. lipnja i povele su se oštre borbe na Vidovoj gori i kod Sumartina. Kako smo prethodno kazali, desantni prepad na Bra postigao je svoj cilj -

njema ke snage nisu se s Bra a mogle pokrenuti preko Splita za Drvar, ve je Nijemcima na Bra u moralo sti i poja anje^

Njema ke divizije iz Dalmacije - iz 5. SS korpusa 118. i 369. divizija, a iz 15. korpusa 264. divizija, nisu se mogle pokrenuti da u estvuju u Drvarskoj operaciji. U estvovala su samo njema ke snage koje su se nalazile van Dalmacije na operativnom podru ju 1. proletarskog i 5. bosanskog korpusa NOVJ.

Aktivno djelovanje jedinica 8. korpusa, udarom po prometnicama i njema kim i ustaško-domobranskim garnizonima, na cijelom korpusnom operativnom podru ju, kao i neposredni napad 9. divizije na njema ki zra ni desant u Drvaru, bio je od op e koristi da se Vrhovni komandant maršal J.B.Tito izvu e iz onakve nezgodne situacije u koju je doveden u Drvaru. Tito se s Kupreškog polja 6/7. lipnja zrakoplovom prebacio u Bari (Italija), a onda 7. lipnja došao na sigurno mjesto i dobro branjen , na otok Vis.

Poslije Drvarske operacije uslijedila su ofenzivna djelovanja divizije 8. korpusa koja traje cijelo ljeto 1944., iza ega po etkom rujna 1944. po inje ofenziva 8. korpusa za oslobo enje Dalmacije.

⁶ Isto, str. 105-106.

⁷ Isto str. 106-107.

⁸ Isto str. 106 - 107.

⁹ Više o ovome u lanku Trge Fabjana «Pomorski desant na otok Bra », Beograd, VIC br.4/1953., str. 1-29.

VI.
LJETNE OFENZIVNO - DEFENZIVNE BORBE
8. KORPUSA 1944. GODINE

Poslije Drvarske operacije krajem svibnja i početkom lipnja 1944. do početka rujna 1944., kada je poela ofenziva za konačno oslobođenje Dalmacije, 8. dalmatinski korpus izvodio je ofenzivno-defenzivne borbe na području sjeverne i srednje Dalmacije, dijela južne Dalmacije i južne Like kao i dijelova Bosanske krajine i srednje Bosne. U ovim je borbama u sjevernoj Dalmaciji i južnoj Lici bila angažirana 19. dalmatinska divizija. Deveta divizija je bila u srednjoj Dalmaciji, u južnim dijelovima Bosanske krajine i u južnoj Lici, dok je 20. divizija angažirana u srednjoj Dalmaciji od morske obale do Dinare. Grupa južnodalmatinskih odreda djelovala je na Biokovu i sve do ušća Neretve, dok se 26. divizija nalazila na Visu i izvodila desantne prepeade na srednodalmatinskom i južnodalmatinskom otoku. S brigadama 26. divizije, kako je prethodno kazano, sudjelovala je Mornarica NOVJ i neke savezničke snage locirane na Visu.

Ove akcije bile su od koristi jedinicama, borcima i rukovodiocima 8. korpusa za predstojeću veliku ofenzivu konačno oslobođenja Dalmacije.

Sve obimnija djelovanja 8. korpusa, pritisak 6. lica proleterske divizije kod Livnu, Šujici i Kupresu, djelovanja 11. korpusa u Lici, veća potreba za osiguranjem prometnica, kao i bojazan od eventualnog savezničkog iskrcavanja u Dalmaciji, prisilili su štab 2. oklopne armije da po završenoj Drvarskoj operaciji temeljitije organizira obranu Dalmacije, nanese što veće gubitke 8. korpusu i odbaci ga što dalje od dalmatinske obale. U kontekstu toga, novi zapovjednik 2. oklopne armije general Maximilian de Angelis¹ u rajonu Duvna i Livna još je zadržao dijelove 7. SS «Prinz Eugen» divizije, a dijelove 369. hrvatske legionarske divizije pomaknuo je bliže obali, u dolinu donjeg toka Neretve, 383. puk 373. legionarske divizije privukao je iz južne Like na prometnicu Otrčani-Knin, a glavninu 92.

motoriziranog puka i 1. puk «Brandenburg» povratio je iz zapadne Bosne na crtu Benkovac-Skradin-Drniš. Ovim i ve postojećim snagama u Dalmaciji (264. i 118. divizija, ustaše, domobranci i etnici) njemačka komanda je uporno nastojala da onemogući i svaku pojavu i djelovanja krupnijih jedinica Titove armije u obalskom pojasu².

Nijemci su glavnu pažnju obrane u Dalmaciji poklonili sjevernoj Dalmaciji i onda prometnicama koje s dalmatinske obale vode prema unutrašnjosti, i to: prometnica od Splita, Šibenika i Zadra preko Bihaća za Zagreb; druga od Makarske preko Imotskog kod Duvnu, Livnu i Šujici i treća Ploče-Metkovići, Mostar, Sarajevo. Na dva operativna pravca - Unski i Neretvanski, i dalje su ostali - na Unskom 15. brdski s granicom od Stobreča prema Zadru i Hrvatskom primorju, gdje je na obali postavio 264. pješaku i 392. legionarsku, a po dubini 373. legionarsku diviziju. Na neretvanskom pravcu nalazio se 5. SS brdski korpus, koji je 118. lovačku diviziju postavio na Korčuli, Braču, Hvaru i Pelješcu sve do Stobreča kod Splita. Svoju 369. diviziju je dijelom stavio na ušće Neretve i sve do Dubrovnika, kao i na Mljetu.

Početkom lipnja 1944. naglo se pogoršala i vojna pozicija Trećeg Reicha uopće i posebno u Dalmaciji. Saveznici su 6. lipnja iskrcavanjem u Normandiji otvorili drugi front u Europi i preko Francuske spremali se za upad u Njemačku. Drugu su grupaciju iskricali u južnoj Francuskoj, koja je krenula prema Parizu. U južnoj Italiji početkom lipnja

¹ Zapovjednik 2. oklopne armije general L. Rendulić je zbog neuspjeha u Drvarskoj operaciji smijenjen i upućen u Finsku za zapovjednika 20. planinske armije.

² *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945.* Beograd, 1965., tom Ustr. II.3.

saveznici su probili njemački front kod Monte Casina, zauzeli Rim i krenuli prema središnjoj i sjevernoj Italiji. Ovim su došli u povoljniji operativni položaj za eventualno iskrcavanje u Dalmaciju. Crvena je armija probila njemački front i krenula prema Rumunjskoj i Balkanu, čime je ugrozila njemačku Grupu armija «F» u Grčkoj, a to je skupina od oko 350.000 vojnika. Operativno-strateško značenje Dalmacije je naglo povećano i time što je na Vis stiglo najviše vojno-političko rukovodstvo nove Jugoslavije s maršalom J.B. Titom na čelu. U njemačkoj Vrhovnoj komandi nema ni pomisli da se osvaja Vis, nego se samo razmišlja kako najbolje organizirati obranu dalmatinske obale jer se mora povlačiti iz Grčke i Albanije, pa i putovima preko Dalmacije. I drugo, desni bok strateške grupacije od istoka i jugoistoka može biti ugrožen ako se otvori širi front u Dalmaciji i otuda krene na posavski pravac i ka Zagrebu. Novih, nerasporenih snaga ili nekih rezervi njemačko zapovijedanje u Jugoslaviji više nema, a trebaju im za zapadni, istočni i talijanski front, svuda je kriza i nedostatak novih postrojbi. Zato štab 2. oklopne armije naredjuje 5. SS i 15. armijskom korpusu da postoje im snagama uporno brane Dalmaciju, obalu i otoke, da se organizira jaka fortifikacija, postave dalekometne baterije i po svaku cijenu u inih manje sposobnim 8. dalmatinski korpus. U tom pogledu, i baš radi toga, u Imotski, Makarsku, Omiš, Split i Knin došao je zapovjednik Jugoistoka feldmaršal von Weichs i generali za inženjerijsku i topničku struku³. Naša je obavještajna služba otkrila njihov dolazak i pojačane njemačke mjere na fortifikaciji obale i otoka, dovođenje teške artiljerije, osobito u rajonu Dubrovnika, Splita i Zadra.

U takovom vojno-operativnom ambijentu odvijaju se borbena događanja tijekom ljeta 1944. na operativnom području 8. korpusa. Vrhovni štab NOVJ i Glavni štab Hrvatske po završetku Drvarske operacije zapovjedili su 8. korpusu da, osloncem na Bukovicu u sjevernoj Dalmaciji i Dinaru u srednjoj Dalmaciji, djelovanja usmjere na njemačke prometnice koje iz Zadra, Šibenika, Splita i Ploča izvode iz unutrašnjosti zemlje, i osigura vezu između kopna i otoka radi prihvata opreme, naoružanja i hrane iz saveznika pomoću i radi evakuacije ranjenika i bolesnika u Italiju.

U ljeto 1944. najteža je situacija bila kod 19. divizije u sjevernoj Dalmaciji, gdje su Nijemci koncentrirali najjače

snage. Tamo se nalazilo oko 5.000 njemačkih i kvistlinških vojnika: glavnina 891. puka, 264. divizije, 1. puk divizije «Brandenburg», 92. motorizirani puk, ustaše i etnici⁴. Osnovni zadatak 19. divizije bio je da se približi obali sjeverne Dalmacije i osigura prometnicu prijevoza borbenih i materijalnih potreba koje dolaze s Visa i idu prema Lici i zapadnoj Bosni. Djelovanje 19. divizije prema morskoj obali izvedeno je početkom srpnja 1944. i stigli su u Stankovce, ali su odmah napadnuti od Nijemaca iz Biograda i Benkovca.

Glavnina 19. divizije povukla se u Bukovicu, a kod Stankovaca je ostala grupa tzv. Primorski sektor (dijelovi 6. i 14. brigade). Dok su jedinice Primorskog sektora vodile teške borbe kod Stankovaca (tuda je išao kanal od obale prema Lici i Bosni), glavnina 19. divizije zauzela je prometnicu Benkovac-Bribirske Mostine. Štab njemačkog 15. korpusa brzo intervenira dijelovima 264. divizije, 92. motoriziranog i 1. puka «Brandenburg», kao i dva bataljuna 373. legionarske divizije u namjeri da okruži 19. diviziju i ne dozvoli joj da se izvuče preko Velebita za Litu. Dok se vodila borba ove njemačke grupacije i 19. divizije, štab 8. korpusa pokrenuo svoju ofenzivu na Vrliku da privuče glavne njemačke snage na 9. i 20. diviziju. Ofenziva 8. korpusa počela je 19. srpnja i krenulo se na Vrliku gdje je bila 7. ustaška brigada, etnici i nešto Nijemaca. Napad 20. divizije na Vrliku je uspio i grad je oslobođen, a protivnik otjeran prema Kninu i Kosovu. Deveta divizija je prodrla u Strmicu i time ugrozila njemačku posadu u Kninu. Jedan dio 20. divizije od Kosova je krenuo prema Drnišu⁵.

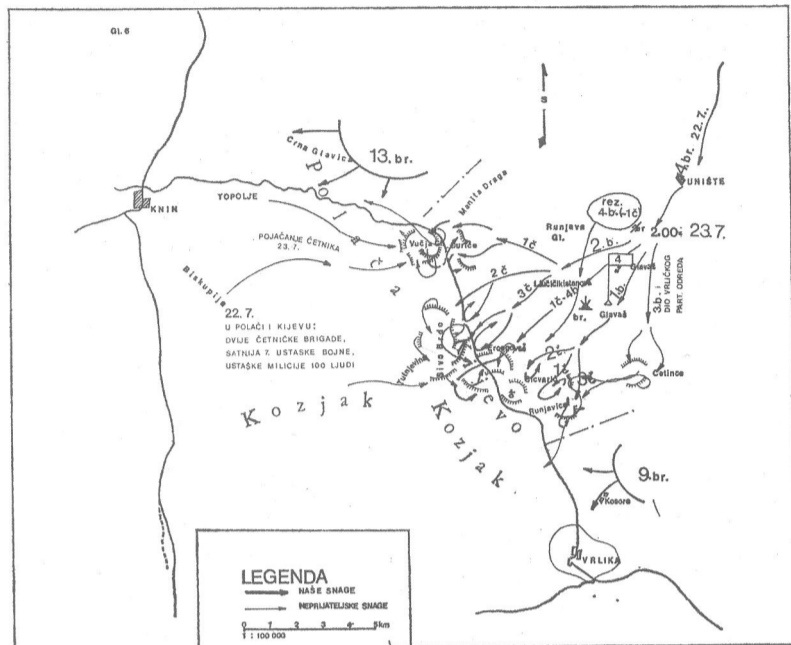
Prodor 9. i 20. divizije prema Kninu i Drnišu prisilio je štab 15. korpusa da oslabi napad na 19. diviziju i zaustavi 9. i 20. diviziju. Tada je 19. divizija prešla u napad, presjekla prometnicu Knin - Otrčani i vrsto držala Bukovicu. Ponovno slijedi napad njemačke vojske od Knina prema Bukovici, tako da se 19. divizija povukla preko Velebita u rajon

³ Zapovjednik Jugoistoka feldmaršal Maximilian von Weichs bio je u kolovozu 1944. u Splitu i izvršio inspekciju trupa 15. korpusa. *Kronologija Splita 1941-1945*. Split, 1979, str.331.

⁴ Mladen Colić, *Značajnije borbe na području sjeverne Dalmacije. Prilog sa Znanstvenog skupa u Zadru 5-7-04.1979.*, str. 501-506.

⁵ Dragutin Grgurović, *Devetnaesta sjevernodalmatinska divizija, Zagreb 1964.*, str.159-162. *Zbornik NOR-a, tom V, knj. 31, str. 419-424.*

⁶ U Drnišu se nalazilo oko 1.500 njemačkih i 1.200 ustaških i etničkih vojnika. *Oslobodilački rat. n.dj.str. 117.*

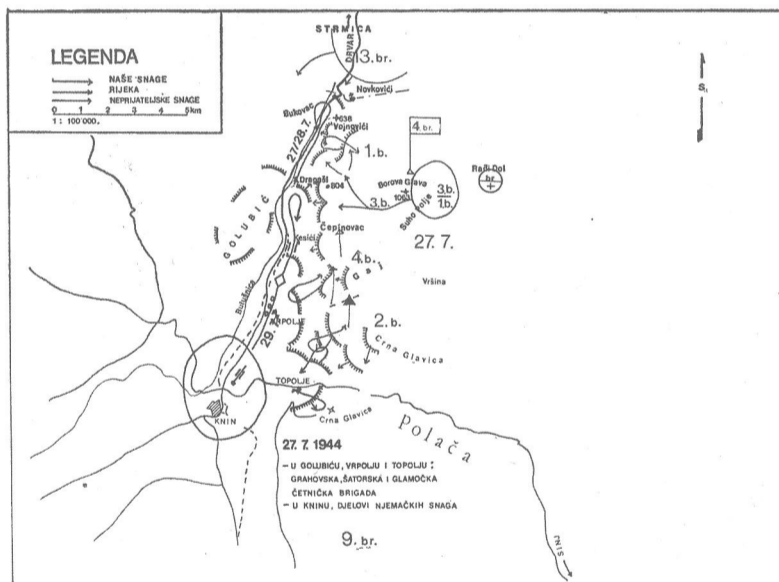

Napad na etnike i ustaše u cetinskoj dolini, 22./23. srpnja 1944.
Preuzeto iz M. Salov: etvrta dalmatinska splitska brigada, Split 1980.

Po etkom kolovoza 1944. situacija se na frontu 9., 19. i 20. divizije malo stišala, pa se sada glavna pažnja usmjerila na mobilizaciju novih boraca, na vojno-stru no uzdizanje i dalje moralno-politi ko u vrš enje postoje ih jedinica. Pri tome je 19. divizija branila Bukovicu i na obali odsjek Vodice - Biograd, gdje je stizala veza s Visa. Na Dinari je 20. divizija osiguravala žetvu i odbijala protivni ke ispade iz Vrlike⁸, i Sinja . Deveta je divizija zatvarala prometnicu Knin-Bosansko Grahovo i vodila borbe s njema kim trupama koje su vršile ispade iz Livna. Na Biokovu i Mosoru djelovali su partizanski odredi koji su ugrožavali njema ke prometnice od obale prema unutrašnjosti.

Dubokog dola. Ali ve 28. srpnja 19. divizija se vra a i tu e Nijemce, ustaše i etnike kod Zegara i Ervenika, tako da je ponovno oslobo ena Bukovica⁷. U me uvremenu štab 8. korpusa naredio je 9. i 20. diviziji da produže djelovanja preko Kosova i ugroze Knin. Brigade 20. divizije prodrle su i zauzele Kosovo, a 9. divizija presjeka je prometnicu Knin-Bosansko Grahovo. Razvile su se žestoke borbe u Bukovici, na Kosovu i sjeverno od Knina. Njema ki 15. korpus šalje trupe iz Sinja prema Vrlici, a ostalim se snagama brani na široj prostoriji oko Knina i Drniša, jer je 19. divizija izbila na Prominu i ugrozila prometnicu Drniš - Knin.

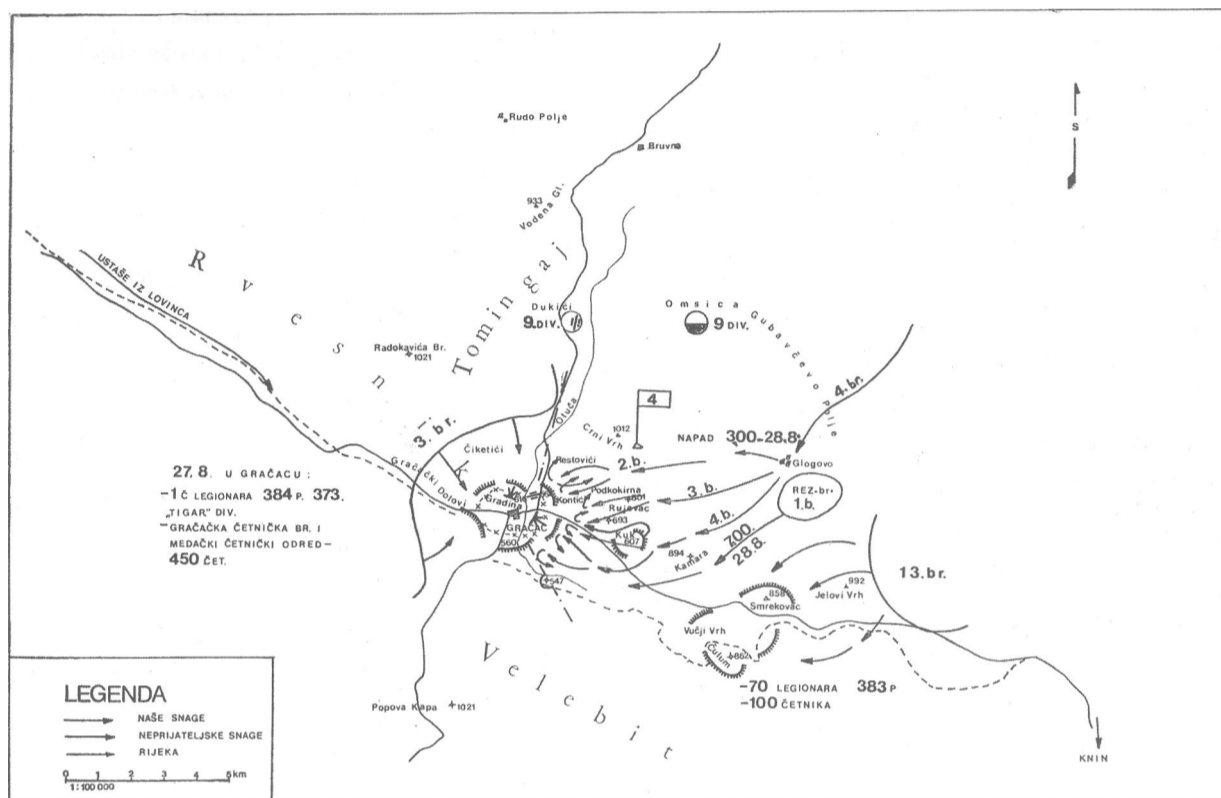
Tako je tijekom srpnja 1944. 8. korpus vodio teške borbe, najviše ofenzivnog karaktera, lomio njema ke snage, i tukao ustaško domobranske i etni ke jedinice. Ovi uspjesi demoralizirali su brojne etni ke postrojbe, a na to je osobito djelovao sporazum Tito-Šubaši na Visu.

Borbe na komunikaciji Knin - Strumica i Knin - Kijevo od 27. do 31. srpnja 1944.
Preuzeto iz M. Salov: etvrta dalmatinska splitska brigada, Split 1980.

⁷ D Grgurević, n.dj.str. 145-149.

& Nijemci su povratili Vrliku i uspostavili garnizon od 1.500 njema kih vojnika i 1.200 etnika, 5 tenkova i dvije baterije topova. Oslobođila ki rat.n.dj.str.116.

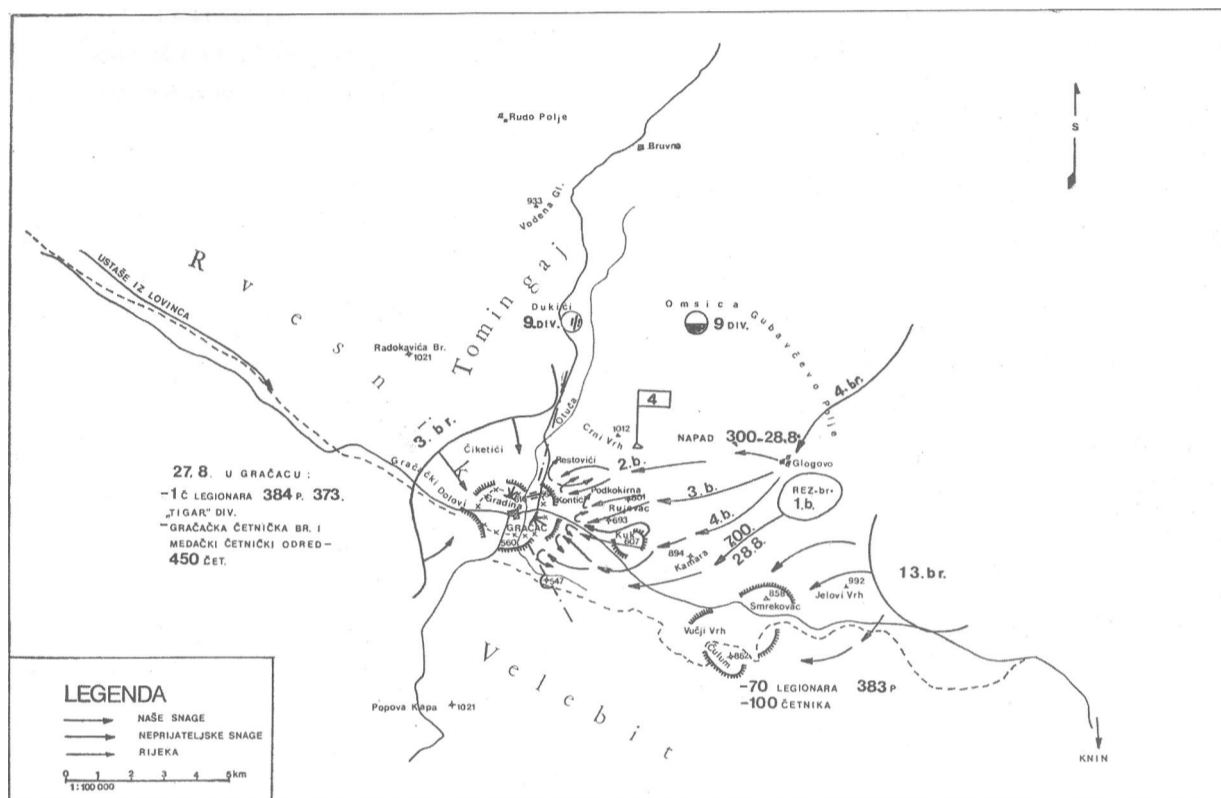
Napad na Gračac, 28. kolovoza 1944.
Prezeto iz M. Salov: četvrta dalmatinska splitska brigada, Split 1980.

Uslijed ovako povoljne situacije u Dalmaciji, štab 8. korpusa odlučio je proširiti djelovanja prema južnoj Lici i zauzeti Gračac, kako bi iz pozadine udario njemačke snage u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji i presjekao njihovo komuniciranje od obale prema unutrašnjosti kroz Liku za Bihać i Zagreb. Ujedno se ovom aktivnošću u mislilo povezati slobodni teritorij u Dalmaciji s onim u zapadnoj Bosni, Lici, Baniji i Kordunu. S ovom se odlukom složio Glavni štab Hrvatske, i VŠ NOVJ na Visu. Zbog toga je naredeno 20. diviziji da zatvori pravac Knin-Bosansko Grahovo, a kompletna 9. divizija da krene u južnu Liku i oslobodi Gračac. Djelovanje 9. divizije na Gračac osiguravali su od Gospića dijelovi 35. ličke divizije⁹, a od Bukovice dijelovi 19. divizije. Opi napad 9. divizije na Gračac izveden je ujutro 28. kolovoza. Gračac je branilo oko 700 njemačkih vojnika i četnika, jako se utvrdivši u fortifikacijske objekte. Više napada 9. divizije na Gračac nije dalo očekivane rezultate, pa se

onda prešlo u blokadu grada, kome je stizala pomoć od Gospića. Vidjevši da nema izgleda da se zauzme Gračac, štab 8. korpusa je 9. diviziju povukao prema Srbu i Lapcu, a 19. diviziju uputio u sjevernu Dalmaciju.

Dok se tako razvijala situacija na kopnu sjeverne i srednje Dalmacije i južne Like, na sjevernodalmatinskim otocima Nijemci su uspjeli osvojiti Dugi otok, Kornate, Molat i Olib, a zatim Silbu, Ist, Premudu i Maun. Istovremeno su vodile akciju isušavanja na Murteru, Ižu, Kapriju, Žirju dolaze i s Ugljana i Pašmana. Desantni prepadi III. POS pošli su tek u kolovozu pošto je osnovan Bataljun mornaričke pješadije. Na Murter su se 20. kolovoza iskrcali dijelovi spomenutog bataljuna i uništili njemačku posadu. Onda su

⁹ Dijelovi 35. ličke divizije pokrenute su prema Gračacu po naredbi GŠ Hrvatske, M.Čoli, n. l. str. 506.

Napad na Gra ac, 28. kolovoza 1944.
Prezeto iz M. Salov: etvrta dalmatinska splitska brigada, Split 1980.

Uslijed ovako povoljne situacije u Dalmaciji, štab 8. korpusa odlučio je proširiti djelovanja prema južnoj Lici i zauzeti Gra ac, kako bi iz pozadine udario njemačke snage u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji i presjekao njihovo komuniciranje od obale prema unutrašnjosti kroz Liku za Bihać i Zagreb. Ujedno se ovom aktivnošću u mislilo povezati slobodni teritorij u Dalmaciji s onim u zapadnoj Bosni, Lici, Baniji i Kordunu. S ovom se odlukom složio Glavni štab Hrvatske, i VŠ NOVJ na Visu. Zbog toga je naredeno 20. diviziji da zatvori pravac Knin-Bosansko Grahovo, a kompletna 9. divizija da krene u južnu Liku i oslobodi Gra ac. Djelovanje 9. divizije na Gra ac osiguravali su od Gospića dijelovi 35. ličke divizije⁹, a od Bukovice dijelovi 19. divizije. Opi napad 9. divizije na Gra ac izveden je ujutro 28. kolovoza. Gra ac je branilo oko 700 njemačkih vojnika i četnika, jako se utvrdivši u fortifikacijske objekte. Više napada 9. divizije na Gra ac nije dalo očekivane rezultate, pa se

onda prešlo u blokadu grada, kome je stizala pomoć od Gospića. Vidjevši da nema izgleda da se zauzme Gra ac, štab 8. korpusa je 9. diviziju povukao prema Srbu i Lapcu, a 19. diviziju uputio u sjevernu Dalmaciju.

Dok se tako razvijala situacija na kopnu sjeverne i srednje Dalmacije i južne Like, na sjevernodalmatinskim otocima Nijemci su uspjeli osvojiti Dugi otok, Kornate, Molat i Olib, a zatim Silbu, Ist, Premudu i Maun. Istovremeno su vodile akciju isječenja na Murteru, Ižu, Kapriju, Žirju dolazeći s Ugljana i Pašmana. Desantni prepadi III. POS pošli su tek u kolovozu pošto je osnovan Bataljun mornaričke pješadije. Na Murter su se 20. kolovoza iskrcali dijelovi spomenutog bataljuna i uništili njemačku posadu. Onda su

⁹ Dijelovi 35. ličke divizije pokrenute su prema Graacu po naredbi GŠ Hrvatske, M.Čoli, n. l. str. 506.

djelovali na Pašmanu i Ugljanu. Ujedno je napadan njemački promet izme u sjevernodalmatinskih otoka. Postignut je značajan uspjeh, bez obzira na sve pokušaje Nijemaca da ih unište i izbace sa sjevernodalmatinskih otoka¹⁰. Pomorska prometnica od Visa za sjevernodalmatinske otoke manjeviše je uredno funkcionirala, a to je bilo veoma značajno za razvoj vojnih operacija ne samo u sjevernoj Dalmaciji, nego i u zapadnoj Bosni, u Lici, na Baniji i Kordunu, a neka pomoć je stizala čak do jedinica GŠ NOV Slovenije.

Ofenzivno-defenzivna borbena djelovanja 9.19. i 20. dalmatinske divizije 8. korpusa završena su krajem kolovoza i početkom rujna 1944. U tim djelovanjima 8. korpus osvojio je i proširio svoj slobodni teritorij u zaleđu dalmatinske obale i sve do zapadne Bosne i južne Like. Osnovne karakteristike borbenog djelovanja 8. korpusa bile su u elastičnoj obrani, zapaženom manevriranju divizijama i brigadama unutar divizija, izbjegavanju frontalnih oštrih sudara s njemačkim 15. armijskim korpusom i brzim kontraudarima.

Njemačko zapovijedanje nije uspjelo ostvariti cilj napada na 8. korpus, nisu mu nanijeli veće gubitke, niti su ga odbacili daleko od morske obale i važnijih prometnica koje od obale vode prema unutrašnjosti.

Zahvaljujući i takvom djelovanju 8. korpusa, a onda i zapadnoj Bosni 5. krajiškog i u Lici 11. korpusa, povezan je veliki slobodni teritorij koji je služio Vrhovnom štabu NOVJ da može odvojiti 1. proleterski korpus i poslati ga u istočnu Bosnu radi konačnog oslobođenja Srbije i povezivanja s Crvenom armijom¹¹. U isto doba 9. 19. i 20. dalmatinska divizija dobro su se postavile i pripremile da mogu ubrzo poći na završne operacije za oslobođenje Dalmacije.

¹⁰ D.Grgurou, n.dj.str. 420-426. Zbornik NOR-a, tom III, knj. 4, str. 896, 899.

¹¹ Oslobođila ki rat naroda Jugoslavije, n.dj.str. 117, 118.

Štampa narodnooslobodilačkog pokreta 1942. godine.

Stampa narodnooslobodilačkog pokreta 1944. godine.

Dobrovoljci s područja Sinja spremni za odlazak u partizane, jesen 1943.

Na Mosor stižu novi borci iz Splita i okolice, rujna 1943.

Borci 12. /otoke/ brigade na dan smotre, Nerežišće 21. rujna 1943.

Miting omladinaca u Jelsi u kolovozu 1943. prije odlaska u partizane

Dio 6. brigade 19. divizije u Velebitu u Listopadu 1943.

Borci 1. dubrovačke brigade na dan njezina formiranja 20. rujna 1943. iznad Rijeke Dubrovačke

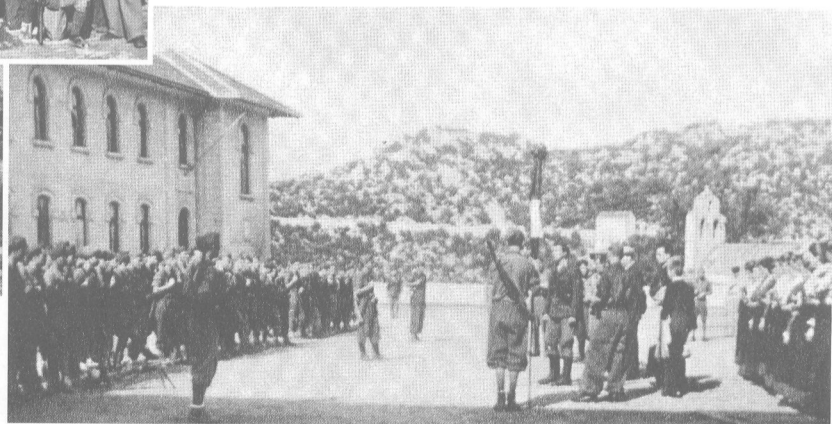

Solta u jesen 1943.: Grupa partizana u Grohotama

Grupa talijanskih vojnika koji su nakon kapitulacije Italije došli u TO. dalmatinsku brigadu

Formiranje Lastovskog bataljuna u Lastovu, rujna 1943.

1. dalmatinska brigada kod Trilja, rujan 1943.

Ilanovi Štaba Biokovskog partizanskog odreda s članovima Okružnog komiteta KP i Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju. Stoje s lijeva na desno: Marinko Bori, Drago Gizdi -Marko, Vice Srzi -Gabro i Bogdan Pecoti. Sjede s lijeva na desno: Toni Jurlina, Martin Veži, Drinko Toli, Zvonko Raos i Niko Srzi neposredno prije formiranja 1. dalmatinske brigade

Smotra Grupe udarnih bataljuna prilikom formiranja u Biorinama, 6. kolovoza 1943.

Prva prekomorska brigada u Monopoliju, u Italiji uoči odlaska u zemlju, potkraj 1943.

Neposredno prije kapitulacije Italije Nijemci su pohitali da zaposjednu Dalmaciju: njemačka kolona nadire od Knina prema obali u rujnu 1943.

Njemački avion nad Glamočkim poljem u jesen 1943.

Na dan kapitulacije Italije, 8. rujna 1943., Nijemci su u motoriziranim kolonama pošli prema Drnišu

Nijemci na Koruli u proljeće 1944.: posada u selu Pupnatu

Njemački oficir, etnički komandant i ustaški gvardijan u Karinu kod Obrovca, potkraj 1943.

Nijemci podižu mitraljeska gnijezda neposredno uz obalu, između Šibenika i Splita, veljača 1944.

Njemački letak kojim se borci 20. divizije pozivaju na predaju u proljeće 1944.

Borci 20. divizije

Mjesecima po Dalmaciji vodite bezizglednu borbu. Vaše vas vode i komesari uvijek nanovo tjeraju protiv vlastite volje i nove, za vas tako teške borbe. Vaša je hrana loša. Sigurno, vaše vodje primaju bolju hranu i imaju bolju odjeću nego li vi. Uz te uvjete lako je drugima govoriti i pozvati ih za borbu. Vi trpite glad, tjeraju vas kilometar po kilometar, bezkrajno, a sve to bez pravih cipela. A za koža? Za one, koji vašim vodjama i komesarima davaju naloge. Za komunistima, koji bi se po vašim komesarima i vodjama trebao osnovati po čitavoj Hrvatskoj.

A što imaš ti od toga? Ništa, ma ni najmanje. Izrabljuju te, sišu ti krv, gone te u najteže borbe protiv prvorazredno opskrbljenu i opremljenu njemačku vojsku. Protiv te sile ne možeš tvojim oružjem ništa izposlovati. Ideš tako dugo u borbu za tvoje komesare i vodje, dok si napokon našao smrt.

Borci 20. divizije. Ne dozvoljavajte da vas komesari i vodje Sovjetske Rusije još i dalje izrabljuju. Dosta je. Dovoljno su vas duće zlo upotreбили. Uzmi pušku i bježi Nijemcima ili Hrvatima. Ali nemoj čekati i ne pomisli dugo jer bi moglo biti prekasno. Nijemci prave razliku, ako k njima dolaziš kao zarobljenik ili kao bježenac. Kao bježenac postupat će se stobom mnogo bolje nego zarobljenikom. Primit ćeš dobro jelo i pravu odjeću. U izbjegličkom se logoru možeš slobodno kretati, možeš da se voziš kući i možeš da radiš. Nitko te ne će siliti da radiš u Njemačkoj. Sve što su ti pričali komesari prosta je laž. Svaki njemački ili hrvatski vojnič kod koleg ćeš se prijaviti, dobro će stobom postupati. Istom ćeš onda opet znati, što znači biti čovjek.

Borci 20. divizije. Ne oklievajte predugo. Pomislite na krvavu sudbinu VI. dalm. divizije. Čim ćete prije doći Nijemcima tim će bolje biti za vas. Kod iduće borbe već te može snaći smrt. Dosta si patio, svrši stim užasnim načinom život. Javi se kod najbliže njemačke ili hrvatske straže. Bit ćeš dobro primljen.

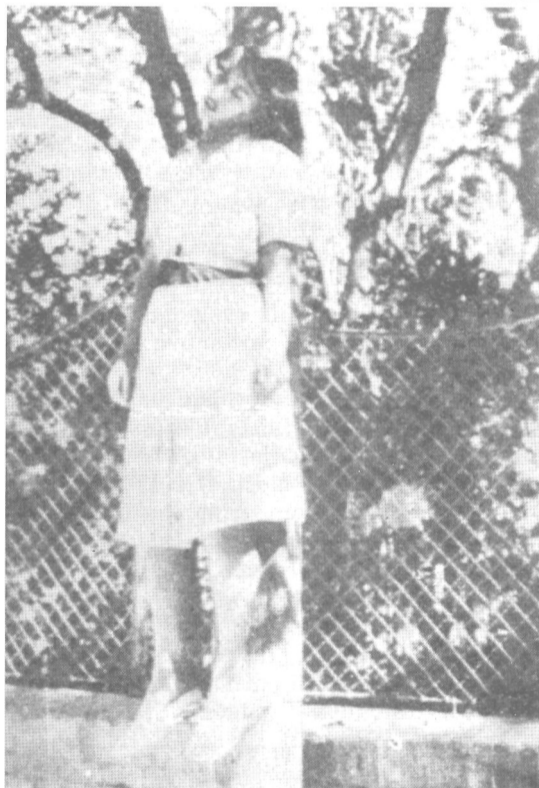
GRADJANSTVU SPLITACI

Svi židovi bez razlike vjere i državljanstva imaju se do 25. septembra najkasnije do 12 sati-podne kod naslikane tablice na pristaništu (Hotel Ambasador) prijaviti. Oni se ne prijavili biti će vješani.

Sa svakim splitaninom, koji židove krstene ili nepokrštene skriva i neprijavi, biti će kao sa židovskim slugom na isti način postupati.

Kućevlasnici imaju odmah sve židovske i komunističke natpise i parole OTSTRANITI SA SVOJIH KUĆA.

Komandant M...

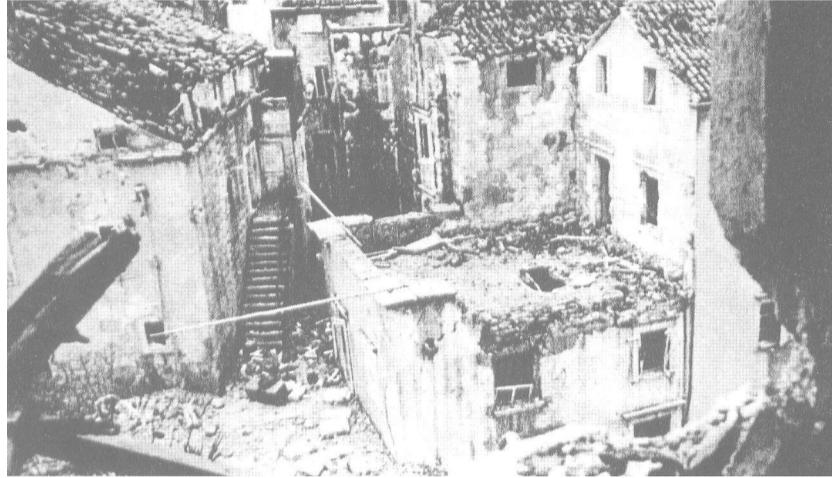

Jedan od mnogobrojnih njemačkih zločina nad civilnim stanovništvom u selima oko Kamešnice i Mosora potkraj ožujka 1944. Zrtve iz sela Rude.

Odvođenje uhapšenih splitskih Židova 1943. g.

Njemačko-ustaški proglas obavezne prijave svih splitskih Židova 1943. g.

U Bihaćkoj ulici u Splitu Nijemci su na stupovima javne rasvjete objesili četvero rođoljuba. Na slici: obješena Sonja Bušan

Korula nakon njemačkog bombardiranja u jesen 1943.

Borci 12. brigade na položaju u obrani otoka Brača, prosinac 1943. godine

Stab 12. dalmatinske brigade u Nerežišću na Braču, 20. listopada 1943. Slijeva: Jure Franićević, Pločar, prvi komandant brigade, Valentin Horvati, načelnik Staba, kapetan Borko Arsenić, novi komandant brigade, Fabijan Trgo, komesar brigade i Marko Boban, zamjenik komesara brigade.

Stanovništvo otoka odlazi u zbjeg

Borbe za Kor ulu bile su teške, prosinac 1943.

Borci 1. dalmatinske brigade ranjeni u borbi s Nijemcima na Kor uli, prosinac 1943.

Za vrijeme povlačenja boraca 19. divizije iz Vrane prema Radošincima 29. siječnja 1944.

Glazba 19. divizije na Alanu, zimi 1943.

U popaljenoj Raslini 8. veljače 1944. g.

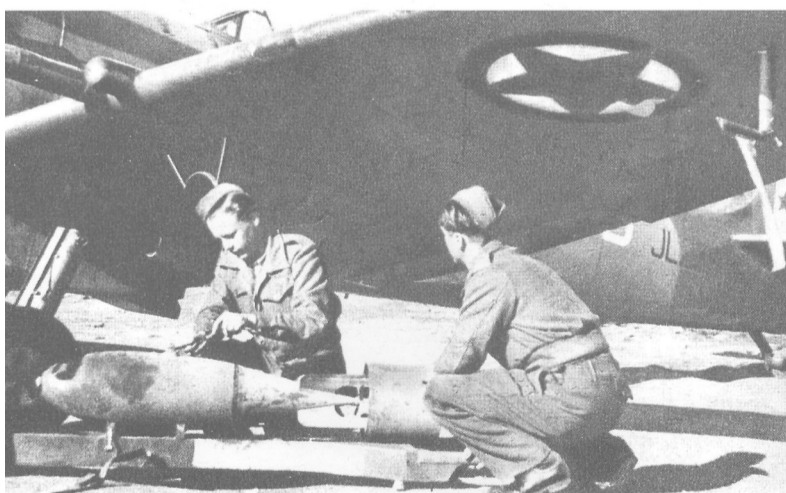
etnici i Nijemci na kninskom sektoru u početku 1944. g.

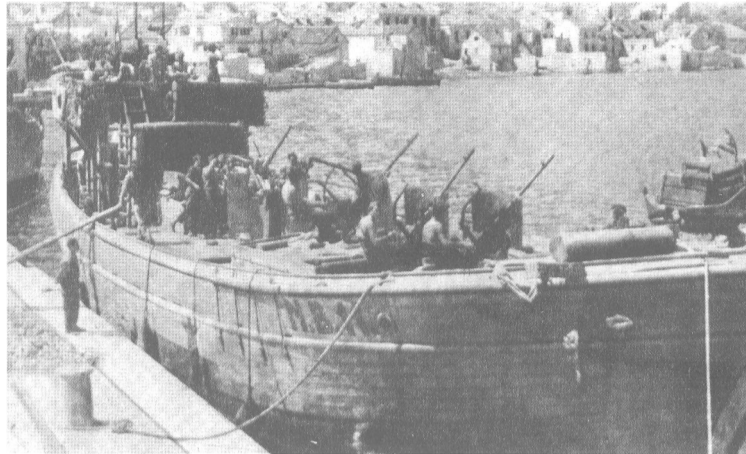
Vis se priprema za obranu: borci izvlače na položaj teški protuzračni mitraljez u siječnju 1944.

Radovi na utvrđivanju obale u Komiži, siječanj 1944.

Vis na početku 1944.: borbene patrole u obrani otoka

Avioni NOVJ-e na viškom aerodromu, ljeti 1944.

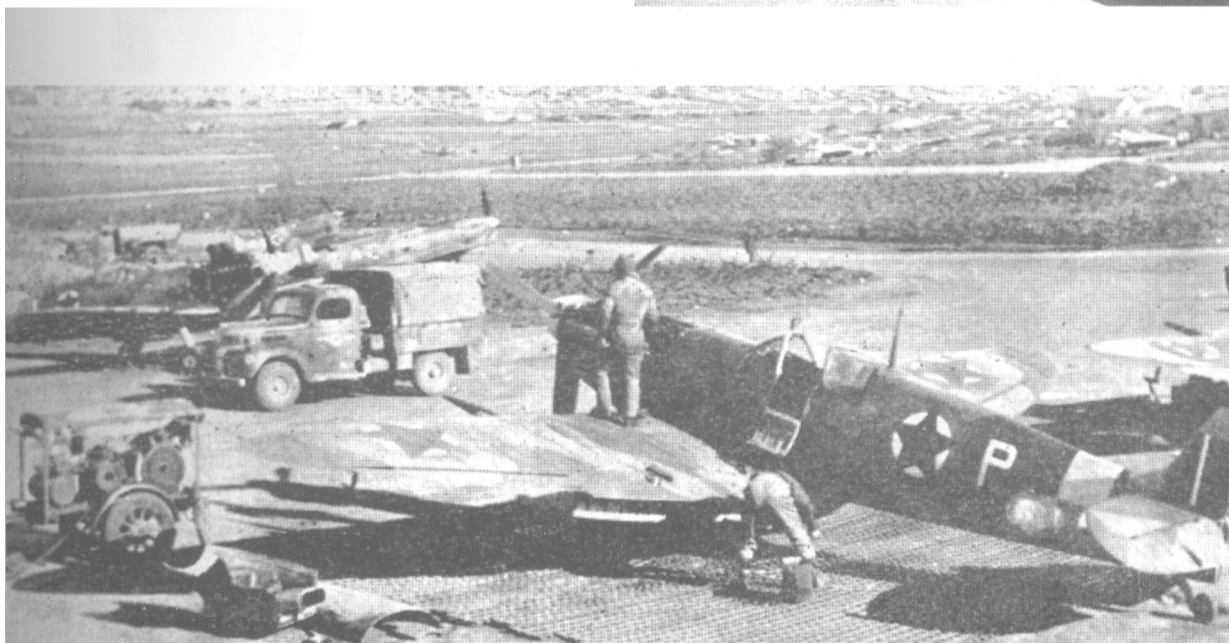
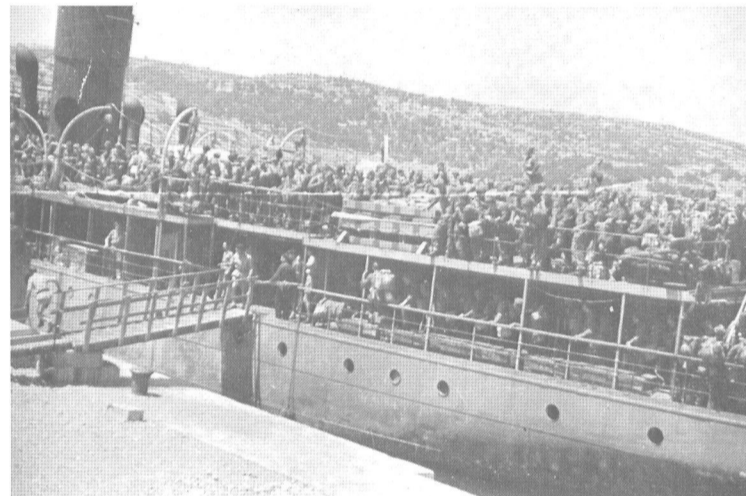

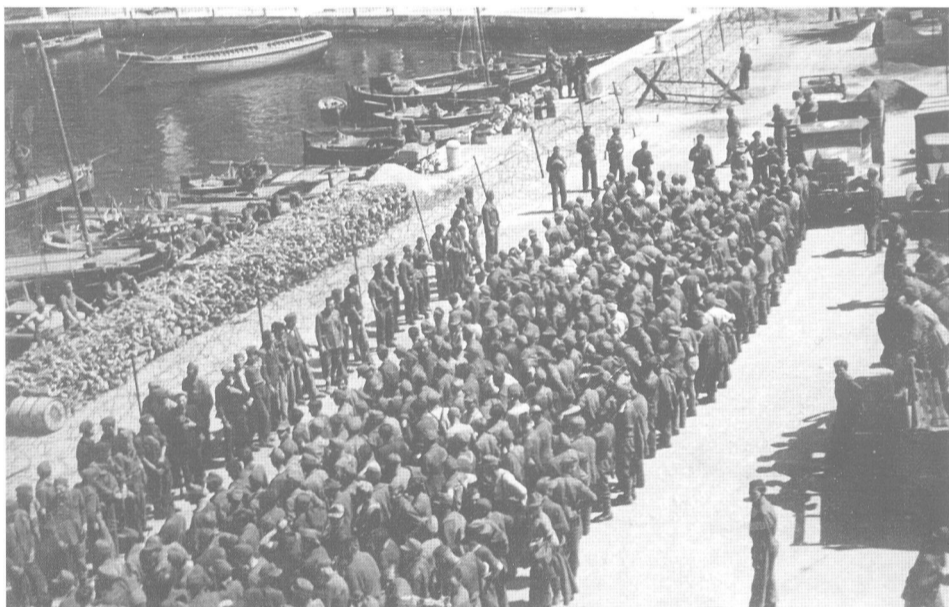

Partizanski brod "Crvena zastava" na Visu u proljeće 1944. Brod su partizani zaplijenili od Nijemaca kod kojih je plovio pod imenom "Bianca Stella".

P/b "Ljubljana" prebacio je iz Italije u Vis 3. prekomorsku brigadu u ožujku 1944.

Partizanski aerodrom na Visu

Borci 26. divizije na Mljetu u travnju 1944.

Zene Mljeta prenose municiju za borce 26. divizije u travnju 1944.

Njemački vojnici zarobljeni u desantnim prepadima na Mljet i Korulu pred odlazak u zarobljeni logor na otoku Biševo.

Motorne barkase prevoze na Korulu zarobljene njemačke vojnike iz Komiže na otok Biševo, travanj 1944.

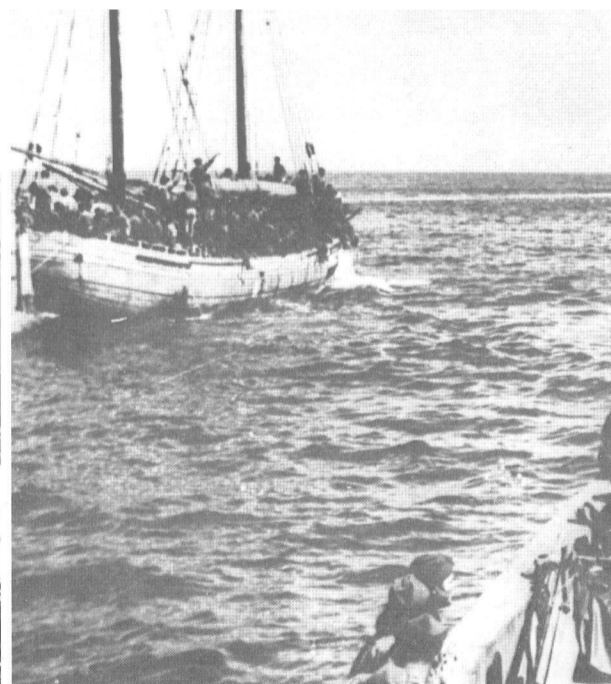
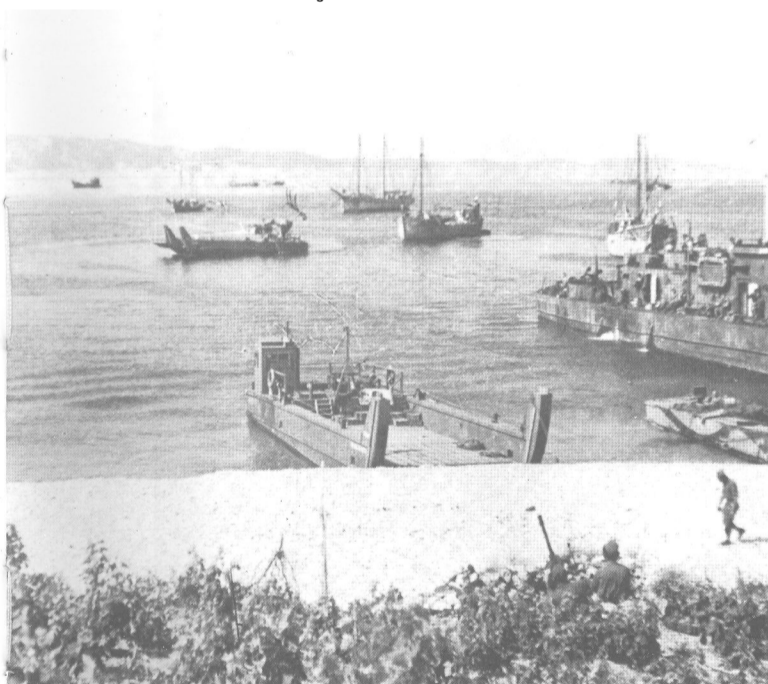

Ukrčavanje konja za prijenos brdskih haubica u Komizi pred desantni prepad na Bra , 1. lipnja 1944.

Protuzra ni obrana mjesta iskrcavanja na Bra u prilikom desantnog prepada, 2. lipnja 1944.

Pred ukrcavanje jedinica nakon završenog desantnog prepada na Bra , Planica 4. lipnja 1944.

Prijevoz jedinica 1. dalmatinske brigade iz Visa u Hvar, 7. rujna 1944., radi napada na iskrcanu njema ku jedinicu obalnih lovaca kod Starog Grada

Ceta britanskih komandosa u Visu, veljača 1944.

Maršal Tito među avijati arima, kolovoz 1944.

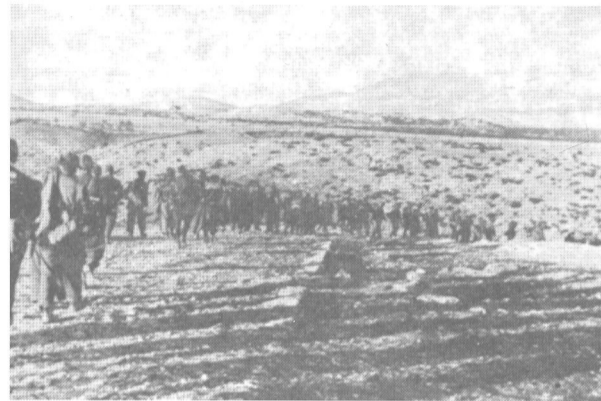
Maršal Tito na naoružanom brodu NB-3 "Jadran" prima raport od komandanta broda Tihomira Vilovića, Vis ljeta 1944.

Članovi Nacionalnog komiteta s dr. Subašićem nakon potpisivanja sporazuma Tito - Subašić na Visu 16. lipnja 1944. g.

Tre i bataljon 4. brigade na maršu, Pola a 25. srpnja 1944.

Odlazak partizana na prvomajsku proslavu na Ti evu, Sator planina 1. svibnja 1944.

U predahu izme u borbi, Listani, travanj 1944. g.

Zadarski partizanski odred u Polaniku u proljeće 1944., prije akcije na Murvicu

Narodni zbor u Miljevcima u proljeće 1944.: govori Mika Tripalo, sekretar, okružnog komiteta KPH Knina

Komandant 9. divizije Ante Banina predaje zastavu komandantu 3. dalmatinske brigade Josipu Babinu u travnju 1944. u Markovcima kod Grahova

Bolnica Osmog korpusa na Dinari: dr. Miro Mladinov za operacionim stolom, proljeće 1944.

Bukoviva ljeti 1944.: narod nosi hranu borcima 19. divizije

Borci 14. brigade 19. divizije na maršu iz Bukovice prema Ravnim kotarima u kolovozu 1944.

Jedinice Osmog korpusa u borbi na sektoru sjeverne Dalmacije, ljeto 1944.

Narodni zbor u Bukovici, u Bijeljini 4. rujna 1944.: govori komesar Osmog korpusa Boško Siljegovi

Borci Osmog korpusa u nekom selu Dalmatinske zagore, ljeto 1944. g.

Drugo poglavlje

OFENZIVA 8. KORPUSA ZA OSLOBODNENJE DALMACIJE

*Ti koji znaš muk zraka, metak i grob
Bezimeni,
zidove tamnica, kundak, okove i bunu,
gledaj kako se voli slobodno, bez granica,
gledaj tu mladost, svoj san nepokoreni.*

*Gledaj Dalmaciju, ognjenu zjenicu,
ti koji znaš sve njene rane.*

*Druže moj, reci i meni
kako se pjesmom te o i brane*

*Hrvatski ponos, hrvatski prkos i hrvatsko junaštvo
pokazivalo se kroz vjekove djelima naših otaca i
pradjedova.*

*Militavost, ravnodušnost, prilagođavanje autoritativnim
zahtjevima, savijanje šije pred otima em i pred
krvnikom, odricanje od svog jezika i od svojih obi aja,
puzanje pod tu inskom petom: sve te sramote i svi ti
poroci nisu nikad okaljali Dalmatinca.*

Pa ne e ni u dane što ih sada proživljujemo.

*uvajmo svoju ast i obraz svoj!
A kad nas pobjeda ovjen a, mi emo s ponosom
gledati na minule napore i muke.*

I.
SITUACIJA, PLANOVI I GRUPIRANJE SNAGA PRED POČETAK
OFENZIVE 8. KORPUSA ZA OSLOBOĐENJE DALMACIJE

Događaji u ljeto 1944. razvijali su se veoma povoljno za Narodnooslobodilački pokret u Dalmaciji i uopće u Hrvatskoj i u Jugoslaviji. Strateška inicijativa na svim saveznim frontovima potpuno je prešla u ruke Antifašističkoj koaliciji. Njemačka vojska izvodi samo defenzivne akcije i sa sve manje saveznika. Rumunjska i Bugarska su izbačene iz rata, kao i Finska. Kvislinške države potresaju razni neprijatelji (u NDH neprijatelji - Vokli), a njihovu vojsku sve slabija volja da se bore u sastavu njemačke vojske. Njemačka Vrhovna komanda je izdala zapovijed za povlačenje vojske iz Grčke i Albanije. Dio njemačkih snaga imao se iz Albanije povlaćiti preko Dalmacije na zapad. Berlin još očekuje saveznički desant u Dalmaciji.

Na Visu se nalazi maršal Josip Broz Tito, Vrhovni štab NOVJ, AVNOJ, Nacionalni komitet oslobođenja, kao i rukovodstvo NOP-a Dalmacije. S Visa je Tito otišao u Italiju, u Casertu se susreo s britanskim premijerom Winstonom Churchillom, a onda i s drugim vrhovnim saveznim zapovjednicima. Uz ostalo regulirano je i pitanje zajedničkog djelovanja na prostoru Dalmacije protiv Wehrmachta. S Visa je maršal Tito, vodeći NOVJ, pokrenuo iz Bosne i Crne Gore grupu divizija u Srbiju radi razbijanja etnika Draže Mihailovića i oslobođenja Beograda. Crvena je armija stigla na granice Jugoslavije kod Turn Severina i zajedno s NOVJ krenula je na Beograd, a Crvena armija dalje prema Budimpešti. Saveznici su u Italiji stigli do crte Bologne i uspostavili stabilni front.

Za njemačku Vrhovnu komandu Dalmacija je imala strateško značenje u nakani zaštite strateških snaga u povlačenju kroz Srbiju, Crnu Goru i Bosnu prema zapadu. Zato su Dalmaciju zaposjeli krupnim snagama, a i radi eventualnog anglo-američkog desanta. Hitler je tek 10. listopada 1944. izdao direktivu da se napusti dalmatinska obala i povuče na novu crtu obrane Velebit - Knin - Mostar.

Prije nego što je 8. dalmatinski korpus imao krenuti u ofenzivu oslobođenja Dalmacija, pod zapovijedi štaba njemačke 2. oklopne armije nalazile su se u Dalmaciji sljedeće snage:

- 15. brdski armijski korpus, sjedište u Kninu, imao je braniti morski pojas i otoke ispred, od Stobreča kod Splita pa do Sušaka. Kod Splita i Zadra postavio je 264. pješaku diviziju, koje se štab u početku nalazio u Drnišu. Po dubini se nalazila 373. legionarska divizija, od Knina prema Bosanskom Novom, a štab je bio u Ostrošcu kod Bihaća. Oko Splita i Šibenika imao je snažnu artiljeriju velikog kalibra, čak 155 mm, iz 944. artiljerijskog puka. Na sektoru sjeverne Dalmacije bio je 22. puk tvrđavskih pionira¹.

- 5.SS brdski armijski korpus, štab u Sarajevu, držao je dio Dalmacije od Stobreča prema Dubrovniku. Svoju 118. lovu ku diviziju postavio je u obranu od Stobreča a do ušća

¹ Todor Radošević, *Ofenziva za oslobođenje Dalmacije*, Beograd, 1965. str. 18-19. *Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije*, Beograd 1957. str. 250-255.

Neretve i na otocima - Bra u, Hvaru, Kor uli i Pelješcu. Štab divizije bio je u Ljubuškom. Od uš a Neretve do Grude blizu Dubrovnika postavio je 369. legionarsku diviziju, a dio na Mljetu, sa štabom u Blagaju. Korpus je 649. obalski artiljerijski puk postavio sa 622. divizionom oko Makarske, a 949. divizionom kod Dubrovnika.

Mornari ke snage Admirala Jadrana, štab u Opatiji , imali su u Dalmaciji 11. diviziju ratnih brodova, 1. diviziju torpednih amaca, 6. flotu minolovaca, dijelove 10. desantne flotile i 6. transportne flotile. Pomorska njema ka komanda sjeverne Dalmacije imala je 10 baterija topova, a Pomorska komanda južne Dalmacije 13 baterija topova i druge sustave.

U sjevernoj Dalmaciji nalazio se i 1. bataljun obalskih lovaca «Brandenburg»².

Pod njema kom zapovijedi nalazile su se ustaško-domobranske postrojbe, i to: Sedma ustaška brigada (7 bataljuna) bila je u sjevernoj Dalmaciji. Ustaška 6. brigada (6 bataljuna) na podru ju srednje Dalmacije i u Livnu. Posadna 9. brigada (6 bataljuna, od ega 3 u Hercegovini) bila je oko Dubrovnika. Jedan bataljun 9. ustaške brigade u Makarskoj, na uš u Neretve i oko Dubrovnika, a dijelovi 3. posadne brigade u Kninu, dok je 7. oružni ki puk bio u Splitu⁴.

etnici popa uji a bili su u sustavu Dinarske etni ke oblasti ja ine 4 korpusa³, a štab u Kosovu. Jedna skupina etnika bila je u sjevernoj Dalmaciji, ali su je njema ki zapovjednici, radi Paveli a, nazivali, od lipnja 1944., «Hrvatska borbeno zajednica»⁴.

Ukupna ja ina protivnika u Dalmaciji iznosila je oko 62.000 vojnika i oficira. Od toga je 45.000 Nijemaca, oko 12.000 ustaša, domobrana i oružnika i oko 5.000 etnika.

Iz ovog rasporeda se vidi da su Nijemci u Dalmaciji imali dvije kompletne (118. i 264.)i dvije nepotpune divizije (373. i 369.), razne korpusne jedinice, osobito tešku i brojnu artiljeriju i jake mornari ke snage. Sve njema ke jedinice bile su tako raspore ene kako bi osigurale obalski pojas i zaštitile najvažnije prometnice koje s obale vode u unutrašnjost. Najja e snage bile su neposredno na samoj obali, ponukani iskustvom u Normandiji i južnoj Italiji, kada je otežano manevriranje u zra noj nadmo nosti anglo-ameri ke vojske. Ja e su branili luke kao Dubrovnik, Split, Šibenik i Zadar, utvrdili jako po odvojenim to kama otoke i sve prometnice. Me utim, njihova je slabost u obrani bila što su

postrojbe držale široke frontove, kao 264. na dužini oko 150 km, što nisu mogle manevrirati jer su se svuda nalazile dalmatinske brigade, divizije i partizanski odredi i narod, koji je uz ostalo aktivno radio na obavještanju, pa je 8. korpus imao dobre informacije o rasporedu i nakani njema kog zapovjedništva.

S tolikim njema kim snagama imao se sukobiti 8. dalmatinski korpus u ofenzivi kona nog oslobo enja Dalmacije, i to vlastitim snagama, ra unaju i na morskoj obali manju savezni ku potporu. Korpusom je neposredno rukovodio maršal Tito, odnosno Vrhovni štab, uvijek preko Glavnog štaba Hrvatske, iako se maršal Tito nalazio na Visu, a štab 8. korpusa u Bosni u Ti evu. Po etna zamisao Glavnog štaba Hrvatske je bila da se 8. korpus angažira im se s viškom grupacijom prebaci na obalu prema Lici i da zajedno sa 4. i 11. hrvatskim korpusom krene se prema Zagrebu. U raspravi s Vrhovnim štabom prevagnulo je Titovo stajalište da se 8. korpus angažira sa svim snagama u oslobo enju Dalmacije i da se ne odvaja daleko od dalmatinske obale, imaju i u vidu neke nakane zapadnih saveznika u Italiji o iskrcavanju u sjevernoj Dalmaciji.

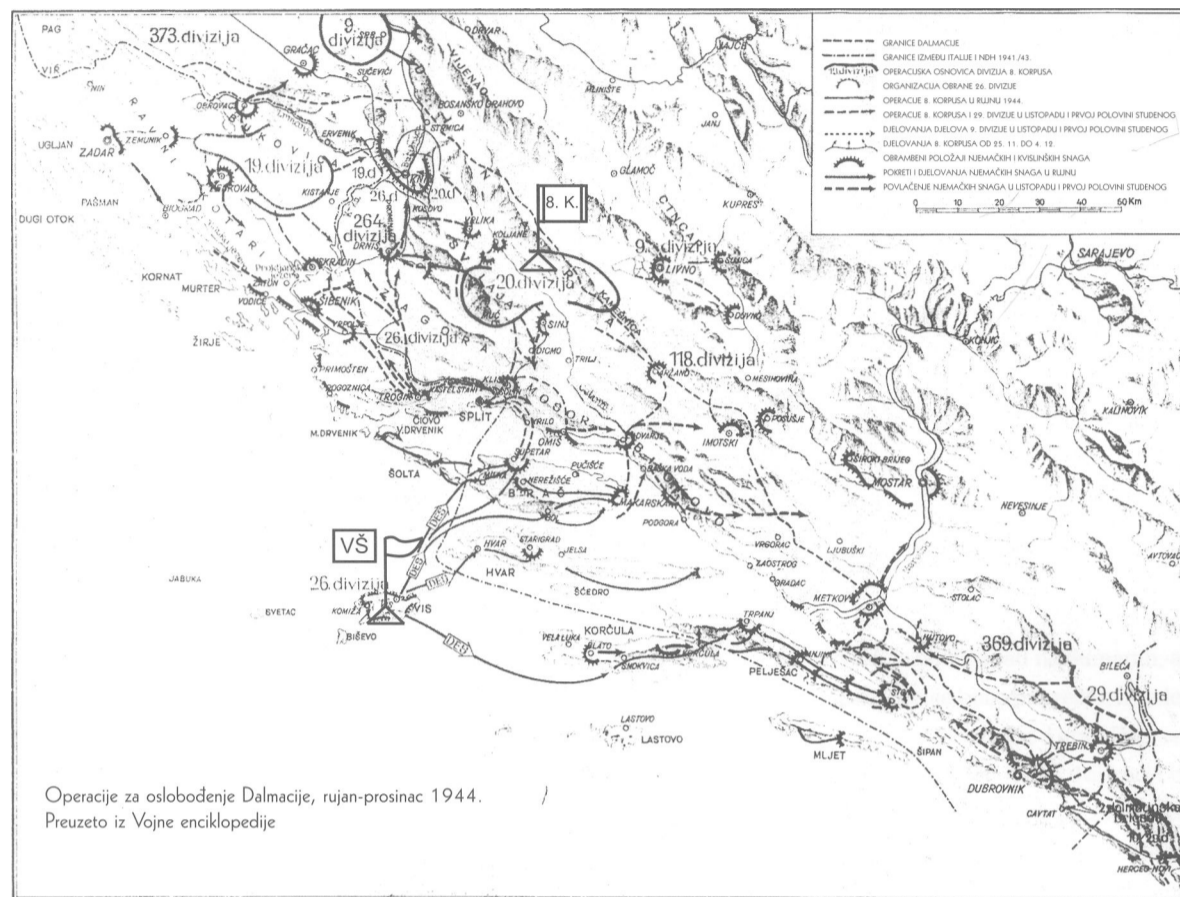
Pošto je 8. korpus bio operativno podijeljen u dvije grupacije - jedna na Visu, a druga u dalmatinskom zale u, odlu eno je da se ofenziva izvede jednovremeno djelovanjem jedne grupacije prema drugoj i na kraju svi zajedno u finalizaciji oslobo enja Dalmacije oko Knina. Glavni nosilac takve zamisli bio je maršal Tito. Kako se podru je južno od rijeke Neretve nalazilo pod operativnom nadležnosti 2. crnogorskog korpusa, maršal Tito je uskladio djelovanje tako da glavnina 26. divizije s Visa stigne oko Neuma i Stona, a 2. korpus da oslobodi Dubrovnik. Da bi se 26. divizija mogla pojaviti u južnoj Dalmaciji, ona je najprije imala zada u da oslobodi sve otoke srednje i južne Dalmacije, pa onda da krene prema Neumu i Stonu, tj. prema njema koj dubrova koj grupaciji koju je inila njema ka 369. legionarska divizija.

² Todor Radošević, Isto.

³ Isto.

^{3a} Dinarska etni ka oblast bila je sastavljena od korpusa, a korpusi od brigada. etni ka brigada je jedva imala 100-150 ljudi, a korpusi teško 500 - 1.000 ljudi nezapaženog borbenog kvaliteta.

⁴ AVIL.k. 20-11, red br. 1-17/4

U ofenzivi za oslobodjenje Dalmacije u estovali su 8. korpus - sa 9, 19, 20. i 26. divizijom, Artiljerijskom grupom, Sjevernodalmatinskom, Srednjodalmatinskom i Južnodalmatinskom otočnom grupom odreda. Zatim je imao 1. tenkovsku brigadu. Snažna operativna grupacija se nalazila na Visu sastavljena od 26. dalmatinske divizije, Artiljerijske grupe, 1. tenkovske brigade i Mornarice NOVJ. Za podršku bio je jedan detašman od 4 zrakoplova na Visu, a ostale zrakoplovne snage bile su - 1. i 2. eskadrila NOVJ u južnoj Italiji. Štab korpusa morao je najprije tražiti preko VŠ NOVJ podršku kod britanske BAF komande, koje su zrakoplovi također podržavali 8. korpus, ali ne redovito. Na Visu je bio jedan komandni odred britanske 2. brigade specijalne namjene i postaja RAF-a s tri radara, kao i nekoliko torpednih i patrolnih brodova.

U dalmatinskom zaleđu nalazila se u sjevernoj Dalmaciji i južnoj Lici 19. dalmatinska divizija sa zadatkom da sama oslobodi sjevernu Dalmaciju. U srednjoj Dalmaciji do

Dinare bila je 20. dalmatinska divizija orijentirana prema Drnišu, Vrlici, Vrdovu, Sinju, Splitu i Omišu i zadatak da sama ili zajedno s drugim postrojbama 8. korpusa oslobodi ovaj dio Dalmacije. Deveta dalmatinska divizija nalazila se u južnoj Lici, a onda u Livanjskom polju, orijentirana prema Bosanskom Grahovu, Livnu i Duvnu i sa zadatkom da oslobodi taj dio Bosne. U tijeku ofenzive divizijama su podignjeni partizanski odredi, koji su se postupno rasformirali s oslobodjenjem divizijskog teritorija.

Ukupno je 8. korpus 31. kolovoza 1944. imao 25.470 boraca, među kojima je bilo 1266 žena⁵. Prevladavala je mladost, sada već iskusna u borbama koje je za godinu dana vodio 8. korpus sukobljavajući se najviše u borbama s jakim njemačkim postrojbama. U postojećem broju stanje nije uraunato stanje u vojnim područjima, komandama mjestima i drugim vojnopozadinskim ustanovama.

⁵ AVU, k. 517, reg. br. 15-1/7.

Iako je 8. korpus bio inferiorniji u brojnom stanju prema njemačkoj vojsci i njihovim pomaganjima, on je imao sve prednosti da može samostalno osloboditi Dalmaciju, da se nosi s njemačkim divizionima, ali uz prihvatno na položajima i prije nego što mu svako odstupanje na povoljnije položaje i u bolje uvjete za vođenje borbe. Osim toga, 8. korpus, za razliku od drugih korpusa NOVJ, imao je u svom sustavu dosta topništva, tenkova i pomoć iz zraka, a na moru aktivnu suradnju i potporu Mornarice NOVJ bez koje se ne bi moglo zamisliti oslobodjenje dalmatinske obale i otoka kao i logistiku koja je funkcionirala od saveznika iz Barija na Vis.

Ofenziva 8. korpusa mogla je poći i time što se na otocima korpusnog operativnog teritorija na kopnu nalazio 11.

li ki korpus u Lici, iza njega 4. hrvatski korpus, onda 5. krajiški korpus u Bosanskoj krajini i srednjoj Bosni i 2. crnogorski korpus isto no od rijeke Neretve. Njihovo postojanje i borbeno djelovanje garantiralo je postrojbama 8. korpusa da ne e biti iznenađene nekim novim njemačkim divizionima, kao i da ne e dozvoliti izvlačenje protivničkih postrojbi ispred 8. korpusa. Zato je bilanca borbi 8. korpusa u završnoj ofenzivi za oslobodjenje Dalmacije za njemačke postrojbe bila katastrofalna jer su potpuno izgubile dvije svoje divizione - 264. kod Knina, a prije 369. legionarsku kod Vukovog klanca, kao i druge manje njemačke, ustaško-domobranske i etničke snage.

п.

BORBE ZA OSLOBODIENJE SREDNJDALMATINSKIH OTOKA I BITKA KOD VUKOVOG KLANCA

1. Oslobodjenje Brača i Šolte

Ofenziva 8. korpusa za oslobodjenje Dalmacije počela je s Visa tijekom noći 11/12. rujna 1944., kada je prema Braču krenula 12. dalmatinska brigada (zapovjednik major Borko Arseni, komesar major Fabjan Trgo) 26. divizione. Krajem kolovoza 1944. maršal Tito je, zapovijedajući i izravno sa 26. divizionom, naredio da se oslobodi Brač, onda i drugi srednjdalmatinski otoci i time presječe prometovanje njemačkih postrojbi i ratnog brodovlja iz južnog za sjeverni Jadran. Na Braču se nalazila glavina 738. puka 118. lovačke divizione, ojačana dijelovima 668. artiljerijskog puka iste divizione i dijelovima 628. mornarice i artiljerijskog divizion. Prvog rujna štab 26. divizione (zapovjednik potpukovnik Božo Božovi, komesar potpukovnik Dušan Kora) izdao je

zapovijed za oslobodjenje Brača i Šolte. Međutim, istog dana štab 2. oklopne armije zapovjedio je štabu 5. SS i 15. brdskog korpusa da pripreme snage za evakuaciju otoka Brača, Šolte, Hvara i Korčule za ojačanje snaga na obali i uzale u¹. Prema zapovijedi štaba 26. divizione Brač i Šolta imale su osloboditi 1. i 12. dalmatinska brigada, ojačani topovima i tenkovima.

Brodovima IV pomorskog-obalskog sektora postrojbe 12. dalmatinske brigade iskrcale su se na Braču u uvali Milna i Boboviše u namjeri da prvo napadnu njemačke postrojbe na Vidovoj gori, a onda u Supetru i Sumartinu. Međutim, Nijemci su noću 10/11. rujna napustili Vidovu goru i

¹ Arhiv VII, mikrofilm, London, br. 1. Trgo Fabjan, Oslobodjenje srednjdalmatinskih otoka, VII, br.5/1959.

Nerežišće i postavili obranu kod Supetra snagama 3. bataljuna 738. puka 118. divizije. Napad je tijekom dana 12. rujna izveo 2. 3. i 4. bataljun 12. brigade i navečer su upali u Supetar. Nijemci su se tijekom noći 12/13. rujna povukli iz Supetra za Split. Prvi bataljun 12. brigade bio je orijentiran prema Sumartinu gdje se nalazio 2. bataljun 738. puka 118. divizije, podržan topništvom, ukupno oko 700 vojnika².

Dok je 12. brigada oslobođala Supetar, na obali Visa postrojila se 1. dalmatinska brigada i proslavljala svoju drugu godišnjicu osni-

vanja. Smotru brigade izvršio je Vrhovni komandant NOVJ maršal Josip Broz Tito. Tada je održao poznati govor kojeg je završio riječima: «Mi tu ne emo, no svoje ne damo!» Maršal Tito, daju i 1. dalmatinskoj brigadi Orden narodnog oslobođenja, uz ostalo, je i ovo rekao: «..Svojom borbom 1. dalmatinska je ne samo osvijetlila lice slobodarskog naroda Dalmacije nego je bila pionir oslobodilačke borbe Hrvatske, jer su se baš sinovi Dalmacije prvi digli u Hrvatskoj i prva je Dalmacija dala svoje najbolje sinove na oltar domovine...»³.

Na mjestu gdje je maršal Tito ovo govorio postavljen je veliki spomenik koji je razbijen tijekom Tuđmanove vladavine.

Poslije smotre na viškoj obali 1, 2, 3. i 4. bataljun 1. dalmatinske brigade, također brodovima IV POS, prebačeni su na Brač, a 5. talijanski bataljun na Hvar. Zadatak 1. dalmatinske je bio da na Braču, zajedno sa 1. bataljunom 12. brigade oslobodi Sumartin, kojeg su jako utvrdile njemačke postrojbe, a podržavala ih je i artiljerija od Brela i Makarske. Napad je izveden, poslije zrakoplovne i topničke pripreme, navečer 14. rujna. Kako je neprijatelj pružio žestok otpor, a i slabo je bilo sinkronizirano zajedničko djelovanje pješništva, topništva i zrakoplovstva, prvi napad nije uspio. Novi napad je izveden 15. rujna, istog dana kada je štab 15. brdskog korpusa zapovjedio posadu u Sumartinu da se nepovlači kao oni u Supetru i poslana im je jedna eta oja-

Iskrcavanje u Bolu na Braču, rujna 1944.

ja. Uvečer 15. rujna izvodi se novi napad na Sumartin, ali taj nije uspio. Treći napad, poslije bolje pripreme, izveden je danju 17. rujna poslije vrlo jake zračne i topničke vatre. Napad je podržala i jedna britanska baterija. Nijemci i dalje pružaju veliki otpor, ali se na njih pripremaju za izvlačenje preko Povlja gdje su im poslani brodovi. Nijemci su napadnuti na otvorenom i poraženi. Zarobljena su 583 njemačka vojnika, a poginulo 105. Neki su Nijemci plivaju i s rta Sumartina prešli Brački kanal, baš u vrijeme kada su saveznici potopili njemačke brodovlje koje je krenulo za Povlja. Ovim su 17. rujna Sumartin i Brač oslobođeni. Maršal Tito je pohvalio oslobodioce Brača, a 1. dalmatinsku brigadu proglasio «proleterskom»⁴.

Neposredno nakon oslobođenja Supetra, 20. rujna štab 12. brigade, dobivši zadatak da oslobodi Šoltu, poslao je na Šoltu manje dijelove, a onda 3. i 4. bataljun. Oni su se iz

² Fabjan Trgo, *Oslobođenje Dalmacije*, VI.G.br. 3-411955., Nikola Anić, *Duanaesta dalmatinska brigada, Supetar 1983*, str. 99-102.

³ Drago Gizdić, *Dalmacija 1941.-1945.*, Zagreb 1964.

⁴ Todor Radošević, *Ofenziva za oslobođenje Dalmacije*, n.dj.str. 103-113. Roko Negotić, *Kako je oslobođen Sumartin*, «*Udar Jadrana*», 1. lipnja 1953. Nikola Anić, n.dj.str. 99-105. Mirko Nououi i dr. *Prva dalmatinska proleterska brigada*, Beograd 1986. str. 316-330.

1. dalmatinska brigada iskrcava se u Bolu odakle je pošla u borbu na Sumartin

Milne i Boboviš a prebacili u Stomorsku i krenuli prema Grohotama gdje se nalazio utvr eni rajon njema ke vojske. U Grohotama je bio dio 3. bataljuna 892. puka 264. divizije, podržani od njema kog topništva s iova i Velikog Drvenika. Na Šoltu je stigao, ali nije u estvovao u borbi, savezni ki 43. komando odred u ja ini od 450 vojnika.

Štab 12. dalmatinske brigade organizirao je napad i krenuli su tijekom no i 22/23. rujna prema njema kim jako utvr enim položajima. Me utim, njema ka vojska napustila je Grohote i u luci Roga ukrcala se na brodove da krenu za Split. im su isplovili odmah su napadnuti od savezni kog

Prvi zarobljeni njema ki oficir na Bra u, rujan 1944.

ratnog brodovlja i potopljeni. Šolta je oslobo ena, ali na otoku nije bilo niti jednog stanovnika, sve su Nijemci u svibnju 1944. protjerali po logorima i izgnali po Bosni, Slavoniji, jer je postojao dogovor izme u vlade NDH i zapovjednika 2. oklopne armije da se nasilno rasele svi Hrvati sa Šolte, Bra a, Hvara, Kor ule, Pelješca, Mljeta i Dubrova kog primorja, i to podru je da nasele Paveli u vjerne podanike. Ra una se da je otjerano preko 25 - 30.000 ljudi, dosta njih nije se nikada vratilo. Šolta, divan dalmatinski otok, kada su na njega došli borci 12. dalmatinske brigade, li io je na avet, pust, ku e razorene, oplja kane, crkve pretvorene u njema ke konjušnice, oltari za pijanku bahatih Nijemaca. Jeziva, teško opisiva situacija^.

Uz pristanak štaba 26. divizije, planirao je štab 12. brigade da se napadne i oslobodi Veliki Drvenik. Ali i on je od njema ke vojske jako utvr en od dijelova 3. bataljuna 892. puka 264. njema ke divizije. Potporu su imali od topništva s iova. Tijekom no i 23/24. rujna 4. bataljun 12. brigade tajno se prebacio na Veliki Drvenik i napao Nijemce, ali nije mogao savladati žilav otpor protivnika, pa se onda povukao na Šoltu. Nijemci su tako jako branili Veliki Drvenik radi prometnice koja morskim putem ide od Splita za Šibenik i Zadar. Napustili su ga tek poslije pada Trogira 28. listopada 1944. godine⁶.

2. Oslobo enje Hvara

Nijemci su na Hvaru samo posjeli i jako utvrdili garnizon na isto nom dijelu otoka, u rajonu Su urja. U utvrdama, na Ubljni i oko sela, držali su 6. etu 2. bataljuna 738. puka 118. lova ke divizije i 7. bateriju 628. mornari kog topni kog divizionu u kojem su bili i obalski topovi 88 mm, jedni od najboljih njema kih topova u II. svjetskom ratu.

Dok se glavnina 1. dalmatinske brigade orijentirala na Bra , na Hvar je prema Su urju poslala svoj 5. bataljun

⁵ Nikola Ani , *n.dj.str.* 105.

⁶ Arhiv VII.k. 1102, reg.br.1-6/7 i K.141, reg.br. 1/50.

⁷ Nikola Ani , *Na puniti Hvara - Povijest Su urja, Su uraj 2000.* str. 178.

Veza preko radio stanice izme u jedinica na Bra u, rujan 1944.

kojeg su inili Talijani koji su stupili u NOVH. S njima je bio i Hvarski partizanski odred i jedna eta mornari ke pješadi- je IVPOS i baterija topova.

No u 14/15. rujna 5. bataljun 1. dalmatinske krenuo je u napad, ali je odbijen. Novi napad nije uspio. Nastala je

pauza. Pomorska komanda južne Dalmacije, u sporazumu sa štabom. 5.SS korpusa, a po odobrenju štaba 2. oklop- ne armije, naredila je evakuaciju Su urja. Po ela je tijekom no i 18/19. i 19/20. rujna. Do ujutro 21. rujna Nijemci su nenapadani napustili otok Hvar i povukli se u Podgoru. Prije povla enja donijeli su oko 3.000 mina i postavili u najljepšu zgradu Su urja, gdje je bila op ina i škola, i 21.9. bacili je u zrak. Partizani su ušli u Su uraj tek 23- rujna i našli selo koje je kao avet zjapilo prazno, sve ku e porušene ili devastirane, stanovništvo nasilno deportirano (kao i na Šolti), brodovi potopljeni, ribarske mreže popaljene, itd. Hvar je ovom akci- jom 1. dalmatinske oslobo en^.

Poslije likvidacije njema kog uporišta u Sumartinu štab 26. divizije naredio je štabovima I. i 12. dalmatinske brigade da i dalje ostanu na Bra u. Brigade su dobile zadatak da organiziraju obranu otoka i to: 1. dalmatinska proleterska

Na maršu od Hvara prema Starom Gradu, rujan 1944.

brigada isto ni dio otoka, a 12. dalmatinska brigada zapadni dio otoka Bra a. Pored tog zadatka, brigade su vršile izvi anje obale s ciljem prikupljanja podataka o neprijateljskim snagama na kopnu. Štab 1. dalmatinske brigade rasporedio je bataljune po sektorima od Sumartina preko Pu iš a i Povija do Bola. Me utim, 1. bataljun iz Bola je poslan na Hvar, u rajon Su urja da kontrolira taj dio Hvara i sprije i eventualno iskrcavanje neprijatelja na Hvar. Talijanski 5. bataljun, koji je bio u Su urju, rasformiran je, a ljudstvo je upu eno u I. proletersku brigadu i druge jedinice gdje je bilo Talijana.

Ali, ubrzo, zbog tijeka borbi na Pelješcu, štab 26. divizije šalje 1. dalmatinsku s Bra a na Pelješac. U Bolu su se prikupile sve jedinice 1. dalmatinske i brodovima krenuli pravcem Bol-Hvarski kanal, uzeli bataljun u Su urju i onda išli oko Lovišta u Kor ulanski kanal i 12. listopada iskrcali se na južnoj obali Pelješca, u luci Trstenik. Potom su otišli u Janjinu, za novi napad na kopno i za bitku na Vukovom klancu⁹.

3. Oslobo enje Kor ule, Mljeta i Pelješca

Na otocima Kor uli i Mljeta i središnjem dijelu Pelješca nalazio se njema ki 750. puk 118. lova ke divizije, oja an dijelovima 668. artiljerijskog puka i 612. mornari kog artiljerijskog divizionu. Dijelovi 750. puka tijekom no i 10/11. rujna bez borbe napustili su Mljet. Po eli su i povla enje s Kor ule u Orebi i onda u Trpanj, otkuda su se brodovima prebacivali u Plo e. Na Kor uli se nalazio Kor ulanski, na Mljeta Mljetski, a na Pelješcu Pelješki partizanski odred. Lastovski se odred s Lastova prebacio na Pelješac. Kor ulanski odred napao je blizu Kor ule njema ke postrojbe u povla enju. Tada su na Kor ulu poslani s Visa dijelovi 11. dalmatinske i 3. prekomorske brigade, ali su Nijemci tijekom no i 13/14. rujna napustili Kor ulu i krenuli prema Trpnju.

Vrhovni štab naredio je 26. diviziji da odmah s Kor ule prebaci 11. dalmatinsku i 3. prekomorsku brigadu na Pelješac i da ga oslobode. U me uvremenu jedna se britanska baterija, no u 14/15. rujna prebacila u selo Duba, na

Preko Pelješca

sjevernoj strani poluotoka Pelješca i topništvom tukla njema ku vojsku u Trpnju. Tito se na Visu stalno interesirao za stanje na Pelješcu i forsirao njegovo oslobo anje, kako bi se presjekla cesta koja od Dubrovnika, blizu Stona, ide za Metkovi i onda za Split ili Mostar. Tri puta su 11. i 3. prekomorska uzaludno napadali na Trpanj, koji je oslobo en tek 16. rujna pošto su se Nijemci izvukli brodovima u Plo e. Potrebno je konstatirati da nije niti jedan njema ki ratni ili drugi brod, koji su prevozili trupe od Trpnja za Plo e, skoro desetak dana, od savezni kih ratnih brodova potopljen, kao što se to dogodilo kod Povija na Bra u ili Roga a na Šolti. Ovo se obi no tuma i da britanski torpedni i drugi brodovi nisu smjeli u i prema uš u Neretve jer bi bili tu eni od tri njema ke baterije dalekometnih topova 88 mm. dometa 16 km. Jedna je bila na rtu Su urja, druga kod Dra a na Pelješcu, a tre a kod Podace u Makarskom primorju⁹. Njema ki 750. puk se povukao a da nije nešto ja e oslabljen i sa 118. divizijom krenuli su na Srijemski front.

Poslije oslobo enja Trpnja postrojbe 11. dalmatinske i 3. prekomorske brigade krenule su prema Janjini i Dra u, ali su tu zaustavljeni od svježih njema kih snaga sada 370. puka legionarske 369. divizije. Olakšanje je nastupilo 16. rujna kada su dvije ete legionara, pod utjecajem rukovodstva NOP, dezertirali iz 2. bataljuna 370. puka. Oni su prešli par-

⁹ Fabjan Trgo, *Oslobo enje srednjodalmatinskih otoka, VIG, br. 5/1959. Mirko Nououi i dr. Prva dalmatinska. n.dj.str. 329-335. Arhiv VII, k.2.057. reg.br. 35-214*

Tik pred Stonom, listopad 1944.

tizanima i dragovoljno se uključili u sustav 11. dalmatinske i 3. prekomorske brigade, i ve slijede ih dana u estvovali u borbama kod Stona, a kasnije su išli sve do So e ili oni iz 11. brigade do Celovca u Koruškoj. Jedan broj njih su postali asnici i do asnici u Titovoj armiji¹⁰.

Janjina je oslobo ena 18. rujna, a jedinice 11. i 3-brigade gonile su njema ke vojnike sve do Stona. Ponovno su tu stali, jer su obranu Stona držale posebne njema ke postrojbe iz sustava «Br.999». Njih su u Wehrmachtu inili razni kriminalci i nepoliti ki zatvorenici. Kod Stona je bio 19. bataljun iz postrojbi «999», a došao je iz Gr ke gdje je bio kao tvr avski bataljun¹¹. Koriste i suženi, i dosta utvr eni prostor pred Stonom njema ki vojnici iz bataljuna «999» i 370. puka legionarske 369. divizije zaustavili su 11. i 3. prekomorsku brigadu. Ston nije oslobo en^{11a}.

Djeluju i pod neposrednim nadzorom i utjecajem Vrhovnog štaba NOVJ, i u zajednici s Mornaricom NOVJ, 26. divizija je oslobodila sve srednjodalmatinske otoke, omela je plansko povla enje njema ke 118. lova ke divizije, nanijela je znatne gubitke njema kim postrojbama na Bra u (najviše) i spremala se za desant na obalu izme u Makarske i Splita kao i za završetak oslobo enja Pelješca.

U ovom vremenu, tijekom 18. rujna kasno nave er, s Visa je sovjetskim zrakoplovima, ne obavještavaju i nikoga

(Churchill je zato bio ljut) maršal Tito krenuo za Krajev u Rumunjskoj, a odatle 21. rujna otišao je u Moskvu radi dogovora sa sovjetskom vladom i vrhovnom komandom u suradnji s jedinicama NOVJ i Crvene armije u oslobo enju nekih isto nih krajeva Jugoslavije, uključeno i Beograda. Postignut je dogovor i o drugim pitanjima pomo i u naoružanju i opremi divizija budu e 1, 2. i 3. jugoslavenske armije¹².

4. Bitka za Vukov klanac i poraz legionarske 369. divizije

Bitka za Vukov klanac vodila se na prostoru od Metkovi a i rijeke Neretve na zapadu Pelješca sa Stonom na jugu i isključno Popovo polje na sjeveru. U ovoj bitci u estvuje glavina 369. legionarske divizije «Vražja» - 369. i 370. puk, i 9. ustaška brigada, topništvo, tenkovi i druga motorizacija koja se izvla ila iz Dubrovnika. Od jedinica 8. korpusa bila je samo 1. i 11. dalmatinska i Grupa oto kih partizanskih odreda. Ove je postrojbe s Pelješca pomagala jedna britanska baterija, a bilo je i nekih zra nih udara savezni kog zrakoplovstva. Nijemci su u ovoj bitci postupno angažirali do 8.000 vojnika, oko 100 topovskih cijevi i 10 - 15 tenkova. Naše snage su imale najviše 3.000 boraca. Neprijatelj je bio nadmo niji u ljudstvu i borbenoj tehnici^{1^}.

Bitka za Vukov klanac po ela je 15. listopada, a završila 23. listopada 1944., trajala je sedam dana, skoro sve u vrlo žestokoj, krajnje odsudnoj borbi u kojoj su se obostrano smjenjivali napadi i obrana, dok nije na kraju nadvladala

Todor Radošević, n.dj. str. 136.

Todor Radošević, n.dj.str. 118. *Završne operacije za oslobo enje Jugoslavije*, Beograd, 1957- str.267. *Oslobodila ke rat naroda Jugoslavije 1941-1945*, Beograd 1965., II,tom, str. 401-402.

^{11 a} *Milan Rako i Slavko Družijani*, *Jedanaesta dalmatinska (Biokouska) brigada*, Split, 1987, str. 170-178.

N.Ani, *Dvanaesta dalmatinska brigada*, n.dj.str. 105.

Fabjan Trgo i Mladen Maruši, *Borbe 26. divizije za oslobo enje Stona i uništenje dijelova 369. divizije kod Vukovog klanca*, VIG, br.2/1954. *Todor Radošević*, n.dj.str. 135-156.

kvaliteta i sposobnost 1. i 11. dalmatinske brigade 26. divizije, a poražena njemačka 369. divizija.

Za bitku kod Vukovog klanca štab 26. divizije -kako smo već kazali- s Bračom na Pelješac poslao je 1. dalmatinsku proletersku brigadu, a za zaštitu Vrhovnog štaba NOVJ na Vis je s Pelješca vraćena 3. prekomorska brigada. Prema zapovijedi Vrhovnog štaba i osobno maršala Tita da se potpuno oslobodi Pelješac i presječe njemačkoj vojsci odstupnica na cesti Dubrovnik - Metković, istureni dio štaba 26. divizije -inili su ga komesar divizije potpukovnik Dušan Kora i na elnik štaba potpukovnik Ante Toni Bio i , smješteni u Janjini. Dne. 13. listopada 1944. održali su sastanak sa zapovjednicima i komesarima 1. i 11. dalmatinske brigade i štabom grupe južnodalmatinskih otočkih odreda. Tu je donesen plan za oslobodjenje Stona i presijecanje prometnice Dubrovnik - Metković. Prva dalmatinska proleterska brigada imala se s Pelješca iskrcati na kopno u rajonu Neuma i Kleka sa zadatkom da izbije u rajon Vukov klanac, na kojem prostoru trebala je spriječiti intervenciju neprijatelja od Metkovića, a ostalim snagama da nastupaju od Neuma prema Doli i Oštrikovcu radi dvije nakane: prvo, da od kopna zaobiđu njemačku posadu u Stonu, i drugo, da ne dozvole izvlačenje njemačkih snaga kada se budu povlaće iz Dubrovnika prema Metkoviću. U isto vrijeme 11. dalmatinska brigada je trebala osloboditi Ston i produžiti djelovanje prema Rudini i Oštrikovcu i zajedno sa 1. dalmatinskom poraziti njemačke i ustaške snage u povlačenju iz Dubrovnika. Napad je 11. brigade trebala podržavati saveznička baterija dalekometnih topova s Mljetu, a 1. brigadu s Pelješca. Regulirana je i zračna pomoć udarima njemačkog garnizona u Stonu i tijekom borbi kod Neuma i Vukova klanca. Štab Grupe južnodalmatinskih otočkih odreda reorganizirao je svoje postrojbe, ukinuo odrede i osnovao bataljune koji će pomagati 1. i 11. brigadu tijekom cijele bitke za Vukov klanac i oslobodjenje Stona¹⁴.

Na užem napadnom području gore rečeni snaga 1. i 11. brigade na prostoriji Ston-Neum-Slivno bile su sljedeće neprijateljske snage: u Stonu se nalazio 19. tvrđavski bataljun iz postrojbi «999» ojačan s jednom četom 370. puka 369. divizije. Njima će za ojačanje biti i dijelovi talijanske 49. fašističke legije «San Marco». Od ušća Neretve do Neuma bio je 3. bataljun 370. puka. Od Neuma do Stona nalazio se 1. bataljun 370. puka. Štab 370. puka bio je u

Ošlju, a 2. divizion 369. artiljerijskog puka na prostoru Topola - Zamaslina. U selima Neum, Topola, Duži, Imotica i Ošlje bilo je ustaške milicije i oružnika NDH, oko 720 ljudi¹⁵.

Po odluci Štaba 26. divizije iskrcavanje na kopno trebalo se izvršiti tijekom noći 15/16. listopada. Prvi, 2. i 3. bataljun krenuli su iz Drača i to 1. i 3. bataljun se iskrcao u rajonu Soline (blizu Kleka), a 2. bataljun na poluotok Klek, dok je 4. bataljun ostao kao rezerva na Pelješcu. Za vrijeme prevoženja štitili su ih saveznički ratni brodovi u Pelješkom kanalu.

Im se 1. i 3. bataljun iskrcao u uvalu Soline odmah su krenuli na zadatak. Prvi bataljun je, i pored njemačkog otpora, zauzeo Zavalu, a 3. bataljun Gradinu i zatvorio pravac od Metkovića. On je trebao likvidirati grupu njemačkih vojnika kod sela Kutu gdje se na cesti Metković -Vukov klanac nalazio eksploziv u samoj cesti, pripremljeno za rušenje. Tijekom noći 15/16. listopada iskrcao se 2. bataljun na poluotok Klek i odmah krenuo prema Osoju da zatvori prometnicu prema Neumu i Stonu. Napadnuti od 1, 2. i 3. bataljuna 1. brigade njemačke snage su 16. listopada napustile Neum i povukli se prema selu Duži i Topolo. Za daljnja djelovanja 1. i 11. brigade bilo je od značaja zauzeće luke Neum, a koristili su je i bataljuni Grupe južnodalmatinskih otočkih odreda.

Nakon likvidiranja njemačkog uporišta u Neumu, štab I. brigade naredio je 3. bataljunu da se orijentira na zatvaranje pravca od Metkovića i da likvidira njemačku posadu u selu Kutu, gdje je bio eksplozivom pripremljeno rušenje ceste Ston-Metković. Za 1. brigadu bilo je značajno da drži mjesta gdje je postavljen eksploziv i da poruši cestu kada bude potrebno. Tijekom 16. listopada jedinice 1. dalmatinske uspjele su ovladati prostorom: Slivno Ravno - Neum i presjekli su prometnicu Dubrovnik - Metković. Zadatak kojeg je imala 1. brigada toga dana je izvršen kako je predviđao operativni plan bitke za Vukov klanac.

Pred 1. brigadu stajao je zadatak da ovlada neprijateljskim uporištima Duži, Topola, Stupa i Ošlje i izbije do Oštrikovca i time omogući 11. brigadi pri oslobodjenju Stona

DODATAK
skica 2

Jsto - Milan Rako i Slavko Družijani, Jedanaesta dalmatinska.n.dj.str. 182-183 i 188-195.

¹⁵ *M.Rako i dr.n.dj.str. 197-200.*

Minobaca ko odjeljenje Prate e ete 1. dalmatinske brigade u akciji na Vukovu klancu, listopada 1944.

i vrsto držanje prometnica kuda su se imali povla iti Nijemci i ustaše iz Dubrovnika. Zato je s Pelješca u rajon Neuma preba en 4. bataljun iz brigadne rezerve. Jedan bataljun Južnodalmatinskog oto kog odreda izvršio je napad na Ošlje. Tre i bataljun 1. brigade postavio se u zatvaranju pravca od Opuzena prema Slivno-Ravno. Prvi bataljun ide na Ošlju da presije e prometnicu Duži-Hutovo, a 4. bataljun preko Topole na Ošlje.

Ujutro 17. listopada sve su jedinice 1. brigade krenule u napad. Prvi bataljun je zauzeo Duži i onda prešao u brigadnu rezervu, ali je presjekao prometnicu Hutovo - Duži. U Popovu polju bila je 13. hercegova ka brigada koja još nije uspostavila vezu s 1. dalmatinskom. etvrti i 2. bataljun cijelog dana vode oštre borbe i uspjeli su zauzeti sela Topolo, Ošlje razbivši 1. bataljun 370. puka i ustašku miliciju. Za to vrijeme 3. bataljun je postigao veliki uspjeh jer je uspio likvidirati njema ku posadu u selu Kuti i zauzeti mjesta gdje se pripremila cesta za rušenje. Na to je oštro reagirao neprijatelj iz Metkovi a. Tri puta je pokušao prodrijeti u selo Kuti, ali je uvijek odbijen pretrpjevši velike gubitke. Ovim je 1. brigada 17. listopada izvršila najve i dio svojih zadataka. Ona je držala cestu od blizu Metkovi a pa sve do Oštrikovca i od Opuzena do Slivno-Ravno. Uspostavljen je veliki mosto-

bran koji je garantirao vo enje daljih borbi sa sigurnim zale em gdje su se rasporedile pozadinske jedinice i ustanove.

Sutradan 18. listopada po et e bitka na cijelom području od Metkovi a i Opuzena, Vukovog klanca, pa do Oštrikovca i Stona. Na Ston je krenula u kon a ni i posljednji napadaj 11. brigada bez 4. bataljuna koji je pridodat 1. dalmatinskoj. Štab 11. brigade se odluo da, što je regulirao svojom zapoviješ u 15. listopada, ubaci 3- bataljun iza njema kih položaja koji su bili na cesti Hodilje-

Sparagovi , oko 5-6 km zapadno od Stona, a grad je jako utvr en s mnoštvom bunkera, mina i ži ane ograde. Uvodne borbe po ele su no u 14/15. listopada u obliku prepada na njema ke postrojbe ispred Stona. Toga dana je savezni ko zrakoplovstvo više puta tuklo Nijemce u Stonu, najviše raketiraju i njema ke utvrde. Podilaženje njema kim položajima izvršeno je u sumrak 16. listopada, a ujutro rano po eo je op i napad. Napad je bio snažan i dao je po etne rezultate, ali je protivnik reagirao protunapadima. Ipak je izgubio prednje položaje i povukao se na crtu Mali Ston - Ston. Tada mu je stigla jedna eta talijanskih fašista iz legije «San Marco». S linije dostigute 17. listopada, narednog dana - 18. listopada, po eo je napad na Mali Ston i Ston. Pod pritiskom snaga 11. brigade Nijemci i talijanski fašisti se povla e u Ston, jer su izgubili Mali Ston. Zapo ela je borba u gradu. Naro ito je otpor pružen sa srednjovjekovne tvr ave Korona. Tijekom dana, sve kroz oštre borbe, 2. i 5. bataljun 11. brigade i 1. bataljun Grupe južnodalmatinskih otokih odreda probili su njema ku obranu i ušli u Ston. Zaludna je bila njema ka obrana u tvr avi Kaštel i Korona. U popodnevnim satima 18. listopada Ston je potpuno slobodan. Preostali dijelovi njema ke vojske i talijanskih fašista povukli su se prema Rudine i Doli,

a onda na Oštrikovac. U Stonu se predalo 250 njemačkih vojnika i 8 oficira¹⁶.

Tijekom 18. listopada, kada je oslobođen Ston, jedinice 1. dalmatinske brigade ujutro su napale na njemačko jako uporište Oštrikovac. U napad su krenuli 2. i 4. bataljun 1. brigade, dok se 3. bataljun nalazio prema Metkoviću, a 4. bataljun 11. brigade prema Opuzenu. Budući da je Oštrikovac bio jako utvrđen i posjednut krupnim snagama, kojima je stizalo pojačanje od Dubrovnika, koji je 18. listopada oslobođen, Nijemce nije gonila 29. hercegovačka divizija, jer je glavninom ostala u Dubrovniku. Svi napadi 2. i 4. bataljuna 1. brigade na Oštrikovac nisu dali rezultate. Uvedena je i brigadna rezerva - 1. bataljun, ali bez nekih uspjeha. Iste dan na Oštrikovcu se vodila oštra borba, položaji su prelazili više puta iz ruke u ruku. Tijekom noći i štab 1. brigade je obustavio napad na Oštrikovac da pripremi jedinice za novi napad. Sve je usuglašeno sa 11. brigadom koja se pojavila od Stona.

Ujutro 19. listopada započela je oštra borba za Oštrikovac. Uzalud su napadali 1. i 11. brigada, Oštrikovac nije zauzet. Tada je po zapovijedi štaba 369. legionarske divizije od svih postrojbi na Oštrikovcu formirana Borbena grupa «Becker», koja ima oko 4.000 vojnika. Grupu su činili dijelovi 369. i 370. puka, 369. artiljerijskog puka 369. legionarske divizije, dijelovi 9. ustaške brigade i dijelovi 49. talijanske legije «San Marco». Zadaća ove njemačke grupacije je bila da od Oštrikovca, preko Vukovog klanca i Metkovića otvori prolaz i razbije 1. i 11. brigadu. Krajnji cilj je bio da se povuku prema Metkoviću i Mostaru. Njima je ususret imala iz Metkovića krenuti Borbena grupa «Kaen» koju su činili ostaci 3. bataljuna 370. puka. Ojama tenkovića oni su krenuli 19. listopada od Metkovića prema Vukovom klanu. Pojava njemačkih snaga od Metkovića tražila je da se poruši cesta na mjestima koja su ranije napravili Nijemci za rušenje. To je i učinjeno. Na to su došli Nijemci od Metkovića, ali su njemački tenkovi zapaljeni i zaustavilo se nastupanje BG«Kaen», koja je sva uništena.

Istovremeno je od Oštrikovca krenula BG «Becker» u namjeri da se probije prema Metkoviću. Vidjevši tu situaciju štab 26. divizije naredio je 1. brigadi da se izvuče s položaja prema Oštrikovcu i da se postavi lijevo i desno od prometnice Oštrikovac-Vukov klanac i bojom udarima tu njemačku BG «Becker». Istovremeno se i 11. brigada imala

postaviti bojom da se ona udara Nijemce u povlačenju. U monografiji 1. dalmatinske brigade o tome se kaže: «Cilj odluke štaba 26. divizije bio je da se djelovanjima 1. i 11. brigade sačeka i bokova nanese što veći gubici neprijatelju. Međutim štab 26. divizije nije računao i na mogućnost uništenja te grupacije, jer je cijenio da su snage neprijatelja suviše jake, i da im je cilj da se po svaku cijenu probiju u pravcu Metkovića. Zbog toga je štab 26. divizije izvukao iz borbe 11. brigadu, tako da nije mogla učestvovati u završnim borbama za konačno uništenje te neprijateljske grupacije. Istog dana je naredio i 1. brigadi da se povuče na Pelješac. Međutim, ona je bila toliko angažirana u borbi pa to naredenje nije mogla izvršiti...»¹⁷?

Što se to dogodilo? Iz dostupnih dokumenata i drugih napisa, stječe se dojam da štab 8. korpusa nije dobro poznao situaciju kod Vukovog klanca, pa je naredio štabu 26. divizije da 1. i 11. brigadu izvuče iz borbe i prebaci na Brač i u Omiš radi novih akcija prema Splitu, Šibeniku, Drnišu i Kninu. Istog dana kada je kod Vrdova u zračnoj nesreći poginuo zapovjednik 8. korpusa general V. Petković, 21. listopada 1944. štab 26. divizije naredio je 11. brigadi da se tijekom 22. listopada prikupi u rajonu Mali Ston i onda prebaci na Brač. Naredenje štaba 26. divizije je došlo kada se 1. brigada našla u veoma teškim borbama s njemačkom BG «Becker». Po uputama štaba 8. korpusa, 20. listopada je štab 26. divizije molio štab 29. hercegovačke divizije da smijene 1. i 11. dalmatinsku brigadu kako bi se one mogle prebaciti prema Splitu. Ali od te smjene nije bilo ništa jer se glavnina 29. divizije nalazila oko Dubrovnika, predaleko da izvrši smjenu jedinica. Prema kazivanju Ante Biočića, na elniku štaba 26. divizije, on nije dao odobrenje da se povuče 1. dalmatinska brigada, iako je to naredio. On kaže da se 11. brigada povukla «bez njegovog odobrenja i znanja»¹⁸. Jedanaesta brigada je krenula za Mali Ston gdje je dva dana ekala brodove za prebacivanje.

U ranim jutarnjim satima 21. listopada njemačka BG «Becker» krenula je u proboj kroz položaje 1. dalmatinske.

DODATAK
skica 3

¹⁶ Fabjan Trgo i M. Marušić, n. l. VIG br. 2/1954 i M. Rako i S. Družijani, Jedanaesta dalmatinska brigada, n. dj. str. 334-339.

M. Novović i dr. Piva dalmatinska brigada, n. dj. str. 344.

¹⁷ © Sjećanje generala Ante Biočića i data autoru knjige «Jedanaesta dalmatinska...» n. dj. str. 201.

Uništena njemačka motorizacija u Vukovom klanacu, listopad 1944

Istovremeno iz pravca Metkovića napadnuti su položaji 4. bataljuna koji je pridodat 1. brigadi. Razvile su se oštre borbe u kojima je 4. bataljun uspješno odbijao neprijatelja. Boje i se da ne e njemačke snage od Opuzena intervenirati tamo je poslat 4. bataljun. Ostali bataljuni 1. brigade tukli su bo no po njemačkoj koloni koja se postupno kretala, kroz borbu, prema Vukovom klanacu. Na kraju dana spojile su se njemačke snage od Oštrikovca s onima iz Metkovića. Borba se nastavila 22. listopada jer njemačka motorizacija nije mogla proći kroz Vukov klanac, gdje je cesta porušena.. Komandant BG «Becker» po svaku cijenu je namjeravao da izvuče borbenu tehniku i traži pomoć za opravku ceste. Iz Metkovića je stigao jedan bataljun za opravku ceste, ali kada je stigao kod Vukovog klanca konstatirano je da za opravku treba najmanje 8 do 14 dana. Ranjenici su nošeni na nosilima pored porušene ceste. Tako je trajalo cijele noći 22/23. listopada. Za to vrijeme 1. dalmatinska je stalno napadala i sužavala obrub oko njemačke BG «Becker». U zoru 23. listopada 1944. njemačka BG «Becker» je prisiljena na kapitulaciju. Od itave kolone u Metkoviću je stigla jedva jedna četvrtina njemačkih snaga. Na poprištu bitke ostala je cjelokupna njemačka tehnika i oprema, djelomično uništena ili oštećena.

Tijekom 22. listopada 4. bataljun 11. brigade izbio je iznad Opuzena i zatražio predaju od njemačkog zapovjed-

ništva. I dok se razmatrala mogućnost napada na Nijemce u Opuzenu, štab 4. bataljuna dobio je naredbu da odmah krene u Neum, gdje se ukrcao i stigao u Omiš u noći 23/24. listopada.

Za itavo vrijeme borbi za Oštrikovac i do Vukovog klanca 13. hercegovačka brigada djelovala je sjeverno od željezničke pruge Gabela-Dubrovnik, na potezu Hutovo-Hrasno. Ona je osiguravala bok 1. i 11. brigade od sjevera, ali nije učestvovala u bitci za Vukov klanac.

U jutarnjim satima 23.

listopada 1943. završena je bitka na prostoru Ston - Vukov klanac - Metkovići. Prva i 11. brigada izvršile su dobiveni zadatak. Gonjenje njemačkih snaga dolinom Neretve prema Mostaru preuzele su jedinice 29. hercegovačke divizije¹⁹.

Na elnik štaba 26. divizije potpukovnik Ante Bio i 23. listopada javio je štabu divizije: «..U toku 21. i 22.o.m. vodile su se ogorčene borbe s neprijateljem koji se nastojao probiti od Oštrikovaca prema Metkoviću.. Sigurno bi bili uništeni i najmanji ostaci da se 11. brigada u toku borbe po naredbu nije izvukla radi novog zadatka..»²⁰.

Ukupni gubici neprijatelja na prostoru Ston-Vukov klanac, prema izvještaju štaba 26. divizije od 17. studenog 1944. dostavljen štabu 8. korpusa, iznosili su 2.000 poginulih, 1.070 zarobljenih njemačkih vojnika i oficira, uništeno je 12 tenkova, 2 blinde i 20 kamiona. Zaplijenjeno je 211 motornih vozila, jedan ispravan tenk, 60 raznih topova, 289 konja i drugo. Jedinice 1. i 11. dalmatinske brigade imale su 56 mrtvih i oko 260 ranjenih²⁰³.

¹⁹ Fabjan Trgo i M. Marušić, n. l. u VIG-u, br.2/1954• Rako Milan i dr. n. dj. str.209. Mirko Nououić i dr. n. dj. str. 344-346. Todor Radošević, n. dj. str. 135-236.

²⁰ Knjiga depeša 26. divizije, AVII, k.l 102, reg.br. 21/7.

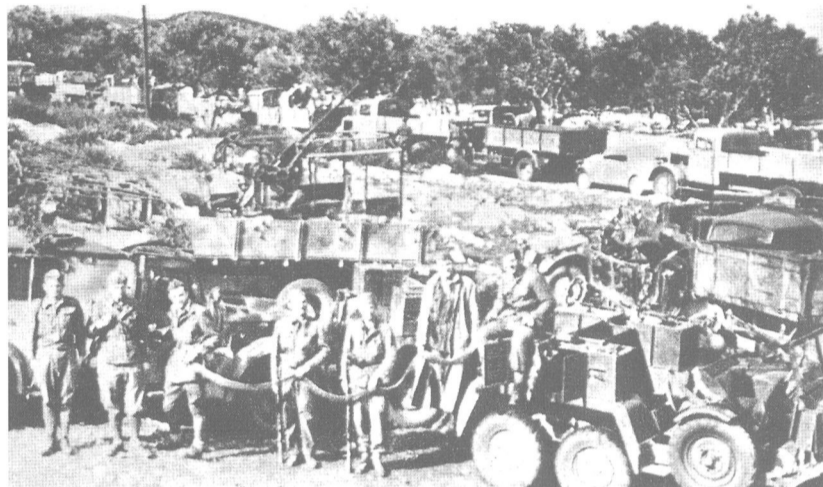
^{20a} Arhiv VZK, 1102, reg.br.28-114 i k.l 101, reg.br.7/3.

Poraz 369. legionarske divizije kod Vukovog klanca priznali su i najveći njemački zapovjednici. Zapovjednik njemačke Grupe armija «F» general-pukovnik Aleksandar Lohr zapisao je da je «sjeverno od Dubrovnika 369. divizija pretrpjela osjetan poraz i izgubila skoro cjelokupnu artiljeriju i teško naoružanje...»²¹. Poraz je priznao i zapovjednik 369. divizije general Fritz Neihold kada je u zarobljeništvu izjavio: «Samo neranjeni pripadnici kolone mogli su se probiti prema Metkoviću...»²². Da bi opravdali poraz 369. divizije, njemački povjesničar F.Schraml piše: «Njemačka vojska kod Vukovog klanca napadala je više partizanskih divizija, potpomognuta od engleske artiljerije sa brodovima...»²³, što ne odgovara istini.

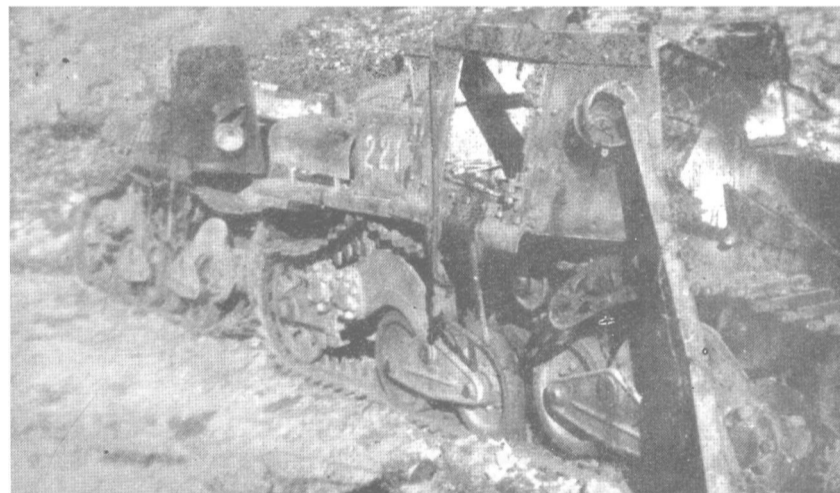
Pobjeda izvojevana kod Vukovog klanca djelo je dalmatinskih boraca!

Za povijest NOR-a i 8. korpusa bitka kod Vukovog klanca, prva je bitka u ofenzivi 8. korpusa za oslobodjenje

Ostaci borbene tehnike njemačkih jedinica poslije borbi kod Vukovog klanca, 23. 10. 1944.

NOR-u, ni prije ni poslije Vukovog klanca, nije se dogodilo da dvije brigade NOVJ, i to u izravnom sudaru i u izrazito teškoj borbi koja je trajala sedam dana, poraze jednu njemačku diviziju koja je iza sebe imala borbeno iskustvo u bitkama na Neretvi i Sutjesci, tj. od kada je krajem 1942. došla u Hrvatsku.

Njemačka artiljerija zaplijenjena u Vukovom klanu, listopad 1944.

Dalmacije govori o visokoj kvaliteti brigada 26. divizije, o dobrom zapovijedanju i izrazitoj borbenosti boraca i starješinskog kadra. Može se, na kraju, konstatirati da nikada u

Fabjan Trgo i M.Marušić, n. l. u. VIG-u br. 2./1954. Milan Rako, n.dj.str.188.195. Mirko Novović i dr.n.dj.str.334-339.

²² M.Nouović i dr.n.dj.str.344. Trgo Fabjan i M.Marušić n. l. u. VIG-u br.2/1954-

Frantz Schraml, *Kriegsschauplatz Kroatien*, Kurt Vowinkel Neekar.1962.str.101.

III.

OSLOBO ENJE DUBROVNIKA

1. Grupiranje snaga i početak borbi

Borbe za oslobo enje Dubrovnika obuhva aju borbena djelovanja poslije oslobo enja Trebinja (6. listopada) i traju do 19. listopada, sve dok nije potpuno oslobo en Dubrovnik i njegova okolina. Te posljednje borbe oko Dubrovnika vode se na širokom prostoru koje obuhva a podru je oko Konavala na istoku, Popovog polja na sjeveru i do Slana na zapadu, pri emu je težište borbene aktivnosti bilo na užem prostoru, neposredno oko Dubrovnika, a to je od Cavtata i Mlina na istoku, Uskopolja na sjeveru i Mokošice i Zatona na zapadu, koja se borba vodila etiri dana - 16., 17., 18. i 19. listopada, s tim što je Dubrovnik oslobo en 18. listopada 1944. godine.

Od jedinica NOVJ u borbama za oslobo enje Dubrovnika u estvovala je 29. hercegova ka divizija sa 10., 12. i 13. brigadom, 2. dalmatinska proleterska brigada Primorske operativne grupe 2. udarnog korpusa, Dubrova ki i Konavljanski partizanski odred, jedinice V pomorskog-obalnog sektora Mornarice NOVJ i jedinice Komande mjesta Dubrovnik. Ukupno je bilo angažirano oko 5.000 boraca i rukovodilaca NOVJ. Me utim u ovim borbama raznovrsnim u ešem pomagali su stanovnici Dubrovnika i okoline, naro ito omladina, predvo eni antifašisti kim organizacijama, te organi narodne vlasti, partijske i skojevske organizacije pod rukovodstvom okružnih komiteta KPH i SKOJ-a i drugi, ak i pojedini antifašisti i rodoljubi koji su nosili neprijateljsku uniformu i dali svoj udio u oslobo enju Dubrovnika.

Prije nego što je izdana zapovijest za oslobo enje Dubrovnika u rajonu Trebinja bila je 29. hercegova ka divizija sa 10. i 12. brigadom, dok se prema Popovu polju

kretala 13. brigada. Od Trebinja prema Lastvi bila je 2. dalmatinska proleterska brigada sa 1. 3. i 4. bataljunom, a 2. i 5. bataljun bili su s Dubrova kim odredom izme u Popova polja i morske obale, zapadno od Dubrovnika, dok se u Konavlima nalazio Konavoski partizanski odred. Dalje, na Pelješcu bili su 1. dalmatinska proleterska ili. dalmatinska brigada 26. divizije za napad na Ston i iskrcavanje kod Neuma. Mljet je ranije bio oslobo en i služio je kao baza V pomorsko-obalnog sektora za južnu Dalmaciju. Takav operativni raspored naših snaga pružao je najpovoljnije uvjete da, nakon oslobo enja Trebinja, može otpo eti borba za uništenje neprijateljske dubrova ke grupacije i oslobo enje grada.

Poslije povla enja iz Trebinja komanda 369. legionarske divizije, kojoj je sjedište bilo u Metkovi u, naredila je štabu 369. pješadijskog puka da organizira neposrednu obranu Dubrovnika oslanjaju i se prvenstveno na jake zemljišne objekte isto no i sjeverno od grada.

Dubrovnik je bio vrlo jako i važno neprijateljsko uporište tijekom cijelog rata, nalaze i se na komunikaciji Kotor-Herceg Novi-Dubrovnik-Metkovi -Mostar, zbog toga što bi se njegovim zauzimanjem slomila utvrda njema ke obrane na jugu Dalmacije.

Nijemci su najja e utvrdili položaje na liniji: Dubac, isto no od Dubrovnika, onda selo Brgat i Ivani a, pa visovi kao što su Drijen, selo Uskopolje i planinski lanac iznad Rijeke Dubrova ke sa selima Komolac, Mokošica i Petrovo selo. Osim toga Nijemci su postavili jake položaje iznad samog Dubrovnika i vrsto ih utvrdili, naro ito visove Sr , Bosanka i Šumet. Dalje od Dubrovnika Nijemci i ustaše imali su položaje blizu Cavtata, na visovima zapadno od današnjeg dubrova kog aerodroma, onda oko sela Mlini, ilipi, Gruda, Mrcine (Dubravka) i Vodovada. Zapadno od

Dubrovnik, duž morske obale, imali su položaje oko Zatona, Trstenog, Brse ina, Ri ice, Mojkova i Slanog. Svi prilazi gradu bili su minirani i postavljene žičane prepreke. Najznačajniji objekti u gradu i u luci Gruža, kao i drugi oko grada, bili su pripremljeni za rušenje, za što je postojao vrlo precizan i detaljan plan kojeg je sačinio štab njemačke Grupe armija «F» i štab 2. oklopne armije.

Obranom Dubrovnik komandirao je njemački komandant grada, pukovnik Štramer (Strammer), koji je zastupao komandanta 369. pješadijskog puka pukovnika Fishera. Naime, pukovnik Fisher nije tih dana bio u Dubrovniku kada se vodila bitka za oslobođenje grada. On je otišao na referat komandantu 369. legionarske divizije u Metković, gdje se nalazio i komandant njemačkog 370. pješadijskog puka potpukovnik Keneon. Međutim, kada je završeno savjetovanje u Metković u oba komandanta puka nisu se mogla vratiti u svoje jedinice jer su I. i II. dalmatinska brigada zatvorili - presjekli cestu Dubrovnik-Metković kod Neuma i Vukovog klanca. Otuda je snagama u Dubrovniku komandirao pukovnik Štramer.

Njemačka ko-ustaška grupacija oko Dubrovnik imala je oko 4.000 vojnika. Okosnicu obrane činio je 369. puk koji je imao I. i 3. bataljun i jedinice i ustanove oko pukovske komande i I. divizion 369. artiljerijskog puka. Zatim, tu je još bio 949. i 612. puk obalske artiljerije, divizion mornarike artiljerije, bataljun mornarike pješadije «Hunningsen» (Henningsen) i dijelovi I. divizion 1. divizije torpednih čamaca.

Pod njemačkom komandom nalazila su se u Dubrovniku i oko njega sljedeće ustaške, domobranske i oružničke snage: 9. ustaška brigada, 9. posadna brigada kojom je komandirao pukovnik Stjepo Cujeha, Župsko oružničko zapovjedništvo pod komandom bojnika Zvonimira Šporića, a bilo je potčinjeno zapovjedništvu 6. oružničke pukovnije u Mostaru. U Dubrovniku još su bili: Župska redarstvena oblast, Velika župa Dubrava i Ustaški stožer Dubrava, kao i Kotarsko oružničko zapovjedništvo i Kotarska ustaška oblast Dubrovnik, Zapovjedništvo oružničkog voda 6. oružničke pukovnije i druge ustaške institucije.

Za neposrednu obranu Dubrovnik na položajima od Dupca preko Ivanice, Drijena, Uskopolja do Mokošice i na Srd, Šumetu i oko Bosanke i Bratilovala nalazio se I. i

dijelovi 3. bataljuna 369. legionarskog puka. Komandno mjesto štaba 369. puka bilo je kod Ivanice. U Konavlima su se nalazili: u Mrcinama 4. eta 5. bataljuna 9. posadne brigade i dijelovi 3. bataljuna legionara; u Grudi su bili 5. eta 5. bataljuna, 13. eta 4. bataljuna 9. ustaške brigade i dijelovi 3. legionarskog bataljuna. U Ilipima je bio štab 5. bataljuna 9. posadne brigade sa 3. etom. U Cavtatu su se nalazili dijelovi 3. bataljuna 369. legionarskog puka. U Trstenu bila je 16. eta 9. ustaške brigade.

Njemačka komanda obrane Dubrovnik imala je zadatak da grad uporno brani. Međutim, zbog pogoršanja opće situacije njemačka Vrhovna komanda donijela je 10. listopada 1944. godine odluku o postupnom pomicanju svojih jedinica i uspostavljanje novog obrambenog fronta 2. oklopne armije na liniju Senj-Livno-Mostar-Nevesinje-Gacko, što se trebalo realizirati na planu «Herbstgewitter» (Jesenja bura). Polazeći od takve zamisli Vrhovne komande njemačke snage u rajonu Dubrovnik nisu trebale dugo ostati. Utvrđeno je da su se one trebale evakuirati iz Dubrovnik 20. listopada, tj. dva dana kasnije nego što je oslobođen Dubrovnik¹.

2. Titova naredba da se oslobodi Dubrovnik

Osmog listopada 1944. godine, dva dana poslije oslobođenja Trebinja Vrhovni komandant NOVJ i POJ maršal Tito naredio je štabu 29. divizije da glavninom svojih snaga, zajedno s jedinicama Primorske operativne grupe i s dvjema brigadama 26. divizije oslobodi Dubrovnik i presiječe odstupnicu njemačkim snagama primorskim pravcem od Kotora prema Dubrovniku i Metkoviću².

S obzirom da nisu ova Titova naredbena tako brzo stigla u štab 29. hercegovačke divizije, komandant te divizije gen-

¹ Todor Radošević, «Ofenziva za oslobođenje Dalmacije», izdanje Vojnoistorijski institut, Beograd 1963. str. 122. Danilo Komnenović i Muharem Kreso «29. hercegovačka divizija», izd. VIZ, Beograd 1979. str.356-361

² Arhiv VII.k.26, reg.br.12/13.

eral-major Vlado Šegrt izdao je 10. listopada zapovijest brigadama da nastave s pritiskom na neprijatelja duž Popova polja, od Trebinja prema Dubrovniku[^].

Štab 29. divizije, od Trebinja prema Dubrovniku, poslao je svoju 12. hercegovačku brigadu (bez 1. bataljuna koji je dat 13. brigadi). Brigada je držala kontakt s njemačkim snagama na vanjskoj liniji obrane Dubrovnika i uspostavila je vezu s Grupom bataljuna (2. i 5. iz 2. dalmatinske proleterske brigade) južno od Popova polja, u rajonu Huma.

Uvodne borbe za oslobođenje Dubrovnika počele su 13. listopada i trajale su tri dana, do 16. listopada, kada su snage 2. i 8. korpusa, prema naredbi maršala Tita, presjekle sve suhozemne veze neprijateljskoj grupaciji u širem prostoru Dubrovnika i dovele ga u operativno okruženje, izolirale od bilo koje pomoći i da mu stigne iz bokokotorskog zaljeva i neretvanske kotline.

Oslobođenjem Zavale i Ravnog otvoren je put taktičkog povezivanja sa 26. dalmatinskom divizijom, koje su 1. i 11. brigada vodile tada borbe kod Stona, Neuma i Vukovog klanca.

Istovremeno kada je 13. hercegovačka napadala na Zavalu u Popovom polju, lijevo, na jako utvrđeni Orahov Dol, krenuli su u napad 13. listopada jedinice 2. bataljuna 2.

Borci 29. divizije u akciji na prilazima Dubrovniku

dalmatinske proleterske brigade. Orahov Dol bio je posjednut jakim ustaškim snagama i legionarima, i to 4. eta 1. bojne 9. ustaške brigade, ojačana vodom legionara iz 370. puka (legionari su bili na Glavici, kilometar i po južno od Orahova Dola). Proleterci su brzo upali u selo, lukavo postupivši jer su išli direktno cestom s pravca Zavale i prevarili stražu koja je mislila da idu ustaše i legionari. Iza toga u noć 13/14. listopada razvila se oštra borba, Orahov Dol je oslobođen, ali su Nijemci i ustaše zadržali Glavicu. Tri dana vođene su borbe s legionarima i ustašama na visovima oko

Na položaju iznad Dubrovnika uoči njegovog oslobođenja, listopad 1944

Orahova Dola, pa kada im je porušena komunikacija za Slano, onda su u noć 17. listopada pobjegli prema Slanom. Ovim se 2. bataljun 2. dalmatinske brigade približio Slanom i neposredno ugrozio komunikaciju koja vodi uz morskobalu, kuda su se Nijemci morali povlaćiti iz Dubrovnika⁴.

3. Borbe za osloboćenje Konavala

Borbe za osloboćenje Konavala počinju prije nego što se izvodi napad na Dubrovnik u cilju njegovog potpunog osloboćenja i traju od 8. do 15. listopada, a vode ih 1., 3. i 4. bataljun 2. dalmatinske proleterske brigade i Konavoski partizanski odred.

Štab Primorske operativne grupe, komandant potpukovnik Radomir Babić, naredio je Štabu 2. dalmatinske proleterske brigade da se iz Trebinja prebaci u rajon Lastve sa 1., 3. i 4. bataljunom i da onda otpočne ofenzivu prema Konavlima u cilju njihovog osloboćenja, djeluju i po neprijateljskim garnizonima i uporištima na komunikaciji Dubrovnik-Herceg Novi. Sva tri bataljuna 2. dalmatinske bila su 7. listopada u rajonu Lastve otkuda su krenula za Konjsko i selo Grab, gdje je sutradan došao i Štab 2. dalmatinske brigade. Osmog listopada 2. dalmatinska brigada imala 1025 boraca i rukovodilaca. Od naoružanja brigada je, pored ostalog, imala 74 mitraljeza, pet protutenkovskih pušaka i 11 minobacača⁵. Ovom grupacijom komandirao je potpukovnik Obrad Egić.

Tada je na terenu Konavala djelovao Konavoski partizanski odred koji je bio pod komandom Grupe južnodalmatinskih istočnih odreda, komandant, major Josip Marinković Bepo. Odred je obično locirao na sjevernom dijelu Konavala i napadao neprijateljske posade i ometao saobraćaj na željezničkoj pruzi i cesti između Dubrovnika i Herceg Novog.

Kod Pločica, 4. listopada, odred je srušio most na željezničkoj pruzi. Iza toga jedna jača skupina partizana, stoji u izvještaju Župskog oružnog zapovjedništva u Dubrovniku, napala je oružničku postaju Cilipi, razoružala oružnike, javlja Glavnom zapovjedništvu oružništva u Zagrebu zapovjednik bojnik Zvonimir Šporić⁶.

Druga dalmatinska proleterska brigada i Konavoski odred počinu napad 8. listopada za osloboćenje Konavala, kada je 1. bataljun 2. dalmatinske, pošto je u selu Grabu «odao poast palim drugovima na Trebinju», kako stoji u brigadnom Ratnom dnevniku, u 18 sati krenuo je iz Graba, preko Drenova dola u Pridvorje, prethodno savladavši visoki planinski masiv Snježnica, (visina 1234 metra) i spustio se u sjeverni dio Konavala u namjeri da presije komunikaciju Dubrovnik-Herceg Novi na najosjetljivijem mjestu između ilipa i Grude. Ovaj bataljun je 9. listopada usred dana, oko 9 sati, na cesti ilipi-Pridvorje izvršio napad na jednu kolonu neprijatelja.

Toga dana su 3. i 4. bataljun krenuli iz Graba prema Grudi, Dunave i Mrcine. četvrti bataljun napao je ustaško uporište u selu Dunave i poslije kratke borbe mjesto je osloboćeno. Treći bataljun napao je neprijatelja u ilipima, ali «položaji nisu bili likvidirani pošto se neprijatelj zabarikadirao u zvonik crkve» - stoji u brigadnom Ratnom dnevniku.

Devetog i desetog listopada izveden je napad na njemačke snage u selu Mrcine gdje su se nalazili legionari iz 3. njemačkog bataljuna i ustaše iz 4. i 5. bataljuna 9. posadne brigade. Desetog listopada oko 03.00 sati partizani su opkolili selo Mrcine, koje su branili oko 40 vojnika «Vražje divizije» i imali manji broj domobrana iz sela Mrcine. Partizani su u isto vrijeme zauzeli sela: Dunave, Ljuta, Lovorno, Vataje i Bani, tj. sjeveroistočno na sela Konavala. S vojskom povukli su se i oružnici s Mrcina gdje se nalazila oružnička ispostava. Međutim, tog dana iz Mrcina prešla je na stranu partizana cijela domobranska eta, a Nijemci su se povukli i ojačali garnizon u Grudi.

Borbe oko ilipa i Grude vođene su od 12. do 15. listopada. Snage 2. dalmatinske bile su krajnje uporne da unište neprijatelja u ova dva garnizona i da potpuno oslobode Konavle. Više puta obnovljeni napadi prisilili su Nijemce i ustaše da 15. listopada napuste uporište u Grudi i da se povuku u Ivaniću. Prilikom povlaćenja upali su u zas-

³ Arhiv VII, k. 1143, reg. Br.21-1-9.

⁴ Zbornik radova «Druga dalmatinska brigada» Beograd 1983- str. 272-273.

⁵ Arhiv VII, k.846. reg.br.123.

⁶ Arhiv grada Dubrovnika, kutija za 1944. godinu.

jedu 3. bataljuna izme u Grude i ilipa i pretrpjeli gubitke od 50 mrtvih i ranjenih. Istog dana povukla se njema ka i ustaška posada iz ilipa i razmjestila se na položaje kod sela Zvekovica, na zapadnom dijelu sadašnjeg Dubrova kog aerodroma, kako bi zaštitila prilaze Cavtatu⁷.

Tako su završene sedmodnevne borbe 2. dalmatinske proletherske brigade i Konavoskog partizanskog odreda za oslobo enje Konavala. Narod je oduševljeno do ekao svoje oslobodiocce. U Grudi je tada održan veliki narodni zbor na kome je, kako piše tadašnji komandant 2. dalmatinske brigade Obrad Egi , «prisustvovalo preko 5.000 ljudi i to ve inom mla ih⁸.»

Oslobo enjem Konavala stvoreni su uvjeti za djelovanje i s tog pravca prema Dubrovniku. Prema Cavtatu krenuo je 3. bataljun 2. dalmatinske, a ostali su zadržani u Konavlima.

4. Plan napada za oslobo enje Dubrovnika

Na osnovi primljenih direktiva od Vrhovnog komandanta maršala Josipa Broza Tita, koji se od 4. listopada 1944. nalazio u Vršcu dolaze i iz rumunjskog grada Krajove, kao i na osnovi uputa od lanova Vrhovnog štaba NOV i POJ s Visa, Štab 29. hercegova ke divizije izdao je 15. listopada 1944. godine završnu zapovijed za napad na njema ku dubrova ku grupaciju i oslobo enje Dubrovnika⁹.

U zapovijedi 29. divizije ništa se ne govori o u eš u jedinica 2. dalmatinske proletherske brigade u oslobo enju Dubrovnika.

Prema procjeni Štaba 10. hercegova ke brigade¹⁰ u Dubrovniku te okolici Dubrovnika, tj. na Brgatu i Ivanjici, kamo se nakon oslobo enja Trebinja povukao ostatak njema kog garnizona iz Trebinja, nalazilo se je oko 900 neprijateljskih vojnika, me u kojima je pored Nijemaca bilo i par stotina ustaša.

Štab 10. hercegova ke brigade odli no je procijenio kako da izvede napad na Ivani u i Brgat. Komanda brigade donijela je odluku da se napad na Ivani u izvede uzduž željezni ke pruge, te da se nakon likvidacije Ivanice produži nastupanje prema Brgatu i Dubrovniku, a ukoliko ne uspije

da se istovremeno napadne Ivani a željezni kom prugom i Brgat preko Župske vale. Nakon zauze a Ivanice i Brgata bataljunima je bilo nare eno da smjesta produže gonjenje neprijatelja prema Dubrovniku, ne dozvoljavaju i mu da se sredi i zauzme nove položaje.

Ukupno je na Dubrovnik napadalo osam naših bataljuna, i to 7 bataljuna iz 10. i 12. hercegova ke i jedan bataljun iz 2. dalmatinske brigade, svega nešto više od 2.000 partizana. Kada se uzme u obzir da je neprijatelj u Dubrovniku tada mogao imati manje-više oko 4.000 vojnika (jer ih je nešto stradalo u prethodnim borbama), onda je bio nepovoljan odnos snaga za jedinice NOV¹¹.

Ovakav plan napada za oslobo enje Dubrovnika, kako ga je sastavio štab 29. hercegova ke divizije, dosta podsje a na frontalni proboj neprijateljskih položaja postavljenih na polukružnoj osnovici isto no i sjeverno od grada i na frontalno potiskivanje neprijatelja s jedne na drugu liniju obrane i direktno nabacivanje na morsku obalu i prisiljavanje neprijatelja da se krajnje uporno i do kraja organizirano brani.

Iz dostupne povijesne dokumentacije vidi se da nije sinhroniziran napad 10. i 12. hercegova ke sa štabom 2. dalmatinske proletherske brigade, koja je imala snage u Konavlima i zapadno od Dubrovnika. Naime, u napad je išao samo 3. bataljun 2. brigade, a dva bataljuna i Konavoski NOP odred stajali su manje-više pasivni u Konavlima, a mogli su se i te kako dobro angažirati u poja anju napada duž morske obale od Cavtata i Mlina na Dubac i Dubrovnik, to no u bok i pozadinu najja e njema ke grupacije u rajonu Ivani a, Drijen, Brgat, tim više što u to vrijeme od Herceg Novog nije prijetila neka naro ita opasnost našim snagama u Konavlima. Isto tako mogao se angažirati i 2. i 5. bataljun 2. dalmatinske brigade i Dubrova ki odred u napadu na Mokošicu i Zaton, dok su oni stajali bez neke naro ite borbe na širokom prostoru izme u Zatona-Popova polja i Slanog. O ito da je bilo pomanjkanja ukupnog djelovanja svih naših snaga oko

⁷ Arhiv grada Dubrovnika, kutija za 1944. godinu.

⁸ Zbornik radova «Druga dalmatinska brigada» n.dj. str.271 •

⁹ Arhiv VII, k 1143. reg. Br. 25-1-9.

¹⁰ Arhiv VII, k. 1143A, reg.br. 7/8.

¹¹ Arhiv VII, k. 1143. reg. Br. 25-1-9.

Dubrovnik, gdje se nalazilo 16 bataljuna, napad je izvodilo 50% snaga, osam bataljuna¹².

5. Napad na Dubrovnik

Napad na Dubrovnik poeo je 16. listopada u 17 sati.

Po etna najžeš a borba vodila se za njema ko uporište postavljeno na Drijenu, staroj kuli, i koti s visinom od 675. metara. S ovih položaja potpuno se zatvara prilaz cestom od Trebinja za Dubrovnik i dominira s područjem sela Ivani a.

U žestokom jurišu oko 24 sata naši su osvojili Drijen i odmah krenuli na selo Ivani u. U napad prema Dubrovniku, 16. listopada, krenula je i 12. hercegova ka brigada i to sa 2. i 3. bataljunom.

Štab 12. brigade dobio je obavijest da neprijatelj jednim dijelom svojih snaga evakuira Dubrovnik preko sela Mokošica za Slano. Da bi se neprijatelju to onemogućilo, tamo je upućen 4. bataljun 12. brigade koji je dobio zadatak da napadne neprijateljsku posadu u Mokošici, a tu je bio protuavionski mitraljeski divizion Nijemaca.

U toku 16. listopada 3. bataljun 2. dalmatinske brigade bio je u pokretu od ilipa prema Žekovici (sada dio dubrova kog aerodroma), gdje se pripremao za napad u svrhu oslobodjenja Cavtata.

Prema Slanom bili su orijentirani 2. i 5. bataljun 2. dalmatinske brigade, ali nisu imali borbi, kao što ih nije imao ni Dubrova ki i Konavoski partizanski odred.

Tako je završen prvi dan borbi za oslobodjenje Dubrovnika. Borba se vodila samo na frontu 10. i 12. hercegova ke brigade, dok su 2. dalmatinska brigada, kao i Dubrova ki i Konavoski NOP odredi bili van borbe. Nijemci su se ve po eli planski povla iti.

Drugi dan napada - 17. listopada. Jedinice 10. i 12. hercegova ke brigade kre u u napad prema Dubrovniku. Bio je jedan od najtežih i najkrvavijih, a ujedno i najdramati nijih dana. Evo što se toga dana dogodilo.

U ranu zoru 17. listopada, bio je utorak, vrijeme lijepo, vedro - Nijemci su iz rajona Brgat-Ivanca, vidjevši što se sve dogodilo u toku no i 16/17. listopada i da se partizani približavaju Dubrovniku, iz svih oru a otvorili paklenu artiljerijsku i minobaca ku vatru po jedinicama 10. i 12. hercegova ke brigade. Na položaje 10. brigade žestoku vatru otvorio je i njema ki blindirani vlak koji je uspio sti i sve do željezni ke stanice Ivanice, odakle je efikasno tukao. Vidjevši takav, ipak nepovoljan razvoj doga aja, na elnik štaba 29. divizije potpukovnik Drago ukanovi , koji se nalazio na položajima dosta blizu ovih doga aja, u ime Štaba divizije, u 14 sati izdao je usmenu zapovijest za ponovni napad na selo Ivani u i Brgat.

Uspjeh je 17. listopada postigao 3. bataljun 12. brigade kad je zauzeo njema ke položaje na Vlačici, južno od sela ajkovića i došao u poziciju da udari iz pozadine njema ku posadu u Ivanici. Drugi bataljun ove brigade orijentiran je bio prema selu Komolac i Rijeci Dubrova koj, dok je 4. bataljun stigao iznad sela Mokošice.

Najve i uspje h na frontu oko Dubrovnika 17. listopada postigao je 3. bataljun 2. dalmatinske proleterke brigade koji je oslobodio Cavtat. Borba se oko Cavtata vodila tri sata, nanijeti su neprijatelju ve i gubici i bio je prisiljen da se povu e prema Mlinima i Dubrovniku. U Cavtatu su zarobljena 23 neprijateljska vojnika.

Poslije oslobodjenja Cavtata dalmatinski proleterci krenuli su dalje prema Mlinima gdje se nalazila 1. eta 5. bataljuna 9. posadne brigade. Nakon oslobodjenja sela Mlini 3. bataljun 2. dalmatinske krenuo je prema prijevoju Dubac gdje je 18. listopada vodio žestoke borbe.

Tako je protekao 17. listopada, drugi dan borbi za oslobodjenje Dubrovnika. Neprijatelj je zaustavio napad na glavnom pravcu djelovanja od Trebinja prema Dubrovniku i prisilio NOV na ponovno organiziranje napada.

Pritisak kojeg su vatrom izvršile njema ke snage 17. listopada u rajonu Ivanice bio je sra unati potez da se prisile

¹² *Da nije oko Dubrovnika postojala dobra koordinacija izme u jedinica 29. hercegova ke i štaba 2.dalmatinske, Dubrova kog i Konavoskog partiz.odreda, još se bolje vidi iz nare enja od 10.10.1944• Štaba 29.divizije (potpisane od na elnika štaba-potpukovnik Drago ukanovi) upu en Štabu južnohercegova ke operativne grupe, gdje piše «Uhvatite vezu u toku današnjeg dana sa dijelovima II dalm. prol. brigade koji se nalaze na prostoru Osojnik-Groma a-Slano. Sa ovim bataljunima nalazi se zamjenik komandanta II dalm.prol.brig.(major B.Vuleti ,pr.N.A.) i nemojte mu re i naše namjere u pogledu Dubrovnika.»(Arhiv VII,k.l 134.reg.23_9).Izjava B.Vuleti a dana autoru.*

¹³ *Arhiv VII k.l 1481 reg.br.12/4 i k. 846,reg.br. 12/3.*

napadne snage da odustanu od napada kako bi oni dobili u vremenu i prostoru da po nu s evakuacijom ljudstva i materijala iz Dubrovnika. Nijemci su do 20. listopada trebali biti u Dubrovniku kada su imali po planu Štaba 2. oklopne armije da se povla e prema Mostaru i Nevesinju. Me utim, kada su vidjeli kako se stvari razvijaju kod Vukovog klanca i Dubrovnika, oni su 17. listopada, tri dana ranije, po eli s evakuacijom. Tada je u Dubrovniku reorganiziran njema ki 622. mornari ki-artiljerijski divizion u mornari ki strelja ki bataljun i brodovima preba en u Slano s ciljem da otvori put za Metkovi , koji su, u me uvremenu, jedinice 26. dalmatinske divizije bile presjekle u rajonu Neuma i Vukovog klanca.

6. Dubrovnik je oslobo en

Dubrovnik je oslobo en 18. listopada. Bila je srijeda, oko Grude «padala je kiša», a u Dubrovniku «vrijeme promjenljivo» - zapisali su kroni ari 2. dalmatinske i 10. hercegova ke brigade¹³.

Od istoka prva je u napad na Dubrovnik 17. 10. nave er krenula 2. dalmatinska proleterska brigada. Ona je probila njema ku obranu od pravca Kupara i preko Bosanke, ujutro 18. listopada, ušla u isto ni dio Dubrovnika, a onda oko podne ve je bila u centru grada. To je tako er prisililo Nijemce da se izvla e iz Dubrovnika.

Napad od sjevera na njema ke snage u rajonu Dubrovnika po eo je u 18 sati 17. listopada direktnim angažiranjem 10. i dijelom 12. brigade na njema ka uporišta u Ivanici i Brgatu. Na Ivancu napadao je 1. bataljun, dok su 2. i 4. bataljun 10. brigade po eli nastupanje iz Župe prema jako utvr enom selu Brgatu.

Ulazak jedinica 29. hercegova ke divizije u Dubrovnik, 18 listopada 1944.

U toku no i 17/18. listopada vo ena je neprekidna borba , ali bez nekih zna ajnih rezultata. Neprijatelj je angažirao cjelokupnu artiljeriju i sve ostalo naoružanje da odbaci partizanske jedinice, koje su ve bile prišle na domet ru nih bombi. Tek sutradan, 18. listopada oko devet sati 1. bataljun 10. brigade uz pomo 3. bataljun 12. brigade pro-

Borci 2. dalmatinske brigade ulaze u Dubrovnik, 18. listopada 1944.

bio je neprijateljsku obrambenu liniju i zauzeo selo Ivani u. Neprijatelj je odstupio prema selu Brgatu.

Sljede i najve i otpor pružili su Nijemci u rajonu sela Brgat i na Dupcu. Brgat s okolnim zemljištem dominira prilazima Dubrovniku od Trebinja. Oko crkve sv. Ane, ispred sela i na koti 296 - sve u rajonu Brguta, nalazili su se jako utvr eni položaji, ži ana ograda i minska polja, a na Dupcu artiljerija i druga vatrena sredstva.

Borba za Brgat po ela je odmah, u prijepodnevnim satima 18. listopada. Napadala su tri bataljuna 10. hercegova ke brigade - 1,2. i 4. Osvajao se metar po metar zemljišta, postupno lomilo neprijatelja i tek u 16,30 sati osvojeno je i ovo njema ko uporište u Brgatu.

Za to vrijeme 2. i 3. bataljun 12. hercegova ke brigade prodirali su preko sela Knežica i Sumeta prema vrhu Sr a, dok je 4. bataljun vodio borbu s opkoljenim neprijateljem u selu Mokošica. Kroni ar 12. brigade je u ratnom dnevniku zapisao za 18. listopad: «Okupator po inje zaista evakuirati Dubrovnik i minira sve komunikacije i vojne objekte...

Naime, uslijed jakog pritiska 29. divizije i uspjeha 2. dalmatinske brigade neprijatelj nije bio u mogu nosti da izvrši evakuaciju tehnike i ratne opreme komunikacijom Ivanica-Dubrovnik budu i da je 2. bataljun 10. brigade ve ranije uspio staviti pod udar vatrom cestu kod sela Brgat. Radi toga on je poduzeo sve da uništi sve ono što se nije moglo izvu i, ali u ovome nije potpuno uspio zbog nedostatka vremena i snažnog pritiska partizanskih jedinica.

Nijemci se 18. listopada povla e duž Dubrova ke rijeke prema Mokošici i Slanom. Napad na njema ke snage u Mokošici izvršio je 4. bataljun 12. hercegova ke brigade tijekom 19. listopada i poslije oštarih borbi s njema kim zaštitnicama mjesto oslobodio, a nije nastavio gonjenje neprijatelja prema Zatonu, Trstenu i Slanom. Tog dana 19. listopada, kao i sutradan 20. listopada, jedinice 12. hercegova ke brigade nisu produžile gonjenje neprijatelja. To je po elo tek 21. listopada kada su Nijemci bili daleko od Dubrovnika. Odnosno, nakon oslobo enja Dubrovnika u njegovu rajonu su zadržane 10. i 12. brigada, tako da je izostalo gonjenje neprijatelja u pravcu Slanog, što je, svakako, bio propust. Tek je uve er 20. listopada štab 29. divizije izdao zapovijest kojom je regulirao dalji rad jedinica u duhu nare enja štaba 2. udarnog korpusa NOVJ. Prema tome nare enju 10. brigada ide prema Kotoru i pridružuje

se Primorskoj operativnoj grupi pod komandu koje se stavlja, dok je 12. brigada upu ena pravcem Orašac-Slano-Ston da bi istila komunikaciju od neprijatelja i tek 23. 10. došla u dodir sa 1. i 11. dalmatinskom brigadom kod Stona i Vukova klanca, kada je ve završena bitka uništenja glavnine 369. legionarske divizije.

7. Epilog borbi za oslobo enje Dubrovnika

U Dubrovniku su se 19. i 20. listopada našla tri štaba brigade, i to: 2. dalmatinske, 10. i 12. hercegova ke. Iz 2. dalmatinske u Dubrovniku su bila tri bataljuna: 1,3. i 5., s tim što je 3. kasnije, od 22. listopada postao posadni. Od brigade u Gružu je bio 1, na Plo ama 4. bataljun, koji je ostao kao posadni. Bataljuni 12. brigade su se odmarali 20. i 21. listopada u Dubrovniku, Komolcu, Mokošici i Uskoplju. Formirana je komanda grada Dubrovnika.

Za zapovjednika Grada u Dubrovnik je po etkom prosinca 1944. stigao potpukovnik Bogdan Pecoti . U Dubrovnik je došla i komanda Južnodalmatinskog (dubrova kog) vojnog podru ja. Došao je i štab V pomorsko obalskog sektora.

U borbama za oslobo enje Dubrovnika ubijeno je i zarobljeno oko 550 neprijateljskih vojnika. Samo je 2. dalmatinska zarobila 280 domobrana i 50 Nijemaca, 30 oružnika i kompletnu domobransku muziku od 20 lanova. Zaplijenjeno je 14 topova i haubica, ve inom neispravnih, 3 protuavionska topa (flaka), 2 minobaca a i druga ratna oprema. Nema potpunih podataka o našim gubicima.

U cilju što boljeg zatvaranja pravca povla enja njema kih snaga iz Crne Gore i Albanije preko Dalmacije, Vrhovni štab je odobrio da se u rajon Dubrovnika iskrcava jedan britanski artiljerijski divizion od 12 oru a (211.art.divizion), a ubrzo za njim, kao njegova zaštita, i jedan komando odred ja ine 500 ljudi iz Flojd forsa. Iskrcavanje savezni kih snaga u Dubrovniku uslijedilo je na

uporno insistiranje samih Engleza, koji su slanje pomoći uvjetovali iskrcavanjem u Dubrovnik, tako da je maršal Tito 24. listopada javio Bazi NOVJ u Bariju: «Neka Vlatko (Vlatko Velebit, pr. N.A.) skrene pažnju Englezima da je nezgodno što oni slanje materijala vezuju za ovo iskrcavanje artiljerije. To su dvije odvojene stvari...»¹⁵.

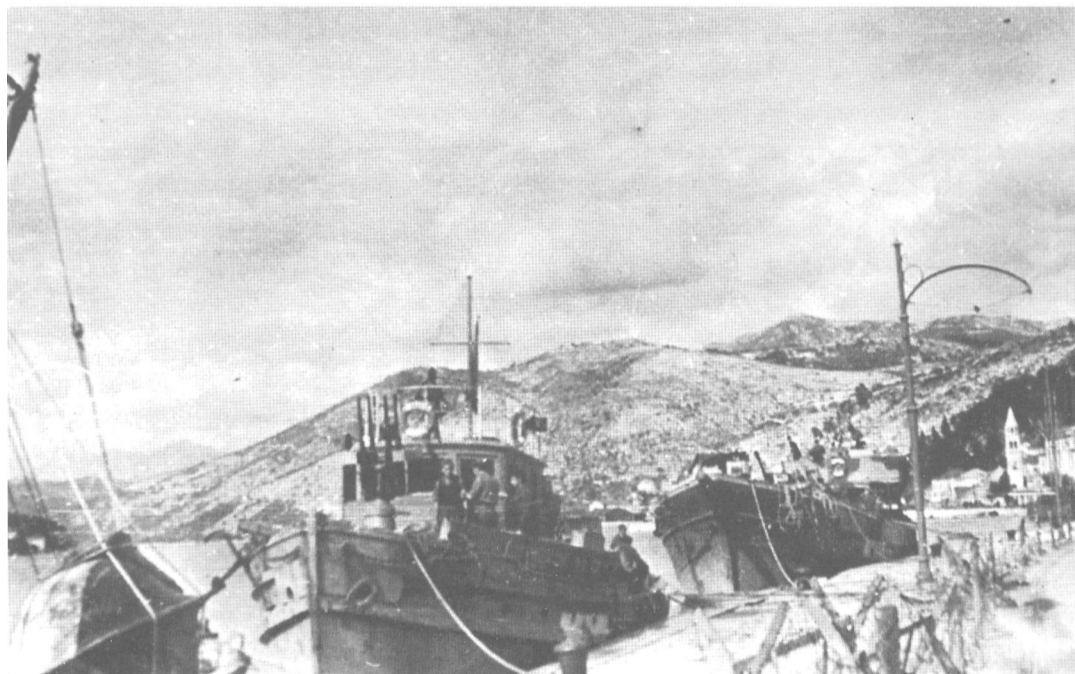
Istovremeno je bilo predviđeno, a Vrhovni komandant je bio odobrio 22. listopada, da se 1. i 2. eskadrila NOVJ s aerodroma na Visu i u Italiji prebace na aerodrom u Konavlima, kako bi što efikasnije mogla podržavati jedinice NOVJ. Međutim, one su kasnije prebazirane na aerodrom Zemunik kod Zadra.

Tako je završeno oslobađanje Dubrovnika koji događaj spada u red krupnih uspjeha NOV u jesen 1944. godine¹⁶.

¹⁵ Arhiv VII, k. 27, reg.br.5/15/-9.

Dubrovnik je dočeka oslobađanje 18. listopada 1944. dosta porušen i s velikim žrtvama civilnog stanovništva. Prema podacima Okružne državne komisije za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njegovih pomagača, grad Dubrovnik i njegovo okruženje (Korula, Mljet, Pelješac, Dubrovačko primorje i Konavle) imali su oko 4.000 ubijenih, zatvorenih i prognanih po raznim logorima (Kazbek, Karmen, Lovriječac, Lapad u Dubrovniku, onda koncentracijski logor u Janjini na Pelješcu, Prevlaka, Mamula itd.) nevinih civila, a porušeno je oko 6.000 stambenih objekata i druga materijalna šteta u vrijednosti od 27 milijuna američkih dolara. Uz ostale, počinjen je zločin u Lumbardi na Koruli, kada su Talijani u ožujku 1943. ubili mladog sujeta u ugleda kipara Ivu Lozicu, a špijunirao ga je prof. Vicko Lipanovi, također iz Lumbarde, kojem je sueno i koji je pogubljen na Dreti, 26. listopada 1944. godine. Arhiv Hrvatske (sada Državni arhiv Hrvatske) u Zagrebu i Arhiv Jugoslavije u Beogradu

Naoružani brodovi Mornarice NOVJ u luci Gruž poslije oslobađanja Dubrovnika

IV.
OFENZIVNO DJELOVANJE 9.120. DALMATINSKE DIVIZIJE
U DALMATINSKOM ZALEU

U dalmatinskom zaleu, kada je poela završna ofenziva za osloboenje Dalmacije početkom rujna 1944., nalazile su se od dalmatinske obale pa do crte Duvno-Livno južna Lika tri dalmatinske divizije - 9., 19. i 20. To je bila dosta jaka operativna grupacija na koju je računao štab 8. korpusa kada se poelo oslobađati Dalmaciju. U toj grupaciji je bilo 9 dalmatinskih brigada, s oko 20.000 boraca. Divizije su bile operativno dobro postavljene da mogu svaka na svom teritoriju oslobađati dalmatinske gradove i ja naprijateljska uporišta. Ali, njihova je manjkavost bila u tome što jedna drugoj diviziji nije mogla manevriranjem pomoći i prilikom vođenja težih borbenih radnji. Tako se 19. divizija nalazila daleko od 9. i 20. divizije, bila je sama na sektoru sjeverne Dalmacije; rijeka Krka i Kninska krajina su je odvajali od 9. i 20. divizije. Također 9. divizija bila je sjevernije od crte planine Dinare orijentirana na položajima u južnoj Lici kod Lapca, Otrčaja i Srba, a onda u Bosni na sektoru Livno-Duvno i Bosansko Grahovo, u borbenom dodiru sa 5. bosanskim korpusom. Dalmatinska 20. divizija držala je Dinaru i sve do obala Jadrana, a na isto nom dijelu prema južnoj Dalmaciji, do rijeke Neretve, nalazila se Grupa južnodalmatinskih partizanskih odreda.

Na operativnom području 9 dalmatinske divizije najviše su se vodile borbe za presjecanje njemačkih komunikacija koje preko Knina vode dolinom Une i kroz južnu Liku preko Lapca za Bihać. Tako je zapovjedio Vrhovni štab NOVJ. U 9. diviziji bile su 3., 4. i 13. dalmatinska brigada, a imale su 5823 boraca. Zapovjednik je bio pukovnik Ante Banina, komesar potpukovnik Andro Kovačević, a načelnik štaba major Bogdan Pecoti¹.

Onog istog dana kada je s Visa u ofenzivu oslobođenja na Brač krenula 12. dalmatinska brigada, jedinice 9. divizije, 11. rujna 1944., napale su njemačke, ustaško-domobranske

i etničke garnizone od Otrčaja pa sve do Lapca. Protivnik je tu imao 3. bataljun 384. pučke 373. legionarske divizije, 1. i 2. bataljun 2. domobranske brigade i 3. i 4. brigadu 1. ličkog etničkog korpusa¹⁹. Prije napada štab 9. divizije stupio je u tajni dodir s domobranima i otkrio se njihov bijeg k partizanima, što se tijekom borbi i dogodio. Treća i 4. brigada brzo su presjekli komunikaciju Knin-Lapac, ali su tada intervenirale njemačke rezerve od Bihaća (1. bataljun 383. pučke 373. legionarske divizije). Povele su se oštre borbe sve do 16. rujna^{1*3}, nakon čega je štab 8. korpusa zapovjedio 9. diviziji da se prebazi prema Bosanskom Grahovu i u Livanjsko polje. Do 21. rujna divizija se našla na novoj prostori, kada dobiva zadatak da napadne i oslobodi Livno. Zapovjednik je izdao štab 8. korpusa 8. listopada, iza čega divizija se pripremila za oslobođenje Livna².

Naime, za osiguranje glavnine 8. korpusa bilo je predviđeno da 9. divizija zatvori pravce koji iz doline Neretve vode k srednjoj Dalmaciji. Pored toga, 9. divizija je trebala usmjeriti svoju aktivnost u pravcu Livna, Duvna i Imotskog i uspostaviti vezu sa 29. hercegovačkom divizijom koja je djelovala u istočnoj Hercegovini.

¹ N. Anić, *Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije*, Beograd 1983. str. 788, 796.

^{1a} etnički korpus bio je sastavljen od brigada i najviše imao do 500 ljudi.

^{1b} Tijekom rujna 1944. jedinice 9. divizije više puta su napadale njemačke kolone na prometnici Knin-Srb.Lapac.Bihać i u tim borbama su uništili oko 50 njemačkih kamiona i zarobili oko 300 njemačkih vojnika. Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije, Beograd, 1956. str. 262.

² Todor Radošević, *Ofenziva za oslobođenje Dalmacije*, Beograd 1956, str. 70

Štab 9. divizije odlučio je da oslobodi Livna i priveže neprijateljske snage i spriječi njihovu intervenciju za vrijeme predstojećeg iskrcavanja 26. divizije na obalu i djelovanje 20. divizije oko Sinja. Divizija je bila ojačana 10. brigadom 20. divizije koja je imala razdvojiti njemačke garnizone Livno od Duvna, što je ona i izvršila. Livanjski partizanski odred, koji je također ojačavao 9. diviziju, upućen je u Mokronoge da štiti lijevi bok 9. divizije od djelovanja njemačkih snaga od Kupresa. Ovim se potpuno osiguralo djelovanje 9. divizije u oslobodjenju Livna, a onda i Duvna.

U Livnu se nalazio 1. bataljun 6. ustaške brigade. Nijemaca nije bilo. Napad su izvele sve tri brigade - 3., 4. i 13., ali s ubacivanjem u središnjicu Livna, što je izazvalo kod ustaša veliku paniku, oslabio je njihov otpor na položajima oko grada, tako da su samo jednog dana 10. listopada ustaše davale otpor i Livno je oslobođeno³.

U skladu s korpusnom zapoviješću, a poneseni velikim uspjehom u oslobodjenju Livna, štab 9. divizije odmah je sa sve tri brigade krenuo na Duvno u namjeri da ga oslobodi. Međutim, ovdje je za obranu Duvna bilo jačih snaga - dijelovi 6. ustaške brigade, ustaška milicija i četa od 10 tenkova iz 118. njemačke lovačke divizije. Napad 9. divizije je počeo 13. listopada i trajao sve do 17. listopada. Bilo je sve uzalud, iako su izvedena tri napredna napada. Duvno nije oslobođeno, pa je štab 8. korpusa zapovjedio 9. diviziji da odustane od napada i da krene prema Imotskom i Aržani. Na sektoru Aržana nalazila se 10. dalmatinska brigada 20. divizije koju je zamijenila 4. dalmatinska brigada. Povlačenje s dalmatinske obale i otoka neprijateljske kolone intenzivno su koristile ceste koje vode preko Imotskog, onda Duvno-Posušje, tako da je 9. divizija njih stalno napadala i postupno čistila teren prema Imotskom. Štab njemačkog 5. SS brdskog korpusa, vidjevši situaciju općeg napada 8. korpusa i približavanje 9. divizije Imotskom, donio je odluku i 28. listopada napušta se Imotski u kojeg je ušla 9. divizija⁴.

U Imotskom se 9. diviziji predalo oko 150 domobrana. Nakon pada Imotskog štab 8. korpusa je pretpostavljao da će tijekom napada na Knin neprijatelj intervenirati iz Duvna prema Kninu. U Duvnu se nalazila Borbena grupa «Duvno», koja je igrala važno mjesto u sustavu obrane na crti «Grin», jer je zatvarala pravac koji iz Dalmacije, između u planina Cincara i Ljubuškog izvodi prema Kupresu i dolini Vrbasa. U

to vrijeme Duvno je bilo jedino uporište neprijatelja na dijelu spomenute crte «Grin» između Knina i Mostara. Po zapovijedi 9. divizije 3. brigada se iz Sinja prebacila u Prolog, a 4. i 13. brigadu je koncentrirala na prostoriju Aržano-Studenci-Posušje. U Duvno je 14. studenog iz Širokog Brijega stigla jedna njemačka skupina s ustašama i tenkovima. Uz njihovu pomoć Borbena grupa «Duvno», 15. studenog je napustila Duvno i otišla prema Posušju. U Duvno su ušli dijelovi 4. dalmatinske brigade, a glavne snage 9. divizije orijentirale su se prema Posušju. Nakon dvodnevnih borbi neprijatelj se iz Posušja povukao za Koerinerin, a u Posušje su, 18. studenog ujutro, ušle jedinice 9. divizije. Odmah je iz Posušja krenula 13. brigada u pravcu Koerina. Tijekom prilaza Koerinerinu uspostavljena je veza sa 29. hercegovačkom divizijom koji su od juga vršili pritisak na neprijatelja u Širokom Brijegu. Nakon manjih borbi Nijemci su i ustaše napustile Koerinerin i povukli se za Široki Brijeg. Ostavivši jedan bataljun za zatvaranje pravca Široki Brijeg - Posušje, 9. divizija 3. brigadu je ostavila u selu Savije, 4. brigadu u Posušju, a 13. brigadu u selu Grude. U to vrijeme štabovi 9. i 29. divizije razmatrali su mogućnost napada na Široki Brijeg, ali su odustali jer se glavnina 9. divizije angažirala u pravcu Knina⁵. Deveta dalmatinska divizija je izvršila svoju zadaću. Ona je oslobodila jaka neprijateljska uporišta - Livno, Duvno, Posušje, Šujicu, Imotski i stigla pred Široki Brijeg, gdje je ostavila 13. brigadu, a glavninom - 3. i 4. brigadom učestvovala u Kninskoj operaciji.

U oslobodjenju ostalih dijelova južne Dalmacije, do rijeke Neretve s dijelovima 9. divizije, tijekom rujna i listopada 1944. aktivno je djelovala Grupa južnodalmatinskih partizanskih odreda u sastavu Biokovski, Zapadnohercegovački i Neretvanski odred, jačine oko 900 boraca. Oni su oslobodili Ploče, Rogotin, Vrgorac, Ljubuški i sve zapadno od rijeke Neretve, dalje prema Mostaru. Ljudstvo ovih odreda popunilo je 9. diviziju jer su oni krajem 1944. rasformirani⁶.

³ Arhiv VII, k. 842, reg. br. 6-6110 i 36/2.

⁴ Arhiv VII, k. 842, reg. br. 37/2.

⁵ Todor Radošević, n.dj. str. 190-195.

^{5a} T. Radošević, str. 236-241.

⁶ Arhiv VII, k. 1100/1, reg. br. 20-33/13 i K. 1603, reg. br. 27/12.

Borci 20. divizije u tek osloboenom Sinju, listopad 1944.

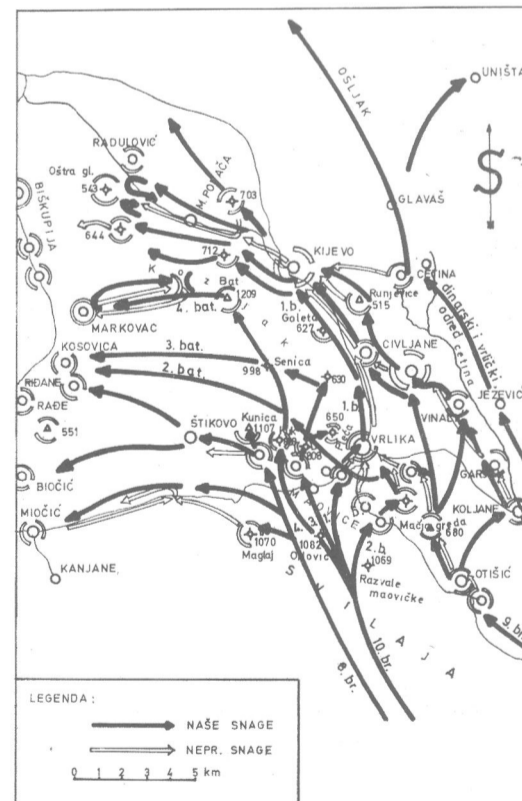
U Sinju su se nalazili dijelovi njemačke 264. divizije, ali oni su se povukli prema Klisu, a u Sinju je ostala ustaško-domobranska Borbena grupacija «Cetina», jakosti oko 1700 vojnika. Štab 20. divizije mislio je od Klisa i Splita odvojiti BG «Cetina», ime se složio štab 8. korpusa. Međutim, stožer ustaško-domobranske sinjske grupacije uoči je tu nakanu 20. divizije pa se odlučio na povlačenje iz Sinja, što su učinili 25. listopada. Međutim, 8. i 9. dalmatinska brigada odmah su krenuli u napad i pobijedili ustaše i domobrane prema Dicmu i Klisu. U borbu je ubrzo ušla i 10. brigada i onda su zajedno 9. i 10. brigada ušli 25/26. listopada u napušteni Klis, Dugopolje je oslobodila 3. prekomorska brigada 26. divizije. Tada je 10. brigada nastavila nastupanje prema Solinu i Splitu u kojeg je ušla ujutro 26.

S osloncem na Dinaru, 20. dalmatinska divizija, sastavljena od 8,9. i 10. dalmatinske brigade, zapovjednik pukovnik Mile Uzelac, komesar potpukovnik Edo Santini, na čelu štaba potpukovnik Branko Dude, - djelovala je glavnim snagama u dolini gornjeg toka rijeke Cetine i na crti Vrljika-Sinj, a slabijim snagama prema Grahovu i Livanjskom polju. U operativnom pogledu njoj je bila podređena Grupa srednjodalmatinskih partizanskih odreda: Vrljiki, Dinarski, Svilajsko-mosorski, Mosorski, Sibensko-trogirski. Krajem kolovoza imala je 20. divizija 7.850, a Grupa odreda 1.249 boraca?.

Od 1. do 7. rujna, prema zapovijedi VŠ NOVJ i štaba 8. korpusa, 20. divizija i partizanski odredi su rušili njemačke komunikacije od Šibenika i Drniša do Sinja i Splita. Divizija je time bila angažirana tijekom rujna 1944., a onda je krenula u napad prema Petrovu polju i Drnišu, koje su borbe trajale sve do 20. listopada. Dijelom snaga oslobodili su Aržano, a zatim su se okrenuli prema Sinju da ga oslobode.

Oslobođenje Vrljike krajine 1.-2. studenog 1944.

Preuzeto iz L. Knezovi : Deseta dalmatinska udarna brigada, Split 1977.

listopada. Nakon oslobođenja Sinja, Klisa i Splita u toku 27. i 28. listopada štab 20. divizije razmjestio je 8. brigadu u Sinju, 9. brigadu u Zelovo i Ogorje, a 10. brigadu je doveo iz Splita u Solin, onda u Dicmo, gdje su se odmorili i pripremili za djelovanje prema Vrlici i Kninu⁹.

U rajonu Vrlike nalazili su se 3. bataljun 383. puka i jedan divizion artiljerije 373. legionarske divizije. Uto im je stiglo kao pojačanje i 1. bataljun 383. puka. Oko Vrlike bio je 3. bataljun 7. ustaške brigade i Cetinska etnička brigada Dinarske etničke oblasti.

Napad 20. divizije sa sve tri brigade poeo je 1. studenoga a pomagali su Dinarski, Vrlički, Mosorski i Drniški odred. Vrlika je, iako je frontalno napadnuta, istog dana oslobođena

Ostaci razbijenih dijelova njemačke 373. legionarske divizije na putu Vrlika - Knin, listopad 1944. g.

na i brigade 20. divizije krenule su prema Kninu, ali su na prilazima istočno od Knina zaustavljene, jer je Štab njemačkog 15. korpusa na sve važnije planinske točke istočno od Kosova polja i Knina organizirao jaku obranu od novoprispjelih snaga od Drniša i svojih rezervi. Njemačko korpusno zapovjedništvo imalo je i snage koje su se neporažene povukle iz Vrlike, tako da 20. divizija nije iz pokreta mogla upasti u Knin, gdje se poslije razviti dugotrajne borbe poznate kao Kninska operacija⁷.

Prema pisanju komandanta 10. dalmatinske brigade 20. divizije Luke Knezovića «sutradan nakon oslobođenja

Borci 20. divizije u napadu na neprijatelja kod Kijeva, listopad 1944.

Vrlike, 2. i 3. studenog 1944. 10. brigada prelazi preko Kozjaka i spušta se u Kosovo polje, 9. brigada izbija u Polu, a 8. brigada ide u pravcu Drniša i onda napada prema Kosovu. Iza toga dolazi narješnje da 20. divizija, u daljem napadu, pošto zauzme Kosovo, izbije na komunikaciju Drniš-Knin i Pola-Topolje. To je bio težak zadatak. Zbog velike širine fronta divizija nije u potpunosti mogla izvršiti taj zadatak, a naišli smo i na jaku njemačku ustašku i etničku snagu. Divizija je oslobodila dio Kosova, područje prema Podima, ali nije mogla izbiti na komunikaciju Drniš-Knin. Dio divizije 9. brigada zauzima Kr i , Pola, ali lijevo od toga je ostala Oštra Glavica, najjača utvrda oko koje se se tijekom Kninske operacije dugo krvaviti...»¹⁰.

No i pored toga što nije uništen protivnik u Vrlici, 20. divizija izvršila je uspješno svoju prvu zadaću u ofenzivi 8. korpusa za oslobođenje Dalmacije. Ona je oslobodila cijelu srednju Dalmaciju, najviše dijelom sama, a onda i u suradnji sa 26. dalmatinskom divizijom koja je došla s Visa.

⁷ Nikola Anić, n.dj.str. 788,796.

⁸ Arhiv VII, k.141, reg.br.1/42 i K.S18,reg.br.20/4 i k 519,reg.br.315• Todor Radošević, n.dj.str. 178-183.

⁹ A.VII, k 1029,reg.br. 3-111 Todor Radošević, n.dj.str.208-216

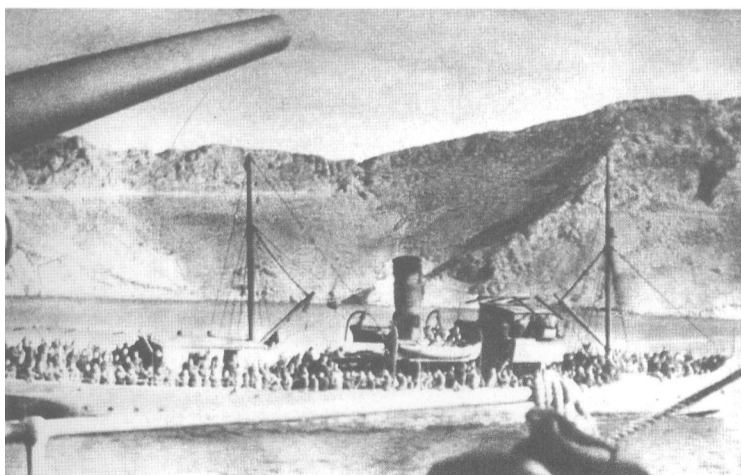
¹⁰ Luka Knezović, Uspjeh obuhvatnog manevra, prilog u knjizi «Kninska operacija», Beograd 1985, str.303.

V.
DESANT NA KOPNO. OSLOBOĐENJE OMIŠA,
BAŠKE VODE, MAKARSKE I ZADVARJA

Oslobođenjem srednjodalmatinskih otoka - Braća, Šolte, Hvara, Korčule i poluotoka Pelješca stvoreni su povoljni uvjeti, solidna operativna osnovica da se može desantirati na kopno između Omiša i Makarske i započeti borbe za oslobođenje Splita i dalje Šibenika i Knina. Postrojbe 26. divizije su se nalazile - na Braću 12. dalmatinska, na Visu 3. prekomorska, a u borbama kod Vukova klanca 1. i 11. dalmatinska brigada. Grupa južnodalmatinskih partizanskih odreda (Biokovski, Mosorski, Imotski i Neretvanski) podinjeni su štabu 26. divizije.

Krajem rujna 1944. štab 8. korpusa namjeravao je 26. diviziju poslati u sjevernu Dalmaciju kako bi zajedno sa 9. 19. i 20. divizijom presjekli prometnice koje vode preko Knina za Liku, ime se slagao i Glavni štab Hrvatske. Međutim, maršal Tito nije prihvatio takvo stajalište, nego zapovjedio da se 26. divizija angažira, sa srednjodalmatinskih otoka, na kopno između Omiša i Makarske i da se dovrši bitka kod Vukova klanca, po čemu je i postupljeno¹.

Parobrod "Ljubljana" prebacuje jedinice 26. divizije, listopad 1944.

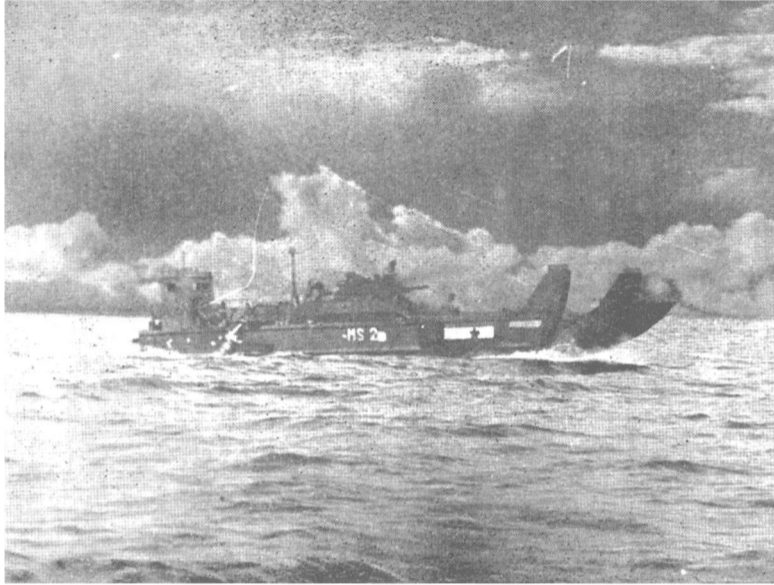
Za desant na kopno postojala je slobodna 12. dalmatinska brigada na Braću i 3. prekomorska na Visu koja je branila do 20. listopada Vrhovni štab i druge organe NOP-a nove Jugoslavije i Dalmacije.

Na sektoru između Omiša i Makarske i do Grljeva blizu Stobreca nalazio se njemački 738. puk 118. lovačke divizije, tri bojne 6. ustaškog zdruga (brigade) i dijelovi 7. oružničke pukovnije. Njemačka Vrhovna komanda 10. listopada naredila je štabu 2. oklopne armije da se evakuiraju s jadranske obale u Dalmaciji i organizira obranu na crti Mostar-Knin-Velebit, tj. na tzv. «Grün» (Zelenoj) liniji. Po etak evakuacije je bio 17. listopada prema planu «Herstgewintter» (Jesenja bura). To noć 17. listopada po elu je povlačenje preostalih dijelova 118. lovačke divizije. Oni su noć 17/18. listopada napustili područje Omiša i povukli se u Zadvarje, kojom prilikom su porušili most na Cetini kod Omiša. Štab 118. divizije se iz Ljubuškog preselio u Klobuk i onda 21/22. listopada svi su vlakovima i kamionima krenuli iz Dalmacije na Srijemski front. Ovim je lijevi bok njemačke 264. divizije kod Splita bio ugrožen².

Povlačenjem njemačkih i ustaških snaga s dijela obale oko Omiša stvoreni su povoljni uvjeti za desantiranje 26. divizije na kopno. Ostali su samo neprijateljski garnizoni u Dubcima, Brelima, Baškoj Vodi i Makarskoj. Desant je počeo 18. listopada kada se s Braća na sektor Omiša u luku Krilo prevezao 1. bataljun 12. brigade koji je krenuo prema Splitu, ali je zaustavljen od njemačkog 892. puka 264. divizije kod Grljeva. Također navečer 18. listopada iz Sumartina je krenuo brodovima IVPOS 3. bataljun 12. brigade i iskrcao

¹ Arhiv VII,k.28,reg.br. 4/9. N.Ani., Dvanaesta dalmatinska brigada, n.dj.str. 108.

² Todor Radošević, Ofenziva za oslobođenje Dalmacije, n.dj.str.157

Prebacivanje tenkova s Bra a u luku Krilo, listopad 1944.

se u rajon Dubaca kod Brela, koja su brzo oslobojena. U gradu je oslobojeno i 200 napuštene i iscrpljene djece koja su bila zatvorena u tzv. «Ustaškom domu».

Kod Dubaca njemačka i ustaška vojska je pružila otpor 3. bataljuna 12. brigade, ali su manevriranjem brzo savladani i krenulo se na Zadvarje. Ovu borbu su podržavali saveznički teški topovi iz rajona Povija s Bra a, a ona saveznička baterija teških topova kalibra 155 mm kod Nerežišća podržavala je od Krila Jesenica prema Splitu 1. bataljun 12. brigade. Kod Zadvarja je bio kraći, ali žestoki sudar, tako da je Zadvarje oslobojeno i prije nego je neprijatelj da baci u zrak, a pripremio je, hidroelektranu Gubavicu (Kraljevac) na Cetini. Nijemci i ustaše su gonjeni prema Šestanovcu, gdje je 3. bataljun ostao neko vrijeme u obrani djelovanja drugih postrojbi 12. brigade³.

Za to vrijeme dijelovi 3. bataljuna 12. brigade od Brela su krenuli prema Baškoj Vodi i Makarskoj. Njemačko-ustaška posada u Baškoj Vodi užurbano se spakirala i pobjegla u Makarsku. To su bili dijelovi njemačkog 738. puka i 2. bataljun 9. ustaške brigade. Tijekom 19. listopada jedinice 3.

bataljuna 12. dalmatinske brigade oslobodile su Makarsku. Grad nisu odsudnije branili ni Nijemci ni ustaše, nego su odstupili, ali su iza sebe ostavili samo pustoš i ruševine. Porušen je veliki dio makarske luke, onda su minirani putovi prema Podgori i Vrgorcu. Ovo, i ranije anglo-američka zračna bombardiranja, Makarska je slijedila na ruševine i pustoš⁴.

Kad je Makarska već oslobojena, nisam utvrdio tko je zapovjedio, 20. listopada s Visa se na brodove IVPOS ukrcala 3. prekomorska brigada i dva bataljuna iskrčala u uvalu Pisak, a narednog dana dva bataljuna u luku Baške Vode. Ove su postrojbe krenule iza 3. bataljuna 12. brigade, a kako se on imao povući prema Omišu, na sektoru Makarske ostala je 3. prekomorska brigada. Uvođenjem 3. prekomorske brigade u cijelu operaciju

Ulazak jedinica 26. divizije u Makarsku 22. listopada 1944.

desanta na kopno nije bilo cjelishodno, uinjen je promašaj, jer je došla tamo gdje više nije bilo neprijatelja, borbe su prestale. Smatra se da bi bilo bolje da se s Visa odmah 3. prekomorska brigada angažirala prema Splitu, ali nije, tako da nije u estvovala ni u oslobođenju Splita, nego se tek

³ N. Anić, 12. dalmatinska brigada, n.dj.str.110-114. Trgo Fabjan, Oslobođenje Dalmacije, VI, br.3-4/1955.

⁴ Arhiv VII, k.1100/1, reg.br.20-5113-

angažira nešto prema Klisu, a više od Solina prema Trogiru kojeg je oslobodila 28. listopada 1944⁵.

Štab 8. korpusa izdao je 20. listopada 1944. zapovijed da se 26. divizija angažira za oslobodjenje Splita. Sutradan, 21. listopada, kod Vrdova na Dinari, tragino je poginuo zapovjednik 8. korpusa general-major Vlado Petković. On je tog dana u 9,45 sati poletio s polja kod Tineva, gdje se nalazio štab 8. korpusa, ali su njegov avion na putu za Vis kod Vrdova oborili engleski zrakoplovi. Dužnost zapovjednika korpusa preuzeo je načelnik štaba, pukovnik Milan Kuprešanin, koji vodi 8. korpus sve do početka Kninske operacije⁶.

Bitka za oslobodjenje Splita mogla je poći. Od istoka se koncentrirala 12. brigada s tenkovima i topništvom, a od Sinja je došla 10. brigada 20. divizije. S Bračom, od Nerežišća djelovala je saveznička dalekometna artiljerija.

Pomorski desant 26. divizije na sektoru Makarske - Omiš prvi je vezni desant takve nakane kojeg je izvela NOVJ. Iako su desantirale samo dvije brigade, a s obzirom na vojno značenje toga, ova borbena djelovanja imaju operativno značenje.

Sadržaj toga je u tome što je sada 8. korpus mogao poći izvođenje korpusnih operacija u kojima će angažirati dvije ili više divizija. U stvari, oslobodjenje Dalmacije od Splita do Neretve, tj. skoro cijele srednje Dalmacije, na jugu od otoka i obale prema unutrašnjosti do crte Livna i Duvna, a na zapadu sve do Nina (jer je 19. divizija privodila kraju oslobodjenje sjeverne Dalmacije) front 8. korpusa se primjerio neposredno na prometnicu Split-Trogir-Šibenik-Drniš-Knin, gdje je sabijena glavna njemačka 264. divizija. Nastupila je vrlo povoljna situacija da se dovede u poziciju tu koja i posljednje njemačke, ustaško-domobranske i etničke snage u Dalmaciji.

Pojavom 26. dalmatinske divizije uz morskobalnu kod Splita, onda 20. divizije kod Sinja i Drniša, 19. divizije pred Zadrom, završena je prva etapa ofenzive 8. dalmatinskog korpusa i mogla je poći druga i posljednja etapa korpusne ofenzive za konačno oslobodjenje Dalmacije.

⁵ N. Anić, 12. dalmatinska brigada, n.dj.str.116., Trgo Fabjan, Oslobodjenje Dalmacije, VIG br. 3-4/1955.

⁶ Arhiv VII, k.523, reg.br.12/2. Todor Radošević, n.dj.str.160.

VI.

SPLITSKA OPERACIJA

Neposredne borbe za oslobodjenje Splita poele su sredinom listopada 1944. godine. U njima sudjeluje 12. dalmatinska i 3. prekomorska brigada 26. divizije, dijelovi 2. tenkovskog bataljuna, 1. tenkovska brigada NOVJ i dijelovi 1. haubičkog divizionariljerijske grupe 8. korpusa. Sa sjevera, od Sinja i Klisa, nastupili su 10. i jedan bataljun 9. dalmatinske brigade 20. divizije, dijelovi Mosorskog partizanskog odreda i 3. prekomorska brigada. U borbama za oslobodjenje Splita sudjeluje Mornarica NOVJ, 1. i 2. eskadrila avijacije NOVJ, i jedinice i ustanove Splitskog vojnog područja.

Borbe za oslobodjenje Splita poele su iskrcavanjem 12. dalmatinske brigade od Krila Jesenice do Baške Vode, 18. listopada, i nastupanjem 20. divizije u rajonu Sinja 24. listopada, a završile se 28. listopada, kada je oslobodjen Trogir. Glavni događaj u svemu tome je oslobodjenje grada Splita 26. listopada 1944. godine.

Borbe za oslobodjenje Splita u stvari nisu ni vođene u samom gradu, već na njegovim prilazima, i to od pravca Omiša i Sinja, otuda su nastupale brigade 26. i 20. divizije. Glavni sudari bili su istočno od Splita, od Strožanca do Zrnovnice i Mravinaca, onda na grebenu Mosora, kod

Dugopolja i Dicma, na prilazima Klisu i u Kaštelima, kod Sv. Kaja, i Divulja. Me utim, nekih oštrih i dugotrajnih borbi oko Splita nije bilo, jer to područje je Nijemci nisu odsudno branili. Takav njemački postupak potpuno se uklapa u ciosplet njihovih mjera u to vrijeme, u zamisli povlačenja s jadranske obale Dalmacije i posjedanje linije Mostar - Knin. Sve je to bilo inicirano općim razvojem tadašnje vojno-političke situacije, stanjem njemačke vojske u Jugoslaviji i posebno u Dalmaciji, pobjedama koje je izvojevala NOVJ u općoj ofenzivi prve etape za konačno oslobođenje Jugoslavije.

U svom ofenzivnom nastupanju do kraja 1944. godine jedinice 26. divizije razbile su njemačke snage i oslobodile Brač, Hvar, Šoltu, Korčulu i poluotok Pelješac i bile su slobodne da po novu etapu za oslobođenje dalmatinske jadranske obale, orijentiraju i se prema Splitu i dolini Neretve. U prvom naletu Drvenik nije oslobođen, jer su ga Nijemci uporno branili zbog položaja oko Splita i Šibenika i zbog pomorskog puta sa sjevernim Jadranom.

Sve se to odvijalo u kontekstu općetne zamisli štaba 26. divizije, iskazane u zapovijesti od 28. rujna, prema kojoj je na kopno istovremeno trebalo prebaciti tri brigade i osloboditi Split dvojnim obuhvatom - od Omišas istoka i šibenske Rogoznice sa zapada, što je kao zadatak dobila 12. brigada. Južno od nje, za nastupanje prema Makarskoj, bila je predviđena 1. proleterska, a prema dolini Neretve 11. dalmatinska brigada. Treća prekomorska brigada i dva bataljuna 11. brigade nalazili su se na Visu za osiguranje Vrhovnog štaba, AVNOJ-a i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije.

Kolika je za neprijatelja bila važnost Splita, najbolje se vidi iz činjenice da je pred samo oslobođenje grada u Split, u kolovozu 1944., došao njemački feldmaršal Maximilian von Weichs (Vajks), komandant Jugoistoka. On je zajedno s komandantom 264. pješadijske divizije general-potpukovnikom Albinom Nacke (Nacke), mornari kim komandantom južne Dalmacije kapetanom bojnog broda Friedrichs (Friedrichsom) i drugim vojnim rukovodiocima 8. i 9. kolovoza izvršio inspekciju trupa i položaja¹.

Njegov dolazak u Split bio je u vezi zamisli njemačke Vrhovne komande o povlačenju s otoka i dalmatinske obale dublje u unutrašnjost, na liniju Mostar-Knin, tzv. liniju «Grün».

Za obranu rajona Splita Nijemci su angažirali cijeli 892. pješadijski puk 264. pješadijske divizije s ojačanjima. Komandno mjesto puka bilo je u Klisu. Komandirao je pukovnik Müller (Miler). Puk je imao tri bataljuna, svaki po četiri etete, ukupno 12 eteta. Prvi bataljun bio je u rajonu Trogira, drugi oko Klisa i Žrnovnice, a Treći u Kaštelima. Od ojačanja puk je imao artiljeriju 2. divizionu 264. divizije i 3. etetu inženjerijskog bataljuna. Osim toga, na obali oko Splita bile su jedinice 944. artiljerijskog puka obalne artiljerije kopnene vojske i obalni artiljerijski divizion 948. mornaričkog artiljerijskog puka. S Nijemcima oko Splita nalazili su se 3. i 26. ustaški bataljun 6. ustaške brigade, Oružni ko zapovjedništvo, Župska redarstvena oblast, domobranci i mornari NDH, te 2. domobranci graničarski bataljun. Sve te snage bile su pod borbenom grupom «Müller».

Njemačka obrana Splita bila je organizirana u tri linije položaja i to:

Prva ili vanjska linija obrane Splita išla je od Strožanca na morskoj obali, preko grebena Perun i sela Žrnovnice na istoku: preko Plišivca i Debelog brda (k.1043) na Mosoru, Dugopolja, Koina brda (k. 487), Košteka (k. 644), sela Grlo i Klisa na sjeveru. Nijemci i ustaše su ovu liniju obrane posjeli grupno. Položaji nisu bili povezani jedinstvenim sistemom rovova i saobraćajnica, ali su zatvarali sve pravce koji od istoka i sjevera vode u Split. Na toj liniji obrane nalazio se 2. njemački i 26. ustaški bataljun. Nijemci su imali 5. etetu u Kučinama, 6. etetu u rajonu Klis-Grlo, 7. etetu u Žrnovnici, a 8. etetu u selu Marin. Ta eteta imala je pripremljene položaje na Mosoru, u rajonu Plišivac (k. 1077) - Debelo brdo (k. 1043).

U Klisu se nalazio štab 892. pješadijskog puka sa štabnom etetom i artiljerijskom baterijom 2. divizionu 264. artiljerijskog puka. S Nijemcima oko Žrnovnice, na grebenu Perun i kod Strožanca, nalazio se ustaški 26. bataljun s tri etete.

Druga linija njemačke obrane išla je od Kile (t.t. 210) i obuhvaćala je Solin i Kaštela i povezivala se s obranom Trogira. Ta linija obrane bila je jako posjednuta u rajonu Solina i Kaštela s dosta vatrenih sredstava protuzračne obrane.

¹ «Kronologija Splita 1941.-1945.» UIRPI. Split str.331.

Treća linija njemačke obrane obuhvaćala je sam grad Split i nalazila se na morskoj obali i u vicama grada, orijentirana za obranu od pomorskog desanta i pravaca koji od Stobreča, Splitskog polja i Solina vode u grad. I ovdje je obrana organizirana u grupnom sistemu, jako utvrđena i posjednuta poglavito artiljerijskim jedinicama.

Glavne njemačke i ustaško-domobranske ustanove nalazile su se uglavnom na splitskoj obali i u pojedinim zgradama u gradu.

Tako je u Splitu i oko njega bilo više od 150 do 200 artiljerijskih cijevi zemaljske, obalne i protuzračne artiljerije. U protuzračnom i protudesantskom smislu Split je bio jedan od najbolje branjenih gradova. Za protuzračnu obranu angažirano je oko 80 protuzračnih topova i mitraljeza raznih kalibara, čak i protuzračni topovi 88 mm, koji su se smatrali najboljim u Drugom svjetskom ratu. Obalni rub je branilo 11 njemačkih baterija artiljerije na Jadranu. Tu su se nalazili i dalekometni topovi kalibra 152 mm. Sve artiljerijske jedinice bile su objedinjene u Obalnu artiljerijsku grupu «Split».

Od njemačkih ratnih brodova u Splitu su najviše bili locirani manji brodovi, kao što su torpedni i desantni brodovi iz 3. i 7. flotile torpednih i 771. bataljuna jurišnih desantnih brodova. Split i okolica bili su najprije od početka svibnja 1944., pod komandom njemačkog pomorskog komandanta srednje Dalmacije, onda do početka listopada pod njemačkim pomorskim komandantom južne Dalmacije, a na kraju su predani pomorskom komandantu sjeverne Dalmacije kapetanu bojnog broda Weygoldu (Vejgoldu).

Osim masovnog minsko-eksplozivnog zaprešivanja Nijemci su u Splitu i oko njega planirali rušenje pojedinih objekata na komunikacijama, značajnih industrijskih objekata i važnijih zgrada. U tu svrhu u Split je 4. travnja 1944. iz Beograda došao njemački general Banzig (Bancig), komandant inženjerije Grupa armija «F», koji je s vojnim komandantima razmotrio sve mjere rušenja lučkih objekata i instalacija.

Rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta Splita doznalo je za njemačke namjere i poduzelo je obimne mjere zaštite. U tome je punu aktivnost pokazao Okružni komitet KPH za Srednju Dalmaciju, Mjesni komitet KPH i Gradski NOO u Splitu. Formirane su borbene i udarne grupe sastavljene od članova Partije, SKOJ-a i drugih antifasista, koje

su imale zadatak da osiguravaju pojedine značajnije objekte u gradu i okolici.

Da bi se spriječio uništenje tvornice cementa Majdan, 19. listopada tajno je u nju ubačena grupa od šest boraca iz Komande mjesta Split i dva terenska radnika pod rukovodstvom Vlade Radića, Marinova iz Klisa, koji je u suradnji sa žandarima 25. listopada osujetio njemačke namjere. S istim ciljem u Split je 23. listopada ušao major Ivo Purišić, komandant Splitskog vojnog područja, s 20 boraca, i zajedno s terenskim radnicima, ilegalcima i aktivistima, spasio grad od velikih razaranja. Na tim zadacima Partija je aktivirala i pojedine domobrane i mornare NDH koji su ilegalno radili za narodnooslobodilački pokret.

Početni napad prema Splitu, na osnovi naredjenja štaba 26. divizije, izvela je sama 12. brigada i to s 1., 2. i dijelovima 4. bataljuna. Ujutro 21. listopada poduzet je napad na neprijateljska uporišta od Grljevca do padina Mosora iznad sela Žrnovnice. Prvi bataljun napadao je obalom pravcem Grljevac-Strožanac. Drugi bataljun nastupao je grebenom Perun prema kapeli Sv. Jurja, četvrti bataljun napadao je Nijemce i ustaše u Žrnovnici. Desno od toga bataljuna nije bilo naših snaga. Tu su trebale biti jedinice Mosorskog partizanskog odreda, ali su se one našle prema Dugopolju i Dicmu, tako da je bio otkriven desni bok i pozadina 12. brigade u napadu na Žrnovnicu, zbog čega se odustalo od daljeg napada.

Napad 12. brigade izveden na vanjsku obranu Splita nije dao očekivane rezultate. Jedino je 1. bataljun oslobodio Grljevac, a ostali bataljuni su vraćeni na polazne položaje. Nijemci i ustaše pružili su snažan otpor. U tome ih je naravno podržala artiljerija s vatrenih položaja kod Klisa, Mravinaca i Solina. Postalo je jasno da se s tako slabim snagama ne može probiti njemačka vanjska obrana Splita i da je potrebna velika tenkovska i artiljerijska podrška napada.

To je uvjetovalo da je štab 26. divizije naredio da se 3. prekomorska povelica iz Makarske i Baške Vode i uputi brodovima prema Omišu. Istovremeno je odlučeno da se na obalu pošalju pojačanja s Bračom u tenkovima i artiljeriji, i to dijelovi 2. tenkovskog bataljuna 1. tenkovske brigade i dvije baterije 1. haubičkog divizionu Artiljerijske grupe 8. korpusa.

U tom istom vremenu, dok se 26. divizija iskrcavala na

Borci 26. divizija na splitskoj rivi, 26.10.1944

obalu i vršila koncentraciju isto no od Splita, sjevernije, u rajonu Sinja prikupljale su se brigade 20. divizije i sukobile s ustaškom Borbenom grupom «Cetina». Naime, Štab 8. korpusa rekao je da se 26. divizija iskrcala na kopno, pa da s njom, 20. divizijom, Dinarskim i Mosorskim partizanskim odredom istovremeno napadne neprijatelja na litavom teritoriju od Sinja do Splita. U noć 5/6. listopada iz Sinja povukli su se u Klis dijelovi 264. pješadijske divizije, tako da je oko Sinja ostala sama ustaška Borbena grupa «Cetina», koja imala oko 1700 vojnika ².

Od organa vojnopozadinske vlasti teritorij oko Splita pokrivalo je Splitsko vojno područje, koje je početkom listopada 1944. godine imalo Komandu mjesta Split, sa sjedištem u selu Korušcu, Komandu mjesta Muševci u Donjem Muševcu, Komandu mjesta Kaštela u selu Striževici i Komandu mjesta Trogir u selu Gustirni (na obali), ukupno 704 boraca i rukovodioca. Komanda mjesta Split osnovana je u srpnju 1944. godine. A njen komandant bio je Pavao Roje. Sjedište Splitskog vojnog područja bilo je u Brštanovu, a komandant područja bio je major Ivo Purišić.

Tako su se oko Splita našle od operativnih jedinica dijelovi 20 i 26. divizije (tri narodnooslobodilačke brigade - 10. i 12. dalmatinska i 3. prekomorska), jedna eta tenkova 2.tenkovskog bataljuna, u prebacivanju dvije baterije 1. haubi kog divizionu Artiljerijske grupe 8. korpusa. Od partizanskih jedinica bio je tu Mosorski partizanski odred, prema Dugopolju, a Dinarski kod Sinja.

Od jedinica i ustanova vojnopozadinske vlasti bile su dvije partizanske eta Splitskog područja i četiri komande mjesta sa svojim stražarskim-zaštitnim jedinicama. Mornarica NOVJ vršila je prebacivanje jedinica i materijalnih sredstava s Visa i Brača na kopno i osiguravala pomorske komunikacije.

Od saveznih snaga na Braču, na vatrenim položajima između Nerežišća i Donjeg Humca, nalazila se britanska baterija dalekometne artiljerije (kalibra 94 mm.), koja je vodila borbu s njemačkom dalekometnom artiljerijom kod

² I.Knežević, i M. urin, 10. dalmatinska brigada. Split 1977., str. 195-201.

Stobre a i time osiguravala prebacivanje jedinica NOVJ na kopno i prema StrožanoA

Zra nu zaštitu i podršku vršila je X. i 2. eskadrila NOVJ, detašmani koje su bili na aerodromu Vis i u Južnoj Italiji.

Na planu oslobodjenja Splita radili su štab 8. korpusa i štab 26. divizije. Još dok su se nalazili na Visu Vrhovni štab NOV i POJ i Vrhovni komandant maršal Tito usmjeravali su 26. diviziju u ofenzivnim naporima na srednjodalmatinske otoke i obalu, jer je jedan od osnovnih ciljeva prve faze ofenzive 8. korpusa bio oslobodjenje Splita. Nad tim pitanjima bdjela su i rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta Dalmacije. Svoje napore za oslobodjenje grada usredotočili su i ilegalna rukovodstva NOP-om na otoku organiziraju i i pripremaju i stanovništvo za oslobodjenje.

Napad jedinica 26. i 20. divizije na njemačko-ustašku splitsku i sinjsku grupaciju počinje 25. listopada, ime se po njemu realizirati druga etapa splitske operacije. Tog dana avijacija 1. i 2. eskadrile NOVJ u dva navrata tukla je neprijatelja u Klisu. Prvi napad je izveden između 9,35 i 10,45, a drugi poslije podne od 14,10 do 15,10 sati. Težište zračnog napada bili su vatreni položaji njemačke artiljerije u tvrđavi Klis i komandno mjesto njemačkog pješadijskog puka. Naredna tri dana - 26., 27. i 28. listopada, kada su najviše trebali zrakoplovi podržati napad i gonjenje Nijemaca i ustaša, nisu se pojavili nad bojištem «radi kišnog i oblačnog vremena» - kako stoji u bojnoj relaciji 1. lovačke eskadrile NOVJ⁴.

Dalmatinska 12. brigada istovremeno je 25. listopada 1944. godine krenula u napad s tri bataljuna - 1., 2. i 4. na frontu od Strožanca do Žrnovnice.

Prvi bataljun napao je i razbio njemačko-ustaške snage u Strožancu i stigao do blizu mosta na rijeci Žrnovnici ispred Stobre a. Iz podzemnih tunela istočno od mosta Nijemci su pružili žestok otpor, ali su savladani. Međutim kako je most na rijeci Žrnovnici bio porušen, nije se brzo mogla prijeći rijeka. Glavnina bataljuna je nastavila s napadom, prešla rijeku Žrnovnicu i počinje nastupanje prema njemačkim položajima na Kili i oko Firula, i s istočne strane prodrla u grad.

Za to vrijeme jedna eta 1. bataljuna izvršila je napad na neprijateljske snage na grebenu Perun i uspjela ih odbaciti prema kapeli Sv. Jurja gdje se vodila jaka borba. Pod snažnim pritiskom naših boraca neprijatelj je bačen s grebe-

na Perun i iz rajona kapele Sv. Jurja u dolini Žrnovnice, usprkos jakoj vatri njemačke artiljerije s Kile i od Firula.

Prema Žrnovnici napadali su 2. i 4. bataljun 12. dalmatinske brigade. Napad je uspio iako su Nijemci i ustaše pružili snažan otpor i imali dobru vatrenu podršku artiljerije. Ispred dva naša bataljuna našle su se dvije njemačke ete (jedna u Žrnovnici, a druga u selu Marin) i ustaše. Bataljuni su zauzeli Žrnovnicu, osim školske zgrade, obišli njemačke položaje i krenuli izmeću Korešnice i Mravinaca prema Splitu. Navečer oko 23 sata u Žrnovnici je likvidirana preostala neprijateljska posada koja se nalazila u školskoj zgradi. U tom napadu bataljuni 12. brigade imali su podršku dijelova 2. tenkovskog bataljuna. Ubijeno je 20 neprijateljskih vojnika, 15 zarobljeno i 20 ranjeno. Neprijatelj se u toku noći povukao. Gonjenje nije išlo brzo, jer je teško i bilo jako nevrjeme i tenkovi su morali sačekati jutro pa onda krenuti prema Solinu. Ujutro oko 6.00 sati 26. listopada jedinice 12. dalmatinske brigade su bez borbe ušle u Split, došli od stanovništva s velikim veseljem. Zarobljeno je 700 domobrana, žandara i policajaca i zaplijenjena je velika količina ratne opreme⁵.

Bez obzira na sve to, neprijateljski položaji na prvoj, drugoj i trećoj liniji obrane Splita s istočne strane bili su najvećim dijelom prvog dana napada probijeni. Nijemci i ustaše su se povukli tek u toku noći 25/26. listopada nakon što su u sudaru s 12. brigadom doživjeli poraz i pošto su izgubili ključne pozicije istočno od grada. To priznaje i štab njemačke 264. divizije, u Dnevniku kojeg za 25. listopada piše: »Neprijatelju je uspjelo da naše jedinice koje su se nalazile na istočnoj divizijskoj granici privremeno okruži«. Ovdje se nije radilo o nekom većem okruženju, osim što je bila opkoljena neprijateljska grupacija kod škole u Žrnovnici. Više je ovdje riječ o razbijanju njemačko-ustaških snaga koje su pripadale njemačkoj 2. i ustaškom 26. bataljunu, što ih je, pored ostaloga, prisililo na povlačenje prema Solinu i Kaštelima.

Kad je 25. listopada probijen s istočne strane front njemačke borbene grupe «Müller», iza 2. i 4. bataljuna 12.

³ AVII.k.l 103-1 br.reg.1-4

⁴ Arhiv VII k. 16A.br.reg.4II.

⁵ Arhiv VII.k. 1103. br. Reg. 5-7.

Ulazak u Split, 26.10.1944.

brigade pokrenula se glavina 3. prekomorske brigade koja nije imala dodira s neprijateljem, sve dok 26. listopada nije stigla u Solin. S njom se kretala i tenkovska eta 2. tenkovskog bataljuna. Tenkovi su ujutro 26. listopada stigli do rijeke Žrnovnice, koju nisu mogli brzo prije i zbog nadošlih voda s južnih padina Mosora i porušenih mostova. Kada su tenkovi prešli rijeku Žrnovnicu, krenuli su preko Mravinaca za Solin, ali su se dosta sporo kretali radi minskih polja koja su se morala o istiti, tako da su tenkovi stigli u Solin tek oko podne 26. listopada, kada se neprijatelj povukao u pravcu Kaštela[^].

U isto vrijeme kada je 25. listopada po eo napad 12. brigade 26. divizije prema Splitu i 1. ete 2. bataljuna 3. prekomorske brigade na Mosoru, nešto sjevernije, južno od Dugopolja pojavio se 1. bataljun 3. prekomorske brigade, koji je imao zadatak da oslobodi Dugopolje i produži nastupanje prema Klisu.

'Slobodna Dalmacija' je posebnim izdanjem popratila oslobo enje glavnog grada Dalmacije 26.10.1944

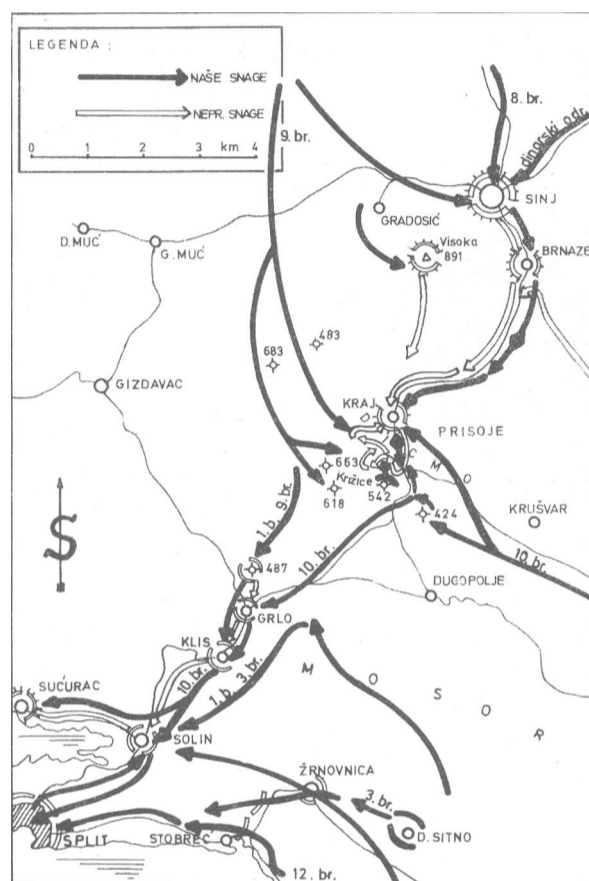
Oko Dugopolja nalazile su se ustaše iz Borbene grupe «Cetina» koji su organizirali položaje oko Dugopolja. Naro ito su jako bili utvr eni položaji u selu Bali , na Gradini, kod crkve Sv. Roka u Dugopolju i kod crkve Sv. Gospe na raskrsnici putova Dicmo-Dugopolje i u samom Dugopolju, gdje se nalazilo više armirano-betonskih bunkera. Ustaše je podržavala njema ka artiljerija s Klisa i minobaca i iz sela Grlo.

Ujutro 25. listopada jedinice

1. bataljuna 3. prekomorske brigade došle su u dodir s ustašama južno i isto no od Dugopolja, razvile se za borbu i izvršile napad. Bez obzira na teško kraško zemljište i jaku obranu neprijatelja prekomorci su brzim napadom razbili ustašku obranu oko Dugopolja, prodrli u mjesto, uništili više ustaških bunkera i oko 13 sati oslobodili Dugopolje.

Glavni napad 20. divizije na neprijateljsku grupaciju u rajonu Sinja otpo eo je tako er 25. listopada, u isto vrijeme kada se ustaška Borbena grupa «Cetina» po ela povla iti prema Dicmu. Direktno na Sinj krenuli su 8. i dijelovi 9. brigade i Dinarski partizanski odred, koji su ga brzo oslobodili. Iz Sinja prema Dicmu, u gonjenju ustaša, krenula su dva bataljuna 8. brigade i jedan tenk. Za to vrijeme ve su južno od Dicma bili 10. brigada i dijelovi Mosorskog partizanskog odreda,

6 Tre a prekomorska brigada je nastauila djelovati od Solina prema Trogiru.

Oslobo enje Sinja, Klisa, Solina i Splita 25.-26. listopada 1944.
Preuzeto iz L. Knezovi : Deseta dalmatinska udarna brigada, Split 1977.

koji su posjedanjem položaja izme u Dicma i Dugopolja, na liniji Bubova a - Križi e - Orlova a, zatvorili odstupnicu ustašama. Tada se preko Male Gradine, zapadno od Dicma, pojavila i glavnina 9. brigade. Po eo je koncentri ni napad na ustaše u rajonu Dicma, koji su potpuno razbijeni i prisiljeni na predaju. Samo se nekoliko ustaških grupica spasilo bijegom, ostali su zarobljeni. Time je ustaška Borbena grupa «Cetina» prestala postojati.

Nakon razbijanja ustaša kod Dicma 10. brigada i 1. bataljun 9. brigade krenuli su prema Klisu. Tu su jedinice 10. brigade došle u dodir s 1. bataljunom 3. prekomorske brigade koji je oslobodio Dugopolje. Poslije slabog otpora neprijatelj se povukao iz sela Grlo, a onda i iz Klisa. U napušteni Klis se ušlo u toku no i 25/26. listopada. Gonjenje neprijatelja nije nastavljeno tijekom no i zbog velikog broja minskih polja.

Ujutro 26. listopada jedinice 10. brigade stigle su u Solin i oko 7 sati u Split, gdje je 4. bataljun te brigade zarobio oko 200 neprijateljskih vojnika. Poslije toga su dijelovi 10. brigade napustili Split i vratili se u Klis i Dicma radi odmora.

U borbama od Sinja do Klisa 20. divizija je, pored ubijenih zarobila 1680 neprijateljskih vojnika i oficira, među kojima i zapovjednika ustaške Borbene grupe «Cetina» pukovnika Poto nika. Zaplijenjeno je 11 topova, 74 mitraljeza i puškomitraljeza, 36 minobaca a, 2208 pušaka i druga ratna oprema. Jedinice 20. divizije imale su samo 9 mrtvih i 31 ranjenog.

Istovremeno kada su jedinice 20. i 26. divizije vodile borbu oko Splita i Sinja, prema Splitu su krenule i jedinice Splitskog vojnog podru ja. U toku 25. listopada Komanda Splitskog vojnog podru ja doznala je da Nijemci namjeravaju napustiti Split, pa je odmah uputila dio svojih snaga u izvi anje njema kih položaja kod Klisa, Solina i Kaštel Su urca. Za taj zadatak Komanda podru ja imala je dvije partizanske ete. Izvi anjem je utvr eno da su Nijemci napustili znatan dio svojih položaja, izme u kojih se u toku dana 25. listopada probila jedna desetina u centar Solina. Oni su naišli na osiguranje Nijemaca blizu raskrsnice putova Solin-Klis i kod mosta na rijeci Jadro koji je bio porušen. Koriste i sumrak iz Solina su jedinice Splitskog vojnog podru ja krenule za Split u koji su, prema njihovom borbenom izvještaju, ušli u toku no i 25/26. listopada 1944. godine.

Dok su se jedinice NOV približavale Splitu, u gradu je bilo sve na oprezu. Pod rukovodstvom Mjesnog komiteta KPH i Gradskog NOO-a naoružane borbene i udarne grupe, lanovi Partije i SKOJ-a, antifasisti i drugi rodoljubi, zajedno s uba enim borcima Komande mjesta Split i onim domobranima i mornarima NDH koji su se priklju ili narodnooslobodila kom pokretu, uvali su od rušenja i uništavanja najzna ajnije objekte u gradu. Novinar Kisi opisuje da su Nijemci 25. listopada oko 22 sata bacili u zrak dio obale i zapalili skladište municije u ku i Katalini na igi i da su u toku no i posljednji njema ki vojnici napustili Split «ostavljaju i žalost, uspomene nasilja, bombardiranja i plja ku». Rano ujutro kod crkve Dušica ubijen je ustaški zapovjednik major Bednjanac kada je automobilom namjeravao pobje i iz grada.

Iako je padala kiša, ve u 6,30 sati sav Split bio je na

Brodovi Mornarice NOV kod Splita u vrijeme oslobođenja grada, listopad 1944.

ulici. Na vijest da dolazi NOVH oduševljenju nije bilo kraja. Prve jedinice NOVH doekane su najsveanije, najradosnije. Crkvena zvona su slavila. Split je bio oki en hrvatskim i jugoslavenskim zastavama. Oko 10 sati paradnim korakom gradom su marširale jedinice 12. brigade koje su bile predvi ene da same u u u Split i da na sve ani na in simboliziraju ulazak jedinica NOVH u grad.

Drugi bataljun 11. dalmatinske brigade ulazi u osloboeni Split na putu za Solin, listopad 1944.

Osloboenje Splita bilo je za narodnooslobodilački pokret od presudne važnosti, jer su na to djelovali politički i vojni razlozi.

Politički je osloboenje Splita značilo jednu od velikih pobjeda u završnoj ofenzivi NOVJ, sa snažnim političkim efektom ne samo u Dalmaciji nego i u Jugoslaviji. Prije Splita

reokupaciju balkanskog prostora i razne kombinacije o savezni komiskrcavanju u Dalmaciji, pri emu je Split trebao imati svoju posebnu ulogu.

Veliko je i vojno znaenje Splita. Na prvom mjestu svojom pozicijom Split je snažno utjecao na ofenzivne napore 8. korpusa i Mornarice NOVJ, jer bez osloboenja Splita nije se moglo zamisliti kona no osloboenje ostalih krajeva Dalmacije i razvoj borbenih djelovanja prema Bosni i Lici. Zatim, Split je svojim ljudskim i materijalnim rezervama ojaao sposobnost 8. korpusa i Mornarice NOVJ za daljnju ofenzivu. Trebalo je, uostalom, što prije osloboditi Split i kao centar kopnenih i pomorskih komunikacija za ofenzivu prema unutrašnjosti i zapadnim krajevima Jugoslavije.

Osloboeni Split, 27. listopada 1944. u trenutku dolaska dalmatinskih rukovodilaca s Visa u Split

kona no je osloboeno samo nekoliko gradova Jugoslavije, kao što su Beograd, Niš i Novi Sad. Prema tome, Split je jedan od prvih većih gradova Jugoslavije koji su kona no osloboeni, i to bez u eš a ikakvih snaga sa strane. Split je oslobodila sama NOVH. Prisustvo jedne britanske baterije na Bra u može se pri tome zanemariti.

Osloboenje Splita imalo je svoje političko znaenje s obzirom na ondašnju britansku politiku, naročito na Churchillovu

VII.
OSLOBO ENJE SJEVERNE DALMACIJE
- BENKOVAC, OBROVAC, ZADAR

Borbe za oslobo enje sjeverne Dalmacije najduže su trajale u cijeloj Dalmaciji. Po ele su 7. rujna, a završile oslobo enjem Zadra 31. listopada 1944. Toliko su trajale borbe u sjevernoj Dalmaciji zbog odluke njema kog zapovjedništva koje je posebno cijenilo operativnu i stratešku vrijednost tog dalmatinskog područja. Prvo radi zna ajnih luka, gradova i prometnica, kao i konfiguraciji terena jer se i tijekom prve polovine 1944. u njema koj Vrhovnoj komandi cijenilo da se anglo-ameri ke trupe iz Italije mogu dosta lako prebaciti u Dalmaciju, a to je, kako su oni cijenili sjeverna Dalmacija, s lukama Split, Šibenik i Zadar. Otuda su tolika bombardiranja Zadra i njegovo rušenje od kraja 1943. i tijekom 1944. godine. Onda, njema ko zapovijedanje je znalo da glavna prometnica za snabdijevanje Titovih partizana u Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni ide od Visa najviše na sjevernodalmatinske otoke i preko sjeverne Dalmacije u Liku i prema Bosni¹. Iz tih razloga njema ko zapovijedanje dovelo je i držalo u sjevernoj Dalmaciji vrlo jake snage - obi no jedan 891. puk 264. divizije, jedan puk 373. legionarske divizije, dva puka njema ke jedne od najboljih divizija - I. brdske divizije, kao i dva samostalna puka 91. motorizirani i puk «Brandenburg». Tu su i ustaške snage iz 7. brigade, kao i etnici Draže Mihailovi a iz kninske divizije popa uji a. Istina, I. brdska divizija otišla je iz sjeverne Dalmacije za Liku i Baniju u velja i 1944. a 92. motorizirani i 1. puk «Brandenburg» napustili su sjevernu Dalmaciju 9. rujna 1944. i otišli prema Beogradu². Kada je po ela završna ofenziva 19. dalmatinske divizije za oslobo enje sjeverne Dalmacije tu su se nalazili - dijelovi 373. legionarske, 891. puk 264. pješa ke divizije i još više samostalnih pješa kih i topni kih sustava (oko 10.000 vojnika),dio 7. ustaškog zdru ga (brigade) i ustaška milicija (1.500 vojnika), skupina talijanskih fašista i 5 etni kih brigada (oko 1000 vojnika), ukupno ja ine oko 12.500 ljudi³.

Na operativnom području sjeverne Dalmacije, južnog dijela Like i zapadnog dijela Kninske krajine nalazila se 19. dalmatinska divizija (zapovjednik pukovnik Stanko Parma , komesar potpukovnik Petar Babi) sastav koje su inile 5., 6. i 14. dalmatinska brigada, onda - Kninski, Prominski, Benkova ki, i Zadarski partizanski odred. Na obrani otoka - Dugi otok, Kornati, Žirje, Iž i Ugljan nalazio se III. pomorsko-obalski sektor s jednim mornari ko-pješa kim bataljunom. Ukupno je 19. divizija imala 4.212. boraca, to je manje do jedne tre ine u odnosu na snage neprijatelja. Bez obzira na takav odnos snaga, po zapovijedi 8. korpusa 19. divizija je krenula u završne borbe za oslobo enje sjeverne Dalmacije.

Osmog rujna 1944. izveden je prvi napad na Benkovac, glavno uporište njema ke vojske. Napadale su ga 5. i 6. dalmatinska brigada. Neprijatelj je pružio žestok otpor iz jako utvr enih položaja na ivici grada i 10. rujna Benkovac je bio slobodan. Ali, sutradan uslijedio je napad dijelova 891. njema kog puka 264. divizije i 7. ustaškog zdru ga koji su ušli u Benkovac, jer od naših snaga nije uporno branjen da bi se izbjegle velike žrtve. Nakon odre ene stanke, 19. divizija pripremila je drugi napad na Benkovac u kojem se nalazilo oko 1.000 Nijemaca, ustaša i etnika. Opet ga 4. listopada napadaju 5. i 6. dalmatinska brigada. Tada je iz južne Like pokrenut 384. puk 373. legionarske (hrvatske) divizije. Stigli

¹ N.Ani , *Doktorska disertacija*, str. 152,159.

² N.Ani , *Njema ka vojska u Hrvatskoj 1941-1945*. Zagreb, 2002. str.211.

³ Dr. Mladen Coli , *Zna enje borbe i bojevi na području sjeverne Dalmacije u NOR-u 1941.-1944• saop enje na znanstvenom skupu u Zadru 5.-7. XI.1979. Da bi zbog etnika izbjegli komplikacije s Paveli em, Nijemci su po etkom lipnja 1944• g. etnike u sjev. Dalmaciji preimenovali u «Hrvatske borbene jedinice». Arhiv VII, reg.br. 1/17-4. Damjanovi Danilo, *Od ustanka do pobjede, Rijeka 1984., str. 110-130.**

Detalj iz borbe za Benkovac, 6. listopada 1944.

su do Karina, ali nisu oslobodili partizanske blokade Benkovac. Sedmog listopada izveden je posljednji napad na Benkovac, pa je, uz osjetne gubitke, toga dana konačno oslobođen, a njemačke i ustaške jedinice s etnicima probile su se prema Biogradu na moru⁴. Oslobođenjem Benkovca značilo je mnogo za manevriranje i dalje djelovanje 19. divizije, a njegov pad bio je od velikog vojnog i političkog značaja.

Njemački oficir zarobljen u borbama za Benkovac, listopad 1944.

Sada su poele borbe za oslobođenje Karina i Obrovca kojeg je držala njemačka borbena grupa «Hermann» (inili su je ustaše i dijelovi njemačkog 383. puka). U napad krenu 5. i 6. dalmatinska brigada. One su prisilile Nijemce da 14. listopada napuste Karin i povuku se prema Obrovcu, ali su pri povlačenju porušili most na Karišnici. I u Obrovcu su se nalazili dijelovi legionarske 373. divizije, i odsudno su branili grad. Napad 6. dalmatinske brigade izveden 14. listopada prisilio je Nijemce i ustaše da se oštro brane, štab 19. divizije forsirao je napad na Obrovac, ali ga ni sada nisu zauzeli, nego tek kasnije, kod općeg njemačkog povlačenja s Velebita⁵.

Ostali dijelovi sjeverne Dalmacije oslobađaju se do kraja listopada 1944. godine. Najprije su oslobođene Bribirske Mostine, Ševraska i Smrdelja i dolaze do blizu Promine i kori-

⁴ Todor Radošević, *Ofenziva za oslobođenje Dalmacije*, Beograd, 1965., str. 41-44., 56-63., 217-219. Zbornik NOR-a, tom V knj. 34., str. 392-395., 497-441. Dragutin Grgurević, *Devetaesta sjevernodalmatinska divizija*, Zagreb, 1964., str. 163-185.

⁵ Dr. Mladen Colić, isto djelo, str. 511.

Naoružani brodovi Mornarice NOVJ pred Zadrom, listopad 1944.

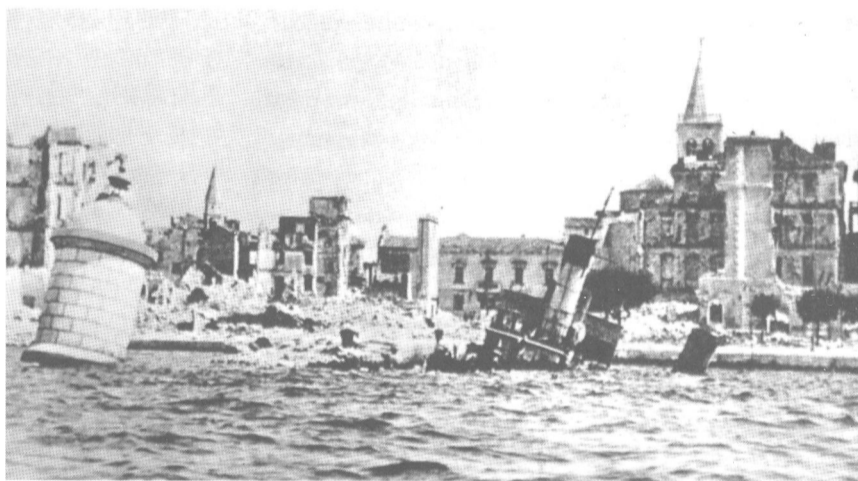
ta rijeke Krke. Ostao je iza le a Zadar. Zapovjednik njema kog 891. puka dobio je 12. listopada zapovijed od stožera 264. divizije da evakuira Zadar i okolna uporišta, najviše da se probije od Zadra preko Drniša za Knin. Po zapovijedi štaba 8. korpusa 19. divizija imala je završiti oslobodjenje sjeverne Dalmacije i glavnom se pojaviti na cesti koja od Knina vodi prema Graacu, potom su i postupili, tako da su brzo izbili na tu cestu u rajonu Prevjes (2. studenog) i presjekli Nijemcima u Kninu glavnu odstupnicu prema Lici.

Prema Zadru 19. divizija šalje samo slabije snage i nema nakane da ga napada, jer su cijenili, što je bilo to no, da se ga Nijemci napustiti. Tako se i dogodilo. Dijelovi 14. dalmatinske, dok su se borile kod Skradina i stupile u borbeni dodir sa 26. dalmatinskom divizijom, iz Zadra je krenuo konvoj njema kog brodovlja s posadama iz Zadra i Nina. Jedan konvoj se odvojio i krenuo prema Rijeci, 30. listopada. U tom konvoju bili su dijelovi 771. pio-

nirskog bataljuna, onda dijelovi bataljuna obalskih lovaca «Brandenburg» i razno obalsko topništvo. Pod borbenom grupom «Schecker» iz Zadra su se brodovima povukli ostali dijelovi 891. puka 264. divizije i u toku no i 30/31. listopada prošli pored Biograda na moru, uzeli tamošnju njemačku posadu u Tijesnom, pa su svi skupa stigli 31. listopada 1944. u Šibenik.

31. listopada 1944. u Zadar je ušao Zadarski partizanski odred i odmah preuzeo mjere za uspostavljanje normalnog života u gradu koji je bio sav u ruševinama. S Dugog Otoka, iz sela Sali, u Zadar je 2. studenog stigao i štab III. pomorsko-obalskog sektora. Ovim su završene borbe u sjevernoj Dalmaciji koju je potpuno samostalno oslobodila 19. dalmatinska divizija sa svojim brigadama, partizanskim odredima i pomorskom pješadijom. Potpuno su razbijene ustaške i etničke postrojbe, Mussolinijevi fašisti Zadra, a njemačke su snage pretrpjele znatne gubitke u ljudstvu i materijalu⁶.

Svoje oslobodjenje Zadar je dočeka u ruševinama: obala u studenom 1944.

⁶ Obrad Egi, *Narodnooslobodilački partizanski odred za sjevernu Dalmaciju*, Split, Zbornik br. 4., str. 335-349. *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945.*, Beograd 1963., knj. 2, str. 615-617. Vlado Marić, *Borbe dijelova 19. divizije u okruženju*, VIG 2-31/1956, str. 39-41. Zbornik NOR-a, tom XII, knj. 31, str. 419-424. Jovan Vasiljević, *Mornarica NOVJ*, Beograd 1972, str. 294-295.

U osloboenom Zadru, studeni 1944.

Od posebnog je znaenja bilo osloboenje Zadra, koji se od 1918. do kapitulacije Italije 8. rujna 1943. nalazio pod talijanskom okupacijom i upravom, a od rujna 1943. do 31. listopada 1944. držale su okupaciju Zadra njemačke postrojbe, uz pomoć i potporu Mussolinijevih fašista iz socijalne države Italije. Zadar je vraćen matičnoj Hrvatskoj. Do kraja rata u njemu je bilo sjedište Glavnog štaba Hrvatske, onda i

drugog političkog rukovodstva federalne Hrvatske. Brigade 19. sjevernodalmatinske divizije, osloncem na svoj matični teritorij, nastavile su djelovanje u sustavu 8. korpusa u borbama za osloboenje Knina, Mostara i od Like pa sve do Rijeke i Ilirske Bistrice, gdje je dočekala kraj rata.

VIII.
ŠIBENSKA OPERACIJA - OSLOBODENJE
ŠIBENIKA I DRNIŠA

Šibenska operacija obuhvaća ofenzivno djelovanje 8. dalmatinskog korpusa nakon oslobodjenja Splita i Trogira u namjeri da se oslobode Šibenik, značajna pomorska luka, privredni i prometni centar, a onda i Drniš, također važan prometni centar i stvoriti operativna osnovica za nastavak ofenzive prema Kninu i time završiti oslobodjenje Dalmacije. Budući da su 9. i 20. dalmatinska divizija djelovale na odvojenim operativnim prostorijama oko Sinja, Vrlike, Dinare, Livna, Imotskog i prema Mostaru, za izvođenje šibenske operacije ostala je samo 26. dalmatinska divizija kojoj će pomoći i iz sjeverne Dalmacije 19. divizija u oslobodjenju sjeverne Dalmacije sve do rijeke Krke, do crte Skradina i dalje na sjever.

Pošto je oslobodjen Split i Trogir, štab 8. korpusa zapovjedio je 26. diviziji da se kompletna prikupi na sektoru Trogira i Kaštela i uz podršku topništva i tenkova krene prema Vrpolju i Šibeniku, pa onda na Drniš i da uništi njemačke snage koje se nalaze u tom rajonu. U sastavu 26. divizije, u Trogiru i Kaštelima, bila je samo 12. dalmatinska i 3. prekomorska brigada, nedovoljne snage za krupan operativni cilj oslobodjenja Šibenika i Drniša. Zato se moralo sačekati, nastala je jedna operativna pauza dok u sastav divizije ne stignu I. dalmatinska proleterska ili dalmatinska brigada. One su, kako smo prethodno kazali, završili bitku kod Vukovog klanca i onda su mogle krenuti u sastav divizija. Prva brigada stigla je u Trogir 28. i 29. listopada i odmah krenula prema Vrpolju. Potom je u rajon Trogira stigla ili dalmatinska brigada. U Kaštelima se prikupila Artiljerijska grupa 8. korpusa i 1. tenkowska brigada (bez I. bataljuna koje se nalazio u Hercegovini u sastavu 2. udarnog korpusa) Koncentracija je završena 31. listopada i moglo se krenuti u napad na Šibenik.

Dok je 26. divizija pripremala napad na Šibenik, nje-

ma ka 264. divizija užurbano je vršila evakuaciju iz Šibenika za Drniš, pa i onih snaga koje su u Šibenik stigle iz Zadra i Biograda na moru. U rajonu Šibenika, 1. studenog, uoči napada 26. divizije, nalazile su se sljedeće njemačke snage: 893. puk 264. divizije sa 1. i 2. bataljunom, 2. bataljun 892. puka, 4. i 7. baterija 264. artiljerijskog puka, 582. mornarički bataljun, dijelovi bataljuna obalskih lovaca «Brandenburg», dvije baterije 540. mornaričkog obalskog divizionu i dijelovi 3. divizionu 944. obalskog artiljerijskog puka. Sve te snage obrazovale su Borbenu grupu «Alerman» pod zapovijedi majora Alermana, zapovjednika odsjeka Šibenik i 893. puka. U selima Lozovcu, Konjevratima i Žitni u nalazile su se jedinice Dinarske etničke oblasti popa i uži, a dalje prema Drnišu po selima je bila ustaška milicija. U rajonu Drniša bili su dijelovi njemačkog 891. puka, štab 892. puka koje se povukao iz Splita, a vodio ga je pukovnik Müller, sada postavljen za zapovjednika odsjeka Šibenik-Drniš. Šibenik su Nijemci jako utvrdili na dosta borbenih položaja, brojnim utvrđenim tokama i minskim poljima. Također su dobro utvrdili objekte na prometnici Šibenik-Drniš i oko Drniša i Konjevrata¹.

Za izvođenje šibenske operacije, u suglasnosti s direktivom štaba 8. korpusa, 31. listopada štab 26. divizije izdao je svoju zapovijed za oslobodjenje Šibenika i Drniša. Direktno na Šibenik upućena je 1. dalmatinska proleterska brigada koja ana tenkovima 1. brigade. Na Konjevrate je upućena 11. dalmatinska brigada u namjeri da se odmah presije jedina prometnica kuda će se njemačke postrojbe

¹ Arhiv VII, k. ISA, reg.br. 6II

² Arhiv VII, k. 1100, reg.br. 20/3.

³ Todor Radošević, *Ofanziva za oslobodjenje Dalmacije*, Beograd 1965.str.200.

povlađiti iz Šibenika za Drniš. Dalmatinska 12. brigada trebala je presjeći prometnicu Šibenik - Drniš kod Debeljaka, s 1. dalmatinskom od sjevera trebala osloboditi Šibenik i prodrijeti prema Skradinu, poraziti etnike kod Lozovca. Treća prekomorska brigada stavljena je u rezervu, a Artiljerijska grupa podržavala je 1. i 12. dalmatinsku brigadu. Dio tenkova se angažirao prema Konjevratima radi presijecanja prometnica prema Drnišu. Pozadina divizija bila je u Trogiru, a štab 26. divizije kretao se iza 1. dalmatinske brigade. Bila je predviđena i saveznička podrška². Štab 8. korpusa obavijestio je štab 26. divizije da su njemačke snage u Šibeniku ojačane onima koje su došle od Zadra i Biograda, pa da zbog toga nikako ne sabija njemačku vojsku u grad Šibenik, nego da ga se tu otvorenom, kada se pokrene iz Šibenika za Drniš⁴.

Tijekom 1. studenog sve su postrojbe 26. divizije pripremale napad i tijekom noći i 1/2. studenog pošle u opći napad. Odmah je 11. dalmatinska brigada izbila kod Konjevrata na cestu koja dolazi iz Šibenika i razbila tamošnje etnike. Isto je učinila i 12. brigada, koja je zauzela Debeljak, porazila etnike kod Lozovca i zatvorila izlaz Nijemcima iz Šibenika. Ujutro 2. studenog 1. dalmatinska brigada zauzela je Vrpolje i s tenkovima krenula na Šibenik. Neprijatelj je pružio žilav otpor, ali su se nadmoćne snage 1. dalmatinske s tenkovima približile gradu od istočne strane. Tada je intervenirao štab njemačkog 15. brdskog korpusa, koji je po suglasnosti štaba 2. njemačke oklopne armije iz Vrnjačke banje, odobrio da 264. divizija napusti Šibenik. Njemačka Borbena grupa «Alerman» kreće u proboj preko Debeljaka i motorizacijom cestom od Šibenika za Konjevrate i Drniš. Poveljena odlučujuća bitka. Prva je brigada sa tenkovima ulazila u grad, 12. je napala njemačku kolonu kod Debeljaka, a 11. dalmatinska je s tenkovima udarila na njemačke kolone u povlačenju. Nijemci su u Šibeniku razorili više topovskih obalskih baterija, neki su njemački vojnici pobjegli brodovima iz Šibenika prema Rijeci, a glavnina je krvarila na cesti od Šibenika do

Dokument 1. dalmatinske brigade u Šibeniku, 3. studenog 1944.

Konjevrata. Grad Šibenik bio je sava na nogama kada su proleterci 1. dalmatinske ujutro rano ulazili u grad, 3. studenog 1944. Šibenik je slobodan. U njega je početkom 1945. došao Hrvatski antifašistički sabor, poznat kao ZAVNOH.

Na cesti između Konjevrata i Debeljaka potpuno je poražena njemačka motorizirana kolona. Naši su tenkisti, iako su bili laki tenkovi tipa «Stjuard», ušli u borbu i sve pred sobom porazili. Prema Konjevratu krenula je 12. dalmatinska i 3. prekomorska brigada. Kod Skradina se 12. brigada spojila sa 14. dalmatinskom brigadom 19. divizije. Put za Drniš bio je slobodan. Od 1700 njemačkih vojnika i 70 motornih vozila u Drniš se uspjelo probiti oko 300 vojnika i 20 motornih vozila. Nijemci nisu branili Drniš, nego su ga napustili 4. studenog 1944. Po zapovijedi 264. njemačke divizije nova crta obrane postavljena je na padinama Promine i sve do rudnika u Siveri u.

U Drniš su ušle postrojbe 26. divizije i odmah produžile kretanje prema Kninu, ali su kod Promine privremeno stali. Od istoka se pojavila 20. dalmatinska divizija. U Drnišu se kao rezerva 26. divizije našla 12. dalmatinska brigada, ostali su bili na položajima. Nakon kraće stanke po etičke i nove

⁴ Fabjan Trgo, *Ostobojenje Dalmacije*, VIC br. 3-4/1955, *Nani Dvanaesta dalmatinska brigada*, Supetar na Braču, 1984., str. 125.

velika Kninska operacija i time kona no i potpuno oslobodila Dalmacije⁵.

U Šibenskoj operaciji 26. dalmatinska divizija je postigla značajan uspjeh: onemogućila plansko povlačenje njemačke Borbene grupe «Alerman» i nanijela joj vrlo velike gubitke. I u ovoj operaciji ispoljila se dobra suradnja pješništva, topništva i tenkova. Kod Konjevrata je 1. tenkova brigada izgubila 5 tenkova, najviše od kada je s Vjehom uvedena u borbu. Savezni konj zrakoplovstvo je nedovoljno djelovalo,

a nije ni moglo biti da su meteorološki uvjeti bili slabiji, oblačnost i skoro stalna kiša, osobito presudne u borbi 2/3. studenog. Logistička podrška i sanitetsko zbrinjavanje bilo je dobro i funkcioniralo shodno potrebama. I u ovoj je operaciji 26. divizija stekla dragocjena ratna iskustva koja će sada doći do znatno višeg izražaja u teškoj i dugotrajnoj Kninskoj operaciji.

⁵ **Todor Radošević**, n.dj., str. 204-205., **Nikola Arić**, n.dj., str. 126-128. AVJK.1100, reg.br.4/10 i JC.519, reg.br. 7/1.

Ratni trofeji jedinica 8. korpusa na cesti Šibenik-Drniš 3.-4. studenog 1944.

Iz borbi za Drniš, jedinice 8. korpusa prelaze Cikolu 4.-5. studenog 1944.

U toku ofenzive borcima je na položaje redovito stizala svježa hrana.

Seljanke s Bra a pri susretu s borcima.

Spljani oduševljeno dočekuju pokrajinska rukovodstva Dalmacije koje je prebacio iz Visa u Split p/b "Ston", 27. listopada 1944.

U osloboenom Sinju 29. listopada 1944.: miting povodom osloboenja grada.

U osloboenom Drnišu: veli anstveni narodni zbor održan u studenom 1944.

IX.

KNINSKA OPERACIJA

1. Osnovni podaci o Kninskoj operaciji

Kninska operacija obuhvaća borbeno djelovanje jedinica Osmog dalmatinskog korpusa NOVH, odnosno četiri narodnooslobodilačke i udarne divizije (13 brigada), Mornarice NOVJ i 1. i 2. eskadrile NOVJ, angažiranih od početka studenog do 9. prosinca 1944. godine u borbama za oslobodjenje Knina, a time i za potpuno oslobođenje Dalmacije.

Kninska operacija je najvažniji i završni dio ofenzive 8. korpusa za oslobodjenje Dalmacije koja je započela 12. rujna 1944. godine. Kninska operacija ima uvodne borbe i djelovanje na prilazima Kninu s južne, istočne i zapadne strane (od 7. do 25. studenoga), glavne borbe koje su počele 26. studenog i završile oslobodjenjem Knina 4. prosinca, kao i gonjenje neprijatelja do oslobodjenja Otrtina u Lici, 9. prosinca 1944. godine.

Prostorno, riječ je o borbenim djelovanjima koja su izvođena osloncem na prostoriju: Benkovac - Zadar - Šibenik - Split - Drniš - Vrlika - Bosansko Grahovo prema Kninu i obuhvaćaju borbe na prilazima gradu od pravca Bosanskog Grahova, Vrlike, Drniša, Oklaja, Kistanja i Plavnica s djelovanjem na crti Golubi - Urljaj - Crna Glavica - Oštra Glavica - Ritanje - Ramljane - Opatovo - Kom - Prljevo - Radljevac - Strmica - Cigelj, neposredno pred Kninom i oko njega, razbijanje neprijateljske kninske grupacije i uništenje u rajonu Žagrovi i - Stara Straža - Padani i gonjenje dolinom Zrmanje s oslobodjenjem Otrtina u Lici.

Poslije Kninske operacije, na osnovi naredbe Vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Josipa Broza Tita, 8. korpus nije nastavio gonjenje neprijatelja prema Lici i Bihaću, već se glavninom snaga orijentirao prema dalmatinskoj obali - od Obrovca do Dubrovnika - u cilju njenog osiguranja

od bilo kakvih pokušaja savezničkog desanta i stvaranja povoljnih uvjeta da se što prije pripremi operativna prostorija Dalmacije za završne operacije neoslobodjenih krajeva Hrvatske i Slovenije.

Angažirane snage

a) Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske

Osmi dalmatinski korpus sa 9., 19., 20. i 26. divizijom, Artiljerijska grupa i 1. tenkofska brigada - ukupno 13 brigada (1. dalmatinska proleterska, 3., 4., 5., 6., 8., 9., 10., 11., 12. i 14. dalmatinska, 3. prekomorska i 1. tenkofska brigada) i pet partizanskih odreda (Dinarski, Drniški, Grahovsko-peujski, Kninski i Vrlički) - odnosno 34-548 boraca i rukovodilaca, kao i vojna oblast 8. korpusa;

- Mornarica NOVJ. na posredanje je u estvovala u Kninskoj operaciji izvršavajući zadatke prebacivanja borbenih i drugih materijalnih sredstava iz Italije do korpusnih baza u Obrovcu, Zadru, Šibeniku, Trogiru i Splitu, u zaštiti prometnica i osiguranju borbenih djelovanja korpusa osloncem na baze u Zadru i Istu snagama Kvarnerskog pomorskog sastava (jačine 5 flotila) i Kvarnerskog odreda mornarice pješadije (jačine 5 bataljuna). Ukupno oko 15.000 boraca i rukovodilaca;

Prva i 2. zračna eskadrila NOVJ u zračnoj podršci i zaštiti aerodroma u južnoj Italiji i na Visu.

b) Neprijateljske snage:

- Italijanska - 15. brdski armijski korpus sa 264. pješadijskom divizijom, ojačan 383. pukom 373. legionarske divizije, dijelovima 944. artiljerijskog puka, dijelovima 29. puka

tvor avskih pionira, 581. i 583. mornari i pješadijskim bataljunom i drugim mornarima i jedinicama pod komandom štaba Pomorskog komandanta sjeverne Dalmacije (1.500 mornara) i druge samostalne jedinice - ukupno oko 14.000 vojnika;

- ustaško-domobranske jedinice - ostaci 6. i 7. ustaške brigade i 2. bataljuna 3. domobranske posadne brigade - ukupno 1.500 vojnika;

- etničke snage - Dinarska etnička oblast - oko 4.500 vojnika.

Ukupno oko 20.000 vojnika

Stab 9. divizije

pukovnik Ante Banina, major Ljubo Truta
potpukovnik Andre Kovačević, major Bogdan Pecoti

Komandni sustav jedinica NOVH

- Štab 8. korpusa - komandant general-major Petar Drapšin, narodni heroj, general - lajtnant. Politički komesar pukovnik Boško Šiljegović narodni heroj, general - pukovnik. Na elniku štaba do 27. studenog pukovnik Milan Kuprešanin, narodni heroj, general-pukovnik, a onda potpukovnik Ante - Toni Bio i, general-major. Zamjenik komandanta korpusa ujedno i komandant Vojne oblasti 8. korpusa potpukovnik Peko Bogdan, narodni heroj, general - potpukovnik.

Komandanti i politički komesari divizija i brigada:

- 9. divizija, komandant pukovnik Ante Banina, narodni heroj, general-pukovnik. Od 27. studenog major Ljubo

Truta, narodni heroj, admiral. Politički komesar potpukovnik Andre Kovačević kapetan bojnog broda. Na elniku štaba major Bogdan Pecoti, narodni heroj, admiral;¹

- 3. dalmatinska brigada: komandant, major Josip Babin general-pukovnik. Politički komesar major Danilo Simonović;

- 4. dalmatinska brigada, komandant, major Ivan Gašparović pukovnik. Politički komesar Paško Mijan, pukovnik;

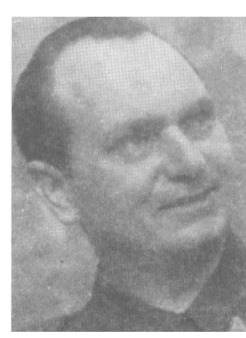
- 13. dalmatinska brigada, komandant, major Josip Žužul, viceadmiral. Politički komesar, major Marinko Bosnić;

- 19. divizija, komandant potpukovnik Stanko Parma, narodni heroj, kontraadmiral. Politički komesar potpukovnik Petar Babi, narodni heroj, general-pukovnik. Na elniku štaba major Danilo Damjanović, narodni heroj, general-major;

- 5. dalmatinska brigada, komandant major Ante

Stab korpusa

general-major Petar Drapšin, pukovnik Boško Šiljegović, pukovnik Milan Kuprešanin, potpukovnik Ante-Toni Bio i, potpukovnik Peko Bogdan

Stab 19. divizije:

potpukovnik Stanko Parma , potpukovnik Petar Babi , major Danilo Damjanovi

Gvardiol, general-major. Politi ki komesar do 18. studenog major Ilija Radakovi , a poslije major Vlado Mari i , general major;

- 6. dalmatinska brigada, komandant do 18. studenog major Dušan Bursa , a poslije major Rade Radi Repac, pukovnik. Politi ki komesar major Kazimir Neki , pukovnik;

- 14. dalmatinska brigada, komandant major Ilija Repac, pukovnik, komesar major Žiki Bulat, bivši savjetnik Ujedinjenih nacija;

- 20. divizija, komandant pukovnik Mile Uzelac, narodni heroj, general-pukovnik, Politi ki komesar potpukovnik Edo Santini, general-major. Na kraju kninske bitke bio je potpukovnik Mate Bilobrk, general-pukovnik. Na elnik štaba potpukovnik Branko Dude, narodni heroj, general-pot-pukovnik;

- 8. dalmatinska brigada, komandant major Ljubo Truta, pa major Ivo Puriši , admiral. Komesar major Drago Crnogorac, general-major;

- 9. dalmatinska brigada, komandant kapetan Vlado Pezelj, general-major. Politi ki komesar major Vicko Grgin, pukovnik;

- 10. dalmatinska brigada, komandant major Luka Knezovi , pukovnik, komesar major Mate Bilobrk, a onda major Vinko Maglica, poginuo u borbama u Trstu 1. svibnja 1945. godine;

- 26. divizija, komandant pukovnik Božo Božovi , narodni heroj, general pukovnik. Politi ki komesar potpukovnik Dušan Kora , narodni heroj, general-pukovnik. Na elnik štaba do 27. studenog potpukovnik Ante Toni Bio i ;

- 1. dalmatinska proleterska brigada, komandant major

Bogdan Stupar, general-major. Politi ki komesar major Vladimir-In o Markovi ;

- 11. dalmatinska brigada, komandant major Ivan Guvo, narodni heroj, potpukovnik. Komesar major Ante Dejak, kontraadmiral, a onda major Grga Marki ;

- 12. dalmatinska brigada, komandant major Borko Arseni , narodni heroj, general-major. Politi ki komesar major Fabjan Trgo, general-pot-pukovnik;

Stab 20. divizije

pukovnik Mile Uzelac, potpukovnik Edo Santini
potpukovnik Mate Bilobrk, potpukovnik Branko Dude

- 3. prekomorska brigada, komandant major Bogdan Viski , pukovnik. Politi ki komesar , major Stane Bobnar, narodni heroj, general-major

¹ U sastavu 9. divizije nalazila se i 13. dalmatinska brigada, ali ona nije u estvovala u Kninskoj operaciji jer je bila na položajima prema Širokom Brijegu i Mostaru.

Stab 26. divizije
pukovnik Božo Božović, potpukovnik Dušan Kora

Mornarica NOV
general-major Josip Cerni, pukovnik Dragiša Ivanović

- 1. tenkovska brigada, komandant potpukovnik Periša Grujić, general-major. Politički komesar, zastupao ga je pomoćnik komesara potpukovnik Marko Vuletić, general-major;

- Artiljerijska grupa 8. korpusa, komandant pukovnik Karelić, general-potpukovnik. Politički komesar major Vinko Maglica, a onda potpukovnik Ilija Radaković, narodni heroj, general-pukovnik;

Vojna oblast 8. korpusa - komandant potpukovnik Bogdan Peko, narodni heroj, general-potpukovnik.

Mornarica NOVJ, komandant general-major Josip Cerni, admiral. Politički komesar Dragiša Ivanović, narodni heroj, rezervni pukovnik.

c) Gubici:

- 8. korpus NOVH - 677 poginulih, 2.439 ranjenih i 126 nestalih.

- 15. njemački korpus - 6.555 poginulih i ranjenih i 4.285 zarobljenih.

2. Borbeno djelovanje u Kninskoj operaciji

a) Situacija, obostrani planovi i grupiranje snaga

U ofenzivi 8. dalmatinskog korpusa za oslobodjenje Dalmacije, započetoj 12. rujna do početka studenog 1944., oslobođena je skoro cijela Dalmacija s gradovima Dubrovnik, Split, Zadar i Šibenik, osim Kninske krajine s gradom Kninom. Veliko je imalo značenje što je oslobođena jadranska dalmatinska obala od Prevlake na jugu, do Paga na sjeveru, pa se uredno mogla regulirati pomoću saveznika iz Italije. Oslobođeni dalmatinski teritorij pogodio je divizijama 8. korpusa da se mogu usredotočiti prema Kninskoj krajini, osigurana je operativna pozadina, veliki teritorij na kojem je funkcionirala nova narodna vlast i vojna pozadina 8. korpusa, sada preimenovana u Vojno-pozadinsku oblast Dalmacije. Počeli su pristizati dalmatinske izbjeglice iz južne Italije i sjeverne Afrike.

Na ostalom dijelu jugoslavenske fronte uspostavljena je povoljna operativna situacija. Nije bilo nekih većih borbi dok se vodila Kninska operacija. Front je išao od Virovitice na Dravi, preko Vukovara i Srijema na Brčko i Drinu od istoka, oko Sarajeva i Mostara. U Italiji saveznici su izbili do crte Bologne i tustali. Na zapadnom i istočnom frontu vode se i dalje oštre borbe i održava se strateška prednost, pripremaju se za upad u Treći Reich od istoka i zapada.

Iza njemačkog fronta djelovala su od Srijema na istoku do Triglava na zapadu četiri korpusa Glavnog štaba Hrvatske (4,6,10. i 11.) kao i dva korpusa (7. i 9.) i jedna operativna grupa GŠ Slovenije. Za Kninsku operaciju, koju je izvoditi 8. dalmatinski korpus, veliko su značenje imali 4. i 11. korpus GŠ Hrvatske, kao i 5. korpus NOVJ u zapadnoj Bosni.

Nakon napuštanja jadranske obale, pretrpjevši osjetne gubitke, preostali dijelovi njemačke 264. divizije povlače ili su se u ranije utvrđeni rajon Knina, zauzimaju i za obranu položaje na prostoriji od Velebita, pa oko Knina, Dinare i dalje prema Širokom Brijegu i Mostaru, crta strateškog njemačkog južnog fronta, poznat kao crta «Grün». Oko Knina se nalazila njemačka 264. divizija koja je i dalje pod zapovjedništvom 15. brdskog armijskog korpusa štaba koje se iz Knina prebacio u Bihać. Njime je zapovijedao štab 2. oklopne armije,

ali kada je on otišao u Maarsku, onda je 15. korpusom zapovijedala Grupa armija «E». U njemačkim planovima Knin je dobio izuzetnu važnost s obzirom na njegovu značajnost za bezbjedno osiguranje prometnica u Posavini i kroz Bosnu jer su to bili pravci kuda su se povlaćile njemačke divizije s Jugoistoka. Zbog te važnosti Knina, njemačke snage u njemu su dobile zadatak da ga krajnje uporno brane i obrane do posljednjeg metka i do posljednjeg ovjeka. To se vidi iz direktive štaba 15. korpusa koji je poslao 7. studenog 1944. u Knin štabu 264. divizije zapovjednik general-major Alojz Windrich¹.

U rajonu Knina nalazila se njemačka 264. pješačka divizija koja imala sa 383. pukom 373. legionarske divizije, dijelovi 944. artiljerijskog puka. Onda dijelovi 29. puka tvrdavskih pionira, 581. i 583. mornarički streljački bataljun, ostaci 6. i 7. ustaške brigade, 2. bataljun 3. domobranske posadne brigade i Dinarska etnička oblast. Ukupno, u Kninu je bilo oko 20.000 vojnika, od toga 14.000 njemačkih, 1500 ustaša i domobrana i 4.500 etnika².

S ovim snagama 15. njemački armijski korpus namjeravao je vezati snage 8. dalmatinskog korpusa i onemogućiti im dalje nadiranje na sjever prema Lici i Baniji i na istok prema Bosanskoj krajini i spajanje sa snagama 4. i 11. korpusa GŠ Hrvatske. Osim toga neprijatelj je namjeravao da ometa snabdijevanje naših snaga u Lici, Baniji i Bosanskoj krajini. Sve je to imalo za cilj da paralizira aktivnost 8., 4., II. i 5. korpusa NOVJ dolinama Une i Kupe kroz rijeci Savi, glavnoj prometnoj arteriji na preostalom dijelu jugoslavenskog ratišta. Spajanje 8. dalmatinskog sa 4. i 11. korpusom GŠH i njihovim eventualnim izbijanjem u dolinu Save bila bi neposredno ugrožena glavna prometnica njemačkih snaga na Srijemskom frontu i na području Mostara i Sarajeva. Pored ostalog Nijemci su morali odsudno braniti Knin i zbog njega etničke grupacije popačujica, koja je postojala u tom kraju i koja je, u slučaju njemačkog povlačenja i izgubila svoje pozicije u Kninskoj krajini i zapadnoj Bosni. Naime, ofenziva 8. dalmatinskog korpusa i izbijanje njegove glavnine pred Knin, izazvalo je pometnju i paniku među etničkim štabovima, posebno kod popačujica i Brane Bogunovića, koji su četiri godine služili, prvo talijanskom, a zatim njemačkom okupatoru. Oni su tih dana razvijali propagandu da su zapadni saveznici, slično kao u Grčkoj, iskrccati svoje trupe i dovesti kralja i, zajedno s njima ugušiti

NOP i njihove oružane snage. Među etničkim zapovjednicima već je bilo govora o povlačenju ili u Liku ili u Istru bliže zapadnim saveznicima. Drugi su bili protiv stavljajući i u prvi plan da se «obranom Knina očuva Velika Srbija...»³.

Nije bolja bila situacija ni kod ustaša i domobrana NDH. Najveći broj domobrana se predao u ranijim borbama, a mnogi su dragovoljno stupili u jedinice 8. korpusa, dok je nemali broj vraćen kućama. Ostatak ustaša bio je za njemačke zapovjednike sporedna snaga pa su ih tijekom Kninske bitke istjerali s fronta i uputili prema Zagrebu. Njemački su generali već kazali da vojska NDH nije njihov pouzdani saveznik i da ih drži panika. Baš dok se vodila bitka za Knin Pavelić je osobno naredio da se ukidaju samostalne domobranske postrojbe i osnivaju ustaško-domobranske divizije⁴.

Okružen prirodno jakim otpornim točkama i pogodnim zemljištem, Knin je pružao njemačkim snagama znatne prednosti. Posjedanjem uzvišenja, sela i zaselaka oko Knina, njemačke snage su uspješno organizirale vrstu obranu. Najjača obrana bila je organizirana južno od Knina, i to na čitavom odsjeku od Krki do Krke i u rajonu Pačena, dok je najslabija bila sjeverno od Knina, između prometnica Knin - Bosansko Grahovo i Knin-Otrčani. Nijemci su obranu Knina organizirali na kružnoj crti od Strmice - Golubi - Oštre-Glavice-Promine-Pačeni-Radičjevac. To raspored svih njemačkih jedinica nije poznat. Zna se da je 264. divizija sa 581. i 583. mornaričkim bataljunom bila raspoređena južno i sjeverozapadno od Knina, od Gradine pa preko Promine do Krke. Na ostalim sektorima obrane oko Knina bili su raspoređeni dijelovi 373. legionarske divizije. etničke jedinice nisu imale samostalni front obrane, već su, uglavnom, bile uklopljene u obranu između njemačkih jedinica, dok su ostaci ustaških jedinica bili gotovo nesposobni za borbu, zbog čega su ih njemačke snage uskoro evakuirale za Bihać⁵.

¹ Arhiv VII, mikrofilm, London 2, sn.395*

² Todor Radošević, *Ofenziva za osloboćenje Dalmacije, Beograd, 1965*, str. 169-172

³ Arhiv VII, a., k. 206, reg.br.36H.

⁴ *Ustaško-domobranske divizije su imale isti organizacijski sustav kao i njemačke divizije - dva pješačka i jedan artiljerijski puk, mogle su imati do 10.000 vojnika. Bile su pod inženjerskom njemačkom komandi korpusa u sastavu kojega su djelovale. Fakti koji to više nisu divizije NDH jer Zagreb s njima nije zapovijedao.*

⁵ Todor Radošević, *n.dj.str.228. Trgo Fabjan n. I.VIG br.1/1956.*

Nastupanje jedinica 26. divizije prema Kninu. Na slici se vide vješala na kojima su etnici popa uđi a vješali rodoljube.

Štab 8. dalmatinskog korpusa (uži dio štaba: zapovjednik general-major Petar Drapšin, komesar pukovnik Boško Šiljegovi i načelnik štaba potpukovnik Ante Toni Bio i nalazio se u Drnišu, a ostali dio u Kaštel Starom) - ocjenjuju i situaciju poslije oslobođenja Drniša i Vrlike, došao je do zaključka da će Nijemci pokušati da se iz rajona Knina preko Zrmanje probiju na sjever. Budući da nije znao za namjere Nijemaca da će se krajnje odsudno braniti, štab 8. korpusa nije izvršio nikakve promjene u postojećem rasporedu svojih divizija. Ovdje je došlo do spora između u Glavnog štaba

Jedinice 19. divizije na maršu prema Kninu, studenoga 1944.

Hrvatske (zapovjednik general-lajtnant Ivan Gošnjak, komesar Rade Žigi) i štaba 8. korpusa. Prema pisanju generala A. Bio i a «Glavni štab Hrvatske je naredio da 8. korpus sa ojačanom divizijom, u zajedničkom djelovanju sa 11. korpusom, zauzme Gračac. Ta depeša je stigla u štab korpusa, Drapšin nas je upoznao i pošto smo već imali osnovne zamisli za provedbu kninske operacije, on je sa komesarom GŠH u Oklaju o tome prodiskutirao. Složili su se da produžimo rad prema našem planu osvajanja Knina, iako je 1. brigada već izvršila pokret iz Šibenika za sjevernu Dalmaciju, radi novog zadatka. I poslije je Gošnjak požurivao sa napadom na Gračac. A to je bilo 25. studenog 1944. godine.»⁶.

Na sastanku u Oklaju bio je general Milan Kuprešanin, koji o tome kazuje:

«..Treba imati u vidu da su postojale dvije ideje o budućem angažiranju 8. korpusa. Jednu je sugerirao general-lajtnant Ivan Gošnjak, kao komandant Glavnog štaba Hrvatske. On je mislio da se prvo oslobodi Gračac i time stvoriti mogućnost dotura materijala od obale za centralne dijelove Hrvatske... Druga je ideja bila da se najprije likvidira njemačka grupacija kod Knina pa tek onda ona kod Gračaca. Ono što nije nigdje zapisano, mi smo tada imali sastanak u štabu 8. korpusa kod Oklaja, mislim u samom Oklaju. U to vrijeme tu je bio i komesar GŠH Rade Žigi, tako da smo svi zajedno (Šiljegovi, Žigi, Drapšin i ja) odlučivali da li da se ide na Gračac ili da se likvidira kninska njemačka grupacija. Bilo je elemenata i za jednu i za drugu varijantu. Knin je bio veoma značajan i za nas i za Nijemce... Pošto prema Gračacu značilo bi ostaviti kninsku grupaciju iza leđa... Postojala je još jedna dilema. Negdje oko Šibenika pojavila se jedna grupa saveznčkih brodova... I to je bio jedan od razloga koji je govorio da može doći do ispadanja njemačke kninske grupacije prema Šibeniku. Sve je to ukazivalo da treba ići na Knin.

⁶ General Ante Toni Bio i, prilog u knjizi «Kninska operacija», n.dj. str.79.

Diskusija je trajala nekoliko sati. Onda je Rade Žigi obavijestio generala Gošnjaka o svim razlozima za i protiv. Gošnjak se složio da se prihvati alternativa i da se prvo ide na Knin.»?

Na osnovi takve odluke da se prvo oslobodi Knin, a onda da se ide u južnu Liku i oslobodi Graac, štab 8. korpusa je pred divizije postavio sljedeće zadatke:

- 20. divizija da napadom od istoka slomi vanjsku obranu Nijemaca i da zauzme Knin. Dalmatinska 26. divizija s obuhvatnim napadom od juga da odsijeci njemačke snage u rajonu Promina i Kosova, oslobodi sela između Kozjaka i Promine i na taj način pomogne 20. diviziji u osloboenju Knina. Devetnaesta divizija imala je zadatak da onemogući izvlačenje Nijemaca iz Knina cestom preko Padena i Zrmanje na sjever. Deveta divizija s dvije brigade (3. i 4. dalmatinska) da spriječi eventualni prodor Nijemaca iz Duvna prema Sinju i osigura napad glavnih snaga 8. korpusa, a jedna brigada (13. dalmatinska) i Grupa južnodalmatinskih odreda da djeluju prema Širokom Brijegu. Grahovsko-peuljski odred da vrši pritisak na nje-

Prva tenkowska brigada u Kninskoj operaciji.

ma ku obranu u rajonu Cigelj-Stožiče od pravca Bosanskog Grahova. Napad je imao početi 7. studenog 1944. godine⁸.

Za podršku je iz zraka angažiran 281. vjeng BAF-a u sastavu kojega se nalazila 1. i 2. eskadrila NOVJ na aerodromima na Visu i u južnoj Italiji. S divizijama 8. korpusa u napadu su se angažirale snage 1. tenkofske brigade koja je imala 56 tenkova tipa «Stjuart», 24 oklopne blinde i 77 drugih vozila. Značajnu podršku je dala Artiljerijska grupa 8. korpusa koja je imala 1. i 2. brdski divizion sa 26 topova, 3. i 4. brdskomotorizirani divizion sa 28 topova i haubi ko-motorizirani divizion sa 12 topova. Ukupno 66 topovskih cijevi, od toga 8 haubica 100 mm i 2 haubice od 150 mm, s dovoljno municije i druge opreme⁹.

Piloti 1. eskadrile NOVJ na aerodromu u Visu

⁷ General Milan Kuprešanin, prilog u knjizi «Kninska operacija», n.dj.str.61-62.

⁸ Kninska operacija, n.dj.str.229, Arhiv VII.k.323, reg.br.36/1-2. Završne operacije za osloboenje Jugoslavije 1944--1945., Beograd 1957. str.286. Trgo Fabjan prilog u knjizi «Kninska operacija», str.91-112

⁹ «Kninska operacija», n.dj.str.198, 403- Trgo Fabjan i Nikola Anić, Povijesna kninska bitka, Slobodna Dalmacija, Split 21-27. studeni 1984.

Haubi ka baterija u Kninskoj operaciji.

Mornarica NOVJ imala je zadaću u snabdijevanju materijalnim potrebama i zaštiti dalmatinske obale i otoka.

Ukupno je 8. korpus imao 34-548 boraca i starješina od čega je bilo najviše Hrvata - 25.127 ili 72,64%, onda Srba 4.806 boraca ili 14,00%, dok su 14,00% ostali¹⁰.

b) Tijek borbenih događanja u Kninskoj operaciji

Radi preglednijeg uvida u borbena događanja u Kninskoj operaciji njen tijek ćemo podijeliti na uvodni dio, a to su borbe koje traju od 5. do 25. studenog. Onda bitka počinje prvom etapom od 26. do 29. studenog. Druga etapa nastaje 29. studenog do 1. prosinca, pa treća - glavna etapa počinje 1. i završava 4. prosinca. Nakon toga nastaju završne borbe koje traju do 9. prosinca 1944. godine, a time i završava i Kninska operacija..

- Uvodne borbe -

U uvodnim borbama (5-26. 11.) obje zarađene vojske operativno se raspoređuju za vođenje glavne bitke i to - nje-

ma ka strana da brani i obrani Knin, a divizije 8. korpusa da se najpogodnije postroje za tu namjenu kninske grupacije.

Na frontu 20. divizije, koja je došla od Vrlike, štab divizije je odlučio da frontalnim napadom od iste strane uđe u Knin. Zato je dvije brigade rasporedio na prvoj crti fronta, a jednu je ostavio u rezervi. Tako je objavljena 9. brigada (s Dinarskim i Vrličkim odredom) trebala presjeći prometnicu Strmica - Golubi i izbiti na crtu Golubi - Kninsko Polje. Deseta brigada ide na Oštru glavicu i selo Biskupiju, dok se 8. brigada zadržala u divizijskoj rezervi na sektoru Cetina - Vrlika.

Početak napada je određen 7. studenog u 20 sati. Tijekom noći i 5/6. studeni završeno je operativno postrojavanje, a sutradan sve druge pripreme i 7. studenog se krenulo u napad. Vrlički i Dinarski odredi upali su u Strmicu, porušili cestu Knin - Bosansko Grahovo. Deveta je brigada zauzela Veljun i zaselak Golubi i ugrozila Knin od sjeveroistoka. Zajedno s etnicima Nijemci interveniraju i postižu neke rezultate, ali ih je 9. brigada bacila nazad. Za to vrijeme 10. brigada je zauzela samo Orli. Borba se nastavila iako su uvjeti bili teški jer je bio snijeg i hladno. Obnavlja se napad, ali i Nijemci vrše kontranapad, pa su pomicanja fronta minimalna.

Štab 26. divizije, nalazeći se u Drnišu gdje je i štab 8. korpusa, odlučio je da 11. dalmatinskom i 3. prekomorskom prodre u rajon Kaldrme, a 12. dalmatinska da ovlada Prominom. Prva dalmatinska je iz Šibenika krenula za Obrovac. Početak napada određen je za 7. studeni iza podne. Početni napad naišao je na snažan otpor Nijemaca. Zauzeli su Prominu i stigli do blizu Kaldrme, ali se dalje nije moglo.

Devetnaesta dalmatinska divizija, koja je kod Prevljaka presjekla cestu Knin - Pašeni, morala se braniti od nje-

¹⁰ Arhiv VII, k. 1100//, reg.br.12-6/13.

ma kog napada koji je potisnuo 5. i 6. brigadu prema Mokrom Polju, ali nije uspio da potisne 14. brigadu s ceste Knin - Pa ena. Kninski odred i dijelovi 19. divizije tukli su se s etnicima u Plavnu. Neprijatelj ponovno napada i osloba a cestu Knin - Pa eni, pa je štab divizije zaključio da je prerano krenuo u napad i da Nijemci ne e napustiti Knin. Tražio se novi na in djelovanja. U to je štab 8. korpusa zapovjedio 19. diviziji da sve snage prebaci zapadno od ceste Knin - Otri i da se ostavi slobodan prolaz Nijemcima iz Knina i tu e u povla enju. U to je 9. i 10. studenog neprijatelj prešao u napad na brigade 19. divizije od Koma do Krke. Zato se angažiraju dijelovi 373. legionarske divizije. Pod pritiskom Nijemaca dijelovi 19. divizije su se povukli, ali su upali u Plavno i zauzeli Bender i sjeverno od Golubi a. Borbe se nastavljaju tijekom 10/11, studeni. Peta brigada djeluje prema Pa enima, a 6. brigada nastoji se spustiti na cestu Zrmanja - Otri .. Grupa bataljuna koji su uspjeli izbiti kod Bendera 14/15. studenog prebacili su se preko ceste Knin - Pa eni i upali u O estovo. Borbe se nastavljaju izme u brigada 19. divizije i njema ke 373. divizije za prometnicu Knin - Zrmanja i prema Otri u. im su Nijemci odbacili prema Pa enima, nastala je mala stanka na frontu 19. divizije.

Djeluju i odvojeno 9. divizija je nastavila borbe na sektoru Duvno - Posušje - Široki Brijeg. Štab 8. korpusa je 10.

Borci 26. divizije u borbi na prilazima Kninu.

Borci 19. divizije na položaju Vijenac južno od Pa ena

studenog naredio da se rasformiraju partizanski odredi i grupe partizanskih odreda i da se tim ljudstvom popune divizije. Me utim, štab 9. divizije je tražio od 8. korpusa da se ne povla i Grupa južnodalmatinskih odreda nego da se uputi prema Širokom Brijegu. Uspostavljena je i veza sa 29. hercegova kom divizijom. Skoro cijeli studeni 1944. godine Nijemci i ustaše su primorali 9. diviziju, Grupu južnodalmatinskih odreda i dijelove 29. hercegova ke divizije da se angažiraju na sektoru Duvno - Posušje - Široki Brijeg. Postojala je opravdana bojazan da Nijemci i ustaše mogu iz Širokog Brijega ugroziti pozadinu 8. korpusa koji se angažirao u borbama oko Knina.

Pokušaj 8. korpusa da po etnim operativnim rasporedom upadne i zauzme Knin nije se ostvario. Po etni napad 20. i 26. divizije nije dao nekih rezultata, a zamisao da e sama 20. divizija zauzeti Knin bio je nerealan. Tek sada je štab 8. korpusa zaključio da e Nijemci odsudno braniti Knin. Zato je naredio sre ivanje jedinica, izvršiti korekture u operativnom planu i obvezno angažirati sve snage za zauze e Knina. Neke su snage izvu ene na kra i odmor. Tako je 20. divizija na frontu ostavila samo 8. brigadu, a 9. i 10. prebacila u pozadinu na sektor Kijevo - Vrlika. Štab 26. divizije na frontu je zadržao 11. brigadu u rajonu Kosova, 3. prekomorsku u rajonu Promine, a 12. brigadu poslao u divizijsku rezervu u Drniš. Brigade 19. divizije su se povukle

južno od ceste Knin - Zrmanja u otkivanju novih direktiva. Tako se dogodilo da su skoro 10 dana prestale jače borbe u rajonu Knina, a time je završen i uvodni dio Kninske operacije¹

**- Prva etapa Kninske operacije -
(26. - 29. studeni 1944.)**

Obje strane su iskoristile relativno zatišje poslije neuspjelog pokušaja 20. dalmatinske divizije da zauzme Knin. Njemački 15. korpus poduzeo je sve mjere za bolju organiziranost obrane Knina. Užurbano su radili na fortifikaciji položaja i izvršili su neke manje promjene u operativnom rasporedu. Približio je Gračacu i Kninu 392. legionarsku diviziju, a od Knina prema Gračacu i Otrtici 373. legionarsku diviziju, čime je osigurana pozadina 264. divizije u Kninu. Mornarički 583. bataljun izvukao se u rajon Otrošca, a 19. studenog je u Bihać stigao i štab 15. korpusa. Ostatak 6. i 7. ustaške brigade i 2. bataljun 3. posadne brigade (oko 1.500. vojnika) 12. studenog je poslao u Bihać. Za obranu Knina i užeg područja Kninske krajine ostalo je oko 10.000 njemačkih vojnika i oko 4.000 etnika. Obrana je organizirana na crti Kom-Ote estvo-Oštra i Crna glavica- Strmica i od juga Kosovo-rijeka Krka. Svako selo i svaki vis je pretvoren u otpornu točku, posljednut snagama i pripremljen za odsudni i krajnje uporni otpor¹².

Na suprotnoj strani, postrojbe 8. korpusa su se odmarale, sretnivale i pripremale za napad. Zbog prethodnih gubitaka svaka je divizija popunjavana borcima iz rasformiranih partizanskih odreda i novopristiglih dragovoljaca iz Dopunske brigade iz Trogira. Rasformiranje partizanskih odreda teklo je postupno, a neki su još postojali i bili pod inženjerskim divizijama.

Dok su tekle pripreme za novi napad na Knin Glavni štab Hrvatske je 21. studenog zapovjedio 8. korpusu da jednu diviziju pošalje na crtu Golubi -Strmica-Bosansko Grahovo, a 19. divizija da sa 11. korpusom zauzme Gračac. Štab 8. korpusa je 22. studenog sačinio novi operativni plan u skladu s direktivom GŠH Hrvatske. Međutim, iako su tekle pripreme za djelovanje prema Gračacu, na osnovi vlastite

procjene, uz pomoć komesara GŠH Rade Žigaja, odlučio se da frontalnim napadom od juga probije njemačku obranu a dvostrukim obuhvatom od istočne i zapadne strane odsjeku njemačke snage u Kninu od zaleđa, potpuno okružiti unište. Da bi pojačale snage u frontalnom napadu od juga i Obrovca je 24. studenog kamionima u Oklaj prebačena 1. dalmatinska u sastav 26. divizije. Za novi napad na Knin S korpus, bez 9. divizije, imao je oko 27.000 boraca, 26 tenkova, 11 oklopnih automobila i oko 97 topovskih cijevi raznih kalibara. Štab korpusa postavio je divizijama nove zadatke 20. divizija napada sa sjeveroistoka i obuhvaća Knin sa sjevera izbjija u Žagroviće i spaja sa 19. divizijom koja dolazi od jugozapadne strane na prometnicu Knin-Otrtici u rajonu Žagrovići-Paeni-Prevjes. Na središnjem dijelu kninskoj fronta djeluje 26. divizija općenito smjerom Drniš-Knin, probija njemačku obranu i zauzima Knin od juga. Tenkowska brigada se dijeli i podržava 19. i 26. diviziju. Deveta divizija imala je 13. brigadu ostaviti prema Širokom Brijegu, a 3. i 4. brigadu prebaciti u Livanjsko polje, kao korpusnu rezervu.

Napad je počeo 25. studenog na sektoru 20. divizije, a sutradan 26. studenog napadaju 19. i 26. divizija. Tijekom noći 24./25. studenog 20. divizija je zauzela borbene položaje i ujutro 25. studenog krenula u napad. Grahovsko-peujski i Vrlički odred izbili su u Strmicu, gdje se Nijemci uporno branili. Pred frontom 9. brigade 20. divizije Nijemci vrše napade, ali 9. brigada odgovara kontranapadima i postupno osvaja nove prostorije. Neke rezultate nije postigla ni 8. brigada. Tada je 8. brigada vodila žestoke borbe na Oštroj glavici. Najveći uspjeh postigla je 20. divizija time što je narednih dana prodrla u Golubiće i Vrpolje i neposredno ugrozila njemačku obranu Knina. Zato je morao štab 264. divizije da 28. studenog izvede više napada na 20. diviziju, ali bez nekih uspjeha. Etnici su se izvukli prema Plavnu. Ovim su završene borbe 20. divizije u prvoj etapi Kninske operacije.

¹¹ Fabjan Trgo, prilog u knjizi «Kninska operacija», str. 91-113. Todor Radošević, n.dj.str. 230,233, Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije n.dj.str. 287-289. Nikola Anić, «Kninska operacija», Mornarički glasnik br. 1/1 1985.

¹² Todor Radošević, n.dj.str. 238-239. Nikola Anić, Kninska bitka, Slobodna Dalmacija, Split, od 1. do 4. prosinca 1979.

Poetak borbi za Knin: detalj s položaja koncem studenoga 1944

Od juga napad 26. divizije po eo je 26. studenog uz podršku tenkova i topništva. Dok 11. brigada teško napreduje prema Kosovu, a 1. proleterska dalmatinska i 3. prekomorska polako potiskuju Nijemce. To se nastavilo i 27. studenog. Protivnik je vrlo jak i žilav. Prva dalmatinska je zauzela neka sela južno od Knina, ali ni toga dana nije probijen front njema ke obrane od juga. Tre eg dana 26. divizija nije napadala. Bilo je nekoliko njema kih ispada, ali su odbijeni. Divizijska rezerva 12. brigade se prebacuje bliže frontu, ali se ne uvodi u borbu.

Na lijevom krilu operativnog rasporeda 8. korpusa brigade 19. divizije kre u u napad istovremeno 26. studenog. Peta brigada je napala prema Pa enima, ali Nijemci vrše protunapad i nije se moglo izbiti na cestu Knin-Otri . Šesta brigada je zauzela Kom, ali nije osvojila Prevjės. Ni sljede eg dana 27. studenog 19. divizija nije zabilježila neki napredak. Tre eg dana napada postiže se uspjeh kada je 19. divizija izbila na cestu Pa eni-Zrmanja kod Kravljeg mosta na Zrmanji. Odbijeni su protunapadi Nijemaca od sela Zrmanje.

Deveta divizija vodila je oštne i teške borbe prema Širokom Brijegu. Zajedno su na uporišta u rajonu Širokog

Brijega napadali 13. dalmatinska i 12. hercegova ka 29. divizije. Nijemcima i ustašama su pristigla poja anja iz Mostara, tako da ovaj napad Dalmatinaca i Hercegovaca na Široki Brijeg nije uspio.

I pored žestokih borbi i velikog herojstva boraca 8. korpusa nisu postignuti ciljevi koje je postavio štab 8. korpusa u prvoj etapi Kninske operacije. Ono što je najvažnije je da nije uspio proboj njema ke obrane južno od Knina, niti su njema ke snage okružene, a kamoli uništene. Borbe su poprimile druga iji tok djelovanja, pa je štab 8. korpusa morao promijeniti raniji plan i oja ati snage prvih ešalona da bi se ostvarila nadmo nost nad njema kim postrojbama.

Govore i o stanju u prvoj etapi Kninske operacije, ratni komesar 12. dalmatinske brigade 26. divizije Fabjan Trgo isti e da se «analiziraju i rezultate u prvoj etapi može zaklju iti da s obzirom na napore naših jedinica, nisu postignuti odgovaraju i rezultati. Doduše, naše snage vladale su ve im brojem otpornih to aka i sigurno zatvorile pravac od sela Strmice, presijecanjem neprijatelju odstupnicu u dolinu rijeke Krke i ugrožavaju i neposredno sam Knin sa sjevera. Isto tako, zauzimanjem nekih to aka južno od Knina na eta je glavna obrambena crta neprijatelja. Ali,

na zapadnom odsjeku, gdje je neprijatelj ulagao velike napore s ciljem da po svaku cijenu održi u svojoj vlasti odstupnicu dolinom Zrmanje. 19. divizija nije mogla da savlada njegov otpor i da postigne određene ciljeve... Kada ovome dodamo i neefikasnu upotrebu tenkova, onda se nisu ni mogli očekivati veći rezultati. Da bi se otklonili nedostaci, štab 8. korpusa pristupio je manjem pregrupiranju svojih jedinica, koristeći i pristizanje dijelova 9. divizije...¹³

Za prvu etapu Kninske operacije vrijedan je pažnje kritički osvrt generala Ante Tonia, tada načelnika štaba 8. korpusa koji o tome kaže:

«...Kada neki opisuju borbe od 25. do 29. studenog obično kažu da su to

bezuspješni napadi. Međutim, to nije točno. U napadu na ovako utvrđeno uporište, zauzimanje i napredovanje na takvom zemljištu nije mjerilo uspjeha ili neuspjeha. Za tih nekoliko dana borba prsa u prsa dobivena je bitka za Knin. Juriši naših boraca, udari artiljerije, veliki gubici neprijatelja smanjivali su upornost njemačke obrane. Pokušaji skretanja fronta, da bi se održala obrana, bio je katastrofalan za neprijatelja. Više ništa nije moglo zaustaviti prodore i nadiranje naših jedinica...

**- Druga etapa Kninske operacije -
(29. studeni - 1. prosinac 1944.)**

Poslije prethodnog neuspjeha u napadu na Knin od 25. do 28. studenog štab 8. korpusa analizirao je postojeću operativnu situaciju i zaključio da je nužno potrebno srediti i pregrupirati snage, prikupiti 1. tenkovsku brigadu na glavni pravac napada, privući bližu rezervu - 9. diviziju i nastaviti napad koristeći prethodni uspjeh 20. divizije sjeverno od Knina. Zato je naredio da 11. dalmatinska brigada preuzme od 8. dalmatinske brigade 20. divizije položaje na frontu Krki - Oštra glavica i da 8. brigadu prebaci

Dijelovi artiljerije 8. korpusa u borbi za Knin

sjeverno od Knina i napadne općine pravcem Plavno - Žagrovi i zatvori njemačku grupaciju zajedno s 19. divizijom. Tenkovske snage trebalo je prebaciti na front 1. dalmatinske brigade sve dok ne izbiju na Krku kod Knina, a onda da se tenkovi preko Kistanja prebace kod 19. divizije i da se pojave na cesti Knin-Otrčani zajedno s prijedržajnim Nijemcima iz Knina. Deveta divizija da se prebaci iz Livanjskog polja u izvorni tok Cetine u gotovosti da se angažira desno od 20. divizije, zabaci duboko iza njemačke kninske grupacije i zatvori im izlaz prema Bihaću.

Dok se 20. divizija pripremala za napad, Nijemci izvode protunapad 29. studenog da je odbace što dalje od Knina. Nijemci iz Plavna napali su 10. dalmatinsku brigadu, ali su odbijeni. Sutradan 30. studenog 20. divizija nastavlja napadom. Jedinice 8. brigade idu na Plavno da poraze četnike popa Juriša, a onda su 1. prosinca izbili sjeverozapadno od Knina, čime su stvoreni uvjeti za djelovanje na cesti Knin-Zrmanja. Uto je 10. dalmatinska povela borbu za Drenovac koji je osvojen, a time se približilo cesti Knin-Zrmanja. Nijemci stalno ponavljaju protunapade, ali bez nekih uspjeha.

¹³ Trgo Fabjan, prilog u knjizi «Kninska operacija», n.dj.str. 91-112.
Ante Toni Bio i , prilog u knjizi «Kninska operacija», n.dj.str. 85

Na frontu 26. divizije 29. studenog nema promjena. Napad se organizira za sutradan, 30. studenog. Uvodi se u borbu svježja 12. dalmatinska brigada na spoju 1. dalmatinske i 3. prekomorske brigade. Tada je 11. brigada preuzela položaje 8. dalmatinske i imala je zauzeti Crnu glavicu. Jedinice 12. brigade

Dio kolone 10. brigade u maršu od Zrmanje za M.Papinu i Otri, prosinac 1944.

prebacile su se preko Oklaja bliže frontu. Brigade 26. divizije, 11. dalmatinske i 3. prekomorske krenule su u napad i postupno lomile front njemačke 264. divizije južno od Knina. Uvečer 30. studenog Nijemci skrauju front ispred 26. divizije ponajviše radi velikih gubitaka. Zauzeta je Oštra, ali nije Crna Glavica. Nije se zauzelo Marjanoviće i Dujakoviće, jake otporne točke ispred 26. divizije.

Na frontu 19. divizije dva dana vodila izrazito teška borba. No u 29. studenog 14. brigada nije zauzela Ote estvo, a 5. brigada je odbijala njemačke protunapade koji su željeli zauzeti Kravljki most na Zrmanji. Iza toga štab 19. divizije šalje prema Paeni svoju 5. i 14. brigadu, a 6. brigada ide na Prevjese. Borbe su duže trajale, uz obostrane napade i kontranapade. Nijemci su vidjeli da im je najveća opasnost 19. divizija zato se do kraja angažiraju da im se ne omete cesta od Knina prema Otrici. Ali, obje vojske najviše vode borbu na mjestu, bez nekih pomicanja fronta. Otkriveno je da 19. diviziji nedostaju tenkovi, jer bi tek tada ona brzo presjekla cestu Knin - Otrici i spojila klijesta okruženja oko njemačke kninske grupacije.

Deveta divizija se sa 3. i 4. brigadom 29. studenog prebacila preko Dinare u dolinu gornjeg toka Cetine.

Borbe koje su vodile divizije 8. korpusa s njemačkom kninskom grupacijom dovele su do toga da je štab njemačkog 15. korpusa iz Ostrošca kod Bihaća zatražio od Štaba Grupe armija «E»¹⁵ odobrenje da napusti Knin. Prijedlog je štaba 15. korpusa prihvaćen, ali je naredeno da

264. divizija pošto se izvukla iz Knina organizira obranu «na povoljnijim položajima sjeverno od Knina, koje mora držati preko cijele zime...»¹⁶. Zato se dalje oštre borbe voditi kod Ote estva, Paena i Prevesa da se njemačke trupe mogu izvukati preko Zrmanje na sjever. U Paeni je hitno prebačen 847. puk 392.

legionarske divizije radi pomoći i tamošnjim snagama.

Na kraju druge etape, 30. studenog, uoči odluke o napadu koji je pripremao 8. korpus, njemačka kninska grupacija bila je okružena u obliku elipse s uskim otvorom od 3 - 4 km između Medvećaka i sela Ilići. Širina elipse je iznosila 8, a dužina 14 km. Nijemci su u ovaj uzan prostor uvukli sve svoje snage iz neposredne blizine Knina. Namjera je bila da se pruži otpor 8. korpusu i održi slobodan prolaz za povlačenje prema Gračacu. Njemački položaj bio je krajnje nepovoljan, jer se cijela zona njemačke obrane mogla tu i minobacačima i topovima 8. korpusa. Najnepovoljnija je bila pozicija onih njemačkih snaga koje su se nalazile na jugoistočnoj strani Knina. Odstupnica im je bila potpuno ugrožena. Štab 8. korpusa je, u ovoj situaciji, uveo u borbu korpusnu rezervu, 12. dalmatinsku brigadu i glavninu 1. tenkovske brigade jugozapadno od Knina. Zauzelo se vrsto stajalište da je nastupila pogodna situacija da 20. i 26. divizija potuku njemačke snage na lijevoj obali Krke, a na desnoj obali, kod sela Paena, da se sa 19. divizijom i 8. brigadom 20. divizije presiječe njemačka odstupnica prema Gračacu ili prema Srbu, tj. južnoj Lici. Po takvom korpusnom planu započela je 1. prosinca 1944. posljednja i glavna treća etapa Kninske operacije¹⁷.

¹⁵ Njemački 15. korpus došao je pod Grupu armija «E» kada je Štab 2. oklopne armije, početkom prosinca 1944. otišao u Maarsku

¹⁶ Arhiv VII, k.701, reg.br. 3/3.

Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije. n.dj.str. 292.

Omladinke i borci nose ranjenike pred Kninom

- Treća, završna etapa Kninske operacije -

Poslije dvodnevnih priprema divizije 8. korpusa su bile spremne da 1. prosinca krenu u odlučan napad na njemačku kninsku grupaciju, obrana koja se protezala crtom:

Drenovac-Crna glavica-Dujakovi i-Marjanovi i-Ostovo-Ili i-Prevjes. Jedna se protivnička grupa nalazila odvojeno zapadno od Bosanskog Grahova, koju su likvidirali Grahovsko-peuljski i Vrliki partizanski odred.

Isto noć od Knina napad počinje 20. divizija na sektoru od Otona do Krivice. Osmo brigada je, nakon teških borbi, zauzela Gradinu, ali dalje 1. prosinca nije mogla. Veliki uspjeh postiže 10. brigada kada je osvojila Drenovac i izbila na cestu Knin-Zrmanja u Žagroviće. Ovim je presječena odstupnica njemačkih snagama iz Knina. Zato oni čine krajnje napore da povrate Drenovac. Borbe su bile žestoke, najčešće s bombama i prsima. Napadi i protunapadi su se smjenjivali. Deseta brigada je više puta tijekom noći 1./2. prosinca izbijala na cestu Knin-Zrmanja i bila odbacivana, ali je Drenovac ipak držala, a ona je dominirao područjem kojim se iz Knina ide prema Zrmanji. Deveta brigada je također naišla na jaku njemačku obranu i nije uspjela da upadne u Kninsko polje.

Žilav su otpor pružile njemačke jedinice i brigadama 26. divizije. Crnu glavicu 11. brigada nije uspjela zauzeti. Treća prekomorska je potisnula Nijemce do Kneževica. Jedinice 12. brigade ulaze u borbu na crti Dujakovići - Seat, ali bez nekih rezultata. Prva brigada, ojačana s dva bataljuna 12. brigade i tenkovima ide na Marjanoviće, kojeg je zauzela tek u noći 1./2. prosinca.

Brigade 19. divizije od Krke do Koma postižu zapažene uspjehe. Njena 14. brigada zauzela je Ostovo i izbila do blizu ceste Knin - Pačine. Nakon toga se 14. brigada spojila s 20. divizijom i potpuno su se našli u okruženju njemačkih snaga u rajonu Knina. Peta brigada napada i lomi neprijatelja prema Pačini, ali nije mogla zauzeti rajon oko Kravljevog mosta na Zrmanji. Šesta brigada, na lijevom divizijskom krilu, nije imala 1. prosinca nekih većih borbi. Ona je napala njemačku kolonu na cesti Palanka - Zrmanja i nanijela joj teške gubitke.

Po zapovijedi štaba 8. korpusa 9. divizija je predala 3. brigadu 20. diviziji koja je iz Vrlike došla u Golubice. Četvrta brigada 9. divizije prebacila se u Vrliku.

Drugi prosinac bio je naročito žestok po borbi na cijelom frontu 8. korpusa prema Kninu. Slamao se otpor njemačkih 264. pješačke, 373. i 392. legionarske divizije. Nijemci su činili sve moguće napore da povrate Drenovac, Ostovo i prošire otpor za povlačenje iz Knina. Najteže je bilo 10. brigadi na Drenovcu kojeg su Nijemci 2. prosinca

Borbe za Knin, prosinac 1944. na prilazima gradu

Na mjestu srušenog mosta borci prve i druge i treće bataljuna 12. brigade izgradili su ujutro 3. prosinca 1944. g. improvizirani prijelaz i prvi ušli u grad.

povratili. U Golubi je stigla 3. brigada 9. divizije i onda zajedno sa 10. brigadom vodi odlučne borbe na Drenovcu i sjevernije. Uvečer 2. prosinca 20. divizija kreće u općinski napad, povraćen je Drenovac i izbio se na cestu blizu Stare Straže. Deveta brigada je zauzela Kninsko polje i nastavila potiskivanje Nijemaca prema Kninu u koji su ušli 3. prosinca oko 4 sata ujutro. Poslije je dijelom snaga krenula na Žagrove.

Od juga brigade 26. divizije kreću 2. prosinca u odlučnu borbu podržani tenkovima, topništvom i djelovanjem

iz zraka. Na Crnoj glavici Nijemci su zaustavili 11. brigadu. Na lijevom krilu 12. brigada probila je njemačku obranu na crti Dujakovi i-Miloševi, nakon čega je 1. brigada zauzela Ljuba. Tijekom noći 12. brigada nastavlja gonjenje Nijemaca, zauzela zaselak Jarmazi i 3. prosinca oko 3 sata izbio na most na Krki ispod kninske tvrđave. Most su Nijemci prije dolaska 12. brigade bacili u zrak, kao i dijelove ceste koji od Knina vode za Drniš. Borci 12. brigade napravili su vještački prijelaz preko porušenog mosta i ušli u grad gdje su se spojili sa 9. brigadom 20. divizije. Uz 12. brigadu

bili su i dijelovi 1. dalmatinske brigade. Njemački front južno od Knina je bio razbijen. Knin je bio oslobođen 3. prosinca 1944. godine. Oko 11 sati 26. divizija prisilila je na kapitulaciju okružene njemačke jedinice istočno i jugoistočno od Knina. Time su prestale borbe na frontu 26. divizije. Samo su dva bataljuna iz 11. i 12. brigade nastavili goniti Nijemce preko Žagrova prema Staroj Straži.

Značajan uspjeh postigla je 2. prosinca i 19. divizija. Njena 14. brigada izbio je na cestu Knin-Paeni i spojila se sa 20. divizijom. Njemačka grupacija kod Žagrova je odsječena od onih u rajonu Paena. Peta i 14. brigada napadaju Paene gdje se nalazio

Neprijatelj je u povlačenju ujutro 3. prosinca 1944. porušio most na rijeci Krki u Kninu

Borci 3. prekomorske NOU brigade ulaze u Knin ujutro 3. prosinca 1944.g

487. puk 392. divizije i dijelovi 383. puka 373. legionarske divizije. Cijelog dana 3. prosinca vodila se teška borba. Onda se vodila oštra borba i za Kravljki most na Zrmanji. Napadnuti od istoka, sjevera i juga njemačka grupacija kod Žargovića a gdje se borila na život i smrt. U središnjici borbe opet je bio Drenovac koji je prelazio iz ruke u ruku. Tada se borba prenijela na rajon Stare Straže, gdje su se ostaci njemačke vojske iz 264. divizije pokušavali probiti prema Zrmanji. Borba se vodila cijelo noć 3./4. prosinca i ujutro 4. prosinca. Napadnuti sa svih strana od 19., 20. i 26. divizije njemačke su vojnici prisiljeni na predaju. Malo se tko izvukao prema Zrmanji. U željezni kom tunelu kod Stare Straže Nijemci su sklonili 600 ranjenika, dosta municije i pogonskog goriva. Da municija i gorivo ne bi palo u ruke 8. korpusa, a pošto nisu ranije evakuirali ranjenike, zapalili su municiju i gorivo. Poginuli su svi ranjenici u tunelu. Zapovjednik 10. dalmatinske brigade 20. divizije Luka Knezovi, o tome kazuje: «...Moja je brigada bila blizu tunela kada je došlo do eksplozije. Svi su podaci kazivali da su eksploziju počinili njemačke starješine, a ne da je to djelo Titovih boraca, kako se godinama iza rata govorilo u Saveznoj Republici Njemačkoj... Oni su zapalili benzin i municiju koja se nalazila u tunelu, a tamo su bili i ranjenici. Zločin je izvršen namjerno da ne padne u ruke naših jedinica. Nešto slično nikada se nije dogodilo. Sve

insinucije da smo mi zapalili benzin i municiju su najobičnija laž i kleveta. Nama su zarobljeni njemački oficiri i vojnici govorili da to nisu učinile jedinice Titove armije, nego njihove starješine. Jeziva je bila slika vidjeti što je učinjeno. Moja je brigada svjedok tog svirepog nacističkog zločina...»¹@.

Brigade 19. divizije nastavile su daljnju borbu s njemačkim snagama od Žargovića, Padena i dalje na Iliću i Kravljki most kojeg je porušila 5. brigada 19. divizije vodile su borbu i 4. prosinca, kada je prestao posljednji organizirani otpor Nijemaca i u rajonu Padena. Samo je 6. brigada nastavila djelovanje goni i preostale Nijemce prema selu Zrmanji i Otrtici.

Prema Otrtici je krenula 3. brigada 9. divizije. Borbe su se vodile sve do 9. prosinca kada su zajednički djelovanjem 19. i 9. divizije zauzeta Otrtica, a time je završena i bitka za Knin, prestala je Kninska operacija.

Završnica borbi za oslobođenje Knina: dim iz željezničkog tunela u kojem su Nijemci zapalili svoje ranjenike i ratni materijal

Vrhovni štab NOVJ naredio je 8. korpusu da se 19. divizija rasporedi na prostoru Zadar - Benkovac, 26. divizi-

Luka Knezovi, prilog - Uspjeh obuhvatnog manevra, u knjizi «Kninska operacija», n.dj. str. 306.

U noć 28./29. siječnja 1945. godine, uslijed vrlo jake zime i snježne vijavice, stradalo je 46 boraca iz 10. brigade i oko 8 iz 12. brigade

ja na prostoru Šibenik - Split - Sinj, 9. divizija prema Makarskoj, Metković i Mostaru, a 20. divizija zauzela je frontu u rajonu Otrčana i Gračaca kojeg je oslobodio 11. korpus. Štab 8. korpusa imao se smjestiti u Kninu. Kasnije u siječnju 1945. 10. brigadu 20. divizije zahvatio je u Lici tifus, pa je povučena s fronta i preko Knina upućena prema Sinju, a 12. dalmatinska trebala je iz Sinja poći u Liku da preuzme položaje 10. brigade. Na putu od Knina prema Sinju, tijekom noći 28./29. siječnja 1945. godine, 10. brigadu je blizu Vrlike zahvatila snježna vijavica. Dalmatinska 10. brigada imala je te noći 46 smrznutih i oko 200 više ili manje promrzlih¹⁹. Tako nešto nije se nikada dogodilo u NOR-u. Veće su ove žrtve nego one na Ledenom polju u Gorskotranskom kotaru ili tijekom tzv. Igmanskog marša. Jedinice 12. dalmatinske brigade nisu imale te noći smrznutih boraca jer su noć proveli u Vrlici, zaklonjeni pod kućama. Onda su se vratili prema Sinju i potom prema Mostaru, a ostaci 10. brigade došli su u karantenu u Sinj.

Na osnovi istih direktiva VŠ NOVJ, nakon Kninske operacije, po Dalmaciji su raspoređene samostalne jedinice 8. korpusa. Tako je 1. tenkovska brigada, njena sjeverna grupacija, dovedena u Šibenik. Artiljerijska grupa, od 6. siječnja 1945. Artiljerijska brigada 8. korpusa preimenovana 12. ožujka 1945. u Tešku artiljerijsku motoriziranu brigadu smjestila se u Benkovcu i Kistanju. Tijekom prosinca 1944. od inženjerskih jedinica osnovana je Inženjerska brigada 8. korpusa koja se smjestila oko Knina. Dopunska brigada i dalje je u Trogiru.

Pored odmora i srećivanja poslije Kninske operacije, 8.

korpus je zadržan na teritoriju Dalmacije da bi se spriječila svako eventualno iskrcavanje stranih trupa u Dalmaciji. Postojale su informacije da će se anglo-američke trupe iz Italije prebaciti preko Jadrana u Dalmaciju i intervenirati u korist etnika i kraljevske izbjegle vlade. Zato je maršal Tito još 30. listopada 1944. uputio štabu 8. korpusa zapovijed da «moraju ostati na obalnom pojasu i zaposjesti sve otoke, sve gradove i mjesta i spriječiti svako nasilje i povredu naše nezavisnosti... Vaš zadatak nije da idete u unutrašnjost...»²⁰.

Moglo se očekivati da će se divizije 8. korpusa nakon Kninske operacije angažirati u Lici, bilo prema Bihaću, ili u zapadnu Bosnu. Međutim, glavnina 8. korpusa je dovedena na obalni rub Dalmacije, da se grupira na sektoru sjeverne Dalmacije, tj. od Šibenika, Zadra, Benkovca i Knina, točno na mjestu gdje se eventualno očekivao anglo-američki desant. Istina, neke su britanske snage iskrcane u rajonu Dubrovnika, bilo je incidenata kod Splita i Zadra, ali do desanta nije došlo. Odbijajuće je na to djelovao i svojim rasporedom 8. korpus. Na aerodrom u Zemunik maršal Tito je odobrio stvaranje zajedničke zračne baze gdje se s Visa i južne Italije prebazirala 1. i 2. eskadrila NOVJ i dio saveznog zrakoplovstva iz BAF-a, ali za podršku NOVJ i njenu zaštitu iz zraka.

¹⁹ Nikola Anić, *Dvanaesta dalmatinska brigada*, Supetar, J 983. str. 156.

²⁰ Arhiv VII. k. 28. reg.br. 4, 6-9. Trgo Fabjan, *Oslobođenje Dalmacije*, VIG, br. 3-4, 1955. Nikola Anić, *Osmi dalmatinski korpus*, *Slobodna Dalmacija*, Split od 12. do 17. listopada 1983.

U ovakvom se operativnom rasporedu našao 8. korpus nakon završene Kninske operacije. Najveći dio korpusa, njegove glavne snage su na odmoru i srećivanju, a na frontu u južnoj Lici 20. divizija i prema Mostaru i Širokom Brijegu 9. dalmatinska divizija. Tako se prebrodila još jedna, sada oštija zima 1944./1945. godinu, koja je rano počela i dugo trajala. Nastala je jedna duža operativna pauza koja je imala potrajati sve do početka proljeća 1945., ali su dogovaj kod Mostara tražili da se glavnina 8. korpusa okrene prema Širokom Brijegu i Mostaru i oslobodi još neosloboeni dio Hercegovine.

3. Operativno obzorje Kninske operacije

Kninska operacija¹ je jedna od najznačajnijih i najuspješnijih operacija koje su u toku narodnooslobodilačkog rata

Stab 8. korpusa u Drnišu, prosinac 1944.

Posebno izdanje "Slobodne Dalmacije" u povodu oslobođenja Knina

izvele jedinice Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske. Na takav zaključak upućuju tri bitna elementa njenog vojnog i političkog značenja. Prvo, u Kninskoj operaciji trebalo je što prije poraziti neprijateljske snage i konačno osloboditi Dalmaciju, a time i završiti tromjesečnu ofenzivu 8. korpusa koja je započela početkom rujna 1944. godine. Na taj način trebalo je stvoriti uvjete da se jedinice 8. korpusa i Mornarice NOVJ što prije uključe u završne operacije za oslobođenje ostalih krajeva Jugoslavije. Oslobođenjem Dalmacije stvaraju se uvjeti da se postojeći ekonomski i ljudski potencijal (iako su oni bili dosta skromni s obzirom na njihovo dotadašnje angažiranje u NOR-u) još više aktivira za potrebe oružane borbe, a dalmatinski prostor postane sigurna operativna baza i oslonac NOVH i NOVJ u izvješnim borbenim djelovanjima do konačnog oslobođenja zemlje. Drugo, pobjedonosnim završetkom Kninske operacije vršeno bi se držao cjelokupan dalmatinski prostor s jadranskom obalom, što bi onemogućilo svaku eventualnu infiltraciju ili iskrcavanje trupa zapadnih saveznika na otoke i obalu, kako bi mogli utjecati na pokušaju obnove starog sistema u Jugoslaviji. Mnogi historijski dokumenti ukazuju na to da je političko angažiranje britanske vlade, bez obzira na vojno savezništvo i na povremene modifikacije britanske politike, u svojoj osnovi bilo usmjereno na obnovu monarhije u Jugoslaviji. Treće, oslobođenjem Dalmacije i razbijanjem etničkog neprijateljstva a narodnooslobodilački pokret se potpuno uvrstio i proširio svoje pozicije na jadranskoj obali i u bližem zaleđu, vršeno se povezao s narodnooslobodilačkim pokretom susjednih oblasti - Hercegovine, Bosne, Like i stvoreni su uvjeti za početak mirne izgradnje, obnove porušene zemlje i novih društvenih odnosa. Na osnovi toga može se reći i da je Kninska operacija imala operativno, pa i operativno-strateško značenje².

Polazeći od angažiranih snaga i razmjera borbenih djelovanja, ciljeva operacije i ostvarenih rezultata, Kninska operacija je za naše snage tipična napadna korpusna operacija, a za neprijateljeve snage obrambena. Poblježe, za obje strane, to je moderno organizirana i vodena operacija po svim pravilima i principima tadašnje ratne vještine, karakteristična za armije tog perioda Drugoga svjetskog

¹ «Vojno delo», 1/1985., str. 33-43.

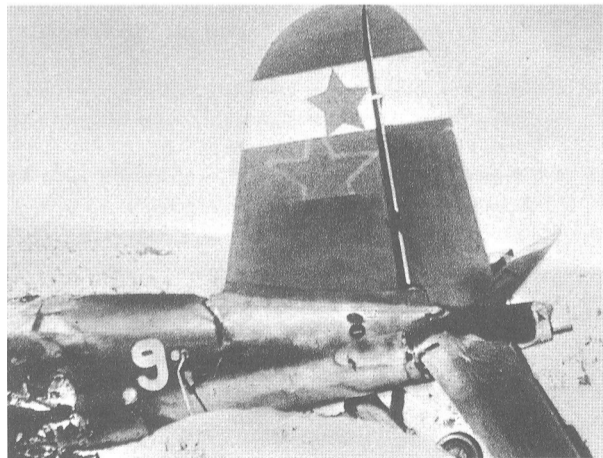
² «Vojno delo» 1/1985., str. 33-43.

rata3. U operaciji su bila dominantna frontalna borbena djelovanja. Ona su najviše izvođena danju, što je bilo uvjetovano sustavom jedinica i masovnoš u borbene tehnike, kao i u većem više rodovskih i drugih jedinica. Za divizije 8. korpusa to je operacija u kojoj su prvi put svi zajedno djelovali na relativno maloj prostoriji i stjecale prva operativna iskustva za takav na in ratovanja, koja će kasnije, kod Mostara, u Lici, Hrvatskom i Slovena kom primorju i u Istri, u velikoj mjeri koristiti u završnoj ofenzivi Jugoslavenske armije.

Nijemci su organizirali obranu po sistemu utvrđenog rajona, na dva pojasa (prvi na prilazima Kninu, na padinama Dinare, Promine, obroncima Velebita, a drugi neposredno oko grada, na kninskoj zaravni, oko Pašena i Stare Straže) s više položaja, dosta bunkera, minskih polja i žičanih prepreka. Tako

Pogibija komandanta 8. korpusa Vlade Cetkovića i ostaci zrakoplova u kojem je poginuo, listopad 1944.

- 10 -

ИНО СНИ
№ 416-9
Наређења

VIII КОРПУС

30.X. Нама Савезници нису ништа саопштили о неком искрцавању. Сма - трам да је то немачка .... Спречите бекство четника који су до сада сарађивали са Немцима.

У вези са свим тим снаге VIII Корпуса морају остати на обалном појасу и запосјести све тачке, све градове и мјесте и спречити свако насилје и повреду наше независности. Ваше снаге морају напредовати уз море према Задру и даље. Вап задатак није да идете у унутрашност. Савезници би нас окупили близу обавијестили, јер би то иначе значило непријатељски акт према нама.

Савезници су нам оставили у Италији на расположење велике количи не ратног материјала, горива, одјеће и хране. Организујте хитан пријем тога материјала са обале.

За тактичко бомбардовање и садејство енглеске авиације са вашим трупама директно тражите помоћ преко британске мисије код вас.

Да ли се још код 29 дивизије налази половина наше тенковске бри гаде. Тачно назначите колико је на херцеговачком сектору тенкова и оклопних аутомобила. /57-39/

Упутите професора Црње. Било. /59-11/

Генерала Петра Драпшина постављам за команданта Осмог корпуса и одликујем Партизанском звијездом I реда. Дужност примити одмах./65-37

У случају Беткових комисиоки поднесите исцрпан извештај: куда је летио, у које време, ко га је позвао, ко је од наших и Савезника знао за његов лет, чији је био авион и ко је сачињавао посаду.

31.X.

Naređenje Vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala J.B.Tita o postavljanju general-majora Petra Drapšina za komandanta 8. korpusa (izvod iz knjige depeša, 30. i 31. Listopada 1944.

organizirana obrana trebala je da osigura vođene dugotrajne borbe, prema njemačkim planovima čak do proljeća 1945. godine. Naređenje da se Knin brani do posljednjeg metka i posljednjeg ovdjeka, uz rigorozne kazne za svako odstupanje od toga, bilo je uvjetovano općom situacijom na jugoslavenskom ratištu i ocjenom operativne i operativno-strategijske vrijednosti kninskog područja za obrambeni sustav na desnom krilu strategijskog rasporeda. Otuda su za obranu Knina Nijemci angažirali najelitnije jedinice - 264. pješadijsku, 373. legionarsku i dijelove 392. divizije i druge sastave. Obranu su Nijemci izvodili po načelima sličnim kako su to radili i na drugim frontovima u Europi, od krajnje odsudnosti na pivom pojasu, angažiranje rezervi, manevar snaga, rukovođenje i komandiranje i drugo. Konačno, to su bili oni isti njemački kadrovi koji su prethodno prošli kroz surovu ratnu praksu po bojištima Europe, kao, konkretno, komandant njemačkih snaga u Kninu i ujedno komandant

3 U ratnom dnevniku komande Grupe armije «E» za 10. studeni 1944. godine piše: «Jadranski front: borbe u rajonu Knina, po jačini ljudstva, materijala kao i dobrom rukovođenju od strane neprijatelja, izgubile su karakter vođenja rata protiv bandi...» U istom dnevniku za 7. prosinac 1944. godine je zapisano: «Neprijatelj u neposrednoj borbi može se usporediti sa regularnim jedinicama...» Zbornik dokumenata NOR-a. tom XII, knj. 4.str. 1023 i 1192.

264. pješadijske divizije general-major Alojz Vindiš (Windisch), koji je ratovao u Poljskoj, Norveškoj, Francuskoj i na sovjetsko-njema kom frontu, i u listopadu 1944. primio komandu nad 264. pješadijskom divizijom u njenim najtežim i posljednjim trenucima postojanja⁴.

Bitna je karakteristika Kninske operacije što su je izvele snage NOVH potpuno samostalno, bez i ije pomo i sa strane, a to je bilo važno radi ocjene tadašnje sposobnosti NOVH i radi ugleda ne samo oružanih snaga NOP-a, nego i nove Jugoslavije u svijetu⁵. Stoga je Kninska operacija jedna od najve ih korpusnih operacija vo enih u prvoj etapi završnih operacija NOVJ za oslobo enje Jugoslavije. Prema ciljevima, prostoru na kojem je izvedena i ja ina angažiranih snaga nju nadilaze i Beogradska i Batinska operacija, jer su one vo ene zajedno s dijelovima Crvene armije, a Niška, Makedonska i Kosovska operacija s manjim snagama nove Bugarske narodne armije. Otuda je Kninska operacija potpuni izraz Titove koncepcije vo enja oslobodila kog rata, u cijelom njegovom toku, da NOVJ oslobodi zemlju vlastitim snagama jer e na taj na in najbolje mo i osigurati tekovine narodnooslobodila kog rata.

Do Kninske operacije u narodnooslobodila kom ratu malo je bilo pojava da se na relativno malom prostoru (od oko 400 km J vodi jedna korpusna operacija u kojoj je obostrano bilo angažirano oko 55.000 vojnika svrstanih u deset divizija. Drugim rije ima, Kninska operacija je jedna od prvih u narodnooslobodila kom ratu u kojoj je na malom prostoru bilo angažirano 13 brigada NOVH, i to isklju ivo u napadu i u dužem vremenskom periodu - skoro mjesec dana. U Kninskoj operaciji u estvovala su skoro sve dalmatinske proleterske i druge narodnooslobodila ke brigade⁶. Kninski, Drniški, Vrli ki, Dinarski i Grahovsko-peuljski partizanski odred⁷. Bile su to najbolje dalmatinske jedinice koje su imale iza sebe sjajne pobjede na Neretvi i Sutjesci, kod Jajca, Livna, Duvna i Drvara, u Lici, Bosni, na Bra u, Hvaru, Kor uli, kod Vukovog klanca , Benkovca, Sinja, Splita, Šibenika i Zadra. Zatim, komandni i bora ki sastav 8. korpusa bio je sposoban, u vojnom i politi kom pogledu, da izvrši težak zadatak, kao što je razbijanje i uništenje neprijateljske kninske grupacije. Jer, kako je tada pisao politi ki komesar 8. korpusa, pukovnik Boško Šiljegovi , «velike i potpuno uspješne bitke u oslobo enju Dalmacije kod boraca i rukovodilaca

stvorile su samopouzdanje, sigurnost i dale nov polet i zadovoljstvo»⁸.

U Kninskoj operaciji ispoljeno je veoma uspješno udruživanje izme u kopnenih i zrakoplovnih jedinica, kao i izme u rodova i službi. Svakako, težišne zadatke izvršavale su kopnene jedinice, dok je najvažniji zadatak Mornarice NOVJ bio održavanje i osiguranje pomorskog prometa duž dalmatinske obale i s južnom Italijom odakle je pristizala savezni ka pomo , koja je i dalje bila jedan od glavnih izvora snabdijevanja 8. korpusa. Iz pomorskih baza Zadra i Ista, Kvarnerski pomorski sastav (pet flotila naoružanih brodova) i Kvarnerski odred mornari ke pješadije (pet bataljuna) osiguravali su transportne konvoje i obalu sjeverne Dalmacije i time štitili lijevi bok korpusnog rasporeda kod Knina. Tako je, na posredan na in, Mornarica NOVJ u estvovala u Kninskoj operaciji i potpuno izvršila svoj zadatak.

Za Kninsku operaciju karakteristi no je to što u rasporedu neprijateljevih snaga nisu djelovali navedeni partizanski odredi. To je bilo uvjetovano malom površinom i nepravilnim oblikom teritorija na kojem su izvo ena borbena djelovanja, a koji je neprijatelj gusto zaposjeo svojim snagama. Zbog toga su partizanski odredi angažirani u frontalnim borbama, na manje posjednutim i slabije branjenim pravcima i položajima neprijatelja. Tako su Vrli ki i Dinarski odred u po etku angažirani na desnom krilu borbenog rasporeda

⁴ General-major Alojz Vindiš, ro en 1892. u, Donjoj Austriji, bio je austrougarski oficir, ratovao u Prvom svjetskom ratu, poslijeje bio oficir austrijske vojske i onda u Wehrmachtu. Zarobljen 1945. od Amerikanaca, osu en kao ratni zlo inac, ali kaznu nije potpuno izdržao. Arhiv VII, k. 151A, reg.br. 11/2.

⁵ U ratnom dnevniku admirala Jadrana, uiceadmiral Joakima, Licmana (Joachim Lietzmann) za 8. studeni 1944- zapisano je da su engleske snage opkolile Knin s istoka, juga i zapada, što ne odgovara istini jer savezni kih snaga uop e nije bilo kod Knina. Arhiv VII, njema ki dokumenti sveska 15.

⁶ U Kninskoj operaciji nisu u estvovala 2. dalmatinska proleterska brigada, jer je bila u sastavu Primorske operative grupe 2. udarnog korpusa u Crnoj Gor., 7- dalmatinska brigada bila je u Lici u sastavu 35. divizije 11. korpusa, dok se 13. brigada 9. divizije nalazila u borbi prema Širokom Brijegu i Mostaru

⁷ Kninski i Dinarski odred rasformirani su 10. studenog 1944., poslije toga je rasformiran i Drniški odred. Do kraja Kninske operacije ostali su i borili se u sastavu 20. divizije Vrli ki i Grahovsko-peuljski NOP odred.

⁸ Zbornik dokumenata NOR-a, tom V, knj. 36., str. 568.

20. divizije prema Strmici i postigli zapažene rezultate. Vrijedan je bio pažnje i rad Grahovsko-peuljskog odreda, a onda i Kninskog odreda koji su se zajedno borili s grupom bataljuna 19. divizije u rajonu Plavno. U završnom dijelu Kninske operacije Vrljki i Grahovsko-peuljski NOP odred sami su likvidirali neprijateljska osiguranja kod Strmice i osiguravali manevar 9. i 20. divizije u obuhvatnom postupku sjeverno od Knina, a štitili su i napadnu grupaciju 8. korpusa od pravca Tiškovca i Grahova.

Kninska operacija je izvedena samostalno, relativno daleko od rasporeda ostalih operativnih grupacija zara nih strana i samo s operativnim snagama na frontu, bez utjecaja strateških rezervi. Operacija je izvedena na krajnjem lijevom krilu strateškog rasporeda snaga NOVJ, odnosno na krajnjem desnom krilu njema kog rasporeda. Osim toga, u vrijeme izvo enja Kninske operacije na ostalim dijelovima jugoslavenskog ratišta po inje vladati relativno operativno zatišje. Završile su se Beogradska i Batinska operacija, kao i Makedonska i Kosovska operacija onda se osloba ala Crna Gora, San ak i Vojvodina i po elo je da se nadzire strategijsko razgrani enje, odnosno strategijski front od Drave (gdje su se vodile borbe na viroviti kom mostobranu), preko Srijema, isto ne Bosne (gdje su divizije 3. udarnog korpusa i Južne operativne grupe divizija pod komandom Glavnog štaba Srbije izvodile intenzivna borbena djelovanja), južno od Sarajeva i Mostara (Drugi udarni korpus bio je u ofenzivi radi osloboenja Crne Gore i isto ne Hercegovine) do Jadranskog mora. U pozadini neprijatelja nalazile su se jake snage NOVJ - šest korpusa, odnosno 17 divizija pod komandom glavnih štabova Hrvatske i Slovenije.

Djelovanja 8. korpusa u Kninskoj operaciji bila su «zašti ena» borbenom aktivnoš u 11. korpusa u Lici, 5. udarnog korpusa u Bosni i 2. udarnog korpusa (29. hercegova ka divizija) u Hercegovini, isto no od Neretve. Naro ito je bilo veliko operativno zna enje djelovanje 4. i 11. korpusa Glavnog štaba Hrvatske koji su aktivnim djelovanjima tijekom cijele Kninske operacije vrsto vezali za sebe ostale snage njema kog 15. brdskog armijskog korpusa koje su se nalazile u Lici, na Kordunu i Baniji. Zbog aktivnosti tih korpusa i drugih jedinica NOVJ u toku Kninske operacije neprijatelj nije mogao na prostor oko Knina dovoditi druge jedinice i oja avati svoju kninsku grupaciju.

Bitne odlike Kninske operacije su periodi nost i plansko

izvo enje, s jasno izraženim sljede im etapama o kojima smo govorili.

Osnovna karakteristika ovih borbi je bila ta da su se one vodile danono no, smjenjivali su se obostrani juriši i vodila se borba prsa u prsa, s velikim gubicima. Krajnja odsutnost borbi bila je odlika ovih doga aja. Poslije etverodnevnih oštrih borbi njema ki front nije probijen. Nijemci su se gr evito branili s malim gubicima obrambenog prostora. Nakon kra e pauze, koja je trajala dva dana - 29. i 30. studenog, po eo je odlu uju i napad divizija 8. korpusa. U štabu korpusa bilo je izvjesnih kolebanja poslije prvih neuspjeha, ak i pomisli da se odustane od borbe za dalji proboj njema ke obrane. Kriza je prebro e na time što se donijela odluka o nastavljanju op eg napada i uvo enja u borbu svih raspoloživih snaga. Tada štab korpusa skra uje front proboja od juga i proboj želi ostvariti duž puta Oklaj - Knin i na taj pravac u borbu uvodi svoju korpusnu rezervu - 12. dalmatinsku brigadu. Istovremeno se u borbu uvodi 9. divizija sa 3. i 4. brigadom za obuhvat od sjevera. Tenkove grupira na uskom frontu kod 26. divizije duž ceste Oklaj - Knin. Korpusno težište napada je bilo na udaru pješadije i tenkova od juga preko fronta 26. divizije, ali se o ekivao povoljniji ishod borbe u obuhvatu snagama 9. divizije i glavnine 20. divizije od sjevera i ja i udar 19. divizije od zapada po dubini njema kog operativnog rasporeda.

Prvi i drugi prosinac bio je odlu uju i. Proboj od juga njema kog fronta je izvršen. Tre eg prosinca osloboen je Knin. O ekivalo se opkoljavanje neprijatelja i njegovo povla enje u op em rasulu. Gonjenje ili završne borbe po ele su 3. i 4. prosinca. U toj etapi došlo je do potpunog opkoljavanja i uništavanja okruženih neprijateljskih dijelova na tri odvojena prostora: jugoisto no od Knina (oko 1200 vojnika), u rajonu Žagrovi - Knin (oko 2000 vojnika) i u rajonu Pa eni - Zrmanja (oko 1000 vojnika). Neprijatelj se izvukao samo s manjim snagama, koje je gonila i razbila 9. divizija kod Otrija, ime je završena Kninska operacija.

Kninsku operaciju karakteriziraju oblici manevra. S obzirom na to da je neprijateljeva obrana kod Knina imala oblik potkovice, jedinice 8. korpusa izvele su dva karakteristi na manevra u napadu - frontalni napad s juga, s probom na uskom dijelu neprijateljeve obrane, gdje su na po etku napadale tri, a onda etiri brigade i glavnina 1.

tenkovske i najveći dio artiljerije Korpusa. Na ostalom dijelu fronta bilo je manje-više frontalno potiskivanje neprijatelja. Tek od 1. prosinca jedinice 8. korpusa izvode obuhvatni manevar, s težištem od istočne i sjeverne strane, pri čemu štab Korpusa angažira korpusnu rezervu - Devetu diviziju (bez 13. brigade) i 8. brigadu 20. divizije.

Istovremeno je bio pojačan, sa zapadne strane, napad 19. divizije, podržan tenkovima, koji su prebačeni s fronta 26. divizije. Manevar tenkovima u završnici Kninske operacije bio je racionalan. Tenkovi su najprije u estvovali u proboju fronta od juga, sa 26. divizijom, a onda su, poslije proboja njemačke obrane povučeni s tog pravca, prebačeni preko rijeke Krke kod Roškog Slapa (vrativši se unazad za 30 km) na front 19. divizije i olakšali probijanje neprijateljske obrane kod Padene i r. Zrmanje i u estvovali u gonjenju neprijatelja.

Kada je u pitanju poletni oblik manevra u Kninskoj operaciji, treba imati u vidu da se štabu 8. korpusa zamjera što je pravac glavnog udara usmjerio na najjače neprijateljske snage i položaje koji su bili južno od Knina, na frontu 26. i djelomično 20. divizije, kao i to da je trebalo odmah primijeniti manevar «dvojnog obuhvata», zatvarajući i u «kotao okruženja» kninsku neprijateljsku grupaciju, jer su postojale, navodno, realne mogućnosti da se Nijemcima ne dozvoli izvlačenje na sjever, preko Padene i Zrmanje u Liku i prema Bihaću. Međutim, ideju poletnog manevra, koji je izabrao štab 8. korpusa, diktirali su uvjeti zemljišta, jer se od pravca juga, preko fronta 26. divizije, mogla optimalno iskoristiti borbena tehnika koju je Korpus imao. Pored toga, povijesni podaci upućuju na to da štab 8. korpusa nije imao preciznih podataka o namjerama i rasporedu neprijatelja. I, na kraju, general-major Petar Drapšin, komandant korpusa, imao je veliko povjerenje u svoje borce, u svoje brigade i divizije, i bio je duboko uvjeren u to da pred njima nema prepreka koje njegove jedinice ne mogu savladati. Što je težište napada bilo na 26. diviziji diktirali su razlozi jer je ona bila brojčano najjača (imala je 8.504 boraca i rukovodilaca), najzaslужnija u borbenoj tehnici s najjačom vatrenom i udarnom moći (jer je mogla baciti do 18 tona elika u jednoj minuti, što se približilo snazi pješadijske divizije Crvene armije koja je tada mogla baciti 20 tona elika u jednoj minuti)⁹ i koja je već bila uigrana u izvođenju takvih frontalnih borbenih djelovanja. Daju i ocjenu rada divizija u

Kninskoj operaciji politički komesar 8. korpusa, pukovnik Boško Šiljegović, u izvještaju političkom komesaru Glavnog štaba Hrvatske, pored ostalog, piše: «Osim 26. divizije sve naše jedinice zadržale su više ili manje neke osobine partizanskih krupnijih jedinica¹⁰. Bez obzira na to što je general Petar Drapšin došao na dužnost komandanta 8. korpusa iz Glavnog štaba Hrvatske, gdje je bio zamjenik komandanta za pozadinu i teritoriju i što je tu dužnost primio neposredno pred početak Kninske operacije 30. listopada 1944., poslije tragične pogibije na Dinari generala Vlade Četkovića, on je vrlo brzo uočio suštinu snage i sposobnost svojih divizija i što se može reći s njima postići u borbi, a to je ono što je za jednog komandanta najvažnije.

Posmatrano s bitanog gledišta Kninska operacija je tipična za bitku, naročito ono što se dešavalo od 26. studenog do 3. prosinca (već tada Kninsku operaciju nazivaju bitkom¹¹ koju karakteriziraju sve odlike sličnih bitaka, takvih dimenzija, u Drugom svjetskom ratu: žestoki višednevni sudari, oštrina vojne borbe i obostrana krajnja upornost - napadača da slomi i porazi neprijatelja «na mjestu», a branioca koji gine, ali ne posustaje u borbi. U tom pogledu vrijedna je pažnje ocjena borbe koju je tada dao komandant 8. korpusa, general-major Petar Drapšin, gdje piše i sljedeće: «Položaji su uzimani tek pošto je ubijen i posljednji Nijemac. Na osvojenim položajima redovno smo nalazili cjelokupno naoružanje i mrtve neprijateljske vojnike pored njega...»¹².

Brigade i divizije 8. korpusa, koje su u estvovale u ovoj operaciji, pokazale su visok stupanj vojne i moralne-političke sposobnosti da se uhvate u koštac s iskusnim protivnikom jer je riječ o prisustvu elitnih njemačkih trupa, a s operativne točke gledišta može se slobodno zanemariti prisustvo ustaša, domobrana i četnika. Naše snage danima napadaju, nagrizaju, drobe i lome neprijateljsku obranu, oduzimaju mu mogućnost i volju za borbom, dok ga nisu bacile u vrtlog uništenja i natjerale da potpuno poražen napusti

⁹ Nikola Anić «Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije», izd. Vojnohistorijski institut, Beograd 1983, str. 488.

¹⁰ Zbornik dokumenata NOR-a, tom V, knj. 36, str. 569.

¹¹ Prvi je Kninsku operaciju nazvao «Kninska bitka» komandant 8. korpusa general-major Petar Drapšin u članku «Kninska bitka», objavljenom u korpusnom listu «Za slobodu», 15. siječnja 1945. godine. Arhiv VII, ŠK 21, veg. Str. 47/1.

¹² Zbornik dokumenata NOR-a, tom XII, knj. 4, str. 726.

Dalmaciju i potraži spas u proboju sa slabijim dijelovima prema Graacu i Bihaću, bez ikakvih izgleda da se više ikad povratiti preko Dinare i Velebita.

Zbog takve oštrine i žestine borbe obostrani gubici su bili veliki - obostrano je izbačeno iz stroja oko 25% sastava žive sile, odnosno 14.082. Nijemci su izgubili oko 78% po etnog sastava, imali su 14.000 vojnika, a izgubili su (po našim podacima) 10.840 (od toga 6.555 mrtvih i ranjenih 4.285 zarobljenih) ili oko 95% snaga koje su imale oko 25. studenog 1944. godine (tada je brojno stanje njemačkih vojnika iznosilo između 10.000 i 11.000). Njemačka komanda Jugoistoka u svom izvještaju Vrhovnoj komandi priznaje da je u borbama za Knin 15. armijski korpus izgubio 4.488 ljudi, od toga je 2.730 poginulo ili nestalo, a oko 700 ranjenika palo je u neprijateljske ruke i izgubljeno je sve teško naoružanje, između ostalog 41 top, 57 protuavionskih topova i 6 protutenkovskih topova. Kod Knina je potpuno uništena njemačka 264. pješadijska divizija, a 373. legionarska divizija je «pretrpjela težak poraz»¹⁵. Potpuno je razbijeno i uništeno i nekoliko drugih njemačkih, ustaško-domobranskih i etničkih sastava¹⁶, i 8. korpus imao je velike gubitke, kao nikada do tada, oko 10% izbačeno iz stroja ili 3.242, od čega je 677 poginulo, 2.439 ranjeno i 126 nestalo. Otuda se, s obzirom na obostrane gubitke može konstatirati da Kninska operacija ima sve karakteristike «bitke uništenja» i dolazi u red onih bitaka s najvećim postotkom izbačeno iz stroja koje su vođene u Drugom svjetskom ratu. I komandiranje je u Kninskoj operaciji imalo znatnih osobnosti. Prvo, oba štaba korpusa bila su blizu prednjih linija fronta, na svega desetak kilometara daleko. Štab 8. korpusa prebacio se iz Kaštela u Drniš i tu je ostao za cijelo vrijeme borbi oko Knina. Budući da je poginuo dotadašnji komandant 8. korpusa, iz Glavnog štaba Hrvatske upućen je za komandanta korpusa general-major Petar Drapšin, španjolski borac, jedan od rukovodilaca ustanka u Hercegovini, komandant 12. slavonske divizije i 6. slavonskog korpusa. Drapšin se krajem listopada našao u Dalmaciji u inspekciji jedinica 8. korpusa kao zamjenik komandanta Glavnog štaba Hrvatske za pozadinu i teritoriju, gdje je zadržan i veći dio listopada zvan je preuzeo komandu nad 8. korpusom od naelnika štaba 8. korpusa, pukovnika Milana Kuprešanina¹⁷ koji je 27. studenog otišao na školovanje u Sovjetski Savez. Zamijenio ga

je potpukovnik Ante Toni Bio i, dotadašnji naelnik štaba 26. divizije.

Njemačkim snagama komandirao je štab 15. brdskog armijskog korpusa, a komandant je bio general oklopnih trupa Hans Gustav Fehn (Fen). Sjedište komande korpusa je do 19. studenog bilo u Kninu, a onda se prebacio u stari zamak u Ostrošću kod Bihaća. Poslije odlaska štaba 15. korpusa svim snagama u Kninu komandirao je komandant 264. pješadijske divizije, general-major Aloiz Windisch. Pošto su komande korpusa bile blizu fronta, mogli su pratiti tok borbenih djelovanja, brzo intervenirati na promjenu situacije, brzo izvršiti izmjene u operativnom rasporedu i lako im prisustvom utjecati na daljnji tok borbe.

Više komande su obostrano bile daleko. Osmim korpusom komandirao je izravno Glavni štab Hrvatske (poslije odlaska Vrhovnog štaba s Visa oko 20. listopada 1944., a do tada je 8. korpusom komandirao Vrhovni štab NOV i POJ), koji se nalazio u Otočcu u Lici i održavana je stalna radio-veza. Na bojište kod Knina u Drniš 9. studenog stigao je politički komesar Glavnog štaba Hrvatske Rade Žigić i tu je ostao do 25. studenog.

Na kraju operacije, 6. prosinca, u Drniš je stigao i komandant Glavnog štaba Hrvatske general-lajtnant Ivan Gošnjak.¹⁶

Daju i ocjenu rada komandi i štabova u Kninskoj operaciji, komesar 8. korpusa, pukovnik Boško Šiljegović, u svom izvještaju komesar Glavnog štaba Hrvatske od 31. prosinca 1944. godine, konstatira da je bilo odgovarajućih problema i propusta jer «od osnivanja Korpusa pa sve do

Komanda Grupe armija «E» javila je 19. prosinca komandantu Jugoistoka daje «u zoni komande 15. korpusa angažirana glavna 264. divizije potpuno uništena» i da je «od divizije ostalo nešto više od jednog bataljuna sa 49 oficira, 13 službenika, 48 podoficira i SSS vojnika i da je divizija izgubila sva oružja, teško naoružanje, masu konja i automobila». Zatim se predlaže da se 264. divizija rasformira, što je i učinjeno narednih dana. Zbornik, tom XII, knj.4: str. 744-748.

U izvještaju 15. korpusa upućenog štabu Grupe «E» od 8. prosinca 1944. stoji daje od borbene tehnike izgubljeno 16 oružja obalske artiljerije. 15. oružja artiljerije 264. divizije, 6 oružja artiljerije 373. divizije, ukupno 37 oružja. Onda 6 topova 88 mm. 4 brdska topa 264. divizije i 57 protuavionskih topova. Ukupno 104 artiljerijskih oružja. Zbornik XII, knj. 4* str. 731.

¹⁵ Arhiv VII, k. 119/8, reg. br. 3-1.

¹⁶ Arhiv VII, k. 119/8, reg.br. 3-1.

pred borbu za Knin nikad i nigdje nisu u estvovale sve etiri naše divizije istovremeno i zajedno po jednom istom neposrednom zadatku». Radi toga je u Kninskoj operaciji bilo «izvjesne podvojenosti i me usobnog nerazumijevanja samih štabova divizija što se jasnije uo ilo naro ito pri procjeni u eš a u operacijama, evakuaciji materijala itd. Prijašnji podvojeni rad naših divizija, njihov gotovo samostalni život, vrlo rijetke me usobni sastanci štabova divizija odrazili su se u nedovoljno vrstom me usobnom jedinstvu naših Štabova divizija...».

Pukovnik Šiljegovi zatim konstatira da ni odnosi izme u rodova i službi «nisu razvijeni u dovoljnom me usobnom poštivanju, zajedni kom priznavanju i pravilnom razumijevanju», ali da sve to «nije dobilo ozbiljne forme» i da e nove operacije «koje stoje pred nama doprinijeti da se ovaj nedostatak otkloni...»¹⁷.

Njema ka kninska grupacija, odnosno 15. armijski korpus, bio je pod komandom 2. oklopne armije generala Maksimilijana Angelisa. Dok se vodila Kninska operacija 15. korpus je bio pod injen komandi Grupe armije «E» (komandant general-pukovnik Aleksandar Lohr) koja se nalazila u Sarajevu, štab Grupe armije «E» na bojište kod Knina nikog nije poslao da neposredno utje e na tok operacije, iako se tamo rješavala sudbina dviju divizija - 264. pješadijske i 373. legionarske i drugih sastava. Neminovno da su ove primjedbe njema kom komandiranju kninskom grupacijom bile, pored ostalog, zgodna prilika da ih se porazi dok se oni «nagode» kome e se podrediti.

Postupnost uvo enja snaga 8. korpusa u borbu, odnosno postupnost narastanja borbe do «vratolomne završnice» - posebna je odlika Kninske operacije. Tako na primjer, u uvodnim borbama 7. do 16. studenog od 13. brigada u borbi angažirano je nešto više od 50 % snaga - 7 brigada. U periodu najintenzivnijih borbi od 25. do 29. studenog bilo je angažirano devet brigada ili 80% snaga. U završnom udaru od 1. do 4. prosinca angažiraju se sve snage - svih 13 brigada. Tada je korpus ostao bez operative rezerve, koja mu nije ni bila potrebna jer je neprijatelj poražen, a njegovi manji dijelovi gonjeni su i uništavani. Opasnost od napada s drugih operativnih pravaca nije prijetila. Jedanaesti korpus u Lici, 5. korpus oko Biha a i Banja Luke, 2. udarni korpus i 13. dalmatinska

brigada 9. divizije kod Širokog Brijega i Mostara vezali su za sebe neprijatelja, ime su posredno znatno podržali jedinice 8. korpusa u vo enju i uspješnom završetku Kninske operacije. Njema ka kninska grupacija bila je operativno dosta usamljena i daleko od ostalih ja ih njema kih snaga, postajala je dobar plijen za tu enje i uništenje, prilika koju je 8. korpus potpuno iskoristio.

U Kninskoj operaciji snabdijevanje i zbrinjavanje veoma su uredno funkcionirali, što je pozitivno utjecalo na njen tok i rezultate. Naro ito je bilo važno da jedinice imaju dovoljno municije za pješadijske i teško naoružanje. Artiljerija je izvodila djelovanje s jakim režimom vatre i postigla velike rezultate, što i sam neprijatelj priznaje. Mornarica NOVJ uredno je vršila snabdijevanje morem iz južne Italije do baze na dalmatinskoj obali. Prometne jedinice divizija, korpusa i Vojne oblasti uredno su snabdijevale jedinice kopnenim prometnicama, a u tome su ih pomagali organi narodne vlasti i stanovništvo.

Pored razmatranih pitanja vezanih za Kninsku operaciju postoje i mnoga druga koja je neophodno analizirati sa stajališta operative vještine.

1 .Da li je štab 8. korpusa znao o neprijateljskim namjerama i o odluci njema kih komandanata da se položaji oko Knina uporno drže i odsudno brane? Odnosno, kada je štab Korpusa shvatio da e se neprijatelj kod Knina tako uporno i žestoko braniti?

Na osnovi dostupnih historijskih dokumenata(zapovijesti štabova divizija i Korpusa i depeša razmijenjenih izme u štaba 8. korpusa i Glavnog štaba Hrvatske) stje e se utisak da štab 8. korpusa nije raspolagao podacima o namjerama neprijatelja i da je te namjere kasno otkrio, radi ega je po etni napad od 7. do 16. studenog imao odlike produžetaka nastupanja, odnosno gonjenja neprijatelja, a cilj napada od 26. do 29. studenog, pored ostalog, bio je da se neprijatelj potisne i prisili na povla enje.

Evo nekih dokaza.

U zapovijesti štaba 26. divizije od 7. studenog, u uvodnom dijelu, gdje se obi no na pod injene prenosi mišljenje i stavovi štaba 8. korpusa, kaže se: «Neprijatelj odstupa pravcem Drniš - Knin - Biha sa jakim ostavljenim zaštitni-

¹⁷ Zbornik, tom V, knj. 36, str. 569.

ama.» U drugom dijelu zapovijesti piše da je namjera neprijatelja da «zaštiti povlačenje glavnine prema Bihaću...»¹⁸. Ovakvo mišljenje nije samo imao štab 26. divizije nego i štab 8. korpusa, što se vidi iz depeše koju je 9. studenoga poslao Glavnom štabu Hrvatske, gdje piše:

«Neprijatelj nastoji da se pod svaku cijenu probije pravcem Knin - Zrmanja - Otrčani, kojim je pravcem u toku juerašnjeg dana uputio jačine snage i na kojem su prostoru vrlo oštre borbe.

Zašto je štab 8. korpusa tako cijenio situaciju i nije imao točne podatke o namjerama neprijatelja, bar približno, može se vidjeti koliko je bilo teško a oko prikupljanja podataka iz izvještaja štaba 20. divizije upućenog štabu 8. korpusa 20. studenoga 1944. gdje piše: «Na cijelom kninskom sektoru koje se nalazi pod neprijateljskim utjecajem mi nemamo vojno-obavještajne mreže na terenu preko koje bi mogli dobiti ma kakav izvještaj o neprijatelju. Uslijed ovog prikupljanje podataka moramo vršiti nasilnim izvišnjem, izjavama zarobljenika, dnevnim i noćnim osmatranjem. Svi ovi naiznami prikupljanja podataka i dosadašnji rezultati nisu zadovoljavajujući...» Na kraju ovog izvještaja štab 20. divizije iznosi svoj zaključak i kaže: «Mi smo mišljenja da će se Nijemci u najkraćem roku povući...»²⁰.

Dobiva se dojam da nije ni Glavni štab Hrvatske imao točne podatke o njemačkim namjerama u obrani Knina. To se najbolje vidi iz depeše koju je 14. studenoga poslao štabu 8. korpusa, gdje i ovo piše: «Njemačka 264. divizija povlači se prema sjeveru i ruši za sobom sve važnije objekte i komunikacije. Gošnjak...»²¹. Četiri dana kasnije, 18. studenoga, general Drašćin dobio je iz Glavnog štaba Hrvatske drugu depešu u kojoj piše: «Jače neprijateljske snage su prošle iz Knina kroz Bihać prema Kostajnici...»²². U stvari, ovo je bila ona ustaška grupa, od 1.500 ustaša i domobrana, koje su Nijemci 12. studenoga izvukli iz Knina i poslali prema Kostajnici. Ni dva dana prije početka glavnog napada štab 8. korpusa nije imao potpune podatke o namjerama neprijatelja, jer je 23. studenoga javio Glavnom štabu Hrvatske: «Štab 264. divizije sa dijelovima van sastava pukova otišao za Bihać...»²³. Ni ovaj podatak nije bio točan. Štab njemačke 264. divizije ostao je u Kninu sve do 3. prosinca, kada se general Windisch meću posljednjima jedva izvukao ispod uništenja ili zarobljavanja²⁴.

Štab 8. korpusa nije imao ni 26. studenoga točne

podatke o broju neprijateljskih vojnika koje se nalaze u rajonu Knina. U korpusnom izvještaju piše da u rajonu Knina nema više od 4.000 Nijemaca i legionara i oko 3.000 etnika, a tada se u Kninu još nalazilo oko 10.000 do 11.000 Nijemaca i 4-500 etnika popačeni. O ovom problemu nešto kasnije (siječanj 1945.), general Drašćin zapisati: «Posmatrajujući ovu situaciju (misli se na početne borbe, pr.N.A.), činilo nam se da će se u produžetku snažnog naleta biti oslobođeni i sam Knin. Međutim, na obrani Knina sačekala nas je na organiziranim položajima svježaja 264. divizija sa dijelovima 373. divizije. Desetog studenoga Nijemci su nas bacili sa zauzetih položaja i uz pomoć snaga iz Bihaća uspostavili vezu i saobraćaj na liniji Knin - Bihać. Bilo je jasno da neprijatelj neće lako napustiti Knin.»²⁵

2. Zašto su Nijemci tako uporno držali i krajnje odušno branili položaje oko Knina?

Komanda njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa nije u početku imala izričitu naredbu da do posljednjeg ovjeka i posljednjeg metka brani Knin, iako se to naziralo u planu povlačenja s jadranske obale, prema kojem je, osloncem na Velebit i Dinaru, Knin trebalo držati do proljeća 1945. godine. Istina, još je ranije, 29. kolovoza 1944. godine, dana orijentacija kako se trupa mora ponašati na bojištu gdje feldmaršal Weichs naredjuje komandu Grupe armije «E», generalu Lohra, sljedeće: «Taktički zadaci koje dobiva trupa mora u svakom slučaju da budu jasni. A ti zadaci su: Odbrana do posljednjeg metka i do posljednjeg ovjeka sve dotle dok ne stigne provjereno naredjenje za prekid borbe...»²⁶. Brzim gubitkom Šibenika i Drniša i naglim povlačenjem u rajon Knina, štab 15. korpusa dobio je upute kako da brani Knin - «do posljednjeg ovjeka», do «posljednjeg metka». U skladu s tim je i zapovijest komandanta 15.

¹⁸ Zbornik, tom V, knj. 35., str. 85.

¹⁹ Arhiv VII, k. 11918, reg. Br. 3-1.

²⁰ Zbornik, tom V, knj. 35, str. 333

²¹ Arhiv VII, K. 11918, reg. Br. 3-1.

²² Isto.

²³ Isto.

²⁴ U nekim dokumentima piše da su partizani zarobili generala Windischa, ali to nije točno. On je iz Bihaća upućen u Beograd, a onda je bio u zarobljeništvu i osuđen od Višeg vojnog suda Jugoslavenske armije 1946. godine.

²⁵ Arhiv VII, knj. 21, reg. Br. 47/1.

²⁶ Zbornik, tom. XII, knj. 4, str. 547-

korpusa Gustava Fehna, u kojoj se pored ostalog, zahtijeva preuzimanje rigoroznih mjera protiv oficira i jedinice napuste položaje²⁷. Najpotpuniju ocjenu njemačke odluke da brani Knin do krajnjih granica izdržljivosti dao je, skoro odmah poslije Kninske operacije, general-major Petar Drapšin, tada komandant 8. korpusa: On kaže: «Nijemci su htjeli da drže Knin iz sljedećih razloga: a) Da bi spriječili ili barem ometali izgradnju i uvršćenje Demokratske Federativne Jugoslavije razbijaju i bratstvo Srba i Hrvata., b) Da bi branili svoju životnu komunikaciju koja prolazi dolinom Save i vezuje Zagreb sa Srijemom gdje se nalazi glavni njemački front u Jugoslaviji. Nijemci su znali da poslije pada Knina tek u Bihać u mogu dati solidniju obranu ove važne žile kucavice; c) Da bi vezali za sebe VIII. korpus i onemogućili spajanje snaga VIII. korpusa sa snagama XI. i IV. korpusa. Koncentracija vrlo jakih snaga na prostoru Like, Korduna i Banije ugrozila bi sam Zagreb, drugim riječima, glavni centar organizacije obrane u Jugoslaviji. Njemački front u Srijemu u svom zaleđu imao bi izvanredno jakog protivnika i došlo bi brzo u pitanje ovo važno njemačko bojište; d) Da bi spriječili snabdijevanje vojske u Hrvatskoj oružjem, municijom i ostalom opremom., e) Da bi nas prikazali vojnicima slabim i izazvali nepovjerenje u NOVJ... Otkonac na kraju, borba njemačke vojske na život i smrt nam kom položaju u skladu s Hitlerovom «strategijom». Cilj ove Hitlerove strategije je da odloži planiranje naša za svoje zločine koje su počinili u Europi. Iz svega ovoga jasno se mogao izvesti zaključak da će Nijemci braniti Knin pod svaku cijenu. Eto takova je bila namjera neprijatelja...»²⁸, zaključuje general Drapšin.

Analizirajući njemačku odluku za obranu Knina, nameće se pitanje, da li komande njemačke 2. oklopne armije, Grupa armija «E» i 15. brdskog korpusa nisu precijenile snagu svoje kninske grupacije, odnosno da li njemački komandanti nisu podcijenili sposobnosti i jačinu 8. korpusa NOVH da samostalno uspješno izvede operaciju u kojoj će mu se suprotstaviti oko 20.000 vojnika na jakim položajima, na «uskim vratima» između Velebita i Dinare? Otkonac da je bilo i jednog i drugog. Na konferenciji u Operativnom odjeljenju Štaba Grupe armija «F», održanoj u Zagrebu, 6. studenog, konstatira se da je «težište djelovanja u okolini južno od Knina», gdje «jake banditske snage podržane engleskim materijalom vrše znatna nadiranja» i onda kaže: «Na dal-

matinskom primorju situacija se karakterizirala iskrcavanjem jedne dobro opremljene divizije, ojačane sa oko 60 tenkova kojoj su se naše združene jedinice mogle suprotstaviti samo u ograničenoj mjeri...» Na kraju ove važne konferencije utvrđuje se da «glavnu pažnju treba obratiti razvoju situacije na jadranskom primorju i mogućnosti udara sa teritorije južne Marške prema zapadu»²⁹. Iz toga se da zaključiti da su Nijemci dobro procijenili snage NOVH koje im se suprotstavljaju na jadranskoj obali i zaključiti da «glavnu pažnju» obrate «razvoju situacije na jadranskom primorju», koju po važnosti i značenju povezuju s onom u Marškoj, što daje posebnu dimenziju onim događajima kod Knina i obrazlaže zašto su Nijemci tako uporno branili Knin.

Drugo je pitanje da li su njemački generali Lohr i Fehn vjerovali u snagu i sposobnost 8. korpusa NOVJ da će moći razbiti njihovu kninsku grupaciju i da ih izbaciti s kninskog područja? Jedna činjenica ne ide u prilog ovoj tvrdnji da su oni u pravoj mjeri shvatili kakvu im opasnost predstavlja udružena snaga od četiri divizije 8. korpusa. Oni su 1. prosinca 1944. naredili komandantu 264. divizije, generalu Windischu, da diviziju povuče na povoljnije položaje i da ih drži preko zime, a ti su položaji bili blizu Knina, iza Krke i Butišnice, na jugoistočnim padinama Velebita i planinama sjeverno od Knina (Debelo brdo i dr.). Znači, komanda njemačke Grupe armija «E» i komanda 15. korpusa još ni tada nisu shvatili pravu situaciju kod Knina, i to u vrijeme kada je cijeloj grupaciji zaprijetila opasnost okruženja i uništenja, i nisu odobrili da se ona povuče u rajon Gračaca i Bihaća i tako spasi od uništenja. To je odobreno tek 4. prosinca kada je kninska grupacija praktično bila uništena. Tek pri kraju Kninske bitke general Fehn, u svom izvještaju Grupi armija «E», 3. prosinca, javlja, da «njegove jedinice nisu dorasle za sudar snaga velikih razmjera»³⁰. Da su Nijemci planirali da do kraja drže rajon Knina, pa i ako se na njemu opkoljeni, potvrđuje i podatak da je bilo predviđeno snabdijevanje okruženih iz zraka, ali to nije uspjelo jer «nije bilo moguće uslijed vremenskih prilika...»³¹. General Fehn konstatira 3.

²⁷ Arhiv VII, mikrofilm, sn. 359.

²⁸ Arhiv VII, k. 21, reg.br. 47/1.

²⁹ Zbornik tom XII, knj. 4, str. 1016.

³⁰ Zbornik tom XIII, knj. 4, str. 276.

³¹ Isto

prosinca u 12 sati da su njegove snage kod Knina savladane, s tim što uzrok vidi u nedostatku municije, a ne u snazi udara i nadmoćnosti 8. korpusa u vojnom i moralnom pogledu.

Na kraju je vrijedno ukazati na neke tadašnje operativne vrijednosti i sposobnosti 8. korpusa NOVH, odnosno na njegovu snagu da razbije i uništi jake njemačke snage kod Knina.

Komandant 8. korpusa, general-major Petar Drapšin, u navedenom lanku piše da je ideja napada bila: «Izvršiti potpuno opkoljavanje neprijatelja, uništiti ga i zarobiti, a zaplijeniti njegovo naoružanje i tehniku...»³².

Takva ideja napada ukazuje na to da je Štab 8. korpusa u Kninskoj operaciji postavio jasan cilj - potpuno uništenje neprijatelja. Ostvarenje takvog cilja nije bilo lako budući da se radilo o uništenju krupnih neprijateljskih snaga koje su se odlučno i krajnje odsudno branile na veoma jakim i pogodnim zemljišnim objektima. Takova situacija je uvjetovala da je Štab 8. korpusa pod Knin tako reći doveo sve svoje snage - pješadijske, tenkovske i artiljerijske, koje su mu bile na raspolaganju. Odnosno, da bi u takvoj situaciji ostvario cilj operacije, Štab 8. korpusa angažirao je u borbi oko 95 % svih svojih snaga, što je rijetkost za jednu operaciju. A ta snaga nije bila mala. Evo konkretno. U sastavu 9. 19. 20. i 26. divizije 1. tenkovske brigade i Artiljerijske grupe (bez jedinica i ustanova Korpusne vojne oblasti) bilo je 34.548 boraca i rukovodilaca, od čega 1298 žena (stanje 30. studenog 1944. godine)³³. Odnos snaga u potku bio je 1,5:1 u korist 8. korpusa. Kasnije se taj odnos mijenja u 2,3:1 u našu korist.

Na pojedinim odsjecima fronta taj odnos bio je još povoljniji. Tako npr. na pravcu proboja 26. divizije (Oklaj - Knin) naše snage su imale osam, a neprijatelj dva bataljuna, od čega je jedan naš bataljun bio tenkovski, a neprijatelj nije imao tenkova. Na taj pravac stavljena je brojčano najjača i tehnički najopremljenija 26. divizija i ona je upućena od juga u proboj fronta, i kao takva mogla je probiti njemački front 1. i 2. prosinca 1944. godine.

Prema vatrenom i udarnom snazi 8. korpus je tada bio jedan od najsnažnijih korpusa NOVJ, jer je imao preko 530 artiljerijskih oružja, od čega 202 topa raznog kalibra, među kojima i 14 brdskih haubica 105 milimetara i 4 dalekometna topa 155 mm, onda 329 teških i lakih minobacača, kao i 5.467 automatskih pješadijskih oružja, među kojima 2.609

mitraljeza. Municije je bilo zadovoljavajuće. Tako npr. samo za brdske topove, a njih je bilo 53 komada, bilo je 21.914 granata. Za lake i teške minobacače bilo je 24.308 komada mina, za puške 1.425.632 metka, a za puškomitraljeze 1.268.667 metaka³⁴. Tenkovi i blinde imale su dovoljno municije, dok se gorivo moralo ekonomično trošiti s obzirom na to da je dugo trajala borba i što se s tenkovima moralo manevrirati s jednog na drugi dio fronta. Snagu napada činila je Artiljerijska korpusna grupa sa 60 artiljerijskih oružja, koja je uspješno podržavala, naročito 26. diviziju, na pravcu glavnog probijanja njemačke obrane. Udar korpusa podržavale su 1. i 2. eskadrila NOVJ koje su vršile vatrenu podršku i zaštitu. S takvom udarnom snagom i vatrenom moći 8. korpus mogao je uspješno izvesti Kninsku operaciju, i to potpuno samostalno, bez ikakve pomoći sa strane. Da je 8. korpus mogao potpuno samostalno izvršiti dobiveni zadatak, ukazuje i podatak o utrošku bojeve municije. Tako npr. Artiljerijska grupa korpusa od 26. studenog do 4. prosinca, tj. za osam dana borbi potrošila je 2.989 granata ili 1624 granate na dan, ili 68 granata na sat, ili više od jedne granate na minutu. Minobacači 8. korpusa su potrošili 21.000 komada mina ili 2.656 mina na dan ili 109 mina na sat ili 1,8 mina u satu, ili 1,8 zrna u minutu. Prema tome, ukupno je bilo potrošeno 1.833.989 komada ili 229.110 zrna u jednom danu ili 9.546 komada na sat, ili 159 zrna u jednoj minuti, tj. svake sekunde padalo je po neprijatelju 2,7 zrna, odnosno skoro tri zrna tuklo je neprijatelja svake sekunde. Osim toga, treba imati u vidu da je još potrošeno 9.600 komada ručnih i tromblonskih bombi, kao i da je djelovala divizijska artiljerija i protuzračna artiljerija, da je utrošeno dosta i pištoljske municije i drugih ubojnih sredstava, što sve ukazuje kakva se borba vodila i koliko je bila snažna njena žestina i vatreni udar³⁵.

Snaga korpusa je poivala i u njegovom sustavu. Najveći broj boraca bio je veći iskusan u borbi, što je stekao ne samo u toku ofenzive oslobođenja Dalmacije (od 12.

³² Arhiv Vojnohistorijskog instituta, K.21. reg.br. 47/1.

³³ Osmi korpus je tada imao 1062 oficira, 1499 političkih radnika, 2.097 podoficira i 28.890 boraca. Zbornik, tom VI knj. 35., str. 592.

³⁴ Zbornik, tom V knj. 35., str. 650.

³⁵ Artiljerijski glasnik, br. 9-10/1949. str. 41.

rujna 1944. kada je ona po elu nego i prije, jer je to ljudstvo, u velikom broju, bilo više od godinu dana u NOVJ i prošlo osnovnu školu ratne prakse, a ljudstvo 26. divizije i višemjese nu vojnu i političku obuku na Visu. Otuda je ljudstvo 8. korpusa, u velikom broju, pripremljeno ušlo u Kninsku operaciju. Zatim, socijalni sastav korpusa je dosta karakterističan, jer su više od jedne četvrtine boraca bili radnici (28%), što je odgovaralo socijalnoj strukturi dalmatinskog stanovništva, koji su se listom opredjeljivali za NOP.

Intelektualaca je bilo 721 ili 2%, obrtnika (raznih struka, ali najviše onih siromašnih s minimalnim kapitalom, a to je održavalo i njegovu političku svijest) bilo je 2.731 ili 7%, dok je vojnih lica bilo 183 ili 0,43%, a bivših policajaca i žandara 191 ili 0,45%. Ostalih je bilo 97 ili 0,12%.³⁶ Takva socijalna struktura sastava 8. korpusa činila je realnim pretpostavku da je sastav korpusa izvršiti dobiveni zadatak.

Što se tiče nacionalnog sastava, bez obzira što je u 8. korpusu bilo pripadnika svih jugoslavenskih naroda i narodnosti i ne mali broj stranih državljana, on je održavao stanje tadašnjeg nacionalnog sastava Dalmacije. U korpusu je najviše bilo Hrvata - 25.127 ili 72,64%, a zatim Srba - 4.806 ili 14,00%. Ukupno su Hrvati i Srbi činili 86,64% sastava 8. korpusa. Muslimana je bilo 236 ili 0,68%, Židova 61 ili 0,17%, dok je ostalih bilo 4.318.³⁷ To su, ponajviše Slovenci i Crnogorci koji su se nalazili u 3. prekomorskoj i 1. tenkovskoj brigadi i u Artiljerijskoj grupi korpusa, u jedinica koje su osnovane u Italiji. Nema to njih podataka o ostalim «drugima», među kojima su i strani državljani. Najviše je bilo Talijana, a onda građani Sovjetskog Saveza. Bilo je

zanimljivo da su među njima bili i Poljaci, Francuzi, Luksemburžani, Austrijanci i ostali koji su se stjecajem okolnosti našli u Dalmaciji ili su na bilo koji način stupili u jedinice 8. korpusa.

Odažu i dužno priznanje svim tim borcima, general Drapšin je tih dana zapisao: «Izvojevana je jedna od najvećih naših pobjeda - oslobođen je Knin i Dalmacija. Pobjeda je izvojevana zahvaljujući i legendarnom junaštvu i izdržljivosti naših boraca. Nije materijal riješio bitku, već junačko srce i majstorstvo u borbi. Pobjeda je izvojevana zahvaljujući i našim oficirima koji su umjesno i istrajno rukovodili svojim jedinicama. Oboga eni iskustvom velike kninske operacije, ispravljaju i svoje greške i uklanjaju i nedostatke, spremamo se za nove bitke i nove pobjede»³⁸.

Kninska operacija je bila najbolja «proba» jedinica 8. korpusa za naredne, veoma složene i dramatične operacije koje će se izvoditi od Mostara pa sve do Solina. Uspješnim

završetkom Kninske operacije 8. korpus je potpuno izvršio zadatak koji je u rujnu 1944. primio od Vrhovnog komandanta NOVJ maršala Josipa Broza Tita, kada je krenuo u ofenzivu radi oslobođenja Dalmacije.

Pohvala Vrhovnoga komandanta maršala Tita

osloboditeljima Knina

U žestokim devetodnevnom borbama koje su se vodile prilikom oslobođenja Knina uništena je gotovo cijela jedna njemačka divizija, kojom je prilikom ubijeno 3.200, a zarobljeno 2.600 njemačkih oficira i vojnika i zaplijenjena cijela spremna i tehnika ove divizije.

U ovim su se bojama naročito istakle naše jedinice pod komandom pukovnika Miloša Uzelca, pukovnika Bože Božovića, pukovnika Stanka Parmača, majora Ljuba Trute, tenkovske jedinice pod komandom Pere Grujića i artiljerijske jedinice pod komandom Karela Ljevičnika.

Za istrajnost u ovim teškim bojama, za postignute uspjehe i junačko držanje na bojnom polju pohvaljujem borce, podoficire i oficire i komesare jedinica VIII korpusa na čelu s general-majorom Petrom Drapšinom i pukovnikom Boškom Šiljegovićem.

Neka je slava palim borcima u bojama za oslobođenje domovine.

Vrhovni komandant NOV i POJ
maršal Jugoslavije
TITO

Faksimil pohvale Vrhovnog komandanta maršala Tita

³⁶ Zbornik, tom V, knj. 35, str. 592.

³⁷ Isto.

³⁸ Arhiv VIK 21. reg.br. 4711.

Po divizijama gubici izgledaju ovako: 9. divizija imala je 133 poginula, 19. divizija 250, 20. divizija 254, a 26. divizija 294 boraca i rukovodilaca ili ukupno 877 poginulih. Ovaj se broj ne slaže s onim koje smo gore naveli, jer su oni dati odmah iza Kninske operacije, a ovo su najsvježiji podaci (vidi tabelarni pregled u prilogu).²

Kninskom operacijom 8. korpus razbio je njema ki plan organizirane obrane na crti «Grün». Nastao je veliki me uprstor izme u Gospi a i Mostara gdje nije bilo fronta i njema kih snaga.

U borbama za Knin jedinice 8. korpusa izvršile su svoj zadatak kojeg su dobile od maršala J.B.Tita. Ste ena su dragocjena iskustva za kasnija borbena djelovanja u osloba nju Hercegovine i u završnim operacijama od Like do So e u prolje e 1945. godine. Ispoljen je masovni heroizam, visoka politi ka svijest i moralna izdržljivost. Glavni štab Hrvatske je 6. prosinca 1944. izrazio priznanje i zahvalnost 8. korpusu i proglasio ga «udarnim», a etiri dana kasnije maršal Tito je pohvalio borce i starješine 8. korpusa. Dalmatinske su divizije proglašene «udarnima», a taj se naziv dobivao u NOR-u samo za izri ite velike ratne zasluge i pobjede. Deveta divizija je postala udarnom 3. prosinca 1944. godine, 19. divizije 10. studenog 1944. godine, 20. divizija dobila je taj naziv 25. prosinca 1944. godine, a 26. divizija je to zvanje stekla 29. studenog 1944. kada se uveliko vodila kninska bitka.³

b) Što je kazano o Kninskoj operaciji?

O Kninskoj operaciji, najprije je progovorio zapovjednik 8. korpusa general Petar Drapšin, onda komesar korpusa pukovnik Boško Šiljegovi . Tek 1. prosinca 1984. u Kninu je održan znanstveni skup posve en Kninskoj operaciji. Na njemu su prisustvovali glavni (još živi) u esnici kninskih doga anja iz 1944. kao i drugi znanstvenici i politi ari. Sve je to sre eno u jednoj knjizi, koja se pojavila u Beogradu 1985. pod nazivom KNINSKA OPERACIJA, u ediciji «Za pobjedu i slobodu»⁴

Zapovjednik 8. korpusa general-major Petar Drašpin, odmah nakon završetka Kninske operacije, 15. sije nja 1945. i listu 8. korpusa objavio je lanak «Bitka za Knin». U

njemu general Drapšin, uz ostalo i ovo kaže: «...Da bismo uspješno izvršili zadatke koji su pred nas postavljeni i da bismo osujetili namjere neprijatelja, na osnovi svestrane procjene situacije donijeli smo odluku: izvršiti potpuno opkoljavanje neprijatelja, uništiti ga i zarobiti, a zaplijeniti njegovo naoružanje i tehniku.. Ideja napada i manevar sastojao se u sljede em: frontalnim napadom s juga izvršiti proboj 2. 3. 4. neprijateljske obrane. Dvostrukim obuhvatom s istoka i zapada odsje i neprijatelja od zale a i izvršiti potpuno opkoljavanje neprijatelja, a zatim pristupiti njegovom uništenju. Shodno toj ideji izvršena je i grupacija snaga..» O žestini i tijeku borbi, general Drapšin zatim kaže: «...Položaji su se uzimali tek pošto je ubijen i posljednji Nijemac. Na osvojenim položajima redovno smo nalazili

Naredbom Glavnog štaba Hrvatske VIII. Korpusu je dodijeljen naziv „udarni“

Za izvanredne uspjehe, koje je postigao VIII. korpus u teškim borbama s velikim neprijateljskim snagama, u toku kojih im je zadao znatne gubitke u ljudstvu i materijalu te oslobodio Dalmaciju, dodijelio je Glavni štab Hrvatske VIII. korpusu naziv „UDARNI“.

Naredba glas!

U dugotrajnim i upornim borbama sa krupnim neprijateljskim Jedinicama VIII. korpus ie nanio neprijatelju velike gubitke u ljudstvu i materijalu i oslobodio je itavu Dalmaciju.

Za postignute izvanredne uspjehe, pokazanu vještinu, heroizom i izdržljivost na bojnome polju dodjeljujemo VIII. korpusu naziv „UDARNI“.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Poltt-komesar:

Rad« Zigi

Komandant:

general-lajtnant Ivo Gošnjak

Naredba Glavnog štaba Hrvatske od 25. prosinca 1944. kojom 8. korpusu dodjeljuje naziv "Udarni"

cjelokupno naoružanje i mrtve neprijateljske vojnike pored njega..». Govore i o borbenim rezultatima Kninske operacije general Drapšin je u zaklju ku zapisao: «.. iš enjem Male Popine i Otri a 9. prosinca 1944. završena je kninska operacija sa potpunim uspjehom. Ubijeno je 3.600 nje-

² Prema novim podacima Slavka Matice iz Šibenika.

³ Nikola Anić, NOVJ, n.dj.str. 788, 796, 800.

⁴ Knjigu «Kninska operacija», srediio, i više priloga napisao NAnić. Objavljeno u Beogradu 1985. kao 4* knjiga edicije «Za pobjedu i slobodu».

ma kih vojnika. Zarobljeno je 3-300 neprijateljskih vojnika, od toga 2.600 Nijemaca. Zaplijenjena su 72 topa raznog kalibra, od toga veliki broj ispravnih, 25. teških minobaca a, 500 mitraljeza, 5.000 pušaka, 200 motornih vozila, oko 150 vagona razne municije, opreme i oružja.. Zadatak koji je postavljen, ispunjen je u cijelosti.»⁵.

U pismu kojeg je poslao komesar 8. korpusa pukovnik Boško Šiljegovi 25. prosinca 1944. komesaru GŠ Hrvatske Radi Žigi u, govore i o Kninskoj operaciji i ovo je javio: «Dolazak preko 10.000 novih boraca tokom zadnjeg mjeseca u operativne jedinice zna i veliko povjerenje i priznanje NOP-u.. Među njima ima i onih koji su bili pasivni tokom rata ili služili u neprijateljskoj vojsci..» Daju i političku ocjenu uspjeha Kninske operacije, pukovnik Boško Šiljegovi me u glavne političke zadatke i ovo kaže: «Srbi u Kninskoj krajini duže vrijeme bili su pod strašnim terorom i pod njegovim političkim utjecajem. Oni vrlo teško shvaćaju federalnu Hrvatsku i misle da će u njoj biti tretirani kao nacionalna manjina. Etnički shvaćanje da je poslijeratna velikosrpska Jugoslavija trebalo da bude takoder federativna država s glavnom federalnom jedinicom Srbijom, koja bi izlazila na more izmeću Zadra i Šibenika i tako obuhvaćala srpske Ravne kotare i sve srpske krajeve do Srbije, kao i vrlo jaka federalna jedinica Slovenija, a obadviije na ra u Hrvatske, utjecajno je mišljenje i trebat će ga uporno razbijati. Ugled etnika je smanjen, a naš utjecaj je sada, a izgledi su da će tako i biti, sve povoljniji i jači.»⁶.

Ratni sekretar Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju Vicko Krstulovi je na znanstvenom skupu u Kninu, daju i ocjenu velike pobjede u Kninskoj operaciji, uz ostalo i ovo kazao: «Kninska pobjeda boraca i rukovodilaca 8. korpusa nije samo bila njihovo veliko veselje, nego radost svih nas. Bilo je to zajedničko djelo.. Veselili smo se što smo bili tako snažni da možemo potpuno poraziti protivnika, što smo borbom zaliveno krvlju najboljih sinova naših naroda, potpuno sami, bez ičije pomoći sa strane oslobodili Knin, a time i cijelu Dalmaciju.. Borci 8. korpusa koji su se proslavili pod zidinama ovog drevnog grada na rijeci Krki, poslije su se proslavili u borbi za osloboenje Širokog Brijega i Mostara. Onda u borbama sve do Sočea i naše Istre..»⁷.

Ratni načelnik štaba 8. korpusa i v.d. zapovjednika, general Milan Kuprešanin, daju i ocjenu Kninskoj operaciji, na spomenutom znanstvenom skupu u Kninu i ovo je, kazao:

«Kad gledamo što se dogodilo ovom operacijom u cjelini možemo reći i da su ti rezultati bili veoma značajni.. Porazila se velika vojska protivnika, zarobljen je ogroman plijen i postignuti su veoma zavidni uspjesi.. Osloboenje Knina četiri snažne divizije 8. korpusa bile su slobodne za manevar bilo prema sjeveru, bilo prema jugu. Osloboenje Knina automatski je osloboeno Gračac. Neprijatelj se poslije toga mogao zadržati samo na liniji Gospić - Bihać.»⁸.

Politički komesar Artiljerijske grupe 8. korpusa i onda 9. dalmatinske divizije general Ilija Radaković, analiziraju i Kninsku operaciju sa stajališta ratne vještine NOR-a, i ovo je u Kninu kazao na veće znanstvenom skupu: «..Kninska operacija je predstavljala mnogo više od skupa bojeva i borbi za Knin i neposrednu okolinu. Svojim dimenzijama, postavljenim (realiziranim) ciljevima i ostvarenim efektima, ona je istovremeno poslužila i kao «odsko na daska» za prodor naših jedinica u južnu Liku i kasnije za sinkronizirana djelovanja sa snagama 11. korpusa. Ona je omogućila, npr. 35. diviziji da likvidira snažnu njemačku grupu kod Gračaca i izbijanje pred Donji Lapac, Gospić i Karlobag (kada je osloboeno šest ličkih općina) što je bilo od izuzetnog značenja u kasnijim djelovanjima, jer je ta teritorija postala snažan placdarm za završne operacije.»⁹.

Ratni komesar 12. dalmatinske brigade u bitci za Knin, general Fabjan Trgo na veće znanstvenom skupu, opisuju i tijek Kninske operacije i ovo je konstatirao: «.. Da su Nijemci otkivali takvu silinu udara 8. korpusa, u kojem je glavnina njihovih snaga biti uništena, sigurno ne bi dozvolili da do toga dođe, već bi se blagovremeno povukli, sa uvali živu silu, i zauzeli na sjeveru i sjeverozapadu neke pogodnije položaje (a to su bili u stanju izvesti sve do 20. studenog).. Osloboenje Knina, posljednjeg njemačkog uporišta u Dalmaciji i važne prometne raskrsnice za prenošenje daljnjih operacija k sjeveru i izvan njenih granica, postignuto je uspješnim ishodom Kninske operacije. Omogućeno je zajedničko djelovanje 8. korpusa i ostalih snaga GŠH (4. i 11. korpus). Zadobiveni trofeji i nanijeti gubici uvjerljivo

⁵ Kninska operacija, Beograd 1985. str. 26-28.

⁶ Isto, str. 32-34.

⁷ «Kninska operacija», str. 50.

⁸ Isto, str. 62.

⁹ Isto, str. 71.

pokazuju veliku postignutost uspjeha 8. korpusa. Osim toga, zaplijenjena materijalna sredstva poslužila su kao nova pojačanja 8. korpusa i kao materijalna baza za mobilizaciju novog ljudstva. Ovim porazom neprijatelj je, pored materijalnih gubitaka, pretrpio u političkom pogledu veliki neuspjeh. Prema tome, ishod Kninske operacije imao je pored navedenih rezultata, zamašnije posljedice. Poraz kod Knina utjecao je na slabljenje otpora neprijatelja u završnim operacijama za oslobodjenje preostalih dijelova Hrvatske i Jugoslavije...»¹⁰.

U zaključnom dijelu o Kninskoj operaciji na ovom mjestu osjeća se potreba da se dade ocjena rada i djelovanja svake dalmatinske divizije i drugih samostalnih jedinica 8. korpusa koje su učestvovali u ovom velikom vojnom događaju na kraju konačnog oslobođenja Dalmacije u Drugom svjetskom ratu. Pustimo da o tome kažu svoju riječ ove vojne i političke starješine i drugi o povijesnoj ulozi i značenju učesnika tih divizija i drugih sustava 8. korpusa, a što je rečeno na znanstvenom skupu o Kninskoj operaciji, u Kninu 1. prosinca 1984. godine.

U svom znanstvenom radu, ratni načelnik štaba 9. dalmatinske divizije u doba kninskih događanja, admiral Bogdan Pecoti je na kraju zaključio: «... Ovakvo angažiranje 9. divizije u završnoj fazi Kninske operacije bilo je u skladu s operativnom situacijom i mogućnostima ostalih divizija 8. korpusa. Jer jedino je za takav zadatak bila sposobna 9. divizija, koja je od devet, imala neangažiranih sedam bataljuna. Ostale divizije nisu mogle prihvatiti ulogu gonjenja prema Otrtini, kako zbog trenutne angažiranosti u borbama, tako i zbog pretrpljenih gubitaka i iscrpljenosti u prethodnim borbama...»¹¹ Štab 8. korpusa je rad 9. divizije ovako ocijenio: «Rad jedinica IX. divizije bio je mnogo brži i efikasniji, bolje je iskorišteno rasulo neprijateljskih snaga poslije katastrofe koje su te snage doživjele u Kninskoj bitci...»¹².

Za djelovanje 19. dalmatinske divizije u Kninskoj operaciji, na znanstvenom skupu u Kninu 1. prosinca 1984. njen ratni politički komesar general Petar Babić, u zaključku kaže: «...Što se 19. divizije tiče, sektor njenog angažiranja bio je veoma značajan. Štitila je bok naših snaga u Kninskoj operaciji, predstavljala je glavnu udarnu snagu za izvođenje manevra okruženja kninske neprijateljske grupacije, ometala je manevar četnika u rajonu Plavna i Ratiševa, sprejela izvlačenje protivnika iz rajona Knina i dovođenje

pojačanja iz pravca Bihaća i Gračaca. Uz sve to, 19. divizija je, zajedno sa 26. divizijom, morala kontrolirati obalu Jadranskog mora od Šibenika do Zadra, zbog estetskih provokacija Engleza i mogućnosti da iskrcaju svoje trupe negdje na Jadranu...»¹³.

Na znanstvenom skupu u Kninu, vojni povjesničar Rade Guberina, govorio je o «Dvadesetoj diviziji u Kninskoj operaciji», pa je u zaključnom dijelu, i ovo kazao: «...Dvadeseta divizija je u Kninskoj operaciji uspješno izvršila dobiveni zadatak. U njoj je, prvi put, djelovala kao cjelina sa svim brigadama i prvi put zajedno sa 19. i 26. i dijelovima 9. divizije u jednoj korpusnoj operaciji, u napadu na utvrđeni grad koji je neprijatelj odsudno branio. U ovim je borbama, u daleko većem obimu nego do tada učestvovala i artiljerija. Sve je to pred štabove i jedinice bilo mnogo složenih zadataka koji su se morali u što kraćem roku razriješiti. Ukratko, u ovoj operaciji 20. divizija je konačno prešla iz perioda partizanskog i kombiniranog na period frontalnog na ineratovanja. Ovaj krupan prijelom, za mnoge jedinice i bolan, praćen i velikim gubicima, pa i neuspjesima - 20. divizija je uspješno, za kratko vrijeme prebrodila... Štab 20. divizije, uz punu pomoć štaba 8. korpusa, sa štabovima brigada i komandantima nižih jedinica neprekidnom aktivnošću, uputstvima, savjetima, intervencijama, snažno je utjecao na brzi prelazak na novina ineratovanja... Stoga je 20. divizija bila u stanju da u ovoj za diviziju najtežoj operaciji, koja je za rukovodstva bila najkompleksnija, nanese okupatorskim i kvislinškim snagama pet puta veće gubitke od vlastitih. Zadatak je 20. divizija obavila u uvjetima veoma male nadmoćnosti u ljudstvu (1 : 1,5) i daleko od one koju je zahtijevala klasična vojna nauka...»¹⁴

O borbenom djelovanju 26. dalmatinske divizije u Kninskoj operaciji, koja se nalazila na glavnom pravcu napada 8. korpusa, od Drniša djelujući i pravo na grad Knin, na znanstvenom skupu u Kninu, u saopćenju «Proboj kninskog fronta» uz ostalo sam zaključio: «U Kninskoj operaciji jedinice 26. divizije demonstrirale su suvremeni i moderni

¹⁰ Isto, str. 111.

¹¹ «Kninska operacija» str. 224.

¹² Zbornik NOR-a, tom V, knj. 38, str.270-278.

¹³ «Kninska operacija», n.dj.str. 255-

¹⁴ Kninska operacija, str. 317

na in ratovanja u kojem su skladno funkcionirala djelovanja rodova i službi, jedino što se nije moglo više angažirati zrakoplovstvo zbog nepovoljnih meteoroloških uvjeta. To suvremeno ratovanje konstatirao je i neprijatelj kada je utvrdio da «borbe u rajonu Knina, po ja ini ljudstva i materijala kao i dobrom rukovo enju od strane neprijatelja, gube karakter vo enja rata protiv bandi»^{1^}. Jedan zarobljeni njema ki oficir je izjavio: «Po broju municije koju ste bacili na nas (svake minute padalo je po kninskoj njema koj grupaciji do 2 metka, zrna ili mine u jednoj minuti, mi smo mislili da napadaju Amerikanci, a po preciznosti ga anja smo mislili da su Rusi.»^{1^}.

Za djelovanje Artiljerijske grupe 8. korpusa u Kninskoj operaciji na re enom znanstvenom skupu je konstatirano: «...Nadmo nost naše artiljerije na pravcu glavnog udara bila je postignuta pravilnim grupiranjem artiljerije - 9 baterija bilo je na glavnom, a samo 4 baterija na pomo nom pravcu. Zatim preciznost ga anja, brza koncentracija, vatra ostvarena manevrom putanja i pokretom.. Snabdijevanje municijom, hranom i ostalim potrebama bilo je vrlo dobro i bez zastoja. Posebno treba ista i da su u borbama u Kninskoj operaciji došli do punog izražaja izdržljivost, hrabrost, borbenost, požrtvo vanost i visoki moral artiljeraca - boraca i starješina.»^{1^}

Za djelovanje 1. tenkovske brigade u Kninskoj operaciji se kaže: «Razvoj doga aja je pokazao da su raštrkani tenkovi nedovoljno u inili za razbijanje neprijateljske obrane. Zato je štab 8. korpusa odlu io da pregrupiranjem snaga i upotrebom tenkova na jednom pravcu izrazi težište napada. Radi toga je u drugoj etapi Kninske operacije izvršeno prikupljanje tenkova, da bi u njenoj tre oj etapi bitno utjecali na brže slamanje, prvo neprijateljske obrane na pravcu napada 26. divizije, a potom i na pravcu napada 19. divizije. Nema sumnje da je ovako grupiranje i upotreba 1. tenkovske brigade bilo, prije svega, originalno. Jer, zamisao da se poslije razbijanja neprijatelja na pravcu 26. divizije, 1. tenkovska brigada

Š T A B
1 tenkovske brigade VIII Korpusa
Br. 45
25 decembra 1944 g.

Dostavljam operativni izvještaj
za vreme od 20-XI do 20-XII t.g. ŠTABU VIII KORPUSA NOVJ.

U vremenu od 20-XI do 25 zaključno, sve jedinice su se nalazile, uglavnom na sektoru Drniš-Oklaj, gde su se odmarale posle napornih akcija i aradjivale za prestojeće zadatke.

Zadatak tenkovske brigade

Tenkovska polubrigada, bataljon tenkova (26), polubataljon blindi (11), dvije protukolske baterije, 6 topova i 2 protuavionska mitraljeza 20mm) inženjerski polubataljon, imali su za zadatak pot pomoći operacije XXVI i XIX divizije na pravcima njihovog dejstva.

Plan i raspored

Neprijatelj je imao jaku protukolsku odbranu preko 30 topova 75mm i 80mm. Osim toga svi prilazi ka položajima bili su minirani. Protukolski topovi su uglavnom bili postavljeni na važnim pravcima oko ceste. Potrebna je bila pojava tenkova iz što više pravaca da bi se neprijateljska protukolska odbrana razvodnila te da bi sekasnije gro tenkova mogao upotrebiti na važnijem i odlučujućem pravcu.

Naš plan za ponovni napad.

- 1) Glavnom snagom dejstvovati na pravcu I Dalmatinske brigade, ovladati linijom Ljubač-Jaremski i na taj način primorati neprijatelja da se povuče preko Krke.
- 2) Brzim manevrom prebaciti tenkove i blindu sa sektora XXVI divizije, preko Roškog slapa i Vistanja na sektor XIX divizije, odakle preko Radučića i Mokrog Polja što pre izbiti na komunikacije Knin-Padlanač-Gračac i onemogućiti neprijatelju bijegstvo tim pravcem.

Postupak: Za ostvarenje ovoga plana a u duhu zapovesti štaba Korpusa i štaba XXVI divizije, pravcem I Dalmatinske brigade krenuli su 1-XII u 7,30 časova 10 tenkova, 6 blindi, 4 protukolska topa 57mm, i 2 protuavionska mitraljeza 20mm. Neprijatelj je napustio Lisnik bez borbe, pošto je građanskih dana pretrpeo velike gubitke. U toku dana zauzati su Marjanovići ali na pravcu Ljubača neprijatelj je koncentrisao glavnu protukolsku odbranu, tako da se borba nastavila i u toku utrašnjeg dana. 2-XII u 12 časova posle 5) Kninska operacija je za našu brigadu jedna velika škola iz koje će svo rukovodstvo i svi borci puno naučiti, a iskustvo iz ove akcije omogućit će još bolje sadejstvo sa ostalim lin rodovima vojske.

Posle završenih operacija na sektoru Knina naša brigada je razmeštena u cilju odmora i aradjivanja u Šibenik, Drniš i Skradin.

Sart gašizmu - Sloboda narodu !

Pom. Polit. komesara
p. pukovnik

Nadželnik major

Komandant p. pukovnik

Operativni izvještaj Štaba 1. tenkovske brigade od 25. prosinca 1944. o Kninskoj operaciji

hitno prebaci na sektor 19. divizije, potvr uje da je dobro angažirao tenkove štab 8. korpusa u Kninskoj operaciji. Borbeni rezultati ostvareni od 1. do 4. prosinca potvrdili su ispravnost odluke da se 1. tenkovska brigada upotrebi na jednom pravcu i na težištu napada.»^{1^}Ⓞ.

Doktor Predrag Peji , povjesni ar, na znanstvenom skupu u Kninu utvrdio je da je tijekom Kninske operacije nad frontom 8. korpusa izvedeno 39 borbenih zadataka ili 180 avio-polijetanja.^{1^}.

¹⁵ Zbornik NOR-a, tom XII, knj. 4• str. 1023.

¹⁶ Arhiv VII, k. 719. reg. Br. 1-114• Kninska operacija, n.dj.str. 368. Kninska operacija, n.dj.str. 410.

¹⁵ Isto. str. 423.

Kninska operacija, str. 202.

Politički komesar 8. korpusa Boško Šiljegović u svom izvješću komesaru GŠH Radi Žigicu 31. prosinca 1944. konstatirao je uspješnu djelatnost organa vojno pozadinske vlasti²⁰. Poznato je da je vojna pozadina 8. korpusa za vrijeme Kninske operacije obavila obimne i značajne poslove i zadatke, po eviši od popune i snabdijevanja operativnih i partizanskih jedinica 8. korpusa, preko evakuacije ranjenika s fronta i njihovog zbrinjavanja i liječenja u pozadinskim bolnicama, do aktivnosti u smjeru likvidacije ostataka kolaboracionističkih snaga, Prikupljanja zaplijenjene borbene tehnike i osiguranju reda na oslobođenom teritoriju. Osim toga, vojno-pozadinski organi su na slobodnoj teritoriji zadnjih mjeseci 1944. dali vidan doprinos stabilizaciji prilika i stvaranju uvjeta za obnovu porušene Dalmacije, kao i u pravcu prihvata, smještaja i liječenja ranjenika susjednih korpusa NOVJ i onih koji su se vraćali iz bolnica NOVJ u Italiji. Svakodnevne kontinuirane i intenzivne aktivnosti vojno pozadinskih jedinica i ustanova, uz podršku stanovništva i osloni na sustav narodne vlasti i antifašističkih organizacija, dalo je krupne efekte koji su bili značajni za tijek i konačni ishod Kninske operacije.

Daju i širu elaboraciju o ulogu Mornarice NOVJ tijekom Kninske operacije, na regionalnom znanstvenom skupu u Kninu, kapetan bojnog broda dr.sc. Vladimir Isaić na kraju je konstatirao: «Djelovanja na moru od početka studenog do početka prosinca 1944., tj. u vrijeme Kninske operacije, posredno su se odražavali na operaciju. Karakteristike djelovanja su iskazivale ofenzivni duh Mornarice NOVJ i pravovremeno prilagođavanje nastalim promjenama...»²¹. (više o djelovanju Mornarice NOVJ i jedinica 8. korpusa, vidi prilog dr. Isaića).

I ostali rodovi i službe 8. korpusa odigrali su veliku ulogu u zajednici u borbi s divizijama 8. korpusa u Kninskoj operaciji. Uz brojne aktivnosti, kada je u pitanju djelovanje inženjerijskih jedinica, potrebno je naglasiti brojne njezine probleme koje su morali rješavati u Kninskoj operaciji. Dva su najmarkantnija. Prvo, u

operativnoj zoni gdje se vodila Kninska operacija nalazilo se dosta vodenih prepreka, većih i manjih rijeka, kod Drniša rijeka Likola, Krka koja ide po središnjici korpusne operativne zone, onda je Zrmanja zapadno od Knina. Manje su rijeke - Babušnica sjeverno od Knina i rijeka Krka istočno od Knina. Sve su one kanjonskog tipa, dosta brze i s malo mostova na njima preko kojih bi se mogla kretati tehnika 8. korpusa. Bio je most na Cikoli kod Drniša, most u Kninu (ispod kninske tvrđave) i Kravljici most na Zrmanji. Nijemci su u povlačenju porušili most na Likoli kod Drniša kojeg je brzo popravila korpusna inženjerija. Most na Krki kod Knina je porušen i preko njega je napravljen samo drveni prijelaz, a most na Zrmanji - Kravljici most je bio porušen. Zbog ovih teških problema tenkovi 1. brigade morali su izbjegavati rijeke na korita i manevriranjem se prebaciti s fronta 26. divizija na front 19. divizije. Drugi je problem bio u brojnim njemačkim mliječkim poljima, postavljenim na svim prilazima Kninu, najviše od južne strane i oko svakog uporišta. Inženjerijske su jedinice 8. korpusa pravili prolaze u mliječkim poljima, ali ih se ipak poglavito nastojalo obilaziti.

Veza između jedinica, štabova i komandi su, po svim povijesnim podacima, dobro funkcionirale, ali je obavještajna služba podbacila, naročito ona iz civilne strukture.

Borci 19. divizije odlikovani za zasluge u borbama za oslobođenje Knina, prosinac 1944.

²⁰ Isto, str. 34.

²¹ Isto, str. 106.

Posljedice toga su bile da ni štab 8. korpusa, ni drugi štabovi nisu imali jasnu predodžbu o jačini i namjerama njemačkog zapovjedništva. Razlozi se obično traže u jakom etničkom i ustaškoj djelatnosti tijekom cijelog rata. Na primjer, kada se napadalo na Split, znale su se sve protivničke nakane, sada toga nije bilo.

Ipak, kada je riječ o zajedničkoj suradnji vidova, rodova i službi ona je bila dobra u Kninskoj operaciji, samo je slabo funkcionirala zajednička suradnja sa zrakoplovstvom koje nije bilo u nadležnosti 8. korpusa. Zato su saveznički zrako-

plovi tukli oslobođeni Zadar i druga mjesta i neke položaje brigada 8. korpusa na prvoj crti bojišnice.

O zajedničkom djelovanju jedinica 8. korpusa u Kninskoj operaciji, zapovjednik 8. korpusa general Petar Drapšin je već 15. siječnja 1945. kazao: «..Pobjeda u Kninskoj operaciji je izvojevana jer je pri svakom poduhvatu ostvareno sudjelovanje upotrijebljenih jedinica i dijelova..»²².

²² Kninska operacija, str. 29.

X.

ZAKLJUČAK I OSVRT NA OFENZIVU 8. KORPUSA ZA OSLOBOĐENJE DALMACIJE

Poslije tri mjeseca neprekidnih borbi, od 12. rujna do 9. prosinca 1944., jedinice VIII. dalmatinskog korpusa oslobodile su cijelu Dalmaciju, osim Dubrovnika kojeg je oslobodila 29. hercegovačka divizija i 2. dalmatinska proleterska brigada. Postignute pobjede spadaju u red najznačajnijih uspjeha koje su u to vrijeme postizale jedinice NOVJ.

S obzirom na operativne i taktičke postupke u tijeku djelovanja, na inženjerska pripremanja pojedinih operacija, osiguranje i djelovanje pojedinih napada, komandiranje i zapovijedanje, upotreba rodova i službi, organizaciju i formaciju jedinica, ofenziva 8. korpusa za oslobođenje Dalmacije, a naročito Kninska operacija, predstavlja jedan od najvažnijih sadržaja ratne vještine NOR-a u Jugoslaviji. Tako nešto rijetko bilježi vojna povijest Drugoga svjetskog rata, a nema joj slične u NOR-u Jugoslavije.

Od posebnog je značaja za pravilno usmjeravanje ofenzivnog djelovanja i donošenja odluka bilo prisustvo Vrhovnog komandanta maršala Josipa Broza Tita na Visu, na operativnom teritoriju 8. dalmatinskog korpusa. Vode i

Dugo očekivani susret: ljudi iz zbjega vraćaju se svojim domovima nakon oslobođenja Dalmacije

ra una o svim imbenicima ofenzive 8. korpusa u oslobodjenju Dalmacije, posebno o uvođenju žive sile, maršal Tito je s Visa kreirao ofenzivu 8. korpusa, a lišnim kontaktima i depešama pružio štabu 8. korpusa veliku pomoć u planiranju i u najsvrsishodnijoj upotrebi jedinica sukladno tadašnjoj općoj situaciji na svim frontovima Drugoga svjetskog rata, posebno onog na teritoriju Jugoslavije i u Dalmaciji. Titovo je djelo pokretanje divizija 8. korpusa u konačnu ofenzivu za oslobodjenje Dalmacije, a to se skoro poklapalo s onim ofenzivnim djelovanjima u istočnoj Bosni radi konačnog oslobodjenja istočnih dijelova Jugoslavije. Zato se ofenziva 8. korpusa za konačno oslobodjenje Dalmacije uklapa u opći trend približavanja završnice Drugoga svjetskog rata u Europi.

Oslobodjenje Dalmacije ima veliko vojno i političko značenje. Budući da je itavog operacijsko područje 8. korpusa bilo oslobodjeno, Vrhovni štab NOVJ je bio u mogućnosti da 8. korpus angažira bilo u pravcu Like i Zagreba ili Mostara, bilo za osiguranje jadranske obale. Od velikog je značaja bilo i to što je oslobodjena cjelokupna obala i otoci Dalmacije, a naročito što je oslobodjen Zadar, koji je definitivno priključen matičnoj Hrvatskoj, kao i Lastovo. Prestala je talijanska i njemačka okupacija Zadra, a ona je predugo trajala, sve od 1918. godine. Zadar, stari hrvatski grad, postao je sada sa Šibenikom i Splitom središnja vojnih i političkih dogana vezanih za federalnu Hrvatsku do potpunog oslobodjenja Hrvatske u proljeće 1945. godine. Značenje je veliko i oslobodjenje Splita, Zadra, Šibenika i drugih hrvatskih gradova u Dalmaciji, posebno pristaništa i velikih luka i aerodroma. U te luke se mogao nesmetano donijeti materijal primljen od saveznika, a odatle transportirati prema unutrašnjosti. Stvoreni su uvjeti za mobiliziranje novih boraca, tako da je 8. korpus, pored starih borbenih iskustava, i brojno narastao. Osmi je korpus već 31. prosinca 1944. imao 36.086 boraca, naoružanih, pored ostalog, sa 132 razna topa, 41 tenkom i 11 oklopnih automobila¹, imao se pojačala njegova udarna moć i snaga za naredne operacije, konkretno za oslobodjenje Širokog Brijega i Mostara, a onda dalje prema Sobi.

U toku ofenzive 8. korpusa u Dalmaciji i južnoj Lici potpuno je razbijen okupatorsko-kvislinški sustav vlasti, i stvoreni su povoljni uvjeti za normalan razvoj i djelovanje novih organa vlasti i najviših organa federalne Hrvatske koji

su, s Hrvatskim antifašističkim saborom - ZAVNOH-om na čelu, s Glavnim štabom Hrvatske došli u Šibenik i Zadar. Iz Dalmacije se vodila NOVH i cjelokupna politika federalne Hrvatske u 1945. godini do oslobodjenja Zagreba i ostalih još neoslobodjenih krajeva Hrvatske i zapadnih krajeva Jugoslavije. Tijekom ofenzive 8. korpusa totalno su poražene vojne postrojbe NDH, kao i etnici popačeni - nema ih više u Dalmaciji! Nestalo je onih u Dalmaciji koji su je 18. svibnja 1941. prodali Talijanima, a od kapitulacije Italije, 8. rujna 1943. ustupili njemačkom okupatoru. Prognani narod Dalmacije - najviše Hrvati, a i drugi, pošli su se vraćati na svoja stoljetna ognjišta, pošli su obnovljati porušeno i razoreno, popaljenu Dalmaciju. Najtežu ruševinu ostavio je iza sebe njemački okupator koji je zajedno s ustaškom vlašću i vojskom NDH porušio lijepe dalmatinske gradove i sela, od onih razaranja u Dubrovniku, Makarskoj, Splitu, Šibeniku, Zadru i na kraju Kninu. Naš je dalmatinski uvijek ostao bez vrijednih spomenika kulturne baštine, sve se pošlo obnovljati, vraćati u normalno stanje. Dalmacija nije iz pepela kao feniks iz beznačaja.

Zato se Dalmacija ponosi na svoje osloboditelje, na svoj 8. korpus koji mu je donio potpunu i konačnu slobodu. Dalmacija je manifestirala svoje političko jedinstvo i svoju odlučnost da pod rukovodstvom maršala Tita nastavi borbu do konačnog oslobodjenja Hrvatske i ostalih dijelova Jugoslavije, kako se manifestiralo u oslobodjenju Beograda, u borbi na Srijemskom frontu, u Istočnoj Bosni, pa sve do Sobe i Celovca.

Komesar 8. korpusa pukovnik Boško Šiljegović javlja komesaru GŠ Hrvatske, 25. prosinca 1944. da su «velike i potpuno uspješne bitke u oslobodjenju Dalmacije kod boraca i rukovodilaca stvorilo veliko samopouzdanje, sigurnost, a proglašenje itavog korpusa «Udarnim» nov polet i zadovoljstvo..» Zatim zaključuje: «..Oslobodjenjem Dalmacije naš korpus je dobio punu teritorijalnu cjelinu, slobodnu teritoriju s komunikacijama, saobraćajnim vezama, velikim gradovima kao važnim političkim i privrednim centrima, Tako je stvorena nova situacija u Dalmaciji, koju rijetko bilježi povijest..»

Naši svi gradovi, zaključuje Šiljegović, - Split, Dubrovnik, Zadar, Šibenik imaju svoje komande mjesta i

¹ Arhiv VII, k. 517, reg. Br. 137.

dobre komandante koji će moći izvršiti postavljene zadatke...»².

Ofenziva 8. korpusa za oslobodjenje Dalmacije - «gledana u cjelini ima, kazuje general Ilija Radaković, ratni komesar 9. dalmatinske divizije», po svim kriterijima i vojno političkim mjerilima strateški značaj. Razloga za to ima više: Oslobodjenje Dalmacije stvoreno je u odnosu na saveznike, i u razmjerima jugoslavenskog ratišta, jedan manje-više kontinuirani front - na koji se u dubini nastavlja teritorija 11., 4. i 9. korpusa, ne samo do bivše jugoslavensko-talijanske granice nego do Sotona. To nije bila linija fronta u klasičnom smislu. U toj situaciji, taj dio fronta - sjeverna Dalmacija, dio južne Like sa Bosanskom krajinom, je bio i najjistureniji dio fronta antifašističke koalicije u Europi (uključujući i front saveznika u Italiji i front Crvene armije u Panoniji). To je bio i jedan od osnovnih razloga za tako uporne borbe oko Knina i kasnije u Lici i Istri...». U zaključnom dijelu general Ilija Radaković kaže: «Oslobodjenje Dalmacije i većina jadranskih otoka narodnooslobodilački pokret je definitivno postao jedina snaga ne samo na širem području Jadrana, već i u zapadnim dijelovima Jugoslavije. Vojni, politički i ekonomski - to je tada postao snažan bastion nove Jugoslavije, koji je omogućio avangardne samo razgranane veze sa svijetom, već je isključio bilo kakvu potrebu za eventualnim iskrcavanjem saveznika na našoj obali. Takva mogućnost (i opasnost) eliminirana je upravo ovom ofenzivom strateških razmjera za oslobodjenje Dalmacije, što već samo po sebi govori o njenom izuzetnom vojnom i političkom značaju ne samo u tom trenutku, već i sa stanovišta budućeg razvoja događaja...»³.

General Milan Kuprešanin, ratni načelnik štaba 8. korpusa vidi «oslobodjenje Dalmacije u kojoj su se ofenzivi stvorile velike mogućnosti. Otvorili smo potpuno Jadran prema svijetu. Stvorila se mogućnost dopreme i opreme saveznika...». General Kuprešanin zaključuje: «...Kad gledamo što se postiglo u ofenzivi 8. korpusa za oslobodjenje Dalmacije možemo reći i da su ti rezultati bili veoma značajni... U borbi za Split do Knina gubici neprijatelja iznosili su oko 13.345 ubijenih i 9.800 ranjenih. Naši gubici su bili oko 1.115 poginulih i oko 5.000 teže i lakše ranjenih. Od materijala, mislim na cijelu Dalmaciju, bilo je zaplijenjeno 236 topova, 176 minobacača itd. Kako se vidi to je ogroman plijen i veoma zavidni uspjesi...»⁴. U svojim ratnim sjećanjima na dane

oslobodjenja Dalmacije, general M. Kuprešanin naročito je impresionirao njegov dolazak u Šibenik kada je oslobodjen početkom studenog 1944. Pa i ovo kaže: «Bilo je interesantnih situacija prilikom oslobodjenja Dalmacije. Recimo, kada smo ulazili u Šibenik. Iako je neprijatelj držao u blizini položaje, oko svakog borca se okupilo oko pedesetero žena, djece. Od narodnog oduševljenja bilo je ukočeno kretanje naših jedinica u Šibenik. Sve to govori koliko je taj narod bio stvarno vezan za svoju oslobodilačku borbu...»⁵. Slično je bilo i u drugim dalmatinskim gradovima, naročito u Splitu.

Najveći je doprinos dao narod Dalmacije za svoje oslobodjenje. On je tijekom cijele ofenzive 8. korpusa, i pored gladi, davao dio hrane za svoju vojsku, slao u nju svoje sinove i kćeri, pružao pomoć u liječenju i zbrinjavanju ranjenih i bolesnih, uzimao aktivnog učesnika u rušenju prometnica, a nakon oslobodjenja u njihovoj opravci i u osposobljavanju niza gospodarskih i drugih objekata da ponovo normalno rade. Otuda pobjeda izvojevana u ofenzivi 8. korpusa za oslobodjenje Dalmacije predstavlja zajedničku pobjedu 8. korpusa i naroda Dalmacije.

Valja odati dužno priznanje saveznicima koji su dali zapaženi doprinos u hrani i ratnom materijalu, naročito za 26. diviziju, Artiljerijsku grupu i 1. tenkovsku brigadu, iako je bilo pokušaja da se ova pomoć uvjetuje iskrcavanjem jedinica na obalu, kakav je bio slučaj u Dubrovniku gdje se, uz odobravanje maršala Tita, iskrcao jedan britanski komandni odred i jedan divizion artiljerije. Nasuprot materijalnoj pomoći, angažiranje saveznika koje su se, kada je poela ofenziva 8. korpusa, u manjem broju zatekle na Visu nije bilo onakvo i u onolikoj mjeri, osim topništva, kakvo se ekvivalo. Savezničke kopnene snage nisu u estvovale niti u jednoj operaciji u ofenzivi 8. korpusa. Iako o tome govore njemačke vjere, kao Admiral Jadrana, da su u Kninu bitku izvojevale savezničke snage. Ili kako u Ratnom dnevniku njemačke Vrhovne komande piše da je povlačenje s jadranske obale otpočelo 16. listopada 1944. i da se produžilo

² Arhiv VII, k.119/8, reg. Br. 3-1. Za zapovjednika grada Dubrovnik poslije Kninske operacije upućen je potpukovnik Bogdan Pecoti do tada na elnik štaba 9. divizije. O njegovom djelovanju u Dubrovniku najboljim se riječi ima sjećanja generala Boška Šiljegovića, komesara 8. korpusa.

³ Kninska operacija, Beograd 1985. str. 70.

⁴ Isto, str. 62-63.

⁵ Isto, str. 63.

i u studenom, kojom prilikom su se jedinice 8. korpusa samo u pojedinim slučajevima pojavile iako su im dalmatinski otoci bili odsjeli na daska. Pa zatim i ovo piše: «U daljnjem tijeku borbi na jadranskom odsjeku pojavile su se kao nov, vrlo ozbiljan faktor u inozemstvu oba elementa i od Anglo-Amerikanaca neprekidno preko mora snabdijevane trupe iz egzila i s njima u suradnji, Titove snage...». Međutim, povijesne činjenice stoje sasvim suprotno, jer nikakve trupe iz egzila nisu se pojavile u Dalmaciji, to je bilo samo zato napisano iza rata da se opravda poraz kojeg je imao Wehrmacht u Dalmaciji.

Veliku povijesnu pozornost privlači i ofenzivno djelovanje 8. korpusa za oslobodjenje Dalmacije sa stajališta operativnih i drugih načela ratne vještine. Može se slobodno zaključiti da su operacije 8. korpusa u oslobodjenju Dalmacije tekle postupno, od nižih prema višim oblicima borbe, onda sukladno i po ciljevima najbolje moguće gradirano, opet od jednostavnijih i manjih operativnih ciljeva prema višim, krajnje odsudnim koji su zapisani u Kninskoj operaciji.

Ofenzivne operacije 8. korpusa nastaju i teku na dva dosta udaljena operativna područja, odnosno s dvije operativne zone. Jedna je ona s Visa, a druga u srednjoj i sjevernoj Dalmaciji. A takvo načelo malo je prisutno u ratnoj vještini. Obično se prakticira da korpusna ofenziva ide s jedne operativne prostorije i s manje radikalnim ciljevima kako se to dogodilo u Dalmaciji sa 8. korpusom.

Za protivnika stranu, tj. za njemačku vojsku u Dalmaciji, ovakvo grupiranje snaga 8. korpusa na dva odvojena područja, (skoro na tri zone, ako se ukaže na posebnosti ofenzive 19. divizije u sjevernoj Dalmaciji), je najgora varijanta jer im je borba nametnuta na više frontova, dolazi s više pravaca, pa se teže snalaziti i ne može se efikasno suprotstaviti drugoj zarađenoj strani. To se evidentno vidjelo u prvoj etapi ofenzive 8. korpusa od početka rujna pa sve do skoro kraja listopada. Front je bio na srednodalmatinskim otocima, a istovremeno i drugi front u srednjoj Dalmaciji, pa i treći u sjevernoj Dalmaciji. Zato smo vidjeli da njemački 15. korpus nije mogao efikasno parirati ofenzivi 8. korpusa sve do Knina. Gubili su Nijemci otok za otokom, jedno uporište za drugim, a nitko nikome nije mogao pomoći. Nema manevriranja s njemačke strane kako je bilo u akcijama prije početka završne ofenzive 8. korpusa za

oslobodjenje Dalmacije. A imamo nema manevriranja i ispostavljanje jedne drugoj napadnutoj grupaciji, nema ni ratnih pobjeda, obično slijedi poraz za porazom. Evidentno se vidi kako su nestajala njemačka uporišta na Braču (Sumartin, na primjer), onda na Šolti, potom na Pelješcu, pa kod Vukova klanca, kod Makarske i Omiša, pa Splita i Šibenika do Drniša. Iz prethodnog teksta o tijeku ofenzive 8. korpusa vidjeli smo da nitko nije mogao pomoći i ugroženom njemačkom uporištu, a nema se ni rezervi da bi bar nešto poboljšalo pojedina ili glavna uporišta.

Posebno je vidljivo da tijekom tromjesečne ofenzive 8. korpusa njemačkom 15. brdskom korpusu nije stigla u pomoć niti jedna divizija 2. oklopne armije. Naravno im je da se bore do krajnjih granica mogući, ali sami sa svojim postrojbama. Očigledan je raskorak između u zadatka koji je postavljen pred 15. korpus i njegovih realnih mogućnosti u situaciji koju je ofenzivom nametnuo 8. korpus. Rezultat takve situacije za Nijemce bio je poraz za porazom, na kraju totalni bijedni i gubitak Dalmacije. Njemačko zapovjedništvo nije moglo poslati pojačanja 15. korpusu zahvaćenom ofenzivom sa svih strana od jedinica 8. korpusa - od otoka prema obali i od unutrašnjosti prema obali. Stvorena je najteža vojna okolnost u kojoj se može na frontu naći i neka vojska. A bilanca je poraz i gubitak vojske i teritorija. Nema urednog povlačenja i da je njemački 15. korpusu odobreno, jer svuda je slab, svuda je udaren, svuda je vezan za bojišnicu. Pa ako i pokuša napustiti neka važnija uporišta, bit će još više tužen u povlačenju, na otvorenom, gdje nema izgleda ni da se povuče, niti da sačuva vojsku i tehniku. Dogodilo se baš ono što je za Nijemce najgore, na bojišnici su izgubili i živu silu i borbenu tehniku. Izvuklo se samo nešto, ogoljeno i preslabo da više bude jedna vojska za regularno ratovanje. Za 15. korpus je sreća što su dalmatinske divizije morale ostati u Dalmaciji da brane morskobalu. Inače, da je 8. korpus poslije Knina nastavio gonjenje preko Like i dalje za Zagreb, bio bi najprije tužen 15. korpus, a onda bi bila dovedena u tešku situaciju njemačka vojska u istočnim dijelovima Jugoslavije, a smatra se da je tamo bilo oko 400.000 vojnika. Ona se, pojavom 4., 8. i 11. korpusa NOVH u rajonu Zagreba ne bi mogla tuda povlaćiti nego

krenuti preko Maršarske, gdje bi došli pod udar Crvene armije.

Posebna je odlika ofenzive 8. korpusa što se kroz napadne operacije tražilo protivnika, najprije u manjim, a onda u većim uporištima. Istodobno divizije 8. korpusa nametale su bitku 15. korpusu u vrijeme koje njima odgovara, a ne koje želi njemačka strana. Zato se njemačka strana našla u teškoj situaciji - tu ona je izolirano po dijelovima, na mjestu gdje im za borbu nije povoljno, i u vrijeme koje im ne odgovara. Onda treba podvući i da 8. korpus vodi ofenzivu kroz niz bitaka i bojeva koje nose obilježje tu njena protivnika na mjestu gdje se nalazi, na položajima koje drži. Nema mu izvlačenja. Karakteristično je tzv. bitka uništenja, koju su vodile divizije 8. korpusa na Braču, na Pelješcu, kod Vukovog klanca, Splita, Šibenika i Drniša, i na kraju u Kninskoj operaciji.

Frontalno ratovanje je karakteristično za ofenzivu 8. korpusa u oslobođenoj Dalmaciji. Dalmatinske divizije su prve na jugoslavenskom ratištu, same, svojim snagama, dovele i izvele uspjele frontalne borbe. Finale toga je bitka za Knin - sve četiri dalmatinske divizije i njihova korpusna sredstva podrške. Srijemski je front postao kasnije u svojoj glavnoj sadržini, ali s velikim gubicima. Za frontalno ratovanje najbolje se pripremila 26. divizija, ali i druge dalmatinske divizije to se demonstriralo u Kninskoj operaciji. Najviše je frontalnih borbi bilo u savlađivanju jakih njemačkih uporišta. Takove su borbe poprimile karakter proboja jako utvrđene protivničke zone, a ona je u ratu najteža i najkravija za obje ratujuće strane. Osmi korpus mogao je voditi takova borbena djelovanja jer je bio nadmoćan u ljudstvu i tehnici, na mjestima proboja, a i pripremljen u svakom pogledu za takve oblike djelovanja.

Jedna je od značajnih odlika ofenzive 8. korpusa što njegove divizije traže bitku danju, a Nijemci žele noć. Obično su svi jačini udari 8. korpusa počinjali ujutro i do večeri gotovi, onda slijedi odmor i pregrupiranje snaga. Obratno, skoro svi njemački kontranapadi izvode se noću i po lošim meteorološkim uvjetima, jer se danju nisu mogli uspješno suprotstaviti 8. korpusu. Ovakvo ratovanje bilo je uvjetovano snagom i jačinom u borbenoj tehnici, a tu je 8. korpus bio superiorniji. Istina, zračnu podršku 8. korpus nije imao veliku, ali njemačka strana uopće nije imala zračnu ni podršku ni zaštitu. Tako su po dubini slobodno manevrirale

jedinice 8. korpusa, a na frontu se borbena tehnika koristila bez bojazni iz zraka. A to se ne može podcijeniti, konačno takva strana mora pobijediti.

Zapovijedanje u 8. korpusu imalo je odlike dobre uvježbanosti, sposobnosti, morala, hrabrosti i svih imbenika potrebnih za pobjedu. O tome refleksno kazuju sva povijesna dokumenta, a i njihovi rukovodioci, što smo prethodno citirali njihova kazivanja. Tijekom cijele ofenzive 8. korpusa nije zabilježena niti jedna pojava nesuglasja, malodušnosti ili neke drugog nevaljanog. One razlike koje su postojale između u GŠ Hrvatske i štaba 8. korpusa oko plana Kninske operacije brzo su prebrojene, prihvaćeno je ono što je u danoj situaciji, dubljom analizom, bilo racionalnije. Povijest NOR-a to je i dokazala. Nijemci, pak, nisu u Dalmaciji imali neku kvalitetnu starješinsku garnituru koja je mogla racionalno odgovoriti postojećoj situaciji. Na prvom mjestu to je štab 15. korpusa, a onda i štabovi divizija. Svi su oni pali na ispitu rukovođenja i zapovijedanja tijekom ofenzive 8. korpusa. Mnogi dokumenti kazuju da je njemačka strana podcijenila divizije 8. korpusa, njihove mogućnosti, njihovu kvalitetu i njihovo stanje u jednom oslobodilačkom ratu. Osim toga, štab njemačkog 15. korpusa bježi s fronta, duboko u pozadinu, a nema efikasnu pomoć, niti dovoljno interesiranja svojih pretpostavljenih - štab 2. oklopne, a onda štab Grupe armija «E» u Sarajevu. Sve je to daleko od dalmatinskog fronta gdje se rješava sudbina jednog korpusa, gdje pada konačno rješenje rata u jednoj značajnoj regiji jugoslavenskog fronta. Takvo stanje u njemačkom zapovjednom sustavu efikasno je iskoristio 8. korpus i, uz ostalo, zato je takve rezultate jedne ofenzive i postigao.

U ofenzivi 8. korpusa dominira napadna operacija. Nema obrambenih baština jedne jedinice. Napadne operacije teku jedna za drugom, iz prethodne proizlazi naredna. To se očigledno vidi kako se harmonično smjenjuju jedna za drugom napadnom operacijom. Prvo na otocima srednje Dalmacije, onda na kopnu kod Vukovog klanca, potom dolazi splitska napadna, pa šibenska napadna i na kraju kninska napadna operacija. Ovo je klasičan primjer u teoriji operativne vještine NOR-a, rijedak na drugim frontovima okupirane Jugoslavije. Ili kada se vodi napadna operacija u sjevernoj Dalmaciji teku operacije 9. i 20. divizije u srednjoj i južnoj Dalmaciji, na velikom prostoru od Nina do rijeke Neretve. Na kraju je bila Kninska napadna operacija 8. kor-

pusa koja je označila i finale rata na tlu Dalmacije i južne Like, kao i južnih dijelova BiH.

Poučan je primjer ofenzive 8. korpusa po angažiranosti snaga. Sve su korpusne jedinice u ofenzivi, sve brigade, sve divizije, svi partizanski odredi, Mornarica NOVJ, vojna pozadina, organi narodne vlasti. Puna tri mjeseca, koliko je trajala ofenziva 8. korpusa, nitko nije, niti jedna vojna postrojba u mirovanju ili u pasivi. Sve je na frontu, svima je isti cilj da što prije oslobode rodnu Dalmaciju. Ova pojava je rijetkost u vojnoj povijesti NOR-a.

Veoma značajan doprinos uspjehu 8. korpusa u borbi za oslobođenje Dalmacije dala je Mornarica NOVJ. Ona je, i pored oskudnih sredstava, s otoka na kopno prebacila 26. diviziju, Artiljerijsku grupu i 1. tenkovsku brigadu. Ona je također veliku količinu ratnog materijala i hrane prevezla s Visa i iz baza NOVJ u Italiji. Samo od rujna do kraja 1944. prevezla je, pored ostalog, oko 1300 tona hrane⁷. Taj materijal i ta hrana doturani su kasnije ne samo jedinicama 8. korpusa i narodu Dalmacije već i 2., 5. i 11. korpusu NOVJ.

Zbog zavisnosti od britanske Komande balkanskog zrakoplovstva (BAF), doprinos 1. i 2. eskadrila NOVJ mogao je biti bolji. Istina, ove su eskadrile, zajedno sa snagama BAF-a svakodnevno djelovale na području Dalmacije, tako i u unutrašnjosti, tuku i garnizone Nijemaca, ustaša i etnika, ometaju i njihov promet. Međutim, veoma su rijetki primjeri neposrednog sudjelovanja zrakoplovstva i trupa, jer nije bilo ni zrakoplovnih asnika za vezu pri štabovima jedinica 8. korpusa. Meteorološka situacija, poglavito nestaše kiše i onda snijeg, remetilo je efikasnost saveznog zrakoplovstva u Dalmaciji. Ali, sama činjenica da su savezničke zrakoplovne snage imale prevlast u zraku, bilo je dosta povoljno za angažiranje i manevriranje divizija 8. korpusa, bilo na moru ili na kopnu.

Ofenzivu 8. korpusa pratila je i otkladno dosta pomagala Vojna oblast 8. korpusa, zatim Vojna oblast Dalmacije. Njihovim zalaganjem logistika je dobro funkcionirala.

Naročito značajna je ofenziva 8. korpusa imala je aktivnost organa nove narodne vlasti. Poglavito su se oni angažirali u ishrani 8. korpusa, zatim u mobiliziranju novih boraca i na drugim zadacima. Postoje podaci da je bilo teško stanje prehrane naroda Dalmacije i da je od 1. travnja 1941. do 30. studenog 1944. u Dalmaciji umrlo od gladi 7.491 osoba. Samo u razdoblju od 15. listopada do 30. stu-

denog 1944. u Dalmaciji je od gladi umrla 801 osoba. Oblasni NOO Dalmacije osigurao je 8. korpus s 350 vagona hrane⁸. Zasluga je organa nove narodne vlasti u mobiliziranju novih boraca za jedinice 8. korpusa. Računa se da je tijekom oslobođenja Dalmacije do 8. prosinca 1944. u jedinicama NOV Hrvatske stupilo, najviše dragovoljno, oko 12.000 boraca⁹. Među dragovoljcima zapažen je veliki broj onih koji su pobjegli iz vojske NDH (dvije čete legionara je pobjeglo iz Janjine). Onda je zapažen broj i onih koji su nakon zarobljavanja ili predaje stupili u 8. korpus. Samo u Splitu je u 26. i 20. diviziju stupilo dragovoljno oko 700 domobrana, oružnika i mornara NDH. Računa se da je oko 3.000 vojnika vojske NDH u Dalmaciji, tijekom ofenzive, prišlo jedinicama 8. korpusa. Oni su s ostalim borcima pokazali veliku hrabrost, mnogi su odlikovani ratnim ordenjem, a neki su postali asnici i doasnici Titove armije i išli s dalmatinskim divizijama do Istre, Trsta, Slovenije i Koruške do Celovca¹⁰.

Na kraju mora se konstatirati da je za oslobođenje Dalmacije 8. korpus dao velike žrtve. Ukupno je poginulo, prema novim istraživanjima (dajemo detaljan tabelarni pregled u prilogu), 1.1884 boraca i rukovodilaca. Najveće gubitke imala je 26. divizija - 628, jer je uvijek bila na korpusnom težištu borbe i vodila je najviše bojeva. Velike gubitke je imala i 19. divizija - 509, zatim 20. divizija 421 i potom 9. divizija 214. Najviše je poginulo boraca iz Hrvatske - 1522, zatim iz Slovenije 181, iz BiH 71, pa stranih državljana 65, od toga iz Italije 43 boraca. Po mjestu rođenja za oslobođenje Dalmacije najviše ih je poginulo (od 1. rujna do 9. prosinca 1944) iz Sinja - 248, potom iz Šibenika 176, iz Benkovca 174, iz Zadra 165, iz Splita 158, iz Trogira 136, itd¹¹.

Nijemci su imali znatno veće gubitke u ofenzivi 8. korpusa za konačno oslobođenje Dalmacije. Tu su dvije

⁷ Jovan Vasiljević, *Mornarica NOVJ*, Beograd 1957, str. 176.

⁸ Miroslav Urin, *Prilog na znanstvenom skupu održanom u Kninu, 1. prosinca 1984. objavljeno u knjizi «Kninska operacija», n. dj. str. 447.*

⁹ *Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944-1945.*, Beograd, 1957; str. 421.

¹⁰ *Kninska operacija, n. dj. str. 443.*

¹¹ *Podatke o žrtvama poginulim u jedinicama 8. korpusa za oslobođenje Dalmacije 1944. prikupio i sredio Slavko Matić, na što smo mu zahvalni. On je sačinio i dva tabelarna priloga koja se nalaze u prilogu ovog napisa.*

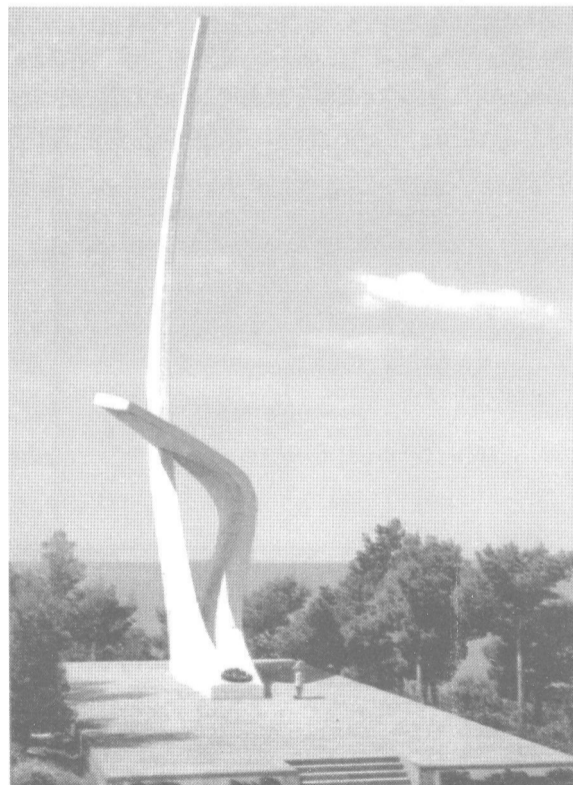
njema ke divizije - 369. legionarska kod Vukovog klanca, pa 264. pješaka divizija kod Knina. Dvije njemačke divizije imale su teške gubitke i dosta su razbijene - 373. i 392. legionarska, kao i 118. lovačka divizija. Ukupno je poraženo ili teško oštećeno pet divizija Wehrmachta. Poražene su 7. i 9. ustaška i 9. domobranska brigada, razbijeni su etnici popačeni, što je imalo krupno značenje, ali je još dosta dugo postojalo ustaštvo i etništvo. Ukupni gubici neprijatelja iznose oko 22.000 vojnika i asnika, od čega je oko 12.000 mrtvih i 10.000 zarobljenih. U ruke 8. korpusa pala je sva artiljerija - ukupno oko 240 topova. Zaplijenjeno je 13.000 pušaka, vozni park i sredstva veze 264. i 369. divizije. Ovo naoružanje i oprema znatno su pojačali borbenu moć 8. korpusa¹². Takav poraz nije Wehrmacht doživio nigdje na jugoslavenskom ratištu od jednog korpusa, kako se to dogodilo u Dalmaciji, posljednjih mjeseci 1944. godine.

Za svoju slobodu narod Dalmacije posljednjih mjeseci 1944. godine rata dao je 33.000 ljudskih života - u jedinicama NOVH i NOVJ poginulo je 18.000, a 15.000 su žrtve fašističkog terora¹³.

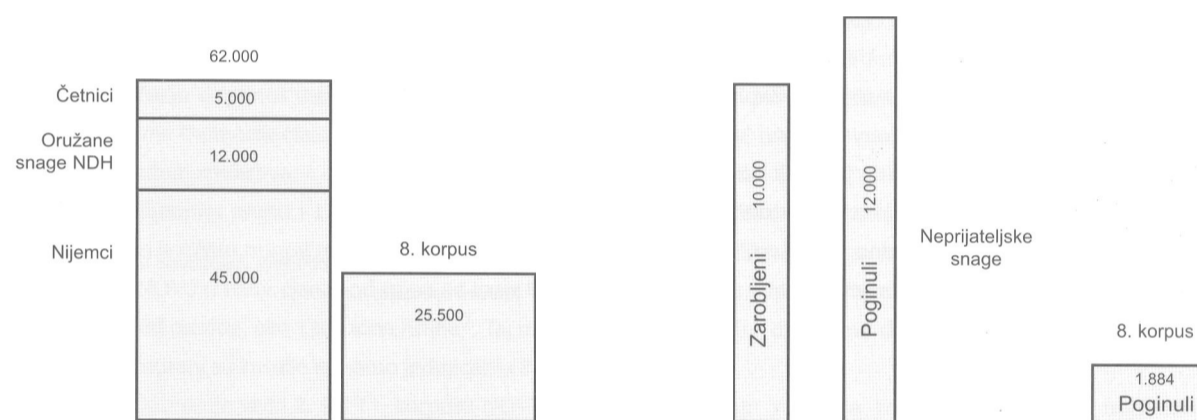
Velika bitka za slobodu naroda Dalmacije je završena. Dalmacija je prva u Hrvatskoj, a među prvima i u Jugoslaviji, konačno i potpuno oslobođena. Ofenzivom 8. korpusa za oslobođenje Dalmacije, za narod dalmatinskog podneblja, ovim je završen Drugi svjetski rat.

¹² Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije, n.dj., str. 298-299.
Kninska operacija, n.dj., str. 51.

U Podgorici, dva puta je miniran spomenik "Galebova krila" ali je izdržao. Poznati spomenik nulte kategorije podignut je u čast poginulih i stradalih pomoraca (i boraca-mornara) iz prošlosti ovog kraja. Dva puta je rušen s velikom količinom eksploziva, ali ga zbog njegove specifične gradnje nisu uspjeli srušiti, već teško oštetiti.

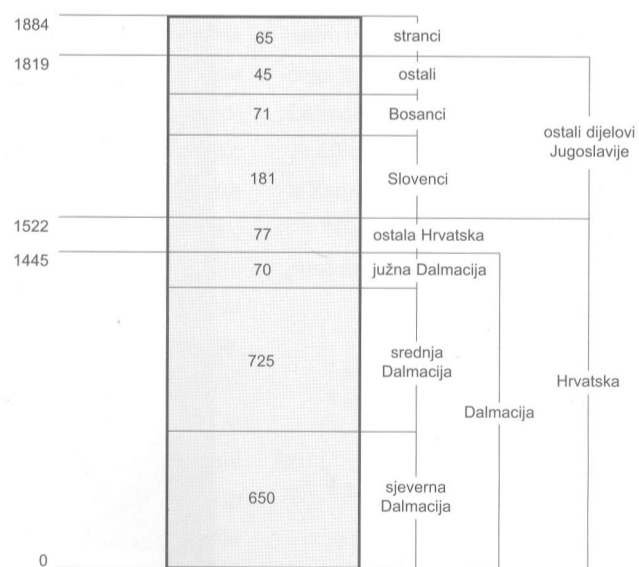

XI.
TABELARNI PRILOZI

ODNOS SNAGA NA PO ETKU OFENZIVE ZA OSLOBO ENJE DALMACIJE

ODNOS GUBITAKA U OFENZIVI ZA OSLOBO ENJE DALMACIJE

BROJ I MJESTO RO ENJA POGINULIH U OFENZIVI ZA OSLOBO ENJE DALMACIJE

**BROJNO STANJE OSMOG KORPUSA NOVH I BROJ POGINULIH U OFENZIVI ZA
OSLOBO ENJE DALMACIJE PO BRIGADAMA I DIVIZIJAMA
(1.9. do 9.12.1944.)**

Naziv jedinice	Brojno stanje		Broj poginulih				Ukupno
	31. 08. 1944.	30. 11. 1944.	1. 9.-31. 10. 1944.	1.-24. 11. 1944.	25.11.-4.12. 1944.	5. -9. 12. 1944.	
1	2	3	4	5	6	7	8
3. dalmatinska brigada			40		71	17	128
4. dalmatinska brigada			41		14	31	86
13. dalmatinska brigada							
9. DIVIZIJA	2748 ¹	5453 ⁶	81		85	48	214
6. dalmatinska brigada			69	26	81	6	182
5. i 14. dalmat. brigada			109	55	163		327
19. DIVIZIJA	4212 ²	5200 ⁷	178	81	244	6	509
8. dalmatinska brigada			29	19	90		138
9. dalmatinska brigada			31	15	36		82
10. dalmatinska brigada			35	68	128		231
20. DIVIZIJA	4385 ³	6723 ⁸	95	102	254		451
I.dalm. prolet. brigada			99		112		211
11. dalmatinska brigada			81	29	72		182
12. dalmatinska brigada			55		44		99
3. prekomorska brigada			50	20	66		136
26. DIVIZIJA	8670 ⁴	8504 ⁹	285	49	294		628
Ukupno:	20015	25880	639	232	877	54	1802
Samostalne korpusne jedinice							
Artijerijska grupa					1		1
1. tenkovska brigada			21	1	15		37
Druge prekomor. jedinice			27	2	6		35
Avijacija			6		2	1	9
Ukupno:	5455	8668	54	3	24	1	82
S V E U K U P N O	25470⁵	34548¹⁰	693	235	901	55	1884

Bilješka

T. Radošević : Ofenziva...¹/str. 70; ²/str. 41; ³/str. 83; ⁴/str. 101; ⁵/str. 31,32.
⁶/ N. Ani : NOVJ, str. 788; T. Radošević : Ofenziva..., str. 70; N. Ani : Kninska operacija..., str. 215;
B. Dubravica: Vojska antifašističke Hrvatske, str. 113.
⁷/ N. Ani - str.796; T. Radošević - str.41.; N. Ani : Kninska operacija..., str.251; B. Dubravica - str.114.
⁸/ N. Ani - str.796; T. Radošević - str.226; N. Ani : Kninska operacija..., str.353; B. Dubravica - str. 115.
⁹/ N. Ani - str.800; T. Radošević - str.238; N. Ani : Kninska operacija...,str.353; B. Dubravica - str. 115.
¹⁰/VN.Ani - str.852; T. Radošević , N. Ani : Kninska operacija, B. Dubravica, Dizdar-Kujundži :
Doprinos Hrvatske pobjedi antifašističke koalicije

**BROJNO STANJE OSMOG KORPUSA NOVH I BROJ POGINULIH PO DIVIZIJAMA
U OFENZIVI ZA OSLOBOENJE DALMACIJE
(1. 9. do 9. 12. 1944.)**

Naziv jedinice	Brojno stanje		Broj poginulih					
	31. 08. 1944.	30. 11. 1944.	1.9.-31.10. 1944.	1.-24. 11. 1944.	25.11.-4.12. 1944.	5. -9. 12. 1944.	ukupno	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
9. DIVIZIJA	2748	5453	81		85	48	214	11,36
19. DIVIZIJA	4212	5200	178	81	244	6	509	27,02
20. DIVIZIJA	4385	6723	95	102	254		451	23,94
26. DIVIZIJA	8670	8504	285	49	294		628	33,33
Ukupno:	20015	25880	639	232	877	54	1802	95,65
Samostalne korpusne jedinice								
Ukupno:	5455	8668	54	3	24	1	82	4,35
SVEUKUPNO	25470	34548	693	235	901	55	1884	100,00

Bilješka

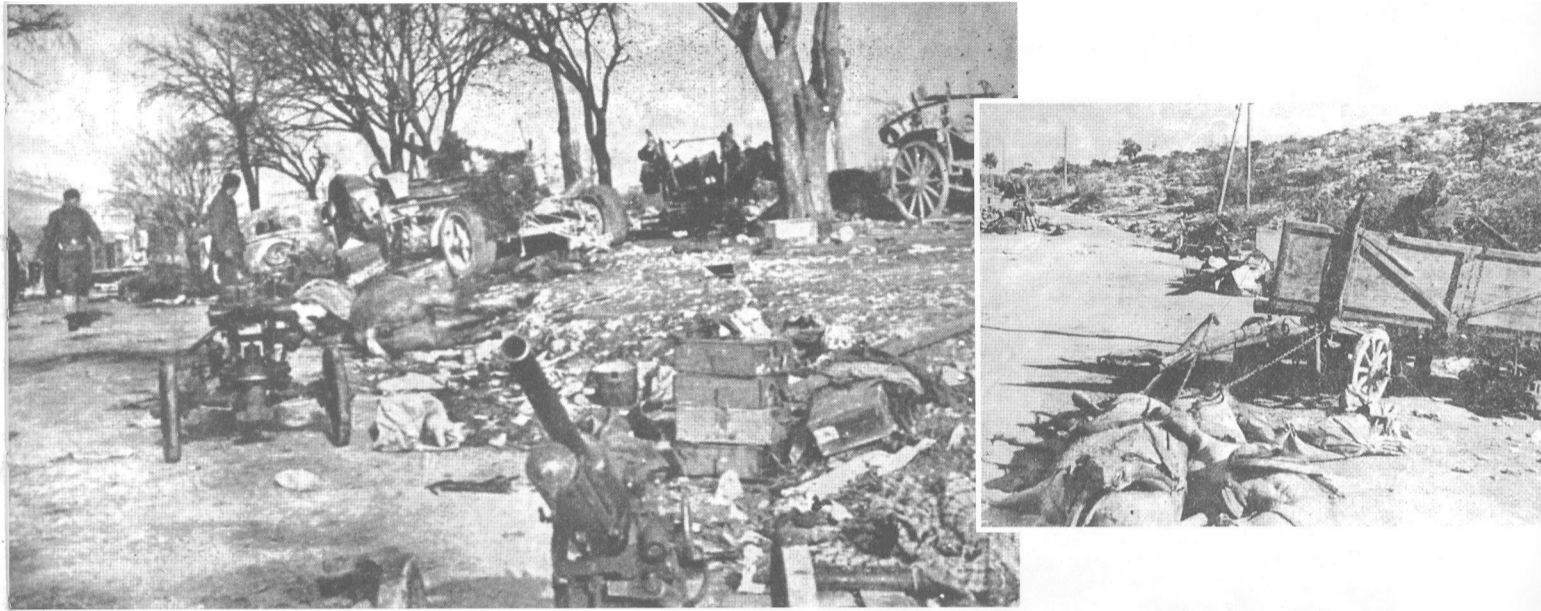
T. Radoševi : Ofenziva... 1./str. 70; 2./str.41; 3./str.83, 4./str.101; 5/str. 31,32. 6./N.Ani : NOVJ, str. 788;
T.Radoševi : Ofenziva..., str.70; N.Ani : Kninska operacija..str. 215;
B.Dubravica: Vojska antifašisti ke Hrvatske, str, 113.
7/ N.Ani - str.796; T.Radoševi - str.41; N.Ani : Kninska operacija..., str.251; B.Dubravica - str. 114.
8/ N.Ani - str.796; T.Radoševi - str.226; N.Ani : Kninska operacija...str.303; B Dubravica - str.114.
9./N.Ani - str.800; T.Radoševi - str.238; N.Ani : Kninska operacija...str.353; B.Dubravica - str. 115.
10/N.Ani - str.852; T.Radoševi , N.Ani : Kninska operacija, B.Dubravica, Dizdar-Kujundži :
Doprinos Hrvatske pobjedi antifašisti ke koalicije
11/A.Klun: Domovina je ena, Ljubljana 1986.
12/S.Mati : Imena poginulih boraca 8. korpusa NOVJ za oslobo enje Dalmacije 1944., Šibenik, 2002.(rukopis)

TERITORIJALNA PRIPADNOST POGINULIH BORACA 8. KORPUSA NOVH
U OFENZIVI ZA OSLOBO ENJE DALMACIJE
(1.9. do 9.12.1944.)

Mjesto	1.9. do 31.10.1944	1.11.do 9.12.1944.	Ukupno:
1. Benkovac	61	113	174
2. Biograd	8	16	24
3. Zadar	76	85	161
Ukupno:	145	214	395
4. Drniš	5	39	44
5. Knin	30	41	71
6. Šibenik	59	117	176
Ukupno	94	197	291
7. Bra	23	17	40
8. Hvar	8	12	20
9. Imotski	4	36	40
10. Makarska	5	7	12
11. Omiš	10	17	27
12. Sinj	55	193	248
13. Split	69	89	158
14. Trogir	41	95	136
15. Vis	14	19	33
16. Vrgorac	4	7	11
Ukupno	233	492	725
17. Dubrovnik	3	5	8
18. Korula	13	28	41
19. Metkovi	4	11	15
20. Ploče		6	6
Ukupno	20	50	70
DALMACIJA	492	953	1.445
Postotak	71%	80%	76,70%

POVIJEST OSMOG KORPUSA

Mjesto	1.9.do 31.10.1944.	1.11.do 9.12.1944.	Ukupno:
21. Zagreb	3	5	8
22. Varaždin	4	2	6
23. Koprivnica	-	2	2
24. Bjelovar	1	-	1
25. Rijeka	5	7	12
26. Lika	17	15	32
27. Požega	-	4	4
28. Slavonski Brod	1	1	2
29. Istra	5	5	10
Ukupno	36	41	77
HRVATSKA	528	994	1.522
Postotak	76,20%	83,46%	80,78%
30. Bosna i Hercegovina	32	39	71
31. Crna Gora	3	4	7
32. Makedonija	1	1	2
33- Slovenija	71	110	181
34. Srbija	1	9	2
35 Nepoznato	25	9	34
JUGOSLAVIJA	661	1.158	1.819
Postotak	95,40%	97,20%	96,55%
36. Italija	23	22	45
37. SSSR	6	5	11
38. Poljska	2	5	7
39. Francuska	1	1	2
STRANI DRŽAVLJANI	32	33	65
Postotak	4,60%	2,80%	3,45%
SVEUKUPNO	693	1.191	1.884
Postotak	36,78%	63,22%	100%

Bojište nakon borbi u dolini Zrmanje, 5. prosinca 1944. g.

Borbe za Knin, prosinac 1944: na prilazima gradu.

Uništena borbeno tehnika njemačkih jedinica u borbama za Knin

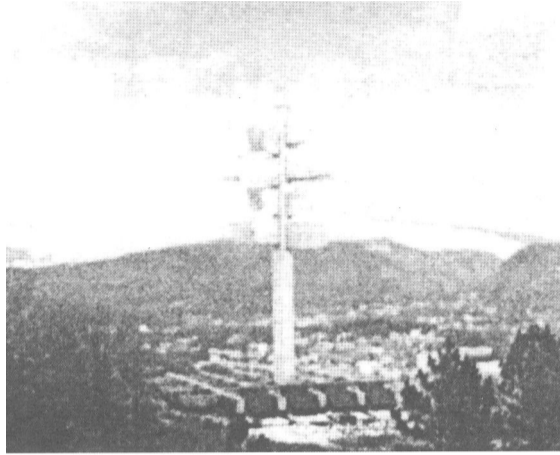

Prizor s ceste Knin - Padjene 4. prosinca 1944.

U borbama za Knin jedinice 8. korpusa zarobile su mnogo njemačkih vojnika

U teškoj 15-dnevnoj borbi za osloboenje Knina od 18. 11. do 4. 12. 1944. jedinice 8. dalmatinskog korpusa imale su velike gubitke. Poginulo je 877 partizanskih boraca, uglavnom Hrvata. Sahranjeni su u zajedni koj grobnici i podignut im je dostojan spomenik u Kninu, na brdu Spas

Nakon akcije "OLUJA", u Domovinskom ratu, do temelja je srušen spomenik i oskrnuta spomen kosturnica.

Treće poglavlje

OFENZIVA 8. DALMATINSKOG KORPUSA U OSLOBOĐENJU HERCEGOVINE

*"...Krv Dalmatinaca prolivena na ulicama glavnog grada Hercegovine još više je cementirala snagu i
veličinu naših naroda. Estimamo junačkim borcima na ovako velikom uspjehu sa vrstom uvjerenjem da će
u narednim bitkama za potpuno oslobođenje naše domovine zadati neprijatelju još teže udarce..."*

15. VELJA E 1945- GODINE.

MOSTARSKA OPERACIJA

I.

OSNOVNI PODACI O MOSTARSKOJ OPERACIJI

Mostarska operacija obuhvaća borbeno djelovanje 8. dalmatinskog korpusa i 29. hercegovačke divizije sa sredstvima podrške angažiranih od kraja siječnja do 15. veljače 1945. u borbama za oslobodjenje Širokog Brijega, Nevesinja i Mostara i gonjenje protivnika prema Jablanici, Konjicu i Ivan-Sedlu, kada je cijela Hercegovina oslobođena.

Angažirane snage:

a) Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske i NOVJ:

- Osmi dalmatinski korpus sa:
  - 9. divizijom .sastava: 2. proleterska, 3. i 4. brigada,
  - 19. divizija sa 6. i 14. brigadom,
  - 26. divizija sastavljena od 1. proleterske, 11. i 12. dalmatinske i 3. prekomorske brigade.,
  - 1. tenkovska brigada,
  - Artiljerijska brigada 8. korpusa,
  - 29. hercegovačka divizija sastava: 10. 11, 12, 13. i 14. brigada, 3. brigada Bosansko-hercegovačke divizije KNOJ-a.
- Ukupno 40.000 boraca.

Podrška i pomoć:

- 1. i 2. eskadrila NOVJ na Visu i u južnoj Italiji i druge

zračne snage BAF iz južne Italije, s posadama Amerikanaca, Britanaca, Kanadana Talijana i drugih.

Mornarica NOVJ u prebacivanju jedinica 8. korpusa iz sjeverne i srednje Dalmacije prema Hercegovini i povratak iz Hercegovine u sjevernu Dalmaciju, kao i logistička potpora.

b) Protivničke snage:

369. njemačka legionarska divizija sa 369. i 370. pukom, jednim pukom 181. divizije i sredstva podrške,

9. ustaško-domobranska divizija, ostaci muslimanske milicije, oružnici NDH i drugi iz seoske ustaške milicije.

Talijanska fašistička legija «San Marco», jačine jednog bataljuna,

etnički Draže Mihailovići oko Nevesinja (600 etnika)

Ukupno preko 20.000 vojnika.

Gubici:

- 8. korpus-450 poginulih i 1.1417 ranjenih, a 29. divizija 80 poginulih i 227 ranjenih - ukupno 536 poginulih i 15440 ranjenih.

- protivničke snage - 10.000 izbačenih iz stroja, od kojih 5.778 poginulih i 1.314 ranjenih

II.

SITUACIJA U HERCEGOVINI PRIJE MOSTARSKE OPERACIJE

Pred po etak Mostarske operacije vojno-politi ku situaciju u Hercegovini karakteriziraju brojne specifi nosti dosta razli ite od onih u Dalmaciji i drugim krajevima okupirane Jugoslavije. Radikalne promjene dosta dugo traju, recidivi iz ustani kih dana 1941. i zbivanja u 1942. i 1943. i po etkom 1944. još su na ovaj ili onaj na in prisutni. Radikalne promjene nastaju tek u drugoj polovici 1944. i završava s Mostarskom operacijom i kona nim oslobo enjem Hercegovine u velja i i po etkom ožujka 1945. godine.

Postoje nekoliko zna ajki koje karakteriziraju vojno-politi ku situaciju u Hercegovini pred po etak Mostarske operacije. Prvo, u Hercegovini je od sredine 1943. stalno prisutan zapažen broj njema ke vojske, uvijek jedan korpus, sada 5. SS brdski. On je imao u Hercegovini dijelove 118. lova ke, 369. legionarske i jedno vrijeme 7. SS «Prinz Eugen» divizije, zatim 49. bataljun talijanskih fašista «San Marco» i druge samostalne jedinice, oko 20.000 vojnika. Ve smo ranije konstatirali da je 5.SS korpus imao na prvom mjestu zada u da brani tzv. Neretvanski pravac koji vodi od uš a Neretve, preko Mostara za Sarajevo i dalje u Panonsku nizinu, gdje je njema ka Vrhovna komanda o ekivala mogu nost anglo-ameri kog desanta u Dalmaciji. Drugo, Hercegovina je bila «prepuna» kvinslinškim snagama, brojnim vojnim postrojbama. Isto nu Hercegovinu pokrivali su etnici Draže Mihailovi a, a zapadnu ustaše i domobrani vojske NDH, ukupno oko 10-15.000 vojnika. Tre e, njema ka Vrhovna komanda mnogo je pažnje poklonila Hercegovini i radi boksitne ruda e potrebne za vojnu industriju Tre eg Reicha. Zato su sektor Široki Brijeg, Mostar i Nevesinje inili glavni oslonac obrane na njema koj crti «Grün». Još 23. listopada 1944. o Mostaru se govorilo i u njema koj Vrhovnoj komandi, pa je Hitler tada rekao da je «odlu uju i zna aj vrstog držanja Mostara koji ima karakter klju nog položaja za novoobrazovnu brdsku glavnu obrambenu crtu 2. oklopne armije».Na drugom sastanku

održanom 22. studenog 1944. u njema koj Vrhovnoj komandi je zaklju eno da u «rajonu Mostara, po pristizanju dovoljno snaga, obranu pomaknuti što dalje na jug kako bi se apsolutno garantiralo korištenje rudnika boksita i aerodrom Mostara...»¹.

Vojno politiku situaciju u Hercegovini karakterizira i injenica da tamo nije bilo ja ih snaga NOVJ i da je hercegova ki teritorij rijekom Neretvom podijeljen na dvije operativne cjeline. Isto no od Neretve nalazio se 2. korpus NOVJ, sa 29. hercegova kom divizijom. U njenom sastavu bila je 10, 11,12, 13. i 14. hercegova ka brigada, ukupno 7.370 boraca. Za oja anje ima 2. brigadu talijanskih partizana iz divizije «Garibaldi», i tri partizanska odreda (Sjevernohercegova ki, Južnohercegova ki i Sitni ki partizanski odred). U zapadnoj Hercegovini nalazila se 9. dalmatinska divizija 8. korpusa (3, 4. i „13. dalmatinska brigada) i Grupa južnodalmatinskih partizanskih odreda. Ukupno je 9. divizija imala (20. sije nja 1945.) 8.178 boraca.

Po etkom sije nja dobila je 2. dalmatinsku proletersku brigadu koja je bila u Hercegovini i Crnoj Gori (pod 2. korpusom)².

U takvoj je situaciji u rujnu 1944. po ela završna ofenziva za oslobo enje Hercegovine. Najprije je 29. divizija oslobodila Gacko, a onda se orijentirala prema Trebinju (osloba a ga zajedno sa 2. dalmatinskom proleterskom brigadom) i inila osnovnu grupaciju (opet sa 2. dalmatinskom) za oslobo enje Dubrovnika. Nakon Dubrova ke operacije 12. brigada ide Popovim poljem na Metkovi i

¹ Ratni dnevnik njema ke Vrhovne komande, tom IV. str. 1405 (na njema kom jeziku). Zbornik NOR-a, tom XII, knj.4, str. 998, 1051.

² Nikola Anić, Narodnooslobodila ka vojska Jugoslavije (NOVJ), Beograd 1983, str. 788. Druga dalmatinska proleterska brigada tijekom no i 2/3. sije nja 1945- prešla je Neretvu i ušla u sastav 9. dalmatinske divizije. Mostarska operacija, Beograd 1986, str. 144-146.

zajedno sa 13. brigadom goni ostatke 369. divizije iza poraza u Vukovom klanču, što je riješila sama 1. i 11. dalmatinske brigada 26. divizije i Grupa južnodalmatinskih otoka. Oslobođen je Metković, onda apljina i nastavilo djelovanje prema Širokom Brijegu i Mostaru gdje su zajedno nastupali sa 13. brigadom 9. dalmatinske divizije. Dijelovi 29. divizije i 2. dalmatinske brigade oslobodaju Boku kotorsku. Prema istočnoj Hercegovini i istočnoj Bosni idu dijelovi 29. divizije. Tada je za ojačanje 2. korpusa, tj. 29. hercegovačke divizije, stigao jedan britanski komandni odred iz Dubrovnika, Južna grupa 1. tenkovske brigade i jedan britanski topnički divizion. Nijemci se s etnicima povlače prema istočnoj Bosni i Sarajevu, kao i oni od Crne Gore i Sandžaka, a to su dijelovi iz Grupe armija «E» koja se postavila u Sarajevu i tu bila sve do početka travnja 1945. godine.

Ovom ofenzivom postignuti su zapaženi rezultati u točnoj etničkoj Draže Mihailovića koji su pokušali od Trebinja krenuti na Dubrovnik i spojiti se s Englezima. Najveći im je poraz nanijela 2. dalmatinska brigada u Popovu polju, kada je poginulo oko 1500 etnika. Drugi se etnici postavljaju u istočnoj Bosni, kuda je išla u napad 29. hercegovačka divizija. Na prostoru Jahorina, Praga i Foča grupirale su se krupne snage etnika iz Hercegovine, Crne Gore i Srbije. Borbe su trajale od 17. do 20. prosinca 1944. etnici su razbijeni i oslobođeno je Trnovo. Izbilo se na lijevu obalu Bistrice i Drine. Međutim, poslije teških borbi Nijemci su povratili Trnovo (26. prosinca 1944.). Ponovno je, početkom siječnja 29. divizija zauzela Trnovo i oslobodila Ustikolinu. Nakon izbijanja na lijevu obalu Drine, Vrhovni štab NOVJ naredio je 2. korpusu da 29. diviziju uputi prema Nevesinju i Mostaru kojeg je imala zauzeti sa 9. dalmatinskom divizijom. U tom cilju je 29. divizija do 27. siječnja prikupila dio snaga na prostoru Glavatičeva i orijentirala ih prema sjeverozapadnoj Hercegovini, a dio snaga prikupila na prostoru istočnoj i jugoistočnoj od Mostara, djeluju i prema Nevesinju, Blagaju i Bunju.

Za to vrijeme 9. dalmatinska divizija glavnim snagama (3. i 4. dalmatinska brigada) učestvovala je u Kninskoj operaciji, a 13. dalmatinska je vodila borbe prema Širokom Brijegu. Naime, kako smo ranije opisali, 9. divizija je od rujna do kraja studenog 1944. oslobodila Livno, Duvno, Posušje, Imotski, Ljubuški i približila se Širokom Brijegu u zajednici s Grupom južnodalmatinskih odreda. Nakon

Kninske operacije 9. divizija se povlači iz južne Like, od Otrčana kojeg je zauzela 9. prosinca 1944. i imala se prikupiti na sektoru, Makarska-Metković. Ali, događanja u zapadnoj Hercegovini su utjecala na odluke komandanta 8. korpusa generala Petra Drapšina da se cijela 9. dalmatinska divizija grupira južno od Širokog Brijega radi njegovog zauzimanja, jer ga nisu mogle zauzeti same 12. hercegovačka i 13. dalmatinska brigada.

im je završena Kninska operacija, sigurno na osnovi uputa Vrhovnog štaba NOVJ, general Petar Drapšin je s potpukovnikom Bogdanom Pecotićem preko Splita otišao u Dubrovnik, a onda u Nevesinje. Dne 9. prosinca 1944. u Trebinju, u štabu 29. hercegovačke divizije, održan je sastanak između generala Petra Drapšina i general-majora Vlade Šegrtića, zapovjednika 29. hercegovačke divizije. Prisustvovali su i B. Pecotić. Nakon analize nastale oslobođenjem Dalmacije i neuspjeha da se zauzme Nevesinje, Mostar i Široki Brijeg, odlučeno je da se na toj crti prikupe 9. dalmatinska i 29. hercegovačka divizija sa sredstvima ojačanja i da one slomiju njemački, ustaški i etnički otpor i oslobode Široki Brijeg, Nevesinje i Mostar³.

Ovaj plan, da 9. i 29. divizije same oslobode Široki Brijeg, Mostar i Nevesinje, bio je nerealan. Same te jedinice nisu mogle izvršiti takav zadatak s obzirom na vrlo jak protivnički otpor snage koje su stajale ispred njih. Iz Konjice je štab 5. SS korpusa, postupaju i po odluci štaba 2. oklopne armije, zatim štaba Grupe armija «E» kome je podinjen. im se štab 2. oklopne Armije, početkom prosinca 1944. prebacio u Maršku, na područje Nevesinje, Mostar, Široki Brijeg postavio je glavne svoje snage i zapovjedio njihovu obranu do krajnjih granica mogućnosti. Na prostoru Široki Brijeg, Mostar i Nevesinje koncentrirana je kompletna, potpuno reorganizirana i popunjena, najviše njemačkih vojnicima (zbog poraza kod Vukovog klanca), 369., sada ne više legionarska nego njemačka divizija. Onda tu je i novoformirana 9. ustaško-domobranska divizija, ustaška «Crna legija», talijanski fašistički bataljun crnih košulja «San Marco».

³ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije (1941-1945-). Beograd 1965. str. 516.*

⁴ *Izneseno na znanstvenom skupu o oslobođenju Mostara, održanom u Mostaru 13. veljače 1985., a objavljeno u knjizi «Mostarska operacija». Beograd 1986, str. 269.*

Obranu su organizirali na više crta fronta raspoređenih u dva pojasa. Unutarnji pojas bio je udaljen od Mostara 5-8 km, a vanjski do 25 km. Ukupna jačina ove njemačko-ustaško-domobransko-etničke grupacije iznosila je oko 20.000 vojnika.

Dok su se pripremala snaga 9. i 29. divizije da napadnu protivničku mostarsku grupaciju, krajem prosinca 1944., njemačke i ustaško-domobranske snage dobile su zadatak da vrše povremene ispade na slobodni teritorij, kako je regulirao štab 5. SS korpusa o djelovanju «pokretnom obranom»⁵, da se duže održe na toj strateški važnoj prostoriji. Nakon nekoliko manjih ispada s ograničenim dometom, 23. siječnja 1945. štab 369. divizije je naredio izvođenje jednog ispada s jačinom snagama (devet bataljuna oko 8.000 vojnika) iz Širokog Brijega i Mostara. Cilj je bio da se oslabi pritisak 9. dalmatinske divizije, naročito na sektoru Širokog Brijega i odloži rasplet oko Mostara. Ispad je šifrirano nazvan «Bura», a pripreme su vršene u najvelikoj tajnosti. Pripremljene su i ubačene u pozadinu 9. divizije ostavljene ustaške snage smještene poglavito po naseljenim mjestima. Njemačko komandiranje imalo je točne podatke o rasporedu i jačini 9. divizije.⁵

Predvečer 27. siječnja 1945. pošlo je manji njemački i ustaški ispad prema Koverčinu, u namjeri obmane 9. divizije. Onda je krenuo opći napad glavnih snaga od Širokog Brijega prema Ljubuškom. Sutradan 28. siječnja kreću iz Mostara bataljuni 370. puka 369. divizije duž puta za Metković. Napad je pošlo i iz pozadine, tako da se 4. brigada 9. divizije našla u teškoj situaciji i počinje se povlačiti. Tijekom povlačenja brigadne jedinice su napadane s fronte i iz pozadine. Postoje podaci da su im pomagali i ustaško nastrojeni civili i pravili razne probleme. U pomoć 4. splitskoj brigadi pomagala je 3. hercegovačka brigada Korpusa narodne obrane. Tako su Nijemci i ustaše zadržani u djelovanju prema Vrgorcu. One njemačke snage koje su djelovale duž rijeke Neretve nakon teških borbi 29. i 30. siječnja prodrle su u Metković, gdje su porušile most na Neretvi, onda kod Gabele i povukle se nazad k Metkoviću.

Ispad krupnih njemačkih i ustaških snaga na slobodni teritorij u zapadnoj Hercegovini i njihov

prodror u Ljubuški i Metković naišao je na brzo reagiranje štaba 8. korpusa i 29. divizije. Naredio je da se istjera neprijatelj sa zauzetog teritorija i prisili na povlačenje prema Širokom Brijegu i Mostaru. Druga dalmatinska proleterska brigada uspješno je štitila prometnicu Široki Brijeg - Koverčino, dok su 3. i 4. dalmatinska prešla u napad i počinje potiskivati isturene njemačke i ustaške snage. Istovremeno, vidjevši sve lošiju situaciju, s fronta su se povukle protivničke jedinice (1. veljače), a onda su se 1. i 2. bataljun 370. puka i 369. izvičarski bataljun povukli u Mostar, a 2. veljače u Konjic.

Tijekom povlačenja njemačkih snaga od Metkovića prema Mostaru s lijeve obale Neretve intervenirala je 31. siječnja 12. hercegovačka brigada, obrazovala mostobran na Neretvi i udarila na ustaške snage kod Ljubuškog koje su se morale povući, napustivši 4. veljače Ljubuški.

Tako je ispad jakih njemačkih i ustaških snaga iz Širokog Brijega i Mostara kod Ljubuškom i Metkovića u doživio slom, nije postigao vojne i političke ciljeve. Na elniku štaba 8. korpusa general Ante Toni Bio i o ovom njemačko-ustaškom ispadu konstatira: «Taj ispad Nijemaca i ustaša objektivno je pomogao štabu 8. korpusa da konačno riješi dilemu o tome da li treba ići na Mostar ili ostanati na sadašnjim položajima. Maršal Tito je oštro zamjerio zbog pretrpljenih gubitaka i ispuštanja inicijative, ali je, kao i uvijek, i tada bio rezolutan, i naredio je da se najhitnije angažiraju sve snage i povrati izgubljena teritorija, kao i da se odmah orijentiraju prema Mostaru...»⁶.

Pri povlačenju iz Metkovića neprijatelj je porušio željeznički most na Neretvi kod Gabele

III.

BORBENO DJELOVANJE I TLJEK MOSTARSKJE OPERACIJE

1. Obostrani planovi i grupiranje snaga

im je u Beograd stigla vijest o njema ko-ustaškom ispadu prema Ljubuškom i Metkoviću i o tome obaviješten Vrhovni komandant NOVJ maršal Josip Broz, održan je sastanak Vrhovnog štaba u zgradi Generalštaba. Nakon razmotrene novonastale situacije u Hercegovini maršal Tito je zapovjedio štabu 8. dalmatinskog korpusa da odmah angažira glavne snage, prebazi ih iz Dalmacije u zapadnu Hercegovinu i naredio da se porazi njema ko-ustaška mostarska grupacija. Istovremeno je poslat radiogram štabu 29. hercegovačke divizije da intervenira protiv neprijateljskog ispada i zajedno sa 8. korpusom oslobode Mostar i odbace Nijemce što dalje prema Sarajevu?.

Ovim VŠ NOVJ neposredno zapovijeda Mostarskom operacijom. Na prvom mjestu ovakav sustav zapovijedanja bio je radi toga što se Mostarska operacija vodila na teritoriju Bosne i Hercegovine, van jurisdikcije Glavnog štaba Hrvatske, jer je 8. korpus bio sastavni dio NOV Hrvatske. Zapovijedanje Mostarskom operacijom nije moglo i preko Glavnog štaba NOV BiH jer je on ukinut, još 1943. i svim jedinicama NOVJ na teritoriju BiH zapovijedao je izravno VŠ NOVJ. Ipak je o svemu što se događalo, a u svezi sa Mostarskom operacijom, neprekidno informiran GŠ Hrvatske. U ovome je razlika između Kninske i Mostarske operacije 8. korpusa.

Iz povijesne dokumentacije se vidi da se maršal Tito dosta zainteresirao za Mostarsku operaciju zbog zapažene vojne i političke osjetljivosti mostarskih prostora, jer su tu blizu obale Dalmacije i strateški važan neretvanski pravac, što je u tadašnjoj konstelaciji vojno-političkih zbivanja u svijetu i na našim meridijanima i odnosa sa zapadnim saveznicima imalo posebnu dimenziju. Bilo je i pitanje ugle-

da i važnosti NOVJ na samostalnom dijelu operativnog saveznog fronta oko Trećeg Reicha. Nisu savezničke komande prijatno primile informaciju kada se saznalo za pojavu njemačkih snaga kod Metkovića, tj. na samoj obali Dalmacije i da su to ostvarili relativno brzo i bez većih poteškoća.

Jedan od razloga povezanog Titovog interesiranja za događanja oko Mostara bila su vezana i s planom završnih operacija za konačno oslobođenje Jugoslavije, na čemu se tada dosta radilo u Vrhovnom štabu, a to je bio primarni zadatak tadašnjeg vojno-političkog trenutka. Njemačka mostarska grupacija je «smetala» Vrhovnom štabu i trebalo je što prije likvidirati, jer je bila najdublje uvučena u strateški front koji je držala NOVJ. Njenom brзом likvidacijom trebalo je skratiti strateški front za oko 300 km i osloboditi snage 8. korpusa za ofenzivu u Lici.

Konačno, Mostarska operacija bila je potpuno samostalna operacija i najoptimalnija je da sve snage budu pod jednim zapovijedanjem, u ovom slučaju pod Vrhovnim štabom, odnosno pod Vrhovnim komandantom NOVJ maršalom Titom.

⁵ Zbornik NOR-a, tom IV, knj.33, str. 136, 163, 164, 165. Štab njemačkog 5-SS brdskog korpusa po etkom siječnja 1945. prebaci se u Njemačku na sektor Berlina, a došao je u Sarajevo štab njemačkog 21. armijskog korpusa. Grupe armija «E» koji dalje zapovijeda svim njemačko-ustaškim snagama na sektoru Mostara.

⁶ Mostarska operacija, n.dj., str.108.

⁷ Nikola Anić, prilog sa znanstvenog skupa u Mostaru, 13. veljače 1985. «Tito i mostarska operacija», objavljeno u knjizi Mostarska operacija n.dj., str. 451-464.

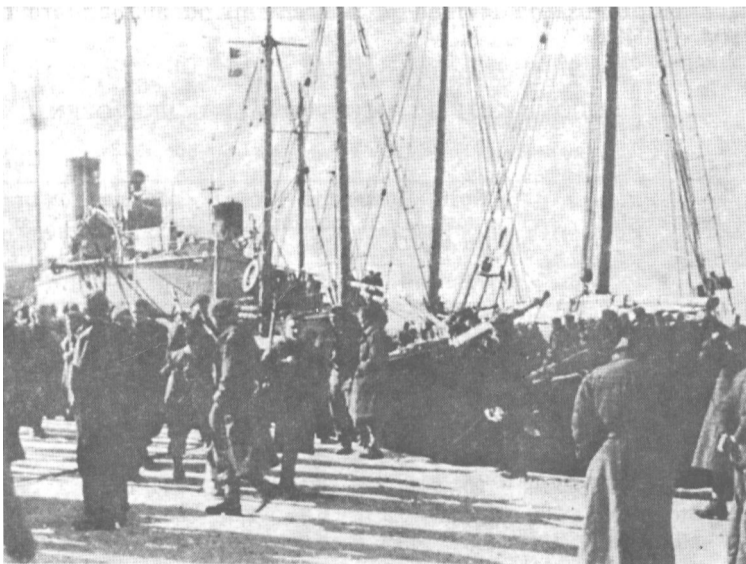
⁸ Mostarska operacija, n.dj., str. 454-457.

Glavni dio ratnih zadataka trebao je rješavati 8. dalmatinski korpus, a s njim je djelovala i hercegovačka 29. divizija.

U skladu sa zapoviješ u maršala Tita, štab 8. korpusa sa sjedištem u Kninu, razradio je plan i postavio zadaću u svojim snagama. Prema namjeri i zadacima operacije štab 8. korpusa kao prvo postavio je da «povrati sve teritorije i mjesta koje je neprijatelj zauzeo». Drugo, «zauzeti Široki Brijeg i ovladati drugim manjim uporištima oko Mostara». Treće «nakon pada Širokog Brijega ugroziti sam Mostar i prema razvoju situacije zauzeti i sam grad...»⁹. Deveta divizija je dobila zadatak da zajedno sa 12. hercegovačkom brigadom protjera njemačku ko-ustašku snagu s crte Ljubuški - itluk i izbije pred Široki Brijeg. Ostale snage 8. korpusa imale su se prebaciti iz sjeverne i srednje Dalmacije prema Mostaru i Širokom Brijegu. U izvješću štaba 8. korpusa upućenom 25. veljače 1945. Vrhovnom štabu u Beograd kaže se: «Štab 8. korpusa izdao je odmah zapovijed za koncentriranje 19. i 26. divizije, 1. tenkovske brigade i Artiljerijske brigade na sektor Mostara. Za prediskolaciju jedinica 31. siječnja u 12,00 sati obustavljen je bio sav promet na dalmatinskoj obali s tim da se sva prometna sredstva stave na raspolaganje NOVJ. Koncentracija trupa je završena 3. veljače u 24,00 sati. Ona je izvedena na slijedeći način: 19. udarna divizija sa prostorije Zadar - Zemunik - Tijesno bila je prebačena brodovima i

Jedinice 26. divizije iskrcavaju se na obalu pred Mostarsku operaciju.

kamionima za Makarsku i odatle na prostoriju Vrgorac - Ljubuški. Dvadesetšesta udarna divizija sa prostorije Omiš - Split - Trogir - Šibenik bila je prebačena željeznicom do Splita, a odatle brodovima u Gradac i Pisak i zatim na prostoriju Vrgorac - Ljubuški (osim 12. brigade koja je bila u Sinju i na putu za Knin kod Vrlike, vraćena je i pješke je otišla preko Sinja, Trilja, Imotskog za Koerin). Artiljerijska brigada sa motoriziranim brdskim divizionom i haubičkom baterijom izvršila je pokret Obrovac-Kistanje-Djevska-Drniš-Split-Omiš-Zadvarje-Zagvozd i smjestila se na sektoru Imotskog. Prva tenkovska brigada izvršila je pokret iz Šibenika preko Splita za Imotski...»¹⁰.

Dok se vršilo koncentriranje snaga 8. korpusa (nije pokretana 20. dalmatinska divizija koja je ostala na frontu u južnoj Lici, a u sjevernoj Dalmaciji 5. brigada 19. divizije), 2. dalmatinska brigada zatvarala je pravac Široki Brijeg-Koerin-Posušje-Imotski, 3. i 4. brigada 9. divizije izvodile su napad na Ljubuški, a 29. hercegovačka povratila je Gabelu i apljinu i orijentirala se prema Međugorju i itluku. Štab 8. korpusa, na osnovi ove situacije donio je ovu odluku: - «Sa slabijim snagama povratiti Ljubuški i ostala manja mjesta koja je zauzeo neprijatelj i vratiti ga na njegove polazne položaje. Sa glavnim snagama napasti Široki Brijeg, razbiti utvrđenu, zauzeti ovo jako utvrđeno uporište koje je predstavljalo taktički ključ Mostara i zatim ugroziti sam Mostar...»¹¹.

Operativni plan štaba 8. korpusa sačinjen je samo za prvu etapu ofenzive, tj. za zauzimanje Širokog Brijega, a kasnije je dopunjeno i s operativnim planom za oslobodjenje Nevesinja i Mostara. Za zauzimanje Širokog Brijega i podizanje Mostaru operativni raspored 8. korpusa bio je postrojen u dvije napadne kolone. Prvu činila 19. dalmatinska divizija, bez 5. brigade, koja je imala napadati pravcem Vrgorac, Ljubuški - Mostar sa zadatkom da zauzme itluk, Ljubuški i onda krene uzvodno prema Mostaru u gotovosti za njegovo oslobodjenje. Lijevu je kolonu činila 9. divizija koja od Klobuka ide na Knežpolje, u estvuje u razbijanju i uništenju širokobriješke njemačke

⁹ Zbornik NOR-a, tom IV, knj. 33, str. 120.

¹⁰ Isto.

¹¹ Mostarska operacija, prilog generala Ante Tonija Bio i a «Mostarska operacija», n.dj.str. 101-131.

Koncentracija tenkova u Imotskom uo i borbe za oslobo enje Širokog Brijega i Mostara, po etak velja e 1945.

ustaške grupacije i izbija na cestu Široki Brijeg - Mostar. Glavna snaga - 26. divizija sa 1. tenkovskom i Artiljerijskom brigadom (16 pješadijskih bataljuna, 2 tenkovska bataljuna i 3 topni ka divizona) imala je zadatak zauzeti Široki Brijeg i onda nastaviti djelovanje prema Mostaru. Jedna brigada - 2. dalmatinska je imala osiguravati napad glavnih snaga na Široki Brijeg djelovanjem prema Gradac - Jastrebnika. Dvije brigade 9. divizije - 3. i 4. postavljene su u korpusnu rezervu kre u i se od Vrgorca prema Širokom Brijegu. Za po etak napada odre en je 6. velja e ujutro u 7,00 sati. Imalo je po eti na cijelom frontu s prethodnim udarima topništva i zra nih snaga - 1. i 2. eskadrila NOVJ i dio snaga iz BAF-a, gdje se nalazila i jedna eskadrila saveznih zrakoplova, ali s posadom Talijana. Oni su imali glavnu zada u neutraliziranje svih važnijih njema kih i ustaških otpornih to aka, pa i one koje su se nalazile kod crkve i samostana u Širokom Brijegu.

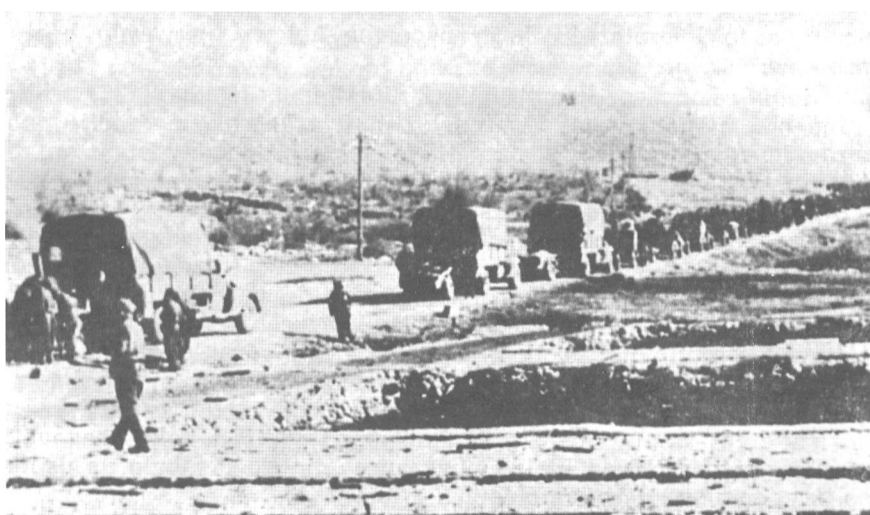
Ukupno je za izvo enje Mostarske operacije angažirano 9, 19. i 26. dalmatinska divizija 8. korpusa i 29. hercegova ka divizija, 1. tenkovska i

Artiljerijska brigada 8. korpusa. Ja ina je iznosila oko 40.000 boraca.

Štab njema ke Grupe armija «E» (u rajonu Sarajeva) imao je informacije da se prema Mostaru koncentrira glavnina 8. dalmatinskog korpusa i 29. hercegova ka divizija. Zato su na crti Široki Brijeg - Mostar - Nevesinje koncentrirali 369. njema ku i 9. ustaško-domobranksku diviziju, kao i bataljun talijanskih crnih košulja, legija «San Marco» i drugi manji sustavi. U njema kim planovima širi rajon Mostara inio je jedinstvenu obrambenu zonu, držanjem kojega se štitio ne samo širi rajon Sarajeva, ve je, istovremeno, osiguravan i lijevi bok

snaga koje su se povla ile iz Sandžaka i Crne Gore, i kasnije od Sarajeva prema Slavanskom Brodu. Ustaše su bile posebno motivirane za obranu mostarske zone. Za etnike Nevesinje i njegovo podru je bila je posljednja šansa za opstanak u Hercegovini i Bosni. Zato je planirana odsudna i krvava borba u kojoj nije smjelo biti olakog povla enja i odstupanja. Za pomo njema ko-ustaškoj mostarskoj grupaciji planiran je od Sarajeva dolazak dijelova 181. njema ke divizije, onda 48. brzi odred i tvr avski bataljun. Ukupno je 20.000 vojnika. Sve su njema ke i ustaške snage

Jedinice 8. korpusa u pokretu prema Mostaru, velja a 1945.

Pokret jedinica 8. korpusa k Mostaru, veljača 1945.

bile pod zapovjedništvom 369. divizije, a njemački oficiri imali su pravo zapovijedanja svim snagama u nekom uporištu. Ustaše i etnici su također stavljeni pod njemačku komandu.¹²

Doznajući za koncentriranje jedinica 8. korpusa na sektor Široki Brijeg - Ljubuški, štab 369. divizije, dan prije početka ofenzive 8. korpusa izvukao je iz borbe istočno od Konjice 1. i 2. bataljun 370. puka i vlakom ih prebacio u Mostar, odakle su usiljenim maršem došli u Široki Brijeg. U Širokom Brijegu neprijatelj je imao 3. bataljun 370. puka, onda dolaze i 1. i 2. bataljun istog puka, 3. eta 369. pionirskog bataljuna. U rajonu Lise bila je 14. i 15. eta 370. puka, 2. divizion 649. puka obalske artiljerije. U rajonu Knežpolja bila je 13. baterija 649. artiljerijskog puka i 1. ustaška bojna 2. gorskog zdruga. Tijekom noći 4/5. veljače na sektor Širokog Brijega su stigli 2. bojna i dijelovi 3. bojne 9. ustaškog stajalnog zdruga koji su se povukli iz Ljubuškog.¹³

Tako su Nijemci i ustaše organizirano i pripremljeno dočekali napad 8. korpusa započet ujutro 6. veljače 1945.

Sve snage 8. korpusa, do ujutro 6. veljače, posjeli su položaje za napad, a glavna bitka imala se voditi za Široki Brijeg u prvoj etapi Mostarske operacije.

Svi podaci govore da je tijekom Mostarske operacije vladala izuzetno oštra i hladna zima. Temperatura se noću spuštala i do minus 30°C, ali su i dani bili vrlo hladni i vjetroviti, što je ponekad onemogućavalo i otežavalo duže pokrete i složenija djelovanja. Posebno su svi planinski visovi sjeverno od Širokog Brijega bili pokriveni dubokim snijegom, kao i oni visovi oko Mostara - prijestolje Jastrebnika, Velez i druge planine. No i pored toga, napad 8.

korpusa i 29. divizije odvijao se prema postojećem planu, ujutro 6. veljače 1945. godine,

Marš 1. dalmatinske brigade sa Sestanovca preko Imotskog i Posušja prema Širokom Brijegu, veljača 1945.

¹² Mostarska operacija, prilog Ante Tonija Bio i a ndj.str. 101-131.

¹³ Isto, ndj.str. 38.

2. Oslobo enje Širokog Brijega (6. - 7. velja e 1945.)

Petog velja e nave er završeno je koncentriranje, a ujutro 6. velja e posjedanje polaznih položaja za napad glavnih snaga 8. korpusa za oslobo enje Širokog Brijega. Zamisao dvojnog obuhvata - 9. divizijom (3. i 13. brigadom) i 2. proleterskom od sjevera, imalo se istog dana realizirati zauzimanjem Knežpolja i presijecanjem prometnice Široki Brijeg - Mostar kuda se jedino mogla povla iti njema ko-ustaška grupacija u Širokom Brijegu. S fronta, direktno na Široki Brijeg imala je glavni udar izvesti 26. divizija sa 1. i II. brigadom, topništvom i tenkovima. Oja ana 12. brigada poslana je preko Gostuše da djeluje od Gornjeg i Donjeg Graca, zajedno s 9. divizijom kod Knežpolja. Tre a prekomorska brigada poslana je prema Rakitnom gdje se nalazilo oko 1100 ustaša i postrojbi ustaške seoske milicije i time je od sjevera štitila glavne snage kod Širokog Brijega.

Njema ki 370. puk i ostale ustaško-domobranske snage (njih oko 6.000 vojnika) pripremili su Široki Brijeg za odsudnu bitku. Naro ito su utvrdili po sustavu stalne fortifikacije Cigansko i Šuvarevo brdo, Oklaj, Lon are, Lise i Knežpolje. U samom gradu su sve ja e gra ene i ve e objekte pretvorili u utvrde, kao Duhansku stanicu, Purino brdo i vis gdje su se nalazili samostan i crkva. Objekti su dobro gra eni od armiranog betona, a zgrade su - prozori i drugi otvori,

Pred Širokim Brijegom u velja i 1945.: prijenos municije

pretvoreni u puškarnice, uključujući i zgradu samostana i crkve. Okolo su bila minska polja i višeredna bodljikava žica.

Napad 9. i 26. divizije po eo je im je ujutro završila topni ka i zra na vatra. Dan je bio lijep vedar i sun an. Tenkovi i topovi bili su u akciji.

Zajedni kim jurišom pješadije, tenkova i uz podršku topništva krenula je 1. proleterska dalmatinska brigada i do 10 sati likvidirala isturene položaje neprijatelja i ušla u zapadni dio Širokog Brijega. Tada je naišla na jaki otpor iz zgrade Duhanske postaje i s Purina brda. Zajedno sa 1. bataljunom 12. brigade vodile su se borbe za Cigansko brdo. Bataljuni 11. brigade, koji su napadali desno od 1. brigade, te u centar grada, pošto su naišli na duboka minska polja i snažan otpor protivnika iz rajona samostana, samo su se djelomi no uklinili u protivni ku obranu. Dalje nisu mogli. Napad 12. brigade izvodi se kasnije, oko podne 6. velja e preko Gornjeg i Donjeg Graca i dosta je brzo njen 2. (hvars-ki) bataljun izbio na cestu kod Knežpolja i zarobio jednu grupu ustaša, Nijemaca i drugih koji su bježali iz Širokog Brijega. Potom je zauzela Lon ar i od istoka upala u Široki Brijeg. Time je namjera da se zatvori Široki Brijeg od istoka i otuda upadne u grad potpuno uspjela. Ali, tada se dogodio neo ekivani obrat. Iz Mostara, preko položaja 2. dalmatinske brigade probio se njema ki 369. izvi a ki bataljun sa 600 ustaša, koji su krenuli oja ati obranu Širokog Brijega. Njihova pojava iza le a 12. brigade uvjetovala je da se brigada s glavninom našla u okruženju. Najteže je prošao 2. bataljun koji se nalazio kod Knežpolja, jedva se padom mraka uspio probiti prema Gostuši, kao i cijela brigada.

Pojava svježih njema ko-ustaških snaga u Širokom Brijegu izmijenila je situaciju na frontu. Štab 26. divizije odustao je od poslijepodnevnog napada na Široki Brijeg i naredio da se jedinice pripreme za novi napad 7. velja e. Topništvo i zrakoplovstvo nastavili su tu enje njema kih i ustaških položaja, naro ito oko Duhanske postaje i u rajonu samostana.

Fabjan Trgo , prilog na znanstvenom skupu u Mostaru, 13. velja e 1985. - «Uloga 26. dalmatinske divizije u mostarskoj operaciji», objavljeno u knjizi «Mostarska operacija», n.dj.str. 221-227- Nikola Ani , Dvanaesta dalmatinska brigada, Supetar na Bra u 1984. str. 162-164.

DODATAK
skica 13

Na frontu 9. divizije napad je po eo tako er 6. velja e ujutro nakon topni kog i zra nog udara. Zapažen uspjeh postiže 3. dalmatinska, koja je od juga izbila na cestu Široki Brijeg - Mostar kod Knežpolja. Desno od nje je napadala 13. dalmatinska brigada i stigla blizu Mostarskog blata. Uspjeh je imala 2. proleterska, koja je djelovala sjeverno od ceste Široki Brijeg - Mostar. Ona se tijekom 6. velja e duboko uklinila u sustav njema ko-ustaške obrane i stigla do Mikulja e na cesti isto no od Knežpolja. Ali je potom odba ena prodorom Nijemaca i ustaša koji su ugrozili položaje 12. brigade 26. divizije. Budu i da su se Nijemci i ustaše probili u Široki Brijeg, 2. dalmatinska je vrsto stala u obranu sve do abulje. etvrta brigada 9. divizije bila je u korpusnoj rezervi.

Snage 19. divizije 6. velja e nisu imale neke ve e borbe One su stigle do Mostarskog blata i smijenile 3. dalmatinsku brigadu na cesti i rijeci Lištici. S njima je bila i 12. hercegova ka brigada, koja je pod injena 19. diviziji zapadno od rijeke Neretve.

Budu i da nije bilo promjena u operativnom rasporedu 8. korpusa za osloboenje Širokog Brijega i uništenje tamošnje protivni ke grupacije, ujutro 7. velja e nastavlja se op i napad. Glavne snage napada - 1. i 11. brigade 26. divizije podržani tenkovima i topništvom kre u u novi napad koji se pretvorio u juriš za jurišem. Težište napada 1. brigada je usmjerila na zgradu Duhanske postaje. Izvedena su etiri juriša da bi tek u 11.00 sati bilo zauzeto Purino brdo, a oko 13,00 sati osvojeno je i uporište zgrade Duhanske postaje. Bataljuni 12. brigade zauzeli su Cigansko i Šuvarovo brdo, onda je zauzet Lon ar i Dubrava i krenulo se na Knežpolje koje je do ve eri zauzeto zajedno sa 3. brigadom 9. divizije. Jako njema ko uporište na avaru je savladala 1. brigada u kasnim satima 7. velja e.

Na najja e njema ko-ustaško uporište u Širokom

Brijegu - na visu kod samostana - podržana tenkovima napad je izvela II. dalmatinska brigada. O tim borbama kazuje u esnik tih doga anja Milan Rako, koji je u Mostaru na znanstvenom skupu, 13. velja e 1985. rekao: «..Budu i da je brigada dobila zadatak da likvidira jaku obranu neprijatelja u rajonu gdje se nalazio samostan sa gimnazijom, o ekivana je uporna obrana neprijatelja i snažan otpor.. Naime, neprijatelj je u sustavu obrane podru ja Širokog Brijega najja e utvrdio snagama rajon platoa i visa, gdje se nalazila zgrada gimnazije, konvikta i samostana sa crkvom. Oko tih zgrada nalazili su se neprijateljski rovovi, saobra a-

Borci u napadu na neprijateljsko uporište u Širokom Brijegu, velja a 1945

jnice, bunker, minska polja, uišeredna ži ana ograda. Osim toga, neprijatelj je postavio mitraljeska gnijezda i osmatra nice na crkvenom tornju. Okolo je bilo više protutenkovskih topova i minobaca a, sve je li ilo na jako utvr eni rajon koji nije bilo lako osvojiti. U tom rajonu se nalazila glavna 3. bataljuna 370. puka i brojne ustaške jedinice..» **Kako je tekao napad 11. brigade**

Milan Rako dalje kazuje: «..Poslije prvih juriša naši dijelovi su ostali u neposrednom vatrenom dodiru. Naša artiljerija i zrakoplovstvo tukli su neprijatelja u rajonu samostana, gimnazije i konvikta. Iz tih objekata se otvarala vatra po našem rasporedu, bila je ubita na od koje su stalno ginuli naši borci. Tijekom tih borbi zapalila se zgrada gimnazije.. To je potvrdio i zapovjednik 3. bataljuna njema kog 370. puka major Cluman.. Teška se borba nastavila i 7- velja e.. Na zgradu samostana krenuo je 3. bataljun 11. brigade. Sa njim su tenkovi i topovi. Kod samostana bio je jedan protutenkovski top, kojeg je neutralizirala 1. eta 3. bataljuna i upala u zgradu samostana, u kojem su pružali otpor osim njema kih i ustaških vojnika, i grupa naoružanih klerika. Neprijatelj je ubrzo pokušao sa jednim protunapadom, ali je odbijen i odba en ponovnim napadom 1. i 3. ete..» **Zatim M. Rako opisuje:**

Utvr eni njema ki bunker ispred Mostara, velja a 1945

«..Žestoka borba koja se vodila oko i tokom zauzimanja zgrade konvikta, samostana i gimnazije, a koje su bile uključene u neprijateljski sustav obrane, nije prošlo bez ozbiljnih gubitaka na obje strane. U tim borbama poginulo je 35 naših boraca, a ranjeno oko 70. Poginulo je i 12 pripadnika samostana, sve enika i klerika (kako piše u glasilu hercegovačkih franjevacu «Mir i dobro», br. 511971- godine). Napadaju i na neprijateljske utvr ene položaje u rajonu samostanskog kompleksa, naše jedinice - u kojima je bio veliki broj vjernika - nisu napadale na te objekte kao na vjerske ustanove, ve kao na utvr eno neprijateljsko uporište. Neprijatelj je najja i otpor pružio upravo oko tih zgrada i u njima..» - zaključuje Milan Rako.¹⁵

Dok je 11. brigada vodila borbe na sektoru samostana, iz južne Italije i s Visa doletjelo je više eskadrila saveznih zrakoplova. Neki s talijanskom posadom iz BAF-a, raketirali su zgradu crkve u Širokom Brijegu, oštetili crkvu, a tukli su i samostan jer se i tamo nalazilo njema ko-ustaško uporište (o emu kasnije).¹

Na znanstvenom skupu o Mostarskoj operaciji bilo je i govora o Širokom Brijegu, gdje je i ovo konstatirano: «..Neki krugovi katoli ke crkve pokušali su izvrtanjem injenica prikazati da su navodno jedinice NOVJ svjesno i planirano izvršile napad na samostan kao takav i na sve eni ka lica, što

su pokušali osnažiti i sudskim presudama, koje se, naravno, nisu mogle održati.. Dokumenti naše, njema ke i ustaške-domobranske provenijencije jasno i nedvojbeno kazuju da su se u vrijeme borbi za oslobo enje Širokog Brijega u samostanu i na položajima oko njega u istom stroju s njema kim i ustaško-domobranskim jedinicama, nalazili i sve enici s puškom u ruci. Jedinice 26. divizije borili su se protiv onih koji su branili najja e utvr enu to ku, a to je bio samostan. Treba napomenuti da su borci 26. divizije, kao uostalom i borci cijele NOVJ, pretežno bili vjernici. Dakle, nije se radilo o napadu ateista na duhovna lica,

ve o borbi boraca 26. divizije i napadu na neprijateljsko uporište, bez obzira tko ih brani. Za velike ideale, za oslobo enje zemlje, na pragu samostana u Širokom Brijegu poginuli su mnogi teisti..»¹⁶?

Poslije oslobo enja Širokog Brijega napad su proizvele sve divizije 8. korpusa. Glavne snage 26. divizije gonile su Nijemce i ustaše preko Knežpolja prema Mostaru i stigle sve do Mikulja e. Desno je 9. divizija nastavila djelovanje južno od ceste prema Mostaru, dok je 19. divizija i 12. hercegova ka brigada, 7. velja e napadom stigla do jako utvr ene Varde gdje su zaustavljeni. Na lijevo korpusnom krilu 2. dalmatinska brigada se orijentirala prema abulji i Jastrebinke, a 3. prekomorska brigada štitila je uspješno lijevi bok 26. divizije.

¹⁵ Prema Meunarodnom ratnom pravu crkveni i drugi sakralni objekti, kulturni spomenici, sanitetske ustanove itd., ako su pretvoreni u vojni objekt - naoružani i posjednuti s uojskom, ne podliježu zaštiti, nego se tretiraju kao svaki vojni objekt. Za to je klasi an primjer Benediktinskog samostana na brdu Monte Cassino u južnoj Italiji kojeg je njema ka vojska utvrdila i vojskom zaposjela. Savezni ko strateško zrakoplovstvo je do temelja srušilo samostan i za to nije odgovarao zapovjednik savezne vojske koji je naredio tu enje samostana.

¹⁶ Zbornik NOR.a tom X knj. 1, dok. 226. Mostarska operacija, n.dj. str. 225.

Široki Brijeg je bio slobodan. Ocjenjuju i borbe, štab 26. divizije javio je štabu 8. korpusa da je postavljeni cilj s punim uspjehom postignut i zadatak izvršen. Glavne snage 8. korpusa približile su se Mostaru i stvoreni su uvjeti za otpinjavanje odlučujuće bitke za oslobodjenje Mostara.

Daju i ocjenu borbi za Široki Brijeg, tadašnji komesar 12. dalmatinske brigade major Fabjan Trgo, na znanstvenom skupu u Mostaru je rekao: «*U dvodnevnom borbama, 6. i 7. veljače likvidirano je neprijateljsko uporište Široki Brijeg. Djelovanja su se karakterizirala silinom udara. Neprijatelj nije potiskivan, već je uništen na svojim položajima. Napad, sličeći suvremenim napadima ostalih armija u II. svjetskom ratu, izveden je danju, što je omogućilo bolju suradnju pješadije s*

Zarobljeni neprijateljski vojnici u borbi za Široki Brijeg, 7. 2. 1945.

artiljerijom, tenkovima i zrakoplovstvom. Dotadašnja ratna iskustva došla su do punog izražaja. Žestina i intenzitet borbi za Široki Brijeg i jak otpor neprijatelja najbolje se vidi iz izbora iz stroja.»¹⁸

Neprijatelj je imao 832 izabacena iz stroja. Najviše ih je poginulo - 719, a malo je zarobljeno - 104, što dokazuje da se borba vodila s mnogo oštine i u mjestu, za pojedine objekte, koje je protivnik odsudno branio.¹⁹

U zaključnom dijelu borbi za Široki Brijeg potrebno je ukazati na neke nove povijesne dokumente o djelovanju

savezni kog zrakoplovstva iz sustava BAF (Balcan Air Force - balkanske zrakoplovne snage) koji su ga ali više franjevačkih samostana i što nije bilo najbolje suradnja između divizija 8. korpusa i savezničkog zrakoplovstva pa je dolazilo i do takvih grešaka da su ponekad tukli i jedinice 8. korpusa. Što se tiče britanskog zrakoplovnog napada na pojedine franjevačke samostane u Hercegovini, raspoložemo s ovim podacima.

Napad divizija 8. korpusa u Mostarskoj operaciji podržavalo je pet eskadrila saveznih zrakoplova, a to je oko 50 - 60 zrakoplova. S Visa su djelovale tri eskadrile i to - 1. i 2. eskadrila NOVJ i 20. talijanska grupa 51. vinga BAF-a s talijanskim posadama. S aerodroma Falcanova kod

Ancone djelovali su 237. i 1453. skvadron 287. vinga BAF-a. Oni su bili naoružani zrakoplovnim bombama, raketama i topovima. Još 1. veljače, kada se vodila borba s njemačkim snagama koje su prodrle kod Metkovića, izvršen je raketni zračni napad na samostan franjevacu u Humcu. Po podacima štaba 118. lovačke njemačke divizije 8 - 9 direktnih pogodaka pogodilo je zgradu samostana i teško oštetilo. Onda su napali samostan u Širokom Brijegu. Isto vrelo, njemačke provenijencije, tvrdi da je osam raketa pogodilo samostan, a četiri rakete jednu zgradu blizu samostana (vjerojatno crkvu). Saveznički piloti su izjavili da je u Širokom Brijegu, kod pogorjene crkve i samostana «velika vatra sa stupovima

dima koji se pojavio iza napada». Piloti su javili da je «samostan teško oštećen. Vrijeme je bilo lijepo, sumaglica na moru 3.000 stopa.»²⁰. Trećeg veljače «oko 11.00 sati žestoko je mitraljiran i napadnut bombama stožer zbriga u franjevačkom samostanu u itluku, zbog čega je stožer oko 14,00 sati premješten u kulu u samom itluku.» - javio je Zagrebu stožer 9. ustaškog stajališta zbriga²¹.

¹⁸ Mostarska operacija, str. 222

¹⁹ Zbornik NOR-a, tom IV, knj. 18, str. 430-431.

²⁰ Zbornik NOR-a, tom X knj.1.dok.235,226 i Zbornik NOR-a, tom IV knj.33. 165.

²¹ Arhiv VII, k.1460, reg.br.15/2.

Tijekom 6. i 7. veljače saveznički su zrakoplovi stalno tukli po Širokom Brijegu, pogodili zgradu Duhanske postaje i objekte oko samostana. Sutradan, 8. veljače u 13,00 sati trebalo je tu i «u Mostaru ustaški štab u Franjevačkom samostanu; njemački štab u hotelu «Neretva» i vojarnu preko puta Duhanske postaje...»²². Tijekom borbi za Široki Brijeg savezničke zrakoplovne snage izvršile su ukupno 127 letova i utrošile 186 zračnih bombi, 106 raketa i 67.410 topovsko-mitraljeskih

zračnica²³. Ovim se može zaključiti da je savezničko zrakoplovstvo efikasno podržavalo napad 8. korpusa za oslobođenje Širokog Brijega, a kasnije i Mostara. Drugo, nije samo zračnim savezničkim snagama tučen samostan u Širokom Brijegu, kao vojni objekt, nego se to isto dogodilo i u Humcu, Titovcu i Mostaru, što demantira tvrdnje da su dalmatinski borci rušili sakralne objekte u Širokom Brijegu. Njih su rušili saveznički zrakoplovi, među kojima su bile Talijane, Engleza, Kanadana i Amerikanaca, a u 1. i 2. eskadrili i Jugoslavena, ali sve pod britanskom komandom i po njihovim zapovijedima. Ponovilo se ono iz južne Italije kada su saveznički strateški bombarderi 1944. porušili benediktinski samostan iz XIII. stoljeća na brdu Monte Cassino. Niti jedan od savezničkih zapovjednika nije zbog ovih samostana u Hercegovini prozvan od onih koji su za oštećenje samostana i crkve u Širokom Brijegu okrivili starješine NOVJ.

3. Oslobođenje Nevesinja (8. do 14. veljače 1945.)

Još dok se vodila borba za oslobođenje Širokog Brijega i kada se nastavilo gonjenje Nijemaca i ustaša od Širokog Brijega prema Mostaru, u istoj Hercegovini, prema Nevesinju, djelovala je 29. hercegovačka divizija sastava: 10, 11, 12, 13. i 14. brigada, ojačana tenkovima 1. brigade,

Štab 29. hercegovačke divizije: Komandant Vlado Segrt, politički komesar Vukašin Mićunović i načelnik štaba Drago Dukanović.

artiljerijom 2. korpusa i 3. brigadom KNOJ-a. Sve su se ove snage nalazile istočno od Neretve, izuzevši 12. brigadu koja je bila zapadno orijentirana između Mostarskog blata i rijeke Neretve prema Vrti u sastavu 19. dalmatinske divizije. Brigade 29. divizije bile su raspoređene na dosta širokom frontu, na sjeveru je bila 11. brigada do samog Konjica, na jugu do rijeke Bune bila je 13. brigada, a 10. i 14. brigade prema Nevesinju podržane tenkovima i topovima.

U Nevesinju, na položajima oko njega, bio je njemački 369. pješadijski puk 369. divizije pod zapovijedi pukovnika Wetzel. S njima su ustaše, po selima ustaška milicija i etnici sjeverno od Nevesinjskog polja i u rajonu Zimlje, oko 600 etnika. Obranu Nevesinja podržavao je jedan divizion 369. artiljerijskog puka, baterija 369. protutenkovskog divizona i četa 369. pionirskog bataljuna. Ukupno je nevesinjski garnizon imao oko 2.500 vojnika, sve objedinjeno u Borbenu grupu «Wetzel». Nevesinjska njemačka grupacija imala je zadaću da uporno brani rajon Nevesinja, za što su izgradili više obrambenih položaja, sve fortifikacijski dobro utvrdili, s brojnim bunkerima i opasano minama i bodljikavom žicom. Pukovniku Wetzelu je naredeno od štaba 369. divizije (štab u sjevernom dijelu Bijelog polja), da brani naročito Nevesinje i put koji iz Nevesinja vodi za Mostar i prometnice koje vode dolinom Neretve prema Jablanici i Konjicu.

²² Mostarska operacija, n.dj.str. 410.

²³ Pejić dr.sc.Predrag, prilog podnijen na znanstvenom skupu u Mostaru 13.2.1985. «Dejstva avijacije u mostarskoj operaciji», objavljeno u knjizi Mostarska operacija, n.dj.str. 405.

Detalji o angažiranju 29. divizije u oslobo enju Nevesinja i Mostara razmatrani su na sastanku 8. velja e u Imotskom, u štabu 8. korpusa. Razgovarali su zapovjednik 8. korpusa general Petar Drapšin i zapovjednik 29. divizije general Vlado Šegrt. Ostali detalji o operativnom angažiranju riješeni su na drugom sastanku, održanom u itluku, sutradan, 9. velja e zapovjednik 29. divizije general V. Šegrt, zapovjednik 19. divizije potpukovnik Stanko Parma i na elnik štaba 8. korpusa potpukovnik Ante Toni Bio i . Posebno se razmatralo pitanje angažiranja 12. hercegova ke brigade u sastavu 19. dalmatinske divizije. Na sastanku u Imotskom i itluku riješeno je da 29. divizija prethodno likvidira njema ko-ustaški garnizon u Nevesinju, a onda da se pokrene prema Mostaru, gdje e se zajedni - ki poraziti njema ka mostarska grupacija. Zapovijed za napad je izdana 8. velja e.

Tijekom no i 8/9. velja e 10. i 14. brigada podišli su njema kim položajima u Trebinju i ujutro 9. velja e, nakon artiljerijske pripreme, krenulo se u napad. Me utim, zbog jake neprijateljske obrane napad nije uspio i jedinice su se povukle na polazne položaje. Novi napad izveden je 10. velja e. Artiljerijska priprema je trajala sat vremena, a onda je oko 18.00 sati obnovljen napad. I ovaj napad, nakon trosatne borbe, bio je odbijen, ponajviše zbog toga što su od 14. brigade napadala samo dva bataljuna od sjevera da prodru u Nevesinje. Bila je i velika hladno a pa se moralo odustati od napada, front nije probijen. Nije bilo ni pomo i iz zraka, a nisu djelovale ni 11. brigada prema Konjicu, ni 13. brigada od Bune prema Blagaju i Bišini. Neki manji napad 11. brigade prema Konjicu nije imao nekog odraza na front kod Nevesinja. Neuspjeh od 10. velja e primorao je štab 29. divizije da temeljitije pripremi novi napad na Nevesinje. Tako se 11. velja e pripremalo za novi napad koji je po eo 13. velja e. Zapovijed je izdana 12. velja e oko 10,30 sati s dosta preciznim zadacima jedinica i stanja kod protivnika. Me utim, protivnik je na nekim pravicima djelovanja tenkova tijekom no i napravio «ledene protutenkovske prepreke».

Novi napad po eo je u 16,00 sati 13. velja e, artiljerija je djelovala dva sata iz 32 oru a. Neprijatelj je u cjelini i dalje odolijevao napadima, koji su i sada bili znatno otežani zbog metar visokog snijega i hladno a od -20°C. Izgledi za uspjeh tijekom no i bili su sve manji, a jedinicama je bio

potreban odmor. Da bi se izbjeglo smrzavanje, nare eno je povla enje na polazne položaje. Ali, baš tada štab 369. divizije, zbog toga što je 26. divizija ve ulazila u Mostar, naredio je 369. puku da se povu e iz Nevesinja. U pomr ini Nijemcima je uspjelo da se povuku s položaja i planski su zapo eli odstupanje. O tome je štab 29. divizije doznao tek 14. velja e od prebjeglih domobrana. Evakuacija i povla enje nisu tekli baš najbolje, glavnina se izvla ila, ali su se neki razbježali, ustaše i domobrani su, u najve em broju, pobjegli ku ama. Bez ve ih problema u Nevesinje je ušla 10. i dva bataljuna 14. brigade. Naime, druge jedinice 14. brigade razbile su etnike kod Zimlja i krenule prema Bijelom polju, u pozadinu njema ke mostarske grupacije. Najve i broj etnika pobjegao je u planine i onda ku i.

U odstupnom pokretu iz Nevesinja prema Mostaru kretala se glavnina 369. njema kog puka. Me utim tada se pokrenula 13. brigada od Bune prema Blagaju i Bišini i presjekla njema ku odstupnicu na raskrš u kod Bišine. U okruženju se našla glavnina 369. puka. Zato je zapovjednik puka, budu i da nije imao drugog izlaza, izvršio samoubojstvo, a njegov zamjenik major Landt, izdao zapovijed koja je glasila: «Spašavaj se tko može!». Nastalo je rasulo i neorganizirano povla enje, probijanje po grupama i grupicama, ak i pojedina no. Najve a grupa koja se probijala bio je 2. bataljun 369. puka. Ona je krenula preko Podveleža i stigla na domak Mostara kada je on ve bio slobodan. Zato su krenuli prema Konjicu i jedva se probijali preko Prenja. Grupa oko 300 vojnika stigla je u Jablanicu. Ostaci borbene grupe «Wetzel» u Bišini su savladani prije 12.00 sati 14. velja e, ime su završene borbe za oslobo enje Nevesinja²⁴. Oko 1.000 njema kih vojnika i ustaša savladano je u gonjenju od Nevesinja do Bišine. Oko 150 milicionara se razbježalo, uglavnom ku ama. Najviše se oko 700 njema kih vojnika probilo do svojih jedinica u Bijelom polju, Jablanici i Konjicu²⁵.

²⁴ Danilo Komnenou i Muharem Kreso, *Dvadeset i deveta hercegova ka divizija*, Beograd 1979. str. 440-476. Isto objavljeno u knjizi «Mostarska operacija», n.dj. str. 299-312.

²⁵ Zbornik NOR a, tom IV, knj. 33 • dok. 96, 110, 118.

Jedinice 29. hercegovačke divizije ulaze u oslobođeni Mostar

4. Oslobođenje Mostara (borbe od 8. do 15. veljače 1945.)

Nakon oslobođenja Širokog Brijega i Knežpolja jedinice 8. korpusa izbile su na vanjsku obranu Mostara. Duž ceste Knežpolje-Mostar krenula je 11. dalmatinska brigada 26. divizije i stigla do blizu Jastrebinke i Mikulje, gdje je zaustavljena. Lijevo od nje; iz rajona Gradac, krenula je 12. dalmatinska orijentirano prema Jastrebinke i pomagala 11. brigadi u početnim napadima kod Mikulje. Treća prekomorska se orijentirala lijevo od 12. brigade, a 1. dalmatinska je ostala u korpusnoj rezervi krećući se od Širokog Brijega prema Mostaru. Prva tenkovska je ostala u Širokom Brijegu, a Artiljerijska brigada na prostoru sela Žvati. Desno je 9. divizija bila na cesti Široki Brijeg-Mostar u rajonu Knežpolja i isto nije. Iz 13. dalmatinske su dva bataljuna poslana na Vis radi zaštite, dok su se 3. i 4. pripremali za novi manevar sjeverno od 26. divizije. Najveće borbe vodila je 19. dalmatinska divizija od Neretve do Mostarskog blata orijentirajući se prema Humcu i jako utvrđenoj Varti. Humac je zauzela 12. hercegovačka, a 14. dalmatinska je jurišala na Vartu, upala u selo, ali je onda odbijena. Time su završene borbe južno od Mostara. Stvoreni su povoljni uvjeti za napad i oslobođenje Mostara.

Nakon sastanka u Imotskom (8. veljače) i Titlička (9. veljače) štab 8. korpusa je 12. veljače sačinio zapovijed za oslobođenje Mostara. Osnovna ideja se sastojala u tome da se oslobođenje Mostara izvrši na sljedeći način: Snagama 19. divizije djelovati od juga preko Varte i ulaziti u Mostar zajedno s 12. hercegovačkom brigadom koju je dobila kao pojačanje. Glavni pravac napada na Mostar trebao se izvesti od zapadne strane pravcem Polog-Mostar, za što se angažirala 26. dalmatinska divizija, 1. tenkovska i Artiljerijska brigada 8. korpusa. U zamisli stoji da je nakana «odsjeći mostarski garnizon od zaleđa sa jedinicama 9. divizije na crti Raštani-Drežnica», a od iste strane vršiti pritisak na Mostar pomoću jedinica 29. hercegovačke divizije. Početak napada 13. veljače ujutro u 7.00 sati...²⁶

Suštinu ovakve zamisli štaba 8. korpusa bio je dvojni obuhvat njemačkog garnizona u Mostaru djelovanjem 29. hercegovačke od istoka prema Jablanici i Konjicu, a od zapada 9. dalmatinske divizije prema Drežnici. U isto doba glavne snage idu u frontalnu borbu preko jakih njemačkih i ustaško-domobranskih položaja, kao što su Jastrebinke, Mikulja i Kevelja a snagama ojačane 26. i od juga 19. dalmatinske divizije. S obzirom da su bile u tijeku borbe za oslobođenje Nevesinja, na Mostar su krenule samo manje snage 10. i 13. hercegovačke brigade koje su kod Bišine okružile i potom porazile njemački 369. puk i druge ustaške postrojbe.

Inženjerci ispred tenkova rašišavaju put od mina.

²⁶ Zbornik NOR-a, dok. 71, 95, 96, 120, 144. Arhiv VII.526, dok.br.7/3-1.

U obuhvatnom manevru u borbi za Mostar kolone brigada probijale su se kroz debele snježne smetove planine Cabulje prema Drežnici, početkom veljače 1945.

Ovakav manevar snaga 8. korpusa u oslobodjenju Mostara bio je dobro zamišljen i postavljen, ali trebalo je više pažnje pokloniti okolnostima u kojima se bitka vodila. Prvo, sve su oko Mostara visoke planine, a naročito od istoka Velež, od zapada Jabučica i Jastrebnica, od juga Hum. Drugo, vrijeme u kojem se imala izvesti Mostarska operacija je najgora godišnja doba - vrlo jaka i dosta hladna zima. Sve planine oko Mostara bile su pokrivene dubokim snijegom koji je dosezao do grada Mostara. U tim uvjetima teško se mogao izvoditi napad koji bi pogodovao branitelju, tim više što je on posjeko i dobro utvrdio sve položaje oko Mostara i duž ceste i željezničke pruge Mostar-Drežnica-Jablanica-Konjic.

Njemačko-ustaškim postrojbama u rajonu Mostara i dalje zapovijeda štab njemačke 369. divizije, koji je 7. veljače zapovjedio povlačenje iz Širokog Brijega, a onda se prebacio iz Mostara u Jablanicu. Glavni njemački obrambeni položaj nalazio se na crti: Ljuti vrh-Crni vrh-Jastrebnica-Mikuljica-Keveljica-Varta. Bliže Mostaru su bili jaki položaji kod sela Ilića, iznad Rudnika, na Humu i Podveležju, a onda u rajonu Bijelog

polja i dalje prema Drežnici i Konjicu. Položaje su držali 1. 2. i 3. bataljun 370. puka, 1. bataljun 369. puka, pionirski bataljun, dvije protutenkovskih topova, izviška bataljun za vezu, tri baterije topova, sve iz 369. divizije. S njima su 1. 2. i 3. bojna 9. gorske ustaško-domobranske divizije, 1. 2. 4. i 5. bojna 9. ustaškog zdruga, oko 300 ustaša iz crne legije i legija talijanskih fašista «San Marco». Ukupno je u Mostaru bilo oko 6.000 neprijateljskih vojnika²⁷. Osim toga, za pojačanje obrane Mostara, od Sarajeva je prebačeno prema Jablanici njemački 359. puk 181. divizije s baterijom topova. Međutim, nije bilo najboljeg jedinstva u protivničkim redovima. Budući da je bio prisiljen napustiti Široki Brijeg, komandant 9. ustaško-domobranske divizije general Božidar Corn tražio je odobrenje za povlačenje prema Sarajevu, pa je zbog toga smijenjen, jer su Nijemci i dalje namjeravali graničnu teritoriju braniti područje Mostara²⁸.

Štab 26. divizije izdao je također 12. veljače zapovijed za oslobodjenje Mostara u skladu s korpusnom zapoviješću. Prema toj zapovijedi 11. dalmatinska ide na Keveljicu u i Mikuljicu, 12. brigada na Vasinu kosu i Jastrebnicu, koja je bila pokrivena dubokim snijegom i ledom, a na kojoj se u zemunicama nalazilo oko 600 njemačkih vojnika. Tre

DODAT.
slika 1'

Jedinice 8. korpusa u pokretu prema Mostaru, veljača 1945.

²⁷ Arhiu VII. k. 272/A, reg.br. 40-12 i k. 562, reg.br. 16121-3.

²⁸ Nikola Anić, Mostarska operacija 1945. god. VI, 111975., Ante Banina, Mostarska operacija, Vojno delo, Beograd, br. 211949.

prekomorska brigada nastupa lijevo od 12. brigade na pravcu Goranci - Vihovi i, sjevernije od Mostara. U divizijskoj rezervi ostala je u Širokom Brijegu 1. dalmatinska brigada. Najtežu zadaću su imale 11. i 12. brigada jer su pred sobom imale najjače položaje Nijemaca i ustaša. Dok se 11. tukla na Kevelja i Mikulja, 12. je tukla na Jastrebinke. Potom je imala nastaviti nastupanje preko sela Cim u zapadni dio Mostara sa zadatkom da izbije na most kralja Aleksandra i ovlada područjem hotela «Neretve» na istočnoj obali Neretve i središtem Mostara.²⁹

Napad se nije mogao izvesti od 9. do 12. veljače jer je vladalo strašno nevrijeme. Padao je gusti snijeg, oštra zima, sve pokriveno maglom. Jedva se stizalo do položaja. Za 13. veljače nagovješteno je poboljšanje vremena pa je planirano da toga dana odmah ujutro po ne napad na svim pravcima prema Mostaru. Tako se i dogodilo. Jutro 13. veljače bilo je vedro, bez snijega, bez magle. Doletjeli su naši zrakoplovi s Visa i iz južne Italije i obušili su po njemačkim položajima. U to je poela artiljerijska priprema, a onda napad.

Na sektoru 26. divizije, im je nakon sat vremena prešla artiljerijska priprema, istovremeno su krenule u napad 11., 12. dalmatinska i 3. prekomorska. Jedinice II. dalmatinske brigade, podržane tenkovima, napale su jako branjenu Mikulju, ali zbog žestokog otpora Nijemaca nisu je uspjele zauzeti. Oko 12,00 sati jedinice ove brigade uspjele su prodrijeti u njemačku obranu i zauzeti Kevelju. Ovim je bio omogućen pokret tenkovima putem Međine-Žrnica i bilo je moguće ugroziti njemačku obranu na Mikulji. Zajedno su tada 11. i 12. brigada napale protivnika na Mikulji i pred pad mraka Mikulja je bila u našim rukama, put prema Mostaru je otvoren, ali Nijemci se i dalje brane za svaki položaj, ne odstupaju. U isto vrijeme prema Jastrebinke i okolnim visovima krenula je u napad 12. dalmatinska brigada sa 1.3. i 4. bataljunom. Napad je bio vrlo težak, nikada se do tada nije tako ratovalo. Jedva su se borci 12. brigade kretali prema Jastrebinke (visu 1139) i visu Trebinje (kota 101) jer je sve bilo pokriveno snijegom i ledom, a u tom snijegu i ledu njemački i ustaški položaji.

Borci se spuštaju niz padine Orlova prema Mostaru, 14.2.1945.

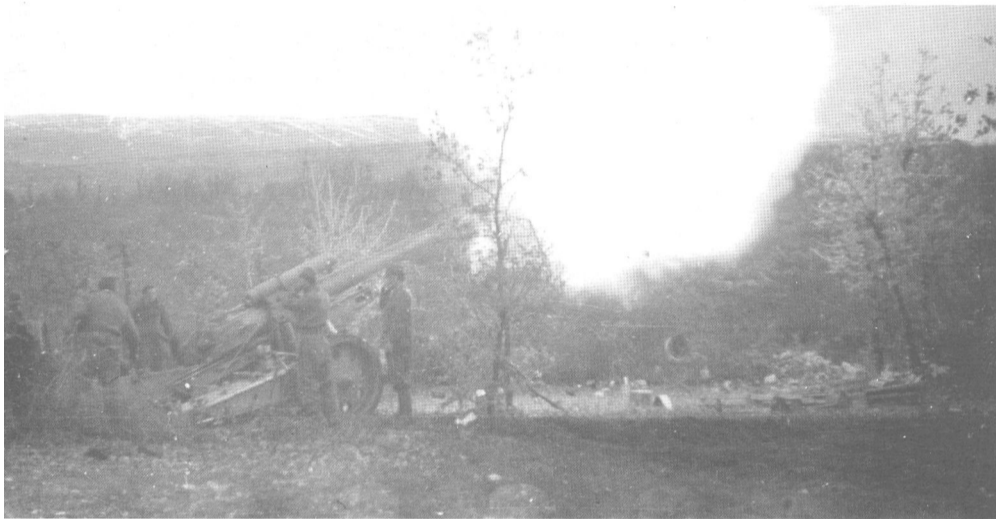
Ipak je do 10,00 sati probijen njemački front, zauzeta je Jastrebinke i Trebinje. Nijemci su izvršili protunapad, ali su odbijeni. Nastupanje je nastavljeno i do kasno uvečer 13. veljače 12. brigada bila je na ivici zapadnog dijela Mostara. Velike teškoće imala je 3. prekomorska brigada koja je uspjele zauzeti Ljuti vrh, ali nije Crni vrh. Zato je štab 26. divizije naredio zapovjedniku 12. brigade (komesar brigade major Fabjan Trgo 7. veljače je predao dužnost komesaru 3. bataljuna kapetanu Kažimiru Vidanu, i otišao na školovanje) da pomogne 3. prekomorskoj brigadi za što se angažirao 4. i dijelovi 2. bataljuna, i borba se produžava za sutradan 14. veljače.³⁰

Na desnom krilu 19. dalmatinska divizija 13. veljače nije vršila neki jači napad, pa je štab divizije odlučio da se probio njemačke obrane izvrši noću u 13/14. veljače.

Na lijevom krilu 9. dalmatinska divizija krene u napad sa 3.4. i glavninom 13. dalmatinske brigade. I ove snage imale su velikih problema oko prikupljanja i organiziranja napada s obzirom da su djelovali preko visokog planinskog zemljiš-

²⁹ Isto.

Fabjan Trgo, navedeni prilog o 26. dalm. diviziji, objavljeno u knjizi *Mostarska operacija*, str. 221-226. Nikola Anić, *Dvadeset i šesta dalmatinska divizija, prilog na istom znanstvenom skupu*, objavljen u knjizi *Mostarska operacija*, n.dj.str. 227-235.

Artiljerija u borbi za Mostar u veljači 1945.

ta, sve pokriveno visokim snijegom, bez ikakve prometnice, samo po seoskim putovima zavijanih snijegom. Druga dalmatinska brigada je ostala u divizijskoj rezervi na padinama abulje (vis 1170). To no kada se 4. brigada približavala rijeci Neretvi i nakon što je slomila njemačku obranu, pojavile su se svježije njemačke snage iz 359. puka 181. divizije koje su odmah prešle u napad. Da bi se probile prema Gorancima i zabacile iza leđa jedinica 9. i 26. divizije i na taj način onemogućile napad naših jedinica na Mostar, bataljuni 13. brigade probili su njemačku obranu i krenuli na željezničku postaju Jadrine, ali dalje nisu mogli jer su se tu nalazili dijelovi novonadošlog 359. njemačkog puka. Borba je bila dosta teška, neprijatelj je bio svjež i uporan. Treća dalmatinska je uspjela savladati njemački otpor i spustila se na željezničku prugu, porušila je na više mjesta u dužini od 3. km, ali je povratila na polazne položaje gdje se zadržala sve do 14. veljače u 18.00 sati. Teško je su bile što je od Jablanice došao i njemački 48. brzi odred, tako da 9. divizija nije uspjela 13. veljače da potpuno presije i prometnicu Mostar-Jablanica.¹

S isto ne strane 14. hercegovačka divizija, nakon što je prethodno razbila četničku grupaciju kod sela Zimlje, pokušala se spustiti u sjeverni dio Bijelog polja, ali nije postigla neke rezultate. Ostale snage 29. divizije još su bile angažirane prema Nevesinju i njemačkoj grupaciji kod Blagaja, dok se 11. brigada nalazila prema Konjicu.²

Krajem dana 13. veljače glavne snage 8. korpusa, a to je 26. divizija sa 1. tenkovskom brigadom i Artiljerijskom brigadom, i pored teških i krvavih borbi, probile su od zapadne strane front njemačke obrane i počele se približavati Mostaru.

Najveći je prodor izvršila 12. brigada koja je stigla do sela Cim, u zapadno predgrađe Mostara.

Štab 8. korpusa, koji se glavninom prebacio u Široki Brijeg, a došao je 12. veljače i na čelnik Glavnog štaba Hrvatske kao posmatrač, jer je i dalje Mostarsku

operaciju vodio VŠ NOVJ i osobno maršal Tito, - odlučio je da sutradan 14. veljače nastavi napad bez ikakvih promjena u operativnom rasporedu divizija i brigada, osim što se iz rezerve angažirati 1. dalmatinska brigada, koja je upućena desno od 11. brigade i usmjerena cestom u središte grada.³

Tako su počele posljednje i odlučujuće borbe za oslobođenje Mostara. Ujutro, 14. veljače djelovalo je topništvo i zrakoplovstvo. Mostar je toga dana bio slobodan. Prvi su napad izveli bataljuni 12. brigade koji su tijekom noći 13/14. veljače krenuli na selo Cim, pa u središte Mostara, na most kralja Aleksandra. Naime, Mostar je imao četiri mosta. Prvi je od juga Lučki most ili most kraljevi a Tomislava, pa poznati stari mostarski most, koji tada nije imao neko vojno značenje, jer se preko njega nije mogla kretati motorizacija. Uzvodno, prema središtu Mostara bio je most kralja Aleksandra, a još uzvodnije most kralja Petra. Na lijevoj obali nalazio se hotel «Neretva» i u njemu štab njemačkog 369. puka, sa zapovjednikom majorom Beackerom. Naime, štab njemačkog 369. divizije, (zapovjednik general Reincher),

³¹ Rade Guberina, *Deveta divizija u mostarskoj operaciji, prilog na znanstvenom skupu u Mostaru 13. veljače 1985. objavljen u knjizi Mostarska operacija, n.dj.str.134-144.*

³² Danilo Komnenović i Muharem Kreso, n.dj., str. 440-476.

³³ Arhiv VII, k. 272/A, reg.br. 40-12 i K. 526, reg.br. 16/21-3.

navečer 13. veljače analizirao je stanje na frontu i utvrdio da je front probijen zapadno od Mostara, da je pala Jastrebnica, Mikuljica i Keveljica, da su ustaško-domobranske snage razbijene i nisu više sposobne za borbu, a komandni kadar da je pretrpio velike gubitke i da prijeti okruženje sjeverno od Mostara, te da je jedino rješenje povući 369. puk iz Nevesinja u Mostar, grad još braniti i onda se probijati prema Jablanici i Konjicu. Obavještajna služba 8. korpusa je doznala o ovim namjerama generala Reinchera i naredila jedinicama da produže napad istim pravcima i oslobode Mostar.³⁴

Najveći uspjeh postiže 12. brigada 26. divizije koja je ujutro 14. veljače oslobodila selo Cim, brzo od zapada ušla u grad i već oko podne stigla do mosta kralja Aleksandra. Dalje nije mogla jer su Nijemci otvorili snažnu vatru iz objekata s lijeve obale Neretve. Vatrom se, sa zaplijenjenog kod apaljine našeg tenka tipa «Stjuard», zaustavila 12. brigada, jer je tenk štiti prilaze mostu kralja Aleksandra. Ostali dijelovi 12. brigade zauzeli su zgradu gimnazije i stigli na desnu obalu Neretve. Treća prekomorska brigada imala je i 14. veljače teško jer nije slomila otpor Nijemaca na visovima iznad rudnika. Tek uz pomoć 12. brigade, iza podne 14. veljače, slomljen je njemački otpor i brigada je krenula u sjeverni dio Mostara. U zoru 14. veljače 11. dalmatinska brigada vršila je pritisak prema selu Ilići, gdje se neprijatelj u povlačenju zadržao. Jedinice 1. dalmatinske uvedene su u borbu i zauzele Gradinu, a u zajednici sa 19. divizijom i Orlovac. Jedan bataljun 1. dalmatinske upućen je u pravcu sela Miljkovići - aerodrom, gdje su se susreli sa 19. divizijom i zajedno uništili njemačke snage na aerodromu. Jedinice 1. tenkovske brigade pomagale su napad 1. i 11. brigade. Ali, pošto su Nijemci porušili cestu kod sela Ilića, oni su se jedva spustili niz strminu u selo Iliće i onda krenuli prema mostu kralja Aleksandra zajedno sa 1. dalmatinskom brigadom.³⁵

Od juga, tijekom noći 13/14. veljače, počeo je napad 19. dalmatinske divizije. Težište je napada bilo na 6. dalmatinskoj brigadi koja je djelovala pravo na selo Vardu, gdje se uskoro cijeli dan vodila borba u kojoj je učestvovala i 12. hercegovačka brigada.

Borci uz podršku tenkova ulaze u Mostar, 14.2.1945.

Tek iza podne slomljen je otpor Nijemaca i ustaša. Zauzeta je Varda, a onda Hum i prodrlo se od juga u Mostar spojivši se sa 26. divizijom i 1. tenkovskom brigadom. Time su završene borbe 19. divizije u Mostarskoj operaciji.³⁶

Na lijevom krilu, također tijekom noći 13/14. veljače, brigade 9. divizije su se pripremile i oko podne obnovile su napad tuku i se sa svježim njemačkim snagama 359. pješačkog puka i 48. brzog odreda. Protivniku su nanijeti teški gubici, ali ni ovog dana nije 9. divizija presjekla odstupnicu mostarskoj njemačko-ustaškoj grupaciji iako je stigla blizu Drežnice. To će postići tek sutradan 15. veljače.³⁷

Hercegovačka 29. divizija još se 14. veljače nalazila pred Nevesinjem, a onda u obranu s njemačkim snagama oko Blagaja i Bišine, a 14. brigada pritiskala je prema Bijelom polju, dok je 1. brigada napadala na Konjic.

Posljednje i najpresudnije borbe vodile su se 14. veljače iza podne kod mosta kralja Aleksandra. Pred mostom sa zapadne strane stajala je 12. brigada i čekala tenkove. U to su došli i prednji dijelovi 1. dalmatinske brigade. Mostovi na Neretvi su bili pripremljeni za rušenje i očekivalo se najgore da oni budu porušeni. Međutim, o njemačkim namjerama da se mostovi poruše, za što su bili pripremljeni, doznalo je rukovodstvu NOP-a Mostara, koje je imalo odličnu obavješ-

³⁴ Isto.

Mostarska operacija, n.dj., str. 221-282.

³⁶ *Mostarska operacija, n.dj.str. 199-212.*

³⁷ *Isto str. 134-144.*

tajnu službu u neprijateljskim redovima. Da bi osujetili paklene nakane neprijatelja u rušenju mostova i drugih važnih kulturnih i gospodarskih objekata grada, rukovodstvo NOP-a organiziralo je ilegalne grupe od mostarskih mladića i djevojaka, koji su zajedno s nekim domobranskim vojnicima pronašli električne kablove blizu mostova, presjekli ih i uvali dok nisu došli borci NOVJ. Tako su zajednički savršeni mostarski mostovi.³

Ovo je bilo moguće postići jer je Mostar, u svojoj najvećoj veštini bio za NOP, koji se počeo razvijati još 1941. i tijekom cijelog rata postizao zapažene uspjehe. Zahvalom Mostaraca bilo je moguće grad osloboditi, bez njihove pomoći divizije 8. korpusa i brigade 29. hercegovačke divizije imali bi velikih problema. Za 8. korpus pojavio bi se slučaj Knina, a ovako su Mostarci, kao i Splitski, Šibenski i drugi, zajedno s dalmatinskim i drugim borcima aktivno učestvovali u svom oslobodjenju.

Rasplet događaja na mostu kralja Aleksandra počeo je u večernjim satima 14. veljače. Pošto je jedan protuoklopni top 12. brigade zapalio njemački tenk preko puta hotela «Neretva», odmah su na juriš krenuli 2. bataljun 12. brigade s tenkovima 1. tenkovske i jednom četom 1. dalmatinske brigade i prešli preko mosta kralja Aleksandra i zauzeli hotel «Neretvu». Na ulaznim vratima u hotelu «Neretva» našli su

u lokvi krvi zapovjednik njemačkog 370. puka major Becker, izvršio je samoubojstvo kada je vidio da su naše jedinice prešle preko mosta. U borbu su tada uvedeni za oslobodjenje istočnog dijela Mostara dijelovi 11. i 1. dalmatinske, a onda i 12. dalmatinske brigade⁴. Ubrzo je Mostar bio slobodan jer je štab 369. divizije, po zapovijedi 21. korpusa, naredio oko 20,00 sati da se Mostar napusti i divizija pobježe prema Drežnici, Jablanici, Konjicu i Ivan-Sedlu. U zaštitnicu je određen 909. tvrđavski pješadijski bataljun i protutenkovski divizion sa zadatkom da sjeveroistočno od Mostara prihvate jedinice 370. puka, a potom 15. veljače da se povuku prema Drežnici i uspostave vezu sa 359. pukom 181. divizije.

Tijekom 15. veljače njemačke postrojbe potpuno su napustile Mostar i područje sjeverno, a to je rajon Bijelog polja. Kako im od istoka 29. hercegovačka i od zapada 9. dalmatinska divizija nisu presjekle odstupnicu, (što je bilo kod Vukovog klanca), prihvaćeni od dijelova 359. puka 181. divizije 21. armijskog korpusa, Nijemci su se bez velikih teškoća povlačili dolinom Neretve prema Drežnici (koju je 16. veljače zauzela 9. dalmatinska divizija, a Nijemci onda povratili), Jablanici i Konjicu. Do 18. veljače Nijemce je gonila preko Bijelog polja 1. dalmatinska brigada, ali se onda povukla u Mostar, a zamijenila je 13. hercegovačka brigada. Tada je ponovno zauzeta Drežnica i krenulo se prema Jablanici koja je oslobođena 20. veljače. Napad na Konjic izveden je 21. veljače od jedinica 29. hercegovačke divizije 2. korpusa i 10. divizije 5. krajiškog korpusa, ali nije uspio. Borbe se nastavljaju s njemačkim snagama preko Konjica, kojeg Nijemci napuštaju, i povlače se na Ivan-Sedlo, gdje organiziraju novi front za obranu Sarajeva.

Nakon oslobodjenja Mostara štab 8. korpusa naredio je da se u Mostaru smjeste radi odmora i srećivanja 26. divizija, poslije i pridošla od Drežnice 9. dalmatinska divizija, 1. tenkovska i Artiljerijska brigada. U Mostaru je bio i štab 8. korpusa. U Široki Brijeg je upućena 19. divizija. Povratak u Dalmaciju počeo je po zapovijedi Vrhovnog štaba NOVJ 21.

Prizor nakon uličnih borbi za Mostar, veljača 1945.

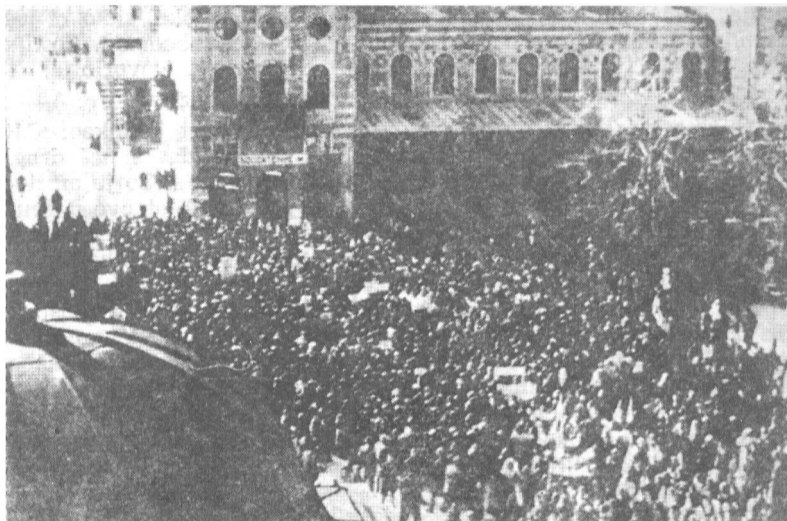
³ Nikola Anić, *Dvanaesta dalmatinska brigada*, n.dj. str. 175-179.
Mensur Seferović, *Prilog na znanstvenom skupu u Mostaru 13. veljače 1945-god. - Osobnosti partizanskog Mostara u pripremi i izvođenju mostarske operacije*, objavljeno u knjizi *Mostarska operacija*, n.dj.str. 462-464-

⁴ Nikola Anić, *Dvanaesta dalm. brigada*, n.dj.str. 175-179.

velja e. Brigade 26. divizije imale su se prebaciti u Makarsko primorje, na sektor Podgora-Drašnice-Igrane, a 9. i 19. divizije su preba ene u srednju i sjevernu Dalmaciju, kamo su stigle 1. tenkovska i Artiljerijska brigada 8. korpusa. Po ele su pripreme za novu ofenzivu, sada od Like prema Trstu i So i, što je uslijedilo 20. ožujka 1945-, to no kada su se malo odmorile divizije 8. korpusa, opremile novim poja anjima i drugom borbenom tehnikom. Samo u 26. dalmatinsku diviziju došlo je dragovoljno iz Mostara oko 400 mladi a i djevojaka, a bilo je i dragovoljaca iz domobranstva.

Kako su izbacivane njema ko-ustaške snage iz Mostara i naše jedinice ulazile u grad, masa gra ana Mostara ne samo da je pomagala borcima u oslobo enju grada, nego su izišli na ulice i po eli slaviti svoje oslobo enje. Nestalo je tu inca i njihovih slugu u Mostaru koji su okupirali Mostar u travnju 1941. godine. Mostar je bio partizanski. On je dao NOVJ preko 2.400 dragovoljaca. U beogradskom listu «Borba» 16. velja e 1945. o oslobo enom Mostaru je zapisano: «Mostar spada u red onih gradova-junaka u Jugoslaviji, koji su od prvih dana okupacije uzdigli i kroz itav oslobodila ki rat visoko nosili zastavu narodnooslobodila ke borbe.⁴¹

Defile jedinica koje su u estvovale u oslobo enju Mostara.

Miting u oslobo enom Mostaru pred hotelom "Neretva", 16.2.1945.

U toj sve anoj atmosferi koja je zahvatila gra ane Mostara, ve sutradan kada je Mostar slobodan, 16. velja e, u ulici ispred hotela «Bristol» na Ri ini, postavljena je tribina, ispred veliki crveni ilim, a gore iznad tribina slika maršala Tita, lijevo i desno zastave saveznika i nove Jugoslavije, po ela je vojna parada boraca u esnika oslobo enja Mostara. Na elu parade kretala se 12. dalmatinska brigada koja je prva ušla u Mostar, a onda ešaloni ostalih brigada, prema tome kada je koja ušla u grad. Na tribini su bili potpredsjednik ZAVNOBIH-a Avdo Humo, lan Predsjedništva ZAVNOH-a Vicko Krstulovi , zapovjednik 29. hercegova ke divizije general Vlado Šegrt i komesar divizije potpukovnik Vukašin Mi unovi , onda na elnik GŠ Hrvatske i drugi rukovodioci NOF-e Mostara i Hercegovine. Poslije podne blizu 10.000 Mostaraca sakupilo se na trgu pred op inom, održan je prvi miting u oslobo enom Mostaru. Govorili su prvoborci i najistaknutiji antifašisti grada Mostara, te Avdo Humo, general P.Drapšin, delegati saveznikih misija pri štabu 8. korpusa, Olga Marasovi lan ZAVNOBIH-a Vicko Krstulovi i ostali. Tako je Mostar sve ano proslavio prve dane svoje slobode koju su im podarili borci Dalmacije, Bosne i Hercegovine, Mostarci i drugih².

⁴¹ Borba, Beograd, 16. velja e J 945.

Preuzeto iz lista «Sloboda» objavljeno kao prilog knjizi Mostarska operacija, n.dj. str. 73-76.

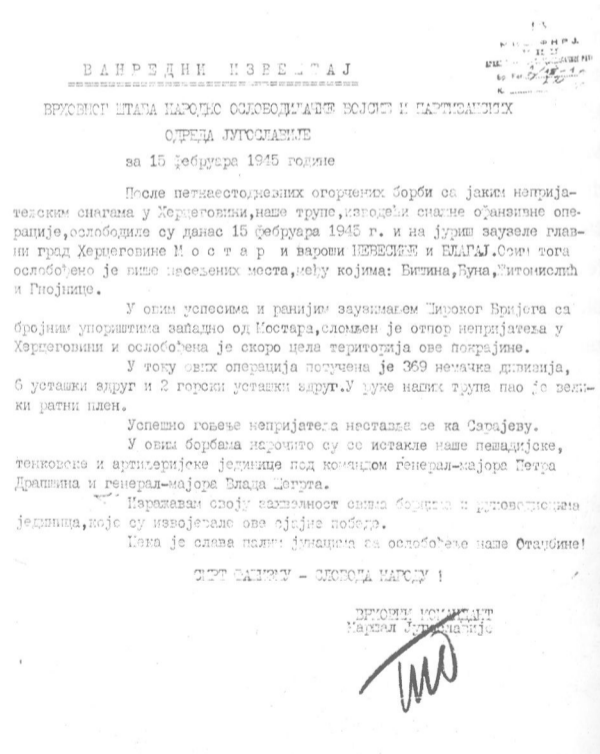
Defile drugarica - bolni arki u osloboenom Mostaru.

5. Rezultati i osvrt na Mostarsku operaciju

Podatke koje je poslao štab 8. korpusa Vrhovnom štabu NOVJ, 25. veljače 1945. govore o velikoj pobjedi jedinica 8. korpusa i 29. hercegovačke divizije u Mostarskoj operaciji. Zajednički su 8. korpus i 29. divizija nanijeli njemačkoj 369. i 9. ustaško-domobranskoj diviziji oko 10.000 mrtvih i 1.314 zarobljenih. Jedinice 8. korpusa su izbacili iz stroja, kako javlja štab 8. korpusa, 4.074. Međutim, kasnijim prikupljenim podacima dolazilo je do onih podataka da je u Mostarskoj operaciji izbačeno iz stroja oko 10.000 neprijateljskih vojnika, u što dolaze i podaci koji se odnose na 29. diviziju. Štab 8. korpusa zatim javlja VŠ NOVJ da su zaplijenjena 23 topa, 1900 pušaka, 2 tenka, 15 protuzračnih topova i drugo, onda da su u borbi uništena 23 neprijateljska topa, 8 protutenkovskih topova, isto toliko i protuzračnih topova i drugo. Zaplijenjeno je jedno skladište puno hrane i još 6 vagona druge hrane, što se odmah podijelilo gladnom i napućenom narodu Mostara. Zaplijenjeno je i 7 kamiona razne vojne opreme, velike količine duhana, kao i drugog materijala i ratne tehnike.⁴³

Daju i ocjenu Mostarske operacije, u istom izvješću, štab 8. korpusa, uz ostalo, i ovo zaključuje: «...U svim borbama u bitci kod Mostara došla je do punog izražaja izdržljivost, hrabrost, požrtvornost i visoki moral naših boraca i rukovodilaca⁴⁴. Sve jedinice izvršile su svoj zadatak i podjednako su se istakle. U bitku za Mostar ušli su borci 8. udarnog korpusa obogaćeni iskustvom kninske bitke, a iz mostarske bitke, gdje je pored operativnog postignut i veliki politički uspjeh, izlaze naše jedinice moralno još jače i spremnije za izvršenje postavljenih zadataka».⁴⁵

Oslobojenje Mostara, Širokog Brijega i Nevesinja i sjajno izvedene borbe u Mostarskoj operaciji pod neposrednim rukovodstvom Vrhovnog komandanta maršala Josipa Broza Tita imali su snažnog odjeka u Jugoslaviji i u svijetu. Još više je porastao ugled NOVJ i nove Jugoslavije među saveznicima u posljednjim danima rata. Pobjednicima je najprije stigla srdačna čestitka maršala J.B.Tita, koja završava ovim

Pohvala Vrhovnog štaba NOV i POJ (faksimil M. O. str. 31.)

⁴³ Arhiv VII, k.272/A,reg.br. 40-12 i K.526,reg.br. 16121-3.

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ Isto.

rije ima: «Izražavam svoju zahvalnost svim borcima i rukovodiocima jedinica koje su izvojevale ove sjajne pobjede. Neka je slava palim borcima za osloboenje domovine. Smrt fašizmu - sloboda narodu! Vrhovni komandant maršal Josip Broz Tito.»⁴⁶.

Skoro istovremeno stigla je i estitka Glavnog štaba NOV Hrvatske im je 15. velja e oslobo en Mostar: «Oslobo enjem Mostara izvojevali ste veliku pobjedu i zadali mrskom okupatoru i doma im izdajnicima težak udarac. Ovo je veliki uspjeh 8. korpusa. Krv Dalmatinaca prolivena na ulicama glavnog grada Hercegovine još više e cementirati bratstvo i jedinstvo naših naroda. estitamo juna kim borcima, podoficirima, oficirima i politi kim rukovodiocima na ovako velikom uspjehu sa vrstim uvjerenjem da ete u narednim bitkama za potpuno oslobo enje naše domovine zadati neprijatelju još teže udarce.»⁴⁷.

Pobjednicima su estitali i najviši rukovodioci federalne BiH Avdo Humo, uro Pucar Stari i drugi.

Daju i ocjenu Mostarske operacije, ratni komesar 8. korpusa general Boško Šiljegovi , u svom nastupu na znanstvenom skupu održanom u Mostaru 13. velja e 1985. uz ostalo ovo je zaključio: «Mostarska operacija koja je trajala osam dana spada u red suvremenih operacija koje je izvodila NOVJ. Za oslobo enje Širokog Brijega, Mostara i Nevesinja palo je 450 boraca NOVJ iz Hercegovine, Dalmacije, Crne Gore, Slovenije i drugih krajeva Jugoslavije i nekih stranih državljana.. Mostarska operacija, koju su potpuno samostalno izvele jedinice NOVJ, još jednom je potvrdila moralne i borbene kvalitete naših boraca i starješina, sposobnih da se uhvate u koštac s jakim protivnikom i da ga potpuno poraze.»⁴⁸.

Na istom znanstvenom skupu u Mostaru, ratni na elnik štaba 8. korpusa general Ante Toni Bio i je istaknuo da «Analiziraju i Mostarsku operaciju u cjelini može se zaključiti da ona pripada suvremenim kategorijama borbenog djelovanja i da je vo ena po svim kriterijima operacije: ukupno angažiranje snaga i sredstava, trajanje operacije, dubina na kojoj je izvo ena, jedinstveni sustav komandiranja, ideje i op i cilj djelovanja...». Zatim i ovo konstatira: «Nakon uspješne izvedene Kninske operacije i, prije toga, zamašne operacije za oslobo enje Dalmacije, Mostarska operacija je bila tre a velika uspješno realizirana napadna operacija 8. korpusa u ovom slu aju sa 29. divizijom u relativno kratkom roku - za nepunih

šest mjeseci. Dakle, tri zna ajne operacije i tri velike pobjede...». Posebno se general A.T.Bio i , u svom nastupu u Mostaru 1985., zahvalio gra anima Mostara: «Mostar je dao mnogo boraca, a za sve vrijeme rata štitio je svoje borce i pomagao im.. Trebalo je vidjeti i doživjeti kako su gra ani Mostara primali, astili, grlili borce i u svemu im izlazili ususret. To se najbolje vidjelo za vrijeme parade. Sve živo je izašlo na ulice, kolone su obasute cvije em, tenkovi i motorizacija oki eni darovima, a narod je ljubio i grlio svoje oslobodioc. Borcima je to bila najbolja nagrada za napore i žrtve koje su istrajno podnosili u borbama za oslobo enje tih divnih ljudi.»⁴⁹.

Mostarska operacija, kao korpusna napadna operacija s operativno-strateškim ciljevima, privla i svoju pozornost na više imbenika iz vojne domene, povijesnog sadržaja i traži odgovor na neke bitne nakane s obzirom na njeno povijesno mjesto u NOR-u i zna enje za vojnu povijest oslobodila kog rata u Jugoslaviji. Zato iznosimo neke osnovne natuknice:

1. Mostarska napadna operacija ima svoje specifi nosti, na prvom mjestu u tome što je ona zapo ela nakon jednog obimnog manevra u kojem su se glavne snage 8. korpusa - 19. i 26. divizija, 1. tenkovska i Artiljerijska brigada i drugi korpusni sustavi imali prekoncentrirati iz sjeverne i srednje Dalmacije u zapadnu Hercegovinu u zimskim uvjetima i slabim prometnicama. Takav korpusni manevar ne bilježi povijest NOR-a jer je, uz ostalo, izveden manevriranjem unatrag i na velikoj udaljenosti od 300-400 kilometara.

Manevar 8. korpusa je proizašao iz zapovijedi VS NOVJ, iako su se njegove glavne snage nalazile dalje od Mostara nego divizije 2. udarnog i 5. krajiškog korpusa. Me utim, 2. i 5. korpus bili su se orijentirali prema Sarajevu, Travniku i Banja Luci, a manjim snagama, osim 29. hercegova ke divizije, bili su blizu Hercegovine. Zato se 8. korpus morao manevrom prebazirati od jednog - lijevog krila jugoslavenske fronte, na njegov središnji dio oko Mostara, što se malo bilježi u analima II. svjetskog rata i za ve e armi-

⁴⁶ Arhiv VII, ŠK, 21, reg.br.47/1.

⁴⁷ Arhiv VII, k. 11918, reg.br. 1-2.

Mostarska operacija, n.dj. str. 85.

⁴⁹ Isto, str. 125-126.

je. Istina, njemački su korpusi manevrirali na veći udaljenjima, ali su poglavito bili motorizirani i podržani snažnim zrakoplovstvom. Osmi korpus nema neke motorizacije, osim što su prijevozna sredstva imali 1. tenkovska i Artiljerijska brigada. Zato se koristilo morske prometnice iz sjeverne Dalmacije do blizu ušća Neretve, na čemu je bila angažirana Mornarica NOVJ.

Manevar 8. korpusa uspješno se mogao izvršiti zahvaljujući i na prvom mjestu organima nove narodne vlasti, Oblasnog NOO-a Dalmacije i drugih političkih struktura NOP-a, a iznad svega zahvaljujući i narodu Dalmacije. Tada je Dalmacija sva bila u funkciji potreba jedinicama 8. korpusa, osobito plovna sredstva, a i druge strukture dalmatinskog gospodarstva. Narod Dalmacije ne samo da je popravljao poružene prometnice, nego je s oduševljenjem pozdravljao svoje borce koji kreću da konačno oslobode naše narode u Hercegovini, osobito da se oslobode oni krajevi (Ljubuški, Čitluk itd.) koje su njemačke i ustaške postrojbe zauzele i na njemu počinile neuvjerene zločine u siječnju 1945.

U takvim uvjetima moglo se za 5-6 dana prebaciti oko 30.000 boraca i cjelokupna tehnika iz sjeverne i srednje Dalmacije prema Hercegovini.

Zaključuje se da je ovaj manevar 8. korpusa izveden u optimalnim mogućnostima, to ne po planu i programu, osiguran na kopnu, moru i iz zraka, kao da nije rat i to borba sa «svemogućom» Wehrmachtom. Njemačko komandiranje je znalo za ovo manevriranje 8. korpusa, ali nisu mogli ništa učiniti da ga spriječe ili ometu njegovo prebacivanje na front prema Mostaru. S druge pak strane štab 8. korpusa nije uopće razmatrao potrebu maskiranja pokreta divizija i drugih sustava, a svi su govorili da se ide na Mostar i da će im tamo stignu odmah Dalmatinci napasti i poraziti njemačke i ustaško-domobranske snage kao i kod Knina. Dalmatinski

ovjek je vjerovao u snagu svojih jedinica i da će uspjeh biti garantiran. Zato su se, koristeći i sve okolnosti, jedinice 8. korpusa kretale na kopnu i po moru, po danu i po noći, neprekidno, žurile su, ne obazirući se na sve druge okolnosti i na činjenicu da rat još nije završen.

Štab 8. korpusa, u svom izvješću u kojem je 25. veljače 1945. poslao VŠ NOVJ, mogao je konstatirati da je «koncentracija jedinica 8. korpusa na prostoriju operacija mostarskog sektora izvršena na vrijeme i prema predviđenom planu. Ako

Š T A B
VIII. UDRUGA KO. PUSA
M. O. V. u. u. g. o. l. s. v. i. j. e
Op. br. 71.
12 februara 1945 g.

Z A P O V J E S T

Sekcija Prokor, Nevesinje, Mostar i s. l. o. o. o. o. / jug. izr. /

Poslije zauzimanja širokog Brijega od naših snaga u cilju odbrane mostarskog garnizona i komunikacije Mostar-Sarajevo, neprijatelj iz sastava 509 Vrhovne divizije, dijelova IX ustaške Gorske divizije i Crne Legije ponovo je liniju s. Drežnica-Sastrebinka k. 1139 - i. k. l. j. e. k. 654 - Kekeljevača k. 475 - Vrdčak 281 - Dobrotina k. 282 - mostarsko Polje, neprijateljska rezerva vjerovatno u Mostaru i dijelom Polju. Sastav neprijatelja prema priloženom vojno-obavještajnom izvješću Mostar.

N A R E D B U J E N J E

I. Desna kolona XIX. ud. divizija bez jedne brigade sa pričadnom XII. herceg. brig. i jednim brd. divizionom. Svega: 10 bataljona i 2 art. divizionona.	Zadetak: Napada Mostar sa južne strane pravcem Čitluk - Mostar. Desna granica zone dejstva s. Bačevići uključno r. Neretva - s. Luka - s. Bjelušina sve uključno. Lijeva granica zone dejstva Ljuti Dolac - Ponor - s. Varda - s. D. Kozice - Orlovac k. 473 - s. Razlomiste sve uključno. Desna veza sa XXIX divizionom, lijevo sa XXVI. ud. divizionom.
II. Srednja kolona XXIV. ud. divizija tenkovska i artilje rijaska brigada. Svega: 10 bataljona i 2 tenkovska bat. i 2 art. divizionona.	Zadetak: Napada Mostar sa zapadne i sjeverozapadne strane pravcem s. D. Polje - Mostar. Desna granica zone dejstva lijeve granice zone dejstva desne kolone. Lijeva granica zone dejstva s. Grabova Braga - Sastrebinka k. 1139 - s. Poradok - s. Orlac - k. 240 sve uključno.
III. Lijeva kolona IX. ud. divizija Svega: 10 bataljona i 2 art. divizionona.	Zadetak: Odužuje mostarski garnizon od zaledja na sjever na liniji Ruštani - s. Drežnica. Desna granica zone dejstva do lijeve granice zone dejstva srednje kolone, uključno Ruštani. Lijeva granica zone dejstva pl. Čabulja - Drežnica uključno.
IV. XXIX. hercegovačka divizija	Rad i prema zaključenom planu.
V. Artiljerijska brigada	Sadejstvuje srednjoj koloni.
VI. Tenkovska brigada	Sadejstvuje srednjoj koloni.

Zapovijed Štaba 8. korpusa za napad na Mostar (1. strana) (faksimil M. O. strana 103.)

se uzme u obzir da je situacija poslije neprijateljskog ispada na mostarskom sektoru nalagala što bržu koncentraciju svih snaga 8. udarnog korpusa s dosta udaljenih sektora, onda

možemo - kazuju general Drapšin i komesar Šiljegovi - zaklju iti da je ova u organizacijskom pogledu i u pogledu vremena izvršena u najkra e mogu em vremenu.»⁵⁰

2. Ve smo prethodno konstatirali da je Mostarska operacija bila potpuno samostalna, koju su izvršili bez i ije pomo i sa strane, izuzetak su savezni ke zra ne snage koje su dosta efikasno i kvalitetno obavile svoju zada u u zra noj zaštiti i podršci. Samostalnost Mostarske operacije reflektira se i u injenici da je baš tada, kada se ona izvodila, vladalo više ili manje «mirovanje» jugoslavenskog fronta od Drave na sjeveru, pa preko Srijemskog fronta do obala Jadrana na jugu. Kada se izvodila Mostarska operacija nema ni nekog zapaženog aktivnog djelovanja ni najbližih divizija 2. udarnog korpusa (2, 29. i 37. divizija, oko 17.000 boraca) prema Sarajevu, a niti 5. krajiškog korpusa (4, 10, 39. i 53. divizija, oko 39.000 boraca) prema dolini Rame ili Neretve. Zato je njema ki 21. armijski korpus (Grupa armija «E») u Sarajevu mogao najprije uputiti iz Konjica rezervu 369. divizije u Široki Brijeg, a onda kasnije dosta jake snage 359. puk 181. divizije, 48. brzi odred i druge jedinice koje su oja ale Mostarsku grupaciju time što su je do ekale i osigurale joj izvla enje iz Mostara prema Drežnici, Jablanici i Konjicu. Da je tijekom Mostarske operacije uslijedio bilo koji napad 2. ili 5. korpusa prema dolini Neretve bilo bi od velike koristi za ofenzivu 8. korpusa na Široki Brijeg i Mostar, olakšalo bi se njema ko tu enje i zadobila ve a mogu nost potpunijeg uništenja protivnika na sektoru Mostara. Peti krajiški korpus se angažirao tek kada su Nijemci iz Mostara stigli do Konjica, u napad je išla 5. divizija, ali bitka za Mostar bila je završena.

3. Mostarska operacija nosi obilježje jedne suvremene napadne operacije, korpusnog nivoa ili manje armije, karakteristi ne za Drugi svjetski rat. S obzirom na ciljeve koje je imala, a to je kona no oslobo enje Hercegovine i rješavanje situacije u svim domenima - vojnim i politi kim, na tom dijelu jugoslavenskog ratišta, Mostarska operacija je dio op e ofenzive za kona no oslobo enje jednog važnog dijela središnje Jugoslavije. Cilj operacije, u vojnoj domeni, nije bio samo tu enje njema kih postrojbi, nego i potpuni poraz kvislinških formacija kojih nije bilo malo - u isto noj Hercegovini etnika Draže Mihailovi a, a u zapadnoj

Hercegovini ustaša i njihovog sustava. Trebalo je situaciju potpuno preokrenuti u smjeru op eg fronta oslobodila kog rata protiv nacifašizma. Zato Mostarska operacija ima svoje povijesno mjesto i zna enje u vojnom i politi kom obzorju..

Što se ti e operativnog dijela mostarske operacije, može se zaklju iti da je ona dobro osmišljena, planirana i vo ena. U prvoj etapi trebalo je osloboditi Široki Brijeg, a u drugoj Mostar i Nevesinje. Posmatraju i je sa svih aspekata, mostarska operacija je skladno djelovala, sustav zapovijedanja bio je na svom nivou, dobro su angažirane snage svih rodova i službi - osobito pješadije, tenkova i topništva, a bez nekih problema funkcionirala je i logistika, kao i zaštita i podrška iz zraka. Zato štab 8. korpusa u re enom izvješ u konstatira se: «..Komandiranje divizijama, Tenkovskom brigadom i Artiljerijskom brigadom bilo je vrlo dobro. Štabovi su se brzo snalazili u pojedinim situacijama i donosili pravilne odluke i zaklju ke..». Zatim se i ovo kaže: «..U toku bitke za Mostar pokazalo se da je suradnja izme u pojedinih rodova vojske bila dobra.. Suradnja tenkova s pješadijom i artiljerijom bila je vrlo dobra. Artiljerijska vatra bila je korištena pravilno prilikom razvoja i podilaženja pješadije i tenkova.. Tenkovske jedinice pokazale su veliku manevarsku sposobnost iako je teren bio jako isprekidan i nepovoljan za manevriranje. Tenkovi su pokazali veliku mo rušenja protivnih objekata.. Protukolska oru a bila su bolje korištena nego što je bio slu aj u kninskoj bitci.. Veza izme u pojedinih rodova vojske je bila dosta dobra, može se re i bolja nego u ranijim borbama.. Vojnoobavještajna služba dobro je funkcionirala.. Inženjerijske jedinice bile su vrlo korisno upotrebljavane, naro ito mineeri u pronalaženju i va enju mina kao i prilikom popravka cesta.. Služba snabdijevanja u korpusu bila je bez primjedbe.. Ni u jednoj jedinici korpusa nije ni jedan borac ostao ni jednog dana bez svog redovnog sljedovanja.. Sanitetska služba bila je vrlo dobra iako trupni sanitet u korpusu raspolaže sa vrlo ograni enim brojem lije nika i transportnih sredstava. Ni jedan smrtni slu aj nije nastupio uslijed zakašnjele lije ni ke intervencije. Pojedini lije nici su u prvim borbenim linijama..»⁵¹ Na kraju svog izvješ a štab 8. korpusa izražava zahvalnost borcima i starješinama na junaštvu, herojstvu, hrabrosti i iznad svega na visokom moralu svih dalmatinskih

⁵⁰ Arhiv VII, k. 272IA reg.br. 40-12, i K.526, reg.br. 16121-3-

⁵¹ Arhiv VII,K.272IA,reg.br.40-12, i K.526, reg.br. 1621-3.

i hercegovačkih jedinica koje su u estvovala u Mostarskoj operaciji.

4. Kada se dublje analizira i sa sadašnje povijesne distance sagleda Mostarska operacija, onda se može uputiti prigovor na njeno finale, na onaj dio operacije koji je nastao u svom završetku, poslije oslobođenja Mostara nakon što su njemačke i ustaške snage poele povlačenje prema Jablanici i Konjicu za Sarajevo. Naime, vojno-operativno obzorje Mostarske operacije, posmatrano s kritike toke stajališta, ukazuje na neke imbenike koje traže odgovor. Ostaje povijesna činjenica da su se njemačke ko-ustaške snage dosta organizirano i nekažnjeno povukle iz Mostara dolinom Neretve na sjever, a to je preostali dio 369. njemačke i 9. ustaško-domobranske divizije. Međutim, realno gledajući one nisu, s obzirom na situaciju i karakteristike zemljišta, imale nekih velikih šansi da se tako dosta lako povuku iz Mostara prema Konjicu i Sarajevu.

Vidljivo je da je njemačka ko-ustaška mostarska grupacija imala samo jedan jedini izlaz iz Mostara, a to je dolinom rijeke Neretve i u toj dolini samo jednu jedinu prometnicu, cestu od Mostara koja vodi za Konjic. Cesta ide isto nom obalom doline rijeke Neretve, a lijevo željeznika pruga Mostar-Sarajevo. Budući da je dolina Neretve kanjonskog oblika, svuda okolo visoke planine, teško zemljište, zna i da su Nijemci imali male mogućnosti da se kreću u isto no ili zapadno od rijeke Neretve. Postavlja se pitanje - zašto baš takvo stanje nije najbolje iskorišteno? Odnosno, zašto prethodno nije porušena cesta Mostar - Konjic? U povijesnoj dokumentaciji o tome nema podataka, nema odgovora iako je to bitno za finale Mostarske operacije, odnosno za potpuno uništenje njemačke 369. i 9. ustaško-domobranske divizije i drugih protivničkih snaga, koje su se nalazile na sektoru Mostara. Zna se da se isto no od Neretve, iznad Bijelog polja, u rajonu Zimlja, nalazila glavnina 14. hercegovačke brigade, a da se 11. hercegovačka nalazila dosta sjevernije prema Konjicu kojeg sama nije mogla osvojiti, nego tek kasnije zajedno sa 5. krajiškom divizijom kada su se ve Nijemci izvukli iz kanjona Neretve. Ovakva situacija i stanje na frontu nakon pada Mostara otvara pitanje angažiranosti 29. hercegovačke i 9. dalmatinske divizije ije su snage bile najbliže kanjonu Neretve i imale su zadaću da presijeku odstupnicu njemačko-ustaškoj grupaciji sa sektora Mostara.

Deveta dalmatinska divizija (3. 4. i 13. dalmatinska brigada), nalazila se na lijevom krilu 8. korpusa kada se vodila bitka za Mostar. Ona je trebala padinama abulje upasti u dolinu Neretve i od isto ne strane presje i prometnicu Mostar - Konjic (preko Drežnice). Istina, brigade 9. divizije su se spustile u dolinu Neretve i presjekle željezni ku prugu na dužini od 3. km, ali su se pod pritiskom svježih njemačkih snaga - 359. puk 181. divizije morale povući i na polazne položaje. Kada se 9. dalmatinska spustila u dolinu Neretve i došla do same desne obale Neretve, s druge strane, od istoka, što se o ekivalo, nije bilo nikoga od 14. i II. hercegovačke brigade, pa su se Nijemci koncentrirali u protunapadu na 9. diviziju i izbacili je iz doline Neretve. O to da nije usuglašeno djelovanje 9. i 29. divizije za ovaj vrlo bitan zadatak u završnici Mostarske operacije. Naime, otvara se pitanje uopće angažiranosti 29. hercegovačke divizije. Ona je imala 10, 11, 12, 13. i 14. brigadu, tenkove i topništvo. Napad na Nevesinje, za što se angažiralo dvije brigade (10. i 14. brigada), predugo je trajao 5-6 dana i završio kada je Mostar već oslobođen.

S operativnog stajališta bilo bi bolje da se 12. hercegovačka nije angažirala kod 19. divizije na desnoj obali Neretve, te zadatke trebala je sama rješavati 19. divizija na desnoj obali Neretve, jer Nijemci južno od Mostara nisu mogli ostaniti ako se uđe u grad. Onda djelovanje 13. brigade od Bune preko Blagaja i Bišine trebalo je ranije po etiti ili uopće ne dirati njemačke i ustaške snage u dolini Bune i prema Bišini. Izašlo je tako da su se u Mostaru našle 10, 12. i 13. hercegovačka brigada kada je doneseno rješenje za Mostar. Bilo bi, s operativnog stajališta opravdanije da se 10. i 14. brigada odmah poslala preko Zimlja prema Bijelom polju i kanjonu Neretve i da se pojave u isto vrijeme, ako nije bilo moguće prije, u dolini Neretve kada je od zapada došla 9. divizija. I one su trebale porušiti cestu Mostar - Konjic i postaviti se bočno po okolnim visovima, te staviti pod udar njemačko-ustašku grupaciju kada je odstupala prema Konjicu.

Boljom organizacijom napada na odstupajuće njemačke i ustaške snage iz Mostara moglo se postići i veće borbene uspjehe i time osujetiti njihove nakane da na Ivan-Sedlu uspostave novi front koji je po etkom travnja trebalo probijati, opet brigadama 29. hercegovačke divizije. Međutim, štab 8. korpusa, poslije oslobođenja Mostara, više se angažirao na sreivanju divizija i njihovom prebacivanju

- povlačenja u Dalmaciju. Na zadacima gonjenja i tučenja njemačkih ustaških mostarskih grupacija poslije Drežnice palo je u nadležnost 2. udarnog korpusa i bilo je u domeni Vrhovnog štaba NOVJ.

Rukovođenje Mostarskom operacijom, kao i komandiranje jedinicama 8. dalmatinskog korpusa i 29. hercegovačke divizije, može se na kraju zaključiti, ostaje zapisano u povijesti ratne vještine NOR-a kao klasičan primjer najpotpunije primjene principa, metoda i postupaka kako treba voditi jednu suvremenu napadnu operaciju u specifičnim uvjetima hercegovačkog prostora i onog vremena, gdje je ekonomična snaga od početka do kraja operacija igrala dominantnu ulogu, a komandantska hrabrost s visokim talentom

pronajli i ovdje je izdržala probni kamen njihovih sposobnosti - zapovjednog aparata svih štabova i komandi 8. korpusa i 29. divizije - i na kraju je morala rezultirati potpunim vojnim i političkim uspjehom pobjede duha nad materijom, što je proizlazilo iz rezultata mašte i izazvalo divljenje, i te kako važno na tom meču neposredno uoči i velike borbe koja je započela mjesec dana kasnije za definitivno oslobođenje zemlje, kada su skoro iste divizije, koje su se tako hrabro tukle kod Mostara, na frontu u Lici i u Slovenskom primorju otvorile i vodile bitku koja je označavala završetak Narodnooslobodilačkog rata u Hrvatskoj, Sloveniji i u Jugoslaviji.

Prijenos ranjenih boraca 26. divizije kod Mostara

Artiljerijsko oruđe na vatrenom položaju u Mostarskoj operaciji

Artiljerijski divizion 19. divizije u pokretu prema Mostaru

Borci 9. divizije na položaju kod Mostara, veljača 1945.

Tenkovi 8. korpusa u pokretu prema Mostaru.

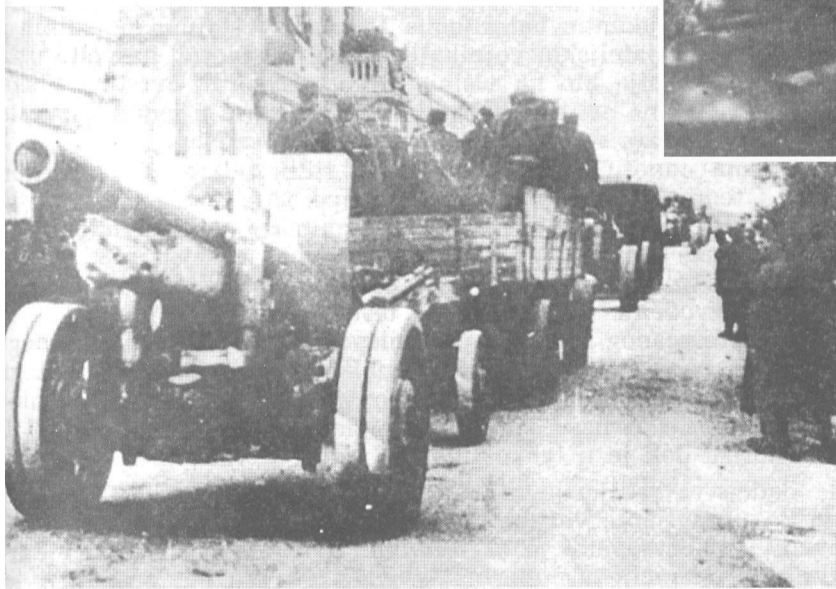
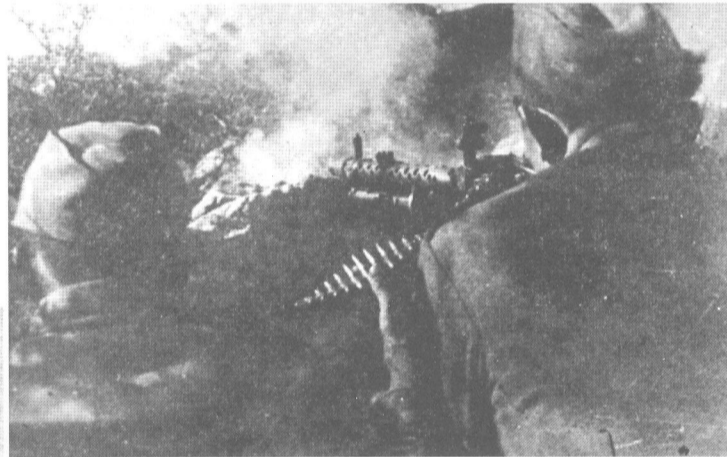

Jedinice 8. korpusa na prilazima Mostaru 14.2.1945.

Oklopne "blinde" u osloboenom Mostaru

Mitraljeski na položaju kod Mostara, veljača 1945.

Defile artiljerijskih jedinica u osloboenom Mostaru.

Četvrto poglavlje

OFENZIVA IV. ARMIIJE OD LIKE DO TRSTA I SO E

*Bila si u okovima -
tko ti je lance skinuo?*

*U mraku -
tko te je na put izveo?
Tko ti je vratio vid
i osmijeh neuništivi?*

*Bila si na vješalima -
tko je uz tebe stao?*

*Vjeran u smrti i gladi,
vjeran u jami i pred zidom,
vjeran na rije i i na djelu,
vjeran na nišanu, vjeran u životu!*

*Krilatoj-
tko ti je snagu dao?*

*Pobjedom -
tko te je obasjao?*

*Tko ti je ime na sve vijeke
i za sve narode osvjetlao?*

(ODLOMAK)

DALMATINSKE DIVIZIJE U ZAVRŠNIM OPERACIJAMA ZA OSLOBOĐENJE HRVATSKE

I.

DALMATINSKE DIVIZIJE JEZGRO 4. ARMIJE

Krajem 1944. godine Vrhovni štab NOVJ odlučio je da se, s obzirom na novonastalu situaciju i skori završetak II. svjetskog rata, pristupi formiranju armija kao najviših strateških operativnih vojnih postrojbi, da se preimenuju NOVJ u Jugoslavensku armiju, VŠ NOVJ u Generalštab JA, Mornarica NOVJ u Jugoslavensku mornaricu, da se ukinu korpusi kao više jedinice i pristupi ukidanju glavnih štabova federalnih jedinica i pokrajina nove Jugoslavije. Najprije je 1. siječnja 1945. na Srijemskom frontu od postrojbi 1. proleterskog korpusa formirana 1. armija. Južno od Save, u istočnoj Bosni i zapadnoj Srbiji od Južne operativne grupe istog dana formirana je 2. armija, a na frontu rijeke Drave, od Vukovara do Virovitice, osniva se 3. armija od 12. vojvođanskog i 6. i 10. hrvatskog korpusa. Ukidanjem korpusa, što se postupno odvijalo, divizije su neposredno ulazile u sastav armija. Sve je ovo u siječnju 1945. bilo završeno.

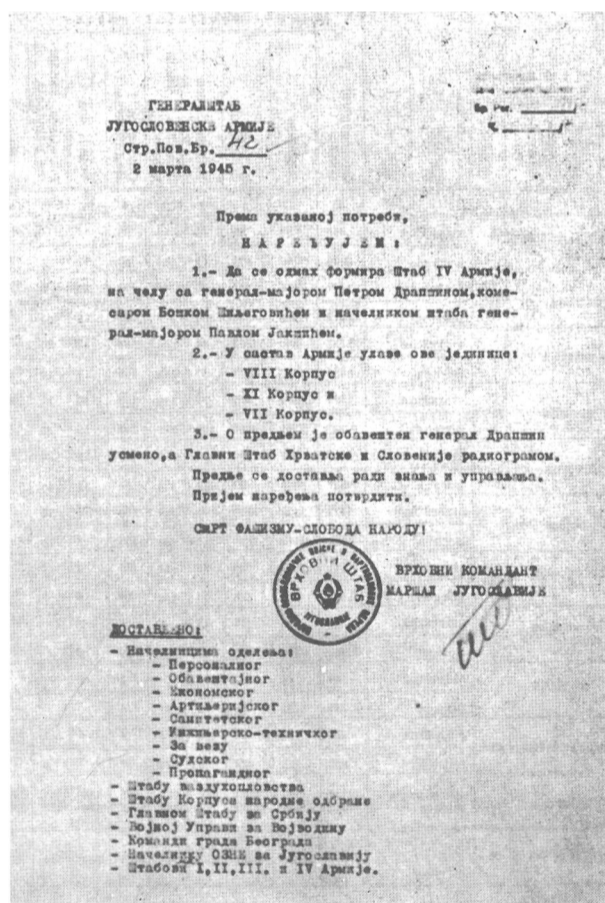
Na frontu u južnoj Lici nalazile su se postrojbe 20. dalmatinske i dijelovi 19. sjevernodalmatinske divizije, a ostale su divizije poslije Kninske bitke bile - 26. divizija na odmoru u srednjoj, a 19. u sjevernoj Dalmaciji, 9. divizija bila je okrenuta frontu prema Mostaru dok nije u veljači 1945. oslobođeni Široki Brijeg, Nevesinje i Mostar i front se

pomakao prema Ivan planini, tj. Sarajevu. U pozadini fronta u Lici, na Kordunu, Baniji, i u Gorskom kotaru i Istri nalazili su se 4. i 11. korpus NOV Hrvatske. Štab 8. korpusa bio je u Kninu.

U siječnju i veljači 1945. GŠ Hrvatske planirao je opću ofenzivu 8. dalmatinskog, 4. i 11. korpusa od Like prema Zagrebu, za što je dobio suglasnost VŠ NOVJ. Zbog toga je GŠH iz Topuskog prešao u Zadar, a ZAVNOH u Šibenik. Međutim, GŠH nije informiran o formiranju armija i o planu osnivanja 4. armije. U Beogradu su pravljene drugi planovi buduće završnog dijela oslobođenja Jugoslavije. Naime, oni su zajedno s Vrhovnim zapovjednikom saveznih snaga u Sredozemlju, britanskim feldmaršalom Alexanderom sir Haroldom, krajem veljače 1945. imali sastanak. Odlučeno je u VŠ da se od dalmatinskih i drugih divizija 11. hrvatskog i 7. slovenskog korpusa na frontu u Lici osnuje 4. armija koja je trebala najkasnije do 20. ožujka 1945. započeti borbeno djelovanje prema Istri, Trstu i So i da bi na sebe privukla njemačke snage i time olakšala savezniku posljednju ofenzivu u Italiji, ali se nije znalo za tajne dogovore saveznika u Italiji i njemačke Vrhovne komande.

Zapovjednik dalmatinskog 8. korpusa general Petar

Drapšin pozvan je u Beograd na zajednički sastanak kod maršala J.B.Tita koji se održao krajem veljače 1945. Drapšinu je maršal Tito na sastanku, gdje su bili zapovjednici 1. 2. i 3. armije (generali Peko Dapčević, Kopač i Popović i Košta Nad), saopćio da se formira 4. armija i on postavlja za zapovjednika armije. Odluka je donijeta 1. ožujka 1945., a direktiva o formiranju 4. armije potpisana 2. ožujka. Prvog ožujka general Ivan Gošnjak, zapovjednik GŠH, dobio je depešu od maršala Tita u kojoj stoji da se od divizija dalmatinskog 8. korpusa, slovenskog 7. i hrvatskog 11. korpusa formira 4. armija, pa se onda kaže: «General Drapšin je dobio direktivu za svoj rad. Pomozite mu u organiziranju štaba i rješavanju drugih problema. Ova armija će biti pod našom neposrednom komandom...»*.

Fotokopija naredbe za formiranje 4. armije

Prema direktivi maršala Tita od 2. ožujka 1945. štab 4. armije se formira - za zapovjednika se postavlja general-major Petar Drapšin, komesar pukovnik Boško Siljegović, na elnik štaba general-major Pavle Jakšić, do tada na elnik GŠ Hrvatske Osnovu za formiranje 4. armije ušle su 9, 19, 20. i 26. dalmatinska divizija iz 8. korpusa. Ovoj armiji pridodate su 13, 35. i 43- divizija 11. korpusa, dok su divizije 7. slovenskog korpusa samo nominalno naznačene, a ostale su pod GŠ Slovenije. Dalmatinski 8. korpus dao je 4. armiji svoje samostalne jedinice - 1. tenkovsku, Tešku motoriziranu artiljerijsku i Inženjerijsku brigadu i druge postrojbe. Novoformirani štab 4. armije smjestio se u Knin gdje je bio štab 8. korpusa.

četvrta armija imala je 31. ožujka 1945. ukupno 57.621 borca, 30. travnja imala je 68.601 borca, 16. svibnja 1945. bilo je 84.000 boraca. Prema nacionalnom sastavu od 31. ožujka bilo je 39.494 Hrvata, 8.928 Srba, 5.300 Slovenaca, a ostalo su Talijani, Muslimani i drugi. U četiri dalmatinske divizije bilo je 28.728 Hrvata ili 65%, a Srba 5.269 ili 8%, ostalo se odnosi na druge nacionalnosti. Od naoružanja 4. armija je imala 232 topa, 455 minobaca, 75 tenkova, 29 oklopnih blindi i samohotki, 39.907 pušaka, 3.613 puškomi-traljeza i mitraljeza². Po vatrenoj moći i prednjačila su dalmatinske divizije, 4. armija je bila jača od 2. i 3. armije.

U 5. ožujka 1945. iz Beograda došao u Zemunik general P. Drapšin, GŠH ga je obavijestio, pa mu od 7. ožujka stavlja na raspolaganje najistaknutije generale i oficere. Za na elnika Obavještajnog odjeljenja štab 4. armije dobio je pukovnika Petra Tomca, do tada na elnika Obavještajnog u GŠH, a on je bio generalštabni oficir stare kraljevske vojske, jedan od najobrazovanijih generala koje je imala JNA. Na elnik Nastavnog odjeljenja GŠH otišao je u štab 4. armije, također u nastavno, pukovnik Stjepan Kerešin, također generalštabni major kraljevske vojske, kasnije profesor na Višoj vojnoj akademiji u Beogradu, enciklopedist. U operativno je došao iz GŠH Vinko Belić, također stari borac i iskusni zapovjednik i operativac. Dotadašnji na elnik štaba 8. korpusa pukovnik Ante Toni Bio postao je na elnik Operativnog odjeljenja 4. armije. GŠH dao je štabu 4. armije svoj protuzračni divizion sa 18 protuzračnih topova.

¹ Arhiv VII.k.I 1914, reg.br. 1-2.

² Arhiv VII k. 311-A, reg.br.277 i 42817.

Gošnjak je tada javio Generalštabu JA da su «dali 4. armiji kadrove i borbena sredstva», da su rasformirali operativni dio GŠH jer je ostao samo 4. korpus.»³

Ovim je GŠH dao 4. armiji svoje najbolje divizije i najistaknutije kadrove koji su se dokazali svojim sposobnostima u borbenom djelovanju. Sada je GŠH imao samo vojnopoziadinsku funkciju, a od operativnih jedinica jedino 4. korpus.

Valja ista i da je GŠH dao 4. armiji vrlo jake i borbeno spremne dalmatinske i druge divizije koje su ve iza sebe imale višegodišnje borbeno iskustvo u vo enju suvremenih operacija, što nije bio slu aj kod drugih armija koje su najve im dijelom bile popunjene od mobiliziranih boraca u Srbiji, Vojvodini, Makedoniji, na Kosovu i u Bosni.

Glavni štab Hrvatske nije bio zadovoljan svojom budom ulogom jer je izgubio sve operativne funkcije koje je imao od svog osnivanja 1941. godine. Gošnjak je zato tražio da ih se primi kod maršala Tita, što je prihva eno. U Beogradu su bili general Ivan Gošnjak, zapovjednik GŠH i komesar Rade Žigi od 20. do 25. ožujka 1945. Dugo sam uzalud tražio dokument o ovim razgovorima. Nisam ga našao, pa sam onda o tome razgovarao s generalom Antom Bio i em. On mi je o tome rekao sljede e:

«Gošnjak je rekao maršalu Titu da se ne slaže sa ukidanjem funkcija i postojanjem Glavnog štaba Hrvatske» i da «završne operacije na hrvatskoj teritoriji vodi neki novi štab koji nije kvalificiran za povijesni zadatak koji stoji pred nama.. Me utim, Gošnjak i Žigi vratili su se u Zadar bez ikakvih rezultata. Uz ostalo bilo je sve kasno da se išta promijeni jer je ve 4. armija 20. ožujka po ela završnu .ofenzivu oslobo enja..»⁴ U Zadar su se vratili Gošnjak i Žigi , ali do nekih promjena u zapovijedanju nije došlo.

Dajemo sada stanje kadrova u štabu 8. korpusa i po divizijama u vrijeme prije nego što je prestao postojati štab 8. korpusa. Raspoložemo s podacima od 15. sije nja 1945. godine. Eto tog stanja:

Štab 8. korpusa bio je kao i ranije - zapovjednik Petar Drapšin, general-major, komesar pukovnik Boško Šiljegovi , na elnik štaba potpukovnik Ante Toni Bio i . Šef artiljerijskog odsjeka pukovnik Karei Levi nik. Zamjenik komandanta korpusa i ujedno komandant korpusne vojne oblasti je potpukovnik Peko Bogdan.S

Divizije i ostali sustavi koji su iz 8. korpusa ušli u sastav 4. armije:

9. dalmatinska divizija inile su je - 2. proleterska, 3. i 4. dalmatinska brigada. Divizija je 30. travnja 1945. god. imala 8.098 boraca. Zapovjednik potpukovnik Ljubo Truta, komesar potpukovnik Andro Kova evi .

19. dalmatinska divizija imala je 5, 6. i 14. brigadu, jer je ranije 7. dalmatinska brigada ušla u sastav 35. li ke divizije. Ukupno je 20. velja e 1945. divizija imala 10.074 boraca. Zapovjednik je pukovnik Stanko Parma , komesar potpukovnik Petar Babi , na elnik štaba Danilo Damjani .

20. dalmatinska divizija imala je 8, 9. i **10.** dalmatinsku i neko vrijeme 5. prekomorsku brigadu. Ukupno je divizija imala 11.106 boraca. Zapovjednik je pukovnik Mile Uzelać, komesar potpukovnik Mate Bilobrk, na elnik štaba potpukovnik Branko Dude.

26. dalmatinska divizija imala je 1. dalmatinsku proletersku, 11. i 12. dalmatinsku i 3. prekomorsku brigadu. Zapovjednik je pukovnik Božo Božovi , komesar potpukovnik Duško Kora , na elnik štaba potpukovnik Bogdan Stupar. Tijekom ofenzive komesara divizije je zamijenio major Fabjan Trgo . Ukupno je divizija, 30.4.1945. imala 11.423 boraca.

Od korpusnih samostalnih jedinica 8. korpusa u sastav 4. armije su ušle sljede e jedinice:

1. tenkovska brigada, sastavljena od 4 tenkovska bataljuna i jedan inženjerijski bataljun, ukupno oko 800 boraca. Ona je bila u sastavu 26. divizije, a od 5. 11.1944. u sastavu 8. korpusa pa u sastav 4. armije.

Bataljun za vezu, od kojeg je 16.04.1945. formiran Puk za vezu 4. armije, s tri bataljuna.

Inženjerijska brigada, nastala u prosincu 1944, imala je dva, onda tri bataljuna.

Teška motorizirana artiljerijska brigada, formirana 6. sije nja 1945. u Kistanjama kod Benkovca. Brigada je najprije imala tri divizion, potom 4. ožujka 1945. formira se 4. teški motorizirani divizion s topovima 105, 150 i 152 mm.

³ Isto, k. 1191A, reg.br.2-2 i k.32. reg.br.1-41/1.

⁴ Razgovor vo en u Beogradu za vrijeme okruglog stola «Završne operacije za oslobo enje Jugoslavije», 23-4.1985• Prilješka u osobnom Arhivu dr. Nikola Ani .

⁵ Arhiv VII, k.579, reg.br.12-2.

Osmog ožujka formira se 5. protuzračni divizion s protuzračnim topovima 20 mm. Zatim, 28. ožujka osniva se 6. protutenkovski divizion s topovima 50, 57 i 88 mm. Na kraju, 23. travnja 1945. formiran je samohodni artiljerijski divizion samohotkama tipa «Šerman» top 105 mm i «Stjuart» topom od 75 mm M8. Ukupno je brigada imala 89 oružanih vozila.⁶

Dopunska brigada u Trogiru, o kojoj smo već govorili.

Korpusna vojna pozadinska oblast 8. korpusa, onda Dalmacije, nije ušla u sastav 4. armije, njoj je zapovijedao Glavni štab Hrvatske.

Kada je 2. ožujka 1945. formirana 4. armija, u njen sastav, zajedno s dalmatinskim divizionima i samostalnim jedinicama 8. dalmatinskog korpusa, ušao je u sastav 4. armije i 11. hrvatski korpus koji je do tada bio pod Glavnim štabom Hrvatske. Dalmatinske divizione najviše su sudjelovale sa 13. primorsko-goranskom, 35. likom i 43. istarskom divizionom 11. korpusa od Like pa do Istre. Tijekom armijske ofenzive, 23. travnja 1945., rasformiran je štab II. korpusa, a njegove divizione, osim 35. likove, ušle su pod neposrednu komandu 4. armije.

Hrvatski 11. korpus imao je, 25. ožujka 1945. godine 11.020 boraca, a zapovijedao je pukovnik Miroslav Šakić, politički komesar je pukovnik Šime Balen, na elniku štaba potpukovnik Dimitrije Vojvodić. Zamjenik komandanta korpusa i ujedno komandant vojne oblasti bio je potpukovnik Stevan Opsenica, a pomoćnik na elniku štaba major Mili Dejanović. Stanje divizione bilo je 5. siječnja 1945. sljedeće:

13. primorsko-goranska divizione imala je 1., 2. i 3. primorsko-goransku brigadu i 5-591 boraca. Zapovjednik je bio major Dušan Vlasićević, komesar potpukovnik Vukobrat Matić, na elniku štaba major Jovo Lončarić.

35. likova divizione imala je 1. i 2. brigadu Operativnog štaba za Liku i 7. dalmatinsku brigadu, ukupno 3.067 boraca. Rasformirana je tijekom armijske ofenzive 2. travnja 1945. i od nje osnovana Samostalna likova brigada za zaštitu teritorija. Zapovjednik je bio potpukovnik Nikola Grubor (kasnije zapovjednik 13. primorsko-goranske divizione), komesar potpukovnik Mirko Lenac, na elniku štaba Mile Polić.

43. istarska divizione imala je 1., 2. i 3. istarsku brigadu, brojila je 5.921 boraca. Zapovjednik je bio potpukovnik Savo Vukelić, komesar potpukovnik Josip Skočinić, na elniku štaba major Šime Morović.⁷

Tijekom ofenzive u sastav 4. armije ušli su:

7. slovenski korpus GŠ Slovenije koji je imao 15. i 18. slovensku i Talijansku partizansku divizione «Garibaldi Fontanot». Zapovjednik je bio pukovnik Franc Poglajin, komesar pukovnik Janez Hribar,

4. hrvatski korpus sastava 7. banijska, 8. kordunaška i 34. hrvatska divizione. Zapovjednik je pukovnik Miloš Šumonja, komesar pukovnik Veco Holjevac, na elniku pukovnik Stanko Bjelajac.

9 slovenski korpus, sastava 30. i 31. slovenska divizione, zapovjednik je pukovnik Jože Borštnar, komesar pukovnik Drago Benčina.

U sastav 4. armije došla je i **29. hercegovačka divizione** sastava 10., 11. i 13. brigada sa 7.526 boraca. Zapovjednik general-major Vlado Šegrt, komesar potpukovnik Vukašin Mićunović.⁸

Pukovnik Petar Tomac, na elniku Obavještajnog odjela 4. armije

⁶ Nikola Anić, *NOVI, Beograd, 1983, str. 756, 762, 764, 788, 796, 800.*

⁷ Arhiv VII, k. 119/4, reg. Br. 1-412.

⁸ Niko/a Anić, *NOVI, n.dj. str. 786-789, 802-805.*

II.

OFENZIVA ETVRTE ARMIJE OD LIKE DO TRSTA I SOJE

1. Situacija, operativni planovi i grupiranje snaga

Završne operacije za oslobodjenje Jugoslavije, pa time i Dalmacije, poele su u rujnu 1944. godine. Do kraja te godine potpuno je oslobođena Dalmacija i južna Lika, zatim Srbija, Makedonija, Vojvodina, Kosovo, Crna Gora i najveći dio Bosne i Hercegovine. Uspostavljen je strateški front od

rijeka Drave (Virovitica), preko Srijema, oko Sarajeva i Banja Luke (Mostar je oslobođen u veljači 1945.), južna Lika i do Paga na Jadranu.

Po etak 1945. obilježio je završnicu II. svjetskog rata u Europi. Armije Antifašističke koalicije postigle su krupne i odlučujuće pobjede. U Europi angloameričke snage izbile su na Rajnu, tj. na zapadne granice Trećeg Reicha. Od istoka dolazila je Crvena armija i u siječnju 1945. prodirala preko Poljske prema Odrini i Nisi. U Maarskoj je u veljači 1945. likvidirana njemačka grupacija kod Budimpešte, odbijala njemačke protuudarke i uspostavila front na Balatonu i do

Linija frontova na europskom ratištu 20. III. 1945.
Preuzeto iz U. Kostić, Oslobođenje Istre, Slovenskog primorja i Trsta 1945.,
Beograd, 1978.

na crti Bologne u pripremi za dalje napredovanje kroz sjevernu Italiju.

Na jugoslavenskom ratištu formirana su 1., 2., 3. i 4. armija. Prva armija imala je djelovati prema Zagrebu i Celju, 3. armija Podravinom prema Mariboru i Dravogradu, a 2. armija preko Sarajeva na Banja Luku, Karlovac, Novo Mesto, Ljubljana. etvrta armija imala je djelovati od Like prema Rijeci, Trstu i So i i dijelom preko Tolmina za Celovec.

Prema direktivi Vrhovnog zapovjednika maršala Josipa Broza Tita, Jugoslavenska armija imala je zadatak da razbije i uništi njemačku balkansku grupaciju i preostale kvinslinške snage i definitivno oslobodi Jugoslaviju, uključivši i one oblasti koje etnički pripadaju Hrvatskoj i Sloveniji, a koje su poslije 1. svjetskog rata pripojene Italiji. Osnovnu ideju operativnog plana

završne ofenzive Jugoslavenske armije dao je maršal Tito na osnovi koje su izdate direktive za uništenje neprijatelja u Jugoslaviji. Predviđeno je da se grupiranim snagama i sredstvima probije neprijateljski front u Srijemu i Lici, a potom da se prodire desnim krilom dolinom Save i Drave prema Koruškoj, lijevim pak uz jadransku obalu kroz Trst i So i u gornjem toku Drave, zatvori obrub oko njemačke balkanske grupacije u području Julijskih Alpa i Karavanki. Istovremeno sa snagama u središnjici trebalo je poduzeti energično nastupanje na sjeverozapad od crte Zagreb-Karlovac i dalje u Sloveniju, radi potpunog uništenja okruženog neprijatelja. U ofenzivu se angažira Jugoslavenska mornarica djelovanjem na primorskom krilu i u osiguranju morskih prometnica i logistike. Na zadatku podrške angažiraju se zrakoplovne snage iz sustava balkanskog zrakoplovstva (Balkan Air Force - BAF) - 1. i 2. eskadrila NOVJ, kao 352. i 351. «Yugoslav skvadron». Djelovala su i tri britanska skvadrona 281. vinga.

Ispred Jugoslavenske armije nalazile su se krupne neprijateljske snage - njemačka Grupa armije «E», sjedište u Zagrebu, i dijelovi Grupe armija «C» koja se nalazila u sjevernoj Italiji i do crte Rijeke, i to njemačkih 7 armijskih korpusa i 26 divizija s oko 450.000 vojnika. Pod njemačkim zapovjedništvom nalazilo se 18 ustaško-domobranskih divizija, koje je formirao Pavelić u prosincu 1944. zbog nepovjerenja u domobranstvo. U Hrvatskoj se nalazilo 13, a u Bosni 5 ustaško-domobranskih divizija. Vojska NDH, sredinom ožujka 1945., imala je najviše 105.000 vojnika.¹

Kada se u Beogradu donosila direktiva o formiranju 4. armije krajem veljače 1945., maršal Tito je s vrhovnim zapovjednikom saveznih snaga u Sredozemlju feldmaršalom Haroldom Alexanderom regulirao pitanje zajedničkog djelovanja. Za savezniku strategiju u završnici II. svjetskog rata front u Italiji je i dalje imao pomoćnu ulogu i pored upornog zalaganja Britanaca. Britanski premijer Winston Churchill na sastanku Kombiniranog komiteta na elniku generalštabova, održanog na Malti 31. siječnja 1945., zastupao je stajalište da se iz Italije djeluje prema Austriji i sprječava Crvenoj armiji prodor u srednju Europu i smatrao je da se saveznike snage iskrcaju na Balkan, konkretnije na područje Istre. To je feldmaršal H. Alexander rekao maršalu Titu «da njegov štab još radi na planu operacija za zauzimanje Lošinja» pa je onda nastavio da «to

za sada nije izvodljivo, ali se kasnije može poduzeti, kao mjera zaštite zrakoplovne baze Zadru...»². Bilo je o to da se saveznici pripremaju za iskrcavanje na istočnu obalu Jadrana, što je utjecalo na maršala Tita da odbaci prijedlog GŠ Hrvatske o angažiranju 4., 8. i 11. korpusa za operacije dolinom Une na Zagreb, da ubrza formiranje 4. armije i da se «operacije poduzmu u roku od tri nedjelje...»³, a to znači najkasnije do 20. ožujka 1945. godine. Feldmaršal H. Alexander je naročito mučio problem njemačkog 97. armijskog korpusa koji se nalazio u Istri, oko Trsta i do blizu Venecije, zato se i zalagao kod maršala Tita da 4. armija krene ranije i privuče na sebe njemački 97. korpus. Iskrcavanje kod Lošinja, odnosno u Istru, dovodilo je pitanje Istre, Trsta i Slovensko primorje. Radi toga je maršal Tito generalu Petru Drapšinu, kada je krajem veljače bio u Beogradu, osobno rekao da je njegova osnovna zadaća izbiti na So u prije dolaska anglo-američkih snaga iz sjeverne Italije⁴. Iz toga je proizišlo kompletno planiranje djelovanja 4. armije u ofenzivi za oslobodjenje Like, Gorskog kotara, Hrvatskog primorja, Istre i Slovenskog primorja do Sočea.

Na osnovi intencija maršala Tita za konačno oslobodjenje zemlje osnovna ideja operacijskog plana 4. armije bila je u sljedećem: Glavnim snagama (9., 13., 19., 20. i 26. divizija) razoriti njemački front u Lici; okružiti i uništiti neprijateljske dijelove i spriječiti da se povuku na prometnicu u dolini Une ili prema Ogulinu i Karlovcu, odakle bi mogli ugrožavati armijski bok i pozadinu, ili, pak, prema Rijeci gdje bi ojačali snage 97. armijskog korpusa. Poslije razbijanja njemačkog fronta u Lici, s težištem na pravcu Gospić-Senj-Rijeka-Trst i ne obazirući se mnogo na desni bok, prodrijeti u Istru i nadirati u pravcu Trsta, a zatim i Koruške. Za to vrijeme aktivno

¹ Nikola Anić, *Oružane snage NOR-a u Jugoslaviji 1941-1945.* Casopis za suvremenu povijest, Zagreb br. 3.11982.

² Zbornik NOR-a, tom XI. Knjiga 4, str. 923.

³ Isto.

⁴ Uz Jadransku obalu, od Ravene prema Veneciji i Trstu, kretao se britanski 13. armijski korpus sastavljen od 56. britanske, 8. indijske, 78. britanske i 2. novozelandske divizije, 9. i 21. oklopne brigade iz 8. britanske armije, u sastavu koje je bio i poljski 2. armijski korpus generala Andersa. Nikola Anić, *Operacije saveznika u Italiji i korelacija toga s ofenzivom 4. armije. Prilog u knjizi - Završne operacije za oslobodjenje Jugoslavije, Beograd, tom IV. str., 403 - 406.*

djelovati snagama u pozadini njemačkog fronta (7. 9. i 11. korpus bez 13. divizije) prikovati njemačke snage u uporištima i sprejiti mu manevriranje.

Za izvršenje ovih zadataka predviđene su dvije uzastopne operacije: Likoprimsko-goranska, kojom je predviđeno razbijanje i uništenje snaga njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa u Lici, Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju i izbijanje na crtu Rijeka - Snežnik. Druga je bila Riječko-tršćanska operacija kojom je predviđeno oslobodjenje Istre, Trsta i Slovenskog primorja i izbijanje na rijeku Sotinu i u Korušku. Prva je operacija bila potpuno planirana, a druga je samo naznačena s obzirom na veliku dubinu fronta i nove snage protivnika koje se mogu do tada pojaviti.

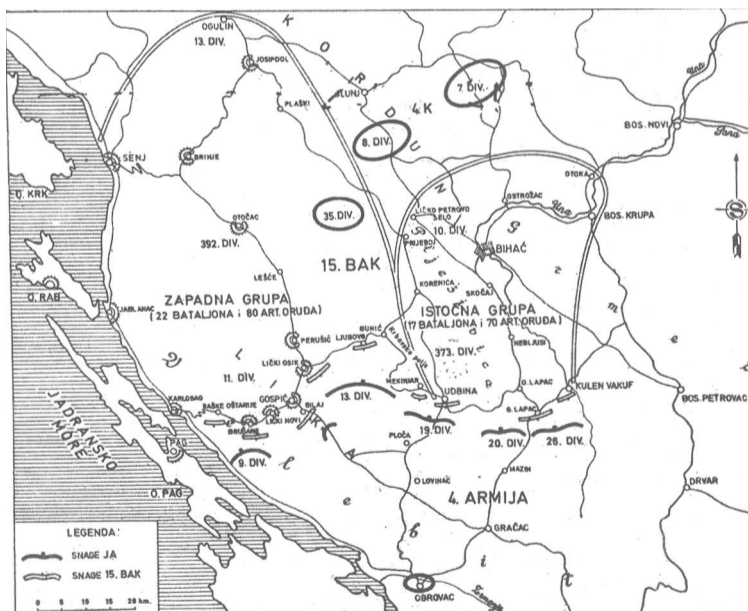
Može se iz gornjeg plana zaključiti da je operativna dubina zadatka 4. armije bila velika - iznosila je preko 300 km., što je u II. svjetskom ratu prosječna dubina ofenzive grupe armija. Taj problem bio je utoliko veći i što je protivnik svoje snage rasporedio na cijeloj dubini armijskog zadatka i što je zemljište izrazito planinskog karaktera s ograničenim brojem prometnica. No, olakšavajuća okolnost u svemu tome je bila, pored ostalog, što je armija imala sigurnu zaledinu, sigurne su bile crte snabdijevanja, a ispred sebe mnogobrojne jedinice i partizanske odrede i antifašistički raspoloženi narod, koji je i ranije i sada aktivno učestvovao u NOP-u i pomagao jedinicama i borcima. Zatim, mora se imati u vidu da je 4. armija imala četiri dalmatinske divizije, koje su, s ostalim divizijama, imale veliko borbeno iskustvo, uigrano operativno djelovanje, dosta jaku pomoć i podršku sredstava i oporavak i zračnih snaga. Političko stanje i moral boraca i rukovodilaca bili su na visini povijesnog zadatka koji je stajao pred 4. armijom.

Stalni problem koji je pratio 4. armiju u ofenzivi od Like do Sotine bilo je pitanje osiguranja desnog boka. Naime, operativna zona 4. armije na desnom krilu bila je ograničena crtom: Bihać-Ogulin-Koćevlje-Postojna-Gorica. Osnovna karakteristika te zone je u tome što je bila preuska (80-100 km), a predugačaka (preko 300 km), ali ipak

sa sigurnim lijevim bokom, tj. na Jadranu gdje je djelovala Jugoslavenska mornarica.

Poslije Mostarske operacije divizije 8. korpusa su se pregrupirali prema sjevernoj Dalmaciji i južnoj Lici. Tako je oko Benkovca i Karina bila 26. dalmatinska divizija, a u ostalom dijelu Dalmacije su se našle 9. i 19. divizija, dok je 20. divizija bila prema Lapcu i Gračacu. Štab 4. armije se nalazio u Kninu, a samostalne jedinice po sjevernoj Dalmaciji i oko Knina. Sukladno zapovijesti Vrhovnog komandanta maršala Tita, da ofenziva u Lici počne najkasnije 20. ožujka 1945., pošlo je za rukom prebacivanjem divizija i brigada u rajonu borbenog djelovanja na frontu od Une, preko Gornjeg Lapca i dalje prema otoku Pagu. Za to vrijeme štab 4. armije sačinjavala je plan operativnog djelovanja, najprije razrađujući Likoprimsko-goransku operaciju. Ova je operacija, s obzirom na veliku širinu fronta podijeljena u dva dijela, na dvije etape. U prvoj etapi trebalo je razbiti neprijatelja u istočnoj Lici i izbiti do Bihaća (u početku nije planirano njegovo osvajanje). U drugoj etapi, nakon kraće stanke, pregrupiraju se glavne snage 4. armije od desnog na lijevo krilo i imale su djelovati osnovnim pravcem Gospić-Senj-Crikvenica-Sušak. Na primorskom krilu svaku je etapu pratilo oslobodjenje Paga, Raba, Krka, Lošinja i Cresa, za što se

Grupiranje 15. brdskog armijskog korpusa pred frontom 4. armije sredinom ožujka 1945.
Preuzeto iz U. Kostić, Oslobodjenje Istre, Slovenskog primorja i Trsta 1945., Beograd, 1978.

DODATAK
skica 15

angažira 9. dalmatinska divizija, koriste i i manji obalni pojas preko Karlobaga. S njima djeluje Jugoslavenska mornarica s ratnim brodovima i pomorskom pješadijom.

Ispred postrojbi 4. armije, od Une do Jadranskog mora, nalazio se njema ki 15. brdski armijski korpus. On je u svom sastavu imao 373. i 392. legionarsku diviziju i 10. i 11. ustaško domobranksku diviziju i druge snage oja anja. Front je bio grupno posjednut i jako utvr en na crti Karlobag - Gospi - Udbina - Lapac - rijeka Una sa snagama raspore enih u dvije grupe. Isto na grupa se nalazila (373. legionarska i 10. ustaško-domobrankska divizija) na prostori-ji Lapac - Biha , a zapadna grupa (392. legionarska i li. ustaško-domobrankska divizija) na prostori-ji Karlobag - Gospi - Oto ac - Josipdol - Senj. Izme u ove dvije grupacije postojao je na Plješevici slobodni teritorij, kojeg je iskoristila 4. armija. Ukupno je protivnik imao 45.000 vojnika, a 4. armija oko 70.000 vojnika, 150 topova, 75 tenkova, sasvim dovoljno da se u ovoj prvoj etapi može poraziti protivnika. Me utim, u ukupnosti odnosa snaga za cijelu ofenzivu 4. armije mijenja se odnos snaga, jer na dubini ofenzive 4. armije, tj. od crte Zlobin - Crikvenica i zapadnije u Istri i Slovenskom primorju nalazio se njema ki 97. armijski korpus iz Grupe armija «C» sa 188. i 237. divizijom i drugim postrojbama njema ke Jadranske oblasti, a to je oko 88.000 vojnika. Tako se ispred 4. armije nalazilo ukupno 133.000 vojnika, od ega je bilo 100.000 Nijemaca. Istina, i 4. armija e se ja ati novim divizijama, ali nikako ne e mo i hitnije poboljšati vojni odnos snaga. Zato je opravdan operativni koncept po etne zamisli da se protivnik tu e po dijelovima i to na položajima gdje se nalazi i da mu se nikako ne dozvoli organizirano povla enje na nove položaje te da se povežu postrojbe 15. brdskog sa 97. armijskim korpusom na crti Rijeka - Snežnik i da svi zajedno sjednu na jaku fortifikaciju koja se nalazila na bivšoj jugoslavensko-talijanskoj granici od Rijeke preko Snežnika na Postojnu.

Glavne njema ke snage, prema tome, bile su u Istri i Slovenskom primorju, to nije upravo na onom teritoriju gdje se i nalazio glavni objekt ofenzive 4. armije.

Neprijatelj je organizirao obranu po grupnom sustavu, s težištem duž prometnica i oko naseljenih mjesta. U fortifikacijskom pogledu najja a je bila prva crta njema ke obrane od Karlobaga preko Gospi a, Udbine i Lapca do Une, a po dubini utvrde na staroj jugoslavensko talijanskoj

granici, to nije tamo gdje se nalazila glavnina njema kog 97. korpusa.

Bitno je podvu i da operativni raspored 4. armije s glavnim snagama, u prvoj etapi ofenzive, na crti fronte u Lici i rasporedom ostalih snaga po dubini, bilo je pogodno za tzv. kombinirane operacije u kojima se stavlja pod udar cjelokupni raspored protivnika, ega nije bilo mnogo kod savezni kih ofenziva u II. svjetskom ratu.

Sto se ti e zra ne podrške ofenzivi 4. armije - kako smo ve kazali - nju je, prema dogovoru maršala Tita i zapovjednika savezni kih zra nih snaga u Sredozemlju general-lajtnanta Ikeru, trebalo osigurati savezni ko zrakoplovstvo, kojega su u sustavu bile i 1. i 2. eskadrila NOVJ s Visa i južne Italije. U nakanu podrške ofenzive 4. armije one su prebazirane u Zemunik kod Zadra gdje su, po odobrenju maršala Tita, došle i savezni ke zra ne skupine lova ko-bombarderskog sustava iz 281 vinga BAF. Me utim, vidjet emo kasnije, savezni ko zrakoplovstvo nije djelovalo prema dogovoru. Neprijatelj se nije pojavljivao u zraku tijekom cijele ofenzive.

Jugoslavenska mornarica (JM) je zajedno djelovala sa 4. armijom u pomorsko-desantnim operacijama na otoke i obalu Kvarnerskog arhipelaga u podršci kopnenim sustavima i u snabdijevanju pomorskim prometnicama. Zapovjednik JM general Josip erni nalazio se stalno u štabu 4. armije, kako bi bolje i brže funkcionirala suradnja. etvrtoj armiji je podre ena Pomorska komanda sjevernog Jadrana u sastavu Kvarnerski pomorski sastav i Kvarnerski odred mornari ke pješadije. JM je imala oko 14.000 ljudi, 74 naoružana broda i patrolna amca, 24 parobroda i oko 300 motornih jedrenjaka i pomo nih brodova razne veli ine i namjene (više u prilogu admirala J. ernija).

Pozadinske jedinice i ustanove ranijeg 8. korpusa sada su poja ane novim sustavima i postale logisti ka ustanova 4. armije. Zapovjednik pozadine 4. armije bio je potpukovnik Bogdan Peko, komesar major Stevo Maoduš. Po etni raspored armijskih pozadinskih ustanova bio je - Glavna armijska baza za snabdijevanje u Obrovcu, a pomo ne u Kninu i Gra acu.

Glavna armijska baza za snabdijevanje municijom nalazila se u Zadru, a pomo ne u Kninu i Gra acu. Snabdijevanje je stizalo iz Splita, Zadra i Dubrovnika. Ukupno je armijska pozadina snabdijevala 83.705 boraca,

od ega je u 9. diviziji bilo 11.000 boraca, u 19. diviziji 11.437, u 20. diviziji 10.783, a u 26. diviziji 12.305 boraca. Ostalo se odnosilo na 1. tenkovsku, Artiljerijsku, jedinice II. korpusa, Dopunsku brigadu i druge prištapske jedinice.⁵

Po etni front 4. armije bio je isturen prema zapadnoj granici za 200-300 km u odnosu na 1, 2. i 3. armiju, a nadkriljevalo je i savezni ki front s druge strane Jadrana.

2, Li ko-primorska operacija

a) Zamisao i grupiranje snaga za prvu etapu operacije

U prvoj etapi Li ko-primorske operacije, prema uputama Generalštaba JA, 4. armija je imala zadatak da ovlada dolinom Une do Biha a (isključivo), Kravskim poljem i Koreni kom kotlinom i da se kod Prijeboja spoji sa 4. korpusom GŠH i sa 35. divizijom II. korpusa te da na taj na in ponovno uspostavi vezu s Kordunom i Banijom. Bliži zadatak armije bio je da probije neprijateljski front na sektoru Udbina, Lapac i da uništi njema ke i ustaško-domobranske snage u rajonu Gornjeg i Donjeg Lapca, na Kravskom polju i u Koreni koj kotlini i da ovlada rajonom Nebljusi na cesti Lapac-Biha . Štab 4. armije donio je odluku da težište napada bude od Lapca preko Nebljusa za Biha , koji je bio ključni položaj u dolini Une. Za djelovanjem tim pravcem angažirane su 20. i 26. dalmatinska divizijom, s tim da je 20. divizija dala 8. brigadu 26. diviziji za djelovanje na lijevoj obali Une od Vrto e prema Biha u. Postrojbe 26. divizije su imale osloboditi jako utvr enu Lapa ku dolinu, brzo izbiti i zauzeti Nebljuse. Za to je oja ana glavninom 1. tenkovske brigade i Teške motorizirane brigade. Lijevo je napadala 20. divizija prema Kamenskom, a 19. divizija na Udbinu, dok je 13. divizija išla lijevo na Ljubovo. Po dubini su angažirane 35. divizija 11. korpusa, 7. i 8. divizija 4. korpusa GŠH prema Biha u. Odnos snaga bio je u nadmo nosti 4. armije nad njema kom 373. legionarskom i 10. ustaško-domobranskom divizijom koje su branile Lapa ku kotlinu, rajon Udbina i Nebljusa i sve do Biha a. Štab njema kog 15. korpusa bio je u Ostrošcu kod Biha a, a štab 4. armije se iz Knina prebacio

u Gra ac. Vrijeme je u drugoj polovici ožujka 1945. i prvoj polovici travnja bilo pogodno za izvo enje suvremenih operacija, posebno za angažiranje borbene tehnike.

Njema ke postrojbe bile su u obrambenom operativnom rasporedu, o ekivale su naš napad, ali ga nisu ometale. Slobodnih operativnih rezervi neprijatelj nije imao, nego je tijekom operacije s Drave kod Biha a stigla njema - ka 104. lova ka divizija.

Ovakva op a zamisao, plan i grupiranje snaga predstavlja u vojno-povijesnoj znanosti klasi an primjer suvremenih kombiniranih borbenih djelovanja gdje se proboj neprijateljskog fronta ostvaruje kombiniranjem napada s fronta i iz pozadine, neprijatelj dovodi u situaciju okruženja, oduzima mu se sloboda manevriranja, paralizira svaka aktivnost i narušava sustav zapovijedanja i snabdijevanja. Osnovni smisao takvog napada se izražava istovremenim udarom po cijeloj dubini operativnog rasporeda 15. korpusa. Na dvije neprijateljske divizije - 373. legionarsku i 10. ustaško-domobransku kre e sedam divizija 4. armije (13,19, 20, 26. i 35., onda 7. i 8. iz 4. korpusa) i to etiri divizije s fronta i tri divizije iz pozadine. Preostale dvije protivni ke divizije u zapadnoj Lici su blokirane s fronta i iz pozadine od dijelova tri divizije 4. armije.

Glavne snage 4. armije bile su u prvom operativnom ešalonu, na desnom krilu armijskog rasporeda, i to tri dalmatinske najja e divizije - 19, 20. i 26. Od 13 brigada prvog ešalona u napad se angažira 12 brigada, samo jedna je u rezervi. Sve tenkovske snage stavljaju se u prvi napadni ešalon za podršku pješadije. Radi slamanja takti ke dubine neprijatelja, koriste i njegove me uprostore i greben Plješevice ubacuje se jedna brigada 20. divizije. U Lapa koj kotlini, na dva njema ka bataljuna i dijelove ustaško-domobranskih postrojbi, angažira se 16 bataljuna 26. divizije, od ega dva tenkovska i postavlja se odnos 8:1 u našu korist. Na frontu obrane jedne njema ke ete, izme u Lapca i rijeke Une, angažira se devet bataljuna iz 1. dalmatinske proleterske i li. dalmatinske brigade 26. divizije.

Štab 4. armije, u suglasnosti s GŠ Hrvatske, usuglasio je

DODATAK
skica 16

⁵ N. Ani . Beograd 1986. Snabdijevanje 4• armije, u ofenzivi u prolje e 1945. godine, ista knjiga, str. 450-460.

djelovanje iz pozadine 7. i 8. divizije 4. korpusa orijentiraju i ih prema Biha u i Korenici da se što prije spoje s glavnom 4. armije i dovedu njema ku 373. legionarsku i 10. ustaško-domobransku diviziju u okruženje i potom tu enje. Iz 4. korpusa, GŠH 34. diviziju poslao je prema Karlovcu i Sisku za osiguranje napada prema Biha u i Korenici. Planirano je osiguranje 4. korpusa djelovanjem 35. li ke divizije 11. korpusa prema Vrhovinama i Peruši u.

Borci 12. brigade ulaze u Donji Lapac, 20. ožujka 1945. g.

Prema zapovijedi štaba 4. armije u vremenu od 15. do 18.

ožujka izvršilo se pregrupiranje snaga s koncentracijske prostorije iz sjeverne Dalmacije na polazne položaje u Lici. Tako se 26. divizija iz Obrovca i Karina prebacila na prostoriju Srb - Mazin, 20. divizija oko Bruvna, 19. divizija u rajonu Lovinac - Medak, 1. tenkowska u Gra ac, a Artiljerijska brigada kod Otri a. U vremenu od 18. do 20. ožujka sve su divizije zauzele polazne položaje za napad prema gore re enom planu napada.^

Pokretanje tolikih krupnih snaga 4. armije iz sjeverne Dalmacije prema Lici, s tolikom borbenom tehnikom, od protivnika nije uznemiravano iako se najviše kretalo danju i nešto malo pod zaštitom zrakoplovstva.

b) Oslobo enje isto ne Like i Biha a

Završna ofenziva 4. armije zapo ela je 20. ožujka 1945. op im napadom za oslobo enje isto ne Like i Biha a. Napad su po ele tri dalmatinske divizije - 19, 20. i 26. i uz njih 13. primorsko-goranska divizija. Napad je po eo jednovremeno od rijeke Une pa sve do blizu Li kog Osika. Najja i udar izvela je 26. dalmatinska divizija u Lapa koj dolini, 20. dalmatinska na Plješevici i 19. dalmatinska divizija na Udbinu.

Udar 26. divizije na Gornji i Donji Lapac izveden je op im jurišom svih brigada, podržanih snažnom vatrom dva

tenkowska bataljuna iz 1. brigade i udarima topništva Artiljerijske brigade. Njema ki 384. puk 373. divizije bio je naprosto satrven na položajima od Une do Plješevice. Tijekom 20. ožujka razbijena je njema ka takti ka zona obrane i oslobo eni su Gornji i Donji Lapac, Dnopolje i otvoren put za Nebljuse. U to isto doba 20. divizija probila je njema ku obranu na Plješevici i stigla do Kamenskog. Osmo brigada 20. divizije prebacila se preko Une kod Martin Broda i lome i neprijateljsku obranu stigla ak do Vrto e. Napad 19. divizije na Udbinu bio je izrazito snažan da su ga njema ke postrojbe morale napustiti. Brigade 13. divizije u Kravskom polju razbile su njema ke posade i gonili Nijemce i ustaše preko ceste Li ki Osik-Gospi i došle u dodir sa 35. li kom divizijom koja je djelovala iz pozadine od Plitvi kih jezera. Time je 13. divizija zaštitila lijevi bok ofenzivnih snaga koje su djelovale na Plješevici i u Lapa koj dolini. Prvog dana ofenzive djelovalo je savezni ko zrakoplovstvo tuku i njema ka uporišta, prometnice i snage u povla enju.

Prvi dan ofenzive bio je prijelomni u narednim doga anjima. Njema ka takti ka zona obrane naprosto je pregažena od dalmatinskih divizija - 19, 20. i 26. Nikada do

DODATAK
skica 17

U borbi za oslobođenje Lapca 1943. artiljerici uz pomoć boraca 10. brigade izvlače po vrlo strmom bespuju bateriju 76. mm na kotu Sarajevo/1007/

tada Nijemci u Lici nisu tako snažno tužili kao 20. ožujka 1945. godine. Malo je ostalo od njemačkog 384. puka i 10. ustaško-domobranske divizije.

Štab 4. armije naredio je da se ujutro 21. ožujka nastavi ofenziva i ništa nije promijenjeno u operativnom rasporedu divizija. Nije bilo ni potrebe. Ujutro 21. ožujka ponovilo se isto kao i dan ranije. Udar topništva, zrakoplovstva i vatrom pješadije, naročito 26. divizije, kao i taktičkim manevriranjem oko Nebljusa, počeo je napad. Sabijeni na uskom prostoru dijelovi njemačke 373. i 10. ustaške divizije su opkoljeni i vrlo brzo poraženi. Nebljus je oslobođen. Preostale njemačke i ustaško-domobranske postrojbe bježe prema Bihaću. Istog dana 19. divizija je oslobodila Korenicu, a 13. i 35. divizija djelovanjem štite i dalje lijevi bok armijske ofenzivne grupacije kod Nebljusa i onda kod Bihaća. Iz pozadine djeluje 7. i 8. divizija 4. korpusa prema Bihaću. Također, 21. ožujka one su se spojile sa 19. i 26. divizijom, čime je potpuno

pokidana njemačka obrana u istočnoj Lici. Prva etapa Licko-primorske operacije bila je završena i to samo za dva dana, a po etnim operativnim planom za tu etapu predviđalo se 10 dana.

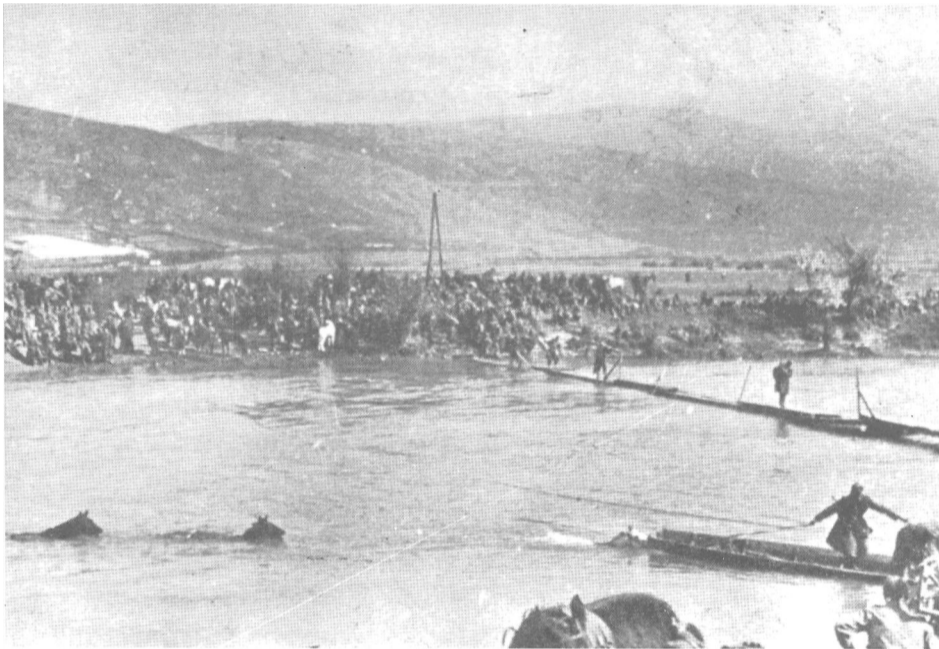
Glavne snage 4. armije došle su do vanjske obrane Bihaća kojeg se nije planiralo osvajati. Ali, kako su u Bihaćevu ulazile jedinice 104. lovačke divizije koja je dovedena s fronta na Dravi, a radi sigurnosti desnog boka 4. armije za narednu etapu Licko-primorske operacije prema Gospiću i Senju, noću 21./22. ožujka štab 4. armije donosi odluku da produži ofenzivu i oslobodi Bihać. Iako ono nije bilo predviđeno osnovnom direktivom Generalštaba JA, odluka štaba 4. armije je prihvaćena, jer

je bila razumna i korisna. Za ovaj zadatak oslobođenja Bihaća određena je odmah 26. dalmatinska divizija i 7. i 8. divizija 4. korpusa GŠH.

Direktno na Bihać ide 26. divizija s tenkovima, topništvom i zračnom podrškom. Iz pozadine na Bihać i sjevernije idu 7. i 8. divizija 4. korpusa, dok je 8. brigada 20. divizije obuhvaćala Bihać od istoka. Bihać je branila glavni na 373. legionarske i 10. ustaško-domobranske divizije. Štab 15. brdskog korpusa napustio je Ostrožac i otišao prema

Zarobljeni neprijateljski vojnici u Mišljenovcu kod Lapca, ožujak 1945.

Jedinice 4. armije prelaze Unu kod Ripa a, južno od Biha a, ožujak 1945.

Krupi. Njema ka i ustaško-domobranska vojska dugo se pripremala za obranu Biha a. Imao je tri pojasa obrane, stotine bunkera, minskih polja, sve opasano bodljikavom žicom. Sve ve e zgrade su pretvorene u bunkere, bilo na zapadnom ili isto nom dijelu grada. Most na Uni je pripremljen za rušenje. Tako je Biha sli io na jednu od najja ih utvrda što je imala njema ka vojska i vojska NDH južno od Zagreba, jer su smatrali da od Biha a realno najve u opasnost ine pravci prema Karlovcu i Zagrebu. Takva je procjena bila i realna, poglavito od kraja 1944. kada je 8. dalmatinski korpus oslobodio Knin. Imali su i podatak da GŠH priprema ofenzivu od Knina na Biha i prema Zagrebu, pa je i to djelovalo da se Biha tako pripremi za obranu.

Napad na vanjsku obranu Biha a po eo je 22. ožujka i odmah su se razvile žestoke borbe koje su

trajale danima. Nijemci i ustaše brane se gr evito, ali i napadi 26. divizije od juga i istoka, kao i 7. i 8. divizije od zapada i sjevera ne posustaju. Po njema kim i ustaškim bunkerima tu e topništvo 4. armije i savezni ki zrakoplovi, a tenkovi vode pješadiju u jurišima. Tek 24. ožujka 26. divizija je ušla u zapadni dio grada i stigla do mosta na Uni kojeg su Nijemci porušili. Tada je u isto ni dio grada stigla 104. lova ka divizija. Opkoljenom Biha u pokušali su od zapada pomo i iz rajona Gospi a 392. legionarska i 11. ustaško-domobranska divizija, ali su sprije eni djelovanjem 13, 19. i 35. divizije. Borbe se nastavljaju sve dok nije I. dalmatinska proleterska brigada nasilno prešla Unu i ušla u isto ni dio grada, a 8. kordunaška divizija zatvorila prilaze Biha u od Ostrošca. Na Grme je izbila 8. dalmatins-

ka brigada, a stigla je i 12. dalmatinska brigada. Nijemci su okruženi, ali su no u 27/28. ožujak išli u proboj uzvodno rijekom Unom. Biha je 28. ožujka slobodan,

Oslobo enjem Biha a srušena je njema ka obrana unskom dolinom. Njema ki front je probijen i razbijen, a

Prve jedinice 4. armije prodiru u Biha , ožujak 1945.

DODATAK
skica 18

Pred navalom jedinica 8. korpusa na Biha Nijemcima je jedino preostalo da dignu ruke uvis ili da se na prilazima Biha u (druga slika) grupno predaju.

borbeno djelovanje njemačke Grupe armija «E» ugroženo na crti Karlovac - Zagreb. Opasnost Zagrebu je vrebala od juga, od Bihaća, a još ne od istoka jer su tek 12. travnja krenule u ofenzivu 1., 2. i 3. armija, od Srijema preko Broda za Zagreb. Neprijatelj je od Lapca do Bihaća imao katastrofalne gubitke, najviše mrtvih na položajima obrane. Njemački 15. brdski armijski korpus je pocijepan na dva dijela. Njegov istočni dio je skoro sav nestao. Legionarska 373. divizija nije se više mogla oporaviti, ostali su samo neki njeni ostaci koji su bježali preko Karlovca prema Zidanom Mostu. Ustaško-domobranska 10. divizija se potpuno raspala. Front prema Karlovcu preuzima 4. korpus GŠ Hrvatske, a 19., 20. i 26. dalmatinska divizija počinju se prebacivati prema zapadnoj Lici, prema Gospiću. Padom Bihaća put za Zagreb je otvoren. Dalmatinske divizije - 19., 20. i 26. - masovno su izvršile svoju zadaću. Izvojevale su takvu pobjedu da se rijetko bilježi u povijesti NOR-a. Razbiti, bolje kazano uništiti dvije protivničke divizije nisu do tada ostvarili ni veći vojni sustavi Jugoslavenske armije.?

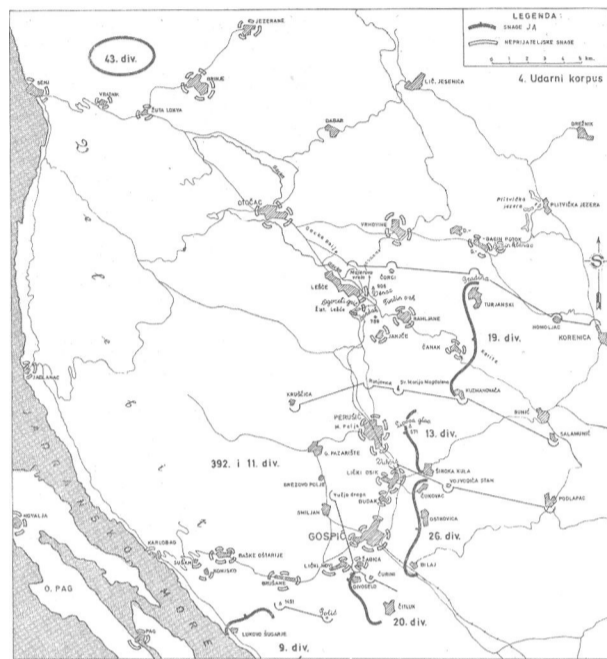
c) Oslobođenje zapadne Like, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja

Zadatak 4. armije u drugoj etapi Liko-primorske operacije bio je oslobođenje zapadne Like, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja s Kvarnerskim arhipelagom. Ovaj front

je držala 392. legionarska ili ustaško-domobranska divizija 15. korpusa i drugi samostalni sustavi. Ona je uglavnom bila raspoređena u tri grupe bez izrazitog težišta, na pravcima prema Otočcu, Gospiću i Karlobagu s posadama na Pagu i ostalim otocima Kvarnerskog arhipelaga. Taktika obrana ovog fronta bila je organizirana po istom sustavu kao i u istočnoj Lici. Najbolje utvrđena i branjena zona bila je kod Gospića, gdje su korišteni postojeći i fortifikacijski objekti koje su ranije izgradili Talijani. Jako utvrđena uporišta bila su Jablanac, Karlobag, Oštarije, Brušane, Gospić, Liki Osik, Perušić, i u Klanac.

Štab 4. armije odlučio je da u vremenu od 29. ožujka do 3. travnja izvrši pregrupiranje snaga za izvođenje druge etape Liko-primorske operacije. Na desnom krilu nalazila se 19. dalmatinska divizija s osnovnim zadatkom da zauzme Ramljane i sprječava odstupnicu iz Perušića u Gacko polje i zajedno sa 35. divizijom osigura desni armijski bok. (Ali kako je 3. travnja rasformirana 35. divizija i osnovana 1. samostalna brigada ona je ušla u sastav 13. divizije). Do 19. divizije bila je 13. divizija koja je imala napasti Perušić i sprječavati izvlačenje protivnika iz Gospića. Na Gospiću su napadale - 26. dalmatinska divizija od sjeverne strane da zauzme Liki Osik. Direktno na Gospić imala je napasti 20. dalmatinska divizija, a dijelom snaga da napadne Brušane. Deveta divizija je imala osloboditi Pag i Baške Oštarije s Karlobagom. Za

DODATAK
skica 19

Raspored jedinica 4. armije, 3. travnja 1945. Preuzeto iz U. Kostić, Oslobođenje Istre, Slovenskog primorja i Trsta 1945., Beograd, 1978.

osiguranje desnog boka djelovao je 4. hrvatski korpus, a u dubini 43. istarska divizija. Po etak napada odre en je za ujutro 4. travnja 1945.

Jedinice 1. dalmatinske brigade forsiraju rijeku Liku prilikom borbi za oslobodjenje Gospića, travnja 1945.

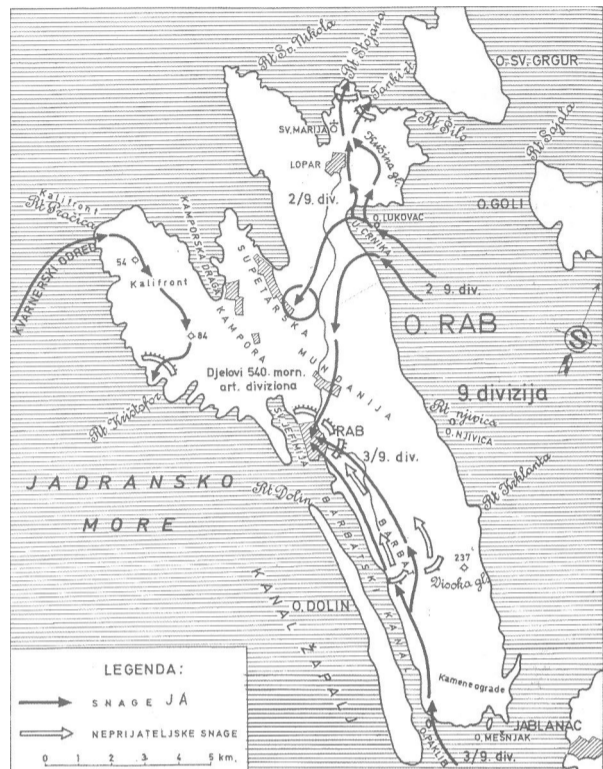
Od 29. ožujka do 3. travnja sve su armijske snage izvršile grupiranje prema gore re enom planu. Po ele su neposredne pripreme za napad. Devetnaesta divizija je, nakon snažne topni ke vatre, krenula u napad u šest sati 4. travnja i u toku dana zauzela Ramljane, Babin potok, a sutradan i Vrhovine i onda krenula prema Oto cu. U isto vrijeme kre u u napad i 13. divizija i brzo lomi otpor protivnika i osloba a Peruši . Glavnu bitku 4. travnja po ela je 26. divizija napadom od sjevera na Gospić . Prvo je zauzet Li ki Osik i potpuno uništena i zarobljena njema ko-ustaška posada. Koriste i tenkove i topništvo, uz teške borbe, 26. divizija je tijekom 4. travnja savladala protivnika i njena 1. dalmatinska proleterska brigada ušla u Gospić . Dvadeseta divizija djelovala je na Gospiću od isto ne i južne strane i slomivši njema ko-ustašku obranu iza podne ušla u Gospić . Tako su prvog dana ofenzive 20. i 26. divizija zauzeli Gospić . Ovo je prvi put da su jedinice NOV Hrvatske oslobodile Gospić . U grad je stigao štab 4. armije i tu su iz Gra aca došle i pozadinske ustanove za snabdijevanje jedinica 4. armije. Front njema ke obrane je istog dana savladan na otoku Pagu i zauzet Karlobag od 9. dalmatinske divizije i Kvarnerskog odreda mornari ke pješadije. Divizija je odmah krenula prema Jablancu kojeg je oslobodila 8. travnja, a zatim se prebacila na Rab, savladala njema ke i ustaške snage i cijeli otok bio je slobodan 12. travnja. U ovim operacijama 9. divizija pomagala je Jugoslavenska mornarica, a i dijelovi savezni kih pomorskih snaga.

Padom Gospića, štab 4. armije naredio je divizijama da nastave gonjenje razbijenog protivnika i da zauzmu Brinje i Senj. Zato je 19. divizija išla na Brinje i sa sjeverne strane približila se Senju. Brigade 26. divizije usiljeno kre u preko Žute Lokve na Senj. U armijsku rezervu u rajonu Peruši a

© Završne operacije, n.dj.str.507. N.Ani, Dvanaesta dalmatinska brigada, Supetar 1984, str. 245. Zapovjednik 392. divizije bio je general Johan Mickl, ro eni Austrijanac, oficir u austrougarskoj vojsci, bio zapovjednik puka u Rommelovoj armiji u sjevernoj Africi. Odlikovan Željeznim križem s hrastovim listom. Za njega komandant Jugoistoka, njema ki general-pukovnik Lohr kaže da je «neobi no aktivan komandant divizije» N.Ani, Dvanaesta dalmatinska brigada, n.dj.str.247.

9 Isto, str. 245-246. Pukovnik Jozef Reizinger je Austrijanac, ratovao u Poljskoj, Francuskoj i SSSR-u, tukao u bici na Sutjesci.

10 N.Ani, razgovor sa generalom Boškom Šiljegović, Beograd 15.10.1986. Magnetofonska traka kod Ani a.

Desant na otok Rab 12. travnja 1945. Preuzeto iz U. Kostić, Oslobođenje Istre, Slovenskog primorja i Trsta 1945., Beograd, 1978.

stavljena je 20. divizija, dok je 13. divizija sa 7. banijskom divizijom 4. korpusa GŠH štiti desni bok armije. Deveta divizija od Jablanca imala je krenuti obalom prema Senju.

Gonjenje protivnika se uspješno nastavlja. Ostaci 392. legionarske ili ustaško-domobranske divizije se povlače i pružaju slabiji otpor divizijama 4. armije. Šestog travnja oslobođen je Otočac i poele borbe za Senj i Ogulin. Najžeš u bitku vodila je 26. divizija za Senj, kojeg je branio njemački 847. puk 392. divizije. Kako nije imao dovoljno snaga za obranu Senja, zapovjednik 392. divizije general Johan Mickl iz Rijeke i Sušaka sakupio je nešto vojske i brodovima doveo u Senj. U to je 9. travnja poeo napad 26. divizije na Senj. Na Vratniku je probijena njemačka obrana od 12. dalmatinske brigade i krenulo se prema gradu. U to je na front Vratnika stigao general J. Mickl, ali je smrtno ranjen i nared-

nih dana umro u bolnici u Sušaku. Senj je tijekom 9. travnja bio slobodan. Zarobljen je kod uske senjske kule Nehaj od štaba 847. puka i zapovjednik pukovnik Jozef Reizinger. Nijemci se povlače iz Jablanca, ali ih je prije Senja blokirala 1. dalmatinska brigada. Veliki uspjeh postiže 19. dalmatinska divizija koja se probila sjeverno od Senja i presjekla prometnicu Senj-Novigrad. Tako je protivnička senjska grupacija okružena i onda zarobljena.

Dok se vodila bitka za Otočac - Senj došlo je do nekih nesuglasica između štaba 4. armije i Generalštaba JA. Budući da je maršal Tito otišao u Moskvu, zastupao ga je Aleksandar Ranković. Generalštab je tražio od generala Drapšina da ne nastavlja dalje napredovanje prema Rijeci i Trstu, nego da se orijentira prema Zagrebu i Novom Mestu. S tim se nije složio štab 4. armije. Komesar armije pukovnik Boško Šiljegović mi je kazao da su oni u štabu armije bili uporni i imperativno tražili da se ofenziva nastavi prema Rijeci i Trstu.¹⁰

Pošto je ovo bilo jedno od gorućih pitanja u ofenzivi 4. armije da oslobodi Istru, Trst i Slovensko primorje i prije zapadnih saveznika izbije se na Sodu, navodimo neka kazivanja tadašnjeg načelnika Operativnog odjeljenja 4. armije pukovnika Ante Tobića i on o tome kaže:

« Kada je Tito 5. travnja otišao u Moskvu zastupao ga je general Aleksandar Ranković. Tada je došlo do jednog nespo-

Jedinice 20. divizije prolaze kroz Gospić, travanj 1945.

DODATAK
skica 22

padom Senja i Ogulina divizije 4. armije nastavile su dalje gonjenje ostataka 392. legionarske i 11. ustaško-domobranske divizije. Brigade 19. divizije 13. travnja zauzele su Novi, a 16. travnja Crikvenicu. Brigade 13. divizije nakon oslobodjenja Ogulina (10.4.) krenule su prema Lokvama i Mrzlim Vodicama, gdje se angažira i 43. istarska divizija. Nakon oslobodjenja Novog i Crikvenice neprijatelj se povukao na crtu Lokve - Kraljevica. Za to vrijeme nakon oslobodjenja Senja 26. divizija se pripremala za desant na Krk, a 9. divizija bila je na Rabu u srijedu. Brigade 20. divizije na desnom armijskom boku krenule su prema Vrbovskom. Tada je u borbi poginuo zapovjednik 15. armijskog korpusa general Gustav Fehn. Uspostavljena je veza između 20. divizije i 7. slovenskog korpusa (zapovjednik Franz Poglajn) koji je u to vrijeme vodio borbe u Suhoj Krajini. Osiguranje desnog boka 4. armije preuzeo je 4. hrvatski korpus GŠ Hrvatske.

Time je Li ko-primorska operacija bila završena, a tako i prva etapa ofenzive 4. armije. Ofenziva je trajala 27 dana, a snage 4. armije su prodrle u dubinu oko 150 km. Uzme li se u obzir operativna pauza od 6 dana, tempo napada je iznosio 7 km na dan, što je za takve uvjete, karakteristike zemljišta, vojni odnos snaga i drugo, bio respektivni uspjeh, kada se zna da 4. armija nije imala motoriziranih sustava nego samo 1. tenkovsku brigadu, koje su tenkovi pratili pješake sustave. Ipak, za ovih 27 dana završeno je razbijanje i uništavanje kompletnog njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa. Glavne snage 4. armije izbile su u oblast Rijeke, sasvim spremni za prodor u Istru i prema Sotinu. Na taj način je ozbiljno ugrožena pozadina njemačke Grupe armija «C» u sjevernoj Italiji. S druge strane pojavom 4. armije u oblast Rijeke ugrožen je bok i pozadina njemačke Grupa armija «E» koja se nalazila u Slavoniji i Podravini i dalje prema Zagrebu i Ljubljani.

Bitno je sagledati poraz njemačkog 15. korpusa i s aspekta njegovog utjecaja na mjestima i položajima gdje se nalazio, a to se izražavalo jačanjem vatrene moći divizija 4. armije, posebice dalmatinskih divizija koje su činile glavnu okosnicu borbi u ofenzivi 4. armije, pobliže u Li ko-primorskoj operaciji. Jedan od glavnih razloga, osim manevra, zašto je njemački 15. brdski armijski korpus od 45.000 vojnika bio skoro potpuno uništen u Li ko-primorskoj operaciji, jer je od cijelog korpusa ostalo samo 5.000 vojnika, bio je

zbog velike vatrene moći divizija 4. armije. Za 15 dana intenzivnih borbi (zanemarujem one dane kada borbe nisu imale karakter intenzivnog borbenog djelovanja), izrađeno sam da je po njemačkom 15. korpusu bilo 868.032 artiljerijska, pješaka i raketna zrna, odnosno, na dan je bilo po 57.909 zrna, mina i granata, na sat je bilo 3.453 komada zrna ili 41 zrna u minuti, pod pretpostavkom da se borba vodila neprekidno, danju i noću.¹¹ Takvu količinu vatre teško su mogle podnijeti i dobro utvrštene njemačke postrojbe. Istovremeno, takvu količinu vatre nije ispoljila niti jedna druga armija JA u završnoj ofenzivi. Konačno, time se mjeri kvaliteta borbene jedinice u ratu, ovdje konkretno u Li ko-primorskoj operaciji divizija 4. armije.

¹⁰ A.T. Biondi, *Završne operacije*, n.dj. Str. 350.

¹¹ N. Anić, *Sposobnost i jačina 4. armije, prilog u knjizi Završne operacije za oslobodjenje Jugoslavije*, Beograd 1986.

Jedinice 9. divizije na Rabu, travnja 1945.

Borci 11. dalmatinske brigade nastupaju pred neprijateljskim položajem pred Gospićem

Pripreme za napad: tenkove jedinice 4. armije, Gospić, početak travnja 1945.

Jedinice 26. divizije u borbi za Pag, travanj 1945.

Bataljun «Garibaldi» u Senju nakon njegova oslobo enja

Neposredno nakon stoje bio zauzet Vratnik, otvara se topovska vatra po neprijatelju koji se povla i Senjskom dragom, 9. travnja 1945. g.

Talijanski borci, koji su se borili u sastavu 4. armije, iz Senja odlaze za domovinu

III.

RIJE KO-TRŠ ANSKA OPERACIJA

1. Obostrani planovi i grupiranje snaga

Rije ko-tršanska operacija počela je 16. travnja, a završila 7. svibnja 1945. To je druga i posljednja operacija u ofenzivi 4. armije.

Osnovni cilj Rije ko-tršanske operacije je bio oslobodjenje Istre i Slovenskog primorja s Trstom, izbjicanje na Sotinu i u Korušku. Operacija se odvijala u zoni Kraljevica, Lokve, Gorica, Sotina, Pula, Cres, na teritoriju u širini od 140 i dubini od 130 kilometara.

Sada je u sastavu 4. armije bilo šest divizija - 9, 13, 19, 20, 26. i 43. istarska, odnosno oko 90.000 boraca, 366 topova, 622 minobaca, 80 tenkova, samohotki i oklop-

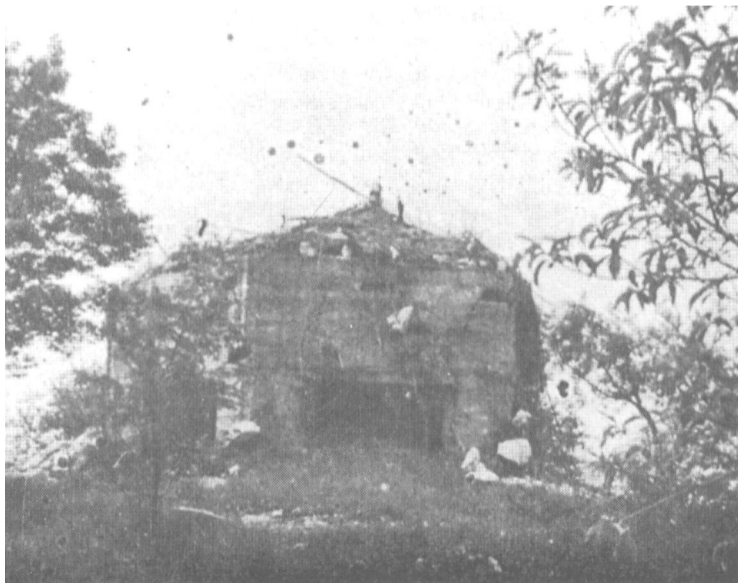
nih automobila, 35-500 pušaka i 4.184 mitraljeza i puškomitraljeza.

Poslije uspješno završenih operacija u Lici, isto nom dijelu Gorskog kotara i Hrvatskog primorja, 4. armija je sa 19. divizijom izbila pred njemačke položaje na crti Lokve-Fužine-Kraljevica. Na tim položajima neprijatelj je odlučio da upornom obranom spriječi i brzo nadiranje 4. armije prema važnim lukama Bakru, Sušaku i Rijeci, oslanjajući se na jako utvrbeni pojas na staroj jugoslavensko-talijanskoj granici i time zatvori prilaze Istri, Trstu i Slovenskom primorju.

Ispred 4. armije stajale su svježije i jake snage njemačke 97. armijskog korpusa, iz Grupe armija «C» u Italiji, a kojom je zapovijedao njemački general brdskih jedinica Ludwiger Kübler i komanda njemačke Jadranske oblasti - ukupno oko 88.000 vojnika, od čega u sastavu 97. korpusa 62.896 vojnika, 338 topova, 397 minobaca i 45 tenkova. U svom sastavu 97. njemački korpus imao je dvije operativne divizije - 188. brdsko-lovačku i 237. pješaku i više drugih manjih jedinica, kao i talijanske fašiste u 10. MAS diviziji, ustaše, etnike Dinarske divizije popa Mijića, Srpski dobrovoljački korpus, slovenske etnike i druge kvasilinge. Od ostatka poražene 392. legionarske divizije formirana je Borbena grupa «Reindl» (po imenu pukovnika Reindla, bivšeg zapovjednika 392. artiljerijskog puka). U njen sastav ušli su i preostali dijelovi iz 11. ustaško-domobranske divizije (jačine samo dva bataljuna).

Nakon poraza 15. brdskog korpusa u Lici, Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju, štab njemačke 97. armijskog korpusa, radi prihvata razbijenih snaga koje su se povlačile iz Senja, Otočca i Ogulina, a u cilju da se ne dozvoli 4. armiji da izbije u rajon Sušaka i Rijeke, iz Istre je uputio svoju 237. pješaku diviziju sa 1046. i 1048. pukom na crtu Lokve-

«Ingrid» linija: bunker na Sv. Katarini, kod Rijeke

Fužine-Kraljevica, dok je 1047. puk zadržao u Istri oko Pule.

Njemački 97. armijski korpus organizirao je tri pojasa obrane i pri tome je koristio konfiguraciju terena (vrtače, oštre visove, otkrivenost) i iznad svega fortifikacijska uređenja koja su izgrađena prije travanjskog rata 1941. na staroj jugoslavensko-talijanskoj granici.

Prvi pojas obrane neprijatelj je postavio na crti Lokve-Fužine-Kraljevica i tu rasporedio 1046. i 1048. puk s ostacima onih snaga koje su se povlačile od Senja i Ogulina. Ovim snagama zapovijeda komandant njemačke 237. pješačke divizije general-lajtnant Hans Grevenic. Drugi se pojas nalazio u širem rajonu Bakra, Grobničkog polja i Sušaka. Treći - glavni pojas, išao je od Snežnika preko Klane i dolinom rijeke Rječine do Rijeke. To je bila tzv. «Ingrid» linija, u stvari jaka bivša talijanska pogranična utvrđena u vidu stalne fortifikacije. Najjača utvrđena nalazila su se u rajonu Klane i na visovima duž desne obale Rječine, naročito sv. Katarina iznad Rijeke. Na treći glavni pojas obrane stizala je njemačka 188. brdska lovačka divizija, vrlo jaka, s četiri brdsko-lovačka puka - 901. 902. 903. i

Značajne prepreke ispred položaja na Lubanu kod Rijeke, na koje su jurisale jedinice 19. divizije

Njemačka utvrđena na Sv. Katarini, kod Rijeke, osvojeno jurišom boraca 19. divizije

904. te 1088. artiljerijski puk. Samo ova divizija brojala je oko 15.000 vojnika.

Takve jake neprijateljske snage postavljene na dubini od tri pojasa obrane, na teškom brdsko-planinskom zemljištu, raspolagale su svim uvjetima za usporavanje nastupanja 4. armije i za odbijanje njenog dolaska na Sotru prije nego što savezničke snage stignu ovamo iz Italije. Iz toga se vidi da će brigadama i divizijama 4. armije biti nametnute mnogo oštrije i krvavije borbe od onih u Lici, Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju. Sve će sada zavisiti od vještine i mudrosti u izvođenju borbenih djelovanja.

Odmah nakon pada Senja izmeću štaba 4. armije i Generalštaba vodila se prepiska oko plana budućih djelovanja. Generalštab (maršal Tito još je u Moskvi) je 14. travnja naredio štabu 4. armije da odmah nastavi energično i brzo djelovanje prodorom prema zapadu i da što prije oslobodi Istru, Trst i Slovensko primorje. Sutradan 15. travnja štab 4. armije dostavio je Generalštabu svoj plan za daljnja djelovanja. Taj plan je predviđao da se operacije produže pravcem Sušak - Trst - Gorica i preko otoka Cresa za Istru, s ubacivanjem 43. istarske divizije u pozadinu neprijatelja. Generalštab je prihvatio plan djelovanja 4. armije i 17. travnja ga je odobrio.^{11a}

^{11a} Arhiv VII, k. 63, reg.br.411.

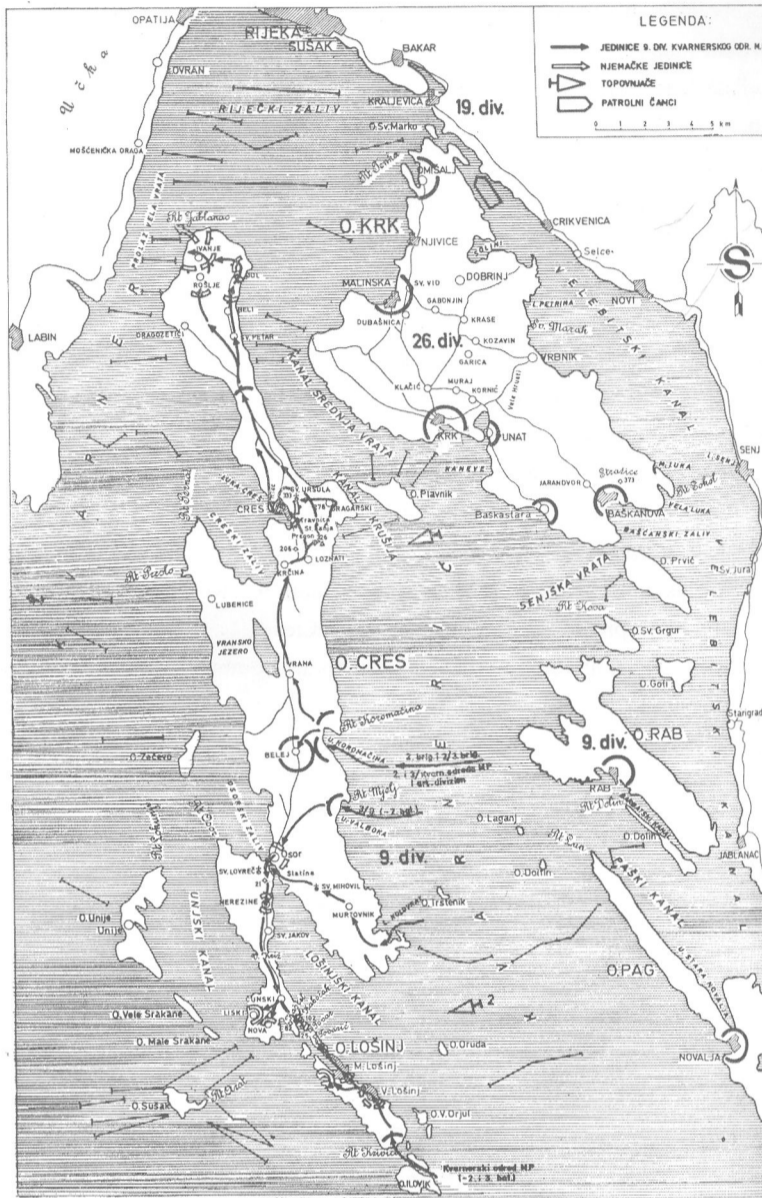

Cres i Lošinj, a osiguran je i promet Velebitskim kanalom za Crikvenicu. Na Krku je ostala 11. dalmatinska brigada, a ostale snage 26. divizije prebacile su se u rajon Crikvenice u armijsku rezervu, dok je 12. brigada u borbenom stroju s brigadama 19. divizije^{1^}.

Uve er 17. travnja štab 4. armije odluo je da u napad na glavnom pravcu angažira i 20. diviziju, naredivši joj da se prebaci u širi rajon Delnica radi angažiranja od Mrzlih Vodica, na abar i Prezid. Borbe su nastavljene 18. travnja. Brigade 43. divizije na desnom krilu krenule su prema Gornjem Jelenju kojeg su brzo oslobodile, pa se 43. divizija po ela pripremati da u po etku sa 3. istarskom brigadom prodre u Istru, u pozadinu njema kog rije kog fronta. Samo jedna brigada 13. divizije uvedena je u borbu, druge dvije su na odmoru, pa se protivnik nije brzo gonio, tako da su Nijemci zaustavili 13. diviziju na jako utvr enom Kamenjaku. Brigade 19. divizije vode cijeli dan ogor ene borbe ispred Bakra, bez nekog pomicanja fronta.

Uve er 18. travnja štab 4. armije izdao je novu zapovijed za nastavljanje ofenzive glavnim pravcem preko Rijeke za Trst. Na desnom krilu 43. divizija uspjela je 3. brigadu ubaciti u Istru, a s ostalim snagama kre e na Kamenjak, koji je uz pomo 19. divizije zauzet. Nastupilo je gonjenje Nijemaca prema Grobni kom polju, ali su kod mjesta avle zadržani. Za to vrijeme brigade 19. divizije produžavaju napad na relativno uzanom prostoru, utvr enom mnogobrojnim fortifikacijskim objektima, stalno tu eni s one strane Bakarskog zalijeva obalskim topništvom. Ipak se postupno nastupalo i do ve eri 12. dalmatinska brigada zauzela je željezni ku postaju Bakar i sela Kukuljanovo, Škrljevo i Vitoševo. Nijemci su se uporno branili i postupno povukli na crtu Vaternica - Draga.

Na kraju desnog krila 4. armije djelovala je 20. divizija

Desant i borbe na otocima Cresu i Lošnju od 20. do 22. travnja 1945.
Preuzeto iz U. Kostić Oslobodjenje Istre, Slovenskog primorja i Trsta 1945., Beograd, 1978.

koja je ovog dana izbila do Kupe i Gerova imaju i stalni dodir sa slovenskim 7. korpusom pukovnika Franza Poglajna.

Dvadeseti travanj bio je o ito vrlo žestok i prepun borbi. Zapažen uspjeh postiže 13. divizija koja je napadala prema

Narodnooslobodilački rat u Jugoslaviji, Beograd 1965, knj. II., str. 593. Završne operacije za oslobodjenje Jugoslavije 1944-1945. Beograd 1954., str. 611-625.

Grobni kom polju u pozadinu Sušaka i Rijeke. Podržani tenkovima, glavnina 6. brigade 19. divizije u toku dana odbacila je Nijemce s Grobni kog polja na desnu obalu Rjeine, iza čega su se orijentali prema Klani i stigli na staru jugoslavensko-talijansku granicu. Peta brigada 19. divizije u žestokim borbama izbila je na sjevernu stranu od Sušaka. Za to vrijeme dijelovi 6. i 14. brigade, koji su nadzirali pravce: Cavle-Jelenje, bacili su njemačke postrojbe na desnu obalu Rjeine i manjim snagama prešle Rjeinu. Savladavši otpor neprijatelja 19. divizija zauzela je Luban. Toga dana 43. divizija prešla je staru jugoslavensko-talijansku granicu i izbila u rajon Gomajca. Ubačena u Istru 3. istarska brigada ovog se dana pojavila zapadno od Kastva. Sasvim na desnom armijskom krilu, bez dodira s neprijateljem, 20. divizija izbila je do mraka pred sam Prezid.

Na lijevom armijskom krilu, na otoku Rabu, 9. divizija izvršila je pripreme za desant na otoke Cres i Lošinj. Protivnik je jako utvrdio Cres i Lošinj, rasporedio obranu na morskoj obali, dao jako topništvo obalske artiljerije. Ukupno je na Cresu i Lošinju bilo oko 1.200 njemačkih vojnika, 34 topa i 23 protuzračna oružja. Ove snage bile su raspoređene duž oba otoka. Pošto nije bilo dovoljno brodogradnog prostora, a saveznici nisu više pomagali u ratnim i desantnim brodovima, štab 9. divizije je za desant odredio samo dvije brigade i Kvarnerski odred mornaričke pješadije. Uzalud čekajući i savezniku pomoć, štab 9. divizije, u sporazumu sa štabom Jugoslavenske mornarice, odlučio se da po ne desant tijekom noći 19/20. travnja. Tijekom 20. travnja Cres i Lošinj su oslobođeni. Neprijateljska posada je skoro sva uništena, spasio se samo neki manji dio s Cresa koji se prebacio motornim čamcima u Istru^{1^}

Na krajnje desnom armijskom rasporedu od 17. do 20. travnja slovenski 7. korpus (15. i 18. divizija) vodio je borbe s etnicima i manjim njemačkim snagama oko Kočevskog roga. Po dubini desnog armijskog boka aktivno je djelovao 4. korpus GŠ Hrvatske na crti Ogulin-Generalski stol i sve do Cazina i Ostrošca kod Bihaća.

Izbijanjem armijskog centra, kojeg su činile 19. dalmatinska divizija i 12. dalmatinska brigada stigle su na Rjeinu i pred samu Rijeku i Sušak. Desno krilo bilo je na sektoru Gomanjca, a lijevo na Cresu i Lošinju. Stvoreni su povoljni uvjeti za izvršenje glavnog zadatka 4. armije djelovanjem Rijeku - Trst. Ipak, smatra se da se dosta dugo

zadržala glavna snaga 4. armije tijekom ovih borbi u kojima je izgubila 4 dana - 17, 18, 19. i 20. travnja. Prigovor je i u angažiranju snaga, jer, po mišljenju kritičara, nije trebalo 26. diviziju slati na Krk, budući da otuda nije bilo opasnosti za lijevi bok borbenog rasporeda armije¹⁵ Problem je bio i u daljnjem angažiranju saveznčkih snaga u desantiranju s 9. divizijom na Cres i Lošinj, o čemu kasnije više. Pokretanje 20. divizije malo je zakasnilo. Ona je trebala brže djelovati na desnom armijskom krilu, a ne samo čekati i vezivati za slovenski 7. korpus kod Kočevja. Ovo se naglašava tim više što je na crti bojišnice još bila sama 237. njemačka divizija i Borbena grupa «Reindl», a glavna snaga 97. armijskog korpusa - 188. divizija - nalazila se daleko od Trsta i zapadnije. Druge protivničke snage - etnici popačujući a, srbijanski etnici Jevčevića, talijanski fašisti, ostaci poraženih ustaša i domobrana nisu činili neku valjanu i respektivnu snagu, jer se njih tuklo iz pokreta.

Veliko je značenje imalo ubacivanje 3. istarske brigade u Istri u pozadinu njemačkog fronta na crti Rijeka-Kastav-Klana-Ilirska Bistrica, gdje će uskoro doći i cijela 43. divizija. Bilo bi od koristi da se o tome ranije razmišljalo i da se pokrenula cijela 43. divizija iza riječkog fronta, u Istru, u pozadinu njemačkog 97. korpusa. Taj se problem nametnuo i zbog toga što nikoga nema u Istri osim manjih partizanskih sustava. Nema niti jedne veće postrojbe 4. armije iza riječkog fronta, kako je bilo u Liku-primorskoj operaciji, gdje se protivnik tukao i s fronta i iz pozadine i odmah stavljao u stanje okruženja. Ovako se, kako je tekla prva etapa Riječko-tršanske operacije, svodilo na frontalno potiskivanje protivnika i sabijanje na kraju crtu, i to na fortifikacijski najjaču u utvrđenu zonu od Rijeke, preko Klane na Ilirsku Bisticu. Moglo se očekivati da će se s Trnovskog gvozda (iznad Vipavske doline) ranije pokrenuti slovenski 9. korpus (zapovjednik pukovnik Jože Borštnar) u pozadinu njemačkog 97. korpusa, što bi bilo od velike koristi u ofenzivi 4. armije. Posljedice ovih propusta dosta će se očitovati kada po ne druga etapa Riječko-tršanske operacije.

Narodnooslobodilački rat u Jugoslaviji, str. 595-

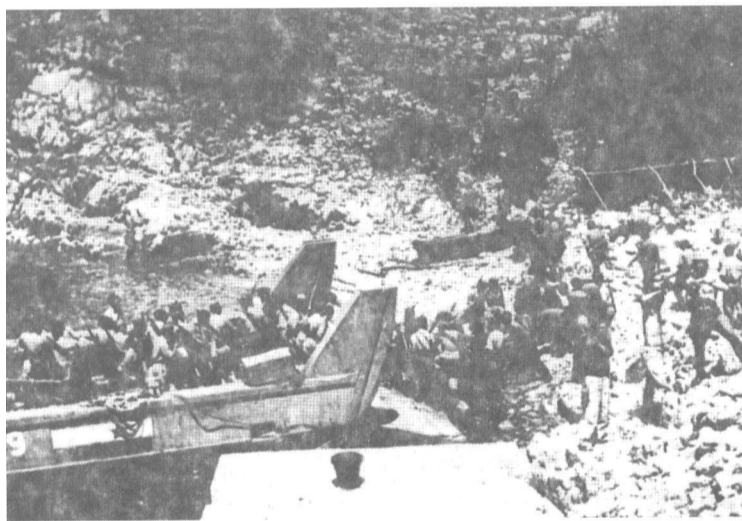
Petar Babi, Dalmatinska 19. divizija u završnim operacijama, prilog u knjizi Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije, Beograd 1986, Knj. 9. str. 400.

Po završetku borbi za Krk, borci u stroju za jelo

Desantni brod Jugoslavenske mornarice iskrcava jedinice na isto nu obalu Istre

Borci Kvarnerskog odreda na otoku Lošinju, travnja 1945. Ukcavanje na desantne brodove, Rab, 20. travnja 1945.

3. Saveznici uskratili pomoć i podršku 4. armiji

Kao jedan od mnogih izvora snabdijevanja i podrške 4. armiji za vrijeme njene ofenzive, isticana je pomoć zapadnih saveznika. O tome se dosta govorilo za vrijeme posjete Beogradu vrhovnog zapovjednika saveznih snaga u Sredozemlju, feldmaršala sir Harolda Alexandera prilikom razgovora s maršalom Josipom Brozom Titom 21. i 24. veljače 1945. Odmah nakon dolaska u Italiju, 28. veljače, feldmaršal Alexander javio je na čelniku Imperijalnog generalštaba, pored ostalog i stajalište da je «Jugoslavenima vrijedno pomoći, da se bore ograničenim sredstvima da bi istjerali Nijemce iz svoje zemlje...»¹⁶. Maršal Tito je 4. travnja javio feldmaršalu Alexanderu da 4. armija na ishrani ima oko 60.000 boraca i da treba 3.000 tona materijala. Međutim, već 10. travnja britanska vojna misija u Beogradu saopćila je Generalštabu JA odluku britanske vlade da se smanjuju isporuke hrane za oružane snage Demokratske Federativne Jugoslavije, o čemu je odmah izviješten maršal Tito koji se od 5. do 20. travnja nalazio u Moskvi. Do ovoga je došlo kada je predsjednik britanske vlade Winston Churchill 10. ožujka naložio ministru vanjskih poslova Antonyju Edenu «da razmotri potrebu upućivanja ratnih sredstava Jugoslaviji, da se prekine s isporukama oružja, pružanjem pomoći i slanjem namirnica...»¹⁷. Finale cijelog ovog slučaja oko snabdijevanja 4. armije, koja se sa svojim divizijama nalazila na vratima Istre i Slovenskog primorja, bilo je pismo koje je W. Churchill poslao Kombiniranom štabu na čelnika generalštabova, u kojem stoji: «U svezi nezadovoljavajućeg stava koji je nedavno pokazao maršal Tito i njegove nezahvalnosti za znatnu pomoć koju smo mi pružili njegovim snagama, smatram da je sada došlo vrijeme da se prekine s pomoćima koje smo mi do sada davali. Dobar izgovor trebalo bi nam dati, na kome bi se zasnivala ova promjena politike i jedan postupan plan za njegovo izvršenje...»¹⁸.

Glavni razlog, prema tome, zbog čega je Velika Britanija obustavila vojne isporuke 4. armiji, bio je političke prirode, a ima i vojnih konotacija. Trebalo je nam sve namjerno usporiti nastupanje 4. armije da bi saveznike snage iz sjeverne Italije, prije 4. armije, stigle u Slovensko primorje i Istru, i da

se tako sankcionira podrška Italiji, a time i britanski interesi u ovom dijelu Europe.

Za to vrijeme situacija s ishranom 4. armije bila je krajnje kritična. Štab armije, 21. travnja, obavijestio je Generalštab JA da raspolaže hranom samo do 25. travnja i traži da se ona isporuči što prije. U Generalštabu JA su, međim su obaviješteni od saveznika da im se uskraćuje pomoć, poduzeli mjere za snabdijevanje hranom 4. armije i o tome obavijestili štab 4. armije da se se zrakoplovima iz Zemuna na aerodrom u Zemunik kod Zadra staviti na raspoloženje 4. armiji 2.310 tona, što je uz strogo ekonomiziranje bilo dovoljno za podmirenje potreba stalno narastajućeg brojnog stanja 4. armije. Iz Zemuna je hrana prebacivana britanskim transportnim zrakoplovima po 12 vagona dnevno, a prijem je organizirao Glavni štab Hrvatske.

Zahvaljujući tome 4. armija imala je 28. travnja rezerve hrane u armijskoj bazi za 14 dana, a goriva samo za osam dana. Najkritičnije je bilo 5. svibnja, kada je u armijskoj bazi ostalo hrane samo za šest dana, a goriva za dva dana. Međutim, kako je Generalštab stalno slao 4. armiji nova sredstva, to se situacija poboljšala, bez obzira na povećan broj ljudstva, jer se moralo hraniti i 25.000 zarobljenika, tako da je 8. svibnja baza 4. armije imala zalihe hrane za 16 dana, a goriva za šest dana. S obzirom da su 7. svibnja borbe na frontu 4. armije prestale, snabdijevanje se, potom, postupno normaliziralo, tako da britanski pritisak otkazivanjem snabdijevanja 4. armije nije dao ono što su oni očekivali. Problemi snabdijevanja 4. armije nisu zaustavili njeno borbeno djelovanje.²⁰

Zbog istih razloga prestala su pomaganja saveznika u zračnoj podršci i u ratnom brodovlju. Međutim u posljednje zračne podrške 4. armije bile su 20. travnja kada su zrakoplovi 1. i 2. eskadrile NOVJ iz Zemunika tukli njemačke položaje kod Sušaka. Baš onda kada je zračna pomoć bila najpotrebnija, a to je od 3. do 6. svibnja, kada se njemački 97. korpus nalazio u povlačenju iz Rijeke za Ilirsku Bisticu, i skoro se sav našao na prometnici Rupe - Ilirska Bistrica,

¹⁶ Arhiv VII, k.8, reg. Br. 30/2

¹⁷ Arhiv VII, k. 17 A, reg. br. 1-3.

¹⁸ Arhiv VII, k. 316, reg. br. 5/2.

Isto

²⁰ Arhiv VII,K.316, reg. br. 512.

savezničkih zrakoplova nije više bilo nad bojišnicom rije kog fronta²¹.

Naime, zračna podrška jedinica 4. armije u Rije ko-tršanskoj operaciji ispoljavala se kao i ranije u izvištanju prometnica, napadima na neprijateljske utvrđene položaje i u bombardiranju topničkih vatrenih položaja. O daljnjem djelovanju savezničkog zrakoplovstva komesar 4. armije Boško Šiljegovi kazuje: «U tijeku operacije 1. i 2. eskadrila izvršile su ukupno 160 avio-polijetanja. Njihova djelovanja, međutim, završena su znatno prije završetka ofenzive 4. armije (26. odnosno 28. travnja), jer komanda 281. vinga BAF nije više davala zadatke našim eskadrilama. To je učinjeno zbog političkih razloga. Zapadni saveznici nisu željeli da naše jedinice same, bez njihovog učestvovanja, oslobode Istru, Slovensko primorje i Trst. Zbog neaktivnosti savezničkog zrakoplovstva maršal Tito je 6. svibnja naredio na elniku Generalštaba da ubuduće ne traži sudjelovanje savezničkog zrakoplovstva, a od feldmaršala Alexandera je zatražio da saveznici zrakoplovi obustave svako nadlijetanje zone operacija JA...»^{21 a}

Savezničko ratno brodovlje također je otkazalo pomoć 9. diviziji i Kvarnerskom odredu mornarice koje pješadije kada su se iskrcavali na Cres i Lošinj, pa i kasnije na istu obalu Istre.²²

4. Druga - završna etapa Rije ko-tršanske operacije - oslobodjenje Istre, Trsta i Slovenskog primorja

a) Situacija, zamisao i obostrano grupiranje snaga

U vrijeme kada je 4. armija od Senja nastupala i stigla do Sušaka i stare jugoslavensko-talijanske granice (10-20. travnja) Crvena je armija oslobodila Marasku, upala u Austriju i 13. travnja oslobodila Beču. Na jugoslavenskom frontu 6. travnja oslobodeno je Sarajevo, a 12. travnja poeo je proboj Srijemskog i Dravskog fronta. Preko Vinkovaca i Slavenskog Broda nastupala je 1. armija, a od Osijeka i Virovitice 3. armija. Oni su, najviše potiskivajući i njemačke snage, nastupali Posavinom i Podravinom prema

Zagrebu i Varaždinu. Druga armija je 14. travnja oslobodila Doboju, a 3. armija Osijek. Njemačka grupacija iz Grupe armija «E» i «F» povlačila se prema zapadu u namjeri da se izvuku iz Jugoslavije.

Za stanje i uopće za buduće djelovanje 4. armije bila je bitna situacija u Italiji. S crte Bologne, 10. travnja 1945. krenule su u posljednju ofenzivu savezničke snage. Težište je bilo na desnom krilu kod britanske 8. armije, a to je duž talijanske jadranske obale na pravcu Ferrara-Padova-Venecija u nakani da se preko Trsta i Udina probiju u Austriju. Na tom pravcu su angažirana četiri korpusa: britanski 5. i 13., američki 2. i 4. i poljski 2. korpus ili ukupno 15 divizija. Iz toga se vidi da su saveznici u Italiji grupiranjem snaga jako izrazili želju da se što prije pojave na području Trst-Soča-Gorica. U ofenzivi su tek 22. travnja stigli na desnu obalu rijeke Po. Otpor Nijemaca je slabio uz ostalo i zbog toga što su tekli pregovori o separatnom primirju s anglo-američkim snagama u Italiji. Himler je ovlastio obergruppenfurhera Karla Volfa da stupi u vezu sa zapadnim saveznicima u Italiji i potraži rješenje u separatnom primirju. Wolf je još od ljeta 1944. preko Vatikana i kardinala Šustera u Milanu pokušavao nagovoriti talijanske partizane da malo umjerenije pokazuju svoj otpor. Saveznicima je postalo jasno da se s Volфом može pregovarati. Po etkom ožujka 1945. u Zürichu je došlo do razgovora između Volfa i Alena Dalasa, šefa američke obavještajne službe u Švicarskoj. I pored protivljenja Moskve, i izvjestan otpor Washingtona, pregovori su nastavljeni. Naime, veliki su se saveznici još po etkom 1942. godine dogovorili da niti jedna od članica Antifašističke koalicije ne smije stvarati separatno primirje, nego da se ima od država sila osovine tražiti bezuvjetna kapitulacija, što je učinjeno s Italijom 8. rujna 1943. Međutim, u Italiji su saveznici prekršili dogovor i 29. travnja 1945. u Caserti, blizu Napulja, potpisali separatno primirje. Njemački zapovjednik Jugozapada, feldmaršal Kesserling 2. svibnja dao je svoju zvanu suglasnost. Time je rat u Italiji

²¹ Nikola Anić, *Dvanaesta dalmatinska brigada*, n.dj.str., 263-287.

^{21a} Boško Šiljegović, prilog u knjizi *Završne operacije za oslobodjenje Jugoslavije*, Beograd, 1986, knj. 9, str. 347.

²² Josip Černi, *Djelovanje Jugoslavenske mornarice i sadejstvo sa 4. armijom na primorskom krilu*, prilog u knjizi *Završne operacije za oslobodjenje Jugoslavije*, Beograd 1986, knj. 9., str. 472-477.

DODATAK
skica 24

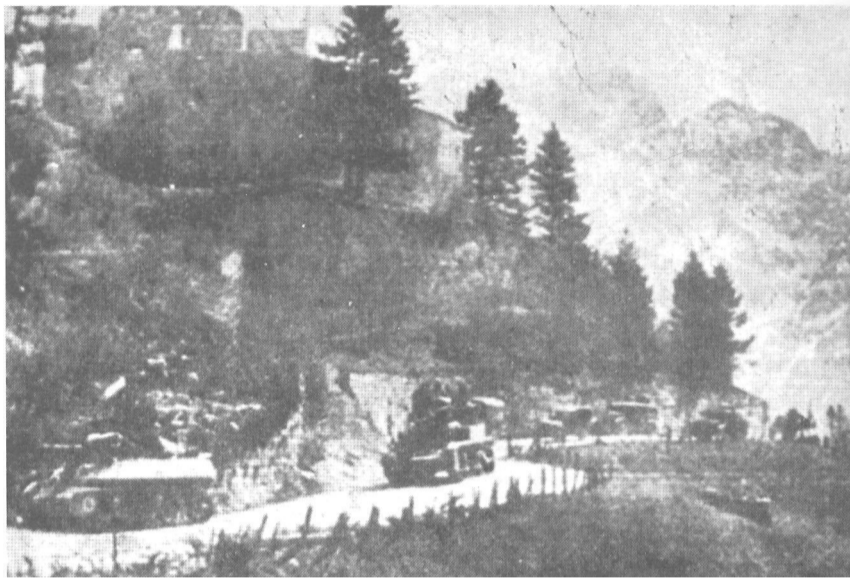
237. divizije, tenkovskih, artiljerijskih, policijskih, ustaških i talijanskih fašističkih vojnika, oko 3.000 vojnika i 40 topova, dominirali su topovi velikog kalibra obalske artiljerije. Dalje prema Kukuljanu bila je glavnina njemačke 237. divizije (bez 1047. puka koji se nalazio prema Puli). Na odsjeku Kukuljani, Klana, južne padine Snežnika nalazio se jedan bataljun 15. policijskog puka u grupnom rasporedu. U toku 20. travnja na ovaj odsjek poela je pristizati njemačka 188. brdska divizija.

Ispred ovih njemačkih snaga stajale su 19., 13. i 43. divizija, dok se 26. divizija još nalazila u armijskoj rezervi kod Crikvenice. Treća brigada 43. divizije nalazila se u pozadini 97. korpusa orijentirana prema Kastvu i Rijeci.

Opća situacija je nalagala da se odmah po našem napadom i u skladu sa zapovijedi maršala Tita brzo djelovati prema Trstu, ali s težištem na sektoru Klana, a prema Podgradu i Trstu. Manevar bojničkim grupacijama bio je dobro zamišljen, ali ga nije bilo moguće odmah ostvariti, jer su snage još bile daleko za izvođenje ovog manevra, naročito 20. divizija, a problema je imala i 9. divizija na Cresu i Lošinj, tako da se nije mogla brzo prebaciti na istočno obalu Istre.

b) Bitka za Klanu i Rijeku

Bitka za Klanu i Rijeku poela je 20. a završila 30. travnja 1945. U početku najteži zadatak imala je 19. dalmatinska divizija. Ona je trebala osloboditi Sušak, onda Rijeku i od juga podići i Klani. Ispred Sušaka, na zapadnoj obali Martinšćice, i na visu sv. Ana, nalazili su se u bunkerima jako utvrbeni dijelovi njemačke 237. divizije. Tijekom cijelog dana 20. travnja vršena je obostrana vatra, a napad je poela 12. brigada tijekom noći i 20/21. travnja. Nakon teške borbe 12. brigada se probila u Sušak i, uz potporu 5. brigade 19. divizije, koja je dolazila sa sjevera, oslobodile su Sušak. Tada su prednji dijelovi 12. brigade iz pokreta prešli Rječinu, upali u grad Rijeku i stigli do nebodera, tj. do centra Rijeke. Dalje se nije moglo, jer su Nijemci intervenirali rezervama i vratili preko Rječine dijelove 12. brigade, stalno tu eni

Jedinice 1. tenkovske brigade u pokretu prema Klani, travanj 1945.

topovskom vatrom s visav sv. Katarine iznad Rijeke. Narod u Sušaku sav se sklonio u željeznički tunel, jer je sa sv. Katarine neprestano padala snažna vatra po Sušaku. Front se stabilizirao na Rječini između Sušaka, sv. Katarine, Trsata i Rijeke. Nakon toga se iz Sušaka povlači 12. brigada i odlazi u sastav svoje 26. divizije koja se pokrenula prema Grobnoj polju.²⁷

Ostale snage 19. divizije - 6. i 14. brigada 21. travnja kreću za osvajanje Lubana i sv. Katarine, ali ih i pored snažne topničke potpore nisu mogli osvojiti. Neprijatelj je davao žilav otpor. U Rijeku se sa sjeverne strane nije moglo upasti. Žilav je bio otpor Nijemaca. Zato štab 19. divizije donosi odluku da obustavi frontalni napad i da glavninu prebaci južno od Klane. S ovom odlukom štaba 19. divizije složio se i štab 4. armije. Prema kazivanju komesara 19. divizije generala Petra Babića «front na Rječini i Rijeci predstavljao je pravi pakao. Napadi i protunapadi smjenjivali su se paklenom žestinom. Nijemci su dovlačili novu pojačanja, zatvarali breše prodora naših snaga, vršili protunapade, borili se bespoštedno. Borba je bila tvrda i uporna, uz obostrano velike gubitke. Poseban je problem zadavala njemačka artiljerija. Nemilice su zasipali svaku stopu naših položaja...»²⁸.

DODATAK
skica 25

Prema Klanu 13. primorsko-goranska divizija krenula je u op i napad 21. travnja. Najprije je protjeran neprijatelj isto no od ceste Klana-Rijeka, a onda su se sve snage 13. divizije koncentrirale da osvoje Klanu, u emu su uspjeli. Ali, tada su u rajon Klane po eli pristizati dijelovi 188. brdske divizije. Napad je izvršio 903. puk 188. divizije i uspio je povratiti Klanu. Front je tu stao, bar te no i 21/22. travnja.

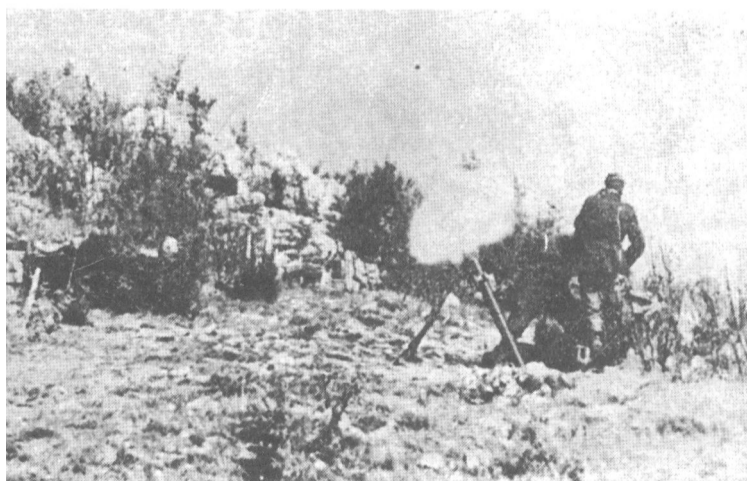
U rajonu Gomanjce u napad je išla 1. istarska brigada 43. divizije. Naišla je na snažan njema ki otpor i nije se usp-jela probiti kroz njema ki front. Istarska 3. brigada ve je djelovala na cesti i na željezni koj pruži zapadno od Kastva.

Na desnom krilu 20. divizija produžila je nastupanje prema Prezidu, razbivši ispred sebe grupu etnika. Pored 20. divizije bio je slovenski 7. korpus. Desni bok 4. armije štiti je 4. korpus GŠH na cesti Generalski Stol-Ogulin-Vrbovsko.

Ne znaju i da u rajonu Klane pristize glavnina njema ke 188. brdske divizije, štab 4. armije naredio je da se idu eg dana - 22. travnja produži s ofenzivom. U rajon Grobni kog polja stigla je kompletna 26. divizija, a li. korpus (13. i 43. divizija) imao je po svaku cijenu ovladati Klanom. Po zapovijedi Generalštaba 23- travnja rasformiran je štab 11. korpusa, a njegove 13. i 43. divizija stavljene su pod zapovi-jed štaba 4. armije.

Borbe na cijelom frontu 4. armije nastavljene su 22. travnja. U rajonu Gomenjce Nijemci su napali 1. brigadu 43. divizije, razvile su se žestoke borbe bez nekih naro itih pom-icanja fronta. Lijevo je 13. divizija obnovila napad na Klanu,

Borba za Klanu. Minobaca i 12. brigade u djelovanju, 25. travnja 1945.

ali bez uspjeha. Žestoke borbe trajale su cijeli dan. Pretpostavljaju i da e 13. divizija osloboditi i držati Klanu, 19. divizija šalje dvije brigade južno od Klane, da od sjevera upadnu u Rijeku. Napadnuto je i jako njema ko uporište na Lubanu, ali uzalud. Brigade 26. divizije koncentrirale su se u Grobni kom polju.

Ovim je bitka kod Klane i Rijeke drugog dana prošla bez nekih uspjeha 4. armije. U štab 4. armije stiglo je iz Generalštaba nare enje da 4. armija oja a desno krilo i svakako zauzme Ilirsku Bisticu. Na osnovi toga, i vlastite procjene, štab 4. armije odlu io je da 20. diviziju oja a tenkovima i artiljerijom, da zauzme Mašun, onda Ilirsku Bisticu pa Šent Peter (Pivka) i pripremi se za upad prema Trstu. Devetu diviziju štab 4. armije šalje s Cresa i Lošinja u Istru, na odsjek Lovran-Moš enica, iza ega dio snaga šalje prema Lovranu i Opatiji, a glavninom preko Buzeta za Trst. Na desnom boku 7. korpus djeluje pravcem Ko evje-Ljubljana, a 29. hercegova ka divizija prema Postojni i Ljubljani. Nare eno je slovenskom 9. korpusu (30. i 31. slovenska divizija) da se angažira na crti Trst-Trži (Monfalcone)-Gorica radi izolacije Trsta sa zapada. Ova odluka štaba 4. armije nije se mogla odmah sprovesti, jer desnokrila 20. divizija još nije glavninom stigla u Prezid, a 9. divizija još nije bila prikupila desantna sredstva. Da se ne bi gubilo vrijeme, štab 4. armije je 22. travnja naredio 26. diviziji da, zajedno sa 13. divizijom, ponovno oslobode Klanu, zatim da nastavi nastupanje Klana-Lipa-Šapjane i Podgrad. Brigade 13. divizije se rokiraju u desno dobivši zada u da zauzmu Ilirsku Bisticu. Dvadeseta divizija trebala je nastaviti nadiranje pravcem Prezid-Mašun-Knežak. S lakim naoružanjem 43. divizija trebala se prebaciti kroz njema ki raspored u Istru i prema Trstu, a 9. divizija iskrcati se na isto nu obalu Istre im to transportne mogu nosti budu dozvolile.

U toku 23. travnja 4. armija vršila je pregrupiranje snaga. Na desnom krilu 20. divizija izbila je na Mašun i izne-nadila Nijemce. Nasuprot tome njema ke snage kod Klane 23. travnja pokušale su preuzeti inicijativu i napali su 1. brigadu 43. divizije. Ova se brigada tijekom no i 23/24.

Petar Babi , Dalmatinska 19. divizija u završnim operacija, prilog u knjizi, Završne operacije za oslob oenje Jugoslavije, Beograd 1986, knj. 9., str. 394-402.

travnja prebacila u Istru. Trinaesta divizija trebala se rokirati u desno i dok je čekala smjenu od 26. divizije bila je napadnuta s pravca Klane. Tijekom dana, 23. travnja, 26. divizija preuzela je položaje 13. divizije i pripremala napad na Klanu, koji je trebao poći 24. travnja ujutro u šest sati. Ovim je završena prva etapa bitke kod Klane i Rijeke. Front se ništa bitno nije izmijenio, sudarile su se glavne snage 4. armije s glavninom njemačkog 97. armijskog korpusa. Težište borbe sada se bitno je pomaklo na 26. dalmatinskoj diviziji, najjačoj u 4. armiji, a pokrenuto je i djelovanje na krilima 4. armije za djelovanje prema Trstu.

Bitka za Klanu, njen prijelomni i glavni dio započeo je 24. travnja i trajao je skoro sve do 30. travnja. To je ujedno bitka i jedna od posljednjih velikih bitaka koje su se vodile na jugoslavenskom ratištu tijekom NOR-a.

Glavna bitka za Klanu počela je ujutro 24. travnja kada je u napad na Klanu krenula 26. dalmatinska divizija (1., 11. i 12. dalmatinska i 3. prekomorska brigada, oko 11.000 boraca). Desno od nje je napadala 13. primorsko-goranska, a lijevu na obuhvat Rijeke 19. dalmatinska divizija. Glavno težište borbe prema tome je na dalmatinskim divizijama. O napadu 26. divizije na Klanu od 24. do 27. travnja, njen ratni komesar general Fabjan Trgo, kazuje: «Pod zaštitom mraka, a na osnovi divizijske zapovijedi (komandant general-major Božo Božovi, komesar major (Fabjan Trgo), no u 23/24. travnja 1. dalmatinska i 3. prekomorska posjete su polazne položaje i ujutro krenule u napad. U štabu divizije se ocijenilo da pred frontom nema više od 1.500 njemačkih vojnika. Međutim, kad im su brigade krenule u napad naišle su na žilav otpor njemačkih jedinica.. Utvrdilo se daje u širi prostor Klane stigla njemačka 188. brdska divizija. Njeno prisustvo je ukazivalo da je zapovjednik njemačkog 97. korpusa riješio odlučno braniti dobro utvrđene položaje između Snežnika i Jadranskog mora i da na taj način pod svaku cijenu sprječava prodor 4. armije prema Trstu i Istri.. Sada su se i s jedne i druge strane našle jedna prema drugoj dvije najjače divizije - 26. divizija 4. armije i 188. divizija 97. korpusa. Zato će njihova međusobna borba poprimiti karakter sudara elom na elu dvije ofenzivne divizije, što će biti specifičnost u odnosu na

Druga etapa 3. bataljuna 11. brigade prima zadatak za napad u pravcu Pliša kod Klane, 29. travnja 1945.

napadna djelovanja ostalih divizija 4. armije.. S obzirom na žilav otpor neprijatelja na frontu, 25. travnja iz rezerve smo u borbu ubacili 12. dalmatinsku brigadu. Tijekom 25. travnja sve tri brigade postigle su izvjestan uspjeh, zauzevši nekoliko dominantnih položaja u rajonu Klane. Najveći uspjeh divizije bio je u tome što je ona svojim djelovanjima 25. travnja onemogućila protunapad njemačke 188. divizije.. Njemačkoj 188. diviziji nametnute su obrambene borbe, što je bilo suprotno zamisli i planu zapovjednika 97. korpusa - prodor u Grobni ko polje i dalje, ka Bakarskom zaljevu.. U zoru 26. travnja, podržani jakom artiljerijom 188. divizija izvršila je protunapad i potisnula naše brigade gotovo sa svih prethodnih dana zauzetih položaja. Iza podne 26. travnja prelazi u protunapad 26. divizija, da povрати izgubljene položaje, ali u tome nije uspjela. Tijekom noći 26.127. travanj njemačka 188. divizija prelazi u novi napad, ali nije postigla željene uspjehe, a gubici su bili veliki. Njemačka 188. divizija nije uspjela da probije front 26. divizije kod Klane. Sutradan, 27. travnja u protunapad kreće 26. divizija i povratnici su skoro svi izgubljeni položaji.. »²⁹.

Napadu 26. divizije pomagala je desno od nje 13. divizija, ali nije ni ona probila njemačke položaje, vodila je teške borbe, najviše na mjestu fronta. Lijevo od 26. divizije napad

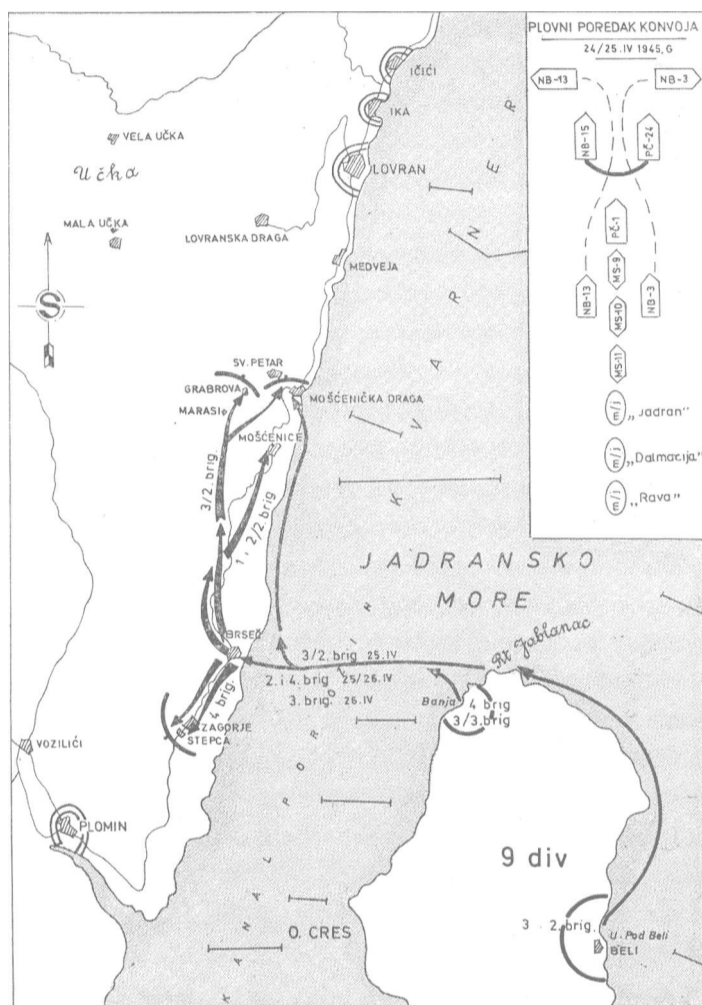
Fabjan Trgo, Uloga 26. dalmatinske divizije u slamanju njemačkog 97. armijskog korpusa, prilog u knjizi Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije, Beograd 1986. knj. 9., str. 394-410.

je izvela 19. dalmatinska divizija. Da bi iznenadila 19. diviziju njemačka 237. divizija napala je 14. brigadu 19. divizije kod Lubana i prodrla do Grobnika, ali su odba eni na desnu obalu Rje ine.. Zbog aktivnosti protivnika na Rje ini i situacije kod Klane, 19. divizija je odustala od obuhvata Rijeke sa sjevera i zaposjela obranu Rje ine.

Na desnom armijskom krilu 20. divizija vršila je izvi anje prema Šent Peteru i Ilirskoj Bistrici. Za to vrijeme 43. divizija se probijala u pozadinu njema kog fronta orijentirnog prema Trstu.

Na lijevom armijskom krilu 9. divizija se od 25. do 27. travnja iskrcala na obalu Istre i obrazovala mostobran kod Brse a i Moš eni ke Drage. O tome, zapovjednik 9. divizije admiral Ljubo Truta kazuje: «..Odmah po prebacivanju prvih dijelova, dio snaga 9. divizije upu en je k Lovranu i I i ima, dok je drugi dio snaga proširio mostobran i krenuo prema Labinu.. Prema rije kom frontu krenula je 2. dalmatinska proleter-ska brigada koja je 26. travnja napala u le a nje-ma ke snage i oslobodila Lovran. Sutradan im se iskrcala 3. dalmatinska brigada upu ena je preko Velike i Male U ke.. Tako je 9. divizija nakon izne-nadnog desanta oslobodila i vrsto držala

DODATAK
skica 26

Desant 9. divizije u istu nu Istru od 24./25. do 26. travnja 1945. g.
Preuzeto iz U. Kostić, Oslobo enje Istre, Slovenskog primorja i Trsta 1945.,
Beograd, 1978.

Koncentracija snaga Pomorske komande sjevernog Jadrana i 9. divizije na otoku
Cresu pred iskrcavanje u Istru, travnja 1945.

topografski najja e objekte i time osigurala djelovanje od Lovrana i Opatije k Rijeci, onda preko Labina za Buzet i Trst, i prema Puli. U ovakvom rasporedu i na ovim zadacima diviz-iju je zateklo nare enje Vrhovnog komandanta maršala Tita da se krene k Trstu..»³⁰.

Tijekom 27. travnja u Crikvenicu je iz Beograda, preko Zemunika i Zadra, stigao na elnik Generalštaba JA general Arso Jovanovi u namjeri da vidi što se to doga a na rije kom frontu i zašto ve nije 4. armija u Trstu. Sastanku je,

³⁰ Admiral Ljubo Truta, Za oslobo enje 7Ysta, Prilog u knjizi, Završne operacije., n.dj. Beograd 1986, knj. 9. str. 422-428.

osim zapovjednika 4. armije generala Petra Drapšina i komesara pukovnika Boška Božovića, kao i načelnika štaba pukovnika Ante Toni Bioića, bio i zapovjednik 26. divizije general Božo Božović. Prema kazivanju Boška Siljegovića i Ante Bioića na tom sastanku dogodio se nemili događaj. General Arso Jovanović napao je zapovjednika 26. divizije Božu Božovića i rekao mu da mu divizija ne valja jer da ne može savladati tisu u njemačkih vojnika koji se nalaze ispred njega». To je naljutilo Božovića i pošli su posezati pištolje³¹. Ispred 26. divizije kod Klane nalazilo se skoro 8.000 do 10.000 njemačkih vojnika 188. divizije. To ne podatak nije imalo obavještajno odjeljenje 4. armije,

pa je i na tom sastanku naredeno da se nastavi proboj njemačkog fronta od Snežnika do mora, s težištem na pravcu Klana-Podgrad-Trst.

U cilju objedinjavanja zapovijedanja na jugoslavenskom ratištu njemačka Vrhovna komanda podinila je (25. travnja) štabu Grupe armija «E» 97. korpus koji je prije bio pod Grupom armija «C» u Italiji. Istog dana štab Grupe armija «E», boje i se prodora 4. armije u rajon Ljubljane, zapovjedio je 97. korpusu da bezuvjetno drži Rijeku i riječki front privremeno sve raspoložive snage. U unutrašnjosti Istre i Slovenskog primorja ostavio je samo manji broj jedinica. U takvoj situaciji započela je nova etapa bitke za Klanu i Rijeku.

Prateći situaciju na frontu 4. armije i situaciju u sjevernoj Italiji, gdje su savezničke snage skoro bez otpora gonile neprijatelja i za nekoliko dana mogle stići i u Trst, u Beogradu se u Generalštabu shvatilo pravo stanje zašto je 4. armija stala na riječkom frontu, pa je informiran Vrhovni komandant J.B. Tito koji je ponovno potencirao djelovanje krilnih snaga prema Trstu. Na osnovi toga je Generalštab sačinio direktivu koju je potpisao maršal Tito i odmah je dostavljena, 27. travnja 1945. štabu 4. armije. U toj depeši stoji:

PC-43 «Naprijed» u završnim operacijama prilikom iskrcavanja mornaričke pješadije kod Plomina, travnja 1945

«Prvo, naredili smo Glavnom štabu Hrvatske da uputi 8. diviziju pravcem Brod-Cabar-Lož. Ova je divizija služiti za osiguranje vašeg boka sa sjevera i stavlja se pod vašu komandu. Drugo, na vašem sjevernom krilu potrebno je da stvorite grupu sastava 20. 29. i 13. divizija i da njome bezobzirno nadirete opim pravcem Lož-Trst. Treće, južna grupa, sastava 9. 19. i 26. divizija, treba da energično napadne Rijeku i ako bi otpor bio suviše jak i borba se zategla, onda energično nadirete opim pravcem Klana-Trst, a za blokadu Rijeke ostavite jednu diviziju, koja treba istovremeno da vam štiti bok ove grupe. Četvrto, neposredno oko Trsta rasporedite 43. diviziju i 30. i 31. slovensku diviziju 9. korpusa, s tim da ve sada otpočnu uvodne borbe za Trst.»³²

Ovo Titovo naredenje nedvosmisleno je još jedanput ukazivalo na Trst kao glavni objekt oslobođenja 4. armije i potrebu da se što prije grad zauzme prije dolaska zapadnih saveznika i bez obzira na situaciju na riječkom frontu. Međutim, i u ovoj direktivi Generalštaba ima prizvuka o

³¹ Razgovor generalom A.T. Bioića, Beograd, 15. I. 1985.

³² Arhiv VII.k. 47- reg.br. 1-1.

DODATAK
skica 27

proboju fronta na sektoru Klane te da se djeluje od Klane na Trst, što se i događati narednih dana. U skladu s gornjim navedenim za neposredni napad na Trst, štab armije je donio odluku da desnokrilnu napadnu kolonu formiraju 20. divizija u prvom ešalonu, 29. divizija u drugom, a 8. divizija da osigurava njihov bok. Ova kolona će nadirati prema Trstu ne vode i računati o svom lijevom boku prema Rijeci i ne zadržavaju i se oko neprijateljskih uporišta. Lijevu napadnu kolonu obrazovat će 9. divizija (bez 2. proleterske), koja će također najkraćim pravcem nadirati ka Trstu. Na riječkom frontu će 13. 26. i 19. divizija vezivati neprijatelja u cilju njegova okruženja i uništenja. Uvodne borbe za Trst vodit će 9. slovenski korpus i 43. istarska divizija. Posebna narednja dostavljena su jedinicama tijekom noći 27/28. travanj.

Na desnom krilu, 28. travnja 20. divizija produžila je napad i najprije oslobodila Ilirsku Bisticu, onda presjela prometnicu Bistrica-Postojna, stigla do Šent Petra i upala u Postojnu. Ovim je probijen njemački front, a stizanjem na crtu Postojna-Šent Peter- Bistrica i Jelšane stvoreni su povoljni uvjeti za brzo nadiranje prema Trstu. Također 28. travnja 43. divizija pošto se probila u njemačku pozadinu, a po armijskoj zapovijedi, krenula je prema Trstu. Brigade 29. divizije stigle su na područje Prezid - Brod na Kupi. Trinaesta divizija toga dana srećivala je jedinice, ali se i pomakla prema armijskoj zapovijedi. Ona je smijenila u Ilirskoj Bistrici jedinice 20. divizije.

Na centralnom dijelu riječkog fronta i dalje se angažirala 26. dalmatinska divizija, o čemu njen ratni komesar Fabjan Trgo piše: *«Dvadeset osmog travnja komandanti naše (26.) i njemačke (188.) divizije odredili su ponovno svojim jedinicama gotovo iste zadatke: 26. divizija, povratiti izgubljene položaje i probiti se u pravcu zapada.. Njemačka 118. divizija, probiti front kod Klane i nastojati prodrijeti u Grobni ko polje. U skladu s postavljenim zadacima na sektoru Klane nastavljene su borbe s naizmjeničnim napadima i kontranapadima..Dvadeset devetog travnja izjutra 26. divizija je sa sve tri brigade otpočela opći napad na cijelom frontu. Nakon trosatne borbe brigade su na jurišu zauzele više dominantnih položaja kod Klane, likvidirale niz bunkera, natjerale neprijatelja na povlačenje i dijelom jedinica upale u Klanu. Neprijateljski front je probijen. Po svemu sudeći, general Kübler je tada odustao od namjere da upornim napadima probije front 26. divizije.*

Međutim, u momentu kada je trebalo najviše iskoristiti uspjeh u proboju neprijateljske fronte, štab armije je naredio da se zbog ojačanja 20. divizije od 26. divizije izuzme 3. brdski motorizirani artiljerijski divizion i 3. tenkovski bataljun. Time je znatno oslabljena borbena moć divizije ije su brigade u višednevnim borbama kod Klane bile premorene i imale osjetne gubitke..»³³. U takvoj situaciji «štab 26. divizije imao je namjeru da i 30. travnja produži napadom kako bi potpuno razbio front 188. divizije, ali u to je stiglo narednje Štaba armije o novim zadacima 26. divizije..»³⁴.

Na riječkom frontu 19. divizija je aktivno djelovala po njemačkim položajima na desnoj obali Rječine, ali nije postigla zapažene rezultate. Deveta divizija, koja se prebaćenim snagama orijentirala prema Opatiji i Rijeci, zauzela je Opatiju i izbila na crtu Volosko. Lijeva kolona je krenula prema Labinu kojeg je oslobodila, a onda je zauzela i rudnik Rašu, koji neprijatelj nije dospio porušiti. Toga dana uvečer, 28. travnja štab 4. armije je zapovjedio 9. diviziji da glavnim snagama odmah krene prema Trstu. Štab 9. divizije 2. dalmatinsku brigadu poslao je prema Matulju, a ostalim snagama kreće preko Buzeta prema Trstu.

Na desnom armijskom krilu jedinice slovenskog 7. korpusa (pod inženjerskom 25. travnja štabu 4. armije) držali su front prema Kočevskoj rijeci, a 4. hrvatski korpus, nakon odlaska 8. divizije u sastav 4. armije, izvršio je pregrupiranje snaga pa je 7. i 34. diviziju postavio na crti od Vukmirovića do Bosiljeva, štiteći i dubinu operativnog rasporeda 4. armije. Deveti slovenski korpus je 28. travnja Trnovskog gozda u pripremanju za nastupanje prema Trstu i Solinu.

Uslijed presijecanja neprijateljske odstupnice ka Postojni i Ljubljani, 28. travnja, zapovjednik 97. korpusa tražio je od zapovjednika Grupe armija «E» da ponovno razmotri svoje prethodno narednje po kome se Rijeka trebala bezuvjetno braniti. Međutim, zapovjednik Grupe armija «E», smatrao je da bi prijevremenim napuštanjem Rijeke 4. armija dobila

³³ Fabjan Trgo, *Uloga 26. dalmatinske divizije, u dj. str. 409. U borbi za Klanu, od 24. do 29. travnja 1945. godine 26. divizija je imala 166. poginulih, 540 ranjenih i 14• nestalih, a neprijatelj 544- poginulih i samo 5 zarobljenih. Arhiv VII, k. 3111A, reg. br. 29-717 \ 29/7.*

³⁴ Fabjan Trgo, *Uloga 26. dalmatinske divizije., n.prilog, u knjizi Završne operacije za osloboćenje Jugoslavije, Beograd 1986, knj. 9. str. 389.*

operativnu slobodu, što bi, prema njegovom mišljenju, znao predstavljati opasnost za trupe u Hrvatskoj. Zato je ostao pri svom ranijem naređenju da se 97. korpus ograniči na držanje Rijeke, a u slučaju potrebe da tamo organizira kružnu obranu. On je vjerovao da će štab 34. armijskog korpusa, koji je oko 25. travnja stigao u Ljubljanu i kome je trebalo da se podigne 7. SS divizija «Prinz Eugen», u slučaju potrebe moći da deblokira 97. korpus. Ali uslijed događanja u Slavoniji i Podravini 7. SS divizija zadržana je na rijeci Ilovi ispred 1. armije, a zatim je poslana 91. armijskom korpusu u Karlovac. Tako je 97. korpus prepušten svojoj sudbini.³⁵

Bitka kod Klane, prema gore rečenim djelovanjima, bila je do 30. travnja završena. Kod Klane ne može biti armijsko težište grupiranja glavnih snaga. Sada se može biti na desnom i lijevom krilu 4. armije, a osnovni cilj osloboditi Trsta i izbjicanje na Soču. Istina, Klana nije zauzeta i za nju se još vodi borbi, kao i za Rijeku i Ilirsku Bisticu po etkom svibnja 1945. godine.

Glavni razlog zbog čega 4. armija, tijekom desetodnevnih krvavih i teških borbi, nije zauzela Klanu i Rijeku, leži, uz ostalo, u činjenici što za 4. armiju nije bio povoljan odnos snaga, a nije bilo svrsishodno i grupiranje divizija. Otuda, ne samo što je 97. njemački korpus bio prejak za uništenje, nego što su njemačke snage sjele na jako utvrđenu borbenu crtu bojišnice, kao i što su držale snage na teškom topografskom zemljištu nepogodnom za tehniku 4. armije. Ne može se mimoći i činjenica da su pukove 188. divizije (901, 902, 903, 904. pješački i 1088. artiljerijski) činili mlada godišta iz Hitlerjungenda, starosti od 20-24. godine života.³⁶ Oni do tada u borbama nisu imali zapaženijih gubitaka.

Bitka kod Klane i Rijeke nosi obilježje frontalnog djelovanja, dosta slično onome na Srijemskom frontu koji je držala 1. armija. Konačno Srijemski front i Klana dva su krvava događaja kojih je rijetko bilo u NOR-u.

U Riječko-tršanskoj operaciji, tj. i u bitci kod Klane, najveći je problem bio u manevru uporabe snage. General Rade Hamović, načelnik Operativne uprave Generalštaba JA, kaže da je «u Beogradu sugerirao generalu Drapšinu da se približavanjem rijeke kojim frontom orijentira na krilne manevre, da zauzme i utvrđenu zonu Sušak-Klana i onda nastavi prema Trstu

Borci 26. divizije marširaju prema Klani, travanj 1945.

i Soču.³⁷ Međutim, vidjeli smo da je skoro 10 dana vođena frontalna borba ili bolje kazano bio je to frontalni sudar glavnih snaga 4. armije i 97. njemačkog korpusa. U bitci kod Klane glavne borbe su vodile dalmatinske divizije, najviše 19. i 26. dalmatinska, zbog čega su imali i najveće gubitke.

c) Oslobođenje Trsta, Istre i Slovenskog primorja

Za oslobodjenje Trsta, Istre i Slovenskog primorja front 4. armije 29. travnja bio je dobro postavljen. Na desnom armijskom krilu 20. dalmatinska divizija probila je njemačke položaje na Snežniku, zauzela Ilirsku Bisticu i Jelšane, presjekla prometnicu Ilirska Bistrica-Knežak-Postojna, zauzela Šent Peter i upala u Postojnu razbivši pred sobom njemačke postrojbe, etnike, bjelogardijce, Mussolinijeve fašiste i druge. Put za Trst bio je otvoren. Na lijevom armijskom krilu 9. dalmatinska divizija uspostavila je široki mostobran na istočnoj obali Istre, stigla do blizu Kastva, zauzela Učku, Labin i Rašu i otvorila put za Trst i Pulu. U središnjici riječkog fronta, prema Rijeci i Klani nalazile su se dvije dalmatinske divizije - 19. i 26., a desno od njih 13. primorsko-goranska

³⁵ Završne operacije za oslobodjenje Jugoslavije 1944-1945., Beograd 1957. str. 644-645.

³⁶ Zbornik NOR-a, tom XII, knj. 4., str. 831, 839, 840, 860.

³⁷ To je autoru kazao general R. Hamović, Beograd, 15.01.1985.

Tenkovske jedinice N O V nastupaju kroz Istru u travnju 1945.

divizija. Desni bok 4. armije bio je siguran djelovanjem 7. slovenskog i 4. hrvatskog korpusa. Iza rijeke kog fronta nalazila se 43. istarska divizija, a u dubini 30. i 31. slovenska divizija 9. korpusa ja ine 7.751 boraca ukupno u korpusu koji je 27. travnja stavljen pod zapovijed 4. armije³⁸. Težište djelovanja 4. armije usmjereno je prema Trstu, uz obvezno vrstovezivanje 97. njema kog korpusa na frontu Rijeka-Klana-Jelšane. Operativna dubina 97. korpusa dosegala je do

So e, gdje se nalazila crta razgraničenja između njemačke Grupe armija «E» u Hrvatskoj i Sloveniji i Grupe armija «C» u Italiji. Njemački 97. armijski korpus imao je operativnu

U brigadama slovenskog 9. korpusa bilo je samo 1761 boraca. Tako 19. slovenska brigada ima samo 171 boraca, a 18. brigada 197 boraca. Zdravko Klanjšek, Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske (1943.-1945-), Ljubljana 1999. str., 414.

zonu na sjeveru Gorica-Vipavska dolina, na zapadu So a, na jugu Istra s Pulom i onda na istoku rije ki front. Težište, glavno grupiranje njema kog 97. armijskog korpusa i dalje je ostalo na rije kom frontu: Rijeka, Klana, Jelšane. Ovu su grupaciju na rije kom frontu inile 188. brdsko-lova ka i 237. pješa ka divizija, Borbena grupa «Rijeka» i Borbena grupa «Reindl». U ovoj je grupaciji i dalje prisutna glavina njema kih vojnika, ali ima hrvatskih legionara iz 392. divizije, ustaša i domobrana iz 11. ustaško-domobranske divizije kao i Mussolinijevih fašista iz 10. MAS divizije⁴⁰ mornari kih sustava, topništvo obalske artiljerije, itd. Iza njih, zapadnije, prema Trstu, So i i Puli bio je od operativnih sustava samo 1047. puk 237. divizije. Ostalo je šarolika masa vojske slabije borbene vrijednosti. Zapadno od So e prema Udinama bila je njema ka 7. gozda ka divizija i 24. SS brigada kraških lovaca.

U podru ju Trsta, na odsjeku koje se protezao od poluotoka Milje do uš a So e, nalazili su se 1. bataljun 902. lova kog puka i 1. divizion 1088. artiljerijskog puka 188. divizije (poluotok Milje), a u Trstu 313. mornari ki tvr avski bataljun i nekoliko flotila ratne mornarice. U Op inama je bio štab 901. lova kog puka, 30. tvr avski pionirski bataljun i dijelovi 1048. pionirskog bataljuna. U predgra u Trsta oko Barkovlja bio je 2. bataljun 901. lova kog puka. Od Sosljana do So e bio je 509. bataljun za osiguranje. Osim ovih jedinica u Trstu i Op inama bilo je mnogo mornari kih i kopnenih sustava koji su formirali više alarmnih jedinica za obranu pojedinih uporišta. Na obalskom pojasu nalazili su se 626. divizion mornari ke artiljerije, 730. i 821. protuzračni artiljerijski divizion, 1109. obalski artiljerijski divizion i 9. divizion Mussolinijevih fašista. U Gorici je bio 10. SS. policijski puk, a u Postojni 904. regrutni bataljun. Na tom prostoru nalazila su se i etiri oklopna vlaka i jedan teški artiljerijski divizion 280 mm montiran na željezni kom vagonu, i jedna baterija 320 mm. U središnjem dijelu Istre, oko Pazina, nalazila se Borbena grupa «Fekl» sastava 499. lova ki i 1218. bataljun za osiguranje. Uporišta Pore i Rovinj držala je njema ka mornarica. Pulu i okolicu držao je 1. bataljun 1047. puka i 8. baterija 237. artiljerijskog divizona i drugi artiljerijski i mornari ki sustavi. U Vipavskoj dolini bili su srbijanski etnici Jevdjevi a i kninski popa uji a. Spominju se etnici ka Dinarska divizija i njeni Li ki, Bosanski i Dalmatinski korpus⁴¹, ali su bježali preko So e.

Jedinice 4. armije, koje su bile određene da oslobode Trst, Istru i Slovensko primorje, nalazile su se na dostignutim crtama fronta od prethodnog dana, kako smo ranije kazali.

Štab 4. armije izdao je 29. travnja op u zapovijed za napad na Trst, prema kojoj su jedinice dobile sljedeće zadatke:

«Desnokrilna operativna grupa (20. divizija, oja ana sa tri tenkovska bataljuna, motoriziranim i protutenkovskim divizionom, 29. i 43. divizija): da nadire op im pravcem Ilirska Bistrica-Diva a-Trst, i to: 20. divizija pravcem Knežak-Trst, sa zadatkom da obuhvati Trst sa sjevera i sjeveroistoka, a njena brzopokretna grupa, obrazovana od tenkova motorizirane pješadije i artiljerije, da prodire ispred nje i što prije upadne u Trst. Pravcem Postojna-Nabrežina imala je nastupati 29. divizija sa zadatkom da osigura 20. diviziju, a jednu brigadu da zadrži na prostori Prezid-Stari Trg do dolaska 8. divizije 4. hrvatskog korpusa. Istarska 43. divizija da se što prije prikupi u rajonu Kozine radi napada na Trst od istoka.»

Srednja operativna grupa (13. 19. i 26. divizija i jedna brigada 9. divizije) da okruži neprijatelja na rije kom frontu, a 11. brigada 26. divizije da ostane u Ilirskoj Bistrici i aktivno djeluje u pravcu Podgrada (kasnije da orijentira k Trstu).

Lijeva operativna grupa (9. divizija bez jedne brigade, Kvarnerski odred mornari ko-desantne pješadije i Istarski partizanski odred) da nadire pravcem Lovran-Trst, sa zadatkom da upadne u Trst s jugoistoka, a Kvarnerski i Istarski odred oslobode Istru s Pulom.

9. slovenski korpus (30. i 31. divizija, a talijanska partizanska divizija «Garibaldi Natisone» ve se prebacila u Bijelu krajinu da sa dostignute crte što prije do e na prostori sjeverozapadno od Trsta, a zatim, po izbijanju 20. divizije na tu prostori ju, usmjeri djelovanje u pravcu rijeke So e i Gorice»⁴¹

Pojedine odredbe ove zapovijedi saopćene su jedinicama još prethodnog dana, kada je naredno 7. korpusu da preuzme nastupanje op im pravcem Stari Trg-Ko evje-

Deseta MAS divizija Mussolinijevih fašista imala je oko 6.000 vojnika. Bila je dijelom na rije kom frontu, po Istri i Slovenskom primorju. Zbornik NOR-a, knj.4, str. 774-799, 802-844. Nikola Anić, *Njemačka vojska u Hrvatskoj 1941-1945*, Zagreb, 2002. str. 157,212.

40 Zdrauko Klanjšček, n.dj.str., 423.

41 Oslobodilački rat naroda Jugoslavije (1941-1945), Beograd 1965. knj. II, str.609-610.

Ribnica-Ljubljana s ciljem da osigura desni armijski bok i oslobodi Ljubljanu. Tako je 4. armija 29. travnja 1945. poela koncentrirano nastupanje prema Trstu.

U gradu Trstu od 1941. djelovala je Osvobodilna fronta, a 1. kolovoza 1944. osnovana je Komanda mjesta Trst koja je pripremala oslobodilački ustanak od slovenskih i talijanskih antifašista. Do 27. travnja 1945. u gradu je sve bilo pripremljeno za ustanak. Sutradan, 28. travnja, štab 9. korpusa poslao je Komandi mjesta Trst depešu u kojoj stoji: «jedinice 4. armije i 9. korpusa približavaju se gradu. U najkraćem satu pripremite se za ustanak. Po nite sa ustankom.»⁴². Grad je bio podijeljen na sektore, a svaki sektor imao je svoje ustanike i jedinice i zapovjednu strukturu. Nijemci su u gradu vlast predali tršanskom Komitetu nacionalnog oslobođenja, kojega su postrojbe bila podrška njemačkoj vojsci.⁴³

Radi posebne važnosti 20. divizije u njen štab stigao je 28. travnja oko 23,00 sata komandant i komesar 4. armije general Petar Drapšin i pukovnik Boško Šiljegović i saopćili im gore rečeni zadatak. O tome zapovjednik 20. divizije admiral Bogdan Pecoti kazuje: «Taj zadatak potpuno nas je iznenadio, ne samo zato što to nismo očekivali nego što nam se u tom času činilo nesvršishodnim. Smatrali smo naime, da se mora i može brzo razrađivati s neprijateljem u rajonu Rijeke, pa zatim nastaviti preko Istre, ka Trstu i So. Na sreću

Borac 20. divizije u borbi za oslobodjenje Trsta, 1. svibnja 1945.

pokazalo se da mi nismo bili u pravu. Tu bi zasigurno potrošili vrijeme, koje je Anglo-amerikancima trebalo da prije nas zauzmu Trst i veći dio Istre i Slouenskog primorja. General Drapšin nam je zato omogućio da iznesemo naše nedoumice u vezi sa dobivenim zadatkom. Tijekom razgovora general Drapšin je rekao: Tito je veoma zainteresiran za uspješno izvršenje vašeg zadatka. Još u veljači, kada me je postavio za komandanta 4. armije saopćio mi je osnovnu namjenu i zadatak armije i na kraju je, remizirajući ga, naglasio vaš krajnji cilj zauzimanje i oslobodjenje Trsta. Eto, taj astan povijesni zadatak vama je namijenjen, da ga s drugim angažiranim jedinicama hrabro ispunite, u što ne sumnjamo komesar i ja.»⁴⁴,

Admiral Bogdan Pecoti kazuje da su od štaba 4. armije dobili za pojačanje 11. dalmatinsku brigadu 26. divizije, 10. hercegovačku brigadu 29. divizije, dva tenkovska bataljuna - 2. i 4. iz 1. tenkovske brigade, s dvije baterije protutenkovskih topova i dvije inženjerske, te iz armijske Artiljerijske brigade 3. brdsku bateriju 3. motoriziranog divizionu i 4. bateriju 6. protutenkovskog divizionu, ukupno oko 18.000 boraca, u što je uračunato i brojno stanje brigada 20. divizije. Zatim da su imali 40 topovskih cijevi, 35 tenkova i samohotki tipa «Scherman» s topom 105 mm, oko 100 minobaca i 12 protuzračnih topova. On tvrdi da ispred njegove operativne grupe i oko Trsta nije bilo više od 15.000 protivničkih vojnika, pa kaže: «To je bila garancija da riješimo pitanje Trsta prije dolaska savezničkih snaga s one strane So. Oni su još bili na crti rijeke Adige, udaljeni od Trsta 200-250 km, dok smo mi bili na 30-40 km od Trsta, a pred sobom, sve do crte obrane grada Trsta, nismo imali veći broj protivničkih snaga. Prema tome, sve operativne prednosti i u odnosu na neprijatelja i u odnosu na saveznike bile su na našoj strani.»⁴⁵.

Borbe za Trst su počele 29. travnja i trajale do 3. svibnja. I u njima je glavnu i presudnu ulogu odigrati dalmatinske divizije - 9. i 20. uz pripomoć dijelova 43. istarske, 29. hercegovačke, 30. slovenske i postrojbi ustanika Komande mjesta Trst (cijene se u njima činile oko 500 pušaka).

⁴² Zdrauko Klanjšek, n.dj. Str. 428-429.

⁴³ Isto, str. 430. Klanjšek tvrdi da je u Trstu pod Komandom mjesta bilo 7.500 boraca antifašista Slovenaca i Talijana, str. 449.

⁴⁴ Bogdan Pecoti, Kako je oslobođen Trst, prilog u knjizi Završne operacije za oslobodjenje Jugoslavije, Beograd 1986. knj.9.,str. 410-422.

⁴⁵ Završne operacije za oslobodjenje Jugoslavije Knj.9. str. 415.

Podilaženje jedinica 9. korpusa i 4. armije Trstu 29. travnja 1945. g.
Preuzeto iz U. Kostić Oslobodjenje Istre, Slovenskog primorja i Trsta 1945-, Beograd, 1978.

U napad je prva krenula ojačana 20. dalmatinska divizija. Prema kazivanju zapovjednika admirala Bogdana Pecotića «u nastupnom maršu prema Trstu odlučili smo da krenemo u dvije kolone. Desnu kolonu činile su 9. brigada ojačana 4. tenkovskim bataljunom i dvije baterije topova. Ona kreće 29. travnja iz Šent Petera prema Divači. Lijevu kolonu obrazuje 8. i 10. brigada, ojačane 2. tenkovskim bataljunom i

četiri baterije topova. Oni kreću u pravcu Ribnica-Škofje. Išlo se usiljenim maršom, uz angažiranje svih raspoloživih vozila, kako bi što prije izbili pred Trst. U jedinicama je stvoreno takvo raspoloženje kao da idemo na neku svečanost, a ne u teške borbe koje su nas očekivale oko i u samom Trstu. Već iz podne desna kolona je stigla do Divače, iznenadila protivnika i zauzela Divaču. S nama je bio komesar armije pukovnik

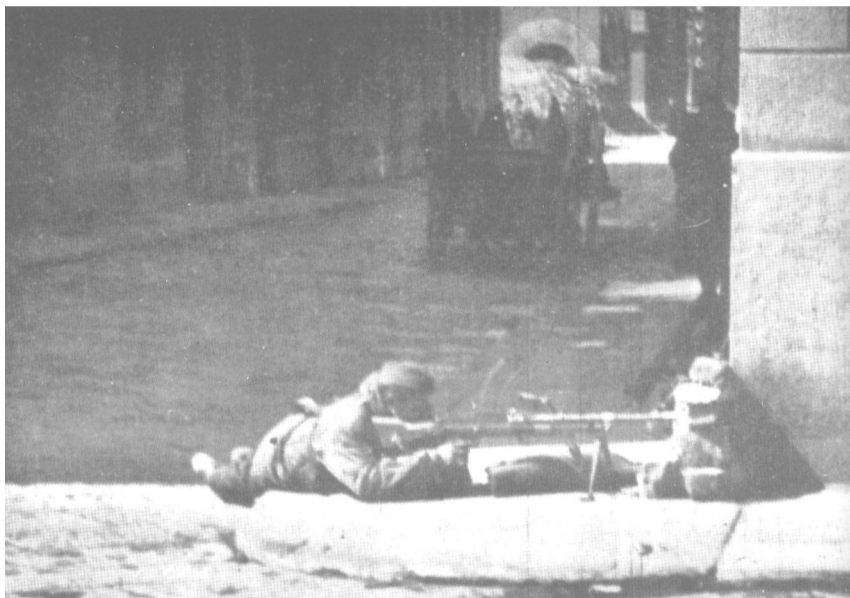
Boško Šiljegović .. Iz Diva e krenulo se na Sežanu i Bazovicu zajedni kim djelovanjem desne i lijeve kolone.. Ujutro rano 30. travnja kre e se u odlučan napad na ključne položaje obrane Trsta. Desna kolona nastupa od Opina koje smo blokirali sa 30. divizijom, a lijeva ide na Bazovicu. Po eo je op i juriš na jako utvrđeno njemačko uporište u Bazovici. Tri uzastopna su bila juriša, tako da je Bazovica tri puta padala iz ruku u ruke. Tijekom dana Bazovica je zauzeta. Napad desne kolone 30. travnja na Opinu nije uspio i onda smo grad blokirali i krenuli prema Trstu, gdje su započele neposredne borbe u gradu.»⁴⁶

DODATAK
skica 28

S Trnavskog gozda 29. travnja kre u 30. i 31. slovenska divizija 9. korpusa. Jedinice 30. divizije orijentirane su prema Trstu, a 31. divizija za Tržić i Goricu, na So u. Budu i da su u Vipavskoj dolini porazile srpske etnike i Rupnikove postrojbe, svaka divizija je krenula svom zadatku. Na Krasu im se pridružila i 2. brigada Narodne obrane. Dio snaga 30. divizije krenuo je prema Opinama gdje se spojio s dijelovima 20. dalmatinske divizije, ostatak je izbio od zapadne strane pred sam grad. Presjeka je prometnica Trst-Gorica i Trst-Tržić, pa je grad s te strane zatvoren. Jedinice 31. divizije s Krasa su krenule 30. travnja i ušle u Tržić (Monfalcone), a onda su ušle u Goricu. Zapadno od Tržića a 31. divizija spojila se sa 2. novozelandskom divizijom 1. svibnja iza podne.⁴⁷

Lijevo od 20. dalmatinske divizije bile su jedinice 43. istarske divizije. Tijekom 29. travnja brigade 43. divizije snažnim napadom na njemačku posadu u Markovšini, koju su savladali, krenuli su na Trst stupivši u vezu sa 9. i 20. divizijom.

Južna operativna grupa, koju su činile 9. dalmatinska divizija, Kvarnerski odred mornaričke pješadije, krenula je od Učke i Labina na Trst. Prema planu štaba 9. divizije 2. dalmatinska proleterska brigada krenula je od Opatije prema riječkom frontu, stigla do Matulja i stavila se pod zapovijed 19. dalmatinske divizije. Prema Puli išao je Kvarnerski odred mornaričke pješadije i Istarski partizanski

10. brigada 20. divizije u borbi za Tribunal u Trstu 1. svibnja 1945.

odred. Ratni zapovjednik 9. divizije admiral Ljubo Truta o tome kazuje: «Tijekom 29. travnja 3. i 4. brigada u snažnom i iznenadnom naletu, pošto su ranije razbili glavninu njemačku 1047. puku 237. divizije, krenuli su prema Buzetu.. Prodor 3. brigade prema Buzetu bio je za neprijateljske snage iznenadan, pa su njemačke posade na pravcu kretanja bile brzo savladane.. četvrta brigada, pošto se osigurala od pravca Pazina, nastupala je lijevo od 3. brigade.. U daljem nastupanju, pošto su savladane sve njemačke posade, put za Buzet i Trst bio je otvoren. U veoma napornom i usiljenom maršu, kojega je mogla savladati samo jedinica nošena izvanrednim osjećajem odgovornosti i izuzetnog morala, glavnina divizije je zauzela Buzet i odmah krenula prema Trstu. Njemačka posada u selu Dekani (oko 400 vojnika) bila je iznenađena naglim dolaskom i brzim napadom i poslije kraće borbe 30. travnja prisiljena na predaju. Za vrijeme prodora prema Trstu narod Istre donosio je hranu borcima što je ubrzalo pokret divizije. Tako su jedinice 9. divizije 30. travnja nakon veoma žestokih borbi i napornog danonoćnog marša, izbili na južnu periferiju Trsta. Prednji dijelovi divizije su tijekom 30. travnja iz pokreta napali njemačku obranu na položajima vanjske obrane grada

⁴⁶ Isto, str. 416-418.

⁴⁷ Zdrauko Klanjšček, n.d.j., str. 430-435.

Trsta, ali su ja e protivni ke snage odbile ovaj napad. Tijekom no i izvršene su sve pripreme za novi napad i prodor u središnjicu Trsta. Uhva ena je i veza sa 20. divizijom. Stigla je i 3. istarska brigada 43. divizije koja je poslana na poluotok Milje da ga oslobodi.»⁴⁸.

Oslobo enje Trsta. Ujutro rano po eo je op i napad da se Trst oslobodi. «Još tijekom no i 30. travnja/1. svibanj», prema kazivanju ratnog zapovjednika **20. dalmatinske divizije admirala Bogdana Pecoti a**, «3. bataljun 10. brigade preko Gvardijele spustio se u središte grada prema **Sveu ilištu** i zauzeo ga poslije kra e borbe. Zatim je nastavio

prodor prema Vojnoj bolnici, savladavši u njenoj blizini slabiji otpor neprijatelja. Pošto je naišao na jak otpor iz zgrade Suda (Tribunala), upu ena mu je eta tenkova... Na sli an na in probijao se u središnjicu grada 1. i 2. bataljun 10. brigade. U jutarnjim satima 1. svibnja u grad su prodrli i dijelovi 8. dalmatinske brigade, savladavši neprijateljski otpor kod Bota a i Ricmanje, na isto noj strani grada.. U grad su prodrli i dvije brigade 30. slovenske divizije, a u popodnevnim satima 9. dalmatinske i 43. istarske divizije. Stigla je u Trst ili. dalmatins-

Stanovnici Trsta pomažu borcima u prenošenju ranjenika, 1. svibnja 1945.

Uli ne borbe u Trstu, 1. svibnja 1945.

ka brigada 26. divizije iz **Ilirske Bistrice**. Ovim je **bila jasna sudbina neprijatelja u Trstu**. Do ve eri 1. svibnja neprijateljski otpor u Trstu bio je savladan, osim nekoliko izoliranih neprijateljskih to aka, tako da sam te ve eri obradovao Štab 4. armije depešom koja je glasila. «Oslobodili smo Trst-Brko» prslije en Generalštabu u Beograd, a zatim je to sazuala cijela naša i svjetska javnost.»⁴⁹.

Od južne strane Trstu su podišle 3. i 4. brigada 9. dalmatinske divizije. Njen ratni zapovjednik admiral **Ljubo Truta kazuje**: «Izjutra 1. svibnja jedinice 9. divizije, uz podršku topništva i minobaca a prešle su u napad od poluotoka Milje do Ricmanije. Tre a brigada lomila je otpor Nijemaca i sa 1. bataljunom uz obalu prodirala ka središtu Trsta. Desno, prema središnjici grada išla je 4. brigada. Do ve eri bili smo u središtu grada, stigli do tvornice akumulatora «Elba» i igrališta Sabo, gdje se nalazilo oko 1.000 neprijateljskih vojnika. Odmah se krenulo u napad, ali su napadi odbijeni. Nama se priklu ilo oko 50 naoružanih trš anskih antifašista, koji su kao poznavaoi grada olakšali izvršenje zadatka. Narednog jutra,

Ljubo Truta, Deveta divizija u borbama za oslobo enje Trsta, prilog u knjizi Završne operacije za oslobo enje Jugoslavije, n.dj.str.422-428.

⁴⁹ BogdanPecoti , navedeni prilog, str. 418.

Motorizirani odred 4. armije na putu za Korošku, svibanj 1945.

2. svibnja otvorena je snažna vatra, pa je nakon dvosatne borbe neprijateljska posada istakla bijelu zastavu. Zarobljeno je oko 800 njemačkih vojnika, Mussolinijevih fašista, oko 200 etnika i pripadnika mornarice NDH. Nastavljeno je nastupanje u gradu prema centralnom groblju i Hipodromu. Spojili smo se sa 20. divizijom. Južni dio grada bio je potpuno slobodan. Blokadu ostalih uporišta nastavile su naše brigade, brigade 20. divizije i 11. dalmatinska brigada 26. divizije. Nijemci u tim uporištima ekali su da se predaju savezni kim snagama. Za to vrijeme 3. istarska brigada, koja je bila privremeno pod injena 9. diviziji, oslobodila je Milje i zadobila veliki plijen. Uspješno je 9. divizija izvršila zapovijed maršala Tita i štaba 4. armije. im je oslobo en Trst 9. divizija je preba e na u rajon Kozine, a poslije vra ena u Trst.»^{5°}

Druga novozelandska divizija iz Trži a je odmah, 1. svibnja, krenula prema Trstu, ali je zano ila kod dvorca Miramar. Ujutro su upali u Trst o emu ratni zapovjednik 20. divizije Bogdan Pecoti kazuje: «Nakon njihovog dolaska u

Trst i o itim nastojanjem da se odmah upletu u situaciju, a zatim i da produže prema Rijeci i Postojni, naši su se me usobni odnosi iskomplicirali. Prvi sukob nastao je nakon njihove nepotrebne demonstrativne intervencije ispred tvr ave St. Justina, na kojoj su Nijemci izrazili spremnost da se predaju 2. bataljumu 11. brigade, izvjesivši bijele zastave. Ugledavši da se približava novozelandska kolona od 15-20 tenkova, skinuli su te zastave, produžili otpor i tražili da razgovaraju s engleskim komandantom. Pred energijom protivljenjem komandanta našeg bataljuna, engleski komandant je ustuknuo i uslijedio je kona ni obra un s malobrojnom njema kom grupom.

Ostalo je još njema ko jako uporište u Op inama , ja ine oko 3.500 vojnika. Punih pet dana, do 3. svibnja 1945., vodene su žestoke borbe za Op ine, uz obostrano

^{5°} Ljubo Truta, navedeni prilog, str. 425-427.

^{5'} Bogdan Pecoti, navedeni prilog str. 419.

velike gubitke. Kod Opine stigao je i jedan odred britanske vojske, o čemu Bogdan Pecoti kazuje: *«Uz nemiren ponašanjem Engleza, sjeo sam u automobil i požurio prema borbenom položaju kod Opine. Odjednom sam se našao unutar njemačkog rasporeda. Brzo sam ocijenio da bježenjem Nijemci ne mogu tražiti spas. Stoga sam veoma oštro upitao: «Gdje je ovdje komandant?».. Iznenađen, pukovnik Natus, komandant posade, našao se u udu. Formulirao sam kratko svoj zahtjev za bezuvjetnu predaju vojske i neostao enog ratnog materijala i zatražio momentalnu odluku, naglasivši pri tome da je smicalica oko predaje anglo-amerikancima uzaludan pokušaj, a njegova odgovornost u ovom slučaju potpuna. Pristao je na naš zahtjev. Izvršio je konsultaciju sa starješinama i onda mi je predao garnizon. Bila je to epizoda posljednja u bogatom repertoaru Tršanske operacije. Time je prestao svaki otpor u rajonu Trsta. Predaja je izvršena oko 18 sati. Predalo se 3.000 vojnika i asnika, a oko 300 ranjenika...»⁵².*

Dok se to događalo u Trstu i kod Opine, južno od Trsta, nalazio se Mornariki odred Kopar iz 9. slovenskog korpusa. On je 30. travnja zauzeo Kopar, a 1. svibnja Piran i Portorož, zarobivši oko 200 njemačkih vojnika i nekoliko manjih ratnih brodova.⁵³

Na desnom armijskom krilu, 10. i 13. brigada 29. hercegovačke divizije nastupale su prema Postojni, a 14. brigada je bila kod Cerknice. Tada je 10. brigada poslana prema Opinama, a ostale snage 29. divizije krenule su prema Ljubljani, gdje se već nalazio 7. slovenski korpus.

Na jugu u Istri, Kvarnerski odred mornarika pješadije i Istarski odred, pošto su blokirali Pazin, glavninom su krenuli prema Vodnjanu gdje su stigli 30. travnja i onda sutradan krenuli k Puli. Tijekom 4. i 5. svibnja Kvarnerski odred istio je Pulu od neprijatelja i potisnuo na poluotok Musil, prisilivši ga 6. svibnja na predaju. Pazin je oslobodila 1. istarska brigada kada se 6. svibnja zapovjednik njemačke posade predao s cijelim garnizonom.

Treće svibnja u Bazovici, od 11. brigade 26. dalmatinske divizije, četete tenkova, i motorizirane artiljerije, formiran je Motorizirani odred i upućen pravcem Ajdovščina - Gorica - Tolmin - Bovec - Kranjska Gora - Beljak - Celovec da presiječe odstupnicu grupe armija «E» koja se povlačila prema Koruškoj. Odred je vodio komesar 4. armije pukovnik Boško Šiljegović.

U borbama za oslobodjenje Istre, Trsta i Slovenskog primorja od 26. travnja do 3. svibnja 1945. jedinice 20. divizije imale su 72 poginula i 211 ranjenih, dok je 43. istarska divizija imala 57 poginulih i 156 ranjenih, a 9. slovenski korpus imao je 36 poginulih i 51 ranjenih.⁵⁴ Admiral Ljubo Truta, zapovjednik 9. dalmatinske divizije, kaže da je «u borbama na području Istre i za Trst 9. divizija nanijela neprijateljskim snagama teške gubitke. Ubijeno je 2.842, a zarobljeno 3.829 vojnika, podoficira i oficira. Zaplijenjeno je, pored ostalog, 99 topova raznih kalibara, 74 protuzračna topa, oko 150 tona raznog ratnog materijala. Ogromna većina gubitaka neprijatelja bila je u borbama za grad Trst. Samo 3. dalmatinska brigada je u borbama za Trst zarobila 1215 i ubila 348 neprijateljskih vojnika, podoficira i oficira. Ukupni gubici 9. divizije u svim ovim borbama iznosili su prema podacima od 13. svibnja 1945. godine 92 mrtva, 387 ranjenih i 8 nestalih boraca i starješina...»⁵⁵.

5. Okruženje i kapitulacija njemačkog 97. armijskog korpusa

Dok su se tako razvijale operacije prema Trstu i Soli borbe na riječkom frontu su nastavljene nesmanjenom žestinom. Zapovjednik njemačkog 97. korpusa, primoran naredjenjem zapovjednika Grupe armija «E» da bezuvjetno drži riječki front, odustao je od besciljnih napada i pristupio organizaciji kružne obrane u sljedećem rasporedu: Od ušća Rječine do sela Kukuljani bila je 237. divizija. Od Kukuljana prema selu Lipe i sjevernije nalazila se 188. brdska lovačka divizija ojačana s dva bataljuna iz Borbene grupe «Reind» - jedan u Klani, a drugi u Lipi. Sjevernije od sela Lipe prema južnim dijelovima Jelšana bila je Borbena grupa «Reindl». Na obalskom odsjeku Volosko - ušće rijeke Rječine bila je Borbena grupa «Rijeka».

⁵² B. Pecoti, prilog, str. 419.

⁵³ Zdravko Klanjšček, n.dj.str. 443.

⁵⁴ Z. Klanjšček, pak tvrdi da je 9. korpus u operacijama za oslobodjenje Slovenskog primorja i Trsta imao 264 poginula, a da su zarobili 6.940 njemačkih vojnika. Isto, navedeni prilog, str. 455.

⁵⁵ Ljubo Truta, navedeni prilog, str. 426.

DODATAK
skica 29

Štab 4. armije, cijene i razvoj dogaja na rije kom frontu, 29. travnja je odlučio da potpuno okruži glavninu njemačku 97. korpusa i pristupi njegovom uništenju. Osnovna operativna ideja štaba armije bila je da brzim i energičnim djelovanjem krilnih jedinica, koje opkoljavaju njemačku kuću kuću grupaciju, uz istovremeni frontalni napad na nju iz pravca sjevera od Ilirske Bistrice, slomiti otpor protivnika i presijeći prometnicu Rijeka-Trst, prisili ih na predaju ili uništiti i onemogućiti njihovo izvlačenje u pravcu Trsta ili Postojne za Ljubljano. Za ostvarenje ovog zadatka štab 4. armije 29. travnja formirao je Rije ku operativnu grupu sastava 13. primorsko-goranska, 26. i 19. dalmatinska i 2. dalmatinska brigada 9. divizije. Za zapovjednika ove grupacije, ojačane dijelovima armijske artiljerije i tenkovima, određen je zapovjednik 26. dalmatinske divizije general-major Božo Božović, a za komesara major Fabijan Trgo, komesar 26. dalmatinske divizije. Naime, štab 26. dalmatinske divizije bio je i štab Rije ku operativne grupe, privremene zapovjedničke ustanove samo za rješavanje operativnih i drugih problema oko okruženja i uništenja njemačke 97. armijskog korpusa na rije kom frontu.

Prema zapovijesti štaba 4. armije jedinice Rije ku operativne grupe dobile su sljedeće zadatke: brigade 13. divizije da produže front dalje prema zapadu, preko Ilirske Bistrice do Podgrada radi obuhvata neprijatelja sa zapada i sjevera i osiguranja lijevog boka desne operativne grupe koja je krenula prema Trstu. Snage 26. divizije da pored svojih položaja preuzme i odsjek 13. divizije, a 11. brigada u rezervi u Ilirskoj Bistrici, djeluju i jednim bataljunom prema Podgradu. Brigade 19. divizije da produže napad na frontu rijeke Rječine, a 2. dalmatinska proleterska brigada da produži napad prema Kastvu. Radi osiguranja Rije ku operativne grupe, 8. kordunaška divizija je imala se angažirati pravcem Lož-Cerknica-Planina (sjeverno od Postojne).

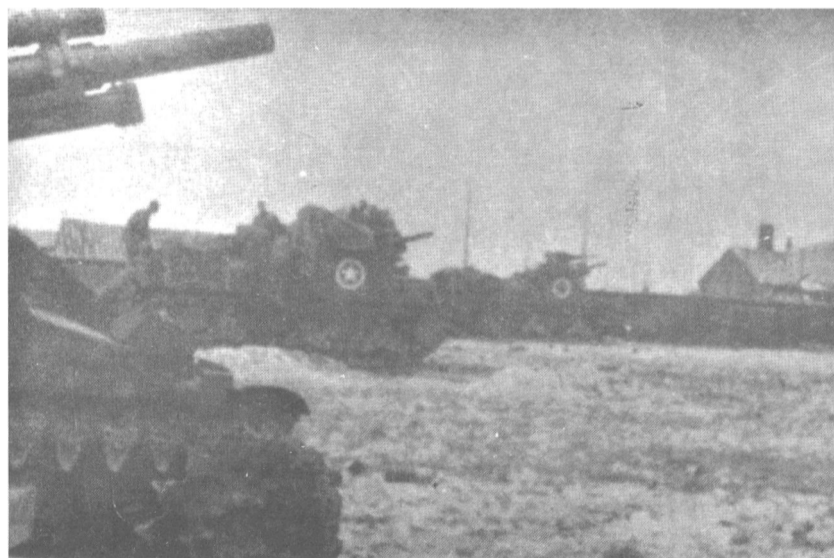
Tijekom 29. travnja jedinice 13. divizije obnovile su napad na

Gomanjce u zajednici s Primorsko-goranskim partizanskim odredom, ušli u Ilirsku Bisticu orijentiraju i jedinice prema Podgradu. Štab 26. divizije naredio je ponovni napad na Klanu i pomicanje snage prema Ilirskoj Bistrici. Neprijateljski otpor i dalje je bio jak, pa ni tada Klana nije zauzeta. Lijevo od 26. divizije djelovala je 19. dalmatinska divizija, ali i pored više napada nije uspjela osvojiti ni jedno njemačko uporište. Druga dalmatinska proleterska brigada s jednim bataljunom Kvarnerskog odreda mornaričke pješadije zauzela je prednje položaje Nijemaca, ali je zaustavljena kod željezničke postaje Matulje, a od Voloskog su odbijeni.

Ocijenivši situaciju na rije kom frontu štab 4. armije skratio je front 13. divizije, a 19. i 26. divizija da sabiju još njemačke okružene snage. Tada se 26. divizija s dvije brigade - 12. dalmatinska i 3. prekomorska imala prebaciti u Ilirsku Bisticu sa zadatkom da djeluju pravcem Šapjane - Rupa. Iz Ilirske Bistrice upućena je prema Trstu 11. dalmatinska brigada. Vrhovni komandant maršal J.B.Tito stavio je toga dana na raspoloženje 4. armiji štab 4. korpusa i 7. banijsku diviziju koji su se nalazili blizu Karlovca, izmeću rijeke Dobre i Kupe.

Borbe su nastavljene 30. travnja, kada je 13. divizija nakon teških borbi zauzela Podgrad i Jelšane i gonila Nijemce prema selu Rupe. Jedinice 26. divizije zauzele su

Samohodni topovi 105 mm iz Sušaka tuku neprijatelja u rajonu Rijeke, 1. svibnja 1943.

Klanu, ostalo je samo nekoliko njemačkih bunkera. Front je preuzela 1. dalmatinska, a 12. dalmatinska i 3. prekomorska upućene su prema Ilirskoj Bistrici za djelovanje pravcem - Rupe i Šapjane. Brigade 19. divizije na frontu Rječine i grada Rijeke postigle su uspjeh u tome što je 14. brigada upala u Rijeku, ali je odbijena. Ni 2. dalmatinska brigada 9. divizije nije mogla pomaknuti njemački front prema Rijeci. Hrvatski 4. korpus sa 7. divizijom stigao je do abru i naredno je potpukovniku Milošu Šumonji, zapovjedniku 4. korpusa, da sa 7. divizijom produži djelovanje i što prije izbije preko Prezida u Šent Peter.

Iz borbi za oslobođenje Rijeke, svibanj 1945. Nijemci ruše rijeku rivi

Tijekom 1. svibnja nastavljaju se borbe na cijelom rijekom frontu. Prema kazivanju ratnog komesara 26. divizije Fabjana Trge «tijekom 1. svibnja stigli su u Ilirsku Bisticu štab 26. divizije sa 12. dalmatinskom i 3- prekomorskom brigadom.. Na napadnim pravcima 26. divizije i to ispred 12. dalmatinske bio je u rajonu Rupe 904. njemački puk, a ispred 3. prekomorske kod Šapjana bio je 901. puk 188. divizije. Valja uoči dati štab 26. divizije za izvršenje zadatka imao na raspolaganju samo dvije brigade (1. dalmatinska bila je pod operativnom nadležnosti 19. divizije), tj. polovicu svojih snaga. U prethodnim borbama 12. dalmatinska i 3- prekomorska bile su na sektoru Klane prilikom premorene imale su osjetne gubitke. Tako su znatno oslabljenoj 26. diviziji predstojale nove, oštre i teške borbe.. Ujutro 2. svibnja, prema divizijskoj zapovjedi 12. dalmatinska brigada krenula je preko Jelšana za Rupu, do podne ga zauzeli i onda krenuli na selo Lipe. Treća prekomorska odbacila je Nijemce iz sela Šapjani. Oslobođenje sela Rupe 26. divizija je držala u svojoj vlasti važan prometni vor s kojeg se rađaju putovi za Ljubljanu, Trst i Rijeku. Na crti Šapjani - Lipe jedinice 188. njemačke divizije su organizirale obranu na kojoj su se vodile borbe tijekom cijelog dana 2. svibnja 1945- No u 2/3. svibnja jedinicama 26. divizije je naredno da ujutro istim pravcem produže napad na njemačke položaje.»^.

Nikakvih promjena nije bilo na frontu 13. primorsko-goranske i 19. dalmatinske divizije. Toga dana, 1. svibnja, zapovjednik njemačke Grupe armija «E», s obzirom na gubitak Trsta i situaciju na frontu rijeke Ilove u Slavoniji pred frontom 1. armije, zapovjedio je da se 97. korpus vlastitim

snagama probije preko Ilirske Bistrice i Postojne k Ljubljani Drugog svibnja štab 97. korpusa izdao je jedinicama zapovijed za povlačenje koje se imalo izvršiti, s obzirom da je korpus bio okružen u vidu «pokretne kare» ili u obliku «pokretnog ježa». Proboj iz okruženja trebala je izvršiti 188. divizija s Borbenom grupom «Reindl», koja je trebala ovladati Ilirskom Bisticom, a zatim nadirati pravcem Šent Peter-Postojna. Proboj od istoka, juga, zapada trebala je štititi 237. divizija i Borbena grupa «Rijeka» i 903. puk 188. divizije, koji je pod njenom 237. diviziji.

U sastav BG «Rijeka» došli su ostaci 1047. puka i 237. artiljerijskog puka, koji su se još od 25. travnja probijali iz Pule u rajon Rijeke. Osmo divizija je stigla u rajon Postojne i Šent Petera, a 7. divizija kretala se prema abru.

Trećeg svibnja ujutro njemačka 188. divizija i BG «Reindl» poela je napad u cilju proboja pravcem Ilirska Bistrica - Postojna - Ljubljana. Za ovaj proboj iz okruženja saznala je obavještajna služba Glavnog štaba Hrvatske i 2. svibnja javila štabu 4. armije. Pretpostavlja se da s tom informacijom nije bio obaviješten štab Operativne grupe Rijeka, general Božovi i major Fabjan Trgo, jer su oni tijekom noći i 2/3. izdali zapovijed za dalji napad od Rupa, a da su znali da će Nijemci 3. svibnja krenuti u proboj, onda bi organizirali obranu i postavili drugačije snage za borbu na elu i bokove

njema kog 97. korpusa. Ovako su jedinice 26. divizije kod Rupa i Lipe bile na svoj na in iznena ene kao i 13. i 19. divizija. Prema kazivanju ratnog komesara 26. divizije Fabjana Trge *«ponovno su se, kao i kod Klane, elom u elo sudarile 26. dalmatinska i 188. njema ka divizija. Ali, ovog puta je naša divizija bila znatno oslabljena. Tako su 3., 4. i 5. svibnja brigade 26. divizije vodile žestoke borbe s elom njema kog korpusa u proboju, koji je tada ukupno imao oko 20.000 vojnika»*⁵⁷-

Njema ke jedinice po ele su napuštati Rijeku no u 2/3. svibnja nakon što su porušili rije ku luku i druge vrijedne objekte. Tre eg svibnja rano ujutro 188. divizija, podržana jakom topni kom vatrom i tenkovima, krenula je u op i napad pravcem Lipa-Jelšane-Bistrica. Uspjeli su potisnuti 3. prekomorsku brigadu i zauzeti Šapjane. Ja i otpor je pružila 12. dalmatinska brigada, ali ni ona nije mogla zaustaviti njema ki proboj. Neprijatelj je zauzeo Rupe, ali se kod Jelšana razvila oštra borba, kada je ranjen i komesar 26. divizije Fabjan Trgo. Na spoju izme u 3. prekomorske i 12. dalmatinske brigade probio je dio njema kih snaga i stigli su do sela Kozese. Kad su se prednji dijelovi 188. divizije približili rijeci Rijeka, južno od Ilirske Bistrice bili su zaustavljeni od naših tenkova i dijelova u povla enju 13. i 26. divizije. Komesar 26. divizije Fabjan Trgo zatim kaže: *«...Štab 26. divizije, uo ivši višestruku nadmo neprijatelja, 3- svibnja poslije podne naredio je svojim jedinicama da se postepeno*

Zarobljeni njema ki vojnici u Rijeci, 3. svibnja 1945.

*povuku na položaje u rajonu Ilirske Bistrice i da na tim prirodno jakim položajima zaustave dalje nadiranje neprijatelja, koji je o ekivao pomo 7. SS «Prinz Eugen» divizije iz pravca Ljubljane... »*⁵⁸.

Prema Rijeci 3. svibnja doga aju se važni doga aji. Tijekom no i 2/3. svibanj po ela se iz Rijeke povla iti njema ka BG «Rijeka», ali je na lijevom krilu o uvala jaku zaštitnicu da sprije i presijecanje njene odstupnice s podru ja Rijeke. Štab 19. divizije mislio je u po etku da e okružiti i uništiti njema ku rije ku grupaciju, ali su oni po eli izlaziti iz Rijeke prema Rupe - Ilirska Bistrica. O tome komesar 19. divizije potpukovnik Petar Babi kazuje: *«Op i posljednji napad po eo je 3- svibnja u zoru. Tijekom dana 5. brigada zauzela je Mariš inu izbijaju i pred Skalnicu. Do 13 sati 14. brigada je oslobodila Rijeku, a 6. brigada Veliki i Mali Brgrad i dio prometnice Šapjani - Pasjak i Kastav. Gone i neprijatelja 6. brigada izbila je u Brezu 3- svibnja uve er.. Pošto je slomila otpor neprijatelja na cijelom frontu 19. divizija oslobodila je Rijeku, što je imalo veliko vojno i politi ko zna enje..»*⁵⁹.

Lijevo od 19. divizije, 2. dalmatinska brigada 9. divizije 3. svibnja zauzela je Volosko i Matulje, a zatim je produžila gonjenje prema selu Rup. Vidjevši situaciju na rije kom frontu toga dana štab 4. armije izdao je zapovijed da 43. divizija iz rajona Trsta uputi 2. i 3. brigadu na prostori ju Obrov, Pregarje, radi zatvaranja pravca prema Trstu. Hercegovka ka 10. brigada i 2. divizion Artiljerijske armijske brigade krenuo je iz Trsta za Šent Peter. Prva tenkovska brigada uputila je iz Trsta jedan bataljun prema Ilirskoj Bistrici, a jedan prema Podgradu. Dalmatinska 19. divizija trebala je goniti neprijatelja od Rijeke prema Rupe, Ilirska Bistrica. Me utim, im je štab 4. armije dobio podatke o proboju njema ke kolone od Lipa, Rupe prema Ilirskoj Bistrici, naredio je 8. kordunaškoj diviziji da krene prema Ilirskoj Bistrici i sprije i dalje njema ko nadiranje tim pravcem, a 1. dalmatinskoj brigadi 26. divizije da napusti podru je Klane i krene prema selu Zabidje radi zatvaranja tog pravca.

⁵⁷ Fabjan Trgo, str 391.

⁵⁸ Isto, str. 391.

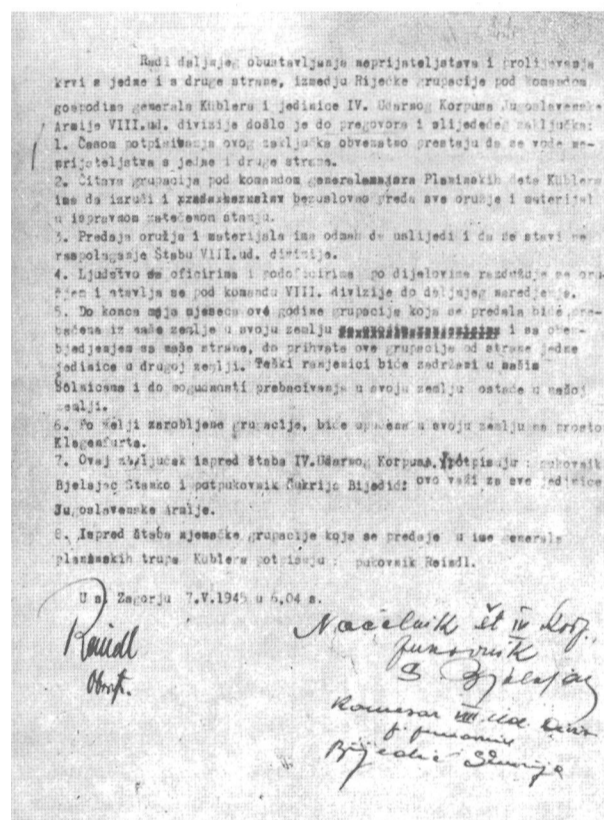
⁵⁹ Petar Babi, navedeni prilog, Završne operacije za oslobo enje Jugoslavije, Beograd 1986. knj.9, str. 402.

Primivši ovo naređenje, 8. divizija je odmah krenula s prostorije Sent Peter, Postojna, Stari Trg i dijelovima 4. svibnja stigla do Ilirske Bistrice i Šembija. Sedma banijska divizija bila je u pokretu prema Prezidu. Tijekom noći i 3/4. svibnja neprijatelj je nastavio prodiranje na sjever i BG «Reindl» stigla je do sela Prem. Odmah su napadnuti od 8. divizije. U središnjici, prema pisanju Fabjana Trge «najteže udare izdržavala je 12. dalmatinska brigada, dosta oslabljena, jer su neke ete imale samo 20-30 boraca i na širokom frontu obrane kod Ilirske Bistrice. Koristeći nadmoćnost i lukavstvo njemački 904. puk zauzeo je dominantne visove kod Ilirske Bistrice.. Štab 26. divizije brzo reagira i vrši protunapad i 4. svibnja njemačke postrojbe su odbacene preko rijeke Reka i gonile do Donjeg Zemona. Brigada je ponovno organizirala obranu na položajima kod Ilirske Bistrice. Tako su propali pokušaji Nijemaca da 4. svibnja zauzmu Ilirsku Bisticu.. Zapovjednik njemačkog 97. korpusa naredio je da se noću u 4/5. svibnja južno od Ilirske Bistrice prikupe jačine snage koje će sutradan 5. svibnja, posljednji dan borbe 26. divizije krenuti u napad s ciljem da što prije zauzme Ilirsku Bisticu. Na frontu je došao i zapovjednik 97. korpusa general L. Kübler, da bi što neposrednije utjecao na tijek borbi, kao i na moral vojnika i starješina.»⁶¹.

Peti svibanj bio je dosta žestok u borbama oko okruženog 97. korpusa. Njemački 97. korpus kreće u napad, ali istovremeno i naše snage napadaju. Zapažen je napad 8. divizije i zauzimanje sela Prem, osim malog dijela kojeg su Nijemci držali. U ovim borbama sudjeluje i 3. i 4. istarska brigada. Na frontu 26. divizije bio je jedan neposjednuti dio kod sela Kuteševo, kojeg nije posjela 13. divizija. To su iskoristili Nijemci, upali u taj prostor, napali 12. dalmatinsku iz pozadine, zauzeli vis sv. Ahcij i oko 16 sati su ušli u Ilirsku Bisticu. Devetnaesta divizija je nastavila napad, ali otpor Nijemaca imao je više karakter zaštitne borbe, nego odsudne obrane. Naime, Nijemci su se branili i polako odstupali. Dijelu zaštitnih njemačkih jedinica u Ilirskoj Bistrici, nije pošlo za rukom da probiju obru okruženja i da upadnu u slobodan prostor za nastupanje prema Postojni i Ljubljani. Prema kazivanju Fabjana Trge «štab 4. armije je prateći situaciju na frontu, zaključio da je 26. divizija, koja je vodila neprekidne borbe od 24. travnja, premorena i da će teško moći odoljeti novim njemačkim napadima, pa je zbog toga odlučio da noću u 5/6. svibnja 26. diviziju izvuče iz borbe i

da je razmjesti u širem rajonu Šent Petera, kao armijsku rezervu. Položaje 26. divizije na sektoru Ilirske Bistrice preuzela je 7. banijska divizija 4. hrvatskog korpusa. U borbama od 24. travnja do 5. svibnja uvečer jedinice 26. divizije nanijele su neprijatelju gubitke od 1.220 poginulih, 156 zarobljenih i preko 700 ranjenih vojnika i asnika. I same su imale osjetne gubitke - 246 poginulih, 868 ranjenih i 118 nestalih boraca i starješina. U istom periodu jedinice 26. dalmatinske divizije zaplijenile su velike količine oružja i druge ratne opreme.»⁶¹.

Smjena 12. dalmatinske i 3. prekomorske brigade 26. divizije nije najpovoljnije odjeknula u jedinicama. Prigovora je bilo da nije ih se trebalo sada, posljednjeg dana rata,

Faksimil, akt o kapitulaciji njemačkog 97. korpusa u Ilirskoj Bistrici, 7. svibnja 1945.

Fabjan Trgo, navedeni prilog u knjizi Završne operacije., n.dj.str 392.

⁶¹ Fabjan Trgo, str. 391.

skinuti s položaja, tim više što iza njihove smjene nije bilo nekih veih borbi niti oštrog napada njema kog 97. korpusa na frontu od Ilirske Bistrice prema Knežaku i Postojni. Manjeg pomicanja je moglo biti, ali za njema ki 97. korpus bez neke operativne vrijednosti, jer je on bio sabijen ve 5. svibnja na uzanu prostoriju širine i dubine oko 4 km, tu eni unakrsnom vatrom. Onda, njema kom 97. korpusu predaleko su bile snage s kojima se mogao spojiti, jer je 7. slovenski korpus bio kod Ljubljane, a tu je bila i 29. hercegova ka divizija. Gledano s kriti ke distance, ne vide se neke operativne nužnosti mijenjati jedinice na frontu i to dan prije njihove kapitulacije i op e kapitulacije Tre eg Reicha u francuskom gradu Remsu. 7. svibnja pred ve er. Zatim, ve je štab 26. divizije uspostavio kontakt sa zapovjednikom njema kog 97. korpusa i tražio njegovu predaj, 62 pregovori su dobro napredovali, a nastavili su ih predstavnici hrvatskog 4. korpusa 6. svibnja uve er. U ime 4. armije akt predaje potpisali su ujutro 7. svibnja na elnik štaba 4. korpusa pukovnik Stanko Bjelajac i komesar 8. divizije potpukovnik Šukrija Bijedi . U ime 97. korpusa akt predaje potpisao je pukovnik Reindl. Potpis je obavljen u Trnovu, predgra u Ilirske Bistrice, u Gub evoj ulici br. 25. Predalo se 16.000 njema kih vojnika, hrvatskih legionara, nešto ustaša i Mussolinijevih fašista i etnika. Neke grupe su pobjegle preko Snežnika, pa su hvatani narednih dana.

DODATAK
skica 30

Medu zarobljenicima bila su i tri generala - zapovjednik 97. korpusa general Ludwig Kübler, zapovjednik 188. divizije general Hans Hoslin i zapovjednik 237. divizije general Hans von Graevenitz. Prethodna dva su radi po injenih zlo ina po Jugoslaviji 1947. osu ena na smrt, a general Graevenitz je kažnjen robijom, ali je poslije pušten. Zaplijenjen je 31 tenk (me u kojima je bilo i nekoliko komada tipa «Tiger»), 841 top, 536 minobaca a, 1670 mitraljeza, 2.468 puškomitraljeza i 716 raznih tipova kamiona.⁶³

6. Zaključak o Rije ko-trš anskoj operaciji

Kapitulacijom njema kog 97. armijskog korpusa kod Ilirske Bistrice ujutro 7. svibnja 1945. završena je Rije ko-trš anska operacija. Time je završena i ofenziva 4. armije

koja je po ela u Lici 20. ožujka 1945. a završila 7. svibnja 1945.

Bilanca Rije ko-trš anske operacije sadrži politički i vojno ozračje. Oslobo ena je Istra, Trst i Slovensko primorje i izbilo se na rijeku Suvu, gdje se stolje ima nalazi limes slavenskih (slovenskog i hrvatskog) i talijanskog naroda. Povijesni zadatak je ispunjen kojeg je Vrhovni komandant JA maršal J.B.Tito postavio pred 4. armiju kada je krajem velja e 1945. u Beogradu davao zada u generalu Petru Drapšinu. Sa stajališta vojne domene postignuti su ratni strateški ciljevi jedne velike armijske ofenzive, koja se uklopala u op u ofenzivu za oslobo enje Hrvatske, Slovenije i ostalih neoslobo enih dijelova Jugoslavije. Najvažniji je operativni cilj bio razbijanje i kapitulacija njema kog 97. armijskog korpusa, kao i potpuni poraz ostalih njema kih postrojbi, te srpskih i dalmatinskih etnika, Rupnikovaca i ostalih slovenskih domobrana, ustaša i domobrana vojske NDH, Mussolinijevih fašista i drugih kvilinga. Tako nešto nije se do tada dogodilo u povijesti NOR-a da se totalno porazi protivnik.

Rije ko-trš anska operacija nosi obilježje visoke kvalitete i povijesne uloge dalmatinskih divizija - 9, 19, 20. i 26. One su se od početka do kraja uvijek nalazile tamo gdje je bilo najteže i angažirane su u najkritičnijim trenucima bitke, nalaze i se uvijek na glavnom pravcu djelovanja 4. armije, od rezultata koje je zavisio i uspjeh 4. armije u cijelosti. U početku Rije ko-trš anske operacije težište armijskih borbi bio je na obojnoj 19. diviziji. Tijekom bitke za Rijeku i Klanu opet je glavni udar 4. armije bio na 19. i 26. dalmatinskoj diviziji. U obuhvatnom manevru za prodor u Trst armijsko je težište bilo na desnom krilu kod obojane 20. dalmatinske divizije, a na lijevom krilu kod 9. dalmatinske divizije. U oslobo enju Trsta našlo se šest dalmatinskih brigada - 3, 4, 8, 9, 10. i 11. Njima su sudjelovale tri brigade 30. slovenske, dvije brigade 43. istarske i jedna brigada 29. hercegova ke divizije. U završnici Rije ko-trš anske operacije, kada je okružen i prisiljen na kapitulaciju njema ki 97. armijski korpus u rajonu Ilirske Bistrice, težište borbi bilo je na 19. i 26. i dijelovima 9. dalmatinske divizije.

N. Anić, Dvanaesta dalmatinska brigada, n.dj. str. 305-308.

63 Dr. Uroš Kostić, Oslobo enje Istre, Trsta i Slovenskog primorja. Beograd 1978. str. 513, 516.

Tu se nalazilo šest dalmatinskih brigada - 1. i 2. dalmatinska proleterska, 5, 6, 12. i 14. brigada, koje su zajedno sa 13. i 43. i na kraju posljednjih dana sa 7. i 8. divizijom završili rat u Istri i Slovenskom primorju.

Konačno, dalmatinske su divizije u Rije ko-trš anskoj operaciji bile i brojano najjače, borbeno najiskusnije i za vođenje ovakvih frontalnih borbi i izvođenje velikih manevara, dolazile su me u najboljima u Jugoslavenskoj armiji. Tako su dalmatinske divizije, 30. travnja 1945., baš u jeku najžeših borbi kod Klane, Ilirske Bistrice i Trsta imale oko 40.000 boraca i starješina. I to: - 9. divizija je imala 8.098, 19. divizija 9.835, pa 20. divizija 9.134 i 26. divizija 11.423. Uz to je dosta dalmatinskih boraca bilo u 1. tenkovskoj, Artiljerijskoj i Inženjerijskoj brigadi, u Jugoslavenskoj mornarici i drugim sustavima 4. armije, to je oko 50.000 Dalmatinaca koji su se nalazili na frontu Rijeke, Klane, Ilirske Bistrice i Trsta, po Istri i Slovenskom primorju. Ponajviše njihovim životima, uz ostale, Istra je pripojena matici Hrvatskoj, a Slovensko primorje matici Sloveniji.

Svoju povijesnu zadaću ispunile su i ostale divizije 4. armije - 13. primorsko-goranska, 43. istarska, 30. i 31. slovenska, a posljednjih dana rata 29. hercegovačka, 7. i 8. divizija 4. hrvatskog korpusa. Zajedničko je djelo svih divizija 4. armije izvojevanoj pobjedi u Rije ko-trš anskoj operaciji.

Govoreći o mjestu i ulozi 26. dalmatinske divizije njen ratni komesar Fabjan Trgo kaže: «...Sumiraju i rezultate borbi 26. divizije u Rije ko-trš anskoj operaciji koje je ona neprekidno vodila od 24. travnja do 6. svibnja, istakli bi sljedeće. Otkako je uvedena u borbu na sektoru Klane, divizija je za sebe vrsto prikovala glavne snage 97. korpusa (188. diviziju), dobila ih vodeći borbu na mjestu, onemogućavajući im da izvrše manevar i probiju se u Grobni ko polje i dalje u Bakarski zaljev. Brigade 26. divizije ne samo da su odbijale neprijateljske napade, već su im nanijele tolike gubitke da je njemačko komandiranje moralo odustati od svojih namjera. Iako znatno oslabljena, oko polovice snaga, u drugoj fazi borbe, na području Ilirske Bistrice- Rupe, najprije je energičnim djelovanjem potisnula neprijatelja prema selu Lipe, a zatim u žestokoj i teškoj četverodnevnoj borbi osujetila pokušaje brzog prodora iz okruženja njemačkog 97. korpusa, zaustavila ga kod Ilirske Bistrice i time stvorila mogućnost da se u borbu uvede armijs-

ka rezerva (4. korpus), ime je znatno doprinijela potpunoj kapitulaciji njemačke riječke grupacije.»⁶⁴.

Ocjenu 20. dalmatinske divizije u Rije ko-trš anskoj operaciji dao je njen ratni zapovjednik admiral Bogdan Pecoti rekavši, i ovo: «...Uspjesi ostvareni u Rije ko-trš anskoj operaciji i na kraju blistava pobjeda što su izvojevale naše jedinice, nedvosmisleno potvrđuju, prije svega, vrlo visoki stupanj moralno-političkog stanja u našim redovima i vojni kućna osposobljenost i uigranost naših jedinica i komandi za uspješna djelovanja u složenim terenskim i taktičkim uvjetima. To, također, može da posluži kao ilustracija pravilno razvijenog sistema komandiranja i rukovođenja u uvjetima NOR-a. Inicijativa i duboki osjećaj odgovornosti i međusobnog povjerenja jesu osobine, koje su krasile naše borce i rukovodioce pri izvršenju dobivenog zadatka i najzad hrabrost i bezrezervna spremnost na najveće napore i žrtve u njihovom realiziranju tijekom Rije ko-tršanske operacije.»⁶⁵.

Posebnu pažnju privlači i stajalište admirala Ljube Trute, zapovjednika 9. dalmatinske divizije, kada za borbe u Trstu kaže sljedeće: «...Borbe u velikom gradu kakav je Trst, bile su do tada nepoznate jedinicama 9. divizije. U estvovali smo u borbama za naseljena mjesta, ali nikada do tada za tako veliki grad kao što je bio Trst, gdje su bile dominantne ulične borbe za slamanje otpornih točaka i utvrđenih rajona. Tijekom borbi u gradu jedinice 9. dalmatinske divizije su pokazale izvanrednu borbenost i upornost, nošeni željom da se što prije završi historijsko djelo vraćanja otrgnutih dijelova naše zemlje matici kojoj pripadaju.»⁶⁶.

Za 19. dalmatinsku diviziju u Rije ko-trš anskoj operaciji, njen ratni komesar Petar Babi kaže: «...Poslije oslobođenja Like i Hrvatskog primorja, kada smo stigli do Sušaka i Rijeke i zapali u krvavi boj na Rječini meću boračkim i starješinskim sastavom, iako se znalo da će biti preteško osloboditi Rijeku i otvoriti put ostalim snagama 4. armije za Trst, vladalo je neodoljivo oduševljenje, samouvjerenost i odlučnost. Sve je ukazivalo na to da smo, strpljivim i upornim radom izgradili vrstu i homogeni vojnički kolektiv, s našom, nenadmašnom partizanskom etikom. Takav sastav 19. i ostalih naših divizija

⁶⁴ Fabjan Trgo, navedeni prilog u knjizi Završne operacije, n.dj. str.

393.

⁶⁵ Bogdan Pecoti, navedeni prilog, Završne operacije, n.dj. str. 420-421.

⁶⁶ Ljubo Truta, navedeni prilog, Završne operacije ..., n.dj. str. 427.

bila je garancija za sigurnu pobjedu koju smo izvojevali i završili 7. svibnja 1945. u rajonu Ilirske Bistrice. Našoj diviziji pao je zadatak da uvamo kapitulirane njemačke postrojbe, što smo asno ispunili...»67.

Zapovjednik 4. hrvatskog korpusa pukovnik Miloš Šumonja ije su 7. banijska i 8. kordunaška divizija posljednjih dana rata stigle na front kod Ilirske Bistrice, zaključe: «..Ono što se dogodilo u operacijama 4. armije i 4. korpusa potvrdilo je da su naši štabovi i jedinice izrasli i bili sposobni da organiziraju i uspješno izvedu i ovaj najsloženiji vid borbenih djelovanja, a to je okruženje i prisiljavanje na kapitulaciju jednog njemačkog korpusa. To je bio najbolji dokaz Titove ratne vještine, naše taktike, operative i strategije. I u ovim borbama došla je do izražaja velika sposobnost naših boraca i starješina da se snalaze u vrlo teškim situacijama, u napadu i u obrani danju i noću, i da se u borbi okruže i poraze okružene elitne njemačke trupe...»68.

Jugoslavenska mornarica, koju su činili najviše Dalmatinci i njihovi brodovi, također je potpuno izvršila svoju zadaću u Rije ko-tršanskoj operaciji. Prvi ratni brod saveznika koji je ušao u Trst bio je P-8, ratni brod Jugoslavenske mornarice (više o tome u prilogu admirala Josipa Cernija u ovoj knjizi).

Slovenski 7. korpus tijekom cijele Rije ko-tršanske operacije osiguravao je desni bok i pozadinu 4. armije, primio na sebe borbe s njemačkim i etničkim snagama od koje je prema Postojni, a poslije djelovanjem prema Ljubljani. Iz neprijateljske pozadine djelovanje 9. slovenskog korpusa osiguravalo je uspjeh oslobodjenja Trsta i što je baš 9. slovenski korpus prvi stigao na Sotinu, oslobodio Trzin i Goricu, i tu došao kao savezničke snage iz sjeverne Italije. A to je bilo od velikog značaja u budućim političko-diplomatskim pregovorima oko rješenja tzv. Tršanskog pitanja.

Za dalmatinske divizije, pa i druge, najteže je bilo u bitci za Rijeku i Klanu, kada su udarale na čelo njemačkog 97. korpusa. Otuda bitka kod Rijeke i Klane, gdje su najviše stradale 19. i 26. dalmatinska divizija, nosi obilježje napadnih, ali krajnje upornih i teških okršaja koje su oni na vrlo malom prostoru, na planinskom, krševitom, pošumljenom zemljištu, u nimalo povoljnim vremenskim uvjetima, jer su često padale kiše, susnežica i snijeg, visovi su bili obavijeni maglom, teško se kretalo i osmatralo, u nedostatku savezničke pomoći iz zraka (jer su, kako smo već kazali,

uskratili pomoć iz zraka odmah nakon oslobodjenja Sušaka) tenkovi nisu mogli doći i do izražaja, a topništvo nije uvijek moglo biti efikasno. Zato se rješavalo jurišom, borbom prsa u prsa, bombama i s protivnikom koji je do kraja bio uporan, koji nije htio ustuknuti, stalno je bio aktivan, danju i noću, jer se borba vodila neprekidno. Takve odsudne borbe nikada do tada nisu vodile divizije 4. armije. Ali bez obzira na takve uvjete divizije 4. armije pokazale su sposobnost da ih vode. Žilavost i upornost u borbi bile su odlike naših jedinica. Tuklo se po svim principima slamanja jako utvrđene obrane neprijatelja, koji se nije u klasičnom smislu branio, nego je napadao. Mi smo napadali, on se branio i napadao. On je napadao mi smo se branili i napadali. Naizmjenično se to smjenjivalo. Baš kod takvih odlika djelovanja najbolje se može vidjeti sposobnost jedinica. A ostaje povijesna istina da su se dalmatinske divizije tamo daleko u Istri, na granici stare Kraljevine Jugoslavije i Italije, kod Klane i Rijeke danima vodile krvave i teške borbe i u tim borbama pobijedile i bacile na koljena na bezuvjetnu kapitulaciju elitni njemački 97. armijski korpus.

Traži se odgovor - zašto je toliko dugo trajala bitka za proboj njemačke obrane na crti Rijeka-Klana preko Podgrada za Trst. Postoji više razloga. Glavni je onaj što je Generalštab u Beogradu, dok se Tito nalazio u Moskvi (5. do 20. travnja) neprekidno inzistirao da se probije njemačka obrana kod Rijeke i Klane i krene prema Trstu, što je, možemo slobodno kazati, nije bilo moguće. Naime, krivci za krvave borbe kod Rijeke i Klane nalaze se u onima koji su planirali da 4. armija udari čelom na čelo njemačkog 97. korpusa. Nosioc takvog koncepta bio je načelnik Generalštaba general Arso Jovanović, pa i onda kada je došao u Crikvenicu u štab 4. armije, o čemu smo govorili.

Prema pisanju generala Pavla Jakšića, tada načelnika štaba 4. armije, može se shvatiti da je i on bio na stajalištu načelnika generala Arse Jovanovića. On se u svojim memoarima hvali «kako je on sam u štabu 4. armije poznao sovjetsku ratnu vještinu frontalnih probaja». Zatim i ovo kaže:

67 Petar Babi, *navedeni prilog u knjizi Završne operacije*, n.dj.str. 395.

Miloš Šumonja, *O borbenim djelovanjima 4. korpusa u završnim operacijama 4. armije, prilog u knjizi Završne operacije za oslobodjenje Jugoslavije, Beograd, 1986. knj. 9., str. 380.*

«..Zamisao Tršanske operacije bazirao se na sovjetskoj teoriji operacije...»69.

Zato bitka za Rijeku i Klanu spada u najkrvavije bitke koje su u NOR-u vodile jedinice NOVJ, odnosno JA:

U zaključku o Riječko-tršanskoj operaciji, iako smo ranije nešto kazali, nužno je naglasiti o učešću naroda Hrvatskog primorja, Kvarnera, Istre, Trsta i Slovenskog primorja - Hrvata, Slovenaca i antifašista Talijana i drugih narodnosti. Oni su, uz ostalo, bili važan imbenik da se pobijedi njemački okupator i svi njegovi suradnici i pomagači - ustaše i domobranci NDH, srpski i dalmatinski etnici koji su se tamo našli, slovenski domobranci i drugi kvislinzi,

Mussolinijevi fašisti i ostali. Oni su bježali pred divizijama 4. armije boje i se kazne za počinjene zločine tijekom II. svjetskog rata i izmeću dva svjetska rata, od 1918. do 1941. godine.

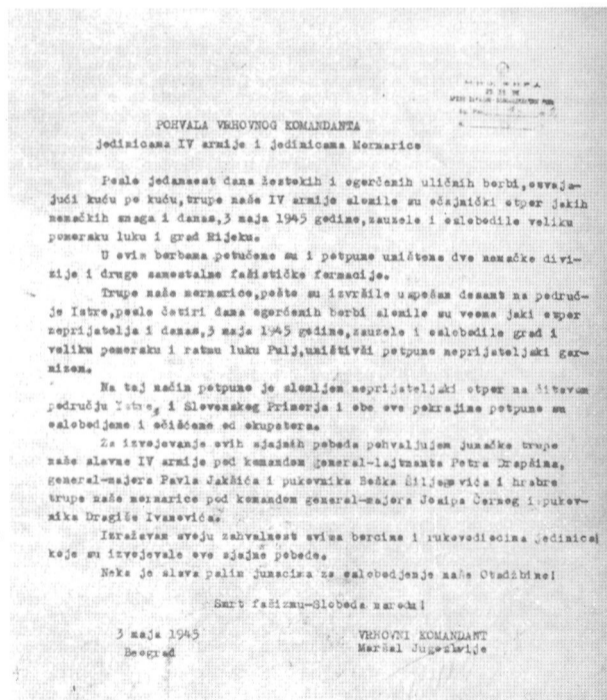
Bez takvog djelovanja našeg naroda - Hrvata i Slovenaca, kao i talijanskih antifašista, bez vojne pobjede 4. armije, nikada Istra ne bi bila vraćena matiči Hrvatskoj, niti Slovensko primorje matiči Sloveniji.

Pavle Jakšić. Na uspomenama (memoari). Beograd 1987. knj.1. str. 560-566.

IV.

OSVRT NA OFENZIVU 4. ARMIJE I DJELOVANJE DALMATINSKIH DIVIZIJA

Ofenziva 4. armije koja je počela u Lici 20. ožujka 1945. završila je kapitulacijom njemačkog 97. armijskog korpusa

U Lici 20. ožujka 1945. U toj ofenzivi jedinice 4. armije su nizom uzastopnih operacija ispunile svoju povijesnu zadaću - oslobodile Liku, Gorski kotar, Hrvatsko primorje i sve otoke sjevernog Jadrana, Istru, Slovensko primorje, Trst i znatan dio ostale Slovenije, završivši kod Celovca u Austriji. Time su u potpunosti izvršile strateški zadatak koji je pred njih postavio Vrhovni komandant JA maršal Josip Broz Tito.

U svojem političkom i vojnom ozračju ofenziva 4. armije bila je originalni izraz ratne vještine NOR-a. Armija je u ofenzivi bila potpuno samostalna i izvodila je u najsloženijim vojno-političkim uvjetima i najdelikatnijim diplomatskim okolnostima. Ona je bila rezultat vlastitog razmatranja i planiranja. Zbog izvanrednih djelovanja 4. armije, svih njenih rodova i službi, kao i na inače ratovanju, sve je to bilo na stupnju ratovanja Drugoga svjetskog rata. Njemački su štabovi tvrdili da se u jedinicama 4. armije nalaze savezničke trupe i instruktori, a njih uopće nije bilo. Štab 4.

Pohvala Vrhovnog komandanta jedinica 4. armije i jedinica Mornarice, 3. svibnja 1945.

Komandant 4. armije general-major Petar Drapšin i na elnik artiljerije pukovnik Karei Levi nik

Ilirska Bistrica, 7. svibnja 1945.: zaplijenjeno njema ko oružje iz 188. divizije

Zarobljeni njema ki oficiri u Ilirskoj Bistrici, svibnja 1945.

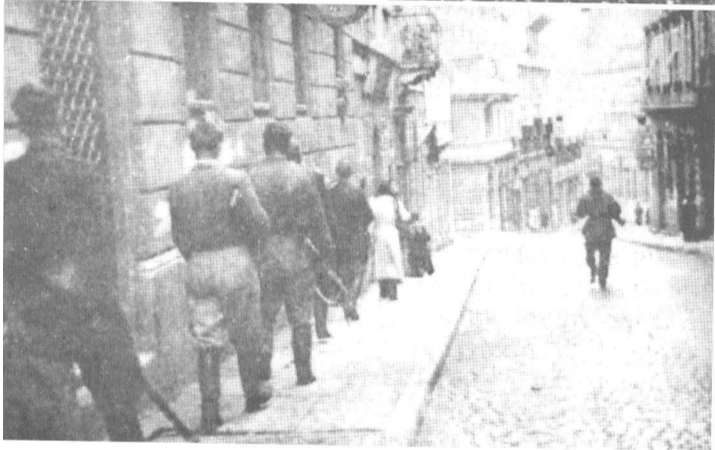
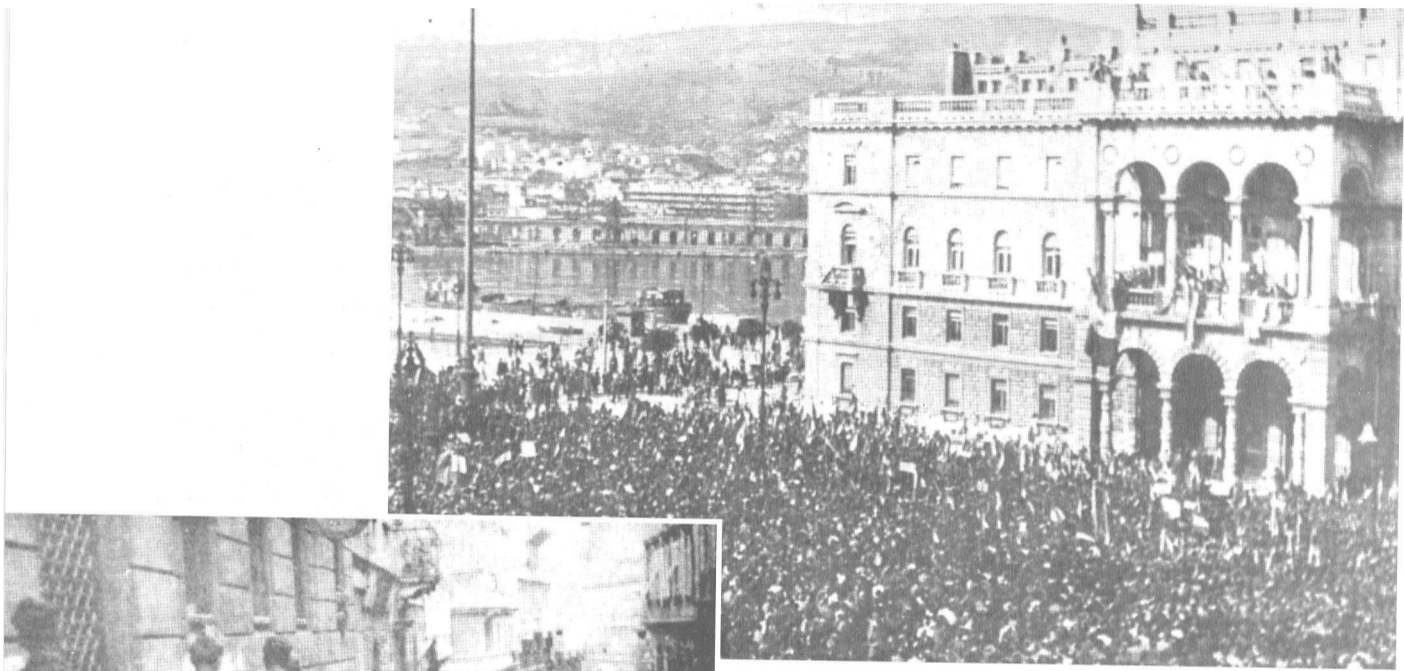
Novi Vinodol: kolona njema kih zarobljenika iz 97. armijskog korpusa, svibanj 1945.

Narod Istre cvijeće donosi borcu 4. armije, travanj 1945.

Manifestacije u oslobojenoj Rijeci, svibanj 1945.

Rijeka obala nakon oslobođenja grada: prije povlačenja Nijemci su je digli u zrak.

Tršani slave osloboenja, poetak svibnja 1945.

Jedna od naoružanih grupa građana koje svestrano pomažu 10. brigadi osloboenju centra Trsta, 1. svibnja 1945.

Ulazak jedinica 4. armije u Pulu, poetak svibnja 1945.

armije je javio Generalštabu 17. svibnja 1945. da se u 4. armiji ne nalazi niti jedan instruktor Crvene armije.»⁷⁰. Nisu ni divizije 4. armije prešle na novu formaciju po tipu «ruske divizije», kako je to bilo u ostalim armijama JA.

Kako smo već prethodno konstatirali, ofenziva 4. armije se odvijala s ciljem da se prije savezničkih snaga iz sjeverne Italije izbije na So u. Ti politički ko-strateški ciljevi znatno su utjecali na mnoge odluke štabova i napore trupa. Tome su bili podređeni i mnogi operativni zahtjevi, a neki, inače veoma važni, kao osiguranje bokova i pozadine, privremeno su bili zapostavljeni, ali nikada tako da je to usporavalo ili koštalo ofenzivu 4. armije. Tu trku prema Trstu i dolini So su dobile jedinice 4. armije.

Osnovno na elu ratne vještine 4. armije bilo je da se nadmoćnije njemačke snage, raspoređene na cijeloj dubini armijske ofenzive, tuku, ne frontalnim napadima, kada se izuzme Klana - Rijeka, i potiskivanjem na sljedeće položaje, već obilaznim manevrima, napadima iz pozadine, okruženjem i uništenjem po dijelovima, a na kraju i krupnih njemačkih snaga jednog elitnog korpusa kod Ilirske Bistrice.

Prema etnom operativnom planu ofenzive 4. armije njene divizije su trebale da do 15. svibnja, tj. za 57 dana izbiju u dolinu So. Planirano tempo ofenzive je bio 5 km na dan, što je odgovaralo prosjeku napada na takvom zemljištu u toku Drugoga svjetskog rata. Međutim, kako se iz opisa tijekom ofenzive 4. armije vidi da je ofenziva izvedena za 43 dana, tj. do 3. svibnja 1945., kada je oslobodila Trst i stigla na So u. Time je prosječno tempo povećano na 7 km na dan, ako se uzme da je ofenziva 4. armije završena s kapitulacijom njemačkog 97. korpusa, tj. 7. svibnja 1945. godine, onda je ofenziva 4. armije trajala 49 dana, pa je prema tome zadatak izvršen za 8 dana ranije, a tempo napada je iznosilo 6 km na dan.

Politički komesar 4. armije general Boško Siljegovi u svojim sjećanjima ističe da je «njegova armija djelovala u posebnim okolnostima i na samostalnom strateško-operativnom pravcu, bez neposredne vrste veze s ostalim snagama JA. Otuda je rukovođena armijom u cijeloj ofenzivi od Like do So i bilo uvjetovano, prije svega, stupnjem samostalnosti i sposobnosti štaba 4. armije i štabova pod njenih jedinica. Uzastopnim napadnim operacijama u ofenzivi 4. armije uspješno su realizirani zadaci visokog operativnog nivoa. Sve se to moglo postići, zaključuje ratni

komesar 4. armije general Boško Siljegovi, prije svega, visokim moralnim i izuzetnim borbenim i stručnim kvalitetama boraca i starješina 4. armije i jedinica koje su joj sudjelovale.»⁷¹

Ratni načelnik Operativnog odjeljenja štaba 4. armije pukovnik Ante Toni Bio i, naglašava da je komandant 4. armije general Petar Drapšin stalno, tijekom planiranja i vođenja ofenzive 4. armije, ponavljao Titove riječi i koje mu je rekao u Beogradu kada je bio kod njega: «Trst je Vaš zadatak, sve ostalo je sporedno i manje važno! To uvijek imajte u vidu. Za drugo nemojte trošiti ni vrijeme niti snage.» Nama je to, zaključuje A.T. Bio i olakšavalo rad i davalo smjelost, da u suim situacijama - pa i najtežim - djelujemo uvijek u cilju izvršenja našeg osnovnog zadatka. U tome leži jedan od bitnih činilaca naše pobjede u ofenzivi 4. armije.»⁷².

Zapovjednik 4. hrvatskog korpusa general Miloš Šumonja ističe da je jedan od bitnih faktora pobjede u ofenzivi 4. armije «što nam je komandiranje bilo vrlo jednostavno i vrlo efikasno, najvažnije li no su se prenosile vrlo kratke odluke uz pomoć svih komandanata po eviši od komandanta armije generala Petra Drapšina do najnižih, tamo gdje je bilo najteže. Cesto u prvim borbenim linijama borci su, također, pokazali veliku snalažljivost, upornost, hrabrost, samoinicijativu. Jednom riječi, svaki starješina bio je borac, a svaki borac bio je starješina.» General M. Šumonja vidi pobjedu 4. armije u velikoj ofenzivi u «mladosti našeg boračkog i starješinskog kadra, koji je omogućio takvu pobjedu u ofenzivi 4. armije. A tada smo bili svi vrlo mladi i uspješno smo njegovali najvrjednije osobine i vrline koje su svojstvene mladima - polet, energičnost, neustrašivost, iskrenost, otvorenost, neopterećenost osobnim i porodičnim pitanjima. To je dolazilo do izražaja, u tome je naša pobjeda.»⁷³.

U ocjeni ofenzive 4. armije, ratni zapovjednik 20. dalmatinske divizije Bogdan Pecoti ističe političku dimenziju, koja je tada bila izraženija nego na drugim dijelovima

⁷⁰ Arhiv VII, k. 316, reg.br. 5/2.

Boško Siljegovi, Operacije 4. armije na primorskom pravcu, prilog u knjizi: Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije, Beograd 1986, knj.9., str. 348.

⁷² Ante Toni Bio i, Rad štaba 4. armije, prilog u knjizi Završne operacije... knj. 9., str. 348.

⁷³ Miloš Šumonja, navedeni prilog u knjizi Završne operacije... n.dj., str.381-382.

jugoslavenskog ratišta. Zato izvršenje zadatka u ofenzivi 4. armije rješavane su, izme u ostalog, i mnoge veoma krupne vanjskopolitičke dileme i problemi nove Jugoslavije.. U svezi s tim, podsjetio bih na jednu Churchillovu depešu feldmaršalu Alexanderu, od 1. svibnja 1945. godine: «*Mislim da je značajno da mi i Amerikanci dobijemo kontrolu nad Rijekom, Trstom, Pulom i Istarskim poluotokom. Tamo je svakako do i do strahovite sva e izme u Talijana i Jugoslavena oko tog teritorija. Ja sam sklon podržati Talijane.*»⁷⁴. Sve vojne i političke kombinatorike zapada, zaključuje B. Pecoti, mogle su biti u korijenu presječne, jedino snažnom, besprijekornom organiziranom ofenzivom jedinica 4. armije. A da bi to postigli - da bi se prevalio dugi i krvavi put od Dalmacije i Like do Trsta i Soe - trebalo je mnogo napora, kolektivne hrabrosti, izuzetne sposobnosti i odlučnosti svih naših štabova i starješina, a iznad svega snažno moralno-političko jedinstvo i odlučnost svih u esnika te velike bitke da izvrše svoj historijski zadatak oslobodjenja zapadnih dijelova naše domovine..»⁷⁵.

Ratni komesar 9. dalmatinske divizije potpukovnik Ilija Radakovi, u svojim sjećanjima na ofenzivu 4. armije isti e još neke bitne imbenike briljantne pobjede 4. armije. On kaže da je: «*značajna karakteristika ofenzive 4. armije i ta što su se borbena djelovanja odvijala iz više operativnih pravaca i s više strana - sa elom i iz pozadine i na više operativnih i taktičkih ciljeva. Praktično, tada su se gubile granice djelovanja izme u snaga s fronte i onih iz pozadine, postojali su tzv. «izmiješani frontovi», a tako se najbolje tuklo i porazilo velike i krupne njemačke snage.*». Radakovi ukazuje i na važnost «*koordinacije štaba 4. armije sa glavnim štabovima Hrvatske i Slovenije. Pored direktiva i zadataka, koje su donosili štab 4. armije i glavni štabovi Hrvatske i Slovenije, veoma su bili značajni neposredni kontakti kojih je bilo više ..U tim kontaktima dogovarana je suradnja za duži period, a rješavana su i druga pitanja. Dakle, bilo je dosta originalnih rješenja, prilagođenih situaciji, što je sve doprinijelo općoj pobjedi u ofenzivi 4. armije.*

U ofenzivi 4. armije uspješno je bilo zajedničko djelovanje s Jugoslavenskom mornaricom i zračenim snagama (jedno doba), a uredno je bilo i snabdijevanje 4. armije.

Jugoslavenska je mornarica osiguravala priobalni dio fronta 4. armije i tijekom borbi za otoke sjevernog Jadrana. Raspomagalo se za te zadatke velikim iskustvima još sa 26.

divizijom na Visu, onda s ostalim sustavima 8. dalmatinskog korpusa, tako da su sada svi problemi brzo i efikasno rješavani. Pomorska komanda sjevernog Jadrana, koja je operativno bila podinjena 4. armiji, uspješno je suraivala s 9. i 26. dalmatinskom divizijom u borbama za obalu, otoke, zatim u Istri i sve do Trsta. Ovo usklaivanje je bilo moguće i radi toga što je u Operativnom odjeljenju štaba armije bio oficir iz komande JM. Tu se, kako smo već kazali, kod generala Petra Drapšina nalazio i zapovjednik JM generalmajor Josip Cerni. Sve je to doprinijelo da su operacije i desanti, kao i pomoć u snabdijevanju, bile u potpunosti i na vrijeme osigurane. Naravno, to je bio uspješan rad JM u otkrivanju i na inu savlaivanje minskih polja koja su Nijemci ostavljali iza sebe, zatim suradnja u planiranju podrške i prevoženja jedinica od strane saveznika u početnoj etapi ofenzive 4. armije. Posebno je bio otežan rad JM u završnom dijelu ofenzive 4. armije, a to je desant na Cres i Lošinj i isto na obalu Istre, kada su saveznici, kako smo već kazali, uskratili pomoć u prevoženju jedinica. Kvarnerski odred mornaričke pješadije vrlo je efikasno suraivao i u estvovao u oslobodjenje otoka sjevernog Jadrana i za oslobodjenje Istre, a Kvarnerski pomorski sastav štitio je borbena djelovanja 9. i 26. divizije na otocima i priobalnom pojasu. Budući da su Nijemci izvukli svoje ratne brodove prema Trstu, a onda k Veneciji, borbi na moru nije bilo, a njemački su ratni brodovi tukli po našim postrojbama kod Rijeke (kada se oslobodila Sušak) i na kraju kod Trsta.

Zračna podrška i zaštita bila je dobra sve dok nije 4. armija stigla kod rijeke Kog fronta. Operativno odjeljenje 4. armije nije imalo problema sa saveznicima kim oficirima za vezu s angloameričkim zrakoplovstvom. Koordiniranje je išlo dobro i zbog toga što je pri štabu 4. armije postojao i oficir zrakoplovac iz Ratnog zrakoplovstva JA. On je pomagao u odreivanju i postavljanju zadataka, iznosio prijedloge za šira djelovanja i podršku po dubini i neposredno potpomaganje napadnih kolona i operativnog poretka 4. armije. Na

⁷⁴ Arhiv VII, k. 25/1. reg. br. 25/1.

⁷⁵ Bogdan Pecoti, *Značajna obilježja 4. armije, prilog knjizi Armije u strategijskoj koncepciji rata i revolucije, Beograd, 1986, knj.4., str. 196-197.*

⁷⁶ Ilija Radakovi, *Neka iskustva iz djelovanja 4. armije u završnim operacijama 1945, prilog u knjizi, Završne operacije.. n.dj.prilog.str 362-363.*

taj na in, može se zaključiti, da se dosta efikasno koristila podrška zrakoplovstva u Ličko-primorskoj operaciji. Međutim, na kraju rata savezničko zrakoplovstvo, pa i one naše dvije eskadrole koje su se nalazile na aerodromu Zemunik kod Zadra, nije više pomagalo 4. armiju, a tada je bila zračna podrška najvažnija.

Snabdijevanje jedinica 4. armije vršilo se tijekom cijele ofenzive na razne načine: iz armijskih baza, iz baza vojnoteritorijalnih komandi (vojnih oblasti i područja) i iz ratnog plijena. Sva tri vreća snabdijevanja bila su podjednako značajna. Najveći je problem bio u prijevoznim sredstvima. U početku ofenzive 4. armija je imala samo 150 motornih vozila. Na kraju ofenzive zaplijenila je oko 2.500 kamiona, 2.000 dvoosovinskih kola i karava, 4.800 konja i 520 motocikla. To je olakšalo snabdijevanje i evakuaciju. Pomorski transport bio je veoma značajan, posebno za jedinice na lijevom krilu operativnog rasporeda 4. armije. Kako su divizije 4. armije brzo nastupale, to je onemogućilo neprijatelju da evakuiraju ili uništi svoja skladišta u Lapcu, Bihaću, Gospiću, Otočcu, Senju, Bakru, Sušaku, Rijeci i Trstu. Većina njih je pala u ruke jedinice 4. armije. Tako je zaplijenjeno 500 vagona municije i 900 vagona hrane. Sve je to ublažavalo snabdijevanje iz pozadine, a time i brzo djelovanje jedinice 4. armije.

Bilancu ofenzive 4. armije ne karakterizira samo oslobođenje od okupatora i drugih tudinaca i njihovih pomagača i suradnika, Like, Gorskog kotara, Hrvatskog primorja, Istre i Slovenskog primorja, nego i respektivna pobjeda nad nadmoćnim protivnikom, a to je totalni poraz njemačkog 15. brdskog i 97. armijskog korpusa, koji su imali 133.000 vojnika, od čega je bilo 100.000 njemačkih. Odnosno, u ofenzivi 4. armije uništene su četiri njemačke i dvije ustaško-domobranske, ukupno 6. protivničkih divizija, i to najviše u neposrednoj borbi, vojnom okruženju i bezuvjetnoj kapitulaciji prije opće kapitulacije Wehrmachta. Tako nešto, takvu bilancu u jednoj ofenzivi rijetko bilježi povijest Drugoga svjetskog rata. Ovdje valja još ista i da takav poraz druge ratujuće strane - konkretno njemačke, tj. pripadnika dobrog po kvaliteti poznatog Wehrmachta, malo ili skoro nikako se ne može naći u povijesti Drugoga svjetskog rata. U tome i leži veličina svih jedinica i svakog pripadnika 4. armije.

Evo još konkretnih podataka koji obilježavaju bilancu pobjede 4. armije. Postoje podaci da je Wehrmachtu, nje-

govim snagama koje su se nalazile u Lici, Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju, Istri i Slovenskom primorju, 4. armija nanijela gubitke od 21.694. mrtvih, a zarobila 56.260 vojnika, asanika i, kako prije rekoh, i tri generala zarobljena i dva poginula na frontu. Sami njemački povjesničari potvrđuju katastrofu koju su na frontu pred 4. armijom imale njemačke postrojbe. Konstatira se da je od 373. divizije ostalo samo nešto malo koje se povuklo prema Karlovcu, a od 392. divizije, kada je stigla kod Crikvenice i Novog, «bili su ostaci divizije u raspadu»??.

Za izvojevanu pobjedu 4. armija dala je dosta velike i teške žrtve i iznose 10.742, od čega je poginulo 2.305, ranjeno 7.035 i nestalo 384. Najveće gubitke imala 19. i 26. dalmatinska divizija. U 19. diviziji bilo je 609 mrtvih, 1972 ranjena i 140 nestalih ili ukupno 2.721. U 26. diviziji je poginulo 504, ranjeno 1722 i nestalo 137, ukupno 2.363. Od svih divizija 4. armije najteže su gubitke imale četiri dalmatinske divizije - 9., 19., 20. i 26., i to: 1585 poginulih 5117 ranjenih i 291 nestalih. Ukupno 6.953 boraca i starješina, a to je većina jedne do dvije partizanske divizije.??

Katarza gubitak bila je u bitci kod Klane, koja se vodila od 24. travnja do 3. svibnja 1945., u povijesti poznate kao «krvava Klana». U pojedinim brigadama čete su ostale bez pola ljudstva. U bitci za Klanu samo 12. brigada 26. divizije imala je oko 500 mrtvih i ranjenih, skoro polovica brigade je stradala zadnjih dana rata. Od Rječine do Klane brigade 19. i 26. dalmatinske divizije imale su više gubitaka nego od Like do Klane. Među poginulima je najviše Hrvata, skoro 70%.

Ovaj broj žrtava upućuje na zaključak da su glavni tereti ofenzive 4. armije ponijele dalmatinske divizije. Onim je po čela ofenziva 4. armije, 31. ožujka 1945. u njenom sastavu, u četiri dalmatinske divizije nalazilo se 41.162 borca i starješina, a to je znatno više nego što je polovina brojnog stanja 4. armije koja je tada imala oko 70.000 boraca. Ako se tome doda i broj boraca u Jugoslavenskoj mornarici, u 1. tenkovskoj, Artiljerijskoj i Inženjerijskoj brigadi i u

76a Nikola Anić, *Snabdijevanje 4. armije*, n.dj. prilog, str. 450-463.

77 Franc Schram, *Hrvatsko vojnište, prijevod s njemačkog*, Zagreb, 1992., str. 189, 199, 242.

78 Anka Petrović, *Gubici 4. armije, prilog u knjizi Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije*, Beograd, 1986, knj. 9., str. 463-466.

Armijskom puku za vezu, onda ih je samo oko 10.000 bilo koji nisu došli iz Dalmacije. Poglavitito su bili Dalmatinci, iako je bilo i drugih naroda i narodnosti (vidi na kraju pregled brojnog stanja i sastava 4. armije).

Svih 13 dalmatinskih brigada našlo se u sastavu 4. armije, i bile su sve dok nije završena armijska ofenziva. Samo je 13. dalmatinska rasformirana prije početka ofenzive - 15. ožujka 1945. Glavni dio popune 4. armiji dolazio je iz Dalmacije, oko 15.000 boraca, a preko armijske Dopunske brigade u Trogiru stiglo je kao popuna i oko 12.000 Albanaca s Kosova i iz Crne Gore. Oni su stizali tek u završnici rata, najviše tijekom borbi na rije kom frontu. Armija se popunjavala i novim ljudstvom iz Like, Gorskog kotara, i Hrvatskog primorja i od rasformiranih partizanskih odreda i drugih vojnopozadinskih jedinica i ustanova.

Reći general Ante Toni Bio i kazuje da je «Štab 8. dalmatinskog korpusa u cjelini sačinjavao kostur štaba 4. armije.. Pored toga štab 8. dalmatinskog korpusa imao je ogromno iskustvo u borbi s Nijemcima.. Sve je funkcioniralo više nego dobro i štab 8. dalmatinskog korpusa bio je dorastao radu štaba 4. armije.. Tako je 8. dalmatinski korpus imao jezgro 4. armije ne samo svojom vojnom snagom, organizacijom i naoružanjem, nego i ste enim iskustvom koje se pretilo u ofenzivi 4. armije.

Povijesno je značajna mjesta i uloge dalmatinskih divizija u ofenzivi 4. armije. U svim operacijama, od Like do Susedice, dalmatinske divizije uvijek su se nalazile na težištu borbe, odnosno na glavnom pravcu napada 4. armije. Tako su u prvoj etapi Ličko-primorske operacije, pri oslobodjenju istočne Like i Bihaća, glavnu ulogu odigrale 19. i 26. divizija. One su, uz pomoć snaga iz pozadine 4. korpusa, pregazile glavninu liniju njemačkog 15. korpusa neprekidno djelujući i od Lapca do Bihaća, kod Udbine, i Plješevice. Zatim u drugoj etapi Ličko-primorske operacije opet su dalmatinske divizije - 20. i 26. na glavnom težištu borbe prema Gospiću i dalje prema Senju, dok je jedna dalmatinska divizija - 9. išla obalom Jadrana i osvajala otok po otok u Kvarnerskom arhipelagu uz pomoć i potporu Pomorske komande sjevernog Jadrana, odnosno Jugoslavenske mornarice. Dva njemačka generala, u ovim borbama, zapovjednik 15. korpusa general Gustav Fhena i zapovjednik 392. divizije general Johan Mickl, na bojištu su smrtno ranili dalmatinski borci iz 20. i 26. divizije.

Kada je pošlo za ruku gonjenje Nijemaca od Senja prema Novom i Crikvenici, opet je težište na obojici 19. dalmatinskoj diviziji, a 26. dalmatinska oslobodila otok Krk, te 9. dalmatinska Cres i Lošinj. U Riječko-tršćanskoj operaciji, kako smo već kazali, glavni su teret borbe podnijele dalmatinske brigade (njih 13) i dalmatinske divizije - njih četiri. One su sve do kraja rata bile okosnica udara, manevra, vatrene moć i, i poslije toga u nastupanju Motoriziranog odreda 4. armije sve do Celovca u Austriji, a im je završen Drugi svjetski rat, opet su dalmatinske sve četiri divizije ostale na zapadnim granicama nove Jugoslavije u obrani Istre i Slovenskog primorja.

U zaključnom osvrtu na ofenzivu 4. armije, na kraju, smatram da valja ista i još jednu karakteristiku te ofenzive, a to je činjenica da se ona vodila u Lici, Gorskog kotara, Hrvatskom primorju, Istri i Slovenskom primorju, gdje je apsolutna većina naroda tog kraja bila vrlo vezana za narodnooslobodilačku borbu i u njoj učestvovala. Zato se narod tog kraja s velikim entuzijazmom uklopio u zajedničku borbu s jedinicama 4. armije za svoje oslobodjenje od njemačkog okupatora i njegovih pomagača i suradnika. «Bila je milina do i u lica, primorsko-goranska, primorska, istočna, istarska i slovensko-primorska sela i gradove. Napaćeni narod je hrlio ususret svojim osloboditeljima, astio ih, veselio se, bio je presretan što je nastupio dan slobode od stoljetnog tučnjavca i osvajača»⁷⁹.

Taj naš narod i talijanski antifašisti pomagali su jedinicama 4. armije u njezi ranjenih i bolesnih, u snabdijevanju, izgradnji od Nijemaca porušenih prometnica i drugih za vojne operacije vrijednih objekata, u obavještajnoj službi i svim drugim djelatnostima, pa i u vojnim akcijama, sve što je bilo od koristi za brzo djelovanje jedinica 4. armije. Posebno valja ista i ulogu i zalaganje organa vlasti i političkih organizacija NOP-a, kako onih koji su se nalazili na crti bojišnice, tako i onih u pozadini, osobito u Dalmaciji, koja je sva bila angažirana da se pomogne dalmatinskim borcima koji idu prema svojoj napaćenoj braći i Hrvatima i Slovencima u Istri i Slovenskom primorju, da se konačno

⁷⁹ Ante Toni Bio i, navedeni prilog u knjizi, *Armije u strateškoj koncepciji rata i revolucije*, Beograd, 1986, knj.4., str. 200.

Tako sam zapisao u svom Ratnom dnevniku, u Sent Peteru, Slovensko primorje, 7. svibnja 1945.

oslobode tu inaca i ratnih zlo inaca. Baš ti tla itelji i ratni zlo inci su bježali pred jedinicama 4. armije, prema zapadu, preko So e k britanskim i ameri kim postrojbama koji su ih, u najve em broju, prihvatili i uzeli pod zaštitu. Jednom broju srpskih i kninskih etnika, ustašama, bjelogardijcima, Mussolinijevim fašistima uspjelo je pobje i ispred suda pravde, znaju i da žrtva traži pravdu. Jedan manji broj ratnih zlo inaca po direktivama ustaške vlasti i uputama drugih struktura i konfesija ostajao je ili su ih ubacivali u pozadinu 4. armije, kako u Dalmaciji, tako i po Lici (naro ito na Velebitu, Plješivici itd), Gorskom kotaru, onda u Slovenskom primorju na Snežniku itd. Oni su vršili atentate na pripadnike NOP-a, organe vlasti i političku strukturu nove Jugoslavije. Posebno su bili aktivirani za atentate i diverzije na osobe i objekte koji su pripadali Titovoj armiji. Za borbu protiv ostavljenih ili uba enih ustaša, etnika i drugih zlo inaca bila je u Lici angažirana 1. samostalna li ka brigada koja je nastala od rasformirane 35. li ke divizije. U Lici je djelovala i 1. brigada Hrvatske divizije Korpusa narodne obrane, a u Slovenskom primorju se nalazila 2. brigada Slovenske divizije KNOJ-a. Kasnije su na zadacima borbe protiv tzv. škripara i križara bile angažirane i druge operativne jedinice, ali kada je rat završen.

Svoju povijesnu misiju u Drugom svjetskom ratu dalmatinske divizije su ostvarile u ofenzivi 4. armije, ali u zajedništvu sa 13. primorsko-goranskom, 35. li kom, 43. istarskom iz 11. korpusa, zatim sa 30. i 31. slovenskom divizijom iz 9. korpusa, 29. hercegova kom, 7. banijskom, 8. kordunaškom divizijom 4. hrvatskog korpusa i 15. i 18. slovenskom divizijom 7. korpusa. Velika pobjeda 4. armije je u

zajedni kom djelovanju naroda Dalmacije, Like, Gorskog kotara, Hrvatskog primorja, Istre i Slovenskog primorja, uz pomo naroda Hercegovine, Banije i Korduna, Talijana, Muslimana, Albanaca i drugih naših i stranih državljana koji su se nalazili u 4. armiji. Poglavitito to je djelo Hrvata - preko 50-60%, Srba oko 10%, onda Slovenaca i talijanskih antifašista, i drugih. Svi su se oni juna ki borili i ginuli za osloboenje Hrvatske i Slovenije, tj. protiv njema kog i talijanskog okupatora i njihovih suradnika i pomaga a.

Završetak ofenzive 4. armije i izbijanje na zapadne granice nove Jugoslavije to no se poklapa sa završetkom Drugoga svjetskog rata u Europi. Rat je završen, ali pred dalmatinske i druge divizije 4. armije nije nastupilo razdoblje mira, nego nova dosta zategnuta politička i vojna situacija. Pred dalmatinskim divizijama je stajao novi zadatak - da se brani i obrani naš narod i naše nasilno oduzeti teritoriji od ranije, a poglavito od kraja Prvog i tijekom Drugoga svjetskog rata.¹

Nastupila je nova etapa u povijesti dalmatinskih divizija 4. armije. Nalazili su se na ivici novoga rata, eventualnog oružanog sukoba s doju erašnjim saveznicima.

¹ Prema navodima akademika Branka Petranovi a (Srbija u Drugom svjetskom ratu, Beograd 1992.) sve do So e je «oslobodio srpski vojnik». Zatim kaže: «Srpski vojnik stigao je u Prvom svjetskom ratu na So u kao i u Drugom svjetskom ratu» (str.16.). Me utim, u Prvom svjetskom ratu So u su okupirali Talijani, a u Drugom svjetskom ratu na So i su bili 31. slovenska, pa onda 26. dalmatinska divizija.

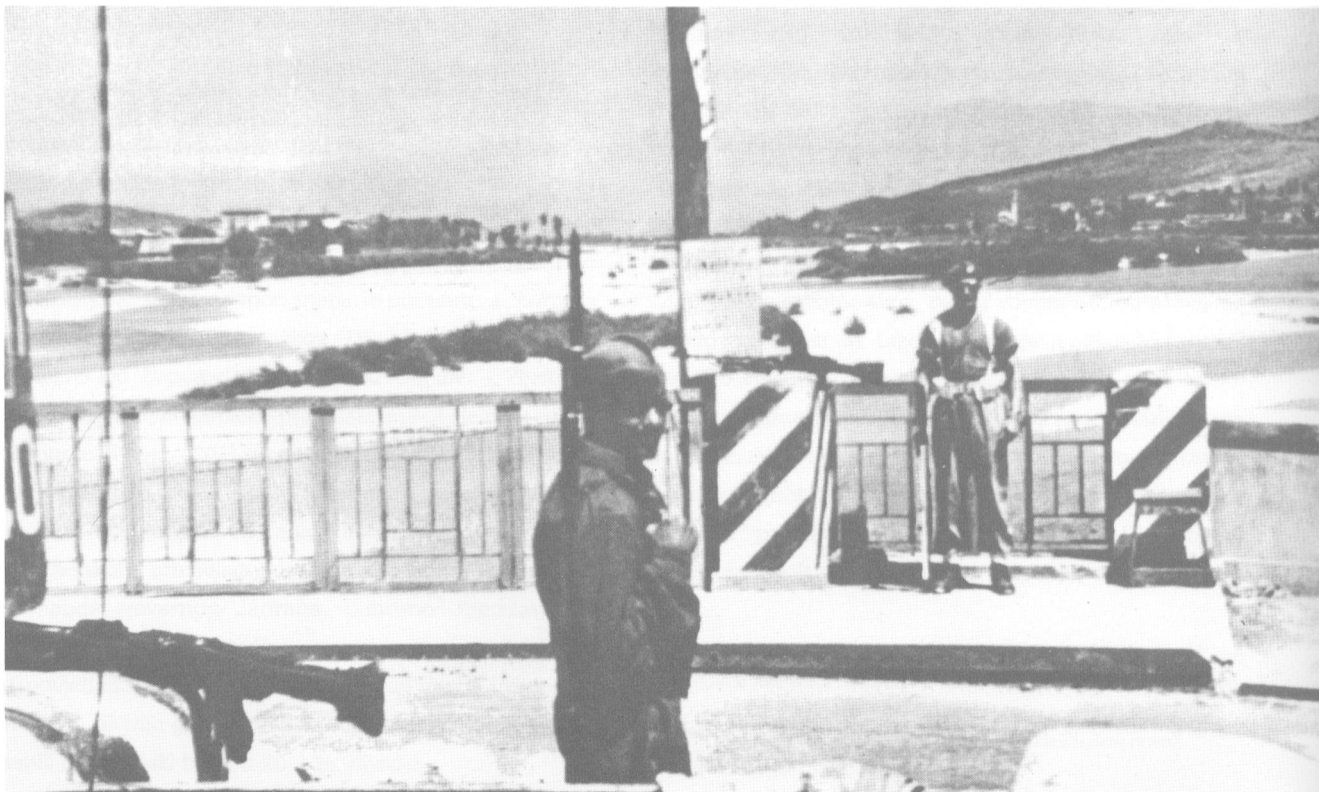
DALMATINSKI BORCI U TRSTU I NA SOCI

Onog 7. svibnja 1945. kada je kod Ilirske Bistrice štab njemačkog 97. armijskog korpusa potpisao predaju dalmatinske divizije - 9, 19, 20. i 26. - bile su u Slovenskom primorju i u Istri. Dan prije je 6. svibnja 1945. godine 26. dalmatinska divizija, bez 11. brigade koja je ranije predana 20. dalmatinskoj diviziji, zbog velikog gubitka izvukena s fronte i nalazila se u Šent Peteru (sada Pivka) i okolici. Onim je iz Remsa, gdje je potpisano preliminarno primirje i kapitulacija Trećeg Reicha, stigla vijest o njemačkoj kapitulaciji među

borcima i starješinama nastalo je opće veselje. Sutradan, 8. svibnja 1945. u Berlinu je potpisana završna kapitulacija Trećeg Reicha.

Pred 4. armijom već su stajali novi zadaci. Trst je bio slobodan i u njemu 9. i 20. divizija, a 19. divizija poslije razoružavanja njemačke grupacije kod Ilirske Bistrice raspoređena je u Rijeci i okolici. Nastupili su novi problemi, nalazilo se na ivici novog rata, sada eventualno s dojučeršnjim saveznicima. Prednjačila je Velika Britanija, ali uz

Stražar 1. dalmatinske brigade na mostu preko rijeke Soče kod mjesta Pierisa, posljednjeg dana rata, 15. svibnja 1945. Nasuprot njemu je na straži i britanski vojnik

podršku SAD i Francuske. Zapad je bio naklonjen da se Istra, Trst i Slovensko primorje dade Italiji, što je bilo u suprotnosti s ranijim dogovorima maršala Tita i zapadnih saveznika.

U vojnoj domeni presudno je bilo pitanje obrane zapadnih etničkih granica nove Jugoslavije, a u zenitu se nalazio Trst i Soča. Na Soču su 1. svibnja u 14 sati stigli borci 31. slovenske divizije 9. korpusa¹. Ona je istog dana oslobodila Tržič (Monfalcone) i Goricu. U večernjim satima zapadno od Tržiča došlo je do susreta 31. slovenske divizije i 2. novozelandske divizije (zapovjednik general Bernard Freyberg) iz britanske 8. armije koja se nalazila u Italiji².

Ne poštujući i dogovor izmeđ u zapadnih saveznika i maršala Tita engleske postrojbe su krenule prema Trstu i L/2, svibnja zanočile u starom dvorcu Miramar, izmeđ u Monfalcone i Trsta³.

Štab 4. armije naredio je 7. svibnja 1945. godine štabu 26. dalmatinske divizije da se pripremi i krene na Soču, na sektor Monfalcone. General Drapšin je odabrao baš ovu diviziju koja je bila borbeno vrlo jaka, s velikim ratnim iskustvom i dobrom uvježbanošću. Njena pojava na Soči, smatralo se u štabu 4. armije, kako kazuje njen načelnik Operativnog odjeljenja general Ante Tomić, bila je «garancija da se neće dozvoliti britanskim trupama da se nasilno zadrže od JA oslobodenoj teritoriji Trsta i Slovenskog primorja. Konačno, tvrdi general Tomić, ova je divizija garantirala ostvarenje političkih ciljeva nove Jugoslavije koji su se pojavili u svibnju 1945. godine.»⁴

Na osnovi armijske direktive, ujutro 7. svibnja 1945., štab 26. divizije izdao je svoju prvu poslijeratnu zapovijed u kojoj se više ne govori o razbijanju, uništenju, osvajanju ili likvidaciji neprijateljskih snaga, već o pokretu jedinica, bez borbe, na novu prostoriju Tržič - Soča. Dalmatinska 26. divizija imala je tada 3 brigade: 1. dalmatinsku proletersku, 12. dalmatinsku i 3. prekomorsku brigadu. Kretanje je išlo slijedom: prvo se kretala 1. dalmatinska proleterska, onda 3. prekomorska, pa zatim 12. dalmatinska brigada. Pokret je po čeo 8. svibnja 1945. Postrojbe 12. dalmatinske su se pokrenule električnim vlakom iz Sent Petera do Opuzina i onda pješke za Tržič. Tamo su došle 1. dalmatinska i 3. prekomorska brigada. U Tržiču se našlo nešto britanske vojske, onda 31. slovenska divizija i Komanda mjesta, koju je postavio štab slovenskog 9. korpusa.

Razmjestaž jedinica izvršen je po zapovijedi štaba 26. divizije od 10. svibnja 1945. Prva dalmatinska brigada smijenila je jedinice 31. slovenske divizije i rasporedila u selu Ronchi postavivši stražu na mostu preko Soče, gdje je bila i straža britanske vojske. Malo dalje od mosta bili su prednji dijelovi generala Andersa, poljski 2. korpus, također u sastavu britanske 8. armije. Ovaj poljski korpus vršio je kasnije i provokacije i ometao komuniciranje 26. divizije s onim jedinicama koje su se nalazile u Italiji u lagunama Gradeža. Naime, u Gradežu je poslana jedna četa iz 12. dalmatinske brigade, a među su tu bili i dijelovi 31. slovenske divizije. Postrojbe 12. dalmatinske brigade smještene su, prema gornjoj divizijskoj zapovijedi, u Tržiču, na brodogradilištu, gdje je na čeno nekoliko njemačkih ratnih brodova koji nisu bili završeni. Treća prekomorska brigada ostala je u središtu Tržiča sa zadatkom da osigurava grad⁵.

Kada je 26. dalmatinska divizija došla na prostoriju Tržiča i primila osiguranje lijeve obale rijeke Soče, od saveznika snaga tu su se nalazile sljedeće jedinice: u širem rajonu Tržiča bio je štab 13. korpusa sa 56. britanskom divizijom i 43. indijskom pješkom motoriziranom brigadom. U Gorici je bila 91. američka divizija. U Trstu i sjeverozapadnije nalazila se 2. novozelandska divizija, a poljski 2. korpus generala Andersa zapadno od rijeke Soče⁶.

Ova pomiješanost britanskih i naših postrojbi prouzročila je mnoge nesporazume. Ali, prema uputama maršala Tita, zapovijedi 4. armije i štaba 26. divizije, trebalo je po svaku cijenu izbjegavati provokacije koje su bile i te, ponekad i dosta brutalne, inicirane od britanskih postrojbi, osobito u gradu Tržiču. Ovakav raspored 26. divizije bio je na snazi do 24. svibnja 1945. kada je došlo do promjena, koje su isprovocirale britanske komande. Naime, oni su 43. indijsku brigadu iz Tržiča prebacili na Kras, pa je Štab 26. divizije u Opatiji selo na Krasu postavio svoju 12. brigadu⁷.

¹ Zdravko Klanjšček, *Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske (1943--1945.)*, Ljubljana 1999. str. 432-435, 448.

² Isto, str. 438-439, 444, 449.

³ Isto, str. 444-447.

⁴ Razgovor s generalom Antom Tomićem, vođen u Beogradu 18.10.1984.

⁵ N. Anić, *Dvanaesta dalmatinska brigada, Supetar na Braču 1984.* str. 309-310.

⁶ Isto str. 310.

⁷ Isto str. 310-311.

Za to vrijeme, kad su vođeni brojni politički pregovori između Beograda i ranijih zapadnih saveznika, u Istri i Slovenskom primorju stajale su respektivne vojne snage nove Jugoslavije. Budući da je bio sporan cijeli teritorij Istre i Slovenskog primorja, tj. od Sočice pa sve do Rječine kod Sušaka i do stare jugoslavensko-talijanske granice sjeverno od Postojne i dalje na sjever, na tom teritoriju i dalje je stajala locirana glavnina 4. jugoslavenske armije. Armijske divizije bile su dobro postavljene za svaki slučaj nekog novog oružanog sukoba, a on se očekivao, to je znao cijeli sustav armije i postojala je visoka svijest svih pripadnika 4. armije da brane svoju braću u Hrvate i Slovence koji su imali apsolutnu većinu u Istri i Slovenskom primorju.

Najisturenija prema zapadu, na rijeci Sočici, u Trzinu i na Krasu nalazila se i dalje snažna 26. dalmatinska divizija. Tu se nalazila prema Gorici slovenska 31. divizija koja je 13. svibnja ušla u sastav 4. armije jer je toga dana rasformiran štab slovenskog 9. korpusa, a prije toga u Trstu je rasformirana slovenska 30. divizija. U Trstu i okolici bile su i dalje 9. i 20. dalmatinska divizija. U Istri se nalazila 43. istarska i 13. primorsko-goranska divizija. Ostao je najslabije branjen pravac od Gorice prema Vipavi i Postojni. Zato je Generalštab JA u Postojnu poslao iz Zagreba svoju 1. proletersku diviziju. U Postojnu je došao i štab 4. armije, ali je tada (20.5.1945.) smijenjen general Petar Drapšin, a postavljen dotadašnji komandant 1. armije general-lajtnant Peko Dapčević. Drapšin je postavljen za komandanta novoformirane 1. oklopne armije u Ljubljani⁸.

Oko Ilirske Bistrice se nalazio hrvatski 4. korpus s 7. banijskom i 8. kordunaškom divizijom. Glavni štab Hrvatske tražio je da se 4. korpus sa obje divizije prebaci u Zagreb. U početku mu je bilo odobreno, ali onda je Generalštab to odbacio, pa su na kraju štab 4. korpusa i 8. kordunaška divizija dovedeni u Zagreb, a 7. banijska divizija je ušla u sastav 4. armije i upućena u rajon Tolmin, Idrija. Tu je ubrzo stigla i 13. primorsko-goranska divizija. Otuda su se na crti rijeke Sočice našle 4 divizije 4. armije - 26. dalmatinska, 31. slovenska, 7. banijska i 13. primorsko-goranska¹⁰.

Konkretno, u prvom mjesecu (svibnju 1945) iza završetka II. svjetskog rata, na najnastaliji nioj toci nove Jugoslavije, a i ovog dijela Europe, na teritoriju Istre i Slovenskog primorja, našlo se devet divizija Jugoslavenske

armije, od čega su na braniku zapadnih dijelova Republike Hrvatske i Republike Slovenije bile četiri dalmatinske divizije ranijeg 8. korpusa, - 9, 19, 20. i 26. divizija. One su držale glavne objekte u zoni od Sočice preko Trsta za Rijeku i Sušak. Općenito gledano bilo je devet divizija Jugoslavenske armije (1. proleterska, 7. banijska, 9. dalmatinska, 13. primorsko-goranska, 19. dalmatinska, 20. dalmatinska, 26. dalmatinska i 43. istarska divizija) U Istri i Slovenskom primorju, na zapadnim granicama nove Jugoslavije one su bile garancija da će Beograd moći i sigurnije pregovarati s dojučeršnjim zapadnim saveznicima i da se može očekivati povoljnije političko-diplomatsko rješenje, tj. da će se, koliko se god bude moglo, u djelo realizirati Titove riječi s Visa: «Tu će ne doći, ali svoje ne damo!».

Vrhunac krize oko Istre, Trsta i Slovenskog primorja izbio je 15. svibnja 1945. kada su američka, britanska i francuska vlada poslali maršalu Titu oštru notu s ultimatumom da se u roku od 48 sati moraju sve postrojbe JA povući iz Trsta, Monfalcona, Gorice i da se sve preda britanskom 13. korpusu. Tito je tražio da ostanu u tim mjestima dijelovi Jugoslavenske armije, ali oni su to odbili i pokrenuli svoje trupe u zaposjedanje (21. svibnja) teritorija do crte Trst i sve prometnice koje iz Trsta idu preko Gorice, Kobarida i Trbiža u Austriju. Morale su postrojbe 4. armije napustiti i Pulu gdje su se od 13. lipnja 1945. do 16. rujna 1947. nalazili britanski vojnici. Maršal Tito je 24. svibnja 1945. zapovjedio svim divizijama 4. armije da silom oružja spriječe anglo-američke trupe ako pokušaju da prijeđu u isto noć od te crte. Do 25. svibnja anglo-američke trupe posjele su veliki teritorij na Krasu, sve do Stajnele i Vipave, kao i Milje južno od Trsta, onda Bazovicu i Sežanu isto noć od Trsta. Churchill je zagarovao da idu na staru jugoslavensko-talijansku granicu do Sušaka, Postojne i Triglava.

Zapad nije bio ovim zadovoljan pa su njihove vlade 3. lipnja 1945. poslale Beogradu novu notu, u stvari ultimatum da obavezno prihvati demarkacionu liniju, po kojoj bi se Julijska krajina i sve zapadno od prometnica, koje od Trsta vode za Austriju, predali pod upravu anglo-američke vojske. Dozvoljeno je samo da ostanu jedna simbolna postrojba

⁸ Z. Klanjšček, n.dj. str. 448-449.

⁹ Nikola Anić, Doktorska disertacija, Zagreb 2002. str. 195-200, 209.

¹⁰ Z. Klanjšček, n.dj. str. 420-454.

Od te dvije divizije formirana je 32. streljačka divizija, također po ruskom uzoru. Iz Rijeke je otišla 19. dalmatinska divizija i brodovima prebaena u Zadar, pa u sjevernu Dalmaciju i oko Knina, gdje je vodila borbe sa zaostalim etnicima¹².

Iz takve situacije, i u takvom rasporedu, našle su se dalmatinske divizije 8. korpusa u ljeto 1945. godine. One su, može se zaključiti, ne samo imale glavnu snagu 4. armije u osloboenju Like, Gorskog kotara, Hrvatskog primorja, Istre i Slovenskog primorja, nego su sa završetkom Drugoga svjetskog rata imale glavnu i vrlo jaku vojnu moć kada se diplomatskim putem rješavalo pitanje Istre i Slovenskog primorja, koji su zadatak, uz potporu drugih divizija 4. armije i naroda, u potpunosti izvršile. U tome je i bitni dio njihove ratne povijesti.

Ostvarilo se ono što su dalmatinski mladi i djevojke u ili od svojih roditelja i u školi da se bore za slobodu protiv svakog tuđinca i njihovih pomagača (vidi prilog Slavka Matića o poginulim dalmatinskim borcima 8. korpusa). Na kraju ostvarile su se u djelo rije i velikog hrvatskog pjesnika Vladimira Nazora, kada im je poručio:

«Na Snežniku, na Ukoj, na So i
mi čekamo zoru!»

I ta je zora slobode hrvatskog i slovenskog naroda u Istri i Slovenskom primorju došla svibanjskih dana 1945. i to baš na Snežniku, na Ukoj i na So i, gdje se sada nalaze zapadne granice suverene Republike Hrvatske i Republike Slovenije.

¹² Nikola Anić, *Doktorska disertacija*, str. 195-200, 209.

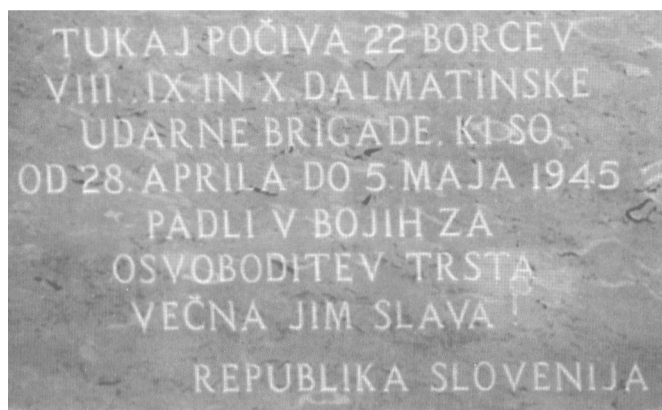
GUBICI JEDINICA OSMOG KORPUSA (4. ARMIJE) U ZAVRŠNIM OPERACIJAMA (1.3. - 15.5.1945.)¹

JEDINICE	POGINULI	RANJENI	NESTALI	UKUPNO
9. divizija	162	601	8	771
19. divizija	609	2072	140	2821
20. divizija	310	822	16	1148
26. divizija	504	1722	137	2363
Artiljerijska brigada	8	28	.	36
Inženjerijska brigada	2	.	.	2
1. tenkovska brigada	70	132	2	204
UKUPNO	1665	5377	303	7345

¹ Anka Petrović - Tabela pregled gubitaka 4. armije od 1.3.1945. do 15. 5. 1945., «Završne operacije za osloboenje Jugoslavije», Beograd, 1986. str. 463 - 466.

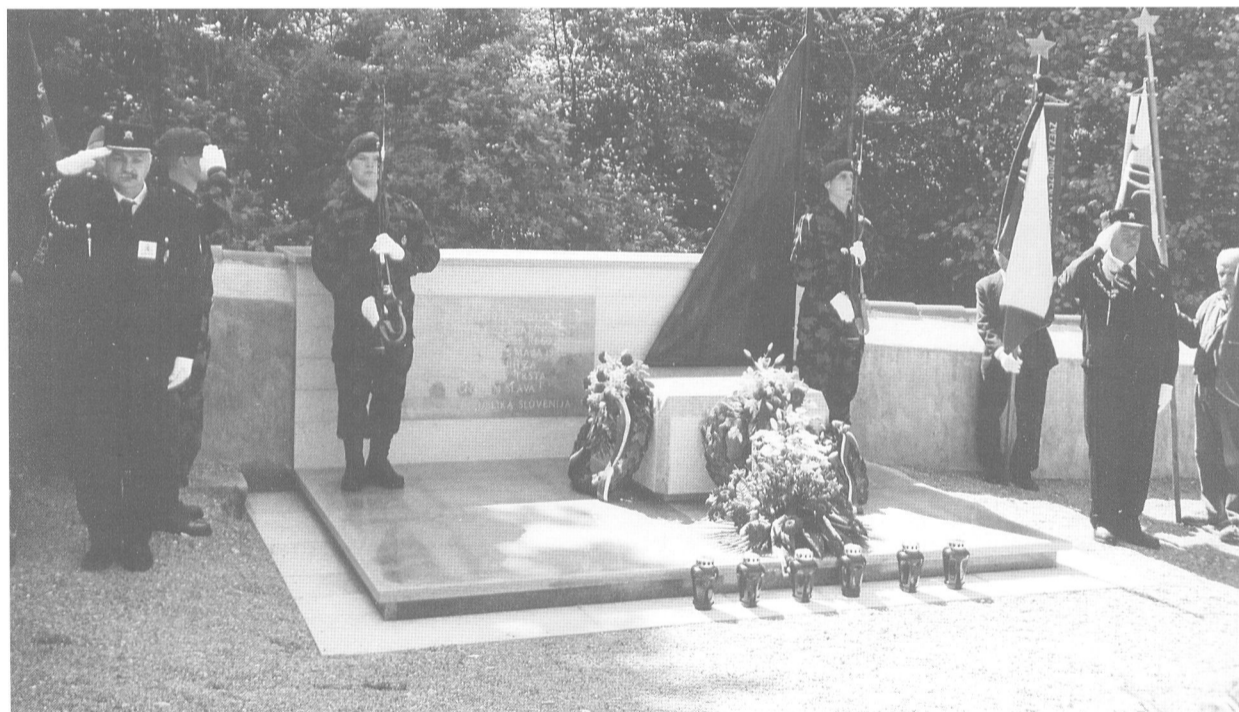
REPUBLIKA SLOVENIJA DALMATINSKIM BORCIMA

U Vremskemu Britofu, u blizini Diva e, na zapadnoj granici Slovenije, na domaku Trsta, održana je 15. svibnja 2004. godine komemorativna sve anost na grobu dvadesetdvojice dalmatinskih boraca iz 8., 9. i 10. dalmatinske brigade koji su poginuli u borbama za oslobo enje Trsta. Oni su ve tada, svibnja 1945-g., dostojno pokopani u zajedni koj grobnici. Zub vreme na uradio je svoje, te je ove godine spomen obilježje obnovljeno. Nanovo je izgra ena granitna grobnica i obnovljen spomenik u obliku jedra dalmatinske gajete. Sredstva za obnovu spomenika dala je Republika Slovenija.

Komemorativnoj sve anosti prisustvovali su, izme u ostalih, i: general-major Ladislav Lipi , na elnik Generalštaba slovenske vojske, Frane Zniderši , državni sekretar u ministarstvu za socijalne poslove, Jože Boži , predsjednik Glavnog odbora Udruženja boraca Slovenije, Rajko Vojtkovszky, župan op ine Diva a, Emil Škerl, predsjednik Udruženja boraca Sežane, Veljko Jelaska, potpredsjednik Udruženja boraca Nove Gorice, vod slovenske vojske i brojni gra ani i borci NOR-a

Župan Vojtkovszky je u svojoj besjedi naglasio: "... borci i stanovnici Vremske doline imaju ovu grobnicu kao svoju, zato jer s dubokim poštovanjem cijene žrtve dalmatinskih boraca za zajedni ku slobodu koju danas uživamo. U eš e visokih slovenskih dužnosnika na ovoj komemoraciji još jednom potvr uje da me u borcima iz NO rata ne postoje razlike u ocjenama doprinosa rezultata iz tog vremena. Jedro koje simbolizira dalmatinsku gajetu govori o miru u kojem po ivaju ovi borci na svojem posljednjem jedrenju".

Veljko Jelaska, Nova Gorica

Peto poglavlje

ZAKLJU NA RAZMATRANJA

"... Tu e ne emo, ali svoje ne damo..."

ZAKLJU NA RAZMATRANJA

1. Osvrt na povijesnu ulogu, na eladjelovanja i bitne karakteristike 8. dalmatinskog korpusa

a) Dalmatinski 8. korpus NOVH nastao je, kako se iz prethodnog dijela knjige vidi, kroz ustanak naroda Dalmacije protiv fašizma koji je (osim manjih izuzetaka 1941.) bio u jednom neprekidnom kontinuitetu. Nisu poznati padovi i kardinalni stresovi, nije bilo ni lijevog ni desnog skretanja, ustanak koji se neprekidno razvijao od najnižih vojnih sustava - partizanskih odreda, preko brigada i divizija do 8. korpusa i to sve kroz oružanu borbu. U ustanku u estvuje najve a masa dalmatinskog naroda, najobi nijeg ovjeka - seljaka, težaka, mornara, ribara i drugih, kako onih sa sela, tako i po gradovima (primjer Splita, Šibenika, Makarske itd.); bilo onih na dalmatinskoj Obali i otocima, bilo i drugih u dalmatinskom zale u. Antifašisti ki ustanak u Dalmaciji nisu mogle zaustaviti sve talijanske i njema ke ofenzive i ratni zlo ini, zvjerstva, masovne deportacije, zatvori, koncentracioni logori, prijeki sudovi i druga zlodjela talijanskog i njema kog okupatora i njihovih pomaga a - vlasti i vojske NDH i etnika Draže Mihailovi a.

Osmi dalmatinski korpus nikao je iz antifašisti kog bi a dalmatinskog naroda, predvo en komunistima i drugim antifašistima. Iz njedara dalmatinskog ovjeka nastala je neugasiva vatra ustanka, isto a antifašisti ke borbe protiv svih neprijatelja - tu inaca, kako onih iz Rima, tako isto i onih iz Be a i Berlina i njihovih pomaga a.

Iz takvog dalmatinskog podneblja, iz obi nog dalmatinskog ovjeka koga je podigla na ustanak visoka svijest za slobodom, i pravom da mirno živi na stoljetnom ognjištu - nikao je jedan od najelitnijih Titovih korpusa - 8. dalmatinski, kojega su pripadnici, kao i cio dalmatinski narod ponositi, jer se 8. korpus svojski borio protiv fašizma i nacizma. Borio se svim svojim snagama i mogu nostima za oslobo enje i slobodu naroda Dalmacije, Hrvatske, danas suvremene Republike Hrvatske, od kojih nas doga anja dijeli to no 60 godina.

Dalmatinski 8. korpus nastao je u doba burnih ratnih doga anja koja su potresala svijet sredinom 1943. godine kada je kapitulirala fašisti ka Italija i kada je u Dalmaciju došao novi okupator - njema ka vojska - Wehrmacht. Nastao je iz velikih vojnih snaga NOP-a koji se embrion nalazi u ustani kim danima 1941., iz masovnog ustanka tijekom 1942, i prve polovice 1943., a to je onaj period NOR-a u Jugoslaviji kada je bilo najteže i najkriti nije da ustanak ne posustane, nego da se razvije u jedan op i narodnooslobodila ki rat iz ega su nicali vidici op e pobjede u zajednici s velikim saveznicima - ameri kim, britanskim, sovjetskim i drugim narodima i državama Antifašisti ke koalicije koja je izvojevala povijesnu pobjedu nad fašisti kim silama Osovine i utrla put današnjem demokratskom sustavu u svijetu.

Osmi dalmatinski korpus postojao je od 7. listopada 1943. - kada je formiran, do 2. ožujka 1945., kada je preformiran u 4. armiju - ukupno 545 dana. Za cijelo to vrijeme bio je angažiran u teškim i krvavim borbama, bez ikakvih

pauza, s okrutnim njemačkim osvajačima i njegovim pobornicima, vojskom NDH i etnicima Draže Mihailovića. Po eo je djelovati u surovim borbama s elitnim njemačkim divizijama i po cijeloj Dalmaciji. Njegovo je operativno područje bilo od Nina na zapadu do rijeke Neretve na istoku¹ uključujući Pelješcem, zatim od Lastova i Visa na jugu do Livna, Duvna, Sujice i Bosanskog Grahova na sjeveru obuhvativši time ne samo Dalmaciju nego i južne dijelove BiH. Borbeno djelovanje je završilo 2. ožujka 1945. kada je potpuno oslobodio Dalmaciju, južnu Liku, južne dijelove BiH i zapadnu Hercegovinu s Mostarom. Njegove divizije i ostali samostalni sustavi nastavili su ratovati u 4. armiji sve do kraja rata - od Like pa do Istre, Trsta i So e gdje se stiglo 8. svibnja 1945.; to no kada je bezuvjetno kapitulirala nacistička Njemačka.

Osmi dalmatinski korpus je ne samo donio slobodu narodu Dalmacije, nego i zapadne Hercegovine, južne Like i južnih dijelova BiH. Njegova je povijesna misija završena tek kada je oslobodio i ostali dio Hrvatske - Liku, Gorski kotar, Hrvatsko primorje, Istru i sve do So e. Odnosno njegova je povijesna uloga najznačajnija što je, nakon dugih stoljeća robovanja, povratio matici Hrvatskoj Lastovo, Zadar, Cres i Lošinj i iznad svega našu Istru. Time je ispunio povijesnu zadaću u Titovih riječima koje je 12. 9. 1944. pred postrojenom 1. dalmatinskom brigadom 26. divizije 8. korpusa na obali u Visu rekao: «TU E NE EMO, ALI SVOJE NE DAMO!»

b) Za povijest 8. korpusa bitna su na elima i karakteristike njegove organiziranosti. Organizacija 8. korpusa se zasniva na Titovim na elima izgradnje oružanih snaga NOV Jugoslavije. Prema tom konceptu 8. korpus imao je u svom sustavu snažnu i u praksi potvrđenu, dominantnu *operativnu vojsku*. To su bili samostalni bataljuni, brigade i divizije postrojbe kojih nisu bile vezane za jedan teritorij, već su manevrirali i ratovali tamo gdje im se zapovjedi, gdje se vodi odlučujuća bitka pobjede. Tako je 26. dalmatinska divizija, a sli no je i sa 9. 19. i 20. divizijom, kroz borbu prešla daleki put od Visa pa onda preko Vukova klanca, srednjodalmatinskih otoka, Makarske, Omiša, Splita, Šibenika, Drniša, Knina, zatim u Hercegovini do Širokog Brijega i Mostara, i ponovno nazad u Dalmaciju, sve od sjeverne Dalmacije i do So e. Računalo se da je borbeni put divizija 8. korpusa iznosio preko 2.000 kilometara, a nekih brigada i

3.500 km, ali ne kroz šetnju, nego sve u žestokoj borbi, a njihovi borci sve pješake i kroz borbu su savladali taj prostor. Rijetko je na i korpusa NOVJ ili korpusa u armijama II. svjetskog rata da je imao tako dugačko borbeno djelovanje, a posebno ne u onakvim uvjetima u kojima su djelovale brigade i divizije 8. korpusa.

Osmi dalmatinski korpus imao je 14 pješaka i tri specijalizirane brigade, zatim četiri divizije (vidi prilog o brigadama).

Drugi dio vojnog stroja 8. korpusa bili su *partizanski odredi i grupe partizanskih odreda*. Oni su svojom borbom bili vezani za matični teritorij i pomagali u borbi operativnim sustavima. Prestali su postojati prema vremenu oslobođenja njihovog matičnog teritorija. U borbi su mogli djelovati samostalno, to je najviše bio slučaj, ili su s brigadama i divizijama bili na dijelu fronta, prema potrebama. Ukupno je u Dalmaciji osnovano 48 partizanskih odreda, a oni su ulazili u sustav pet grupa partizanskih odreda.

Njihova je prednost bila u tome što je partizanskim odredima pokrivena cijela Dalmacija i sve do Drvara i Bugojna, a na istoku do Konavala i Dubrovnika, te do Širokog Brijega i Mostara².

Treći dio vojske 8. korpusa činili su *organi i jedinice vojno-pozadinske vlasti* - komande područja i komande mjesta sa svojim zaštitnim i drugim jedinicama, sve pod zapovjedništvom komande Vojne oblasti 8. korpusa, a kasnije Vojne oblasti Dalmacije. Na elu zapovjednika Vojne oblasti 8. korpusa nalazio se zamjenik komandanta korpusa. Jedinice i ustanove vojne pozadine bile su vrsto vezane za svoj teritorij koji su štitali i branili, osiguravali logistiku, vršili mobilizaciju novih boraca, starali se o sanitetskom zbrinjavanju, itd. Ovim su operativne i partizanske jedinice bile oslobođene pozadinske funkcije, osim onih potreba kojima

¹ Od početka 1942. pa sve do studenog 1944. dalmatinski teritorij isto no od rijeke Neretve (osim Pelješca) do Konavala i Prevlake, prema Titovoj zapovijedi bio je u operativnom pogledu najprije pod Operativnim štabom za Hercegovinu, a onda pod 2. udarnim korpusom, a potom se stavlja pod operativnu nadležnost 8. dalmatinskog korpusa. U političko-partijskom pogledu teritorij isto no od Neretve bio je stalno u nadležnosti političkog rukovodstva NOP-a Dalmacije.

² Nikola Anić, *Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije*, Beograd 1983. str. 616-651.

su rješavani borbeni zadaci. Od 1942., i skoro sve do kraja oslobođenja Dalmacije, 8. korpus imao je u Vojnoj oblasti sedam vojnih područja - Cetinsko, Šibensko, Zadarsko, Kninsko, Srednjodalmatinsko, Srednjodalmatinsko istočno i Južnodalmatinsko vojno područje, ukupno 23 komande mjesta. Kada je početkom 1945. osnovana Vojna oblast Dalmacije, postojala su samo tri vojna područja - Sjevernodalmatinsko, Srednjodalmatinsko i Južnodalmatinsko vojno područje sa 15 komandi kotareva i dvije komande grada - Dubrovnik i

Karakteristika je 8. korpusa što je imao dosta dobru organiziranost rodova i službi, a dominirali su topništvo, tenkovi i inženjerija.

Za razliku od drugih korpusa NOVJ 8., dalmatinski korpus imao je i tri vrste oružanih snaga. Već smo konstatareli da je imao jaku pješadiju, odnosno kopnene sustave. On je u svoj sustav imao i Mornaricu NOVJ, koja je od sredine 1944. bila pod VŠ NOVJ, ali je sudjelovala s postrojbama 8. korpusa. Bez Mornarice NOVJ 8. korpus ne bi mogao djelovati na dalmatinskom jadranskom području. Kasnije dalmatinske divizije su zajednički sudjelovale s Jugoslavenskom mornaricom (vidi priloge o Mornarici).

Dosta rano, naročito od proljeća 1944., postrojbe 8. korpusa imale su sigurnu zračnu zaštitu i borbenu podršku, tj. 8. korpus najuže je surađivao sa zračnim snagama saveznika i 1. i 2. eskadrile NOVJ koje su dijelom snaga locirale na Visu, a onda u Zemunik kod Zadra, tj. na teritoriju 8. korpusa. Posebno je zapažena zračna podrška kada su divizije 8. korpusa vodile borbe na srednjodalmatinskim otocima, zatim u borbama za Split, Šibenik, Knin i najviše tijekom Mostarske operacije kada se oslobađalo Široki Brijeg i Mostar.

Po svojoj brojnosti 8. korpus se ubraja među najjače korpusne NOVJ. On je početkom s brojnim stanjem od 13.000, a narastao je do 35.000 boraca i starješina. Najviše je bilo Hrvata (prosječno oko 80%), onda Srba, pa ostalih; poglavito Dalmatinaca od početka do kraja, od Visa pa sve do Srebrenice. Po etničkoj strukturi sustav činili su dragovoljci, kojih je bilo i kasnije, ali i mobiliziranih. Samo tijekom završnih operacija Dalmacija je dala 20.000 boraca, a 3.000 boraca je došlo iz domobranstva i drugih njemačkih i kvistlinških jedinica. Veliki je bio problem popune borbenih postrojbi 8. korpusa zbog toga što je bježeći pred njemačkim zločinima napustilo Dalmaciju i otišlo u El Shatt oko 39.000 ljudi, a Nijemci i

ustaše nasilno su deportirali oko 25.000, poglavito Hrvata i razasuli ih po Bosni, Slavoniji i drugim mjestima. Zato od sredine 1944. godine u Dalmaciji se ne osnivaju nove brigade ili drugi veći sustavi. U oslobođenoj Dalmaciji pošli su se vraćati izbjegom i svi sposobni muškarci i veliki broj žena dragovoljno je stupilo u 8. korpus. Uz to se popunjavala i Mornarica NOVJ.

Bitan imbenik postrojbi 8. korpusa jest njihova kvaliteta ne samo u organiziranosti i sustavu, nego i u moralu i ukupnim borbenim imbenicima u ratu. Već smo vidjeli kako se u organizaciji i formaciji 8. korpusa rješenje tražilo da bi se najbolje osiguralo vođene oružane borbe sa svim strukturama protivničke strane. Prema u toj domeni osiguravalo je pobjedu. Nadmoć u kvaliteti vojske može biti presudnije nego nadmoć u brojnom odnosu snaga.

Karakteristično je za 8. korpus, a ima sličnosti i u drugim jedinicama NOVH i NOVJ, da ga je najviše činila mlada populacija. Dominirali su omladinci od 17. do 21. godine. Oni su ukupno činili oko 75% cjelokupnog korpusnog sustava. Među njima su i njihovi zapovjednici i politički komesari. Nitko od njih nije «uhvatio» 29. godinu života. Omladinci su odigrali presudnu ulogu u borbi i rješavali su najteže borbene zadatke.

U 8. korpusu bila je masovna zastupljenost žena. Uopće u NOV Hrvatske krajem studenog 1944. bilo je 4.238 žena - od čega je najviše bilo Dalmatinki - u 8. korpusu 1.298, pa su Kordunašice, Ličanke i druge.

Ako se znade da u ratu može najviše biti angažirano oko 10% za rat sposobnog stanovništva, onda izlazi da je Dalmacija imala 11,31%, a to je znatno više nego što je prosječno za Hrvatsku (7,29%), i za Srbiju (6,11%)⁴. Otuda je onaj izvor boraca u 8. korpusu i njihova struktura o kojoj smo govorili.

Na moralno-političko stanje svake vojske, u ovom slučaju 8. korpusa, najviše su djelovali politički ciljevi rata. Borba vojnog sustava, tj. boraca i starješina, za te ciljeve, bila je presudna odrednica kvalitete 8. korpusa. O tome je bio visoki moral boraca i starješina 8. korpusa. On je bio u stalnom porastu i karakterizirala ga kolektivna želja da se iz Dalmacije

³ Isto, str. 864.

⁴ Nikola Anić, doktorska disertacija o NOV Hrvatske (1941.-1945.) Zagreb, 2002. str. 237.

istjeraju tu inci, razbiju njihovi pomaga i i stvore uvjeti slobode i bolje budućnosti. Na tome je bila dosta angažirana organizacija Komunistike partije i SKOJ-a koje su postojale u svim jedinicama i ustanovama 8. korpusa. Veliku je ulogu odigrao i tisak kojeg su izdavale sve jedinice i ustanove (vidi 0 tome prilog).

Posebnu pažnju privla i dobra organiziranost zapovijedanja u 8. korpusu. Kadrovi su nikli iz politike strukture NOP-a Dalmacije, ali bilo je i importa. Najviše je kadrova došlo onih koji su rođeni u Crnoj Gori - njih 119 vojnih i političkih rukovodilaca, a to je više od polovice koliko je crnogorskih kadrova upućeno u sve druge postrojbe NOV Hrvatske 5.

Ono što se dogodilo sa 9. dalmatinskom divizijom, kada je rasformirana u travnju 1943. kod Nevesinja, nije bilo u kadrovima 9. divizije, nego u imbenicima koji su naopake 1 bez udublivanja donijeli takvu zapovijest, jedinstvenu u NOR-u Jugoslavije. Potom, onaj dogovor iz prosinca 1943., kada je smijenjen štab 8. korpusa, nije tako ner bio odraz pravog stanja i u sposobnosti štaba korpusa nego u brzopletosti onih koji su takvu odluku donijeli. Isti je slučaj i sa štabom 26. dalmatinske divizije, kojih su kadrovi odstranjeni, a dovedeni novi, nije bila realnost i prava ocjena njihovog djelovanja i njihovih odnosa, kako se željelo imputirati, o čemu smo više govorili u ovoj knjizi.

Već dolazak kadrova iz drugih jedinica NOVH i NOVJ nije bio pravi izraz potreba koliko loše shvaćanje vrijednosti domaćih vojnih i političkih rukovodilaca koji su imali sve preduvjete da vode svoje jedinice. Pozornost je u tom domenu privuklo kazivanje Vicka Krstulovića, koji je na znanstvenom skupu u Kninu, 1. prosinca 1984. autoru rekao da se «pretjeralo» u traženju kadrova od GŠ NOVH i VŠ NOVJ 6.

Na, i pored svega toga, rukovođenje i zapovijedanje postrojbama u 8. korpusu i sa samim 8. korpusom bilo je na visini svoje povijesne zadatke, a to se najbolje dokazuje u incima u borbi, o čemu ćemo kasnije govoriti.

Kvaliteta dalmatinskih brigada i divizija mjeri se i nizom priznanja koje su zadobile u NOR-u. Osim pohvala koje je Tito poslao štabu 8. korpusa, onda pohvale GŠ Hrvatske, dolaze i velika priznanja koje su stigla od vrhunskih saveznih političkih zapovjednika u Sredozemlju i u Italiji.

Tijekom rata, za naročito zasluge 1. i 2. dalmatinska

brigada proglašene su «proleterskim», a sve druge brigade i četiri divizije još 1944., kao i 8. korpus, poslije Kninske operacije, dobili su naziv «udarni». Ordenom narodnog heroja odlikovane su 1. 2. i 3. dalmatinska brigada, a 106 vojnih i političkih rukovodilaca i boraca 8. korpusa ili su radili na terenu u Dalmaciji, dobilo je Orden narodnog heroja. Svaka dalmatinska brigada dobila je 3-5 ratnih odlika.

Na kraju ovog dijela zaključivanju potrebno je konstatirati da je 8. korpus, za razliku od drugih korpusa NOVJ i NOV Hrvatske, imao povoljnu okolnost što je bio u neposrednoj dodirnosti sa saveznom vojnom snagama anglo-američke vojske u južnoj Italiji. Sva glavna dogovaranja na saveznom frontu u Italiji imali su odjeka na 8. korpus. I obratno, sve veće operacije 8. korpusa i postignuti borbeni učinci reflektirali su se na saveznom frontu u Italiji. Zato su najviši saveznički zapovjednici u Sredozemlju i u Italiji slali estitanja jedinicama 8. korpusa na vojnim pobjedama u Dalmaciji. To je sasvim normalno jer su to bile dvije različite vojske, ali jedinstvene po ratnim ciljevima i pripadale su istoj Antifašističkoj koaliciji.

Saveznom trupu u Italiji imali su i te pogodnosti što je njihovo desno krilo, a i cijeli front, bio stalno štinen od postrojbi 8. korpusa s ove strane Jadrana - stajala je kao brana između savezne vojske u Italiji i njemačke vojske u Dalmaciji.

Značenje saveznika u Italiji izražavalo se i u njihovoj materijalnoj borbenoj i drugoj pomoći, zatim u zbrinjavanju ranjenih i bolesnih pripadnika 8. korpusa, kao i ostalih iz središnje Hrvatske i južnih dijelova BiH. Ovim su postrojbe 8. korpusa bile sposobnije za manevriranje i borbeno djelovanje. Već smo konstatirali da su saveznici prihvatili oko 39.000 izbjeglica iz Dalmacije i okolnih područja. Boravak saveznih snaga na Visu, njihovo prisustvo s komandosima, pomorskim i zračnim snagama imalo je, uz ostalo, i utjecalo je i na to da se njemačka Vrhovna komanda nije smjela odlučiti da ide u osvajanje Visa.

5 Milija Stanišić, *Kadrovi revolucije, Titograd, 1984. str. 231.*

6 Vicko Krstulović, *na znanstvenom skupu u Kninu, govore i o NOR-u u Dalmaciji, autoru je rekao o tim greškama tijekom rata u domeni kadrovske politike (1. prosinac 1984J. Isto stajalište je iznio i prvi politički komesar 8. korpusa Ivica Kuko u razgovoru s autorom 24. veljače 2002.g.*

Osmi korpus bio je glavna spona izme u nove Jugoslavije i zapadnih saveznika, osobito kada je maršal Tito došao na Vis i pokrenuo diplomatsku ofenzivu za priznanje NOP-a u Jugoslaviji i budu e nove države, o emu smo ve govorili, zajedni ka borba protiv Wehrmachta i pobjede 8. korpusa bila su potvrda svim budu im savezni kim odnosima do kraja rata.

I u tome je zna ajna povijesna uloga 8. dalmatinskog korpusa.

c) U povijesti 8. korpusa evidentna su etiri perioda njegovog postojanja i borbenog djelovanja, a to su:

Prvi period po inje od njegovog formiranja do kraja prosinca 1943. godine. Ovo je najteži period, s najviše gubitaka u povijesti 8. korpusa. Ovaj se period karakterizira teškim, dugotrajnim i krvavim borbama s pristiglim njema kim divizijama. Osmi se korpus, pred naletom jakih njema kih postrojbi, morao s tek osnovanim brigadama i divizijama boriti protiv superiornog protivnika, tehni ki dobro opremljenog, vojni ki odli no organiziranog s iskusnim starješinskim kadrovima, sigurnom logistikom i u zra noj premo i. Postrojbe 8. korpusa morale su se najviše braniti i na pogodne na ine napadati, trošiti snagu i mo protivnika. Vojni odnos snaga bio je apsolutno na strani Nijemaca. Zbog toga teško se mogao braniti ili obraniti u kapitulaciji Italije oslobo en teritorij Dalmacije. Prostor se elasti no branio, uvala se živa sila i tehnika i ekalo pogodnije vrijeme i uvjeti za efikasnije vo enje borbe.

U ovom periodu najteže je bilo 8. korpusu tijekom njema kih zimskih operacija, a to su studeni i prosinac 1943. godine. Teške su borbe vo ene u njema koj operaciji «Ziethen» u prosincu 1943-, kada je napadnuta glavnina 8. korpusa - 9. 19. i 20. divizija od dijelova etiri njema ke divizije - 7. SS «Prinz Eugen», 114. i 118. lova ke i 264. pješa ke divizije 15. korpusa. U skoro isto doba pada i teška situacija na srednjodalmatinskim otocima i poluotoku Pelješcu. Pod pritiskom jakih snaga protivnika moralo se napustiti Makarsko primorje, Pelješac, Hvar, Bra , Šoltu, Mljet i Kor ulu. Ali je Vis obranjen, jedina slobodna oaza u od Nijemaca okupiranoj Europi gdje nije stigla izma vojnika Wehrmachta.

O žestini borbe u ovom periodu najbolje kazuje štab 8. korpusa kojeg je poslao GŠ NOV Hrvatske 31. prosinca

1943. U izvješ u, pored ostalog, stoji da su «jedinice vodile teške borbe», da je ovo «najteža doba u povijesti 8. korpusa», itd. Ali se konstatira da je «moral boraca i starješina na visini i zaslužuje divljenje». Onda se daju podaci da je od 7. listopada do 31. prosinca 1943. 8. korpus vodio 56 ofenzivnih i 47 defenzivnih borbi, najviše takti ke, manje operativne domene. U tim je borbama 8. korpus, kako stoji u tom izvješ u, imao 426 poginulih i 964 ranjena i nestala. Ukupni su gubici - 1.390 boraca?. Ne govori se o smrzanjima, a toga je bilo u svim divizijama na kopnu. Najviše je gubitaka bilo na Kor uli - 832 poginula, ranjena i nestala^.

Drugi period nastupa po etkom 1944. godine i traje cijelo prolje e i ljeto, sve do kraja kolovoza 1944. godine. U ovaj period jedinice 8. korpusa ušle su, u po etku, kroz razdoblje oštre zime kada nije bilo nekih ve ih borbi ni s jedne strane. Nijemci su dekoncentrirali svoje snage i izvukli iz Dalmacije 1. brdsku, 7.SS «Prinz Eugen» i 114. lova ku diviziju. Ostale su samo kompletne 118. lova ka i 264. pješa ka i dijelovi 369. legionarske divizije. Divizije 8. korpusa su iskoristile ovo relativno zatišje. Teško je bilo 26. diviziji po etkom 1944. jer se morala povu i s Bra a, Hvara i Šolte i koncentrirati se na Visu, srediti svoje redove i pripremati se za obranu Visa i napadna djelovanja. Najvažnija je bila odluka maršala Tita da se Vis brani. Onda su stigle i savezni ke snage (oko 2.000 vojnika) i kriza koja je kulminirala krajem 1943- dosta se brzo prebrodila te je otpo elo potpuno novo razdoblje, iz kojeg e izi i ofenzivna djelovanja. Najgora je bila situacija u sjevernoj Dalmaciji gdje je 19. divizija, prvih mjeseci 1944. uz stalne borbe jedva odolijevala napadima njema ke vojske, više se puta povla i la preko Velebita u južnu Liku. Ali, s po etkom prolje a i tu se stvar mijenja, situacija je svakim danom sve bolja i sigurno te e kanal snabdijevanja koji dolazi s Visa za središnju Hrvatsku i zapadnu Bosnu.

S po etkom prolje a 1944. po inju ve a ofenzivna djelovanja divizija 8. korpusa. Iz toga se razvija napadna operacija van takti kih domena. Prve operacije širih razmjera izvodi Viška operativna grupacija 8. korpusa (26. diviz-

⁷ Zbornik dokumenata NOB-e u Dalmaciji, Split 1988. knj.9. str. 565, 595, 598.

© Jovan Vasiljevi , Njema ki desant na Kor ulu 1943, u knjizi Kor ula u NOR-u 1941-1945. Kor ula 1984-, str. 132.

ija i Mornarica NOVJ), uz kvalitetnu topni ku potporu i zra nu zaštitu. Po elo je u travnju 1944. kada se izvodi ve i pomorsko-desantni napad na Kor ulu i Mljet sa 26. divizijom i Mornaricom NOVJ. Postižu se prvi ve i borbeni u inci koji su imali velikog odjeka i kod zapadnih saveznika. Slijedi desant na Šoltu (svibanj 1944.) i zatim na Bra (po etkom lipnja 1944.) zajedno sa saveznicima. Iza toga slijede nove desantne akcije na srednjodalmatinskim otocima, što završava desantom na Hvar po etkom rujna 1944. kojeg zajedno izvodi 26. divizija i saveznici. Tada Nijemci gube oko 300 vojnika.

U isto doba glavne snage 8. korpusa - 9, 19. i 20. divizija, nakon što su sredili svoje redove i pripremili se za proljetna ofenzivna djelovanja, po ele su u ožujku napadne borbe širih razmjera u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji i na prostoru skoro sve do Drvara, oko Titeva gdje se nalazio štab 8. korpusa. Sve ove divizije u estvuju u najve oju u 1944. godini operaciji koja je zahvatila i Dalmaciju, a to je zra ni desant (25. svibnja 1944.) na štab maršala Tita. Ova njema ka operacija, nazvana «Konji ki skok», nije završila s uspjehom. Za 8. korpus nastupila je nova povoljna okolnost jer se maršal Tito s rukovodstvom NOP-a Jugoslavije našao na Visu, na teritoriju 8. korpusa. Njegovo prisustvo bit e od posebne koristi za daljnje borbeno djelovanje 8. korpusa.

Njema ke trupe nakon Drvarske operacije u Dalmaciji prelaze u defenzivnu poziciju, nema više ve ih operacija s radikalnim ciljevima. Najviše se brane i vode manje borbe, poglavito uvaju i osvojene otoke, dalmatinsku obalu i prometnice koje idu prema unutrašnjosti. Nema više njema kog ve eg manevriranja, niti dolaska nekih zapaženijih vojnih snaga. Vojna situacija se mijenja kako se približavao kraj ljeta 1944. godine. U prednosti su sada jedinice 8. korpusa, one se pripremaju za odlučuju u bitku kona nog osloboenja Dalmacije.

Tre i *period* po inje od rujna i traje tri mjeseca, do po etka prosinca 1944. Ova je etapa u povijesti 8. korpusa karakteristi na u op oju ofenzivi za kona no osloboenje Dalmacije. Ofenziva 8. korpusa izvodi se serijom uzastopnih i usporednih napadnih operacija s radikalnim ciljevima strateškog zna enja, jer je u pitanju najuzvišeniji cilj donijeti napa enom narodu Dalmacije potpuno i kona no osloboenje od njema kog okupatora i njihovih pomaga a - vlasti i vojske NDH i kninskih etnika popa uju a.

Ofenziva po inje, kako smo u knjizi ve kazali, napadnim djelovanjem Viške operativne grupacije - 26. divizija sa 1. tenkovskom brigadom i Artiljerijskom grupom, s Mornaricom NOVJ i uz odre enu potporu saveznih snaga. Viška operativna grupacija dosta je brzo osloba ala srednjodalmatinske otoke - Bra , Hvar, Šoltu, Kor ulu, Mljet i Pelješac, lomila i postupno tukla njema ke postrojbe 118. i 264. divizije. Finale svega je u ovom dijelu ofenzive Vukov klanac (listopad 1944.), kada je poražena i skoro sva uništena 369. hrvatska legionarska divizija.

U isto doba prelaze u ofenzivu 19. divizija u sjevernoj Dalmaciji i osloba a Benkovac i Zadar. Slijede djelovanja 9. i 20. divizije i potpuno osloboenje Livna, Duvna, Sinja, Vrlike, Aržana, Imotskog, Vrgorca i dolazak sve do Širokog Brijega, potpuno oslobaaju i srednju i južnu Dalmaciju. Osloboenje Dubrovnika izvodi od dalmatinskih postrojbi 2. proleterska dalmatinska brigada, Dubrova ki i Konavoski partizanski odred, iza ega 2. dalmatinska dolazi u sastav 9. divizije.

Nakon toga, pošto se prethodno desantiralo u Makarsko primorje i u omiško područje, osloboeni su Makarska, Omiš i Zadvarje, po inje serija ofenzivnih - napadnih operacija, kao što su Splitska, Šibenska i na kraju Kninska operacija koja završava po etkom prosinca 1944. Bilanca je ovih operacija totalno uništenje njema ke 264. divizije, veliki gubici 373. legionarske divizije, nestanak vojske i vlasti NDH u Dalmaciji i kninskih etnika. Ovim je završena ofenziva 8. korpusa kona nim osloboenjem Dalmacije i djelovanja južne Like, gdje je uspostavljen novi front. Njema ki 15. i dio 5. SS korpusa su poraženi. Izvojevana je velika pobjeda, glavni doga aj u povijesti 8. korpusa.

U ovom periodu njema ke snage samo su se branile i sukcesivno trošile - gubile jednu za drugom jedinicom, bez ikakvih mogućnosti da bar u taktičkom domenu izvedu neki napad. I tako u seriji nestaju njema ke posade, najprije na srednjodalmatinskim otocima, a onda na obali i unutrašnjosti Dalmacije i južne Like i BiH. Nijemci gube grad za gradom i postupno u borbi nestaju, dok nisu potpuno nestali, i to samo na frontu finale kojega je Kninska operacija 8. korpusa. Ovako napadane i tu ene njema ke postrojbe nitko im nije mogao pomo i, ni oni sami sebi u okvirima korpusa ili divizija, jer su svi stavljeni pod udar i nemaju drugog izlaza nego da se brane. Za ovakvu situaciju, u kojoj se

našla njemačka dalmatinska grupacija, smatra se da je krivo više zapovijedanje. Ono je podcijenilo vrijednosti 8. korpusa, a precijenilo svoje mogućnosti, kao da je to 1943. godina. Umjesto da obranom brže manevriraju unazad bar do crte Velebita-Dinare i Mostara, oni sjede u bunkerima na otocima i obali, gdje evitiraju brane gradove i veća naseljena mjesta i time postupno gube i jedinice i teritorij. Da su razboritije radili mogli su napustiti teritorij, a o uvatiti jedinice. Ovakvo nemaju ni jednog ni drugog, najlošija varijanta koju su zamislili. Na svoje ranije saveznike - vojsku NDH i kninske etnike nisu se mogli ni u najsitnijim dijelovima borbe osloniti, niti su imali šansi da im pomognu. Na kraju su i oni poraženi pobjegli s fronta ili su se u raspadanju masovno predavali jedinicama 8. korpusa.

S druge strane jedinice 8. korpusa ušle su u ofenzivu pripremljene u svim domenama - vojnim, političkim i moralnim. Ofenziva 8. korpusa proizašla je iz odluke o smišljenoj orijentaciji i djelovanju maršala Tita na Visu u kolovozu 1944. kada je procijenio da je nastupio onaj povijesni trenutak da 8. korpus, kao i druge jedinice u središnjim dijelovima Jugoslavije, mogu po etičkoj ofenzivi za konačno oslobođenje zemlje. Prema tome, izbor vremena za prelazak u ofenzivu bilo je mudro gradirano od maršala Tita. Na osnovi toga i vlastitih prosudbi štab 8. korpusa planira svoju ofenzivu u odlučnoj namjeri da kroz niz napadnih operacija potpuno oslobodi Dalmaciju. Suština takvog operativnog plana sastojala se u tome da sada jedinice 8. korpusa *traže protivnika* i nameću mu borbu, tada i tamo gdje i kada odgovara 8. korpusu. Dobro je štab 8. korpusa planirao da odmah stavi pod udar cjelokupnu njemačku dalmatinsku grupaciju djelovanjem Viške operativne grupe od juga i glavnine korpusa (9. i 20. divizija) od sjevera i da se spoje na dalmatinskoj obali na sektoru Šibenika i Splita. U stvari, ovakav manevar nosi obilježje stavljanja protivničkih snaga u okruženje i onda postupno presijecanje, tu ofenzivu i konačno potpuno uništenje. Drugo, u ofenzivi 8. korpusa dominiraju *frontalna borbena djelovanja*, među prvima na jugoslavenskom ratištu. Napušta se, a na kraju ofenzive potpuno nestaju raniji oblici ratne vještine partizanskog ratovanja. Treće, napad se više ne izvodi na kratko, nego na duže vrijeme i traje danima, kao i napad se više ne vodi noćno, nego samo danju, po inženjerskoj metodi II. svjetskog rata, ujutro nakon snažnog artiljerijskog i zračnog

udara, a onda se ide u napad i obično traje do večeri. Poslije, tijekom noćnog odmora i srećno izvanje i sutradan se nastavlja tamo gdje nije završeno prvog dana napada, što je bila rijetkost u NOR-u (primjer Splitske, Šibenske i drugih operacija).

Ofenzivu 8. korpusa karakterizira i odlično uvježbana suradnja kopnenih snaga i Mornarice i zračnih snaga, zatim rodova i vidova, posebice izmeću pješništva, tenkova i topništva, kao i inženjerije. Vrhunac toga je demonstriran u Kninskoj operaciji, rezultati koje su poznati.

Sve je ovo mogao 8. korpus realizirati u domeni ratne vještine zahvaljujući i pomoći i suradnji organa nove narodne vlasti i naroda Dalmacije. Bez toga 8. korpus ne bi mogao onako uspješno izvesti i završiti svoju ofenzivu i postići onako borbene učinke.

četvrti period ini ofenziva 8. korpusa za oslobođenje Hercegovine iskazano u Mostarskoj operaciji. Ispad njemačkih i ustaških snaga u siječnju 1945. od Širokog Brijega i Mostara prema Ljubuškom, Metkoviću i Metkoviću, bio je, s povijesne točke gledišta, samo «krik umirućeg», bez naravno tog vojnog cilja da bi to imalo neke ozbiljnije posljedice. Najviše su ustaške snage krenule u ovaj ispad radi zločina, da poine nova zlodjela, u čemu su kulminirali svuda oko Širokog Brijega, Mostara, Nevesinja, Ljubuškog i Metkovića. Za zločin su ubrzo kažnjeni ofenzivom 8. korpusa na Široki Brijeg i Mostar.

I u Mostarskoj operaciji 8. korpus demonstrira skoro iste elemente iz ranije ratne vještine - dobro pripremljeni napad, grupiranje snaga, snažni udar svih rodova i službi, svih elemenata borbe, a najviše se iskazalo opkoljavanjem i tu enjem protivnika na mjestima njegovih položaja. Rezultati su uništenje njemačke 369. i 9. ustaško-domobranske divizije. Dva njemačka zapovjednika pukova, vidjevši svoju propast i da ne bi odgovarali za loše rukovođenje, izvršili su samoubojstvo, čega nema u povijesti NOR-a u Jugoslaviji.

Cilj Mostarske operacije je ostvaren kako je i zamišljen. Oslobođena je Hercegovina i front pomaknuti daleko prema Sarajevu, a 8. korpus se vratio na svoj matični prostor (na odmor) u Dalmaciju, čekajući i nove Titove direktive. One su ubrzo stigle. Postrojbe 8. korpusa se preformiraju u 4. armiju 2. ožujka 1945. Sve dalmatinske brigade i divizije, kao i sredstva podrške - topništvo, tenkovi itd, sve je ušlo u

4. armiju i činilo njenu glavnu snagu u svim domenama ratne vještine budu e ofenzive kroz Liku, Gorski kotar, Hrvatsko primorje, Kvarner, Istru, Trst i Slovensko primorje, gdje se na Soko i do ekao kraj Drugoga svjetskog rata, 8. svibnja 1945^a godine.

2. Rezultati i borbeni učinci 8. korpusa

Ne može se u zaključnim razmatranjima iznijeti valjana povijesna uloga i istina o 8. dalmatinskom korpusu ako se ne bi, bar u osnovnim natuknicama, ukazalo na borbene rezultate i učinke koje je postigao korpus za 545 dana svoga postojanja. Istovremeno moramo prikazati i borbene učinke koje su postigle dalmatinske brigade i divizije i druge samostalne jedinice dok su bile u sastavu 4. armije.

Glavni i najteži protivnik postrojbama 8. korpusa bila je njemačka vojska - Wehrmacht, a sasvim su sporednu ulogu imale vojska NDH i kninski etnici koji nikada nisu, u doba postojanja 8. korpusa, izveli niti jednu operaciju, pa čak ni u borbu. Njihova je osnovna nakana bila zločin nad zarobljenicima i civilnim stanovnicima.

U prilogu (koji se prilaže) dokumentirano je dokazano da se 8. korpus tukao sa 12 njemačkih divizija i s tri ustaško-domobranske divizije (9, 10. i II.) koje su bile pod zapovjedništvom Wehrmachta. Osmi korpus i njegove divizije vodile su borbu s tri njemačka korpusa, 5. SS, 15. brdski i 97. armijski korpus. Brojano je vrlo teško utvrditi, ali se zna da je u Dalmaciji 8. korpus vodio borbu s oko 80-90.000 njemačkih vojnika, od čega je stalno bilo prisutno oko 45.000 vojnika. Onda je korpus vodio borbu protiv 17.000 do 20.000 vojnika oružanih snaga NDH, i to sa 7. ustaškom brigadom (Drniš), 6. ustaškom brigadom (Imotski), 9. ustaške brigade (Makarska) i drugim sustavima, kao što su rizničari, mornari, itd.

Osmi korpus se tukao s oko 5.000 kninskih etnika iz Dinarske etničke oblasti, u sastavu koje su bili 1. i 2. dalmatinski, 1. bosanski, 1. lički etnički korpus (tako su se formalno nazivali, a nisu imali u korpusu ni do 500 vojnika). Štab se nalazio u Kosovu kod Knina.

Može se zaključiti, prema tome, da su jedinice 8. kor-

pusa vodile borbu protiv 100.000 neprijateljskih vojnika, a to je više od jedne četvrtine od ukupnog broja protivničkih snaga koje su se krajem 1943. nalazile u okupiranoj Jugoslaviji (bilo je oko 400.000 protivničkih vojnika). Niti jedan korpus NOVH i NOVJ nije imao toliko protivničkih snaga ispred sebe s kojima se tukao.

Već smo detaljno elaborirali da su postrojbe 8. korpusa u borbi porazile šest njemačkih divizija. Kod Vukova klanca poražena je 369. legionarska divizija koja je dokrajčena u Mostarskoj operaciji. Kod Knina je uništena njemačka 264. divizija i nanijeti teški gubici 373. legionarskoj diviziji. Kasnije su dalmatinske divizije 8. korpusa, u suradnji s ostalim snagama 4. armije porazile 392, 188, 373. i 273. njemačku diviziju i 10. talijansku fašističku diviziju. Ukupno 9 divizija. Takvu bilancu tu činjenica protivničkih divizija nema niti jedan drugi korpus NOVH ili NOVJ, što dokazuje povijesno značenje 8. korpusa.

Nemamo dostupnih i potpunih podataka o broju protivničkih vojnika koje su porazile postrojbe 8. korpusa. Zato iznosimo protivničke gubitke samo za 10 većih borbi i operacija, i to za poginule i zarobljene pripadnike Wehrmachta. Ranjene nismo računali zbog toga što se njih oko 30% ponovno vraćalo u jedinice i na front. Evo tih podataka:

⁹ Nikola Anić, doktorska disertacija, str. 240-243.

	poginulo	zarobljenih	ukupno
1. Korula (prosinac 1943.)	100		
2. Korula i Mljet (travanj 1944.)	1.197	523	1.720
3. Brač (lipanj 1944.)	350	220	570
4. Jelsa (rujan 1944.)	300		300
5. Za oslobođenje Dalmacije (8. do 26. 9.)	566	250	816
6. Vukov klanac (listopad 1944.)	2.000	1.070	3.070
7. Splitska operacija (listopad 1944.)	1.500	1.000	2.500
8. Šibenska operacija (studenj 1944.)	1.000	700	1.700
9. Kninska operacija	6.555	4.295	10.840
10. Mostarska operacija	5.778	1.314	7.092
Ukupno	19.356	9.362	28.718.

Ovome svakako treba dodati borbene rezultate koje su postigli 9. i 20. divizija, partizanski odredi, itd, a to je još najmanje oko 5.500 izbačenih protivničkih snaga iz stroja.

Izlazi da je 8. korpus nanio protivničkoj strani gubitke oko 35.000 mrtvih i zarobljenih, a to je preko 30% njegovog brojnog stanja.

Budući da su dalmatinske divizije nastavile borbe u sastavu 4. armije, one su u toj borbi dale glavni doprinos u tu enju njemačke vojske. Znade se da je 4. armija, od 20. ožujka do 7. svibnja 1945., ubila 21.624, a zarobila 56.260 njemačkih vojnika. Ukupno je to 77.884 vojnika

S obzirom na mjesto i ulogu koje su imale dalmatinske divizije iz 8. korpusa i druge dalmatinske jedinice u sastavu 4. armije, one su sigurno nanijele protivniku najmanje 60% od gore rečenih gubitaka, a to je 13.000 mrtvih i 30.000 zarobljenih ili ukupno 43.000 njemačkih vojnika.

Ovakvom se analizom protivničkih gubitaka dolazi do zaključka da su 8. korpus i njegove divizije i druge njegove samostalne jedinice u 4. armiji nanijeli protivniku gubitke od 71.718 poginulih i zarobljenih.⁹ Međutim, ako se ovome dodaju gubici ostalih sustava vojske NDH (oružnici, rizničari, mornari, itd), kao i gubici kninskih etnika i drugih koji su bili van zapovjedne strukture Wehrmachta, kao i borbeni u inčini manjih sustava i jedinica vojne pozadine i jedinica KNOJ-a - onda je sigurno da su ukupni gubici protivnika i više od 100.000 vojnika koji su izbačeni iz stroja, a tu valja ubrojiti poginule, ranjene i zarobljene. Prema Žerjavi u i

mojim istraživanjima u borbi s NOV Hrvatske nestalo je oko 190.000 neprijateljskih vojnika, što znači da se na Osmi dalmatinski korpus odnosi iznad 50% izbačenih iz stroja protivničkih vojnika u Hrvatskoj, a to mnogo dokazuje i govori o kvaliteti oružane borbe koju su vodili pripadnici vojne sile NOP-a Dalmacije. Ujedno je to veliki doprinos naroda Dalmacije oporj antifašističkoj pobjedi u Drugom svjetskom ratu.¹⁰

3. Žrtve i gubici jedinica 8. korpusa i naroda Dalmacije

Velike su ljudske žrtve pale i stradale za oslobođenje Dalmacije, ujedno i svuda gdje su se borile dalmatinske partizanske postrojbe u okupiranoj Jugoslaviji. Jedinice 8. korpusa dale su ogromne ljudske živote ne samo za oslobođenje Dalmacije nego i dijela zapadne Bosne, zapadne Hercegovine i grada Mostara, u oslobođenju južne Like. Kasnije su divizije 8. korpusa u sastavu 4. armije položile tako veliki broj boraca i rukovodilaca za potpuno oslobođenje Like, Gorskog kotara, Hrvatskog primorja,

¹⁰ Vladimir Žerjavi, *Gubici stanovništva Jugoslavije u II. svjetskom ratu*. Zagreb 1988. str. 154 i NANI, doktorska disertacija, str. 237.

Kvarnera, naše Istre, onda Trsta i Slovenskog primorja i dijelova slovenske Koruške.

Nemamo dovoljno potpunih povijesnih podataka o ukupnim žrtvama i drugim gubicima za 545 dana postojanja 8. korpusa i za sve borbe koje su vodile njegove divizije i drugi sustavi od Visa na jugu, do Drvara na sjeveru i od Mostara na istoku do So e na zapadu. Zato emo dati samo ono što je u povijesnoj dokumentaciji prisutno, a najviše emo se zadržati na velikim borbama i u pojedinim operacijama, ne prejudiciraju i da je sve to do tan ine to no. Evo tih podataka.

1. Prema izvješ u štaba 8. korpusa od 31. prosinca 1943. 8. korpus je od svog formiranja do kraja prosinca 1943. imao 1.390 izba enih iz stroja, i to - 426 poginulih i 961 ranjenih. Sigurno je da je bilo i nešto smrznutih, ali se u izvješ u o tome ne govori¹¹.

2. Velike su gubitke na Kor uli, u prosincu 1943., imali 13. dalmatinska i 1. prekomorska brigada. Vrela govore da je bilo 832 poginula, ranjena i nestala¹². Sigurno nisu ovi gubici zapisani u korpusnom izvješ u od 31. prosinca 1943. i zato ih dajemo odvojeno.

3. Za osam mjeseci ratovanja, od 1. sije nja do 1. rujna 1944. u borbama koje su vodile brigade, divizije i druge postrojbe 8. korpusa u sjevernoj, srednjoj i južnoj Dalmaciji, na dalmatinskim otocima, u Bosni i Lici, podaci govore da je oko 2.500 poginulih, ranjenih, nestalih i smrznutih boraca i rukovodilaca 8. korpusa¹³.

4. Raspolažemo s to nim podacima da su jedinice 8. korpusa u ofenzivi oslobo enja Dalmacije, od 12. rujna do 9. prosinca 1944., imali 1.884 poginula borca i rukovodioca Znade se da je samo u Kninskoj operaciji bilo 677 poginulih, 2.439 ranjenih i 126 nestalih ili ukupno da je izba eno iz stroja 4.242 borca i rukovodioca¹⁴. U ovim borbama za oslobo enje Dalmacije najve e je gubitke imala 26. dalmatinska divizija - 628, zatim 20. divizija - 451, pa 19. divizija - 214 i 9. divizija - 138. Od brigada najve e je žrtve imala 10. dalmatinska ukupno 231, pa 1. dalmatinska - 211, onda 6. i 11. dalmatinska, svaka po 182 poginula borca i rukovodioca, itd¹⁵.

5. U Mostarskoj operaciji jedinice 8. korpusa imale su 450 poginulih i 1.417 ranjenih, ili ukupno 1.867 izba enih iz stroja. Ponovno je najve e gubitke imala 26. pa 9. dalmatinska divizija, itd.¹⁶?

6. Budu i da nisu sve dalmatinske jedinice 8. korpusa u estvovale u Mostarskoj operaciji - 20. divizija bila je na frontu u Lici, a 5. dalmatinska brigada u sjevernoj Dalmaciji. Njihovi gubici iznose oko 150 poginulih i ranjenih. Gubitka je imala 10. dalmatinska brigada kada se kod Vrlike našla u snježnoj vijavici i tom prilikom se smrzlo, tijekom no i 28/29. sije nja 1945. godine, 46 boraca, a oko 200 je bilo promrzlih¹⁷.

Iz ovih šest skupina gdje su vo ene oružane akcije izlazi da su jedinice 8. dalmatinskog korpusa, za 545 dana svoga postojanja, imale 8.623 poginula, ranjena, nestala i smrznuta borca i rukovodioca.

Ali to nije sve. Dalmatinske divizije i druge samostalne jedinice 8. korpusa nastavile su borbeno djelovanje u sastavu 4. armije od Like do So e (20. ožujak - 8. svibanj 1945.). U tim borbama dalmatinske su jedinice imale velike gubitke, više od svih drugih divizija i brigada iz 4. armije. Raspolažemo to nim podacima da su dalmatinske jedinice iz ranijeg 8. korpusa, a to su 9, 19, 20. i 26. divizija, Artiljerijska, Inženjerijska i 1. tenkovska brigada, od Like do So e imali 7.436 poginulih, ranjenih i nestalih. Najve e gubitke imala je 26. dalmatinska divizija - 704, zatim 19. divizija - 609, pa 20. divizija - 310 i 9. divizija 162. Ovi su gubici bili toliko veliki jer su se dalmatinske divizije, posebno 26. divizija, uvijek nalazile na armijskom težištu napada, što su skoro uvijek bile u borbi i što su se tukle s najja im njema kim snagama, odnosno protiv glavnih njema kih snaga 15. i 97. armijskog korpusa¹⁸.

¹¹ Zbornik dokumenata NOB-e u Dalmaciji, knj. 8., str. 597.

¹² Gubici na Kor uli, navedeni lanak J.Vasiljeui a, str. 192.

¹³ Podaci su izvedeni po jedinicama 8. korpusa. N.Ani , doktorska disertacija, str. 237-

¹⁴ Slavko Mati , vidi tabelarni pregled br. 1. u prilogu teksta o Kninskoj operaciji.

Kninska operacija, Beograd 1985. str. 19.

Slavko Mati , navedeni pregled, br. 1.

Mostarska operacija, Beograd, 1986. str. 19.

Nikola Ani , Dvanaesta dalmatinska brigada, Supetar na Bra u 1983., str. 156.

Anka Petrovi , Gubici 4* armije, u knjizi «Završne operacije za oslobo enje Jugoslavije», Beograd 1986., str. 464-466.

²⁰ Žernjavi , n.dj.str. 10.

²¹ Vicko Krstuloui , Kninska operacija, str. 51.

²² Vicko Krstuloui . Kninska operacija, str. 57-

Prema tome jedinice 8. korpusa i dalmatinske jedinice u 4. armiji od 7. listopada 1943. do 8. svibnja 1945., kada je rat završen, imali su ukupno 16.059 poginulih, ranjenih, nestalih i smrznutih. To bi bile samo žrtve koje su dale dalmatinske jedinice u 8. korpusu i 4. armiji. Me utim, znade se da su dalmatinske jedinice ratovale od ustani kih dana u kolovozu 1941. do osnivanja 8. korpusa (7. listopada 1943.) i da su dali velike žrtve po svim krajevima okupirane Jugoslavije, a da je najviše dalmatinskih boraca poginulo u bitkama na Neretvi i Sutjesci. Po Žerjavi u u NOV Hrvatske poginuo je 64-561 borac i rukovodilac, od ega je najviše iz Dalmacije koja je za svoju slobodu i slobodu drugih naroda Jugoslavije dala 19.107 boraca i rukovodilaca, a to je 35% od ukupnog broja poginulih²⁰. Po Vicku Krstulovi u iz Dalmacije je tijekom NOR-a poginulo 33.000 ljudi, a od toga u NOV Hrvatske 18.000 boraca, dok su 15.000 žrtve fašisti kog terora²¹. Me u poginulim borcima NOVH najviše je bilo Hrvata iz Dalmacije, oko 70% zatim Srba pa ostalih. Kroz logore i zatvore prošlo je 82.000 ljudi.

Ako se znade da je iz Dalmacije u estvovalo u NOV Hrvatske 111.677 boraca, onda izlazi da je skoro svaki peti borac iz Dalmacije položio svoj život za slobodu. Takav prosjek poginulih u NOR-u nema niti u jednom dijelu Jugoslavije, a to je izuzetak i u povijesti Drugoga svjetskog rata.

Prema tome narod Dalmacije dao je velike žrtve za oslobo enje od talijanskog i njema kog okupatora i njihovih pomaga a ustaša i etnika, za pobjedu nad tu incem i njegovim kvislinzima i kolaboracionistima.

Dalmatinski borci su ginuli po Bosni i Hercegovini, po Crnoj Gori (2. dalmatinska proleterska brigada), Srbiji i na ulicama Beograda, na Srijemskom frontu, pred Zagrebom, u Trstu u Koruškoj i Slovenskom primorju i na So i gdje su 8. svibnja 1945. do ekali o ekivanu slobodu, onog istog dana kada je u Europi završio Drugi svjetski rat i izvojevana pobjeda nad fašizmom i nacizmom, za demokratski svijet današnjice.

«Veliko djelo zapo eto 1941., kazuje Vicko Krstulovi u Kninu 1. prosinca 1984. - pod rukovodstvom Komunisti ke partije i Tita okrunjen je nacionalnim i socijalnim oslobo enjem. Utrti su putovi bolje budu nosti...»²².

4. Spašena prodaja Dalmacije i Hrvatski Jadran

Najdragocjeniji doprinos kojeg je matici Hrvatskoj podario 8. dalmatinski koipus i njegove divizije, u teškoj borbi tijekom NOR a u Drugom svjetskom ratu bio je povratak onih hrvatskih teritorija i hrvatskog Jadrana, kojeg su stolje ima nenarodni vladari i režimi prodavali, poklanjali ili darivale tu incu, a to je podru je od Istre i Rijeke, cijela hrvatska jadranska obala, otoci i more, svi hrvatski gradovi na tom teritoriju do Prevlake na ulazu u Boku kotorsku. Sli nosti tome ne bilježi povijest ove anstva.

Bilo je dosta toga, ali su karakteristi na tri povijesna doga aja

Još daleke 1409., nakon pogibije posljednjeg hrvatskog kralja Petra Sva i a na Gvozdu (1042), uz pomo strane vojske i sile Hrvatskoj je nametnut za kralja Ma ar, Arpadovi sinovi, nazvani Arpadovi i. Hrvatska visoka klasa izabrala je za hrvatskog kralja nekog Arpadovi a, poznat kao Ladislav Napuljski, koji nije znao ni rije i hrvatske. Krunjenje je obavljeno 9. kolovoza 1403. godine, taj je kralj ve u studenom iste godine otišao doma u Apuliju, u Napulj. Od njega su se 1409. odrekli svi dalmatinski gradovi, osim Zadra I baš taj isti Ladislav Napuljsld dneva 9. srpnja 1409, godine prodaje Dalmaciju i to svojoj bra i Mle anima za mizernih 100.000 dukata. Tu inac prodaje Dalmaciju tu incu i hrvatski Jadran, uklju no i Zadar, Novigrad, Pag i Vranu kao i sva prava na Dalmaciju, Mle ani su tako postupno zavladaali cijelom Dalmacijom i hrvatskim Jadranom, a Hvarom i Bra om od 1420. i to su držali skoro 400 godina sve do Campoforijskog mira 1797. godine¹. Ladislav Anžuski znao je dobro da Dalmacija nije njegov posjed, da je Dalmacija bila dio države Hrvatske. Na bogatstvu Dalmacije gradila se Venecija, Italija. Postoji jedan dokument iz tog vremena u kojem piše da je Venecija samo na solani u Pagu godišnje imala prihod od 80,000 dukata².

¹ Akademik Grga Novak "Hvar kros stolje a", Zagreb 1962., str. 70. Najnovija "Hrvatska enciklopedija", Zagreb, 2002., tom IV. str 659, uop e ne spominje da je LadislavNapuljski prodao Dalmaciju Me anima za 100.000 dukata.

² Dr. se. Mihovil Andrijašević, Vje ita borba hrvatskog naroda za svoje Jadransko more, obalu i otoke.Rukopis kodNani a.

Druga prodaja, poklon Italiji, hrvatske Istre i Dalmacije, dogodio se tijekom Prvoga svjetskog rata. Opet tu inače daje tu incu hrvatski jadranski teritorij i njegovo more. Sada su to u inile države sile Antante -Engleska, Francuska i Rusija. Da bi dobili Italiju, koja je pripadala Centralnim silama (Njemačkoj i Austro-Ugarskoj), oni su joj Londonskim tajnim sporazumom 1915. obećali sve hrvatsko na Jadranu - od Istre na sjeveru do iza Boke kotorske na jugu, cijelu obalu, otoke i hrvatski Jadran, Rim je bio presretan. Iako u tom ratu ni im nije pomogao Engleskoj, Francuskoj i Rusiji, Italija je, u danima propadanja Centralnih sila, u listopadu i studenom 1918. vojskom okupirala Istru, sve otoke i gradove, cijelu hrvatsku obalu i more, iako je već postojala nova država Slovenaca, Hrvata i Srba. Petnaest godina talijanski okupator držao je plodove dara Londona i Pariza. Tek Rapalskim sporazumom 1920. Vlada Kraljevine SMS - Nikole Pašića opet je Italiji dala cijelu Istru, Rijeku, Cres, Lošinj, Zadar i Lastovo, otkuda ih je istjerao dalmatinski 8. korpus i njegove divizije 1944. i 1945., vratio otetu maticu Hrvatskoj.

Treći put opet se Dalmacija daje talijanskom osvajaču. To sada više nije u inio tu inače za tu inca, kao u ranija dva slučaja, nego Hrvat prodaje hrvatski teritorij tu incu. To je bio poglavnik dr. Ante Pavelić, koji je stajao na čelu tzv. Nezavisne Države Hrvatske. On odlazi u Rim na poklonstvo talijanskom osvajaču i fašističkom diktatoru Benitu Mussoliniju i 18. svibnja 1941. potpisuje tzv. Rimski sporazum, najsravniji in u hrvatskoj povijesti. On ne samo da potvrđuje pravo Italije na ono što je 1920. dobila od Londona i Pariza nego daje joj sve što je na Jadranu hrvatsko i dovodi talijanskog osvajača na vrata Zagreba, do Karlovca i Siska. Najveći dio Hrvatske dobili su Talijani, nešto su okupirali, a ostatak anektirali. I na ono malo hrvatske obale pod Velebitom i Biokovom, što je formalno ostalo u sastavu tzv. NDH, kao i otoci Hvar i Brač, Dubrovnik, nisu vladali Hrvati nego gospodari su bili Talijani, njegova vlast i njihova vojska, njihov jezik, njihova zastava, potpuna talijanizacija najvitalnijih dijelova hrvatskog teritorija. Hrvatska nema mora, nema slobode plovidbe, nema svoje mornarice. Sve je dato Italiji, čak i kraljevska kruna vojvodi od Spoleta pod titularom hrvatskog kralja Tomislava II.

Srećno da to nije dugo trajalo; da su Hrvati, najviše iz

Dalmacije, ustali protiv toga, uzeli oružje u ruke i istjerali talijanskog okupatora i njegove pomagače, a onda, poslije 8. rujna 1943., kada je Italija kapitulirala, dalmatinski borci u 8. korpusu totalno su porazili i njemačkog okupatora, ustašku vojsku i vlast NDH i etnike Draže Mihailovića.

Hrvatski stoljetni teritorij na Jadranu, na kopni i moru, od Istre do Prevlake postao je i ostao hrvatski. To se može zahvaliti samo hrvatskim antifašistima, borcima 8. dalmatinskog korpusa koji su oslobodili svoje narode od ta inca i stali na branik zapadnih granica slobodne suvremene Republike Hrvatske³.

5. Njemačka vojska u sukobu s divizijama 8. korpusa

Njemačka vojska upala je u Dalmaciju, kako smo u prethodnom dijelu knjige kazali, u rujnu 1943. i uspostavila svoj okupacioni sustav koji je bio odlučujuć i u svim domenama politike, vojske i drugih imbenika od rujna 1943. do kraja kninske bitke, početkom prosinca 1944. Civilna i vojna vlast NDH samo je figurirala, ustvari bila je pod injena Trećem Reichu.

Njemačka Vrhovna komanda poslala je i držala u Dalmaciji visoko kvalitetne divizije i korpuse, pomorske snage Admirala Jadrana i ratno zrakoplovstvo, kao i drugi sustav vojne i civilne vlasti s dosta razgrananom obavještajnom službom u vojnim i civilnim strukturama. Njemačke trupe bile su prisutne u svim većim gradovima, pomorskim lukama, prometnicama i više-manje na drugom teritoriju, osim na Visu gdje nisu uspjeli doći, kao i na Lastovu gdje je bila baza NOVJ.

Poznato je da je Wehrmacht bio u Drugom svjetskom ratu na visini ratne kvalitete, priznatog zapovijedanja i vojnog sustava, tehnički vrsno opremljeni, respektivna vojna sila, jedna od najboljih u taboru zaračunanih strana Drugoga svjetskog rata. Obučenost vojnog i starješinskog

³ Dr. M. Andrijašević zaključuje: *«Nikada u svojoj povijesti Hrvatska nije imala toliki suverenitet na obalama Jadrana kao od 1945. kada je NOV Hrvatske to oslobodila u antifašističkoj borbi od 1941. -do 1945.-».*

Njemački obalni artiljerijski bunker

sustava nosila je ocjenu visokokvalificirane vojske - vojnika i starješina, rijetko da je bilo sli njih, naročito u prvoj etapi II, svjetskog rata. Tu je kvalitetu duže o uvala, iako se o ito vidjela erozija i siguran poraz, bezuvjetna kapitulacija.

U njemačkim oružanim snagama glavnu su ulogu u borbi, na svim ratištima - zapadnom, sovjetsko-njemačkom i talijanskoj fronti, pa i u Jugoslaviji, tj. i u Dalmaciji, imali njemački armijski korpusi i divizije razne naznake i uporabe. Njemački korpusi i divizije ubrajaju se u visoko kvalitetne postrojbe s kojima je vrhovno zapovjedništvo rješavalo sve borbene aktivnosti, a preko toga i ciljeve rata. Zato ćemo se najviše zadržati na njemačkim korpusima i divizijama koji su se našli u borbi s dalmatinskim divizijama 8. korpusa. Obuhvatit ćemo ne samo teritorij Dalmacije, nego i dijelove Hercegovine, onda Like, Gorskog kotara, Hrvatskog primorja, Istre i Slovenskog primorja, tj. do Sočea gdje su dalmatinske divizije stigle 8. svibnja 1945. godine.

Njemačkim korpusima i divizijama u Dalmaciji, kako je već kazano, zapovijeda štab 2. oklopne armije, generala Löthara Rendulica, a onda generala topništva Maximiliana de Angelisa. Ova armija zapovijedala je njemačkim postrojbama u Dalmaciji od kolovoza 1943. do 2.12.1944., kada se armijski stožer prebacuje u Maarsku.

Drugom armijom zapovijedao je najprije stožer Grupe armija «E» feldmaršala von Weischa koji je imao sjedište u Beogradu, a onda u Zagrebu, otkuda odlazi 26. ožujka 1945. i zapovijedanje njemačkim postrojbama u Hrvatskoj

prepušta stožeru Grupe armija «E» general-pukovnika Aleksandra Lohra, sve dok nije zarobljen u Sloveniji sredinom svibnja 1945. godine.¹

Njemački korpusi i divizije

1. Korpusi:

Divizije 8. korpusa vodile su borbu s tri njemačka armijska korpusa - 5. SS, 15. brdskim i 97. armijskim korpusom.

Prve borbe su vođene s njemačkim 15. brdskim korpusom koji je nastao od divizija Zapovjednika njemačke vojske Hrvatske, 26. kolovoza 1943., iza čega je prodro u Dalmaciju, o čemu smo informirali na početku ove knjige. Poslije poraza u Dalmaciji, nakon kninske bitke u prosincu 1944., stožer se prebacuje u Bihać i organizira obranu na crti - Karlobag, Gospić, Lapac, Bihać i zapovijeda sa 392. legionarskom i 10. i 11. ustaško-domobranskom divizijom koje je postrojbe formirao Pavelić u prosincu 1944. da bi nepovjerljive domobrane spojio s ustaškom sebi odanoj vojnicima. Ovaj su korpus porazile dalmatinske divizije zajedno sa 4. korpusom NOVH u ofenzivi 4. armije od 20. ožujka do 10. travnja 1945. u Lici, kod Bihaća i u Hrvatskom primorju.

Njemački obalni top

¹ Ratni dnevnik njemačke Vrhovne komande, tom IV, knj. 2. str. 1882.

Dalmatinska 20. divizija u borbi je smrtno ranila zapovjednika korpusa generala Gustava Fehna, ime je prestajao postojati njemački 15. brdski korpus.²

Komandanti divizije "Prinz Eugen": SS general Artur Phleps i nakon njega SS general Kumm (na slici desno prikazan je kao potpukovnik). Ova divizija mahom je bila sastavljena od banatskih folksdoj era, a i sam general Phleps je bio folksdoj er iz Rumunjske.

Njemački 5. SS brdski korpus ubacuje se u Dalmaciju po etkom listopada 1943., a formiranje je završeno u Njemačkoj u srpnju 1943. O 5. SS korpusu već smo govorili u prvom dijelu knjige za događanja u 1943. i konstatirali da je krajem 1943. godine doveo 118. diviziju na front od Stobreča do Pelješca, a onda po etkom 1944. stigla mu je i 369. legionarska divizija koju je rasporedio oko Dubrovnika i Trebinja. Najveći je poraz doživio od 26. dalmatinske divizije kod Vukova klanca, ali i ne male žrtve na Hvaru, Braču, Korčuli, Mljetu, Pelješcu. Po etkom listopada 1944. povlači se prema Mostaru gdje je bio stožer korpusa pod zapovjedništvom generala Krügera. Korpus se po etkom siječnja 1945. povlači i u Njemačku.³

Treći je bio 97. njemački armijski korpus, formiran u Istri i imao je 188. pričuvenu i 237. pješaku diviziju. Zapovjednik general Ludwig Kübler. Prvi sudar s dalmatinskim divizijama imao je u travnju 1944., kada su one stigle do Bakra, Crikvenice i Žlobina, gdje je angažirao 237. pješaku diviziju. Vodio je uporne borbe na crti Rijeka, Snežnik i u Istri, ali je opkoljen od 9. 19. 20. i 26. dalmatinske divizije od 13. i 43. divizija II. korpusa pa 7. i 8. divizije 4. korpusa GŠH i prisil-

jen 7. svibnja 1945. na kapitulaciju, kada je u zarobljeništvo palo oko 16.000 njemačkih vojnika.⁴

Znači, divizije 8. dalmatinskog korpusa, od svog nastajanja do kraja rata 1945., u borbi su porazile ili prisilile na kapitulaciju (a prije zvaničnu kapitulaciju Trećeg Reicha), dva njemačka armijska korpusa, a jednom korpusu nanijele velike gubitke. Ovo je bio rijedak slučaj u okupiranoj Jugoslaviji, a i u povijesti II. svjetskog rata.

2. Divizije.

Divizije 8. dalmatinskog korpusa glavne borbe vodile su s njemačkim divizijama od svog nastajanja do kraja rata. Naime, glavni protivnik dalmatinskim divizijama bile su baš njemačke divizije u Dalmaciji, pa od Like do Sobe.

Dalmatinske divizije 8. korpusa u borbi su bile s 12 njemačkih divizija, visoke kvalitete. Poraženo je šest njemačkih

divizija, tri ustaško-domobranske divizije i jedna talijanska divizija Mussolinijevih fašista, ukupno 10 divizija, što je ne samo rijetkost u NOR-u u Jugoslaviji, nego i uopće u ratnoj povijesti.

Iznosimo slijedom sve njemačke divizije s kojima je duže ili kraće vodena borba od postrojbi 8. korpusa, prema numeraciji, tj. nazivu njemačkih divizija, i to:

1. Brdska divizija, jedna od najelitnijih divizija Wehrmachta, došla je u Dalmaciju u prosincu 1943. Imala je 98. 99. brdski i 79. artiljerijski puk, oko 20.000 vojnika, a zapovijedao je general Josef Kübler. Djelovala je na Ugljanu, na sektoru Sinja, Knina, Benkovca u Bukovici protiv 19. dalmatinske divizije. U veljači 1944. vodi borbe oko Karina, Obrovca, Gračaca, Kistanja i na Velebitu. Po etkom ožujka ide na sektor Siska, a onda je poslije otišla u Maarsku. Ova je divizija poznata po tome što je na frontu

² Nikola Anić, *Njemačka vojska u Hrvatskoj 1941-1945** Zagreb 2002. str. 89.

³ Isto, str. 1080, 1129.

⁴ *Ratni dnevnik, tom IV, knj. 2. str. 1881, 1882.*

Kavkaza istakla njema ku zastavu na vrhu Elbrusa, a poslije došla u Jugoslaviju i u estvovala u bitci na Sutjesci.S

7. SS brdska lova ka-dobrovolja ka divizija «Prinz Eugen». Ona je najprije bila kod Imotskog u ožujku 1943., a poslije bitke na Sutjesci ponovno je došla u Dalmaciju. Vodi borbe kod Klisa i Splita, onda ide prema Makarskoj i Pelješcu. Krajem 1943. odlazi u istu nu Bosnu. U po etku se samo zvala SS «Prinz Eugen» divizija, a brojku sedam dobi-la je 13.11.1943. godine.⁶

104- lova ka divizija najkra e je vodila borbe kod Biha a, u ožujku 1945. sa 26. dalmatinskom divizijom. Došla

General Lothar Rendulic, komandant 2. tenkovske armije koja je operirala na teritoriju NDH i protiv jedinica 8. korpusa NOVH

je s fronta na Dravi i onda preba ena u dolinu Une da brani desni bok grupaciji kod Karlovca i Zagreba. Imala je 724. i 734. pješa ki i 654. artiljerijski puk, a zapovijedao je general Ludwiger Martwig. Poslije odlazi u Sloveniju, gdje je razoružana u svibnju 1945. godine?

114. lova ka pješa ka divizija. Ona je među prvim nje-ma kim divizijama upala u Dalmaciju i djelovala prema Kninu, Drnišu, pa onda Šibeniku i Zadru. Do kraja 1943. djelovala je u sjevernoj Dalmaciji, pa oko Sinja i Knina, ali u sije nju 1944. ide prema Istri i zatim u Italiju na front kod Anzija. Sastav je bio - 721. 741. pješa ki i 661. artiljerijski puk. Zapovjednik je general Borquin.®

118. lova ka divizija, sastava 738. i 750. lova ki i 668. artiljerijski puk, zapovjednik Josef Kübler, od 23. listopada

1943. nalazi se u Dalmaciji na poluotoku Pelješcu, te onda u prosincu, dijelom snaga, vodi borbe kod Aržana i Livna, a ostalim snagama, od 13. prosinca 1943. angažirana je na Pelješcu i Kor uli. Zapovjedno mjesto bilo je u Janjini na Pelješcu. U sije nju 1944. osvaja Bra i Hvar, organizira obranu od Stobre a do Stona. U prolje e 1944. trpi velike gubitke od 26. dalmatinske divizije na Kor uli, Mljetu, Bra u i Šolti, te na kopnu kod Makarske i na Mosoru. U listopadu 1944. napušta Dalmaciju i odlazi na Srijemski front.⁹

188. brdsko-lova ka pri uvna divizija, osnovana je u Austriji 1942. Imala je 136. 137. 138. i 139. pješa ki i 112. artiljerijski puk, oko 15.000 vojnika. Zapovjednik general Hans von Höslin. Dovedena je u Istru, u sastavu 97. armi-jskog korpusa i onda je u travnju 1945. bila angažirana u borbi sa 9. 19. i 26. dalmatinskom divizijom na frontu Rijeke i Klane, ali je uskoro opkoljena na sektoru Ilirske Bistrice i 7. svibnja 1945. prisiljena na kapitulaciju.¹⁰

237. pješa ka divizija bila je od 1944. u Istri u sastavu 97. korpusa sa 1046, 1047. i 1048. pješa kim i 237. artiljerijskim pukom. Zapovjednik general Hans von Graevenitz. Kad su dalmatinske divizije oslobodile Senj i približavale Sušaku i Rijeci, ova je divizija posjela obranu na crti Crikvenica - Žlobin i povelu borbe sa 19. dalmatinskom divizijom, a u Istri je vodila borbu s 9. dalmatinskom divizijom.¹¹

264. pješa ka divizija, ona je s fronta u Francuskoj dove-dena u Dalmaciju sa 892, 893. pješa kim i 264. artiljerijskim pukom. Zapovjednik od kolovoza 1944. general Alois Windisch. Ona je bila u obrani Dalmacije od Stobre a do Zadra. Najviše je vodila borbe u Dalmaciji protiv divizija 8. korpusa, do kraja 1943. i tijekom 1944. sve dok nije poražena u Kninskoj operaciji po etkom prosinca 1944. Ostali su samo neki ostaci koji su se povukli prema Lici. Nakon Knina njema ka Vrhovna komanda izbrisala je iz spiska njema kih divizija, što zna i da su priznali njeno uništenje.¹²

⁵ Ratni dnevnik, tom IV. knj. 2, str. 1080, 1129.

⁶ N.Ani, Njema ka vojska u Hrvatskoj, n.dj.str. 93-94-

⁷ Isto str. 159.

⁸ Zbornik dokumenata, tom XII., knj. 4-, str. 16,19, 42, 58, 61, 83 i 84-

⁹ Isto, str. 632, 652, 735, 736.

¹⁰ Zbornik dokumenata, tom XII str. 834, 866, 881.

¹¹ Isto

¹² Isto, str. 108, 109, 121, 122.

369. hrvatska legionarska divizija «Vražja» osnovana je krajem 1942. u Austriji kod Beča i imala je 369. i 370. pješaci i 369. artiljerijski puk. Zapovijedao je prvo general Fritz Neidholdt i onda general Georg Reinecke. U Dalmaciju je upućena sredinom 1944. na područje od Pelješca do Grude i Trebinja. Trpi poraze kod Dubrovnika, a najviše u povlačenju iz Dalmacije kod Vukova klanca od 1. i 11. dalmatinske brigade 26. divizije. Poginulo je 2.000, a zarobljeno 1.070 vojnika. Povlačenjem prema Metkoviću i Mostaru i dopunjuje se njemačkim vojnicima, pa se više spominje kao njemačka divizija, bez onog dodatka «Hrvatska». Stožer je imala u Trebinju, Metkoviću, Mostaru i Ljubuškom. Učestvovala je u Mostarskoj operaciji u veljači 1945., nakon čega se dobrim dijelom razbijena povlačenjem za Sarajevo.¹⁴

373. hrvatska legionarska divizija «Tigar» osnovana je u travnju 1943. u Austriji i imala je 383. i 384. pješaci i 373. artiljerijski puk. Zapovijeda general Edmund Aldrian. U Dalmaciji je dijelom snaga dok se vodi Kninska operacija, ali je poslije pada Knina pretrpjela teške gubitke i povukla se u Liku. Po etkom 1945. divizijom zapovijeda general Hans Grawenstein i držala je obranu kod Lapca prema Bihaću. Pretrpjela je velike gubitke od 26. dalmatinske divizije. Preostali dijelovi divizije povukli su se prema Karlovcu i 10. svibnja razoružani kod Krškog u Sloveniji.

392. hrvatska legionarska divizija «Plava». Po etkom siječnja 1944. došla je iz Austrije sa 846. 847. pješaci i 392. artiljerijskim pukom. Zapovjednik general Johan Mickl, a imala je 12.000 vojnika. Držala je Liku, Hrvatsko primorje i Gorski kotar, organiziraju i obranu na crti Karlobag - Gospić - Udbina, gdje su je 4. travnja 1945. napale 20. i 26. dalmatinska divizija.

Poražena je kod Senja, gdje je 9. travnja 1945. u borbi poginuo od boraca 12. dalmatinske brigade general Mickl, zapovjednik divizije. Izvukao se samo manji dio jer ih je 19. dalmatinska divizija blokirala u povlačenju prema Rijeci. Njeni preostali dijelovi su kapitulirali s njemačkim 97. korpusom kod Ilirske Bistrice 7. svibnja 1945. godine.¹⁵

Pod njemačkim zapovjedništvom nalazile su se od prosinca 1944. ustaško-domobranske divizije. Divizije 8. korpusa porazile su tri takve divizije - i to: 9. ustaško-domobransku diviziju u rajonu Široki Brijeg-Mostar, dok su 10. i 11. ustaško-domobranske divizije poražene na frontu u Lici u ožujku i travnju 1945.

Također pod njemačkim zapovjedništvom bila je u Istri talijanska 10. MAS divizija sastavljena od pripadnika Mussolinijeve vojske. Bila je u travnju 1945. pod zapovijedi 97. njemačkog korpusa. Nalazila se na položajima Rijeka - Klana gdje je potučena od 19. i 26. dalmatinske divizije. Njeni su se ostaci povukli u sjevernu Italiju.

Od samostalnih njemačkih postrojbi najveće u pažnju privlače njemački samostalni pukovi. U borbama protiv divizija 8. korpusa Nijemci su imali angažirana dva puka, i to:

- I. puk «Brandenburg». On je krajem 1943. došao iz Grčke preko Dubrovnika u sjevernu Dalmaciju, gdje u travnju 1944. vodi borbe sa 19. dalmatinskom divizijom na području Kistanje, Benkovac, Skradin. Po etkom svibnja ide preko Knina u Gračac i Lapac, ali se ponovno vraća u Dalmaciju, sudjeluje u Drvarskoj operaciji, vodi borbe kod Knina, Skradina i Benkovca, onda napada na Tinevo, sjedište Štaba 8. dalmatinskog korpusa. Ponovno se vratio u sjevernu Dalmaciju, bori se sa 19. dalmatinskom divizijom, pa je 9. rujna 1944. preko Bihaća otišao za Beograd. Vodio ga je pukovnik Walter Wander¹⁶.

- 92. grenadirski motorizirani puk. On je 22. siječnja 1944. došao u Dalmaciju i preko Sinja ide za Knin, stigao u Kistanje i vodi borbe sa 19. dalmatinskom divizijom. Iz Dalmacije je otišao 9. rujna 1944. prema Bihaću, pa za Pančevo i Vršac.¹⁷

3. Vojnopravni teritorijalni sustav imao je u 1944. godine nove dopune za razliku od onog iz 1943. godine. Prije početka oslobođenja Dalmacije Nijemci su imali u Zadru Mjesnu komandu 1022, u Dubrovniku je postojala Mjesna komanda I, a u Makarskoj II, koje su bile pod inijene Mostaru. S oslobođenjem prestaju postojati njemačke vojne-pozadinske komande u Dubrovniku, Makarskoj, Splitu i Zadru.¹⁸

4. Njemačka mornarica na Jadranu. Pod zapovjedništvom Admirała Jadrana, koji je bio u Opatiji, imao je -

¹³ Isto str. 988, 999, 1000, 1005.

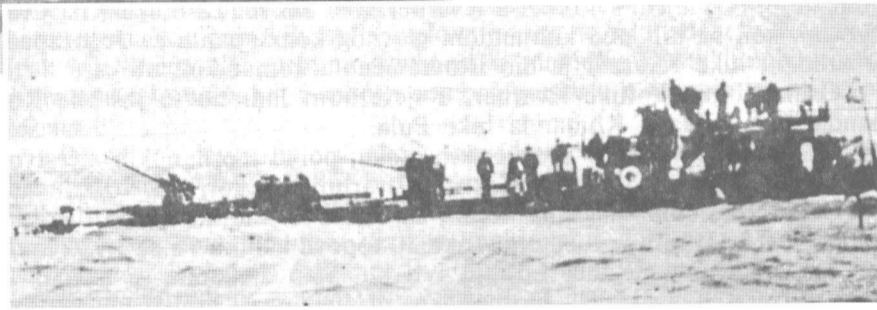
¹⁴ Isto, str. 20-22, 33-36, 48, 56, 58, 731.

¹⁵ Ratni dnevnik, IV tom, knj. 2. str. 1883, 1893.

¹⁶ Isto, str. 1883, 1889.

¹⁷ N. Ani, Njemačka vojska u Hrvatskoj, n.d.str.137.

¹⁸ Isto, str. 101, 137.

Njema ki torpedni amac "S - 33"

Njema ka dvotrupna penisa za artiljerijsku podršku tipa "SF"

Njema ki artiljerijski splav

Pomorsko zapovjedništvo Istre. Zatim Pomorski komandant Dalmacije, ali 27. svibnja 1944. ima ova komanda pomorskog zapovjednika sjeverne i pomorskog zapovjednika južne Dalmacije. Pomorski zapovjednik sjeverne Dalmacije imao je zapovjedništvo u Zadru i Šibeniku, a pomorski zapovjednik južne Dalmacije u Splitu i Dubrovniku. U studenom 1944. gase se ova zapovjedništva jer je Dalmacija slobodna.

Njema ko pomorsko zapovjedništvo u Italiji preuzelo je Pomorsku komandu Istre i zapovijedanje sa 11. divizijom za osiguranje, koja je 1. siječnja 1945. imala 8 flotila s tri torpiljarkе, te snažnu obalnu pomorsku i kopnenu artiljeriju.

5. Ratno zrakoplovstvo - imalo je velike probleme tijekom 1944. i sve do kraja rata, jer je savezni ko zrakoplovstvo iz Italije sve više dominiralo u zraku, a tome su doprinijele i 1. i 2. eskadrila NOVJ u južnoj Italiji, na Visu i kasnije u Zemunik kod Zadra. Radi zaštite njema ko zapovjedništvo zrakoplovstva ostavilo je u Dalmaciji tri radarske postaje - kod Zadra, Splita i Dubrovnika. Od zra nog snabdijevanja poznati su njema kim postrojbama kod Knina i Su urja na Hvaru. Na elno njema ko zrakoplovstvo je djelovalo u ranim jutarnjim satima i oko sumraka. Jedan od žestokih napada iz zraka izvršili su njema ki zrakoplovi na Tinevo, tuku i, 24. travnja 1944. zgradu Osnovne škole gdje se nalazio štab 8. korpusa. Zatim su tukli i dalmatinsku omladinsku delegaciju koja je došla i prenoila u Velikom Tinevu. Nitko nije stradao od štaba 8. korpusa, osim nekih dalmatinskih delegata koji su išli na II. kongres USAOJ-a, održan u Drvaru 2-5. svibnja 1944. godine.²⁰

Z a k l j u a k

Divizije 8. dalmatinskog korpusa vodile su borbu od rujna 1943. do 8. svibnja 1945. godine s 12 njema kih divizija od kojih su neke bile najviše kvalitete u Wehrmachtu. Zatim su imale sudar tri ustaško-domobranske divizije koje su pripadale Wehrmachtu i s jednom talijanskom fašisti kom divizijom ukupno 16 divizija koje su pripadale Wehrmachtu i nalazile su se u zoni borbenog djelovanja 9, 19, 20. i 26. dalmatinske divizije 8. korpusa.

Ove njema ke divizije vodile su istaknute njema ke vojne osobe, poznati u II. svjetskom ratu po umješnosti zapovijedanja, bilo to na jugoslavenskom, zapadnom, isto nom, talijanskom ili sjevernoafri kom frontu. To su bili vrhunski i profesionalno visoko sposobni kadrovi Wehrmachta, kao što su feldmaršal Maximilian von Weichs, pa generali Alexander Lüthers, Ludwiger Kübler, Gustav Fehn, Johann Micki i drugi.

Rade i duže vremena na ovoj problematici utvrdio sam da je tijekom NOR-a protiv NOVJ bilo angažirano 57 njema kih divizija, od kojih su u borbi protiv NOV Hrvatske bile angažirane 42 njema ke divizije, u Sloveniji 23 divizije, u Bosni i Hercegovini 14 divizija, u Srbiji i Vojvodini 13 divizija, u Crnoj Gori i Boki osam divizija, u Makedoniji, kao i na Kosovu, pet njema kih divizija.²¹

Zna i, u borbi protiv NOVH bile su angažirane 42 njema ke divizije, od toga su najviše u Dalmaciji protiv divizija 8. korpusa - 12 divizija i još etiri druge, a to je 16 divizija ili skoro 40% svih njema kih divizija ili onih divizija s kojima su zapovijedali njema ki stožeri. Po bilanci koja govori o snazi i kvaliteti oružanih snaga NOV koju je dao narod Dalmacije, mjeri se i njen doprinos u antifašisti koj borbi u II. svjetskom ratu.

¹⁹ NAni, *Njema ka vojska u Hrvatskoj, n.dj. str. 137-*

²⁰ *isto str. 139-142*

²¹ *Isto, str. 14-15.*

PRILOZI

Nikola dr. Ani

PRVI POLITIČKI KOMESAR OSMOG DALMATINSKOG KORPUSA IVICA KUKO

Ne može se do i do kraja ovog lista posve enog dalmatinskom 8. korpusu a da se nešto ne kaže o ovjeku ijom je zaslugom i neposrednim angažiranjem formiran Osmi dalmatinski korpus, IVICA KUKO, na ijem je elu odmah stao kao prvi politički komesar korpusa i vodio ga, zajedno s ostalim lanovima užeg štaba, u njegovim prvim i najtežim borbama protiv njemačke vojske tijekom tzv. Jesenskih i zimskih operacija 1943. i po etkom 1944. godine.

Ivica Kuko rodio se u Splitu 1918. u radni koj porodici. Još u mladosti opredijelio se, kao i brojni drugi splitski mladi i, progresivnom radni kom pokretu kao grafi ki radnik. Tek što je došao do svoje 20. godine 1938. postaje lan Komunističke partije Hrvatske i staje na elo mladih splitskih antifašista kao sekretar Mjesnog komiteta SKOJ-a. Od tada pa do današnjih dana, punih 66 godina, ostaje vjeran idealima svoje mladosti, bore i se protiv nenarodnih režima Kraljevine Jugoslavije, a onda i protiv novodošlih talijanskih okupatora i njihovih pomagača, njemačkog osvajača, ustaša i etnika.

U teškim trenucima za Split i Dalmaciju, u proljeće i ljeto 1941. Ivica Kuko je jedan od organizatora antifašističkog narodnooslobodilačkog ustanka u Splitu i Dalmaciji. Stao je u prve borbene redove splitskih udarnih grupa, a onda kao partizan u Dalmaciji. Kao istaknuta i hrabra osoba on je s Vickom Krstulovićem u travnju 1942. stao na elo novoformiranog, po Titovoj zapovijedi i odluci Glavnog štaba Hrvatske, štaba IV dalmatinske operativne zone (OZ) kao politički komesar. Oni vode brojne partizanske odrede po

Dalmaciji, u estvuje na Vojno-političkom savjetovanju na Vještičici u gori u lipnju 1942. Potom se, među prvima, krajem srpnja 1942. nedaleko od Livna susreće s Vrhovnim komandantom NOVJ Josipom Brozom Titom. Podnose i mu referat o općem ustanku u Dalmaciji, Tito je bio više nego presretan. Tada Krstulović i Kuko šalju Titovim brigadama u Bosnu oko 3-150 dalmatinskih dragovoljaca, upućene u proleterске i udarne brigade koje su došle s Vrhovnim štabom. Krstulović i Kuko predlažu Titu, a on odmah prihvaća, da se u Dalmaciji formiraju 1. i 2. dalmatinska brigada, a malo iza toga oni su zagovornici osnivanja 3. 4. i 5. dalmatinske brigade i 9. dalmatinske divizije. Krstulović je, po Titovoj zapovijedi komandant, a Kuko komesar, u Imotskom, 13. veljače 1943., 9. divizije, ali su i dalje zapovijedali sa IV OZ. Zajedno sa svojim borcima Kuko i Krstulović vode 9. diviziju u teške borbe u dolini Neretve, onda u prijenosu ranjenika preko Prenja i u estvuju u oslobođenju Nevesinja, razbijaju jaku etničku grupaciju i talijanske snage. Kuko se i sada sjeća¹ da mu je bio jedan od najtežih trenutaka tijekom NOR-a što je 12. travnja 1943. u Nevesinju, zbog lažnih optužbi i kleveta, rasformirana 9. dalmatinska divizija². Tada slijedi nova Golgota kada se Kuko nalazi u koloni

¹ Razgovor autora s Ivicom Kukoem, u enim 24. veljače 2002. godine. Bilješke kod autora.

² Obrad Egi, u svom djelu «Dva rođenja Devete dalmatinske divizije», Zadar 1977. daje dosta detalja o razlozima, uzrocima i posljedicama rasformiranja 9. divizije u istoj Hercegovini, 12. travnja 1943. godine.

VŠ NOVJ i zajedno s Vladimirom Nazorom, Veselinom Maslešom i Vickom Krstulovićem prolazi dolinom Sutjeske i probijaju se prema istočnoj Bosni. U srpnju 1943. želja je za povratkom u rodnu Dalmaciju da joj se pomogne jer je fašistička Italija pred kapitulacijom. Kuko i Krstulović ponovno su u koloni s Titom i Vrhovnim štabom i kreću se iz istočne Bosne, prelaze rijeku Bosnu kod Vranduka, penju preko Vlašića i onda se kod Petrova polja odvajaju, Kuko i Krstulović idu na Dinaru, u štab Grupe partizanskih odreda. Krstulović ide u Brštanovo na političku dužnost, da i dalje vodi Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju, a Kuko ostaje na Dinari i s Maksom Baćinom rukovodi obnavljanjem s njima došle 1. dalmatinske, onda 3. i 4. brigade.

Vojna organizacija ustanka naroda Dalmacije započeta kapitulacijom Italije, rukovodena partizanskim odredima, grupama odreda, sektorima i samostalnim bataljunima, kao i partizanskom mornaricom i Prvim mornaričkim odredom u Podgorici, pada najviše na leđa Ivica Kukoća, komesara IV dalmatinske OZ. Nije bilo lako štabu IV-OZ jer se narod Dalmacije masovno digao na ustanak, a Ivica Kuko i njegov štab IV OZ formiraju nove brigade, njih 13 na broju, i četiri divizije - 9. diviziju ponovno osnivaju, onda 19. 20. i 26. diviziju. Kuko kazuje da se on osobno zalagao da svim jedinicama NOV Hrvatske u Dalmaciji zapovijeda jedan komandni organ - štab korpusa, kome Tito 7. listopada 1943. daje i formalni naziv - 8. dalmatinski korpus. Znaju i dobro, u razmatranju o kadrovima za štab 8. korpusa, za Ivicu Kukoća, bez dvoumljenja ga Tito postavlja za političkog komesara 8. korpusa NOVH. Tu je direktivu Tita donio v.d. zapovjednik 8. korpusa pukovnik Pavle Ilić, kada je došao iz VŠ NOVJ. Kuko i Ilić organiziraju korpus, ustrojavaju sve njegove sustavne dijelove i ujedno zapovijedaju brigadama, divizijama i odredima u teškoj borbi koju su nametnule novodolazeće njemačke divizije. Korpus je tada imao oko 15.000 boraca, a sve je to vodila vješta ruka zapovjednika i komesara 8. korpusa. U to je pošlo najteže doba za brigade i divizije 8. korpusa koje traju sve do kraja 1943. i prvih mjeseci 1944. godine, kada njemački 5. SS i 15-brdski korpus izvode jesenje i zimske operacije koje su zahvatile cijelu Dalmaciju i dijelove Bosne i Hercegovine, a naročito teške borbe na srednjodalmatinskim i sjevernodalmatinskim otocima.

Ponovno iz neprihvatljivih stajališta Sretena Žujovića,

koji je došao iz VŠ NOVJ, dolazi do smjene u štabu 8. korpusa. Pavle Ilić ide u VŠ NOVJ, Maks Baćina na otoke, a Ivica Kuko 27. siječnja 1944. predaje dužnost novom komesaru korpusa Bošku Šiljegoviću. Kuko ide u Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju, obilazi Dalmaciju, pomaže rukovodstvu NOP-a.

Iza rata je na raznim funkcijama u Splitu, Zagrebu i Beogradu, a zatim u JNA, na elniku uprave u Saveznom sekretarijatu za narodnu obranu, pomoćnik saveznog sekretara i drugo. Bio je član Izvršnog komiteta i Predsjedništva CK SKJ-u. Od 1978, kada mu je prestala aktivna služba, član je CK SKJ-u i potpredsjednik Narodne skupštine SFRJ. Umirovljen je u čin general-pukovnika.³

Ivica Kuko je dosta kazivao i napisao o antifašističkom ratu u Dalmaciji i o 8. korpusu. Najzapaženiji je bio njegov nastup u Splitu, u povodu 10. obljetnice 8. korpusa, kada je 12. rujna 1953. na svečanoj akademiji u Hrvatskom narodnom kazalištu u poduznoj analizi o antifašističkom ustanku i narodnooslobodilačkom ratu u Dalmaciji tijekom Drugoga svjetskog rata, o događanjima prilikom osnivanja 8. korpusa i njegovoj povijesnoj ulozi za NOR u Dalmaciji, Hrvatskoj i Jugoslaviji, u zaključnom dijelu rekao:

«..Vijest o kapitulaciji Italije bila je znak da je došao čas konačnog obračuna s mrskim talijanskim okupatorom i svim onim političkim šljamaom koji je svoju izdaju stavio pod njegovu zaštitu. Italija Dalmacija je stala na noge.

O veličini tih dana teško je govoriti bez izvjesnog uzbuđenja. Ti dani u bogatoj historiji Dalmacije predstavljaju događaje koji se rijetko bilježe. To je bila idealna slika narodne revolucije u kojoj naoružane mase prisiljavaju svog vjekovnog neprijatelja na potpunu kapitulaciju, organiziraju svoju vlast i dobrovoljno i disciplinirano odlaze na front da tu svoju pobjedu odmah obrane svojim životima. Još više. U tim danima je Italija jedan narod obuhvaćen revolucionarnim zanosom ispoljavao sve najljepše što u sebi ima, stavljajući i sve to u službu interesima pobjede nad neprijateljem...».

Zatim Kuko nastavlja: «..Ovaj događaj je samo jedan od mnogih koji su se tih dana odigravali po cijeloj Dalmaciji i u kojima je narod sa svojom Partijom na čelu i uz pomoć jedinica NOV razoružao talijanskog okupatora i organizirao svoje nove jedinice.

³ Vojni leksikon, Beograd 1981, str. 933.

Eto tako se rodio i pod tim i takvim se uvjetima formirao VIII. dalmatinski korpus od preko 15.000 boraca, sastavljen od 9, 19, 20. i 26. divizije, formirane u danima nezaboravnog ustanka kao njegov najdraži i najdragocjeniji rezultat. Pored toga brojna mornarica i dvanaest partizanskih odreda.

Slavan je borbeni put 8. dalmatinskog korpusa, ponos naroda Dalmacije, garant njegove slobode...»⁴.

Tim rije ima je Ivica Kuko završio kazivanje o dalmatinskom 8. korpusu pod naslovom: «Osmi dalmatinski korpus NOVH najveća vojna jedinica u povijesti Dalmacije».

Naš prvi politički komesar dalmatinskog 8. korpusa, Ivica Kuko je, može se zaključiti, istaknuta osoba antifašističke borbe naroda Dalmacije i Hrvatske. On je bio i ostao ponos svim pripadnicima 8. korpusa, sadašnjim i budućim generacijama naroda Dalmacije i Hrvatske. Antifašista je od rane mladosti do duboke starosti.

⁴ Split u Titovo doba, Split, 2002., str. 43.

General u mirovini MILAN KUPREŠANIN, Zagreb
Načelnik štaba i v.d. zapovjednik 8. korpusa

NEKA SJERINA NA BORAVAK U 8. KORPUSU

Kao prilog knjizi o Osmom korpusu koju priprema dr.sc. Nikola Anić, moja je uloga osvrnuti se na neke događaje - sjerina koja su ostala nezabilježena, uključivo diskusije i usuglašavanje različitih shvaćanja da bi se došlo do odluke za oslobađanje Dalmacije gdje je štab Osmog korpusa imao odlučujuću ulogu.

Da po em redom. Kada je formiran štab Osmog korpusa naredbom Vrhovnog štaba od 7. listopada 1943., ja sam bio na dužnosti komandanta 19. divizije. Prva naredba koju sam dobio od komandanta Pavla Ilića stavila je štab divizije pred dilemu. Ona je glasila da je etnički vojskovođa poplozišao iz Knina na Dinaru i divizija treba spriječiti njegov povratak u Knin da bi se moglo pristupiti njegovom hvatanju. Na prvi pogled sve je u redu, međutim tko poznaje prostorne mogućnosti vidjet će da ima mnogo različitih pravaca povratka s Dinare u Knin, tim više što su sva sela oko Knina, ispod Dinare pod etničkim utjecajem, odnosno nasilnom etničkom kontrolom. Divizija bi morala zaposjesti

položaje izmeđ Knina i Dinare neposredno iznad samog Knina gdje počinje Dinara. Ako se zna da Kninski garnizon ima oko desetak tisuća neprijateljskih vojnika, etnika, ustaša, domobrana, Talijana i raznih drugih, a 19. divizija je imala svega oko 3.000 (tri tisuće) i te tri tisuće treba da se razvuku izmeđ Knina i Dinare, računajući i na neprijateljsko ponašanje okolnih sela, divizija bi bila dovedena u veoma težak - pogibeljan položaj, a zadatak i tako ne bi bio izvršen jer je u konkretnim uvjetima, gdje su sva okolna sela pod etničkom kontrolom, nemoguće spriječiti jednog ovjeka ili manju grupu da se kroz ta sela vrate natrag u Knin, usput da još u tim selima pokupi naoružane etnike, a onda zajedno napadnu diviziju. Lako je zamisliti u kakvom bi se bezizlaznom položaju našla divizija. Štab divizije cijene i tu situaciju donosi odluku da upozna komandanta Korpusa s našim viđenjem. Naime, zaključili smo da gubici koji se mogu očekivati ne opravdavaju vrijednosti cilja ni pod uvjetom da akcija i uspije. Međutim, ako komandant smatra da

ipak treba i i u akciju - molim ponovite nare enje. Nare enje nije ponovljeno, ali je taj negativan svršetak oko prvog nare enja stvorio lošiju situaciju u odnosima sa štabom korpusa mimo naše volje.

Poslije kratkog vremena dobivamo nare enje da pošaljemo jednu brigadu na prostor blizu štaba korpusa, što smo i u inili, iako nije nazna eno ništa s kakvim zadatkom niti pod ijom e komandom biti, niti tko e snabdijevati, itd. Za nekoliko dana dobivamo nare enje da pošaljemo i drugu brigadu štabu korpusa, opet bez naznake pod ijom je zapravo komandom, štaba korpusa ili divizije i ija je ukupna odgovornost za te dvije brigade. Normalno da je štab korpusa preuzeo pravo upotrebe, a time i odgovornost. Pošto je Štab divizije ostao ogoljen s jednom brigadom, održali smo sastanak štaba divizije da vidimo što dalje - ostalo nam je da zaključimo da komesar divizije po e u te brigade i na taj na in steknemo neki uvid. Prvi izvještaj o stanju u brigadama bio je više nego loš. Brigade su se kretale amo-tamo bez nekih vidljivih zadataka, bez borbenih zadataka, brojno stanje se skoro prepolovilo, od oko 900 (devetstotina boraca) spalo je na polovinu, itd.

Negdje po etkom sije nja 1944. godine pozvao me komandant korpusa Ili na referiranje. Odmah sam krenuo u korpus. Kada sam polazio, dobijem depešu Glavnog štaba Hrvatske da sam postavljen za na elnika Štaba korpusa. Kada sam stigao, javio sam se komandantu Ili u s kojim sam se prvi put upoznao. Prvo što mi je rekao jest «Da si ti izvršio prvo nare enje, više ne bi bilo popa uji a.» Reagirao sam sli no: «Da sam ja izvršio nare enje, vjerojatnije je da bi danas skupljali ostatke 19. divizije, a pop Duji bi nam se smijao.» Dakle prvi sastanak i razgovor ne može biti lošiji što ovjeka itekako smeta jer za to nije bilo ozbiljnog razloga. Poslije takvog nesretnog upoznavanja i uvoda ja sam zamolio da ga upoznam sa stanjem u diviziji koje je bilo loše, rekao sam ve što se dogodilo s ove dvije brigade što ih je štab korpusa preuzeo. Komandant Ili je rekao da su brigade bile izložene teško ama na takvom terenu, itd. I da e se vratiti u sastav divizije. Ništa o tome jesu li izvršile zadatak za koji su pozvane ili nisu, ništa o razlogu zašto su se prepolovile, a nije bilo nekih ozbiljnih akcija, itd. Kada smo razgovor priveli kraju, ja izvadim depešu Glavnog Štaba Hrvatske da sam postavljen njemu za na elnika, komandant Ili gleda depešu, kao udi

se da njega nije nitko pitao, da nije znao ništa o tome i da e on razgovarati s Vrhovnim štabom pa da e mi javiti, a za to vrijeme da se ja vratim u diviziju. Meni je to odgovaralo jer sam u štabu divizije imao krasne suradnike, a me uljudski odnosi su bili više nego dobri.

Vra ao sam se preko Ti eva u diviziju i tu sretnem Vladu Cetkovi a koga znam vrlo dobro od prvih dana ustanka u Lici. Sjahasmo, izljubismo se, kao stari znanci i ratnici. Pita me Vlado: «Od kuda ti?» Kažem: «Iz štaba korpusa. Bio sam tamo na referiranju, a dobio sam i depešu Glavnog štaba Hrvatske da sam tamo postavljen za na elnika, ali me Pavle nije htio primiti». Vlado se smije: «Ajde okre i tu ragu, ja sam postavljen za komandanta korpusa». Pitam: «Ho eš li me ti primiti?». Vlado se smije pa kaže «Možda».

Vratismo se u štab korpusa. Pavle se namalo iznenadi kada vidi mene s Vladom. Vlado mu pokaza depešu Vrhovnog štaba kojom je postavljen za komandanta korpusa i stvar je bila jasna. Treba re i da je komandanta korpusa postavljao Vrhovni štab, a sve niže Glavni štab Republike. Vlado i ja se znamo od prvog dana ustanka, on se vratio iz gra anskog rata u Španjolskoj gdje je u estvovao i bio ranjen. U Lici su ga zvali «mali Crnogorac», bio je veoma hrabar, što su Li ani naravno ito cijenili. U Lici smo oba ranjeni isti dan, na Novu godinu 1941/42., ja na Šijanovom klancu, a on na susjednom Pogledalu. Pošto nije bilo ni doktora ni lijekova, rane smo nosili itavu zimu dok nisu u prolje e zarasle, kod njega teže i malo je šepao.

Preuzimanjem štaba ubrzo smo se preselili na Ti eva odakle smo mogli ostvariti najbolje veze s jedinicama i tu smo ostali do po etka oslobo enja Dalmacije. S Ti eva smo uspostavili vezu s Drvarom i s ostalim okolnim jedinicama radi suradnje u eventualnim operativnim akcijama. Tako smo i za vrijeme napada na Drvar uputili samo jednu štabsku etu jer su nam operativne jedinice bile daleko i tamo vodile borbe. Napadom na Drvar sve su jedinice - divizije - maksimalno razvile borbene akcije da bi olakšale situaciju oko Drvara i otežale dalje napredovanje njema kih jedinica. Me utim, stizale su nove njema ke jedinice. Ja sam s jednom prištabskom etom došao pred Drvar ali su mi kuristi Oficirske škole rekli da je sve gotovo i da nama razloga i i dalje. Glavne njema ke snage tek su stigle u Drvar. Prvi na udaru je bio štab VIII. korpusa. Mi smo o ekivali napad i bili smo spremni na povla enje prema Lici. Me utim, tamo

nam je već bio presječen put, tako da smo bili opkoljeni na planini Vijenac, skoro iznad Drvara. Tu je sutradan od povlačenja s Tineva došlo do oštrih borbi. S nama su bile i savezničke misije, Churchillov sin, Pribičević i ruska misija s generalom na čelu. Bilo je problema od hrane pa dalje. Mi smo te misije oslobodili od Nijemaca. Stanje je bilo teško, štab s misijama se nalazio u jednoj uskoj dolini. Samo su grane koje su meci trgali padale po nama. Saveznici nisu vjerovali da se možemo izvući, naročito Pribičević koji je nekoliko puta predlagao da se misije predaju Nijemcima. Kada je nastala noć, donijeli smo odluku da se povučemo. Prema Lici više nismo mogli jer je cesta koju smo morali preći bila vrsto blokirana. Učinili smo ono što nitko nije očekivao, spustili smo se niz neko bespuće kroz šumu pravo prema Drvaru. I to nekim potezom jer je jedan domaći ovčjak koji je bio s nama izgubio put. Jedna je drugarica nosila u naramku dijete - borci su tražili da oni nose, ali ga nije dala. Svi su joj pomagali koliko su mogli. U toku noći spustili smo se u neku gustu šumu, skoro na ivici samog grada i tu se kamuflirali. Kada je svanulo, gledali smo Nijemce kako se šepu po bledom snijegu. Mi smo se spuštali, ali oni nas nisu vidjeli u gustoj šumi. Poslije podne, kada se malo primirilo, kroz šumu, ispod bledog snijega, krenusmo na Tinevo, koje je bilo blizu. Kada smo došli gore, zadnji ostaci Nijemaca još su odlazili pa smo ih uspjeli dobro ubrzati. Najveći kritičari koji su govorili da se ne možemo izvući i odjednom su postali najveći zagovarači genijalnog manevra. Drugi dan su došli avioni i pokupili misije, a mi ostali na svome Tinevu. Naročito nam se zahvalio ruski general, koji je inače poeo s partizanima u svojoj zemlji, a R. Churchill uz to i na rakiji pa je nešto i ponio u avion. Naime, na Tinevu je napravljen priručnik aerodrom. Najteže je bilo ranjenicima, koji su bili ukopani pod zemlju i slušali kako Nijemci razgovaraju i šepu iznad njihovih glava. Srećom nije bilo dugo.

Kada smo se preselili na Dinaru - Vrdovo - a odmah zatim na oslobođeni teritorij, Vlado je poginuo u samom preseljenju. Naime, ja sam otišao na Vis da upoznam Vrhovni štab s akcijom za oslobođenje Dalmacije. Vlado me zamolio da mu pošaljem avion da bi i on došao na Vis da se još bolje upozna s terenom. Ja sam poslao avion na Tinevo jer se samo tamo mogao spustiti. Tim avionom Vlado je krenuo na Vis, s time da se pješice vrati na Vrdovo, gdje se

štab već djelomično preselio, a i ja sam već bio na putu tamo. Kada je avion krenuo natrag na Vis, Vlado je već pri sjedanju u avion napravio prvu grešku. Avion je imao tri mjesta, pilot i pomoćnik sjede naprijed, treći putnik iza njih pozadi, gdje je trebao da sjedi Vlado. Međutim, Vlado je htio da sjedi naprijed, odakle bolje osmatra teren pa je zamolio pomoćnika pilota da zamijene mjesta, na što je pomoćnik pristao i ostao živ, netaknut, a Vlado na njegovom mjestu jednostavno presječen rafalom. Fatalna zamjena mjesta sjedenja. Druga nesretna greška, Vlado je zamolio pilota da pri letu na Vis s Tineva skrene malo s rute prema Vrdovu da baci pismo štabu korpusa koji je već tamo. To skretanje nije izgledalo značajno za nas neznalice, ali je za Engleze bila glavna greška s kojom su se branili kada smo ih mi napadali da su namjerno srušili naš avion. Trebalo je i da je pilot srušenog aviona znao za patrolni avion koji ga je srušio jer su zajedno bili na Visu i upoznati s kretanjima aviona, tako je prvi engleski avion razumio znakove koje mu je naš pilot davao i prošao, ali drugi engleski avion je pustio rafal, ranio pilota Lipovšeka u ruku, a Vladu jednostavno presjekao. Naš pilot, iako ranjen, uspio je da spusti avion na Vrdovo koristeći nešto malo ledine između kamenjara i da izvuče mrtvog Vladu tridesetak koraka kada je avion eksplodirao i time je tragedija bila završena. Mi smo ostali pri svome da je bila namjera, Englezi pri svome da je greška na našoj strani. Branili su se i time da je avion bio njemački model, itd. Sve u svemu niz sitnih grešaka dovodi do tužnog završetka. Vrsta dokaza nije bilo ni za jednu ni za drugu stranu. Vladu, tog divnog ovjeka i komandanta ne možemo povratiti, ostali smo nažalost zauvijek bez svog komandanta. Uzalud su potekle mnoge suze njegovih suboraca. Mogli smo samo vidjeti koliko smo ga svi skupa voljeli i cijenili. Morali smo se zauvijek rastati s njim, upravo na Dinari - Vrdovo - u času kada kreće akcija oslobađanja Dalmacije, akcija za koju me po stotinu puta priupitao jesmo li sve predvidjeli.

Iako stegnuta srca za komandantom Vladom, život ide dalje, sve je spremno za njegovu akciju, a mene po funkciji zapadno da komandiram oslobođenjem Dalmacije umjesto njega.

Plan oslobađanja Dalmacije bio je temeljito i u tanine razrađen. Bilo je predviđeno kako će se koja neprijateljska jedinica ponašati - ništa nije prepušteno slučaju. Uostalom

taj plan mora postojati u arhivu korpusa gdje ga zainteresirani mogu pronaći. Ne obrađujem pojedine dijelove operacije - to se vidi iz završnog izvještaja korpusa. Ono što možemo s iznimnim zadovoljstvom reći je da se sve odvijalo prema planu kao da smo komandirali i protivni kim snagama. Zapravo i jesmo jer pritisnut našim snagama protivnik je morao primiti samo ono što je mogao. Tipičan primjer je Šibenik, brani grad a naše dvije, tri brigade ve presjekle put prema Kninu, a 19. divizija prema Zadru. Jedinice toga garnizona potpuno su razvijene i uništene u povlaenju. Bio sam s jednom brigadom koja je ulazila u grad pod borbom. im su borci malo ušli u grad, narod je masovno izašao da pozdravi svoje oslobodioce, tako da je brigada praktički blokirana, a Nijemci s tvrđave i brijega tuku li tuku. Tek kada su osjetili da im je put u Knin presječen i da tamo trpe teške gubitke, napuštaju položaje. Valjda nije bilo ovjeku u Šibeniku koji nije htio zagrliti prvog oslobodioca. Hvala Šibenanima i onda i danas. Istine radi treba reći da je to bio opći trend, ali u Šibeniku sam to doživio u prvim borbenim redovima. Akcija se završila u samom predgrađu u Kninu, time što su dvije divizije sa sjevera i sjeverozapada s ciljem presijecanja odstupnice opkoljenom neprijatelju ako i kada po ne s povlaenjem.

Došao je i novi komandant Petar Drapšin. Normalno sam ga upoznao sa stanjem i sa svim što ga je interesiralo pošto ranije nije bio u korpusu. Time sam se ja riješio

komandiranja. Sada komandant donosi odluke o daljnjim akcijama. To je njegov zadatak, a na elnik priprema i predlaže potrebne mjere za donošenje odluka. Prepušteno je da se odluka donese odmah pa je to ostalo za slijedeći sastanak štaba. Na slijedećem sastanku uskrsla su dva različita prijedloga, jedan je bio da najprije treba likvidirati Knin. Tu akciju sam ja zastupao i dokazivao njenu opravdanost. Komandant se nije vrsto izjašnjavao jer se ekalo mišljenje generala Gošnjaka, komandanta Glavnog štaba Hrvatske pošto je on razmišljao da se najprije oslobodi Gračac, da lakše i brže materijal, koji smo dobivali od saveznika, stiže u unutrašnjost Hrvatske. Tako je nastala dilema Knin ili Gračac. Ja sam energično tražio najprije osloboditi Knin i time osloboditi sve naše snage za nastupanje kroz Liku i dalje. Svoje sam izlaganje dobro i uvjerljivo dokazivao činjenicama koje se nisu mogle lako pobijati. Oba komesara su imali više povjerenja u moje prijedloge i to su prenijeli Gošnjaku koji se složio s našim prijedlogom, a daljnji tok je pokazao ispravnost te odluke. im je Knin oslobođen nastao je jedan veliki slobodan prostor - Dalmacija, Lika, dio Korduna i Gorskog kotara, a front se ozbiljno primakao Zagrebu, prekinuta je odstupnica njemačkih snaga iz Grčke obalnim pojasom itd. Tu je završila i moja ratna uloga jer sam prvi dan završnice Kninske bitke 27. XI. 1944. otišao van zemlje i završio ratne svakodnevice na frontu.

VLADIMIR dr.sc. ISAI

MORNARICA NOVJ I 8. KORPUS

1. Posebice borbe na moru

Aktivnosti na moru bile su sastavni dio oslobodilačkog rata, ali radi specifičnih okolnosti imale su posebne oblike otporu okupaciji. Prilagođene su konkretnim prilikama nanose i štetu u ratnim naporima i stvaraju i nesigurnost sistemu vlasti.

Najpovoljnije uvjete za otpor na moru bili su u Dalmaciji. S relativno jačom industrijom i većim brojem partijskih organizacija i lanstva pružala je povoljne mogućnosti za djelovanje.

Aktivnosti na moru imale su u prvo vrijeme tri oblika:

partizanske pomorske veze
diverzije i sabotaže na brodovima u luci
va enje morskih mina iz mora.

Partizanske pomorske veze su bile nastavak ranijih, predratnih ilegalnih veza, sada još nadopunjavanih i proširenih. Obuhvaćale su otoke i mjesta na obali. Na otoke su prebacivani borci u sastavu partizanskih jedinica na kopnu. Nešto povoljnije okolnosti za održavanje veza bile su s otocima srednje i južne Dalmacije koji nisu bili anektirani od Talijana i pripadali su tzv. NDH. Veze su održavane s brodovima lokalnih pruga i posadom u kojima su mnogi surađivali s NOP-om. Te su veze bile gotovo «legalne».

Diverzije i sabotaže na brodovima su vršene u splitskom brodogradilištu gdje se partijskoj organizaciji priključila i grupa simpatizera. U toku ljeta i jeseni 1941. izvršene su u brodogradilištu sabotaže na više zaplijenjenih ratnih brodova jugoslavenske Kraljevske mornarice, zapaljena je baraka s opremom za razarač «Split» u gradnji, sabotaža na jahti prefekta Dalmacije, kao i sabotaže na trgovačkim brodovima «Niko Matković» i dr.

Va enje morskih mina iz minskih polja je bila karakteristična na aktivnost u sjevernoj Dalmaciji usmjerena na dobivanje eksploziva za djelovanje na kopnu.

U početku to je bila aktivnost jedne manje grupe od 4-5 omladinaca, da bi se kasnije jedinica nazvala «Minerski odred». Njezino je djelovanje bilo u Kornatima, a va enje su mine koje je polagala jugoslavenska mornarica. Obuka o delaboraciji mina dobivena je od ribara koji su ranije služili mornaricu. Talijani nisu duže vremena to otkrili, a onda su prorijećena minska polja dopunili svojim minama.

Za vrijeme «minskih aktivnosti» iz mora je izvađeno (oko) 107 mina od kojih se dobilo oko 7 tona eksploziva.

Ustanak u Gracu 23.1.1943.

Napad na žandarmerijsku kasarnu za oslobo enje uhapšenih ilegalaca bila je prva veća borbena akcija. Akcija nije uspjela do kraja jer ilegalci nisu bili oslobođeni, ali u ruke ustanika je pao m/j «Merkur» s oko 100 tona hrane. Ustanak u Gracu je označio početak oružane borbe na području Biokova.

Prva južnodalmatinska partizanska eta s tri voda (makarski, gradski i bašinski) formirana 13.3.1942. izvodi la je akcije protiv žandarmerijskih i finansijskih stanica na obali i otocima koje je držala NDH. Značajna je akcija, koja

je imala velikog odjeka, bila je potapanje glibodera na ušću Neretve. U toku 1942. obim i intenzitet akcija na obali Dalmacije se povećava. Osim u Makarskom primorju formirana je u sjevernoj Dalmaciji Primorska eta kojoj je rajon djelovanja bio od Šibenika i Skradina do Biograda n/m i Benkovca. Ojačana, preformirana je u Primorski bataljun krajem godine.

Dolazak proleterskih brigada i Vrhovnog štaba u neposrednu zaleđu Dalmacije i sastanak s dalmatinskim rukovodstvom bio je od velikog značenja za daljnji razvoj djelovanja na moru. Od strateškog značenja za uspostavljanje PARTIZANSKE MORNARICE bila je naredba Vrhovnog komandanta od 18.12.1942. o formiranju Sekcije za Ratnu mornaricu pri štabu 4. operativne zone.

2. Mornaričke komande

Uvjeti za stvaranje Mornarice NOVJ, kao potpunog vida oružanih snaga NOR-a, nastali su tek 1943., poslije kapitulacije Italije i odlaska talijanskog okupatora s jadranske obale.

Oslobođenjem velikog dijela obale i otoka, zapljenom brodova i dobivanjem brodogradnih kapaciteta, stvorena je teritorijalna i materijalna baza za formiranje većih mornaričkih jedinica. Iako su i vojni razlozi - obrana obale i otoka, osiguranje kopnenih snaga s morske strane, suradnja i potrebe komuniciranja (otoci-kopno i obratno) uvjetovali formiranje mornaričkih komandi koje će u svojoj nadležnosti imati operativne zadatke i vršiti borbene aktivnosti na moru.

Glavni štab Hrvatske je štabu Kninskog sektora, u naredbu 17.9.1943., skrenuo pažnju da se obrazuje jedan mornarički odred «koji će krstariti sjevernodalmatinskom obalom, održavati vezu sa otocima i novomobilisane borbe prebacivati na kopno». Odred bi bio pod komandom sektora. U Ražancu pak već je tada postojao odred pod imenom «Mornarički odred Ražanac», koji je u sastavu imao izvjestan broj brodova.

Štab Kninskog sektora je naredbom od 25.9. uspostavio mornaričku komandu pod nazivom Obalska komanda

Kninskog sektora. Ve poslije dva dana Komanda je uspostavljena i otpoela s radom u Ždrelcu (Pašman). Za komandanta je postavljen poručnik bojnog broda Mladen Ikica, a za komesara Ante Sori Golub.

Nadležnost Obalske komande prostirala se od ušća rijeke Krke do (uključeno) otoka Premuda. Njezin zadatak je bio protudesantna obrana obale i otoka, mobilizacija plovih sredstava i adaptiranje za rat na moru.

Obalska komanda Kninskog sektora, ili kako se još spominje Obalska komanda za sjevernu Dalmaciju, uskoro je premašila sugestiju glavnog štaba o formiranju «jednog mornaričkog odreda». Usporedo s razvijanjem novih jedinica osnivali su se i elementi obalske obrane.

Partizanski bataljun na Ugljanu podinjen je Obalskoj komandi koja je preuzela organizaciju obrane sjevernodalmatinskih otoka. Po etkom listopada, izvršen je 5.10. raspored bataljuna, pa je na Ugljanu ostalo 80 boraca, a dijelom snaga po 20 boraca posjednuti su Rivanj i Silba te Pašman s 10 boraca. Ubrzo je bataljun narastao na preko 200 boraca te je formiran i drugi bataljun, koji su objedinjeni u Otoki partizanski odred.

Od mobiliziranih brodova formirane su četiri flotile (Virska, Pašmanska, Molatska i Kornatska) s 8 brodova, a na raspolaganju komandi bilo je i oko 60 motornih jedrenjaka i dva motorna čamca. Jedan od njih bio je zaplijenjen od Nijemaca kod pokušaja iskrcavanja na Ugljan 30. rujna.

Za kontrolu sjevernodalmatinskog otokog područja osposobljene su osmatračke stanice na Ugljanu, Molatu i Dugom otoku. Ipak najvažnija pažnja poklonjena je minskom ratovanju. Minerska grupa, kasnije odjeljenje, izvlačila je mine iz postojećih minskih polja i polagala u kanale i tjesnice kuda su Nijemci plovili. Prve su mine postavljene u kanalima između Sestrinja i Rivnja.

U toku organizacijskog jačanja i širenja obima zadataka narednjem Glavnog štaba Hrvatske Komanda je 5. listopada preimenovana u Komandu mornarice za sjevernodalmatinsku obalu i sjevernodalmatinske otoke i podinjena Štabu novoformirane 19. sjevernodalmatinske divizije.

U srednjoj Dalmaciji, kada je štab 4. operativne zone sredinom rujna 1943. uspostavio komande sektora, osnovane su i mornaričke jedinice. U jeku borbi za Split narednjem Štaba zone formirana je 19.9. Obalska komanda sa sjedištem u Splitu.

Zadatak Obalske komande bio je identičan zadatku komande u sjevernoj Dalmaciji. Obuhvaćao je zaštitu oslobođenog dijela obale i zajedničko djelovanje mornaričkih i kopnenih snaga NOVH. Za komandanta je postavljen poručnik korvete Velimir Škorpik, za komesara Sergije Machiedo, a za zamjenika komandanta kapetan Ljubo Bradić.

Pod Obalskom komandom bila je Flotila naoružanih brodova, «sve obalske baterije na istočnoj obali Jadrana i jedinice pomorskog zrakoplovstva». Obalska artiljerija nalazila se na oslobođenom dijelu obale, a pomorsko zrakoplovstvo predstavljao je jedan školski hidroavion zatečen u hidrobazi Divulje. Štab Obalske komande je dobio zadatak da oprema i naoružava plovne objekte i rukovodi njihovim aktivnostima.

Dva dana kasnije - 21.9. - otokne snage, bataljuni s Bračom, Hvarom, Visom i Šolte organizirani u 1. otoku brigadu, podređeni su Obalskoj komandi. Brigada je dobila zadatak da brani otoke, organizira radio i signalnu službu, održava vezu između otoka i razvija male borbene pomorske jedinice.

U međuvremenu tih je dana pri Komandi vojnog područja u Splitu formiran Odsjek za pomorski saobraćaj sa zadatkom održavanja pomorskog saobraćaja. Odsjek je bio nezavisan od štaba obalske komande. U vrijeme evakuacije Splita štab obalske komande je 25.9. prešao na Brač, dok je Odsjek za pomorski saobraćaj prešao u Starigrad na Hvaru. Tako su mornarička komanda i mornarička ustanova ostale i dalje odvojene, iako je trebalo da obje budu od osnutka zajedno. Ovako odvojene i s malim brojem ljudi bile su rastrzane u izvještavanju mnogobrojnih zadataka, osobito onih koji su se ticali evakuacije materijala iz Splita i uspostavljanja mornaričke organizacije. Radi preobila zadataka koje Obalska komanda nije mogla obavljati, izvršena je nova reorganizacija. Na sastanku štaba s članom PK PKH za Dalmaciju Antom Marasovićem - Mirkom i sekretarom OK KP za srednodalmatinsko otoko je Benkom Matulićem 29.9. odlučeno je da se obalska artiljerija i 1. otoku brigada izdvoje iz sastava Obalske komande, a Obalska komanda, koja je sada imala samo naoružane brodove, postala je Komanda flote naoružanih brodova i svoj rad je usmjerila na osposobljavanje novih brodova i organiziranje novih flotila naoružanih brodova.

Prema odlukama s tog sastanka pod komandu obalske artiljerije došle su obalske baterije na otocima Hvar, Bra, Vis, Šolta, Korula, Pelješac, Mljet i Lastovo. Daljnje odluke bile su uspostavljanje uske suradnje između otočkih brigade s obalskom artiljerijom i mornaricom, formiranje 2. otočke brigade, uspostavljanje veze sa saveznicima u Italiji, što je bilo naročito značajno za Mornaricu - uspostavljanje pozadinske baze ratne mornarice u Italiji.

Po etkom listopada uspostavljeno je 8 flotila naoružanih brodova s ukupno 33 broda. To su bile bračanska, šoltanska, hvarska, viška, lastovska, korulanska, pelješka i primorska. Izvan flotila bili su naoružani brodovi «Ivan» i «Lala» i naoružani parobrodi «Ston», «Bakar» i «Tunisino», te jedan motorniamac. PA) «Tunisino» je zaplijenjen 29.9. od Nijemaca vatrom OB Zeveo kod Primoštena.

Uspostavljeni štabovi flotila su pored patroliranja i drugih zadataka vrlo intenzivno osposobljavali i naoružavali i druge brodove i flotile. Otočke ne su flotile predviđene za usku suradnju s otočnim bataljunima u obrani obale. To je bio novi vid zadataka koji je tražio uske međusobne veze i suradnju do tada gotovo nepoznate. Tako je npr. 10. listopada od korulanske, lastovske i pelješke flotile obrazovana Grupa južnodalmatinskih flotila, koja je radi obrane primorskog i otočkog područja bila dodijeljena 1. južnodalmatinskoj 13. brigadi.

Grupa je u organizacijskom i maritimno-tehničkom pogledu ostala i dalje pod komandom štaba flote, kao i u iznimnim slučajevima za izvršavanje operativnih zadataka.

U vrijeme formiranja mornaričkih komandi težište rada Obalske komande, a zatim Flote naoružanih brodova, bilo je na organizacijskom uvršenju i osposobljavanju što je bilo veći broj brodova za rat na moru. Uvjeta za aktivna djelovanja na moru nije bilo jer se Nijemci još nisu aktivnije angažirali na moru, a i zbog toga što su obrambeni zadaci imali prioritet.

Sredinom rujna 1943. obalska baterija sarta Suurja, a onda i jedan brod Bračke flotile, napali su parobrod «Rab» koji je plovio na pruži Metković - Omiš i kako se Škorpik slikovito izrazio «ošinuo ga iz dva teška mitraljeza». Nekako u isto vrijeme dva člana južnodalmatinske flotile odbila su pokušaj njemačkog iskrcavanja na Pelješac. Blizu Drača na Pelješcu potopljen je parobrod «Rab».

3. Uspostavljanje Mornarice NOVJ

Po etni organizacijski oblici mornaričkih komandi i jedinica nastali su radi potreba razoružavanja talijanskih garnizona, povezivanja i komuniciranja između otočkih dijelova i kopna, mobilizacije novih boraca, obrane otoka i prenošenja oslobodilačke borbe na novi element - more.

Nositelj organizacije i neposredni naredbodavni organi bili su štabovi kopnenih jedinica koji su djelovali u priobalnom području, pa su i uspostavljene mornaričke komande i po imenu i po zadacima imale regionalni karakter. U danima neposredno poslije kapitulacije Italije veze i suradnja između u tih regionalnih mornaričkih komandi bile su dosta slabe, pa je težište rada svake komande bilo rješavanje konkretnih zadataka na svom području.

Razvoj situacije je me utim zahtijevao da njihov rad bude objedinjen jer su pred Mornaricom stajali vrlo kompleksni zadaci. Tadašnja regionalna organizacija nije više osiguravala rukovođenje i, štoviše, moglo je doći i do tragičnih posljedica. Tako npr. signali raspoznavanja na jednom području nisu važili za ostala, te se moglo dogoditi da obalska artiljerija gađala vlastite brodove. Iz istog je razloga moglo doći i do sukoba na moru, a nepoznavanje situacije moglo je imati i još teže posljedice. Zatim, poznavanje minskih polja utjecalo je na sigurnost plovidbe iz jednog sektora u drugi; za uspješan rad trebalo je ravnomjerno raspodijeliti stručne mornaričke kadrove, trofejni mornarički materijal, a najviše izbjeći i nesporazume sa Saveznicima na moru koji su se sve češće pojavljivali na istočnoj obali Jadrana.

Iz tih razloga je potrebno da se u prvo vrijeme uspostavi uska suradnja između mornaričkih komandi. Prvi koraci su poduzeti već u listopadu 1943. kada je Pokrajinski komitet KP za Dalmaciju i štab flote naoružanih brodova poslao Andriju Božanića da ispita situaciju i uspostavi veze na cijelom obalskom području do Sušaka.

U štabu obalske komande je 5. listopada održan na Ugljanu prvi sastanak na kome su uz Božanića bili prisutni i predstavnici štaba Kninskog sektora. Zaključeno je da se uspostavi taktička suradnja sa štabom Obalske komande Split, osobito u pogledu veza, zajedničkog rada, signala i inače svemu potrebnom». Do konačnog rješenja o nadležnosti komandiranja zaključeno je da Obalska koman-

da Kninskog sektora ostane do daljnjeg podređena sektoru. Gotovo u isto vrijeme kada je Božani došao na Ugljan, iz sjeverne Dalmacije je upućen jedan naoružani brod da izvidi situaciju i uspostavi veze na splitskom i šibenskom području. Brod se 15. listopada vratio s nešto materijala u luci Ždrelac (o. Pašman) budući da je prije toga stigao do Hvara i Visa. Uspostavljena veza s mornarima odredom Ražanac 23. listopada omogućila je veze s Komandom mornarice za Hrvatsko primorje i Istru, gdje je također upućen jedan naoružani brod. Taj se brod vratio 27. listopada nakon što je u Karlobagu uspostavio vezu s navedenom komandom. Desetak dana poslije formiranja 8. korpusa Vrhovni je štab naredbom od 18. listopada formirao Mornaricu Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije. Za komandanta je postavljen potpukovnik Srećko Manola, za političkog komesara dr. Sergije Machiedo, a za načelnika štaba Velimir Škorpik.

Par dana kasnije Vrhovni je štab na intervenciju Vicka Krstulovića izmijenio naredbu, te je 24. listopada izdao novu kojom se za komandanta postavlja potpukovnik Josip Čerini, Manola za pomoćnika komandanta, a za načelnika štaba je postao Uroš Mardešić. Istom naredbom određena je i operativna podinženjost Mornarice štabu 8. korpusa.

Štab Mornarice je nakon uspostave odmah održao u Livnu zajednički sastanak sa štabom 8. korpusa. Na sastanku su utvrđeni zadaci Mornarice, a prvenstveno da treba od postojećih mornaričkih komandi organizirati jedinstvenu mornaricu. Na istom sastanku obala je podijeljena na pet pomorskih obalskih sektora i propisano njihovo organizacijsko ustrojstvo.

Cjelokupna obala od Tršćana do Bojane podijeljena je na primorsko-istarski, sjevernodalmatinski, srednjodalmatinski, južnodalmatinski i bokokotorski sektor.

Sektori su uz uži štab imali sekcije (operativnu, obavještajnu, za vezu, minersku i dr.) i operativne jedinice, flotile, partizanske bataljune i obalsku artiljeriju.

Međutim, neposredno nakon prve teritorijalne podjele štab Mornarice je poslije potpunijeg uvida u stanje na obali, poslije 26. listopada propisao novu organizaciju podjele obale na četiri sektora. Kako su veze preko regionalnih komandi postojala mornarička jezgra, uspostavljanje sektora nije predstavljalo velike poteškoće.

Mornarička komanda za Hrvatsko primorje i Istru

preimenovana je u I pomorski obalski sektor, komande u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji u štabove II. i III. sektora, a Komanda južnodalmatinske flotile bila je jezgro za novi, IV pomorski obalski sektor. Štab Mornarice je poslije s radom 25. listopada na Hvaru i tu je ostao do 31. prosinca 1943., kada je prešao na Vis.

Štabovi obalskih pomorskih sektora uspostavljeni su do kraja listopada, osim u sjevernoj Dalmaciji gdje nije stigla zapovijest o formiranju Mornarice. U tom je vremenu za komesara Mornarice postavljen Petar Radović. Početkom travnja 1944. u depresivnom stanju počinio je na Visu samoubojstvo. Zamijenio ga je Dragiša Ivanović.

Pred štabom Mornarice su tada stajali veliki zadaci. U kratkom je vremenu trebalo organizirati Mornaricu, uključiti je u aktivan rad i rješavati svakodnevna pitanja jer se u to vrijeme odvijaju borbe na obali i otocima. Posebno važno pitanje bila su zajednička djelovanja sa saveznicima pomorskim snagama. U tom je pogledu jedna od prvih naredbi regulirala saobraćaj na moru i ribarenje da bi se izbjegli nesporazumi i gubici zbog savezničkog djelovanja.

Uskoro se pokazalo da podjela obale na četiri sektora nije bila najpovoljnije rješenje. Zbog oblika obale i nemogućnosti održavanja signalne veze komandiranje nije uvijek moglo biti uspješno; osim toga i sektori su bili veliki, pa je Štab Mornarice naredbom od 10. studenog 1943. podijelio obalu na šest pomorskih obalskih sektora (POS). Po novoj organizaciji sektori su izgledali ovako:

POS (Tršćanski) - od rijeke Sočice do Limskog kanala,

POS (Kvarnerski) - od Limskog kanala do rta Vranjak (jug-ist. od Jablanca),

POS (Zadarsko-šibenski) - od rta Vranjak do rta Žaline (jug-ist. od Rogoznice),

POS (Splitski) - od rta Žaline do sela Zaostrog,

POS (Pelješki) - od sela Zaostrog do zaliva Robinzon (sjeverno od Cavtata) i

POS (Bokeljski) - od zaliva Robinzon do rijeke Bojane.

Prvi i šesti POS nisu bili uspostavljeni jer je teritorij ovih sektora potpuno zaposjeo neprijatelj. Tako su u praksi ostala samo četiri koja su aktivno djelovala. Organizacija i rukovođenje sektorima bilo je veoma elastično. U slučaju neprijateljskog djelovanja na jednom, štab bi se povlačio na susjedni i s tog teritorija dalje rukovodio borbom na svom teritoriju.

4. Organizacija Mornarice

Štab mornarice su sa injavali uži štab (komandant, komesar, pomoćnik komandanta, zamjenik komesara, na čelu štaba i 2 oficira na službi) i 10 odsjeka, (operativni, za vezu, za minarstvo i zapreivanje, obalsku artiljeriju, otoke partizanske odrede, pomorski saobraćaj, ekonomski, tehnički, sanitetski i sudski). U izvještaju od 10. studenog 1943. u štabu mornarice je od 36 formacijom predviđeno njihova osoba na službi se nalazilo samo 14, ali je štab krajnjim naprezanjem ipak funkcionirao.

Organizacija pomorskih obalskih sektora (POS) bila je slična. Umjesto odsjeka u sektorima su djelovale sekcije (operativna, obavještajna, intendantska, tehnička i za pomorski saobraćaj) i referenti (za vezu, minarstvo i zapreivanje, obalsku artiljeriju, otoke partizanske odrede, sudstvo i sanitet). Osnovne udarne snage POS-a činili su otočki partizanski odredi, obalska artiljerija i sektorske flotile.

Štab mornarice je osobito inzistirao na jačanju sektorskih flotila. Korišteni su obalski i ribarski brodovi manjim zahvatima naoružani i adaptirani za rat na moru. Brodovi su bili nositelji borbe na moru, a štab mornarice je direktivama usmjeravao njihov rad. Flotile su ofenzivno djelovale na sigurnosti vlastitih pomorskih komunikacija, ometanja neprijatelja u korištenju mora za vlastiti saobraćaj i u suradnji s obalskom artiljerijom i otočkim partizanskim odredima osiguravale oslobodeno područje od neprijatelja.

Formiranje štaba mornarice nije ostalo nezapaženo neprijateljima. Već 6. studenog njemački komandant Admiral Jadrana dobio je izvještaj o uspostavljanju «komunističke ratne mornarice». Njegovo reagiranje je bilo oštro i kratko «...komunisti ku ratnu mornaricu već u svom prvom zahtjevu uništiti...»¹.

U tri obala, poznatoj kao operacija «Achse», Nijemci su težište svojih aktivnosti usmjerili na obalsko i otočno područje Dalmacije. U otporu kojeg je pružio 8. korpus došlo je do žestokih sukoba koji su po ciljevima i angažiranim snagama imali karakter operativnih djelovanja s izrazitim etapama:

Prva je etapa izbijanje Nijemaca u najvažnije luke na obali motoriziranim snagama prvog čatalona. Ta je faza trajala na sjevernom Jadranu do kraja rujna, a u Dalmaciji, Crnoj Gori i do početka, odnosno sredine listopada 1943.

Inicijativu u ovim djelovanjima imala je uglavnom NOVH.

Drugu etapu karakterizira aktivnost najviše u zaleđu obalnog dalmatinskog ruba, a i na prostoru od Furlanije do Prokletija. Ova je etapa trajala u listopadu i studenom 1943., a u inicijativnom smislu pripada njemačkim snagama.

Treća etapa je faza borbe za dalmatinske otoke i trajala je, ponegdje se vremenski podudara s drugom, do početka veljače 1944. godine.

Nijemci su operaciju «Herbstgewitter» (Jesenja oluja), koje su dijelovi 7.SS divizije s ojačanim dijelovima 118. divizije, otpočeli iskrcavanjem 23. listopada na Pelješac, a što je prisililo 13. brigadu na povlačenje. Štab 26. divizije odmah je brodovima IV. POS-a uputio 1. dalmatinsku brigadu da zaustavi prodor Nijemaca. Prodor Nijemaca je zaustavljen, a Pelješac je postao poprište teških borbi.

Usporedo s operacijom «Herbstgewitter» Nijemci započeli operaciju «Landsturm» (Oluja na kopnu) s ciljem zauzimanja Makarskog primorja. Karakteristično je da se u narednim borbama izrazito ističe uloga novoformirane Mornarice NOVH.

Da bi postigli iznenađenje i odvratili pažnju štaba 26. divizije na drugu stranu, Nijemci su poduzeli diverzantsku akciju («Seeräuber») na partizansku obalsku bateriju kod Milne na zapadnom dijelu Brač. Borbe u Makarskom primorju nastavljene su do sredine studenog. Nijemci su po cijenu velikih gubitaka uglavnom uspjeli da zaposjednu obalu od luke Ploče do Splita, ali su otoci i dalje ostali u rukama NOVH.

Na njima su bile snage 26. divizije i Mornarica, te Nijemci još uvijek nisu mogli uspostaviti dužobalnu pomorsku komunikaciju, kao ni pouzdan sistem protudesantne obrane.

Ipak radi pogoršane situacije štab 26. divizije je uz suglasnost štaba 8. korpusa odlučio napustiti obranu Pelješca kako bi mogao intervenirati u Makarskom Primorju. U noćima 10/11. studenog mornaričke snage V. POS-a prevezle su dijelove 1. i 3. dalmatinske brigade u Podgoru, a cijelu 13. brigadu u Korčulu. Stanovništvo Pelješca se također povlačilo. Krenulo je u zbjeg napuštajući i svoje domove pred najezdom neprijatelja.

¹ Ratni dnevnik Admiral Jadrana 6.11.1943.

Da bi se olakšalo izvlačenje na sjever okruženih snaga 26. divizije, štab 8. korpusa je s ostalim divizijama vršio pritisak na neprijatelja. Međutim, proboj 26. divizije u toku dvije uzastopne noći 14/15. i 15/16. studenog nije uspio, pa time ni prodor prema Aržanu.

5. Povlačenje na otoke

Budući da više nije postojala mogućnost proboja prema unutrašnjosti, štab 26. divizije odlučio se prebaciti na otoke i zatražio pomoć Mornarice. Prvu telefonsku depešu primio je štab Mornarice u 12,50 sati 15. studenoga. Depeša je glasila: «...Situacija ozbiljna. Treba pripremiti brodove, ali s pratnjom...»

Ubrzo je stigla nova koja je ukazivala na svu ozbiljnost. Navečer u 22,40 stigla je depeša koja je bila dramatična: «...Kod nas situacija kritična. Mi smo odlučili ili da se prebacimo na otoke. Treba nam prebaciti pet tisuća ljudi... Ovo shvatite hitno... jer nam predstoji uništenje... Već se povlaćemo»².

U noći 16/17. studenog prevezeni su na susjedne otoke I. 9. i 11. brigada, te Mosorski, Makarski, Imotski i Neretvanski partizanski odred. Evakuiralo se pod izvanredno teškim uvjetima. Zaštitnice su se povlaćile pod borbom i ukrcavale na brodove u dometu pješadijske vatre Nijemaca. Isplavljenje brodova Nijemci su tukli artiljerijom i minobacačima. U kanalu je bjesnilo orkansko nevrijeme koje je ometalo plovidbu i od posada zahtijevalo krajnje napore i vještinu u upravljanju brodovima.

Ipak zalaganjem Mornarice evakuacija je uspješno provedena. Nakon prebacivanja na otoke I. i 11. brigada razmještene su na Hvaru. Na Braču i Šolti nalazila se 12. brigada, a Korčulu i Mljet zaposjela je 13. brigada. Ove su brigade organizirale obranu otoka, a 9. brigada je preko Šolte prebačena na kopno u sastav svoje divizije.

Time su Nijemci zauzeli cijelo Makarsko primorje, a obranu je preuzela 118. lovačka divizija. Zauzimanjem Makarskog primorja Nijemci su presjekli komunikaciju za snabdijevanje 8. korpusa koja je išla pravcem Vis-Hvar-Podgora-Aržano-Livno.

Nijemci su postigli taktički uspjeh, ali su otoci i dalje

ostali u rukama NOVH. Zahvaljujući i Mornarici sačuvana je živa sila i osiguran je manevar snagama 8. korpusa, a pravac za dotur i evakuaciju prebačen je u sjevernu Dalmaciju.

6. Štabovi za obranu otoka

Poslije zauzimanja obale Nijemci nisu bili u mogućnosti nastaviti s ofenzivnim operacijama. Potrebno je bilo pregrupirati snage i pripremiti se za posjedanje otoka. Zaposjedanje osvojenog obalnog područja od Splita do ušća Neretve omogućilo je otvaranje dužobalne pomorske komunikacije, ali neposredna opasnost za pomorski saobraćaj bile su obalske baterije koje su u partizanskim rukama na otocima Hvaru i Braču u onemogućavajući prolaz njemačkim brodovima.

Osim toga zbog prisustva partizana na otocima ostala je široka breša u protivnom sistemu njemačke protudesantne obrane.

Zamisao Nijemaca da će borbama u Makarskom primorju uništiti partizane nije se ostvarila. Štoviše, pravac povlačenja na otoke iznenadio je i same Nijemce, te pošto ni ovaj put operacija «Achse» nije provedena do kraja, predstojala je borba za otoke, odnosno njena treća faza.

Nijemci su do kraja studenog 1943. zaposjeli otoke sjeverne Dalmacije dijelovima 114. i 264. divizije uz sudjelovanje jedne krstarice («Niobe»), jednom torpiljarkom i dva patrolna broda.

Poslije povlačenja otoka u sjevernoj Dalmaciji Nijemci su se vratili na obalu, a radi osiguranja pomorskog saobraćaja uspostavljeni su manji garnizoni na otocima Ugljanu i Pašmanu.

Ubrzo su se snage II. POS-a vratile na svoj teren i obnovile aktivnosti.

Dok su Nijemci planirali da zaposjednu otoke srednje i južne Dalmacije, stjecajem okolnosti i štabovi NOVH istovremeno su razmotrili mjere za njihovu obranu. Obrana

² Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu Jugosl. naroda, T-8, Knj.1., str.43.

otoka nije dolazila u pitanje, već samo koje otoke braniti i kako ih obraniti?

U početku je prevladalo mišljenje da se svi značajniji otoci brane. Ova se odluka zasnivala na dotadašnjim u kojima je Mornarica omogućila da se vrši manevar snaga prevoze i jedinice na ugrožena područja, ili njihovo izvlačenje. Nadalje, držanje otoka ometalo je tijekom neprijateljskih pomorskih komunikacija te istovremeno omogućilo avalo prekomorski dotur saveznici i NOVJ. Snažne partizanske snage na otocima vezale su Nijemce za obalu jer su te snage mogle prije i preko kanala i ponovno zaposjesti obalni rub. Drugo pitanje koje su rješavali štabovi NOVH bio je na in obrane otoka.

Dan ranije nego su se Nijemci iskrcali, 19. studenog, na otok Drvenik, štab Mornarice je izdao direktivu da se formiraju operativni štabovi za obranu otoka.

Štabovi Splitskog i Pelješkog pomorskog obalskog sektora trebali su zajedno sa Štabom 26. divizije (za Pelješac, Korulu, Mljet i Lastovo) i štabom 12. brigade (za Drvenik, Šoltu, Brač, Hvar i Vis) formirati zajedničke štabove.

Nekoliko dana kasnije štab 8. korpusa je (12. studenog) naredio štabu Mornarice da zajedno s 12. i 13. brigadom preuzme obranu otoka. Ove su brigade stavljene pod operativnu komandu Mornarice jer je štab korpusa imao u planu da se ostale snage divizije probiju u unutrašnjost Dalmacije. Tako je Mornarica dobila zadatak da bude nositelj obrane otoka, o čemu se u štabu još ranije raspravljalo.

četiri dana kasnije 16. studenog, štab Mornarice izdao je naredbu o formiranju Operativnog štaba za obranu srednje i južnodalmatinskih otoka. Operativni su štab sačinjavali štab Mornarice i na čelu štaba 26. divizije.

Otoci su podijeljeni na tri operativna sektora: Šolta-Brač, Hvar-Vis i Korula-Mljet-Lastovo. Operativne štabove sektora činili su predstavnici kopnene vojske i Mornarice. Međutim nepovoljan razvoj situacije na Makarskom primorju i povlačenje snaga s kopna na otoke uvjetovala je da se i prije nego se ova organizacija i razvila uspostavi nova. Formiran je Glavni operativni štab kojeg su sačinjavali komandant i komesar 26. divizije i komandant i komesar Mornarice. Za Šoltu i Brač ostao je jedinstven štab, a za Hvar, Vis i Korulu formirani su posebni operativni štabovi.

Otoke su zajednički branile kopnena vojska i Mornarica, što se odražavalo u sastavu štabova. Ovolike organizacijske izmjene u dosta kratkom vremenu, (neke i nisu stupile na snagu), bile su rezultat brze izmjene ratne situacije kada se u kratkom vremenu težilo najboljim rješenjima.

Štab Mornarice i Glavni operativni štab su istovremeno davali upute za taktičku upotrebu snaga i organizaciju obrane. Obrana otoka nije se smjela zasnivati na linijskom, već uspostavljanjem predstražarskih položaja na mogućim pravcima desanta i «s držanjem dobro postavljenih rezervi na povoljnim manevarskim pravcima unutar otoka».

Uvodeći podesne za iskrcavanje zapreke su minskim i žičanim preprekama i branjene automatskim oružjima, artiljerijom i minobacačima. Težište obrane bilo je na komunikacijskim pravcima što su s obale vodili u unutrašnjost otoka. Ipak ova koncepcija nije bila dosljedno provedena, te je u sistemu obrane prevladavao linijski raspored. Operativni štabovi su bili posebna forma organizacije proistekle iz jedne nove situacije kada su se morala tražiti nova rješenja uz istovremenu njihovu provjeru u borbenoj praksi. Obrana se otoka nije zasnivala isključivo na pasivnom posjedanju. Preduvjet uspješne obrane bila su aktivna djelovanja, te su i direktive viših štabova usmjeravale na prepede na okupirane susjedne otoke i obalu.

7. Baza Mornarice NOVJ u Italiji

U situaciji kada su zapadni saveznici zauzeli južnu Italiju, a pošto je formirana Mornarica NOVJ, postavilo se pitanje održavanja pomorskih veza između oslobođene dalmatinske obale i otoka sa saveznicima u južnoj Italiji. Najprije je tamo djelovala Delegacija NOVJ u Bariju, s dr. Sergijem Makijedom na čelu. On je zapovijesnik od 27. prosinca 1943. u talijanskoj luci Monopoli formirao Bazu NOVJ, koja je imala štab, tri odsjeka (nautički, ekonomski i tehnički) i dvije samostalne jedinice (jednu stražarsku i sanitet. Tijekom veljače 1944. pri njoj je organizirana Baza Ratne Mornarice NOVJ. Baza se prvenstveno bavila prihvatom i transportom materijalnih sredstava iz saveznici i, ali i poslovima mornaričko-tehničke službe, posebno

popravkom i remontom brodova. Premda je inila sastavni dio Mornarice NOVJ, ona je bila u organskoj vezi s Bazom NOVJ u Bariju, posebno zbog transporta prekomorskih i drugih brigada i zbog evakuacije zbjega i ranjenika s dalmatinskih otoka. Baza je Mornarice NOVJ ponikla iz Baze NOVJ u Bariju. Baza je pod kraj prosinca 1943. premještena u Monopoli, a neki njeni dijelovi nalazili su se od Manfredonije na sjeveru do Monopolija na jugu (oko 110 km udaljenosti). Baza je u cjelini bila sastavni dio Vojne misije NOVJ pri Vrhovnoj komandi saveznih snaga za Sredozemlje.

Brojno stanje, lokacija i organizacija Baze Mornarice NOVJ na dan 25. svibnja 1944. vidi se u priloženoj tabeli. Kasnije promjene bile su minimalne. Tako je Baza Mornarice NOVJ u Italiji neposredno pod injena Komandi Baze NOVJ u Italiji. Komandant i komesar Baze Mornarice NOVJ u Italiji bili su dužni da najmanje jednom tjedno dođu na referiranje u Komandu Baze NOVJ u Italiji - Bari. Baza je postupno rasla. Od 1.043 ovjeka, koliko je brojala 16. ožujka 1944., narasla je, ne računajući radne bataljune, na 1.438 ljudi 1. srpnja 1944., a 15. siječnja 1945. imala je samo 171 ovjeka. U nacionalnom pogledu sastav Baze činili su pretežno Hrvati (85,39%), Slovenaca je bilo 11,68%,

Na službi Baze Mornarice NOVJ u Italiji početkom siječnja 1944. nalazio se ukupno 41 brod. Od toga je bilo 11 parobroda, 14 motornih jedrenjaka i 6 motornih brodova. Ukupna tonaža nosivosti parobroda bila je tada 7.480, a motornih jedrenjaka 3.115, ukupno 10.595 tona. Mogućnost jednokrakog prijevoza ljudstva parobrodima bila je 5.000 osoba, a motornim jedrenjacima 3.500 osoba.

Od 15. listopada 1943. do 31. studenog 1944. prevezeno je morskim putem iz Italije u domovinu - za NOVJ 19.574,24 tone tereta, za britanske jedinice u Jugoslaviji 10.255,94 tone tereta. Najviše je prevezeno hrane 11.077,23 tone, duhana 23,56 tone, oružja i municije 3.555,93 tone, odjele (pokrivača) i obuće 855,04 tone, oprema 191,16 tona, pogonski materijal 3.323,10 tona, tehnički materijal 471,72 tone, sanitetski materijal 43,98 tona, signalni i materijal za vezu 32,52 tone. Ukupno 19.574,24 tone.³

Krajem 1943. i početkom 1944. pošli su sa saveznicima pregovori o predaji našeg brodogradilišta koje su saveznici zatekli u lukama Italije. Tamo se nalazilo, među drugim brodovima, i 15 parobroda razne tonaže, ali ispravnih samo osam

parobroda. Međutim, bilo je dosta nerazumijevanja. O tome su razgovarali maršal Tito i predsjednik izbjegličke kraljevske vlade dr. Ivan Šubašić na Visu, a onda maršal Tito o tome je razgovarao s britanskim premijerom W. Churchillom u Caserti. Postignuti su neki dogovori, ali bez uspjeha. Pitanje prelaska Ratne mornarice Kraljevine Jugoslavije definitivno je riješeno tek poslije rata - 26. kolovoza 1945., dok je samo djelomično rješenje izmisljeno 23. ožujka 1945.

Baza Mornarice NOVJ i drugi organi NOVJ u Italiji postavili su i pitanje nošenja zastave nove Jugoslavije na svim brodovima koji su pripadali Jugoslaviji. Tek je 17. ožujka 1944. na brodu «Senga» istaknuta jugoslavenska zastava s crvenom petokrakom. Kasnije su to slijedili još neki brodovi, kao npr. u Tarantu parobrod «Srbin», koji je 23. ožujka istakao novu jugoslavensku zastavu.

Zapažena je bila uloga Tehničkog odsjeka i tehničke sekcije Baze Mornarice NOVJ u Italiji. Od listopada 1943. do listopada 1944. izmisljeno je i porinuto (dokovano i izdokovano) 113 brodova. U istom vremenu popravljeno je i osposobljeno za plovidbu 146 brodova.

Budući da je Kninskom operacijom oslobojena cijela Dalmacija, 18. prosinca 1944. Štab Mornarice NOVJ izdao je naredbu da se rasformira Baza Mornarice NOVJ u Monopoliju, a osnovane su lučke kapetanije u Monopoliju, Manfredoniji, Barleti i Bariju. Oni su preuzeli poslove s brodovima i posadama i drugim djelatnostima na relaciji plovidbe od Italije za Dalmaciju i o povratku za Italiju. Iz izvješća lučke kapetanije NOVJ Monopoli od sredine siječnja 1945. vidi se da je potpuno rasformirana Baza Mornarice NOVJ u Italiji i da se prešlo na formaciju i rad lučke kapetanije.⁴

U svakom pogledu postojanje i djelovanje Baze Mornarice NOVJ u Italiji bilo je od koristi i snažno je djelovalo na ofenzivne sposobnosti 8. korpusa tijekom rata.

³ Arhiv VII, k 2095, reg.br. 612.

⁴ Podaci preuzeti iz saopćenja dr.sc. Miroslava Ujdurovića podnjetog 1.3.1985. u Loru kod Splita na znanstvenom skupu «Jugoslavenska mornarica u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije».

Prilozi

BAZA MORNARICE NOVJ U ITALJI 25. SVIBNJA 1944. GODINE

Mjesto	Jedinica	Oficira	Podoficira	vojnika-mornara	
				muški	ženske
Monopoli	Štab Baze	8	1	2	
	Nauti ki odsjek	6	1	5	1
	Ekonomski odsjek	1	3	19	19
	Sanitetski odsjek	2		3	1
	Tehni ki odsjek	8	2	9	1
	Tehni ki pododsjek	2	3	94	6
	V odsjek	2		2	
	Komanda stana	2	1	14	
	Kuriri			4	
	Osoblje zgrade		5	16	
	Kulturno-povijesni odsjek	2		7	2
	Nauti ki kurs				15
	Stražarska eta	2	11	54	
	Šoferska eta	1	8	7	
	Štab Radnog bataljuna	4			
	1. radna eta	2	3	81	
	2. radna eta	2		68	
	Dopunska eta	2	2	20	
	Posada brodova	30	63	152	
	III. B odsjek	7		15	
Zatvorenici				4	
Mola di Bari	Tehni ki pododsjek	1		16	4
	Nauti ki pododsjek	1	1	1	
	Posada brodova	2	16	56	
Bari	Tehni ki pododsjek	2	2	15	3
	Nauti ki pododsjek	2		5	
	Posada brodova	1	9	19	
Molfetta	Tehni ki pododsjek	1		19	4
	Nauti ki pododsjek	1	2		
	Posada brodova	4	33	79	
Barletta	Nauti ki pododsjek				1
Manfredonija	Nauti ki pododsjek	1	1		
	Posada brodova	2		4	
	Posada brodova na putu	60	666	206	
	Prolaznici u Bari			30	
Brindizi	Radni bataljun	2		172	
UKUPNO:		164	183	1.221	42

8. Desantni prepad na Dugi i Mali Rat

U duhu dobivenih direktiva dijelovi 26. divizije i Mornarica izvršili su u prosincu 1943. više napada na protivni ka uporišta. Cilj ovih prepada bio je uznemiravanje Nijemaca, ustaša i domobrana, nanošenje gubitaka, prikupljanje obavještajnih podataka, opovrgavanje propagande o uništenju partizanskih snaga, te sprjeavanje protivnika da poduzimaju akcije protiv oslobođenih otoka. Osim toga pojava aktivnost s otoka bila je u duhu opće direktive Vrhovnog štaba od 10. prosinca 1943. kojom su naređena ofenzivna djelovanja prema protivniku.

Sredinom prosinca 13.12. jedan partizanski vod napao je lučku stražu na otoku Šipanu. Ranjena su dva neprijateljska vojnika, a partizani su prošli bez gubitaka. Snage s Korčule pripremale su se za prepad širih razmjera na Pelješac.

Ipak, prema posljedicama isti se prepad na Polju u rivijeru. Prema podacima partizanskih obavještajaca u nekoliko uporišta u Dugom i Malom ratu nalazilo se oko 150 njemačkih i ustaških vojnika. Partizani su planirali da s Brač napadnu kopno dvije ete i napadnu ova neprijateljska uporišta.

U noćima 18/19. prosinac krenule su iz Postira dvije ete boraca iz 1. i 12. brigade na zadatak. Brač ka flotila prevezla je jednim motornim amcem 4 motorna leuta i 9 amaca na vesla, 120 boraca. Osiguranje na moru preuzeli su britanski torpedni amci MTB-297 i MTB-637. Zadatak desantnog odreda bio je likvidiranje neprijateljskih uporišta o kojima je podatke dostavio obavještajni oficir 12. brigade.

Dok je partizanski konvoj plovio Bračkim kanalom, sa zapada se približavao njemački konvoj koji je u Ploče prevezio trupe i materijal za predviđeni njemački desant na Korčulu. Njemački konvoj isplovio je u 19,00 sati iz Trogira i sastojao se od desantne splavi SF-193, dva desantno-jurišna amca (1-43 i 1-55) i motornog amca M-24 u teglju. Konvoj je, neotkriven od britanskog torpednog amca MTB - 297, prošao kroz zapadnu patrolnu liniju i približavao se partizanskim brodovima, ali komandanti partizanskih leuta su čuli šum motora njemačkih brodova, pa su zaustavili svoje amce. Time je došlo do poremećaja u marševskom poretku, prethodnica se udaljila od glavnine, što je imalo za

posljedicu da se iskrcavanje na obalu nije odvijalo prema planu.

Nijemci nisu osmotrili partizanski konvoj, ali su sami bili osmotreni od drugog torpednog amca MTB-637 koji je osiguravao isto ni bok desantnog odreda. U prvi mah britanci su smatrali da se radi o partizanskim brodovima koji su izgubili orijentaciju. Kada je konvoj identificiran kao njemački, napadnut je torpednima i artiljerijom. Ubrzo je desantna splav pretvorena u plamenu buktinju, a od preostala tri amca dva su oštećena. Oštećeni amci su uspjeli doploviti do Ploče, a desantna splav plutala u kanalu zahvaćena požarom. Sutradan su brodovi Bračke flotile pogasili požar i splav doteglili na Brač. Gubici Nijemaca su bili 7 poginulih, a 26 članova posade se spasilo plivanjem.

U međuvremenu je desantni odred napao protivni ka uporišta u Dugom i Malom ratu. Istovremeno je odjeljenje minera srušilo most na komunikaciji Split-Omiš kako bi spriječio njemačku intervenciju iz Splita. Poslije četverosatne borbe desantni je odred ukrcan i vraćen u Postire. Desantni je odred imao dva mrtva i dva ranjena borca, a gubici neprijatelja nisu poznati.

Iste noći jedna eta Neretvanskog partizanskog odreda iskrcala se kod Drvenika u Makarskom primorju i napala neprijateljsku posadu. Neprijatelj je imao 20 poginulih, a gubici partizana bili su dva mrtva i jedan ranjeni borac.

Iako desantni prepad na Polju u rivijeru nije ostvario očekivani rezultat (neprijateljska uporišta nisu bila razbijena), posredno je utjecao na njemačke planove.

Na osnovi vijesti koje je primao Admiral Jadrana je procijenio da se radi o desantu većih razmjera, a pomorskim je snagama naređeno da se angažiraju protiv «desantne operacije». Krstarica «Niobe» i torpiljarke TA-20 i TA-22 predviđene za desant na Korčulu dobile su novi zadatak. Patroliranje njemačkih brodova po već praznom Bračkom kanalu bilo je kobno za krstaricu i razarač. Nekoliko dana kasnije, pri povratku u Pulu, krstarica se nasukala na otok Silbu. Torpiljarke TA-20, TA-21 i TA-22 su također radi nasukavanja i havarija bile oštećene. Desant na Korčulu (operacija «Herbstgewitter-2») je ponovno, po treći put bila odgođena.

U desantnom prepadu na Polju u rivijeru prvi su put taktički suraživale britanske pomorske snage i jedinice Mornarice NOVJ.

9. Desant na Korulu

U navedenom vremenu Nijemci su pripremali desantnu operaciju osvajanja Korule. Za Nijemce Korula je bila od izuzetnog znaenja radi pomorske komunikacije iz srednjeg za južni Jadran koja je prolazila kroz Pelješki kanal.

Za desant je odre en 750. puk (bez jednog bataljuna) 118. divizije oja an bataljunom obalskih lovaca «Brandenburg». Artiljerijsku pripremu i podršku davala je divizijska artiljerija s vatrenih položaja na Pelješcu. Desant bi se iskrcao na dva mjesta. Pomorske snage za osiguranje i podršku desanta inila je krstarica «Niobe» s 3 torpiljarke, a za šire osiguranje na moru predvi eno je više grupa torpednih amaca i podmornica U-569. Predviđeno je više grupa torpednih amaca i podmornica U-569. Prvobitni termin desanta je odre en 5. prosinac, ali u njema ke planove se umiješao partizanski desantni prepad na Polji ku rivijeru, pa je zbog ovih okolnosti iskrcavanje pomaknuto na 22. prosinca.

Korulu su branili 13. dalmatinska i 1. prekomorska brigada, Korulanski partizanski odred, Korulanska flotila sa 7 sporih i slabo naoružanih patrolnih amaca i obalska artiljerija s 3 topa 105 mm, 2 brdska topa 75 mm i 6 protutenkovskih topova od 57 mm. Obranom je rukovodio Operativni štab kojeg su sa injavali komandant i komesar 13. brigade, referent pješadije u štabu Mornarice te komandant i komesar 13. brigade, referent pješadije u štabu Mornarice te komandant i komesar V. POS-a. Jedinice su imale svoje sektore obrane, ali i pored svih (ranijih upozorenja i naredbi) o organiziranju obrambenih položaja, na obalnom je rubu kordonski raspored bez izraženih me položaja i rezervi u dubini. Težište obrane se po rasporedu jedinica naziralo na sjeveroistom dijelu otoka.

Vrhovni štab obaviješten o desantu naredio je da se otoci moraju obraniti, a sugerirao je štabu Mornarice da se zatraži od saveznika da mornaricom i avijacijom podrže obranu Korule. Uvo enjem u borbu dva bataljuna 1. dalmatinske brigade, iskusne i prekaljene jedinice, njema ko napredovanje je zaustavljeno. Ali kada je teško ranjen Nikola Martinovi , komandant 26. divizije, koji je rukovodio borbom i još stigla obavijest o njema kom iskrcavanju u luci Karbuni na jugozapadnom dijelu otoka i ugrozila pozadinu

branilaca, Martinovi je u dogovoru s lanom OK KPH za Dalmaciju Ivanom Mor inom Crnim donio odluku o napuštanju Korule.

Evakuacija Korule je započela no u 24. prosinca, ali se nije planski odvijala zbog panike koja je zahvatila neke jedinice, ali i zato što neki komandanti motornih jedrenjaka nisu uplovili u nare ene luke, ve u one koje su smatrali da su sigurnije. Ipak krajnjim naporom štabova 26. divizije, Mornarice i V POS-a te nižih jedinica red je uspostavljen. Zadnji je evakuiran no u 25/26. prosinca bataljun koji je branio Vela Luku.

O ekuju i daljnje desante Operativni štab za obranu otoka je 29. prosinca odlučio da se glavnina snaga prebaci na Vis. Na Bra u, Hvaru i Šolti ostavljene su manje snage.

Poraz na Koruli bio je jedan od najtežih na tlu Dalmacije i došao je kao rezultat niza nepovoljnih okolnosti, ali i odlug nastojanja Nijemaca da otok zauzmu po svaku cijenu.

Za dva mjeseca borbi i do povla enja s Korule Mornarica NOVJ s 26. divizijom uspješno izvršava postavljene zadatke.

10. Viško razdoblje Mornarice NOVJ i 8. korpusa

Još za vrijeme borbi na Koruli komandant GA «Jugoistok» je ukazivao na zna enje Visa i sugerirao zauzimanje Visa i Lastova, a potom Šolte, Bra a i Hvara. Me utim, komandant 2. oklopne armije i Admiral Jadrana to nisu prihvatili jer je za njih bilo prioritarno otvaranje dužobalne pomorske komunikacije.

Ni kod komandi NOVJ nije bilo jedinstvenog gledanja, štab 8. korpusa, pou en iskustvima s Korule, namjeravao je na kopno prebaciti oko 5-500 boraca. Ali prije toga trebalo je prebaciti u Italiju oko 500 ranjenika i s otoka 15.000 izbjeglog stanovništva Dalmacije pa je 8. korpus naredio da se Vis organizira kao prihvatna stanica za transport ranjenika i stanovništva u Italiju, a obranu otoka da preuzme 1. dalmatinska brigada.

Na elnik štaba 8. korpusa, koji se u me uvremenu

nalazio na Visu, poslije upoznavanja sa stanjem na otoku, te konzultiranja s komandantom Mornarice i sekretarom Oblasnog komiteta KP, kao i kontaktima sa saveznicima, predložio je da se otok vrsto zaposjedne, a za obranu dodijele dvije brigade. Na Visu su se tada nalazile 1. i 12. i oslabljena 13. brigada, Orijski odred i po jedan bataljun 11. brigade i Viškog partizanskog odreda. Prema procjeni Operativnog štaba za obranu Visa bile su potrebne dvije ojačane brigade - oko 2.500 boraca. Na Visu se tada nalazilo oko 3.000 boraca te se ovom snagom mogla osigurati zamisao Operativnog štaba o obrani otoka. Ovaj je prijedlog prihvatio Vrhovni štab i suglasio se da dvije brigade ostanu na Visu.

Depeša Vrhovnog štaba je glasila: «Do daljnje odobravamo tri brigade za obranu Visa. Utvrdite otok. Postavite prepreke i mine. Tražite pomoć od saveznika u artiljeriji, tenkovima i protuavionskim sredstvima. Uspostavite vezu sa saveznicima da vas u najodlučnijim momentima obrane (podrže) avijacijom, a u slučaju nužde evakuirati.»

Poslije povlačenja na Vis Mornarica i 26. divizija intenzivno su utvrđivali otok i pripremali protudesantnu obranu, a Nijemci su također utvrđivali zauzetu obalu i otoke koji su osiguravali plovnu komunikaciju. Ipak, snage NOVJ s Visa i otoka partizanskih odreda vršili su i manje prepade radi dobivanja obavještajnih podataka i uznemirivanja Nijemaca. Prvi su prepadi vršeni na Braču i Hvaru, a vršili su ih partizani i komandosi koje je prevozila Mornarica NOVJ.

Desantni prepad na Šoltu. Prvu veću operaciju (operacija «Detained») izvršio je na Šoltu 17.3.1944. saveznički Komandant jačine 43 oficira i 450 vojnika. Cilj napada bilo je njemačko utvrđeno uporište u selu Grohote. U žestokoj borbi i uz podršku avijacije njemački garnizon je likvidiran. Nijemci su imali gubitke od 4 mrtva i 103 zarobljena vojnika. Saveznički gubici su bili 2 mrtva i 15 ranjenih, pretežno od djelovanja avijacije. Poslije akcije desant se neometan povukao na Vis.

Nekoliko dana kasnije saveznici su 22.3.1944. krenuli na Hvar jer su dobili obavještenje da Nijemci napuštaju Jelsu. Očekujući i lagan posao saveznici su odbili pomoć 26. divizije, ali je štab ipak odlučio da samoinicijativno uputi 2 bataljun I. dalmatinske brigade koje su prevozili 5 motornih jedrenjaka. Nijemci su saveznicima postavili zasjedu, ali su

partizanski bataljuni razbili Nijemce i četiri dana vodili borbu na otoku. Njemački gubici su bili 35 mrtvih i 131 zarobljeni vojnik. Kod partizana je bilo 4 mrtva i 15 ranjenih.

Desantni prepad na Mljet i Korčulu. Nijemci su ve raspoređivali s nekim podacima, a i dolazak desantnih brodova na Vis je potvrđen i da bi moglo doći i do desanta. Informacije su ukazivale na Mljet i Šoltu. Komandant 2. oklopne armije je tražio da Admiral Jadrana u pripravnosti drži motorne jedrenjake za prijevoz pojačanja na otoke, a zrakoplovna komanda Jugoistok izvijestila i napada invazione brodove u luci Vis. Nijemci su 15/16.4. prebacili na Šoltu jednu četvu da ojačaju posadu otoka, a na Braču, Hvaru, Korčuli, Pelješcu bilo je ukupno 10 bataljuna i jedna ojačana četa.

Dolazak na Vis delegata Vrhovnog štaba Sretena Zujovića usmjerio je na ofenzivne akcije prema otocima o kojima su štabovi 26. divizije i Mornarice već razmatrali. Za napad je izabrana Korčula. Izrađen plan je bio veoma smion, ali i rizičan. Jedan dan prije napada na Korčulu napad bi otpočeo na Mljetu da bi se kod Nijemaca stvorio utisak da se otok želi zauzeti, a kada se pokrenu rezerve s obale uslijedio bi napad na osnovni cilj - Korčulu. Veliki rizik je bio što bi snage za Mljet morale predaniti u maskirnim vezovima na Lastovu.

Smatrajući i desantni prepad nerealnim i osuđenim na propast, saveznici su odbili neporedno učestvovati. Jedina pomoć bila su posuđena dva artiljerijska desantna čamca LCA.

Nijemci su branili Korčulu s dva nepotpuna bataljuna 750. pučke i 118. lovačke divizije pojačane divizijskom artiljerijom na otoku. Na Mljetu je bila jedna ojačana četa.

Partizanske snage (sjeverna i južna grupa) u napadu na Korčulu bile su pet bataljuna, dvije minobacačke čete i artiljerija iz 1. i 12. brigade, a na Mljet (zapadna i istočna kolona) tri bataljuna 1. i 11. brigade. Mornaričke snage za prevoženje činile su 4 naoružana broda (NB-3,4,7,8), «Marin II», P -2,3 desantni čamac LCA, 1 bolnički brod, 19 motornih jedrenjaka i 26 leuta.

Iskrcavanje na Mljet uslijedilo je 20.4. Na Korčulu je iskrcavanje izvršeno dva dana kasnije kada su Nijemci već pokrenuli snage za intervenciju na Mljet, a torpednim čamcima bezuspješno tražili i naznake mogućeg savezničkog desanta.

Kada su Nijemci konačno shvatili da je objekt napada Korula, pojačanja su mogli uputiti tek 25/26.4. u vrijeme kada su napadačke snage već napuštale otok. U borbama na Koruli potpuno su uništene njemačke snage u Blatu i Vela Luci, a 750. puk je ostao bez 2. bataljuna i pukovske protutenkovske čete. Nijemci su imali 297 poginulih i 459 zarobljenih vojnika, a posebno je ubijeno oko 100 vojnika kod Smokvice. Cjelokupno zaplijenjeno naoružanje i oprema prevezeni su na Vis. Na Mljetu su gubici bili oko 100 poginulih i 64 zarobljenih vojnika i oficira.

Jedinice 26. divizije imale su 48 mrtvih i 184 ranjenih boraca i starješina.

Desantni prepad na Mljet i Korulu i poraz koji su Nijemci pretrpjeli bio je dostojni revanš koji su Nijemci nanijeli snagama NOVJ četiri mjeseca ranije.

Planiranje i izvođenje prepada, a posebno ideja manevra, istakla je sposobnost štabova 26. divizije i Mornarice u planiranju i izvođenju amfibijskih operacija. Saveznici su poslije prepada bezrezervno podržavali snage s Visa u daljnjim desantnim aktivnostima. Za uspjeh operacije Vrhovni je komandant pohvalio jedinice 26. divizije i Mornarice. Pohvalu je uputio i saveznički komandant na Bliskom istoku general Wilson.

11. Desantni prepad na Šoltu

Samo mjesec dana poslije prepada na Korulu, a poslije reorganizacije obrane otoka Visa kako bi jedinice 26. divizije krenule u daljnje prepade, došlo je do akcije na Šoltu.

Otok Šolta je imao značajno mjesto u njemačkom sistemu protudesantne obrane. Šolta je s otocima Veliki i Mali Drvenik i čelovom zatvarala zapadne prilaze Splitu i duž obalskoj pomorskoj komunikaciji kroz Splitski kanal. Šoltu su branile dvije ojačane čete 892. puka 264. pješadijske divizije, jačine oko 400 vojnika. Obrana je raspoređena u bunkerima zaštićena minama oko sela Grohote i u uvali Roga.

Desantne snage je činila jedna ojačana brigada 1. i dijelovi 12. dalmatinske brigade) i artiljerija. Ovoga puta

saveznici su pristali dati brodove, pa je od mornarika snaga u estvovalo nekoliko desantnih jurišnih amaca LCI, 4 desantna amca LCA za prijevoz artiljerije, m/j «Sea Star», naoružani brodovi NB-4 i NB-8, bolnički brod «Marin II», m/j «Dupin» i jedan leut.

Prepad na Šoltu planiran za 6.5. izvršen je zbog vremenskih prilika četiri dana kasnije. Osnovna ideja prepada bila je iskrcati se u dvije kolone (istočno i zapadno) s južne strane otoka. Napad bi uslijedio poslije artiljerijske i avijacijske pripreme. Nijemci su po šumu motora otkrili približavanje desanta i tokom jutra je upućeno na Šoltu pojačanje od 150 vojnika. U Roga u su avioni potopili jedan desantniamac, a iskrcani vojnici su zaustavljeni u uvali.

Poslije žilavog njemačkog otpora, u kome su i jedinice 1. i 12. dalmatinske brigade imale znatne gubitke osobito od postavljenih mina, poslije drugog napada u poslije podnevnim satima naređeno je povlačenje.

U njemačkoj odluci da se u toku noći bombardira luka Visa i tri torpedna amca da napadaju partizanski saobraćaj Vis-Šolta napadnut je i potopljen bolnički brod «Marin II». Njemački gubici su bili 52 zarobljena vojnika i (prema kasnijim dokumentima) 33 mrtva, te veći broj strjeljačkog automatskog naoružanja. Vlastiti gubici su bili 40 (ranjenici i ranjenike s «Marina II») oko 100 boraca, 129 ranjenih i 7 nestalih. S obzirom na gubitke prepad nije u potpunosti uspio jer su Nijemci već imali razvijen sistem obrane, ali dao je korisna iskustva u organiziranju snaga za ovu vrstu operacija.

12. Desantni prepad na Bra

Njemački zračni desant na Vrhovni štab 25.5.1944. bio je poticaj da se ubrzaju već započete pripreme za desantni prepad. Prema naređenju Vrhovnog štaba prepad je trebao stvoriti utisak o zauzimanju i trajnom držanju otoka. Bra je držao 738. puk 118. lovačke divizije, osim jedne ojačane čete koja je bila na Hvaru. Njemački uporišta bila na središnjem dijelu otoka u području Selca - Sumartin. Baterije za artiljerijsku podršku su bile na obali između Splita i Omiša.

Snage za desantni prepad činila je gotovo cijela 26. divizija (bez dva bataljuna 3. prekomorske brigade), jedan britanski komando, američka planinska i artiljerijske baterije 88 i 75 mm. Od pomorskih snaga u prepadu je učestvovalo 45 naoružanih brodova i motornih jedrenjaka Mornarice NOVJ i dvadesetak saveznih ratnih brodova, među kojima i dva razarača. Snage za prepad bile su formirane u tri kolone. Sjeverna kolona je imala zadatak da iskrcana 31.5./1.6. predani na otoku i sutradan s američkom planinskom etom likvidira uporište na Vidovoj gori, a potom zaprije i komunikaciju Supetar-Nerežišće. Zapadna i istočna kolona iskrcane dan kasnije poele bi napad 2.6. Kolona je imala zadatak da razbije Nijemce u rajonu Nerežišća, a istočna kolona uporišta na istom dijelu otoka.

Na Šoltu je 3.6. prebačena izviška vod partizana i 6 komandosa sa zadatkom da izvještavaju o pokretima Nijemaca.

Šest motornih jedrenjaka s ukrcajom hranom, municijom i pogonskim materijalom bi s Visa doplovili do sjevernih uvala na Hvaru i snabdijevali jedinice na Braču. Za transport ranjenika određeni su motorni jedrenjaci «Frankopan», dva motorna leuta i desantno-jurišni timovi LCA. Za vezu Vis-Brač određena su dva patrolna čamca. Za rukovođenje operacijom formiran je zajednički štab od 26. divizije i 2. brigade komandosa, ali su štabovi samostalno donosili odluke za svoje jedinice. U zajednički komandni štabu nalazili su se oficiri za vezu s mornaricom i avijacijom.

Izvještaj o desantu stigao je do Admirala Jadrana tek poslije 24 sata. Iz 118. divizije su traženi brodovi za prevoženje pojačanja na Brač, a naređeno je da se dva torpedna čamca 3. flotile iz Boke prebazuju 2/3.6. u Split.

U narednim danima desantne snage imale uspjeha, ali i povremenih gubitaka od kojih je njemačka obrana. Pristigla pojačanja nisu bitnije utjecala na izmjenu situacije. Saveznička avijacija je djelovala na Split i širi rajon Brača.

Borbe na Braču trajale su do 4.6., kada su na intervenciju Britanaca prekinute i pojačanje povučeno na Vis. Njemački gubici su procijenjeni na oko 350 poginulih i 220 zarobljenih vojnika s mnoštvom naoružanja i opreme. NOVJ je imala 67 poginulih, 308 ranjenih i 17 nestalih boraca, Britanci 60 mrtvih, 73 ranjena i oko 20 nestalih, a Amerikanci 1 ranjenog vojnika.

Desantni prepad na Brač, i pored izvjesnih taktičkih neuspjeha, postigao je cilj jer njemačke trupe na obali Dalmacije nisu bile pomaknute prema Drvaru.

Desant na Hvar i poraz Nijemaca kod Jelse po etak rujna 1944. god.

Poslije desantnog prepada na Brač nastalo je manje zatišje jer nije bilo više velikih prepada. Aktivnosti 26. divizije s Visa bila su djelovanja na otoke južne Dalmacije s ciljem iznurivanja protivnika. Jedinice ostale na otocima i po više dana ostale prisiljavale su ga da bude u stalnoj pripravnosti. U rujnu 1944. 26. divizija i Mornarica su po naredbi Vrhovnog komandanta poslije desanta na otoke i iskrcavanja u zaljev malog Stona krenule u oslobodilačnu Dalmacije.

13. Mornarica NOVJ i 8. korpus u ofenzivi oslobodilačnja Dalmacije i u Mostarskoj operaciji

Prema planu VŠ NOVJ i osobno maršala Tita, koji se nalazio na Visu od 7. lipnja 1944., Mornarica NOVJ, odnosno brodovi i sustav IV i V POS odigrala su značajnu ulogu u ofenzivi 8. korpusa za konačno oslobodilačnu Dalmaciju. Sa 26. divizijom, Artiljerijskom grupom i 1. tenkovskom brigadom sudjelovao je najviše IV POS u oslobodilačnu srednjodalmatinskih otoka. Bez Mornarice NOVJ 8. korpus ne bi mogao izvesti završnu ofenzivu, naročito u oslobodilačnu otoka i dalmatinske obale. Mornarica NOVJ organizirala je i osiguravala prijevoz morem s Visa na otoke; Brač, Hvar, Šoltu, Korčulu, Mljet i Pelješac, što je po etak 11/12. rujna 1944. kada se s Visa krenulo na Brač brodovima IV POS. Najprije je prebačena 12. pa onda 1. dalmatinska brigada na Brač, a 11. brigada i 3. prekomorska na Korčulu i Pelješac, za što se angažira i V POS. Brodovi IV POS osigurali su prebacivanje 1. dalmatinske kod Neuma i da izvedu poznatu bitku kod Vukovog klanca. Iza toga su prebacili 11. i 1. brigadu od Pelješca na sektor Splita i Trogira. Prije toga je V POS prebaci 12. dalmatinsku na sektor kopna kod Baške Vode i Krila Jesenića, a 3. prekomorsku kod Makarske i Baške Vode. Tako se kompletna 26. divizija s Visa našla na kopnu sa 8.670 boraca, 145 minobacača, 251 mitraljez i oko

200 konja. Od Artiljerijske grupe je brodovima IV POS prebaeno s Visa i Bra na kopno pet artiljerijskih divizona, ukupno oko 2.000 boraca i 47 artiljerijskih cijevi. Savladan je i problem prebacivanja 1. tenkovske brigade s lakim tenkovima tipa «Stjuart» i prebaeno je 75 tenkova, 23 oklopna automobila, 14 protutenkovskih topova i 5 protuzra nih topova. U ovim operacijama (npr. na Hvaru) u estvovala su i jedinice mornarike pješadije IVPOS. Sav taj ogroman i veoma odgovoran posao obavio je IVPOS sa svega 4 naoružana broda, 18 patrolnih amaca, 9 desantnih motornih splavova i oko 60 motornih jedrenjaka, ukupne nosivosti 1912 tona. Uspjeh je bio osiguran veoma racionalnom upotrebom snaga i sredstava i izvanrednim samoprijegornim zalaganjem sveg ljudstva Mornarice NOVJ i posebno IV., a onda i V. POS. U operaciji su u estvovala i manje pomorske i kopnene snage britanske mornarice koje su najviše bile angažirane na prebacivanju teškog topništva na Bra .

Kada se 8. korpus sav našao na kopnu Dalmacije, Mornarica NOVJ bila je angažirana u osiguranju napada za oslobo enja Splita, Šibenika, Zadra i na kraju Knina. Sastavi III i IV. POS bili su upotrebljeni na snabdijevanju i popuni jedinica 8. korpusa, kao i na zaštiti dalmatinske obale i otoka, što je imperativno zahtijevao maršal Tito. Borci Mornarice NOVJ posebno su ponosni što su osiguravali boravak i djelovanje na Visu najvišeg vojno-politi kog rukovodstva nove Jugoslavije od 7. lipnja do kraja listopada 1944. godine. Ujedno je neprekidno Mornarica NOVJ osiguravala prijevoz borbene i druge opreme, hrane i odje e iz južne Italije na Vis, a onda u Split, Dubrovnik, Šibenik i Zadar. Najviše se Mornarica NOVJ angažirala u prijevozu izbjeglog naroda s Visa u južnu Italiju, a nakon oslobo enja Dalmacije iz Italije u Dalmaciju. Potom je bio veliki zadatak Mornarice NOVJ u prijevozu ranjenika i bolesnika s okupirane obale i otoka na Vis i od Visa u Italiju, zatim nazad u Dalmaciju. im je oslobo ena Dalmacija, Mornarica NOVJ organizirala je pomorski promet izme u otoka i obale, kao i ostalih gradova i naseljenih mjesta. Bila je to zapažena pomo 8. korpusu da se mogao osloboditi pozadinskih zadataka i izvoditi toliki broj napadnih operacija koje su u Dalmaciji završene 9. prosinca 1944. godine.

Prije nego što je po ela završna ofenziva 4. armije jedinice IVPOS Mornarice NOVJ bile su upotrebljene u

pomo i jedinicama 8. korpusa za izvo enje Mostarske operacije krajem sije nja i po etkom velja e 1945. Mornarica NOVJ je za tu zada u angažirala brodove i sustav IVPOS koji su morem prebacivali glavninu 19. i dijelove 26. divizije, onda dio snaga Artiljerijske i 1. tenkovske brigade 8. korpusa. Prijevoz je vršen od Zadra, Šibenika, Splita i luka Kaštelanskog zaliva u Omiš i luke Makarskog primorja. Prebaeno je tijekom osam dana 13.745. boraca, 1.020 konja, 105 zaprežnih kola i 1.260 tona raznog materijala. Udaljenost duž jadranske magistrale iznosila je 26 do 218 km, a u morskim miljama 14 do 100 NM.

Poslije oslobo enja Mostara, a u vezi s predstoje im završnim operacijama, vra ena je glavnina 8. korpusa opet u sjevernu Dalmaciju. Za 9 dana prebaeno je morem iz luka Makarskog primorja u Šibenik, Biograd na moru, Sukošan i Zadar 16.403 boraca, 1.693 konja, 89 zaprežnih kola, 1.565 tona materijala, kao i Artiljerijsku i 1. tenkovsku brigadu. Udaljenost duž Jadranske obale kopnom iznosila je 178 do 250 km, a morem 80 do 111 nautičkih milja.¹

Mornarica NOVJ narasla je u NOR-u kao vid oružanih snaga. Od 1 mornari kog odreda, ja ine oko 150 boraca i dva broda, razvila se u respektabilnu snagu brojnog stanja oko 6.500 boraca, flotilama brodova i snažnom infrastrukturom. Mornarica NOVJ je u svemu, osim po flotnom materijalu, bila ravnopravna svim mornaricama Drugoga svjetskog rata.

¹ emi Josip, admiral, saop enje održano 244-1985. u Beogradu na znanstvenom skupu «Završne operacije za oslobo enje Jugoslavije 1945. godine» - Djelovanje Jugoslavenske mornarice i sudjelovanje sa 4- armijom na primorskom krilu», Beograd 1986., str. 471.

JOSIP ERNI, admiral¹

ZDRUŽENO DJELOVANJE JUGOSLAVENSKE MORNARICE S 4. ARMIJOM U ZAVRŠNIM OPERACIJAMA²

U proljeće 1945. nalazili su se u sastavu njemačkih pomorskih snaga na Jadranu:

1 razarač naoružan sa 6 topova 120 mm i 4 topa 37 mm,

4 velike topiljarke svaka sa 3 topa 100 mm i 2 topa 37 mm,

do 19 torpednih amaca tipa «S»,

14 patrolnih amaca tipa «E»,

3 male podmornice,

7 minolovaca,

30 i više artiljerijskih desantnih motornih mauna tipa «F», svaka sa 3 pa i više topova 88 mm i 20 mm,

do 15 dvotrupnih desantnih motornih splavova tipa «SF»,

do 24 desantna jurišna amca za pješadiju tipa «I-Boot», komada malih borbenih sredstava s 20 eksplozivnih amaca, i

9 patrolnih amaca Ratne mornarice NDH.

Njemačke pomorske snage oslanjale su se na Rijeku, Pulu, Trst i Mali Lošinj.

Protivdesantna obrana Hrvatskog primorja poivala je na posjedanju otoka i obale, na vatri obalskih topova i topova kopnene artiljerije i na zatvaranju prilaza otocima i obali preprekama od morskih mina.

Na otocima su se nalazili njemački garnizoni: na Pagu 345 vojnika pod zaštitom baterije poljskih topova 105 mm, na Vidovcu iznad Karlobaga: na Rabu 528 vojnika i 3 obalske baterije s ukupno 13 topova 120 mm; na Krku 782 vojnika i dvije baterije poljskih topova 90 mm; na Cresu i Lošinju 1.180 vojnika, baterija od 4 obalska topa 156 mm na

utvrđenoj Tovar, 5 baterija topova 76, 80 i 90 mm. Ukupno 2.835 vojnika. Posade na otocima nisu imale sredstva koja bi im omogućila uzajamno podržavanje i manevar snagama. Vatreni položaji baterija nisu bili organizirani za samoobranu.

Minske prepreke postavljene su u Velebitskom kanalu, južno od Karlobaga, Grgurovskom kanalu radi zapreivanja prilaza Velebitskom kanalu, u Kvarneru i oko Lošinja, u Kvarneru i u Rije kom zaljevu, i u njegovim prilazima s juga. Položeno je ukupno više od 3.000 morskih mina, usidrenih i na dnu leže ih. Prepreke su bile položene tako da sprječavaju prilaz Kvarneru i u Kvarneru s otvorenog mora i s juga iz Virskog mora. U isto vrijeme one su onemogućile manevar njemačkih pomorskih snaga u tim vodama i prisiljavale ih da plove određenim plovnim rutama. Baterije obalske i kopnene artiljerije na otocima i na obali Istre štatile su minske prepreke, prilaze glavnim lukama na otocima i na kopnu, i mjesta pogodna za vršenje desanta.

Njemačka avijacija nije djelovala u zračnom prostoru Hrvatskog primorja i Istre.

Poslije oslobođenja naše obale od Bojane do zaključno Ravnih kotara, reorganizirala se Jugoslavenska mornarica (JM). Formirala je tri pomorske komande, za sjeverni i južni Jadran, u ulogu pomorsko-operativnih organa JM, za tri karakteristična bazena Jadrana. U sastavu pomorskih komandi nalazile su se pomorske obalske komande kao regionalni izvršni organi. Komandno mjesto Pomorske komande sjevernog Jadrana (PKSJ) nalazilo se u Zadru.

¹ Komandant Jugoslavenske mornarice

² Izdanak preuzet iz knjige «Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije», Beograd 1986, str. 472-481.

Operativne snage JM orijentirane su u pravcu Hrvatskog primorja i Istre. Formirani su Kvarnerski pomorski sastav (KPS) i Kvarnerski odred mornarike pješadije (KOMP). Oba su podinjena PKSJ. U Kvarnerskom pomorskom sastavu nalazila se flotila od 4 naoružana broda (NB) flotila od 11 patrolnih amaca (P), flotila od 5 desantnih motornih splavova (DMS) 8 motornih jedrenjaka (m/j) i bolni ki brod. Kvarnerski odred mornarike pješadije imao je 6 bataljuna mornarike pješadije, vod za vezu, artiljerijski divizion u kojem se nalazila baterija od 4 brdska topa 75 mm i odjeljenje od 2 poljska topa 105 mm.

U sastavu PKSJ nalazio se i Minerski odred s 4 leuta, od kojih dva s motorom, za protuminsko izvištanje i uklanjanje morskih mina.

Odnos snaga između vlastitih i neprijateljskih bio je za nas jako nepovoljan. Naše plovne snage bile su inferiorne u odnosu na njemačke. Odnos u snagama KoV bio je povoljan, jer je izoliranost njemačkih posada na otocima, bez mogući uzajamnog podržavanja, omogućila njihovo uništenje redom.

Savezničke pomorske snage, Komanda britanskih Obalnih snaga nalazila se u Anconi, isturenoj manevarskoj bazi. U sastavu Obalnih snaga nalazile su se flotile torpednih motornih amaca (MTB), motornih topovnjača (MGB), patrolnih brodova i amaca (ML); desantni brodovi za pješadiju (LCI), tenkovi (LCT) i artiljerijska podrška (LCG), jurišni desantni amci (LCP), desantni amci za mehanizaciju (LCVP), i flotila od 8 motornih topovnjača iz sastava jugoslavenskih pomorskih snaga u inozemstvu, i to izbjegličke vlade u Londonu. Ukupno oko 80 plovnih jedinica. Od tih snaga bilo je u Zadru, početkom ožujka, 3 desantna broda za artiljerijsku podršku, do 5 desantnih tenkonosaca, i do 5 motornih topovnjača i lučkih patrolnih amaca. U Anconi se nalazio britanski komandant sjevernog Jadrana (SNONA), a na britanskoj krstarici Colombo, usidrenoj pred Zadrom, nalazio se britanski komandant Zadra (COZA).

Savezničke pomorske snage imale su neospornu prevlast u zraku nad cijelim jadranskim ratištem.

Generalštab Jugoslavenske armije nije obavijestio Komandu JM o formiranju 4. armije, njoj susjedne jedinice, niti je upoznao JM sa zadacima koji su proizlazili iz plana završnih operacija.

Sredinom ožujka, komandant 4. armije pozvao je

komandanta JM i komandanta PKSJ u Knin, da ih upozna s općim planom završnih operacija, s namjerama štaba 4. armije i sa zadacima koji se predviđaju za JM. Dogovorili su se da se PKSJ pridaje 4. armiji i da sudjeluje sa 9. divizijom u prvoj etapi koprimorske operacije, u desantima na otoke Pag i Rab. Zatim, u drugoj etapi, da sudjeluje sa 26. divizijom u desantu na otok Krk i, najzad, sa 9. i 26. divizijom u desantu na otoke Cres i Lošinj. Za desant u Istru odlučeno se donijeti kasnije.

Izvršena je podjela odgovornosti za izvršenje zadataka između komandanta 9. divizije i komandanta PKSJ. Prvi je odgovarao za borbu na otocima i na kopnu, a drugi za ukrcavanje, prevoženje i iskrcavanje desanata, za njihovo osiguranje prilikom prevoženja i za podršku vatrom naoružanih brodova; zatim za organizaciju suradnje s pomorskim i zračnim snagama saveznika i sa Sastavom jugoslavenskih pomorskih snaga u inozemstvu koji je bio pod njihovom komandom.

Poslije informacija primljenih u štabu 4. armije, komandant JM shvatio je da je zadatak JM u završnim operacijama: da suraduje na primorskom krilu Armije u ovladavanju otoka Hrvatskog primorja i Kvarnera i u nastupanju uz obalu; da osigura bok i pozadinu 4. armije koji se oslanjaju na obalu; da vrši dotur morem materijalnih i borbenih sredstava i rezervi u ljudstvu; da organizira obalsku obranu i zaštiti obalu i obalne vode od mogućih intervencija. Podinjen je PKSJ komandantu 4. armije, a Pomorskim komandama srednjeg i južnog Jadrana naredio da organiziraju obalsku obranu, uredite vatrene položaje obalske artiljerije, organiziraju službu osmatranja, obavještavanja veze; da razminiraju plovne rute i luke; da uspostave i održavaju redovan pomorski saobraćaj i lučku službu; da organiziraju obnovu luka, izvora energije i distribucijske mreže, brodogradilišta, industrijskih postrojenja i cjelokupne infrastrukture.

Komandant JM priključio se štabu 4. armije u Gračacu i kretao se s njim do Postojne. Bio je povezan sa štabom u Splitu i sa štabom PKSJ radio-mrežom 4. armije. U estvovao je u planiranju operacija vezanih za pomorske desante na otoke i Istru. Kada su jedinice 4. armije izbile pred Trst, priključio se štabu 20. divizije u Opčinama i 2. svibnja otišao je u grad da se upozna sa stanjem u luci i pomogne pri uspostavljanju Pomorske obalske komande

Trst. Poslije oslobo enja postavljen je za komandanta grada Trsta, a za političkog komesara Franc Štoka. U vezi s teškoćama oko uspostavljanja demarkacione linije između snaga JA i anglo-američkih, prisustvovao je sastanku komandanta 4. armije sa saveznim generalima Morganom i Hardingom u Trzinu 5. svibnja 1945. Na sastanku je, između ostalog, predloženo obrazovanje zajedničke Pomorske vojne uprave Tršanskog zaljeva i luke Trsta. Sporazum nije postignut. Poslije uspostavljanja saveznike vojne uprave, Pomorska obalska komanda povukla se iz Trsta 12. lipnja 1945.

Desant na otok Pag. Plan ukrcavanja trupa na brodove bio je izrađen na osnovi desanata koje je 26. divizija izvršila na otoke srednje Dalmacije. Trupe 9. divizije prikupile su se na mjestima ukrcanja prema planu. No, ukrcanj je trajao 3 sata duže od planiranog vremena, stoga se zakasnilo s iskrcajem i zauzimanjem polaznih položaja za napad, uspostavljanjem komandnog mjesta brigade, artiljerijske osmatrarnice i veze između u njima. Razlog zakasnjavanja: neizvježbanost jedinica u ukrcavanju na brod i pri iskrcavanju. Bilo je čak i izvjesnog ispoljavanja straha i zaziranja od ukrcavanja, što se uspjelo otkloniti uvjeravanjima.

Izbor mjesta artiljerijske osmatrarnice bio je loš. Baterija brdskih topova 75 mm nije uspjela izvršiti artiljerijsku pripremu napada, niti pak da ga podržava. Tek je drugog dana desanta uspjela otkloniti nedostatke.

Dva bataljuna mornarice pješadije oslobodili su prvog dana desanta do 9 sati mjesto Novalju i izvršili postavljeni zadatak. Ostali su se u mjestu i odmarali se, umjesto da se upute u pravcu mjesta Paga, koje je bilo udaljeno svega 20 km, i da u estvuju u napadu na njemački garnizon koji se uporno branio. Razlog: komandiranje snaga nije bilo objedinjeno, niti je postojala radio-veza između u napadnih kolona desanta. Budući da radio-veza nije bila uspostavljena ni s plovnicima, to su se ona mogla koristiti samo kako je bilo predviđeno planom, a ne kako je to zahtijevala situacija.

Prevoženje i osiguranje desanta izvršeno je sa 4 motorne jedrenjake, 4 motorna splava i 3 patrolna čamca. Posredno osiguranje u Velebitskom kanalu južno od Karlobaga vršila je flotila naoružanih brodova (3 NB i 2 P). Prevezeno je ukupno 1.850 boraca. Budući da je njemački garnizon na otoku imao 345 vojnika, odnos u snagama bio je 1 : 5,4 u korist desanta.

U lučnici kapetaniji oslobojenog Karlobaga zaplijenjena je pomorska karta Kvarnera i Kvarneri sa ucrtanim morskim preprekama i plovnim rutama. Pružila je dragocjena obavještenja za izvođenje daljnjih operacija na tom području.

Poslije oslobo enja Karlobaga flotila naoružanih brodova osiguravala je nastupanje 2. brigade 9. divizije obalskom komunikacijom prema Jablancu. Artiljerijski divizion 9. divizije od tri baterije brdskih topova 75 i 76 mm i baterije protutenkovskih topova nije mogao pratiti nastupanje 2. brigade, pa je desantnim splavom prebačen u zaljev Prizna, 13 km južno od Jablanca. Odigrao je značajnu ulogu u oslobađanju Jablanca.

Desant na otok Rab. Iskustva stečena u desantima na otok Pag korištena su u pripremi desanta na otok Rab, pa nije došlo do zakasnjavanja. Iskrcavanje na zapadnom dijelu otoka kasnilo je zbog vjetrova (juga) i valova uz obalu. Dobar dio boraca bolovao je od morske bolesti pa se nije mogao samostalno iskrcati na desantni splav i preći na obalu. Informacija obavještajaca da postoji put do mjesta iskrcaja baterije 75 mm do mjesta Raba nije bila točna. Baterija se morala ponovno ukrcati na desantni splav i prebaciti u zaljev Barbat.

Pri izboru plovnih ruta za desantnu kolonu koja je krenula iz Novalje na Pagu za rt Kalifront na Rabu nije korištena karta minskih prepreka zaplijenjena u Karlobagu. Desant je plovio preko minskih prepreka u Kvarneri u. Zbog malog gaza plovnih sredstava nije bilo gubitaka od udara u morskouminu.

U oslobo enom Rabu došlo je do trvenja u pogledu smještaja štabova koji su prešli iz Paga u Rab, što ukazuje na potrebu da se i to predviđa planom operacije.

U desantu na otok Rab u estvovalo je 8 bataljuna pješadije i 5 artiljerijskih baterija, s ukupno 3-434 boraca. Njemačka posada je brojala 528 vojnika. Odnos snaga bio je 1 : 6,5 u korist napadača.

Neposredno osiguranje 4. desantnog odreda vršila je grupa od 1 naoružanog broda i 2 patrolna čamca. Posredno osiguranje vršila je flotila motornim topovnjacima iz Sastava jugoslavenskih pomorskih snaga u inozemstvu grupom od 2 topovnjake u Velebitskom kanalu između otoka Goli i Kopna, i grupom od 4 topovnjake južno od otoka Plavnik radi zaštite iz pravca Srednjih vrata.

Poslije desanta na otok Pag primije eni su žvlji pokreti njema kih pomorskih snaga baziranih u Rijeci. No u 9/10. travnja britanska grupa od 3 motorne topovnja e i 1 motorne torpiljarke naišla je pred ulazom u zaljev Raša na istarskoj obali na desantne motorne maune tipa «F». Torpiljarka je lansirala torpeda koja su primijetili Nijemci. Zaustavili su tenkonosce i torpeda su promašila. Otvorili su žestoku vatru iz topova 88 mm i natjerali britansku grupu na povla enje. Naredne no i 10/11. travnja, grupa od 2 motorne torpiljarke naišla je u Planinskom kanalu na 3 motorne maune «F» u pratnji 2 patrolna amca. Prešla je u napad, ali je bila odbijena teškom artiljerijskom vatrom.

S obzirom na te doga aje britanske Obalske snage postavile su u no i 11/12. travnja kada se krenulo u desant na otok Rab, patrolnu liniju južno od Malih vrata, na ulazu u Vinodolski kanal. Grupa od 2 motorne torpiljarke i jedne motorne topovnja e, opremljene radarom, na patrolnoj liniji, primijetila je na radaru, dva sata poslije pono i, dva objekta na odstojanju od 8 km. Torpedni amci prešli su u napad i potopili su jednu veliku torpiljarku. Druga je prekinula kontakt i povukla se brzo u pravcu Rijeke.

Desant na otok Krk. Desant na otok 26. divizije i Kvarnerskog odreda mornari ke pješadije isti e se zbog dobre organizacije i brzog izvršenja. U prevoženju u estvovalo je 14 motornih jedrenjaka, 5 motornih desantnih splavova i 2 britanska tenkonosca. Neposredno osiguranje vršila je grupa od 3 naoružana broda i 5 patrolnih amaca. Posredno osiguranje južno od otoka Plavnik i u Vinodolskom kanalu južno od Malih vrata vršile su britanske Obalske snage.

Njema ki garnizon na otoku Krku imao je ja inu od 782 vojnika. U desantu na otok iskrcano je 3.900 boraca. Odnos snaga bio je 1 :5 u korist napada a.

Desant na otoke Cres i Lošinj. Komandant PKSJ nema posebnih zapažanja. U prevoženju desanta u estvovali su: 2 motorna desantna splava, 13 motornih jedrenja a i 5 britanskih desantnih tenkonosaca. Neposredno osiguranje vršili su 2 naoružana broda i 3 patrolna amca. Neposredno osiguranje desantnih tenkonosaca vršili su brodovi Britanske mornarice. U posrednom osiguranju pred Malim vratima bio je 1 naoružani brod, a grupa britanskih motornih topovnja a južno od Plavnika. Prevezeno je ukupno 4-586 boraca. Njema ki garnizon na Cresu i na Lošinj u imao je

ja inu od 1.180 vojnika. Odnos snaga bio je 1 : 4 u korist napada a.

Kada je otpo ela borba na Cresu i Lošinj u, no u 20/21. travnja, evakuirano se iz Rijeke konvoj od 40 brodova i plovila i uputio se plovnom rutom duž isto ne obale Istre u Pulu i Trst. U Rijeci je ostalo nekoliko desantnih motornih mauna tipa «F» naoružanih artiljerijom i minopolaga a.

Desant na isto nu obalu Istre. U Istru je trebalo prebaciti 10400 boraca, 1620 konja, 600 zaprežnih vozila, 25 motornih vozila, 4 tenka, 2 oklopna automobila i 1.350 tona opreme i materijalnih sredstava. Komanda sjevernog Jadrana raspolagala je samo sa 5 motornih splavova i 6 motornih jedrenja a. Zbog pomanjkanja broskog prostora komandant JM naredio je komandantu PKSJ da rekvirira sve plovne objekte u lukama Raba, Krka, Cresa i Lošinja, i da se obrati stanovništvu apelom da dobrovoljno u estvuje u operaciji. Naoružani brodovi i patrolni amci prikupili su u toku no i, koja je prethodila iskrcavanju desanta, 7 motornih leuta i 40 leuta na vesla, i doteglili su ih u lu icu Podbeli na sjeveroisto noj obali Cresa. Komandi mornarice u Splitu nare eno je da uputi u Podbeli transportne brodove koji nisu trenutno neophodni za dotur materijala jedinicama 4. armije na kopnu.

Osiguranje prevoženja desanta iz Podbelog na isto nu obalu Istre vršila su 3 naoružana broda i 1 patrolni amac, kao i minerska grupa od 2 motorna leuta s partizanskom minolovkom.

Za dva dana transportna grupa oja ana je još jednim motornim splavom i 6 motornih jedrenjaka, a osiguranje sa 2 patrolna amca i bolni kim brodom.

Kvarnerski odred mornari ke pješadije preba en je u toku 28. i 29. travnja iz Malog Lošinja pravo u Moš eni ku Dragu. Uputio se odmah u pravcu Pule radi oslobo enja grada i luke.

Poslije završetka iskrcavanja snaga 9. divizije u Istru, nare eno je Kvarnerskom pomorskom sastavu da otplovi u Pulu i u estvuje s Kvarnerskim odredom mornari ke pješadije u savladavanju neprijateljevog garnizona koji se uporno branio na poluotoku Mužilu.

Ujutro 1. svibnja ve i broj brodova, među njima mnogo artiljerijskih desantnih motornih mauna tipa «F», otplovio je iz Pule i uputio se duž zapadne obale Istre prema Trstu. Poslije podne otplovio je iz Trsta mnogo brodova u pravcu zapada,

a me u njima dvije velike torpiljarke, torpedni amci, više od dvadeset motornih mauna «F», dvotrupnih splavova, jurišnih desantnih amaca za pješadiju, remorkeri i devet patrolnih amaca Ratne mornarice NDH sa 500 vojnika.

Komandant JM naredio je 4. svibnja komandantu PKSJ da uputi sve naoružane brodove i patrolne amce u Trst. Sutradan poslije podne doplovio je u Trst patrolni amac P 8, prva ratna plovna jedinica antihitlerovske koalicije. Za njim je stigla i glavnina Kvarnerskog pomorskog sastava, dva naoružana broda i tri patrolna amca.

Rano ujutro 2. svibnja uspostavljena je Pomorska obalska komanda Trst. Ona je odmah otpočela s organizacijom Lučke kapetanije i pomorske policije radi nadzora nad prometom putnika i tereta u luci.

Trećeg svibnja povukao se njemački garnizon iz Pule na poluotok Mužil, na kojem se uporno branio. Predao se tek 7. svibnja sa 2.200 oficira i vojnika.

Karakteristika pomorskih desanata

Taktički i operativni pomorski desanti na otoke Hrvatskog primorja imaju ovu karakteristiku:

1. Trupe su iskrcavane na pogodnim, nebranim mjestima obale. Jugoslavenska mornarica nije imala brodove koji bi mogli vršiti artiljerijsku pripremu iskrcavanja trupa i da ih podržava vatrom u uspostavljanju mostobrana, što je neophodno pri iskrcavanju desanta na branjenu obalu.

2. Svi desanti prevezeni su noću u radi iznenađenja neprijatelja i izbjegavanja vatre obalskih artiljerijskih baterija prilikom eventualnog prolaza kroz njihovu zonu djelovanja.

3. Izostala je protudesantna obrana u pretpolju, na moru, jer desanti nisu vršeni iz pravca otvorenog mora, nego, tako reći, iz pozadine. Osim toga, minske prepreke (koje je neprijatelj položio) onemogućavale su manevar neprijateljskih i naših plovnih jedinica u Kvarneru i u Kvarneru. Imali su slobodu manevra samo u Velebitskom kanalu, što su neprijateljeve plovne jedinice htjele koristiti u noć i kada se prevezio desant na otok Rab. Zbog izrazite inferiornosti brodova JM u odnosu na njemačke plovne jedinice, JM ne bi mogla osigurati izvršenje desanta.

4. Njemačka avijacija nije podržavala protudesantnu obranu otoka. Prevlast u zraku nad cijelim Jadranom imalo je ratno zrakoplovstvo saveznika.

5. Geografski raspored otoka i njihova međusobna udaljenost, odsutnost mogućnosti da se posade otoka međusobno podržavaju, omogući ili su slamanje protudesantne obrane po dijelovima, zauzimanjem otoka redom.

6. Odnos između snaga desanta i njemačkih posada na otocima bio je u prosjeku 1 : 5 u korist desanta. To ukazuje na neracionalnu upotrebu snaga, što je imalo za posljedicu prenapetost ionako ograničenih desantnih plovnih sredstava i transportnih brodova.

7. Izviđanje otoka i prikupljanje podataka o zemljištu i komunikacijama prije izvršenja desanata nije zadovoljavalo.

8. Do punog izražaja došle su organizacione i stručne sposobnosti rukovodilaca, pomorska i manevarska vještina posada brodova, naročito u nepovoljnim hidrometeorološkim prilikama, spremnost otokana da pružaju potrebnu pomoć Armiji i, iznad svega, visoki borbeni moral sveg ljudstva.

Pravac nastupanja u desantnoj operaciji, u cjelini, bio je pravilno izabran. On je štitio primorsko krilo i bok 4. armije i omogućio, uglavnom, oslanjanje na vlastite snage.

Nastupanje pravcem otok Ist - Lošinj - Cres, radi obuhvata unutrašnjih otoka, ne bi bilo u skladu s općom situacijom. S jedne strane, inferiornost snaga JM u odnosu na njemačke pomorske snage zahtijevala bi jako angažiranje savezničkih snaga u planiranju i izvršenju desanta na jako branjeni otok Lošinj, a zatim na Cres, što bi se nepovoljno odrazilo na tempo operacija na kopnu zbog vremena potrebnog za planiranje zajedničkog desanta sa saveznicima. S druge strane, njemačke pomorske snage imale bi slobodu manevra u Velebitskom kanalu i ugrožavale bi primorsko krilo i bok armije. Njihova brodska artiljerija bila je snažna i raspolagala topovima 88 - 120 mm.

Planiranje, izvođenje i komandiranje u desantnim operacijama bilo je zajedničko, skoro isključivo u osobnom kontaktu komandanata i štabova svih kategorija. U jednom predavanju je komandant PKSJ, admiral Tomšić, na veoma originalan način prikazao stil komandiranja uoči desanta na otok Krk, kada je komandant 4. armije izdao naredbe komandantu 26. divizije generalu Božoviću i komandantu PKSJ Tomšiću: «Došli smo kod njega u štab poslije podne u

tri sata. Prisustvovao je tamo i komandant Mornarice. Komandant 4. armije je samo pitao da li su nam jedinice spremne za idu a djelovanja. Mi kažemo da jesu, i on naredi da 15/16. sa 26. divizijom i Kvarnerskim pomorskim odredom izvršimo desant na otok Krk, uz naznaku mjesta iskrcavanja. Komandant desanta, general Božovi , komandant prevoženja potpukovnik Tomši . Imate li kakvo pitanje? Na izvršenje! Do 6 sati poslije podne iznesite plan upotrebe vaših snaga. Mi smo onda otišli u štab kod druga generala Božovi a i razradili plan, otišli u 6 sati komandantu Armije, on kaže «usvajam» i bez mnogo prepiske itava situacija je bila raš iš ena. Zapovijest, izvještaji, razra ivanje u toku operacije, ve su onda imali isklju ivo povijesni karakter, jer su to bila prepri avanja onoga što se usmeno nare ivalo... Okvirni planovi iskristalizirani su u komandama jedinica koje su ga i same izvodile. Tako su planove iskrcavanja - ukrcavanja radili pomorski saobra ajci, komandanti flotila i plovnih odreda s komandantima brigada i bataljuna ili eta, ako je neka od njih imala samostalan zadatak i to na licu mjesta, u jedinici koja vrši desant. Takav kontakt omogu avao je uvid u sve detalje, koje se ina e, stje u glomaznim formularima i mnogo puta predstavljaju zakašnjenje u izvršenju odre enog zadatka».

Takav stil i na in komandovanja utjecali su na uspješan na in izvršavanja zadataka, uprostiti su i sveli izradu dokumentacije na najnužnije, zbog ega je u štabovima bio potreban samo mali broj oficira.

Uloga JM bila je zna ajna u snabdijevanju jedinica 4. armije. Li ki i primorski operacijski pravci raspolagali su samo s dva puta: jedan, malo bolji, vodio je Li kim i Gackim poljem do Senja, a drugi, uzan i veoma vijugav i zapušten, vodio je uz obalu mora od Obrovca do Senja i popeo se uz obronke Velebita do kote 358. Uz to, prijevozna sredstva Armije bila su malobrojna i dotrajala, a nije bilo ni dovoljno šofera. Stoga je dužobalska pomorska komunikacija dobila na zna enju i postala veoma važna. Od pravovremenog snabdijevanja tri divizije, koje su nastupale spomenutim pravcima i dotura hrane, municije i goriva, zavisio je tempo napadne operacije Armije.

Komanda JM organizirala je i vršila dotur brodovima materijalnih potreba iz Splita i Šibenika u armijske baze u Zadru i Obrovcu. Pratila je napredovanje jedinica armije duž obale i premještala je armijsku bazu i njene odjeljke iz

Obrovca u Karlobag, Senj, Novi i Crikvenicu i, na kraju, u Rijeku. Vršila je dotur materijalnih sredstava brodovima iz odjeljaka armijske baze do divizija uz obalu.

Popuna ljudstvom jedinica 4. armije vršila se, uglavnom, mobilizacijom s teritorije Kosova i Makedonije. Vojni obveznici prikupljali su se u lukama Bar i Dra , odakle su ih brodovi JM prevozili u sabirne centre u Dubrovniku i Trogiru. Iz njih su otpremljeni brodovima u luke Hrvatskog primorja u Dopunsku brigadu Armije i na otok Rab, za popunu 9. divizije (oko 1.000 boraca). Ukupno je preba eno brodovima JM 17.625 boraca.

Zaključak

Uspostavljanjem Pomorske obalske komande u Trstu i uplovljavanjem u luku brodova Kvarnerskog pomorskog sastava, JM je izvršila zadatak odre en planom završnih operacija. Zajedni ko djelovanje Pomorske komande sjevernog Jadrana s jedinicama na primorskom krilu 4. armije u desantnim operacijama na otoke Hrvatskog primorja i Kvarnera i u desantu na Istru, djelovanje JM u osiguranju neprekidnog snabdijevanja i dotura materijalnih sredstava jedinicama 4. armije, bilo je izvanredno uspješno.

Smatra se da su pomorske desantne operacije najsloženije združene operacije u kojima u estvuju kopnena vojska, ratna mornarica i ratno zrakoplovstvo. Njihova racionalna i efikasna upotreba po iva na skladnom zajedni kom djelovanju.

Osnovu svakog zajedni kog djelovanja ine razvijena socijalna svijest i jedinstvena vojna doktrina prilago ena postoje im specifi nim uvjeti pomorskog bojišta i vo enja rata u obalnom moru. Op i uvjeti za uspješno djelovanje me u vidovima i rodovima oružanih snaga su uvažavanje osobnosti svakog od u esnika, me usobno povjerenje i uvažavanje li nosti rukovodilaca, osobni kontakt i drugarski odnosi.

Ovi su se uvjeti stekli u izvo enju završnih operacija na primorskom krilu 4. armije i osigurali njihov sjajan uspjeh.

U završnim operacijama na primorskom krilu Armije nije bilo negativnih slu ajeva u zajedni kom djelovanju jedinica JM i 4. armije.

Prof. MIROSLAV URIN

DJELOVANJE OBLASNOG NOO DALMACIJE POTKRAJ 1944. GODINE¹

S Visa je 27. listopada stigao u Split Oblasni NOO Dalmacije.

Na drugom zasjedanju Oblasne skupštine, održanom 12-13. listopada 1944. u Hvaru je bio izabran novi sastav Oblasne skupštine od 74 člana i Izvršni odbor Oblasnog NOO od 17 članova². Za predsjednika Izvršnog odbora izabran je Vice Buljan (koji je bio predsjednik Oblasnog NOO od siječnja 1944.), potpredsjednici su bili Stevo Zečević i Tomo Jelaš, a tajnici Drago Gizdić i dr. Miloš Zanko.

Rukovodioci odjela bili su: dr. Jerko Radmilović (narodno gospodarstvo), Dinko Tudor (financije), dr. Milivoje Visković (zdravstvo - nalazio se tada u El Shattu), Zoran Palok (socijalna zaštita - također u El Shattu), Ante Jurjević (saobraćaj), Ivan Kuzmić (sudstvo), Ivo Randić (obnova), Marija Novak (propaganda), Dušan Štrbac (tehnički odjel), dr. Cvito Fisković (prosvjeta), Dušan Popović (prehrambeni odjel), Bogdo Njeguš (upravni odjel).

Tada je u Dalmaciji djelovalo 7 okružnih NOO: Split, Šibenik, Zadar, Dubrovnik, Knin, Biokovo-Neretva i za srednjodalmatinsko otočje; 25 kotarskih NOO (Preko, Benkovac, Biograd, Knin, Drniš, Vodice, Šibenik, Kistanje, Trogir, Muškovac, Solin, Sinj, Vrlika, Omiš, Brač, Šolta, Hvar, Vis, Makarska, Vrgorac, Imotski, Metković, Pelješac, Korčula, Dubrovačko primorje, Konavli-Župa), 4 gradska NOO-a (Split, Šibenik, Zadar i Dubrovnik), i više stotina općinskih i mjesnih narodnooslobodilačkih odbora³. Prelaskom u Split Oblasni NOO otpočeo je proces uvršćivanja i organiziranog konstituiranja nižih organa nove narodne vlasti. Osim napora za uspostavljanje funkcioniranja cjelokupnog sistema organa narodne vlasti primarno je trebalo riješiti veoma tešku

prehrambenu situaciju naroda i osigurati dovoljne količine hrane za jedinice 8. korpusa, Mornarice NOVJ i drugih vojno-pozadinskih jedinica i ustanova.

Koliko je bilo teško stanje prehrane naroda govori činjenica da je od 1. travnja 1941. do 30. studenog 1944. godine u Dalmaciji umrlo od gladi 7.491 osoba, a samo u razdoblju od 15.10.-20.11.1944. godine 801 osoba⁴. Od toga broja (801) umrlo je u otočkom okrugu 280, u splitskom 217, u dubrovačkom 87, u zadarskom 72, u šibenskom 65, u biokovsko-neretljanskom 47 i u kninskom okrugu 33 osobe.

I pored teškog stanja, a kako saveznici nisu dostavljali dovoljne količine hrane, Oblasni odbor je na sastanku sa štabom 8. korpusa u Kaštelima 8. studenog preuzeo obavezu da za vojsku osigura 350 vagona hrane. U tom

¹ Izvod iz priloga raspravi o Kninskoj operaciji održane dne 1.12.1984. Prilog raspravi je imao naslov «Organi vlasti i političke organizacije NOP-a Dalmacije u vrijeme Kninske operacije». U prilogu su još bile dvije cjeline i to: «Uloga i rad Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju u toku Kninske operacije» te «JNOF i SKOJ u funkciji mobilizatora mase za oslobođenje Dalmacije».

² Izbor članova izvršen je po ključu u jedan član na 10.000 stanovnika, što znači da se računalo da je Dalmacija u toj ratu imala oko 738.000 stanovnika. Po nacionalnom sastavu u Oblasnoj skupštini bio je 61 Hrvat i 13 Srba. Podaci se odnose na studeni 1944. Drago Gizdić, Dalmacija 1944.-1945., Epoha, Zagreb, 1964. str. 724.

³ Strukture NOP-a u Dalmaciji, AIHRPD, 4-1-6. (neregistrirano). Pred završetak rata u Dalmaciji je djelovalo 786 mjesnih i seoskih NOO-a, 400 općinskih, 4 gradska, 25 kotarskih, 5 okružnih i Oblasni NOO. Ukupno je bilo zaposleno 9.450 službenika, od toga 7.214 stalnih i 2.236 privremenih.

⁴ HAS, fond ONOT/T, serija 1-6, kut. 1, fasc. 5(HU/1944).

trenutku potrebe za hranom 8. korpusa iznosile su 642,5 vagona⁵.

Jedino što je Dalmacija tada imala bila je sol iz Stona, pa se ra unalo da bi se zamjenom za 300 vagona soli u Italiji mogle nabaviti određene količine hrane. Do tada je već bilo upućeno u Crnu Goru 12 vagona soli.

Kampanju sakupljanja hrane pokrenuo je 13. studenog 1944. Odjel za prehranu Oblasnog NOO upućivanjem dopisa svim okružnim NOO-ima. U tom dokumentu, između ostalog piše: «U posljednje vrijeme naša vojska je brojano jako porasla, te su joj potrebne velike količine hrane. Te količine treba osigurati iz vlastitih izvora... U toj kampanji treba da pod rukovodstvom NOO-a učestvuju svi: NOO-i, prehrambene komisije, JNOF, vojne vlasti i operativne jedinice, omladina, žene, djeca, ukratko sav narod...»⁶

Radi uspjeha kampanje pri svim okružnim, kotarskim i općinskim NOO-ima osnovane su prehrambene komisije koje su razvile takmičarski duh u cijeloj Dalmaciji pod parolom: «Nijedan dan naša vojska ne smije ostati bez hrane, mi je moramo opskrbiti!» Tom kampanjom planirano je da se sakupi 366 vagona hrane (193 vagona žita, 80 vagona mesa, 55 vagona ulja, 30 vagona povrća i 8 vagona suhih smokava).

S obzirom na to da se nakon oslobođenja najveći dio dijela Dalmacije počeo vraćati u zemlju, a među njima i invalidi i ranjenici, te da je kontinuirano u grupama stizalo tisuće ljudi, žena i djece iz Zbjega u južnoj Italiji, prehrambena situacija je postajala sve težom. Stoga je Oblasni NOO Dalmacije zatražio od Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije hitnu intervenciju kod saveznika da osiguraju velike količine namirnica jer Dalmacija nije u stanju da iz vlastitih izvora prehrani gladno stanovništvo, preko 40.000 boraca 8. korpusa i Mornarice NOVJ, te više tisuća povratnika iz Zbjega, 7 ranjenika i invalida.

Kod mnogih rukovodilaca NOP-a u Dalmaciji tada je sazrijevala spoznaja da saveznici špekuliraju s dopremom hrane koja je i dotad bila jednolična i neredovita.

Radi racionalnog korištenja prehrambenih fondova Tajništvo Oblasnog NOO-a donijelo je odluku da se formiraju ekonomati pri svim okružnim, kotarskim i gradskim NOO-ima.

Druga krupna obaveza Oblasnog NOO bila je mobi-

liziranje novih boraca za jedinice 8. korpusa i Mornarice NOVJ. U tu svrhu održano je 16. studenoga 1944. u Splitu savjetovanje predstavnika Oblasnog NOO-a Dalmacije, Štaba 8. korpusa, Korpusne vojne oblasti i svih komandi područja (zadarskog, splitskog, šibenskog, kninskog, cetinskog, otokskog, dubrovačkog i biokovsko-neretljanskog).

Nakon oslobođenja najviše novih boraca dalo je područje Dubrovnika - 5.000, Biokovo-Neretva oko 3.500, otoko 3.200, Zadar 2.300, Split oko 2.100, Šibenik više od 1.400 i cetinsko oko 950. Prema tim podacima mobilizacija ljudstva od 18 do 45 godina života u Dalmaciji dala je preko 16.000 novih boraca. S tim borcima Dalmacija je do tada ukupno dala NOVJ oko 95.000 boraca.

Istodobno s rješavanjem ovih dvaju najkrupnijih zadataka Oblasni NOO je, zajedno s Oblasnim komitetom KPH, inicirao veliki pokret obnove i izgradnje porušene Dalmacije. Najviše snaga usmjereno je u obnovu glavnih privrednih grana: industrijske, rudarske, saobraćajne i prerivačke. U toku studenoga započelo je osposobljavanje tvornica cementa u solinskom bazenu, splitskog brodogradilišta, rudnika ugljena i boksita u Siveri u, hidroelektrana na Cetini (Kraljevac) i Krki, elektro-željezare u Šibeniku, tvornice aluminija u Lozovcu, tvornice karbida u Dugom Ratu, popravak glavnih prometnica i osposobljavanje 18 tvornica sardina.

Naravno značajne su operacije 8. korpusa za konačno oslobođenje Dalmacije imala je aktivnost Oblasnog NOO-a na hitnoj obnovi glavnih kopnenih saobraćajnica i pomorskih putova. Za svega 18 dana udarnim radom 220 radnika osposobljena je željeznička pruga Split - Sinj i izgradnjom novog mosta kod Solina puštena je 23. studenog u promet. Uskoro je puštena u promet i pruga Šibenik - Perkovi. Do sredine studenoga uspostavljen je pomorski saobraćaj u svim smjerovima što je bitno olakšalo ulogu Mornarice NOVJ u transportu ljudstva i opreme u završnoj borbi za oslobođenje Dalmacije. Redovite pomorske veze radile su iz Splita k Makarskoj, Dubrovniku, Šibeniku, Zadru i skoro svim otocima.

⁵ D.Gizdi, n. d., str. 716.

⁶ Isto str. 725.

⁷ Prva grupa iz Zbjega u Italiji stigla je u Split već 7. studenog 1944. godine.

Za obnovu splitskog brodogradilišta, koje je bilo teško razoreno, trebalo je mnogo više vremena, ali je ono već tada pošlo u pripremu za obnovu i potopljenih brodova u splitskoj luci. Akcije ronilačkih ekipa na obali iz mora i na otvorenom moru od ubojnih sredstava znatno su povećale sigurnost plovidbe pomorskim putovima.

U drugoj polovini studenog osjetio se povećanje i živ razvoj trgovine i razmjene dobara, kako na kopnenom dijelu Dalmacije, tako i izmeću u otočnom i priobalnog pojasa sa Zagorom, a još više izmeću u Dalmaciji i Crnoj Gori, Bosni, Like i Hercegovini.

Oživljavanjem trgovine i razmjene dobara i utjecajem organa vlasti cijene osnovnih prehrambenih artikala konstantno su snižavane, pa su u to vrijeme bile niže za 50-70% u odnosu na cijene prije oslobođenja Dalmacije. Tako je npr. kilogram govedine stajao 1.500 kuna, bravetine 1.800, pšenice 800, graha 1.000, kukuruza 500 i kupusa 250 kuna. Razmjenom vina, soli, ulja i rakije moglo se nabavljati žito, meso, krumpir i ostalo. Za kilogram soli dobivalo se 2 kg pšenice ili 3 kg ječma ili 4 kg krumpira, 2 kg graha, a za litru vina dobivao se kilogram pšenice, 2 kg graha, za litru ulja 5 kg pšenice, 10 kg krumpira, 6 kg kukuruza ili ječma, 5 kg graha ili 5 kg mesa žive vage.⁸

Koncem studenog Oblasni NOO je poduzeo mjere da se oživi ribolov. Naredbom o raspodjeli ulovljene ribe određivalo se da 3 kg ribe pripada vlasniku broda i po 2 kg svakom ribaru, NOF-u pripada 15-20%, a oko 50% mora se ponuditi na prodaju narodu ili pola od toga zamijeniti za drugu hranu.⁹

radi organizirane trgovinske razmjene Oblasni NOO osnovao je Oblasno nabavno poduzeće koje je bilo glavna distributerska ustanova. U svim okružjima i kotarima formirana su okružna i kotarska nabavna poduzeća («oknapodi» i «kontrapodi»).

Tih dana Oblasni NOO započeo je voditi socijalnu politiku, naročito prema partizanskim obiteljima, radnicima i službenicima. S obzirom na to da još nije počeo djelovati sistem novčane naknade za rad radnika i službenika, Oblasni NOO je zatražio od ZAVNOH-a jednokratnu novčanu pomoć od 200 milijuna kuna koje bi dodijelio tim kategorijama stanovništva za nabavku neracioniranih artikala koje NOO-i ne dijele narodu, prije svega za mljeko, voće i povrće. Iako su porodice boraca i radnika dobivale besplatno hranu, ova novčana pomoć bila je

nužna za osiguranje egzistencijalnog životnog minimuma.

Međutim, na putu potpunog oživljavanja trgovine i razmjene, odnosno razvijanjem tržišta, stajala je insuficijencija novca. Nakon oslobođenja velikih dalmatinskih gradova u državnim bankama je zatečeno svega 813.000.000 kuna i 3.810.000 lira, u privatnim bankama svega oko 205.000.000 kuna, što je bilo premalo za ozbiljniji impuls prometu roba. Ali, i taj novac je blokiran i predan ZAVNOH-u, jedinicama NOVJ i Mornarici NOVJ.

Neposredno nakon oslobođenja Dalmacije počeli su djelovati i narodni sudovi. Oni su imali primarnu zadaću da redovnim pravnim postupkom utvrde krivicu i izreknu presude najvećim neprijateljima oslobodilačke borbe na tlu Dalmacije. Već tokom studenog i početkom prosinca sudski procesi održani su u Splitu, Sinju, Omišu, Šibeniku, Kninu i drugim gradovima. Najokorjelijim ratnim zločincima sudio je Vojni sud Osmog korpusa. Tako je npr. 8. studenog u Sinju održano javno suđenje pred Vojnim sudom 8. korpusa grupi ustaških vojnih rukovodilaca kojim je prisustvovalo oko 1.500 građana Sinja.

Upravo u vrijeme konačnog oslobođenja Dalmacije pravosudni sistem je došao u svoju završnu fazu. Na osnovi prijedloga Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije Predsjedništvo ZAVNOH-a je svojim raspisom, početkom prosinca, odredilo da se narodni sudovi potpuno odvoje od narodnooslobodilačkih odbora i da djeluju potpuno nezavisno i izlaze iz kompetencija NOO-a. Za svoj rad narodni sudovi odgovaraju onim tijelima koja ih biraju, a moraju suditi u više ima od najmanje tri člana - predsjednik i dva suca. Sudac je mogao biti svaki punoljetan i neporočan građanin, a sudska služba je počinjena. Predsjednike i zamjenike predsjednika općinskih i gradskih sudova imenuje predsjednik okružnog suda, a predsjednike kotarskih i okružnih sudova i njihove zamjene određuje Pravosudni odjel Oblasnog NOO na prijedlog okružnog suda ili suda ZAVNOH-a. U to doba u Dalmaciji je radio Oblasni sud, 4 okružna, 8 kotarskih i 19 općinskih sudova.

Proces demokratizacije nove narodne vlasti završava se izborima za narodne odbore. Odlukom Oblasnog NOO od

⁸ D. Gizdić, n.d., str. 730.

⁹ HAS, fond Oblasnog NOO, Okružnica Oblasnog NOO-a br. 915 od 27.11.1944.

14. 11. 1944. godine zakazani su izbori za sve mjesne NOO-e. Glasovanje je trebalo organizirati prema biračkim spiskovima tajnim glasovanjem i prema kandidatskim listama.

U završnoj fazi borbi za osloboenje Knina Oblasni NOO pružio je dragocjenu pomoć u razvitku i radu okružnih NOO-a u Kninu, Šibeniku i Zadru. Posebno značajna uloga Oblasnog NOO bila je izražena u organizacionom Sreivanju mreže narodne vlasti na području sjeverne Dalmacije i njihova priprema za osiguranje pozadine jedinicama 8. korpusa i preuzimanja vlasti na osloboenom teritoriju.

U to vrijeme na području Knina djelovao je Okružni NOO, dva kotarska NOO-a, 8 općinskih, 2 gradska i 83 mjesna NOO-a. Okružni NOO Knin imao je 10 članova, a predsjednik je bio Pero Knežević. Okružni NOO Šibenik (predsjednik Petar Škarica) imao je 9 članova, a pod njegovom nadležnosti bila su tri kotarska NOO-a, 9 općinskih, jedan gradski i 104 mjesna. U okrugu Zadar radio je Okružni NOO sa 12 članova (predsjednik Bogdo Jadrešin), tri kotarska, 14 općinskih, jedan gradski i 140 mjesnih NOO-a.¹⁰

Sveukupnom djelatnošću u Oblasnog NOO, naročito nakon njegova prelaska s Visa u Split, jedinice 8. korpusa, Mornarica NOVJ i druge vojno-pozadinske jedinice i ustanove imale su stalnu i funkcionalnu podršku i pomoć. Kao udarna pesnica NOB-a u Dalmaciji 8. korpus je konačno 3. prosinca oslobodio posljednji neosloboeni dio Dalmacije i svojim oružjem osigurao nesmetan rad svim organima nove revolucionarne vlasti i daljnji razvoj društveno-političkih organizacija.

Nakon 82 dana ofenzive 8. korpusa Dalmacija je pobjedonosnim pohodom u Kninskoj operaciji konačno bila osloboena 3. prosinca 1944. godine.

Pod neposrednim rukovodstvom Vrhovnog komandanta NOVJ maršala Tita i Vrhovnog štaba jedinice 8. korpusa izvojevale su kod Knina veliku povijesnu bitku, najveću u bitku u historiji Dalmacije.

Dok su se odvijale posljednje borbe za osloboenje Dalmacije, na slobodnom dalmatinskom teritoriju odvijao se dotad nezapamćen politički pokret organizacija i organa vlasti NOP-a koje je davao snažnu podršku jedinicama NOVJ i bio im, vrsto i organizirano, pozadinsko uporište. Bez toga pokreta i oslonca jedinice 8. korpusa ne bi tako probojno i snažno za kratko vrijeme izvojevale najveću u bitku u Dalmaciji i Hrvatskoj u toku NOB-a.

Historiografi NOB-a još će istraživati i pisati o udjelu pojedinih jedinica u tom velikom trijumfu nad okupatorom i kvislinzima. U toj historijskoj analizi subjekata te znamenite ofenzive sigurno je da će istaknuto mjesto zauzeti djelatnost političkih organizacija NOP-a: KPH, SKOJ, JNOF, USAOH i AFŽ i organi nove narodne vlasti NOO-i.

Nesumnjivo je, međutim, da će svaka historijska valorizacija argumentirano utvrditi da je Pokrajinski (Oblasni) komitet KPH za Dalmaciju bio inicijator, kreator i rukovodilač snaga NOB-a u Dalmaciji i da je pod njegovim rukovodstvom stvorena golema mreža političkih organizacija NOP-a i izgrađen veliki i vrst sistem narodnooslobodilačkih odbora s Oblasnim NOO-om kao juridičkim predvodnikom, a to su bili temeljni stupovi za konstituiranje novih društveno-ekonomskih odnosa i nove države.

Poslije osloboenja Dalmacija je mogla konstatirati da je dala Titovoj vojsci 95.000 boraca i što je najvažnije - narod je u golemoj većini prihvatio i podržao ciljeve NOB-e.

¹⁰ Na prvoj oblasnoj konferenciji USAOH-a za Dalmaciju održanoj 14-16. prosinca 1943. u Bolu na Brau izabran je Oblasni odbor i Izvršni odbor.

SLAVKO MATIĆ

OSVRT NA NACIONALNI I SOCIJALNI SASTAV 8. KORPUSA NOVH

Godine 1941. Dalmacija je imala 12.157 km² s oko 740.000 stanovnika. Hrvata je 80%, Srba oko 15%, a ostalih oko 5%.

Sredinom listopada 1943. dalmatinski 8. korpus je imao 13.846 boraca i to: Štab korpusa i prištapske jedinice 186 boraca, 9. divizija 3.182 borca, 19. divizija 3-599 boraca, 20. divizija 3-110 boraca i 26. divizija 3-769 boraca. U enciklopedijama, leksikonu NOR-a i u monografijama o jedinicama 8. korpusa navodi se da je imao 13.049 boraca.

Korpus je bio naoružan sa: 9.166 pušaka, 113 automata, 482 puškomitraljeza, 162 mitraljeza, 86 minobaca a, 44 protutenkovske puške, 1 protutenkovski mitraljez i 1 protutenkovski top.

Ni u jednom pregledu brojnog stanja za 8. korpus nije prikazana Vojna oblast, pa se podaci uglavnom odnose na korpus bez Vojne oblasti.

a) Nacionalni sastav

31. 12. 1943. ukupno je 17.130 boraca. S obzirom na sastav stanovništva Dalmacije smatra se da je udio Hrvata 85% (14-560 boraca), Srba 14% (2.398 boraca) i 1% ostalih (172 borca);

31. 3- 1944- ukupno je 13- 827 boraca, od toga je: 11-572 (83,7%) Hrvata, 2.034 (14,7%) Srba i 221 (1,6%) ostali;

31. 8. 1944. ukupno je 25.470 boraca (1.266 žena). Nacionalni i socijalni sastav nije iskazan, kao ni pješa ko naoružanje;

30. studenog 1944. ukupno je 34.548 boraca (1.298 žena). Hrvata je 25.127 boraca (72,7%, Srba 4.806

(13,9%) i 4.615 (13,4%) ostali. U «ostali» najmnogobrojniji su Slovenci, Crnogorci i Talijani u 3. prekomorskoj, 1. tenkovskoj brigadi i Artiljerijskoj grupi 8. korpusa, među kojima su i pripadnici stranih država.

31. 12. 1944. ukupno je 35.086 boraca. Hrvata je 25.483 (72,6%), Srba 4.460 (12,7%), te 5.143 (14,7%) ostali;

31. 1- 1945. ukupno je 41.198 boraca. Hrvata je 29.600 (71,84%), Srba 5.717 (13,87%), te 5-981 (14,5%) ostali;

28. 2. 1945. ukupno je 45.525 boraca. Hrvata je 31.647 (69,5%), Srba 5.882 (12,9%) i 7.996 (17,6%) ostali;

31- 3- 1945- ukupno je 48.183 boraca. Hrvata je 31.896 (66,20%), Srba 6.067 (12,6%), Slovenaca 5-200 (10,8, Crnogoraca 431 (0,90%), Makedonaca 5 (0,01%), Muslimana 682 (1,42%), Talijana 1.750 (3,63%), Nijemaca 245 (0,50%), Poljaka 176 (0,36%), Židova 61 (0,13%), Rusa 57 (0,12%), Rumunja 46 (0,10%), ehoslovaka 31(0,06%), Ma ara 13 (0,03%) i 13 (0,03%) ostali.

Nacionalni sastav utvrđen je za 46.612 boraca, a nisu poznati podaci za 1.571 borca (3,30%).¹

b) Socijalni sastav

31. 12. 1943. ukupno je 17.130 boraca. U dokumentima i literaturi socijalni sastav nije iskazan. S obzirom na sastav stanovništva Dalmacije, to su uglavnom: se-

¹ Zbornik dokumenta NOR-a Dalmacije, Split, 1988, tom 10. dok.br. 289, 290 i 1115.

ljaci (težaci), pomorci, ribari, radnici, obrtnici, sitni trgovci, namještenici, srednjoškolci, intelektualci i ostala zanimanja;

31. 3. 1944. ukupno je 13.827 boraca. Radnika je 2.322, seljaka 4.654, obrtnika 678, intelektualaca 382, namještenika 384 i 287 ostali. Socijalni sastav nije iskazan za 26. diviziju. Smatra se da je socijalni sastav jedinica 26. divizije u osnovi sli an sastavu 9, 19. i 20. divizije, za koje su dati podaci i da dominiraju težaci, ribari i pomorci;
31. 8. 1944. ukupno je 25.470 boraca (1.266 žena). Socijalni sastav nije poznat;
30. 11. 1944. ukupno je 34.548 boraca (1.298 žena). Radnika je 9.157 (26,5%), seljaka 21.468 (62,1%), obrtnika 2.731 (8,1%), intelektualaca 721 (2,1%), namještenika 97 (0,3%), i 374 (1,1%) ostali;
31. 12. 1944. ukupno je 35.086 boraca. Radnika je 8.750, seljaka 22.565, obrtnika 1.533, intelektualaca 703, namještenika 1.138 i 397 ostali;
31. 1. 1945. ukupno je 41.298 boraca. Radnika je 11.240, seljaka 25.142, obrtnika 1.746, intelektualaca 1.081, namještenika 1.458 i 622 ostali;
28. 2. 1945. ukupno je 45.525 boraca. Radnika je 11.305, seljaka 28.026, obrtnika 2.639, intelektualaca 1.004, namještenika 1.842 i 703 ostali;
31. 3. 1945. ukupno je 48.183 boraca. Radnika je 9.884, seljaka 26.189, obrtnika 2.269, intelektualaca 824, namještenika 1.641 i 611 ostali.

Ovo su podaci za divizije 8. korpusa. U samostalnim korpusnim jedinicama i pri Štabu 4. armije JA bilo je 6.767 boraca za koje nisu dani podaci.²

Bit e dosta teško, skoro nemogu e na osnovi gornjih podataka dati potpuni nacionalni i socijalni sastav svih jedinica 8. korpusa. Jednostavno nemamo ih. Postoji pregled nacionalnog stanja po divizijama i samostalnim jedinicama 8. korpusa, ali tek s kraja ožujka 1945. godine kada su se jedinice 8. korpusa nalazile u sastavu 4. armije. Zato prilažemo tu tabelu u prilogu.³

Za socijalnu strukturu 8. korpusa imamo samo korpusni zbir od 30. studenog 1944., ali ga nema ni za prije ni za poslije tog vremena. Iste podatke imamo i za neke brigade. Malo je iznena uju e da nikada nije, dok je postojao 8. kor-

pus, napravljena kompletna nacionalna i socijalna struktura svih postrojbi i pojedina no za svaku diviziju i samostalnu jedinicu, kao i za partizanske odrede i vojnu pozadinu.

1. Prva dalmatinska proleTERSka brigada imala je 20. sije nja 1945. brojno stanje 2.372 borca, od toga je 2.012 Hrvata(84,8 %), Srba 99 (4,2 %) i ostalih 261 ili 11%. Nakon oslobo enja Mostara 15. velja e 1945. imala je 2.232 borca, od toga 728 radnika, 1.218 seljaka, 59 intelektualaca, 142 obrtnika, 127 namještenika, 34 finanaca i žandara i 9 ostalo vojnih osoba. Po nacionalnom sastavu imala je 1.939 Hrvata, 100 Srba, 76 Slovenaca, 10 Crnogoraca, 27 Muslimana, 51 Talijana, 37 Rusa, 27 Židova, 27 Nijemaca, 21 Poljaka i 3 ostala.

2. Druga dalmatinska proleTERSka brigada imala je u sije nju 1945. godine 2.363 boraca, od toga Hrvata 1.727 (73,1%), Srba 243 (10,3%), a ostalih 393 (16,62%). Opet je najviše seljaka 1.208 (51,12%), radnika 810 (34,28%, intelektualaca 238 (10,0%), itd.

3. Tre a brigada imala je u prosincu 1944. ukupno 1.747 boraca, od toga Hrvata 1.316 (75,4%), Srba 23 (1,3%), Talijana 301 (17,2%), itd. Najviše je seljaka 1.147 (65,7%), radnika 458 (26,2%) i ostalih 8,1%.

4. etvrta brigada imala je u prosincu 1944. godine 1.415 boraca, od toga je Hrvata 1.269 (89,7%), Srba 23 (1,6%), Slovenaca 60 (4,3%) i ostalih 63 (4,4%). Najviše je seljaka 888 (62,8%), radnika 388 (27,6%), obrtnika 110 (7,8%) itd.

5. Peta brigada 20.02.1945. imala je 2.710 boraca, od toga 60% Hrvata, 34% Srba i 6% ostalih

6. Šesta brigada imala je prilikom formiranja u listopadu 1943- godine 1.256 boraca, od kojih je oko 70% Hrvata, 25% Srba i 5% ostalih. 20 02. 1945. imala je 2.632 borca, od toga 60% Hrvata, 34% Srba i 6% ostalih (27.4.1945. imala je 65% Hrvata i 35% Srba)

7. Sedma brigada imala je u srpnju 1944. godine 843 borca od kojih je 51,7% Hrvata i 48,3% Srba. Kasnije u rujnu 1944. imala je 777 boraca, od kojih je 46,3% Hrvata i 53,5 Srba.

8. Osm a brigada imala je u prosincu 1944. godine 2.281 borca, od kojih je 1.678 Hrvata, 126 Srba, 23 Slovenca i

² Isto

³ Vidi prilog br. 1. o nacionalnom sastavu dalmatinskih jedinica iz 8. korpusa u ožujku 1945.

ostali. Opet je najviše seljaka 1.450, radnika 512, obrtnika 142, itd.

9. Deveta brigada krajem 1944. imala je 1.620 boraca; 9.3.1945. imala je 92% Hrvata i 8% Srba.

10. Deseta brigada krajem 1944. imala je oko 2.000 boraca; 9.3.1945. imala je 92% Hrvata i 8% Srba.

11. Jedanaesta brigada imala je u siječnju 1945. godine 2.548 boraca, od toga je Hrvata 84,4%, Srba 2,0%, itd. Najviše je seljaka 1.760, radnika 560, studenata i učenika 196, itd.

12. Dvanaesta brigada imala je u prosincu 1944. godine 2.588 boraca, od kojih je 83,1% Hrvata, 4,2% Srba i 12,5% ostalih.

13. Trinaesta brigada imala je u prosincu 1944. godine 1.750 boraca, od kojih je 88,07% Hrvata, 5,98% Slovenaca, 2,16% Srba, itd. Seljaka je 1.282, radnika 349 i 122 ostala.

14. Četrnaesta brigada 20.02.1945. imala je 2.663 boraca, od toga 60% Hrvata, 34% Srba i 6% ostalih; 27.4.1945. imala je 62% Hrvata i 38% Srba.

Također imamo podatke za samostalne korpusne jedinice i za prekomorske brigade i dajemo ih kako slijedi:

Prva i Druga prekomorska NO brigada u listopadu 1943. u Carbonari (Italija) imala je 2.236 boraca, od kojih oko 50% Slovenaca, oko 25% Hrvata i oko 25% Crnogoraca.

Treća prekomorska brigada imala je krajem veljače 1944. godine 1.880 boraca, od toga 1.120 Slovenaca, 450 Hrvata, 15 Srba, 125 Crnogoraca i 150 Talijana. Onda 20. siječnja 1945. brigada je imala 2.245 boraca, od toga 46,72% Slovenaca, 41,82% Hrvata, 2,58% Srba, 4,58% Talijana, i 4,3% ostalih. Po socijalnoj strukturi ima 1.035 seljaka, 642 radnika, 329 obrtnika, 96 službenika, 59 intelektualaca i 64 ostalih.

Peta prekomorska brigada u rujnu 1944. u Gravini (Italija) formirana je od Slovenaca, koji su bili mobilizirani u njemačku vojsku. U ožujku 1945. imala je 5 bataljuna, a imala je 2.350 boraca.

Artiljerijska grupa, odnosno Artiljerijska brigada 8. korpusa, imala je 31. 12. 1944. ukupno 2.542 boraca, od toga 57,6% Hrvata, 7,5% Srba, 23,3% Slovenaca i 11,6% ostalih. Stanje 31. 3. 1945. bilo je - ukupno 1.721 borac, od toga 942 Hrvata, 248 Srba, 377 Slovenaca, 44 Crnogoraca, 20 Muslimana, 37 Talijana, 9 Nijemaca, 2 Židova, 3 Rumunja, 1 Čeh, 3 Mađara i 2 ostalih.

U Inženjerijskoj brigadi 8. korpusa bilo je 31. 3. 1945.

ukupno 306 boraca, od kojih je 247 Hrvata, 17 Srba, 15 Slovenaca, 1 Crnogorac, 2 Muslimana, 5 Talijana, 3 Poljaka, 5 Rumunja, 2 Mađara i jedan Nijemac.

U Prvoj tenkovskoj brigadi u Sjevernoj grupi, koja je podržavala 8. korpus, 23. listopada 1944. godine bilo je 837 boraca, od toga je 308 (37,3%) Hrvata, 117 (14,1%) Srba, 278 (33,6%) Slovenaca, 77 (9,3%) Crnogoraca, 10 (1,2%) Muslimana, 11 (1,3%) Talijana, 6 Rusa, 4 Židova, 4 Čehoslovaka i 12 Nijemaca. Po socijalnoj strukturi najviše je radnika 384, onda seljaka 291, intelektualaca 30, obrtnika i sitnih trgovaca 65, srednjoškolaca 58 i 7 vojnih osoba.

U Dopunskoj brigadi u Trogiru bilo je krajem ožujka 1945. 1.206 boraca, od toga 706 Hrvata, 202 Srba, 59 Slovenaca i po jedan Musliman, Crnogorac, Židov i Čehoslovak. Nema podataka o broju Albanaca, ali ih je trebalo biti jer su, baš tada, preko Dopunske brigade Albancima popunjavali dalmatinske brigade na frontu kod Rijeke i Klane. Veća grupa boraca albanske nacionalnosti stradala je u Trogiru prilikom pobune, a druga veća grupa potopljena je s parobrodom «Ljubljana» u Bakarskom zaljevu.

Zaključak

Na osnovi gornjih pokazatelja o tome se vidi da su u 8. korpusu po nacionalnoj strukturi dominirali Hrvati u prosjeku od 75-85%. Najviše ih je bilo 31. 12. 1943. godine 85%, a najmanje 31. 1.1945. kada je bilo 71% jer su u korpus došli Slovenci, onda Talijani, ima i drugih, tako da je u prosjeku za nešto opao broj Hrvata. Hrvati su tijekom rata činili u 8. korpusu glavnu masu vojnika i to Hrvati iz Dalmacije. Najviše je Hrvata bilo u 26. dalmatinskoj diviziji, čak 96%, što je uvjetovano strukturom stanovništva na teritoriju gdje je osnovana 26. divizija. Tako je najviše Hrvata u 8. korpusu bilo u istočnom dijelu Dalmacije, dosta iz velikih gradova (Split, Šibenik, Zadar, Dubrovnik, Makarska, Omiš, Sinj, itd.), a onda i iz drugih naseljenih mjesta.

Ogledno se postavlja povijesno pitanje - zašto je toliko Hrvata bilo u 8. korpusu Glavnog štaba Hrvatske? Talijanska okupacija bila je jedan od osnovnih, ali ne i jedinih razloga. Paveleeva prodaja skoro cijele Dalmacije Benitu

Mussoliniju, 18. svibnja 1941. i imenovanje tu inca - talijanskog vojvode od Savoje za «kralja Hrvatske pod titularom - hrvatski kralj Tomislav II.» uz ostalo, šokantno je djelovalo na Hrvate iz Dalmacije, naročito iz onih područja koji su i iz ranije povijesti osjetili svu zločinu nakanu onih preko Jadrana (Mlečani, i dr.), i talijansku okupaciju Dalmacije nakon Prvog svjetskog rata, od 1918. do 1921. i predaja dijela Dalmacije (Zadar, Lastovo) Talijanima Rapalskim ugovorom 1920., kada je oteta i Istra i Cres i Lošinj, itd. Tako je Dalmacija već u svibnju 1941. dijelom od Talijana anektirana, a sva okupirana, kao i najveći dio Hrvatske, jer su Talijani bili sve do uključeno Karlovca.

Pojavom neke nove hrvatske države u liku NDH pod rukovodstvom Pavelićevih ustaša-fašista i pod okriljem Nijemaca i Talijana, onda zločin nad nehrvatima i nad svim neistomišljenicima, vrlo brzo je otkriveno pravo lice takve tvorevine. Masovno u Hrvata u Dalmaciji u NOB-i najbolje je demantiranih onih koji su 1941. i 1990. tvrdili da je «NDH izraz želja i težnji hrvatskog naroda». NDH nije bila «izraz ni težnji ni želja hrvatskog naroda», jer kako kazuje aktualni predsjednik RH Stjepan Mesić «NDH nije bila ni država, ni nezavisna, nego skutočnik Talijana i Nijemaca». Pripadnici 8. korpusa nisu se borili protiv «Hrvatske države», nego protiv fašizma i nacizma, protiv tu inca i svih njegovih pomagača. Hrvati su željeli svoju državu, tu nema spora, ali ne takvu, s takvim sustavom, okupirani i raskomadani.

Drugi je bitan činilac da su se Hrvati, pa i ostali Dalmatinci, i uopće u okupiranoj Jugoslaviji borili «za bolje sutra», za nove društvene odnose, u sustavu bez izrabljivanja i denacionalizacije.

Poslije Hrvata najviše je u 8. korpusu bilo Srba, izmeću 14,7% (31.12.1943.) do manje 12,9% (28.2.1945.), što odgovara prosjeku stanovništva u Dalmaciji prije 1941. godine. Budući da su Srbi najviše naseljavali Bukovicu i još neke dijelove sjeverne Dalmacije i Kninsku krajinu, zatim naselja i gradove kao što su Knin, Benkovac, Kistanje, itd, otuda je u brigadama 19. divizije bilo toliko Srba. U Hrvatskoj Srba u 8. korpusu najbolji je dokaz da svi oni nisu stali uz etnički pokret popa i ustaša, nego da su se borili protiv etnika i drugih okupatora i kvislinga. Neki od njih imali su visoke funkcije u 8. korpusu, npr. načelnik štaba Milan Kuprešanin, Petar Drapšin i dr.

Od drugih naroda najviše je bilo Slovenaca, ali tek od

sredine 1944. godine od kojih su došli iz južne Italije u prekomorskim brigadama, u 1. tenkovskoj brigadi i Artiljerijskoj grupi itd. Tako je 31. 3. 1945. u jedinicama 8. korpusa, zatim u 4. armiji bilo 10,8% Slovenaca.

Drugi narodnosti bivše Jugoslavije nije bilo mnogo. Njihov broj se povećavao kako se približavao kraj rata.

Od stranih državljana najviše je bilo Talijana, koji su nakon kapitulacije Italije stupili u dalmatinske jedinice i bili u njima do kraja rata. Tako je 31. 3. 1945. u 8. korpusu, kada je ušao u sastav 4. armije, bilo 3,03% Talijana. U 8. korpusu bilo je i 10 drugih narodnosti iz stranih država, kao što su Nijemci, Austrijanci, Poljaci, Rusi. Oni su ponajviše stupili u 8. korpus kao zarobljenici ili bjegunci iz njemačkih postrojbi.

U svakom slučaju, prema priloženim podacima o nacionalnom sustavu 8. korpusa, izlazi da ga Hrvati iz Dalmacije čine hrvatskim korpusom, a da su to Hrvati i drugi najviše iz Dalmacije, pa se s pravom naziva - dalmatinski 8. korpus NOV Hrvatske, odnosno NOV Jugoslavije.

Po socijalnom sastavu, kako se iz gornjih priloga vidi, u postrojbama 8. korpusa najviše je bilo *seljaka (težaka)* i oni su dominirali tijekom cijelog rata ne samo u Dalmaciji, nego i u Hrvatskoj i bivšoj Jugoslaviji i u NOV Hrvatske i NOV Jugoslavije.. Prema podatku od 30. studenog 1944., vidi se da je u 8. korpusu tada bilo čak 62,1% seljaka, a takav je ujedno bio i prosjek stanovništva u Dalmaciji 1941. godine. Međutim, sastavlja i ovog pregleda, kada su pisali o socijalnoj strukturi 8. korpusa, pod «seljake» su stavili i ribare, pomorce i druge, što ne odgovara povijesnoj istini. Naime, poznato je da se dalmatinski seljak - težak na dalmatinskim otocima i u priobalju bavio i poljodjelstvom i pomorstvom i ribolovom, nije bio «isti» seljak kao u dalmatinskom zaleđu. Ali, postavlja se suštinsko pitanje - zašto se tolika masa seljaka našla u redovima 8. korpusa, odnosno u NOR-u? Razlozi su brojni, a dominantan je onaj dalmatinskog, i ne samo dalmatinskog seljaka, u Kraljevini Jugoslaviji, njegov bijedan, krajnje siromašan položaj, dosta gladan, više nego sit, izložen zelenaškom kapitalu, opterećen raznim porezima i otimačinom bogatih. Zatim, dalmatinski seljak, nemalim brojem, bio je u inozemstvu, vidio je život i stanje u drugim državama, pa ga je i to poticalo da se buni protiv seljaka u položaju u Kraljevini Jugoslaviji. U dalmatinskog seljaka dosta se rano razvila nacionalna svijest i njegova borba za

hrvatsko bi e, protiv talijaniziranja, germaniziranja, ma aronštine i raznih nameta koji su stotinjak godina prije Drugoga svjetskog rata bili prisutni. Tako objedinjeno nacionalno bi e i selja ka postojanost povezano su djelovali na to da se tolika masa dalmatinskih seljaka našla u antifašisti kom ratu protiv sila Osovine, protiv Paveli eve kvislinške tvorevine, tzv. NDH, koja, kako rekosmo, nije bila ni država Hrvata, niti država s rješavanjem selja kog pitanja, a to je pitanje nedovršeno dekretima kralja Aleksandra 1921. i 1930. godine. Seljak je tražio «bolje sutra», promjenu postoje eg stanja, likvidaciju bijede, siromaštva, zaostalosti i mnogo ega drugog što ga je lomilo i uništavalo i prije rata i tijekom Drugoga svjetskog rata.

Poslije seljaka, po socijalnoj strukturi u jedinicama 8. korpusa dolaze *radnici*. Oni su 30. 11. 1944. zauzimali drugo mjesto u jedinicama 8. korpusa, oko 20%, što nije malo kada se ima u vidu da je Dalmacija prije 1941. bila poljoprivredna, a ne industrijski razvijena pokrajina. Najviše je radništva došlo u partizane iz gradova, manje iz drugih mjesta, jer tamo pravih radnika nije ni bilo. I položaj radnika u Kraljevini Jugoslaviji bio je bijedan, odnosi eksploatatorski, plja karoški, da nisu mogli biti gori. Zbog toga su radnici organizirani u svoje sindikalne udruge, a njih je - radnika, bilo dosta u organizacijama KPH i SKOJ-a i stali su na elu ustanka i vodili NOR. Osim socijale kod dalmatinskog radnika, a ne samo kod njega, bio je evidentan i nacionalni osje aj i težnja da se bori protiv svakog tu inca i njegovih pomaga a.

Što se ti e ostalih socijalnih struktura u jedinicama 8. korpusa vidno mjesto zauzimaju *obrtnici*. Njih je 30. 11. 1944. u 8. korpusu bilo blizu 10%. U pregledima socijalne strukture jedinica 8. korpusa ne vidi se što je sastavlja tih pregleda stavio sve pod nadimak «obrtnik», jer njih ima više kategorija. Među obrtnicima dolaze i trgovci, zanatlije, i druge strukture kojih je bilo u Kraljevini Jugoslaviji. Toliki postotak obrtnika u 8. korpusu dokazuje da su se i oni našli na strani antifašista u borbi protiv talijanskog i njema kog okupatora, protiv vojske i vlasti NDH i etnika Draže Mihailovi a.

U pregledima se govori i o *intelektualcima i namještenicima*, a njih je 30.11.1944. bilo u 8. korpusu oko 3%, što nije malo s obzirom na tadašnju socijalnu strukturu naroda u Dalmaciji. Poznato je da je siromašni seljak, radnik i drugi

teško mogao školovati svoju djecu da postane intelektualac ili da se zaposli kao namještenik. Zato je evidentno pomajkanje takve strukture i u jedinicama 8. korpusa.

Visoko obrazovanih je malo, a dosta je bilo nepismenih ili samo s osnovnom školom. To je proizvod društvenog položaja grana Dalmacije u Kraljevini Jugoslaviji, i prije toga i tijekom Drugoga svjetskog rata. Stanje se u toj domeni naglo mijenja tek iza rata, nakon oslobo enja Dalmacije, a sli no i u Hrvatskoj i bivšoj Jugoslaviji. Treba podvu i da se intelektualni kadar u 8. korpusu pokazao na visini svoje povijesne uloge, osobito u zapovjednom kadru dalmatinskih jedinica.

U zaklju ku se može kazati da je dobar dio dalmatinske inteligencije ustao protiv tu inske vlasti i svih njegovih pomaga a, jer je baš inteligencija dosta osjetila što zna i fašizam, rasizam i ostalo zlo koje su donijeli Talijani i Nijemci, kao i vlast NDH i etništvo.

Nema povijesnih dokumenata iz kojih bi se vidjelo što su sastavljala i socijalne strukture stavili pod nadimak «ostali», a takvih je znalo biti i do 2% od ukupnog broja stanja jedinica 8. korpusa.

PREGLED BROJNOG STANJA I NACIONALNOG SASTAVA DALMATINSKIH DIVIZIJA I SAMOSTALNIH BRIGADA
RANIJE 8. KORPUSA U SASTAVU 4. ARMIJE, OŽUJAK 1945. GODINE

Sveukupno:	Ukupno 11. korpus	Ukupno 8. korpus	Dopunska brigada	Inženjerijska brigada	1. tenkovska brigada	Artiljerijska brigada	11. korpus - 13., 35., 43. divizija	Mlađi narod	20. divizija	19. divizija	9. divizija	Štab i pristapske jedinice	JEDINICA	
													1	2
59203	11020	48183	1206	306	824	1721	11020	10914	12210	10611	8918	1473	2	Ukupno
57632	11020	46612	974	298	764	1688	11020	10914	11317	10270	8918	1469	2	Anketirano
39494	7598	31896	706	247	199	942	7598	8163	7250	6175	7140	1074	3	Hrvati
8868	2861	6007	202	17	116	248	2861	434	847	3413	575	155	4	Srbi
5300	100	5200	59	15	397	377	100	1381	2468	240	330	33	5	Slovenci
734	52	682	1	2	10	20	52	267	18	91	266	7	6	Muslimani
458	27	431	1	1	113	44	27	127	17	23	92	13	7	Crnogorci
73	12	56	1		3	2	12	18	7	3	17	10	8	Židovi
39	8	31	1			1	8	12	3	5	8	1	9	ehoslovaci
210	34	176	1	3			34	24	45	56	38	9	10	Poljaci
2057	307	1750		5	15	37	307	373	573	210	434	103	11	Talijani
248	3	245		1	7	9	3	44	80	42	9	53	12	Nijemci
57	11	46		5	3	3	11	12	4	2	6	11	13	Rumunji
19	6	13		2	1	3	6	6		1			14	Ma ari
75	1	74	2			2	1	53	5	9	3		15	Ostali

Ukupno je u 8. korpusu 48.183 boraca, od toga 46.612 za koje je utvrđena nacionalnost, i to: 31-896 (68,43%) Hrvata, 6.007 (12,90%) Srba, 5200 (11,15%) Slovenaca, 431 (0,92%) Crnogoraca i 682 (1,46%) Muslimana, tj. ukupno je 44.216 (94,86%) jugoslavenskih državljana. Ukupno je 2.396 (5,14%) pripadnika drugih naroda i država.

NIKOLA ANI I SLAVKO MATI

PARTIZANSKI ODREDI I VOJNA POZADINA

Osim brigada i divizija u 8. korpusu bilo je partizanskih odreda, zatim grupa partizanskih odreda i jedinica i ustanova vojne pozadine.

Partizanski odredi

U Dalmaciji je od početka ustanka 1941. do konanog oslobođenja Dalmacije bilo 48 odreda, dosta respektivna vojna snaga. I po tome Dalmacija dolazi u red onih pokrajina u okupiranoj Jugoslaviji koji su imali najviše partizanskih odreda. Prikazujemo ih po abecednom redu, vrijeme njihovog formiranja i rasformiranja ili promjena imena. Evo ih redom:

1. Benkova ki odred, formiran 19.6.1944, rasformiran 16.10.1944.
2. Biokovski odred formiran po etkom travnja 1943., rasformiran prvi put 2.10.1943. obnovljen kolovoza 1944, a rasformiran 10.10.1944.
3. Bračko-šoltanski odred formiran 27.10.1943., rasformiran 7.1.1944.
4. Brački odred, formiran u kolovozu 1943., rasformiran listopada 1943, ali ponovno obnovljen siječnja 1944. i rasformiran 10. 11. 1944.
5. Bukova ki odred, formiran 6.1.1942, reorganiziran u Sjeverno-dalmatinski bataljun 26.2.1942., a odred rasformiran 9.5.1942.
6. Cetinski odred, formiran travnja 1943., rasformiran 14.9.1944.
7. Dalmatinsko-dinarski (Dinarski odred, Dinarsko-primorski odred) formiran 30. rujna 1941., rasformiran krajem lipnja 1942.
8. Dinarski odred, formiran 30.9.1943., rasformiran 10.11.1944.
9. Drniški odred, formiran listopada 1944., rasformiran u prosincu 1944.
10. Dubrovački odred, formiran 26. srpnja 1944., rasformiran 10.11.1944.
11. Hvarski odred (Hvarsko-viški) formiran u studenom 1943. Rasformiran 25.12.1943. Obnovljen siječnja 1944., rasformiran 10.11.1944.
12. Imotski odred formiran u rujnu 1943., rasformiran po etkom listopada 1943., obnovljen 6.4.1944. i rasformiran 8.8.1944.
13. Južnodalmatinski odred (Južnodalmatinski bataljun «Josip Jurčević» i III. Odred IVOZ Dalmacije) formiran 12.6.1942., a rasformiran po etkom studenog 1943.
14. Kamešnički odred, formiran u veljači 1943. i bio do kraja studenog 1943.
15. Kninski odred, formiran 7.1.1942. Rasformiran 21.5.1942. Obnovljen sredinom prosinca 1942, kao Kninski partizanski bataljun. Kao odred ponovno obnovljen 13.8.1943., rasformiran 10.11.1944.
16. Konavljanski odred, formiran rujna 1944., rasformiran 10.11.1944.
17. Korčulanski odred, formiran listopada 1943., rasformiran krajem prosinca 1943. Ponovno obnovljen u siječnju 1944. i rasformiran u listopadu 1944.
18. Lastovski odred, formiran siječnja 1944., rasformiran 10.11.1944.
19. Bašinski odred formiran po etkom rujna 1941., rasformiran u proljeće 1942.
20. Makarski odred, formiran polovinom rujna 1943., rasformiran 10.11.1944.

21. Mljetski odred, formiran sije nja 1944., rasformiran 13.9.1944.
22. Mose ko-svilajski (Mose ki odred), formiran listopada 1943-, rasformiran 13.10.1944.
23. Mosorski odred formiran 21.2.1942. Rasformiran 19.4.1942. Ponovno obnovljen 11.10.1943., rasformiran 10.11.1944.
24. Mu ki odred, formiran u velja i 1943., rasformiran u prolje e 1943.
25. Neretvanski odred, formiran u rujnu 1943-, rasformiran 6.11.1943. Ponovno obnovljen prosinca 1943-, rasformiran 10.11.1944.
26. Pelješki odred, formiran prosinca 1941., postojao 16.10.1941.
27. Odred «Plavi Jadran», formiran rujna 1943-, postojao u prosincu 1943.
28. Primoštensko-krapanjski odred formiran 4.8.1941., postojao 14.8.1941.
29. Prominski odred, formiran 27.3.1944., postojao u rujnu 1944.
30. Segetsko-marinski odred (od 15.11.1943. Šibensko-trogirski) formiran po etkom listopada 1943. Reorganiziran u štab Sibensko-trogirskog odreda 15.9.1943.
31. Sjeverno-dalmatinski odred, formiran 24.5.1942. etiri puta formiran i na kraju rasformiran po etkom lipnja 1944.
32. Sjeverno-oto ki odred (Odred III. sektora, Sjevernodalmatinski oto ki odred). Formiran 5.10.1943. Prvi put rasformiran 9.1.1944. Obnovljen travnja 1944. rasformiran u lipnju 1944.
33. Sinjski (cetinski) odred, formiran 10.8.1941. Prvi put rasformiran krajem kolovoza 1941. Obnovljen 9.9.1941. rasformiran u prosincu 1941. Obnovljen u sije nju 1942. kao Dalmatinsko-dinarski ili Dinarski odred.
34. Solinski odred, formiran 10.8.1941., rasformiran 13.4.1942.
35. Splitski odred, formiran 11.8.1941. Tri puta formiran i rasformiran 10.3.1943.
36. Srednjodalmatinski odred, formiran 23-6.1942., postojao tijekom 1942.
37. Šibenski odred, formiran 12.8.1941., rasformiran

25.8.1941. Obnovljen u studenom 1941. i upu en u Liku.

38. Trogirsko-kaštelanski odred (Trogirski odred), formiran 13.8.1941. rasformiran 14.8.1941. Obnovljen rujna 1943-, kada je ubrzo i rasformiran.
39. Vodi ko-zatonski odred, formiran 13-8.1941-, postojao tijekom kolovoza 1941.
40. Vrli ki odred, formiran u srpnju 1944-, rasformiran u velja i 1945.
41. Zadarski odred, formiran listopada 1943. rasformiran sije nja 1944. Obnovljen ožujka 1944., rasformiran 18.11.1944.*

Grupe NOP odreda Osmog korpusa NOVH

1. Grupa Sjevernodalmatinskih NOP odreda djelovala je od 6. prosinca 1943- do 10. studenoga 1944. U sastavu Grupe su: Kninski, Sjevernodalmatinski, Zadarski, Sjevernooto ki, Prominski i Benkova ki odred. Dana 10. 11. 1944. Grupa je rasformirana, a njeni odredi su ušli u brigade 19. divizije. Krajem kolovoza 1944. Grupa je imala 1.160 boraca.
2. Grupa Srednjodalmatinskih NOP odreda djelovala je od 7-12.1943- do 12.11.1944. U sastavu Grupe su: Dinarski, Mosorski, Mose ko-svilajski, Šibensko-trogirski, Vrli ki i Drniški. NOP odredi ušli su u sastav 9. 20. i 26. divizije. Nakon rasformiranja Grupe NOP odreda, 12. 11. 1944. samo je Vrli ki odred djelovao do velja e 1945., a Drniški do prosinca 1944. Krajem kolovoza 1944. Grupa je imala 1249 boraca.
3. Grupa Južnodalmatinskih NOP odreda obuhva ala je Makarski, Imotski, Neretvanski, Biokovski, Zapadno-hercegova ki, Bra ki, Hvarski odred.
- 4- Grupa Južnodalmatinskih otokih odreda sastava - Pelješki, Kor ulanski, Mljetski, Lastovski, Dubrova ki, Konavoski partizanski odred.

Grupa NOP odreda rasformirana je u studenom 1944- Njeni odredi ušli su u sastav 8. korpusa, Mornarice NOVJ i jedinice KNOJ-a

Prema podacima iz knjige «Narodnooslobodila ka vojska Jugoslavije», N.Ani , Beograd, 1943.. str. 616-651.

Vojna oblast Osmog korpusa

Vojna oblast Osmog korpusa formirana je 8. ožujka 1944. Zamjenik komandanta korpusa Petar Peko Bogdan ujedno je bio i komandant Vojne oblasti.

Na području Vojne oblasti u jesen 1944. djelovalo je osam komandi vojnih područja, i to: Splitskog, Šibenskog, Cetinskog, Zadarskog, Kninskog, Srednjodalmatinskog otokog, Biokovsko-neretljanskog i Dubrovakog. Dvanaestog prosinca 1944. rasformirano je Cetinsko vojno područje, a Komanda Splitskog vojnog područja preimenovala je u Komandu područja srednje Dalmacije. Zatim, na području Vojne oblasti tijekom studenoga djelovalo je tridesetak komandi mjesta. Broj komandi mjesta stalno se mijenjao, jer su na novoosloboenom području uspostavljene nove komande mjesta, dok su u drugom kraju ukidane one komande mjesta koje su završile svoju funkciju. Tako npr. naredbom štaba 8. korpusa od 25.11.1944. na području

Vojne oblasti ukinuto je 6 komandi mjesta, i to: Blato, Orebi, Kuna, Mljet, Ston i Janjina, a u prosincu su ukinute još 4 komande mjesta: Muševci, Kaštela, Preko i Komiža. Postojao je i razgranati sistem partizanskih straža i znatan broj vojnopozadinskih ustanova - bolnica, ambulanti, raskužnih stanica, apoteka, pošta, radionica, skladišta, prolaznih i radničkih kuhinja i dr.

Ni u jednom pregledu brojnog stanja 8. korpusa nije prikazana Vojna oblast, pa brojno stanje utvrđujemo posredno.

U Vojnoj oblasti 8. korpusa 31. ožujka 1945. bilo je na ishrani 29.251 osoba. Kada se iz sastava Vojne oblasti oduzme KNOJ (3.049), ratni zarobljenici i zatvorenici (2.428), tj. ukupno 5.477 osoba, dobije se brojka od 23.774 ljudi, od kojih je više od polovine pod oružjem. Smatra se, dakle, da je u 8. korpusu u završnici rata bilo ukupno 69.299 boraca.

SLAVKO MATI

PREGLED BRIGADA 8. KORPUSA NOV HRVATSKE

PRVA DALMATINSKA NOU BRIGADA Proleterska (od 19-9.1944.)

Formirana je 6. rujna 1942. u s. Dobrom, blizu Livna. U njen sastav ušli su: 1. bat. «Ante Joni», 2. bat. «Bude Borjan», 3. bat. «Josip Jurevi» i 4. bat. «Tadija Anuši». Brigada ima štab brigade i prištapske jedinice. Ukupno je 1.217 boraca, od toga 83 žene. Iz Dalmacije je 1.184 boraca, i to: iz Splita 204, Šibenika 182, Knina 143, Sinja 138, Makarske 129, Trogira 119, Vrgorca 62, Omiša 32, Korčule 22, Ploče 60, Zadra 15, Benkovca 4, Biograda 9, Drniša 16,

Braća 3, Hvara 15, Imotskog 4, Visa 20, Metkovića 7, a 33 su izvan Dalmacije.

U sastavu je 4. OZ Hrvatske do 9. 11. 1942., 3. divizije do 8.9.1943., 9. divizije do siječnja 1944. i 26. divizije do kraja rata. Krajem kolovoza 1944. imala je 1650 boraca, 20. siječnja 1945. bilo je 2.372 boraca.

U estvovala je u mnogobrojnim borbama. Najznačajnije su: osloboenje Jajca, bitka na Neretvi, osloboenje Prozora, u dolini Rame, Gornjeg Vakufa, u bitci na Sutjesci, kod Šavnika, na Komarnici, Pivi, Tari, Zelengori i uz velike gubitke se probija na Jahorinu, a 3. bataljun i dio 2. bataljuna u Hercegovinu, gdje ulaze u 10. hercegovačku

brigadu. U kolovozu 1943. vraća se u Dalmaciju i u rajonu Vrlike popunjava se s tri nova bataljuna. Nastavlja borbe protiv njemačke 7. SS divizije «Princ Eugen» u obrani Splita i otoka. U listopadu bori se na Pelješcu, a zatim na Hvaru. Pomaže 1. prekomorskoj i 13. dalmatinskoj na Koruli. Siječnja 1944. ulazi u 26. diviziju i u estvuje u obrani Visa. S Visa izvodi nekoliko uspješnih pomorsko-desantnih prepada na Hvar, Mljet, Korulu i Šoltu. U estvuje sa 11. dalmatinskom brigadom u uništenju glavnine 369. «Vražje» legionarske divizije na Vukovu klancu. Oslobođava Šibenik i u estvuje u uništenju njemačke Bobene grupe «Alerman» i etnika. Istakla se u Kninskoj i Mostarskoj operaciji. U estvovala je u oslobođenju Bihaća, Like, Hrvatskog primorja, otoka Krka, zatim Klane i Ilirske Bistrice. Završila je ratni put na Solu 8.5.1945. Odlikovana je ONH, ONO i OBJ sa zlatnim vijencem.

Kroz brigadu je prošlo oko 5.500 boraca. Popunjena je s oko 500 boraca - Albanaca s Kosova. Poginulo je 2.229 boraca.¹

DRUGA DALMATINSKA NOU BRIGADA

Proleterska (od 12.7.1944.)

Formirana je 3. listopada 1942. u s. Uništa, blizu Bosanskog Grahova. U njen sastav ušli su: 1. bat. «Branko Vladuši», 2. bat. «Jerko Ivan i», 3. bat. «Nikola Vran i» i 4. bat. «Vlado-Zivko Peran». Brigada ima štab i prištapske jedinice. Ukupno 836 boraca. U sastavu je 4. OZ Hrvatske (do 1.11.1942.), Druge proleterske divizije (do 23.2.1944.), Primorsko-operativne grupe 2. korpusa (do 5.1.1945.) i 9. divizije 8. korpusa do kraja rata.

U siječnju 1945. imala je 2.363 borca.

U estvovala je u bitci na Neretvi i Sutjesci. Uspješno forsira Neretvu i razbija etnike, te omogućava prolaz Operativne grupe i Centralne bolnice VŠ NOV I POJ preko Neretve. Forsira Drinu i razbija etnike i Talijane, te omogućava 2. proleterskoj diviziji uspješan prolaz u Sandžak. U bitci na Sutjesci iste se u borbama protiv njemačke 1. brdske divizije na Gornjim i Donjim Barama. U estvuje u borbama u Crnoj Gori, Hercegovini i

oslobođenju Dubrovnika. U Mostarskoj operaciji oslobođava Široki Brijeg i Mostan. Zatim u operacijama 4. armije u estvuje u oslobođenju Karlobaga, Raba, Cresa, Lošinja i Istre. Borbeni put završava u oslobođenju Trsta, Rijeke i Šapjana. Odlikovana je ONH, ONO i OBJ sa zlatnim vijencem.

Kroz brigadu je prošlo oko 5.500 boraca. Poginulo je 1.098 boraca, ranjeno 1.178 boraca, a 64 su nestali.²

TREĆA DALMATINSKA NOU BRIGADA

Formirana je 12. studenoga 1942. u s. Bračevci (Vrba), blizu Muća. Od Mosekog bataljuna formirani su 1. i 2. bataljun. Od Mosorskog bataljuna formiran je 3. bataljun u koji je ušla 27. studenog i Trogirsko-rogozni kačeta, jačine 100 boraca. Brigada je imala 560 boraca. četvrti bataljun imao oko 200 boraca od toga oko 100 nenaoružanih. U sastavu je 4. OZ Hrvatske (do 12.2.1943.), pa 9. divizije do 12.4.1943.

Brigada je u Nevesinju reorganizirana sredinom travnja 1943. Iz 4. i 5. dalmatinske brigade popunjena je dijelom boraca. Imala je 1.200 boraca u pet bataljuna i prištapske jedinice.

U bitci na Neretvi vodi borbe na sektoru Imotski, Posušje i Široki Brijeg. Prenosi ranjenike preko Neretve i biva zahvaćena tifusom. Bori se u bitci na Sutjesci pod komandom 1. proleterske, a onda 7. banijske divizije. Šestog lipnja 1943. na Vučevu je rasformirana. Njeno ljudstvo ulazi u sastav 1. i 2. dalmatinske brigade.

Ponovno je formirana 8. rujna 1943. kod Vrlike od Grupe bataljuna. Broji 952 borca, od toga 70 žena. Ima štab, prištapske jedinice i 4 bataljuna. Ulazi u 9. diviziju i u njoj ostaje do kraja rata. U estvuje u borbi protiv njemačkih snaga u njihovoj ofenzivi za zauzimanje Dalmacije. Istakla se u borbi u rajonu Dimo-Klis, Duvno-Šujica. U Drvarskoj operaciji protiv Nijemaca na Jadovniku. Probija se iz obruba. U estvuje u borbama za oslobođenje Livna, Duvna

¹ *Nououi Mirko, Prva dalmatinska proleterska brigada, Beograd 1986.*

² *Ani Nikola i dr. Druga dalmatinska proleterska brigada, Split, 1982.*

i Posušja. Isti e se u Kninskoj i Mostarskoj operaciji. Oslobo a Pag, Rab, Cres i Lošinj. Isti e se u oslobo enju Trsta po etkom svibnja 1945.

U prosincu 1944. ima 1.747 boraca, od toga 75 žena. Krajem ožujka 1945. ima 1.961 boraca, od toga 81 žena. Sredinom svibnja 1945. ima 2.602 borca. Popunjena je dijelom boraca s Kosova. Kraj rata brigada je do ekala u rajonu Trsta.

Odlikovana je ONH, OZN sa zlatnom zvijezdom i OBJ sa zlatnim vijencem.

Kroz brigadu je prošlo oko 4.000 boraca. Poginulo je 2.110 boraca, od toga 1.529 boraca iz prvog sastava.³

ETVRTA DALMATINSKA NOU BRIGADA

Formirana je 6. sije nja 1943. u s. Šoši i (Biokovo), od bataljuna «Vid Mihaljevi » i novih boraca s podru ja Makarske, Bra a, Hvara i Kor ule. Imala je štab brigade, 4 bataljuna i prištapske jedinice. Ukupno je 822 borca. U sastavu je 4. OZ Hrvatske (do 12.2.1943.) pa 9. divizije do 12. 4. 1943-, kada je rasformirana kod Nevesinja sa 5. dalmatinskom brigadom i 9. divizijom. U bitci na Neretvi vodi borbe na frontu Široki Brijeg - Ljubuški. Nakon prelaska Neretve nosi ranjenike i u estvuje u borbama kod Nevesinja.

Ponovno je formirana 12. rujna 1943. na podru ju Splita kao Splitska brigada. Imala je štab, 4 bataljuna i prištapske jedinice. Ukupno je oko 1.000 boraca. U sastavu je 9. divizije od 15.10.1943. do kraja rata. Brigada se angažira u borbi protiv njema kih snaga (7.SS divizije «Princ Eugen» i dr.) na pravcu Klis-Split. Sprje ava prodor 1. brdske divizije od Knina k Drvaru. U Drvarskoj operaciji vodi borbe u Drvaru, na alakuši, Marinom brdu i Šator-planini. Istakla se u borbi za oslobo enje Livna, Posušja i Duvna. U Kninskoj operaciji u estvuje u oslobo enju Otri a, a u estvuje i u Mostarskoj operaciji. U završnim operacijama oslobo a u Istri Plomin, Labin, Rašu i druga mjesta. Istakla se u uli nim borbama za Trst.

U prosincu 1944. imala je 1.415 boraca.. Kroz brigadu je prošlo oko 4.000 boraca.

Odlikovana je OZN sa zlatnom zvijezdom i OBJ sa zlatnim vijencem.⁴

PETA DALMATINSKA NOU BRIGADA

Formirana je po etkom velja e 1943. kod Bosanskog Grahova. U njen sastav ušli su: 1. bat. (Dinarski), 2. bat (Kninski), 3. bat. (Primorski) i 4. bat. (Mosorski). Brigada ima štab, 4 bataljuna i prištapske jedinice. Ukupno 550 boraca.

U sastavu je 9. divizije od 12.2. do 12.4.1943. kada je kod Nevesinja rasformirana. Krajem ožujka 1943. imala je 924 borca, od kojih 77 žena. Njeno ljudstvo ušlo je u sastav 1., 2.i 3. dalmatinske brigade. U bitci na Neretvi angažirana je u prijenosu ranjenika i za obranu Blidnje, kada je zahva ena tifusom.

Ponovno je formirana 13. kolovoza 1943. u s. Plavno, blizu Knina od 1, 2. i 4. bataljuna Tre eg li kog NOP odreda i 2. bataljuna Sjevernodalmatinskog NOP odreda.

Ima štab, 4. bataljuna i prištapske jedinice. Ukupno je 1.300 boraca. U sastavu je Kninskog sektora do 10.10.1943., a od tada do kraja rata u 19. diviziji.

U estvuje u razoružanju talijanskih snaga, u oslobo enju Vrli ke krajine i razbijanju njema ke kolone na putu Knin-Bosansko Grahovo i etnika u Strmici i Golubi u. Sije nja 1944. na obali Pakoštane-Vodice osigurava iskrcavanje 1. prekomorske i 13. dalmatinske brigade. Razbija ustaško-domobransku posadu u Oklaju i kolonu 98. njema kog puka kod Rudela, blizu Kistanja. Vodi oštru borbu na Paripovcu, kod Lipa a i Turovca, na južnim padinama Velebita, probija se iz obru a i omogu ava ostalim snagama 19. divizije prolaz u Liku. Razbija ustašku posadu u Lisi i u, etni ku u Bribiru, izbacuje 5. ustašku bojnu iz uporišta Lišane, oslobo a Vranu. Zatim osigurava transport ranjenika i prihvat materijala s otoka. U estvuje u borbama za oslobo enje Benkovca i u Kninskoj operaciji. Za vrijeme Mostarske operacije osigurava sjevernu Dalmaciju. U završnim operacijama angažira se u borbama za oslobo enje Udbine, Senja, Crikvenice, Kraljevice i Sušaka. U estvuje u oslobo enju Rijeke. Kraj rata završava 7. svibnja 1945. kod Ilirske Bistrice.

U velja i 1945. imala je 2.710 boraca.

U travnju 1945. popunjena je s oko 400 Albanaca s

³ Šalov Mate: *Tre a dalmatinska NOU brigada, Split, 1988.*

⁴ Šalov Mate, *etvrta dalmatinska NOU brigada, Split, 1980.*

Kosova. Kroz brigadu je prošlo oko 4.500 boraca. Poginulo oko 900 boraca. Odlikovana OZN sa zlatnom zvijezdom I OBJ sa zlatnim vijencem.⁵

ŠESTA DALMATINSKA NOU BRIGADA

Formirana je 6. listopada 1943. u s. Ervenik, kod Kistanja (Bukovica). U njen sastav ušla je 1. grupa bataljuna. Zvala se 2. brigada Kninskog sektora. Ima štab 4 bataljuna i prištapske jedinice. Ukupno je 1.256 boraca. U sastavu je Kninskog sektora do 10.10.1943., a od tada do kraja rata u 19. sjevernodalmatinskoj diviziji i krajem prosinca 1944. imala je 2.300 boraca. U veljači 1945. ima 2.632 boraca.

Operativno područje je sjeverna Dalmacija. U estvovala je u borbama protiv njemačkih snaga prilikom prodora iz Like u Dalmaciju na komunikaciji Gračac-Knin-Zadar, u rajonu Bosanskog Grahova, napad na Livno. Na povratku u Dalmaciju, 5. siječnja 1944., zahvaćena je teškom vijavicom u Popinskom polju kod Zrmanje. Brigada je imala 98 boraca izbačena iz stroja, od toga 26 mrtvih. Nakon popune iste se u Ravnim kotarima u borbi protiv četnika u zaštitnim borbama 19. divizije iz obrambenih na južnim dijelovima Velebita. Zajedno s Grupom sjevernodalmatinskih NOP odreda odbija napad četnika i njemačkih snaga na području Bukovice. Razbija četničku Letu u brigadu kod Atlagi i Kule. U estvuje u borbi za oslobođenje Benkovca i u Kninskoj operaciji za Kom i Prevjes. Angažira se u Mostarskoj operaciji. U završnim operacijama u estvuje u oslobođenju Like, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja. Iste se u borbi za Zlobin. Kraj rata završila je borbama 7. svibnja 1945. u Gornjem Zemonu i Ilirskoj Bistrici. Nakon kapitulacije njemačkog 97. korpusa razoružava njemačku 188. diviziju.

Kroz brigadu je prošlo oko 3.500 boraca. Poginulo je oko 1.000 boraca.

Odlikovana je OZN sa zlatnom zvijezdom i OBJ sa zlatnim vijencem.⁶

SEDMA DALMATINSKA NOU BRIGADA

Formirana je sredinom rujna 1943. u s. Karin kod Benkovca od 2. grupe sjevernodalmatinskih bataljuna, kao 3. brigada Kninskog sektora. Imala je štab, 4 bataljuna i prištapske jedinice. Ukupno je 1.420 boraca. U sastavu je Kninskog sektora do 10.10.1943., 19. divizije do 15. lipnja 1944., 35. (ličke) divizije od 16. 6. 1944. do 3.4.1945. kada je rasformirana. Njeno ljudstvo ušlo je u 13. primorsko-goransku diviziju. Brojno stanje brigade: 27.7.1944. imala je 843 boraca, 15.09.1944. imala je 777 boraca, od toga Hrvata 46,3%, a Srba 53,5%.

Vodi borbe protiv 1. puka «Brandenburg» i 92. motoriziranog puka na pravcu Gračac-Udbina. Zajedno s brigadama 35. divizije odbija više napada njemačke 392. legionarske divizije i 4. ustaške brigade na oslobođeni teritorij Like 1944. Sredinom lipnja 1944. ulazi u 35. diviziju i u estvuje u napadima na uporišta u Ribniku, Širokoj Kuli i Peruši u. Razbija dijelove 31. ustaške i Kosinjske obrambene bojne u Gornjem Kosinju.

Odlikovana je OZN sa zlatnom zvijezdom i OBJ sa zlatnim vijencem.⁷

OSMA DALMATINSKA NOU BRIGADA

Formirana je 10. rujna 1943. u s. Sratok (Bogdanovići od 1954) od Šibenskog odreda i novih boraca Šibenika i okolice. Ima štab, 4 bataljuna i prištapske jedinice. Ukupno je 890 boraca, od toga 71 žena. U sastavu je 20. divizije do kraja rata.

U estvovala je u borbi protiv njemačke 114. i 264. divizije na pravcima Šibenik-Trogir i Drniš-Mušćevci-Split. Uspješno je branila pravac Sinj-Prolog. Imala je gubitke prilikom njemačkog napada na prostoru Perkovići i Trogira. U srpnju

⁵ Dragutin Grgurević, 19. sjevernodalmatinska divizija, Zagreb 1964.

⁶ Dragutin Grgurević, 19. sjevernodalmatinska divizija, Zagreb 1964.

Daniilo Damjanović, Šesta dalmatinska brigada, Beograd 1969.

⁷ Dragutin Grgurević, 19. sjevernodalmatinska divizija, Zagreb 1964.

1944. spriječila je prodor njemačkih snaga od Sinja, Prologa i Vrlike prema Dinari. Oslobođila Vrliku krajinu, a onda Hrvatsku i Sinj. Učestvovala je u Kninskoj operaciji.

U završnim operacijama učestvovala je u oslobodjenju BiH i Ličkog Novog. Zajedno s Kočevskom grupom brigada uništila je njemačke snage u Banjskoj Loki. U Tršćanskoj operaciji razbila je neprijateljsku kolonu u s. Kozini. Istakla se u velikim borbama u Trstu. Odlikovana je OZN sa zlatnom zvijezdom i OBJ sa zlatnim vijencem.

Krajem prosinca 1944 imala je 2.281 boraca, od toga 70 žena. Kroz brigadu je prošlo oko 3.500 boraca⁸

DEVETA DALMATINSKA NOU BRIGADA

Formirana je sredinom rujna 1943. u s. Donji Seget, kod Trogira, od Trogirskog odreda i novih boraca iz šire okolice Trogira, kao Trogirska brigada. Ima štab brigade, 4 bataljuna i prištapske jedinice. Ukupno je 780 boraca. U sastavu je 20. divizije, od formiranja do kraja rata. Krajem prosinca 1944. imala je 1.620 boraca.

Učestvovala je u borbama prilikom njemačke ofenzive u Dalmaciji. Sprječava prodor njemačke 114. divizije od Šibenika i Perkovića kod Trogira, a onda na Vrliku krajinu. Pretrpjela je osjetne gubitke. Dva puta se prebacuje na Brač radi popune. U ofenzivi na Dinaru nanijela je gubitke i etničkim snagama. Zajedno sa 8. i 10. brigadom oslobodila Vrliku krajinu. Učestvovala je u oslobodjenju Cetine. Istakla se u Kninskoj operaciji, a zatim u završnoj ofenzivi u napadu na Gospiću, oslobodila Primišlje, Postojnu i Sežanu i izvodi prodor u Opčinu kraj Trsta. Odlikovana je OZN sa zlatnom zvijezdom i OBJ sa zlatnim vijencem.⁹

DESETA DALMATINSKA NOU BRIGADA

Formirana je 14. rujna 1943. u Dugopolju kod Sinja od Cetinskog odreda, Kamešničkog bataljuna i 2 bataljuna

Biokovskog odreda. Ima štab, 4 bataljuna i prištapske jedinice. Ukupno je 795 boraca. Ulaskom Splitskog bataljuna i Mosorske brigade, kao 4. bataljun, brigada ima oko 1.000 boraca. U sastavu je 20. divizije do kraja rata.

Krajem 1944. imala je oko 2000 boraca.

Učestvovala je u borbi protiv 7. SS divizije «Princ Eugen», 369. i 118. divizije u Dicom, kad napada Aržano i razbija 6. ustaški zdrug. Ljeta 1944. napada ustaške, etničke i njemačke snage u Vrliku krajini i na Kosovu. Vodi teške borbe u Petrovu polju kod Drniša. Suruče sa 9. divizijom u oslobodjenju Aržana i Studenaca. Nanosi teške gubitke neprijateljskim snagama kod Dicma. Oslobođila Klis i Solin. Učestvovala je u oslobodjenju Splita. U Kninskoj operaciji vodi teške borbe u Žagroviću i Staroj Straži. U završnim operacijama učestvovala je u oslobodjenju istočnog dijela Like, Gospića i Notranjskog u Sloveniji. U rajonu Knežnika učestvovala je u razbijanju puka Nediljeva Dobrovoljačkog korpusa. Zajedno sa 8. brigadom oslobodila Ilirsku Bistricu, Pivku i Brezovicu. Posljednje borbe vodi u Trstu. Odlikovana je OZN sa zlatnom zvijezdom i OBJ sa zlatnim vijencem.

Kroz brigadu je prošlo oko 3.000 boraca, od kojih je 472 poginulo, ranjeno 1.360 i 166 nestalo. Izgleda da ih je poginulo više. Na maršu Knin-Kijevo u Suhopolju kod Kijeva se 28./29. 1. 1945. smrznulo 46, a promrzlo 200 boraca.¹⁰

JEDANAESTA DALMATINSKA NOU BRIGADA

Formirana je 2. listopada 1943. u s. Kozice na Biokovu od Makarskog, Imotskog i Neretvanskog odreda, kao Biokovska brigada. Ima štab, 3 bataljuna i prištapske jedinice. Ukupno je oko 800 boraca. Dana 16.11.1943. u brigadu su ušli 4. i 5. bataljun. Tada je ukupno oko 1.000 boraca. U sastavu je 26. divizije do 3. svibnja 1945, kada je reorganizirana u Motorizirani odred 4. armije JA i ide od Trsta do Celovca.

⁸ Boris Fulgosi, *Osma dalmatinska (Šibenska) udarna brigada, Šibenik 1981.*

⁹ Eugen Krstić, *Deveta dalmatinska (Trogirska) NOU brigada, Trogir 1985.*

¹⁰ Luka Knezović i dr., *Deseta dalmatinska udarna brigada, Split 1977.*

Operativno područje je Makarsko primorje sa srednjodalmatinskim otocima. Vodi teške borbe protiv njemačkih snaga prilikom njihova prodora u Makarsko primorje 1943. Prebacuje se na Hvar, zatim na Vis. S Visa u estvuje u pomorsko-desantnim napadima na njemačke snage na Mljetu, Koruli i Braču. U estvuje u oslobođenju Pelješca i Stona. Zajedno sa 1. dalmatinskom brigadom razbija glavninu njemačke 369. legionarske divizije kod Vukova klanca. U estvuje u uništenju 893. puka 264. njemačke divizije na prometnici Šibenik - Drniš. Bori se u Kninskoj i Mostarskoj operaciji. U završnim operacijama u estvovala je u desantu na Krk i Tršćanskoj operaciji. Ojačana artiljerijom i tenkovima reorganizirana je u Motorizirani odred 4. armije. Odred je od 4. do 15. svibnja 1945. prodro u Korušku. Odlikovana je OZN sa zlatnom zvijezdom i OBJ sa zlatnim vijencem.

Brojno stanje: 31.12.1944. ukupno je 2.459 boraca, 3.5.1945. ukupno je 3.500 boraca. Kroz brigadu je prošlo oko 5.000 boraca. Poginulo je 533, nestalo 31, izašlo živih 2.900 boraca.¹¹

DVANAESTA DALMATINSKA NOU BRIGADA

Formirana je 21. rujna 1943. kao 1. otkod od partizanskih odreda Brača, Hvara, Šolte i Visa. Imala je štab, 3 bataljuna i prištapske jedinice. četvrti bataljun formiran je i ušao u brigadu u listopadu 1943- Tada je u brigadi ukupno 1.380 boraca. U sastavu je 26. divizije do kraja rata. Kroz brigadu je prošlo oko 4.500 boraca iz svih republika i pokrajina SFRJ, kao i stranaca iz Italije, SSSR, Poljske, ehoslovačke, Francuske, Luksemburga i Austrije. Krajem 1944. imala je 2.588 boraca, a 20.1.1945. je 2.535 boraca.

Najvažnije borbe su: uništenje ustaškog desanta kod Milne na Braču, u obrani Visa, u pomorsko-desantnoj operaciji na Koruli, Šolti i Braču. Angažira se u borbama za oslobođenje obale od Makarske do Splita. Prva ulazi u oslobođeni Split. Razbija, zajedno sa 3. prekomorskom brigadom, kolonu njemačke puka iz sastava njemačke 264. divizije kod Debeljaka i Konjevrate u Šibenskoj operaciji. U Kninskoj operaciji razbija obranu u rajonu s. Marjanovića i me u prvima ulazi u oslobođeni Knin. U Mostarskoj

operaciji oslobađa Široki Brijeg i Mostar. U završnim operacijama iste se u borbama kod Lapca, Ličkog Osika, Senja, Sušaka i Klane u razbijanju i kapitulaciji njemačkog 97. korpusa kod Ilirske Bistrice. Odlikovana je OZN sa zlatnom zvijezdom i OBJ sa zlatnim vijencem.

Poginulo je 366, a nestalo 47 boraca, tj. ukupno 413. U brigadi je 20.1.1945. bilo ukupno 2.535 boraca, od toga 83,1% Hrvata, 4,2% Srba i 12,5% ostalih.¹²

TRINAESTA DALMATINSKA NOU BRIGADA

Formirana je 25. rujna 1943 od južnodalmatinskih partizanskih odreda i novih boraca s Korule, Lastova, Mljeta i Pelješca. Ima štab, 4 bataljuna i prištapske jedinice. Ukupno je 1.350 boraca. U sastavu je 26. divizije do kraja siječnja 1944. i 9. divizije od kraja siječnja 1944. do 15. ožujka 1945. Tada je rasformirana. Njeno ljudstvo ušlo je u sastav 9. divizije. Krajem prosinca 1944. imala je 1.753 boraca.

Najvažnije borbe: obrana Pelješca, Korule i Mljeta 1943. od Visa prebacuje se na sjevernodalmatinsku obalu, gdje je nastavila djelovati sa 19. divizijom. Od siječnja 1944. u sastavu je 9. divizije na sektoru Bosanskog Grahova, Livna i u Cetinskoj krajini. U Drvarskoj operaciji bori se protiv njemačkih snaga kod Bosanskog Grahova, Peulja i Tineva i protiv etnika kod Golubića i Strmice. Zatim djeluje u Lici na komunikaciji Otrčarski klanac. U estvuje u oslobođenju Livna u borbi protiv ustaša na području Posušja i Širokog Brijega. Bori se u Mostarskoj operaciji. Odlikovana je OZN sa zlatnom zvijezdom i OBJ sa zlatnim vijencem.¹³

¹¹ Milan Rako i dr., *Jedanaesta dalmatinska NOU brigada, Split 1987.*

¹² Nikola Anić, *Dvanaesta dalmatinska NOU brigada, Supetar na Braču 1984.*

Josip Žužul, *Trinaesta dalmat. NOU brigada u: Kninska operacija, Beograd 1986. str. 242-244-*

DESETNAESTA DALMATINSKA NOU BRIGADA

Formirana je 28. lipnja 1944. u Biovinu kod Kistanje (Bukovica). U njen sastav ušla su 3 bataljuna Sjevernodalmatinskog NOP odreda i 1. bataljun Kninskog NOP odreda. Imala je štab, 4 bataljuna i prištapske jedinice. Ukupno je 627 boraca. U sastavu je 19. divizije do kraja rata. Krajem studenoga 1944. imala je 2.144 boraca. U njen sastav ušao je Benkovački NOP odred. Krajem veljače 1945. imala je 2.663 boraca. Nisu ubrojeni Albanci koji su popunili brigadu krajem travnja 1945.

Najznačajnije borbe: osiguranje napada 19. divizije na Benkovac, obrana pravca od Knina i Kistanje te Skradina. U estvovala je u Kninskoj i Mostarskoj operaciji. U završnim operacijama vodi borbe za oslobođenje Like (oslobodila je Šalamuni, Buni, Korenicu i Otočac), u Gorskom Kotaru i Hrvatskom primorju. Zajedno sa 6. brigadom oslobodila je Novi. Istakla se prilikom zauzimanja Lubana kod Rijeke.

Kroz brigadu je prošlo više od 3.500 boraca. Poginuli su 44 starješine, a ranjeno 1.314 boraca i starješina, među kojima komandanti brigade: Ilija-I Repac i Dušan Batinić. Odlikovana je OZN sa zlatnom zvijezdom.

PREKOMORSKE JEDINICE 8. KORPUSA

PRVA I DRUGA PREKOMORSKA NO BRIGADA

Prva je formirana 20.10.1943. u Carbonari, u Italiji, od Slovenaca, Hrvata i Crnogoraca. Ukupno 2.236 boraca. Od 25.11. do 17.12.1943. prebačena je na Korčulu, Hvar i Vis. Reorganizirana je u dvije brigade.

Prva je bila na Korčuli, sastava 3 bataljuna, jačine 1.086 boraca i vodila borbe s velikim gubicima. Druga je na Hvaru i Braču, sastava 4 bataljuna, jačine 1.150 boraca. Krajem prosinca 1943. obje su brigade reorganizirane u Prvu prekomorsku NO brigadu, sastava 4 bataljuna, jačine 1.650 boraca.

Brigada je 3. siječnja 1944. prebačena s Visa, a 23. siječnja 1944. u rajonu Drvara bila je rasformirana. Njeno ljudstvo od 1.650 boraca raspoređeno je u 6. ličku i 1. proletersku diviziju 1. proleterskog korpusa **NOVJ**.¹⁵

TREĆA PREKOMORSKA NOU BRIGADA

Formirana je u veljači 1944. u Gravini, u Italiji, od političkih interniraca u Italiji i bivših pripadnika talijanske vojske iz Istre i Slovenskog primorja, sastava 4 bataljuna. Ukupno je 1.665 boraca. Krajem veljače 1944. ukupno je 1.880 boraca. Na Vis je prebačena u ožujku 1944. U sastav 26. divizije ušla je u lipnju 1944. i bila do kraja rata. Krajem 1944. imala je oko 2.300 boraca, a u siječnju 1945. 2.245.

U estvuje u desantnim napadima 26. divizije na srednjodalmatinske otoke: Brač (1-4. lipnja), u oslobođenju Korčule, Splita. Bori se u Kninskoj i Mostarskoj operaciji. U završnim operacijama u estvovala je u oslobođenju Like, Hrvatskog primorja, Gorskog kotara, Klane i Ilirske Bistrice. Odlikovana je OZN sa zlatnom **zvijezdom**.¹⁶

PETA PREKOMORSKA NO BRIGADA

Formirana je u rujnu 1944. u Gravini, u Italiji. Imala je 4 bataljuna, oko 2.100 boraca, od privremeno formiranih bataljuna nastalih u jesen 1944. u blizini Londona od Slovenaca, koji su bili mobilizirani u njemačku vojsku i nakon savezničkog desanta na Normandiju prešli na angloameričku stranu. Formiranje je završeno 8. siječnja 1945. Od veljače do 11. travnja 1945. u sastavu je 20 divizije, a od 2.3.1945. u sastavu je 7. slovenskog korpusa.

Dragutin Grgurević, Devetnaesta sjevernodalmatinska divizija, Zagreb 1964.

Stane Bobnar, Prva i Druga prekomorska NO brigada, Ljubljana 1965

¹⁶*Radule Butorovi i Albert Klun, Treća prekomorska brigada, Nova Gorica 1961.*

U ožujku 1945. dobila je 5. (dopunski) bataljun. Tada je imala 2.350 boraca. Rasformirana 20.4.1945.¹⁷

ARTILJERIJSKA GRUPA BRIGADA 8. KORPUSA

Artiljerijska grupa 8. korpusa formirana je 30. kolovoza 1944. na Visu. U njen sastav ušli su: 1. brdski divizion, sastava 3 baterije 75 mm haubica, 2. brdski divizion, sastava 3 baterije po 4 topa 75 mm, 3. protutenkovski divizion, sastava 4 baterije 47 mm topova. Komandant je Karei Levi nik, a politiki komesar Drago Matković. Ve u ožujku 1944. na Visu je cijela artiljerija imala 947 boraca.

Protuavionski divizion stigao je na Vis u srpnju 1944.g.

Protutenkovska baterija u srpnju 1944. stigla je na Vis sa 6 topova.

Podržavala je napad za oslobodjenje srednjodalmatinskih otoka u Splitskoj i Šibenskoj operaciji. U Kninskoj operaciji ima pet divizionaa sa 60 oru a. U sije nju 1945. ima 6 divizionaa sa 76 oru a, a u travnju sedam divizionaa sa 89 oru a. Bili su to topovi i haubice od 75, 105, 150 i 152 mm, PT topovi od 50, 57 i 88 mm i PA topovi od 20 mm.

Brojno stanje 31.12.1944. je 2.542 boraca, 31.3.1945. ima 1.721 borca.

Brigada je formirana 6. sije nja 1945. u Kninu od Artiljerijske grupe i novih boraca. U Kistanjama je 12.3.1945. preimenovana u Tešku motoriziranu artiljerijsku brigadu 4. armije. U Kninskoj i Mostarskoj operaciji, te u završnim operacijama 4. armije dala je znaajan doprinos pobjedi.^{17,3}

INŽENJERIJSKA BRIGADA 8. KORPUSA

Formirana je u prosincu 1944. Imala je dva, a 1. svibnja 1945. tri bataljuna.

Brojno stanje 31.3.1945. je 306 boraca.¹⁸

PRVA TENKOVSKA BRIGADA 8. KORPUSA

Formirana je 16.7.1944. u Gravini, u Italiji, od slušalaca Tenkovske škole NOVJ i jugoslavenskih interniraca u Italiji. Ima štab, 4 bataljuna i inženjerski bataljun i prištapske jedinice. Ukupno ima 1.764 borca (95 oficira, 116 podoficira i 1.553 borca). Sedmog rujna ukupno je 2.375 boraca. Brigada ima 56 tenkova «stjuart», 24 oklopna automobila-blinde i 77 raznih drugih vozila.

Do 8. listopada 1944. bila je pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba NOV i POJ. Od tada do 5. studenoga privremeno je pod komandom 26. divizije, a onda pod štabom 8. korpusa. Dana 23-10.1944. podijeljena je na Sjevernu grupu u sastavu 8. korpusa i Južnu grupu u sastavu 2. korpusa.

U Sjevernoj grupi ukupno je 837 boraca. Naoružanje: 32 tenka, 7 tanketa, 12 oklopnih automobila-blindi, 3 terenska vozila i 83 raznih kamiona i motocikala.

U ofenzivi za oslobodjenje Dalmacije poginulo je 37 boraca i uništeno šest tenkova. Brigada je dala znaajan doprinos pobjedi 8. korpusa za oslobodjenje Dalmacije, u Mostarskoj operaciji i završnim operacijama 4. armije^{1^}

DOPUNSKA BRIGADA 8. KORPUSA

Formirana je po etkom sije nja 1945. u rajonu Kaštela i Trogira. Ima 3 do 5 bataljuna. Krajem ožujka 1945. imala je 1.206 boraca. Krajem travnja 1945. imala je 6.374 borca, najviše Albanaca. Popunjavala je divizije 8. korpusa, a poslije jedinice 4. armije.²⁰

¹⁷ Jože Šmik, *Peta prekomorska NO brigada, Ljubljana, 1965.*

^{17a} Gojko Vujić - Art. brigada, u knjizi «Kninska operacija», Beograd 1986. str. 403.

¹⁸ Nikola Anić, *NOVJ, n.dj. str. 762.*

¹⁹ Milivoje Pršić: *Prva tenkovska brigada 8. korpusa u knjizi «Kninska operacija», n.dj. str. 411-423.*

²⁰ Nikola Anić, *NOVJ n.dj.str 787, Dubravica Branko, Vojska antifašističke Hrvatske (1941-1945), Velika Gorica, Zagreb 1996.*

NIKOLA dr. ANI

SAVEZNI KE VOJNE MISIJE PRI 8. KORPUSU

Prva savezni ka vojna misija koja je došla me u jugoslavenske partizane bila je Vojna misija Velike Britanije spustivši se kod Glavnog štaba Hrvatske 24. travnja 1943. Preko nje uspostavljena je veza izme u VŠ NOVJ i savezni ke Vrhovne komande na Srednjem istoku i osiguran dolazak britanske Vojne misije pri VŠ NOVJ 27/28. svibnja 1943. Kod GŠH i štabova korpusa od travnja 1943. sve do kraja rata postojale su savezni ke vojne misije, rijetko kod divizija, razne nakane.

Britanska vojna misija nastala je od Vojne misije Velike Britanije i po etkom 1945. dobila je zvani ni naziv 37. britanska vojna misija.

Pri štabu 8. korpusa bila je britanska misija «Relator», šef major John Fitzgerald Wintton s poru nikom William Grachem Tustin s tri podoficira i vojnika.

Nakon oslobo enja Zadra tu se nalazila britanska misija «Fischer», šef major Cirghton, pa major D.F.Vinder, a lan kapetan Hary Alexander Thompson i tri vojnika, kasnije je bilo 11 vojnika.

U Splitu, nakon njegovog oslobo enja, bila je britanska misija «Bletchley», šef kapetan Scott, lan Donald Shaw Mackinnon MacDonald i tri vojnika. Otišli su 21. svibnja 1945.

Pri štabu 1. tenkovske brigade 8. korpusa bila je britanska vojna misija «Huntinghorn», šef major Robert Henry Patterson i jedan radiotelegrafist. Otišli su 21. svibnja 1945.

Misija «Relator», koja je bila kod 8. korpusa, prešla je u štab 4. armije i tada ju je vodio potpukovnik H.D. Miller, a tuma je bio kapetan H.A. Thompson s osam vojnika. Otišli su iz Trsta 13. svibnja 1945. godine.¹

Ameri ka vojna misija, ili od 4. kolovoza 1944. Samostalna ameri ka vojna misija postojala je pri VŠ NOVJ, zatim pri GŠ Hrvatske. Pri štabu 8. korpusa bila je ameri ka vojna misija, a vodio ju je poru nik bojnog broda Timati, ali je 2. ožujka 1945., kada je rasformiran štab 8. korpusa, prestala postojati.²

Sovjetska vojna misija došla je u GŠH tek sredinom 1944. Šef je bio pukovnik Pavle Grigorijevi Rak. Ostali nisu poznati. Pri štabu 8. korpusa u ljeto 1944. bila je sovjetska Vojna misija u Ti evu, ali nije poznat njen sastav.³

Nakon završetka rata prestale su funkcije savezni kih vojnih misija. Njihove obveze preuzeli su vojni atašei koji su bili akreditirani pri vladi DFJ.

¹ Arhiv VII, k.171A, reg. br. 26-8.

² Arhiv VII, k. 119-4, reg. br. 2-2.

³ Izjava generala A.T. Bio i a, dana autoru 15.01.1985.

DRUGA STRANA BRDA

Njemački vođaši o borbama s postrojbama 8. korpusa NOVH

1. Opća situacija na području Dalmacije u rujnu 1943.

Adolf Hitler je odmah nakon pada Mussolinija poduzeo mjere za produženje rata u Italiji i na Jugoistoku Europe, bez Italije, pa i prije nje, ako bude potrebno. Zato je njemačko Vrhovno zapovjedništvo (Oberkommando der Wehrmacht) ubrzo izradilo plan «Achse» za postupak u trenutku kapitulacije Italije i plan «Konstantin» za prodor na područje koje je posjednuto od talijanskih oružanih snaga.¹ U cilju provedbe plana «Konstantin» sa Istočnog fronta je na Jugoistok prebačena 2. oklopna armija (Panzerarmee oberkommando 2) sa zadaćom koordinacije protupartizanskih operacija. Za zapovjednika 2. oklopne armije je postavljen general der Infanterie dr. jur. Lothar Rendulic², a zadatak njegove armije osobno mu je objasnio Hitler: «...obrana i vrsto držanje Balkana od životne je važnosti jer bi njegovo zauzimanje od strane neprijatelja predstavljalo smrtno ugrožavanje Reicha kao i opasnost za isto no krilo Istočnog fronta...Iskoristite vojnu silu Hrvatske, razbijte Tita, isključite Talijane na obalnom području...zatim zaposjednite Dalmaciju, Crnu Goru i Albaniju i branite obalu...3 Nastoje i da što prije zaposjedne najvažnije luke na Jadranu i razoruža talijanske postrojbe u Dalmaciji Crnoj Gori i Albaniji, Zapovjednik Jugoistoka (Oberbefehlshaber Südost und Oberbefehlshaber Heeresgruppe E, Generalfeldmarschall Maximilian Lamorel Freiherr von

Weichs zur Glon)⁴ ve je 25. srpnja 1943., pored ostalog, naredio Zapovjedništvu njemačkih postrojbi u Hrvatskoj (Befehlshaber der deutschen Truppen in Kroatien, General

¹ Hubatsch, Walter: *Kriegstagebuch des Oberkommando der Wehrmacht, Band III, 1. Januar 1943. - 31. Dezember 1943., Zweiter Halbband, Frankfurt am Main, 1963., str 286.;* vidjeti i u : *Anti-Partisan Warfare in the Balkans 1941-1945, London 1999.*

² Dr. Lothar Rendulic, 23.11.1887. - 18.1.1972, 1.4.1938. preuzet iz austrijskog *Budsheer-a njemačke Wehrmacht s inom pukovnika i postavljen za načelnika stožera XVII. vojnog okruga (Be), od 1.12.1939. generalbojnik, zapovjednik 14. pješačke divizija (15.6. - 5-10.1940.), zapovjednik 52. pješačke divizija (5.10.1940. - 1.11.1942.), od 1.12.1941. generalporučnik, zapovjednik XXXV armijskog korpusa (1.11.1942- 15-4 1 943), od 1.12.1942. general pješaštva, zapovjednik 2. oklopne armije (15.4.1943. - 25-6.1944.), od 1.4.1944-generalpukovnik, zapovjednik 20. brdske armije (25-6.1944. - 15-1.1945.), zapovjednik Vojne skupine Kurlandija (15.1. - 27.1.1945.), zapovjednik Vojne skupine Jug (27.1.-10.3.1945.), zapovjednik Vojne skupine Kurlandija (10.3.- 25-3-1945.) i zapovjednik Vojne skupine Jug do 8.5.1945.).*

³ Rendulic Lothar: «Gekämpft gesiegt,geschlagen», Wels-Heidelberg, 1952, str. 131; vidjeti i u: Lucas, James: *Hitler's enforcers», London, 1986, str. 138.*

⁴ Maximilian Lamorel Freiherr von Weichs zur Glon, 12.11.1881. - 27.9.1954; generalbojnik 1.4.1933., zapovjednik 1. oklopne divizije (1.10.1935.-1.10.1937.), generalporučnik 1.4.1935., general konjanništva 1.10.1936., zapovjednik Vojnog okruga XIII (1.10.1937 -26.8.1939.), zapovjednik XIII. armijskog korpusa (26.8.1939.-20.10.1939.), zapovjednik 2. armije (20.10.1939.- 15.7-1942.), generalpukovnik 19-7-1940., zapovjednik Vojne skupine B (15-7-1942.-10.7.1943-), generalfeldmaršal 1.2.1943-, zapovjednik Jugoistoka i Grupe armija F (26.8.1943--253-1945-).

der Infanterie Rudolf Lüters⁵) da odmah izvrši pripreme za upuivanje njemačkih postrojbi prema dalmatinskoj obali i da zaposjedne sva uzletišta duž obale. U vezi ove naredbe Zapovjedništvo njemačkih postrojbi u Hrvatskoj je 27. srpnja planiralo da SS divizija «Prinz Eugen» s po jednom ojaanom bojnomo iz Livna i Mostara zauzme Split i Dubrovnik, a 114. lovačka divizija s dvije ojaane bojne iz Bihaća zauzme Šibenik i Zadar. Po naredbi Zapovjednika Jugoistoka od 21. kolovoza 1943. godine, 114. lovačka divizija je otpoela krajem kolovoza upuivanje postrojbi s područja Bihaća - Kulen Vakufa preko Like prema sjevernoj Dalmaciji i do 1. rujna izbila do Lapca i Mazina u Lici. Da bi makar i formalno postigli neki sporazum s Talijanima, Zapovjednik njemačkih postrojbi u Hrvatskoj je zatražio sastanak sa zapovjednikom talijanske Druge armije generalom Mariom Robottijem. Istodobno s upuivanjem 114. lovačke divizije prema sjevernoj Dalmaciji koncentrirana je 7. SS dobrovoljačka brdska divizija «Prinz Eugen» u Mostaru za prodor u srednju i južnu Dalmaciju. Takoer je novoformirana i specijalno obučena za gerilsko ratovanje njemačka 264. pješaka divizija bila u pokretu iz Francuske i Belgije za Dalmaciju.⁶

Ovakav raspored snaga bio je dio općeg plana zapovjedništva 2. oklopne armije za nastavak bojnih djelovanja poslije kapitulacije Italije. Namjera generala Rendulica bila je da poslije završetka zaposjedanja obalskog pojasa i razoružanja talijanskih oružanih snaga razbije postrojbe 8. korpusa u srednjoj Dalmaciji i zauzme otoke uz obalu i time ojaa obalsku obranu u slučaju savezničkog desanta. Njemačke snage angažirane nakon kapitulacije Italije na području Dalmacije obuhvaćale su tri divizije i jedno zapovjedništvo korpusa (XV. brdskog). Ovladavanje obalnim pojasom, osobito u prvoj etapi operacije «Achse», izvedeno je relativno malim snagama kojima se vješto i brzo manevriralo.

2. Njemačke ocjene 8. korpusa u 1943. godini

Izvešee zapovjednika 114. lovačke divizije (114. Jägerdivision - Generalleutnant Karl Eglseer)⁷ za mjesec listopad 1943. godine, zapovjedništvo XV. brdskog armijskog korpusa, o vojnoj situaciji u Dalmaciji: «...Može se računati sa ometanjem opskrbe i napadima na slabija uporišta u cijelom području. Treba očekivati operacije većih razmjera u vezi sa eventualnim iskrcavanjem saveznika s mora i iz zraka. Prikupljanje njihovih neprijateljskih snaga ima za cilj osiguranje neprijateljskih snaga koje se nalaze u području Splita...Mala je ina njemačkih posada nije u stanju da u dovoljnoj mjeri kontrolira mnogobrojne pripadnike bandi, pogotovo što divizija ne raspolaže tajnom vojnom policijom. Bande su zbog toga vjerojatno dobro informirane, i u stanju da vrše propagandu i da šire glasine radi pridobivanja novih pristalica. Prijeti velika opasnost od sabotaža. Pokazalo se da su sadašnje informacije o neprijatelju dobivene od etnika, to ne, ali se ipak u budućem moraju dobro provjeravati i uzimati s rezervom..

Naredba stožera 264. pješake divizije (264. Infanteriedivision) od 13. listopada 1943. godine za marš i angažiranje u području obrane Zadar-Split;» ...Neprijatelj se bori lukavo, koristeći teren do maksimuma. On raspolaže sa izvršnom obavještajnom službom. S obzirom na pravila

⁵ Rudolf Lüters, 10.5.1883. - 18.6.1946., generalbojnik od 1.7.1935., generalporučnik od 1.10.1938., zapovjednik 223. pješake divizije (6.5.1941. -20.10.1942-), general pješastva od 1.1.1943., zapovjednik njemačkih postrojbi u Hrvatskoj (1.11.1942.-25.8.1943.), zapovjednik XV brdskog armijskog korpusa (25.8.-10.10.1943.).

⁶ Anti-Partisan Warfare in the Balkans 1941-1945, London 1999., str. 33.

⁷ Karl Eglseer, 5.7.1890.-23.6.1944., 1-4-1938. preuzet iz austrijskog Budesheera u njemačkoj Wehrmacht sačinom pukovnika i postavljen za načelnika stožera XVIII vojnog okruga (1.4.1938.-25.10.1940.), zapovjednik 4. brdske divizije (25.10.1940.-21.10.1942.), generalbojnik 1.11.1940., generalporučnik 1.2.1943., zapovjednik 714. pješake divizije/114. lovačke divizije (20.2.1943.-10.12.1943.), zapovjednik XVIII brdskog armijskog korpusa (10.12.1943.-23.6.1944.), general brdskih postrojbi 1.3.1944.

⁸ Zbornik dokumenata Narodnooslobodilačke borbe u Dalmaciji 1941.-1945; Knjiga 8 (rujan-listopad 1943.-godine), izdanje IHRPD, Split, 1985., str. 824.

izvo enja marša, neizbježno se mora ra unati sa rasprostranjenim neprijateljskim prepadima, prije svega na marševske kolone na uskim i nepreglednim marševskim dionicama. Stoga se osiguranju marša i odmora za vrijeme marša mora pokloniti najveća pažnja. Marševati samo danju! I prilikom motoriziranih marševa na ugroženim mjestima mora se izvršiti bilo koje osiguranje. U tu svrhu se snaga za osiguranje šalju naprijed (ili se uvršuju u prethodnicu) i na ugroženim mjestima se raspoređuju bilo koje. Najveća opreznost na svakom položaju ručno oružje stalno u stanju pripravnosti! Kontrolu tijekom marša zrakoplovnim snagama naređuje Vrhovno zapovjedništvo...»⁹

Iz mjesečnog izvješća zapovjednika XV brdskog armijskog korpusa (Generalkommando XV Gebirgs-Armee Korps, generala pješništva Rudolfa Lütersa) za listopad 1943. godine, zapovjedniku 2. oklopne armije o vojnoj situaciji, djelovanju i pokretima postrojba NOVH i vlastitim protumjerama na području Dalmacije: «...Povećanje zapovjednog područja do koga je došlo uslijed operacije «Achse» i time uvjetovano predavanje i slabljenje pojedinih područja jasno je ocijenilo i iskoristilo rukovodstvo komunističkih bandi. Zato Titove snage vrše žive pokrete. U cilju iskorištavanja situacije koja je u obalskoj zoni nastala kapitulacijom Italije. Snage 4. operativne zone NOV i PO Hrvatske) i dalmatinske snage (9.div.) koje su bile na obalu dobile su pojačanja u pravcu Splita i Knina od I. hrvatskog i II. bosanskog (udarnog) korpusa (NOVJ). Ova neprijateljska skupina ima prvenstveno zadatak da drži obalu otvorenu za invaziju. Toj skupini je uspjelo da zauzme otoke ispred luka, da ve i dio talijanske obalske obrane pridobije za sebe i da, vjerojatno, zaplijeni od Talijana veće rezerve oružja i opreme. Osim Splita, koga još drže snage crvenih, koje vjerojatno podržavaju Talijani i stanovništvo, ostale luke zapovjednog područja su u našim rukama, kao Zadar, Šibenik, Omiš, Makarska i obala od Ploča do Dubrovnika. Komunisti su opkolili Split, Omiš i Makarsku. Pošto crveni skoro ve gospodare otocima ispred mjesta na obali, oni će pokušati i njih da zauzmu, pošto dovedu još snaga i prekinu naše pozadinske veze, prije svega u području izmeću Zadra i Makarske... To uvjetuje veliku angažiranost njemačkih divizija. Za osiguranje obale stoje na raspolaganju samo slabe snage. Svi ostali dijelovi bit će angažirani dijelom za osiguranje opskrbe, dijelom za aktivnu borbu protiv bandi. Za

efikasno rješavanje situacije u Hrvatskoj i uspješnu obranu obale, potrebno je da se dovede još snaga. Zapovjedništvo korpusa je sa 114. divizijom o istiti obalski pojas Zadar-Šibenik, a sa SS-postrojbama, angažiraju i 92. mot. pukovniciju, najprije područje Split-Sinj. Poslije toga je predviđeno rješavanje područja Knin-Drniš...»¹⁰

Sjećanje SS natporučnika Joannia, zapovjednika divizijske stožerne lovačke satnije (7.SS dobrovoljaca brdska divizija «Prinz Eugen») s kraja listopada 1943: «Kada padne na sjenu na krševito područje satnija otežanim maršom savladava planinu do vrha. Mjesec još nije bio izašao, šutnja, samo dahtanje ispod teškog tereta oružja i streljiva, korača 116 ljudi jedan za drugim, posrću preko stjenovitih gromada i ispucanog niskog grmlja. I opet se uvijek pred nama gomilaju udne siluete. Nema stajanja, ljudi sa strojnicama i bacačima ima granata na leđima mijenjaju esto nosa i tereta. Beskrajno sjajni put i uvijek isti prizor daleko sjajni blijedi mjesec prikriven i poluobješen na noćnom nebu. Ponekad zakrili šute i satniju, meću brežuljkastim ispruženim golim stjenjem ovog neutješnog mjeseca evog pejzaža. U zjevaju oja dubini, strše i šljunčane kupole i udnovato oblikovani grebeni, pa je do asfaltnik s kompasom u ruci, pogledom klizio po karti, ispitivaju i položaj od planinskog masiva do planinskog masiva. Na visini u jutarnjim satima udara hladni morski vjetar iscrpljene i besane ljude. Poslije sedam satnog noćnog marša cilj je bio dosegnut i zauzet je položaj. Opet je postajalo tamno i mjesec se krio iza obla nog pokrivača, samo kao crta visoko stoji i stražari. Iz nužde, ljudi se u tami ogravaju kamenjem, stižu u i svoje oružje. Neprijatelj mora doći. Pri prvoj svjetlosti dana dolaze dva izvješća o borbenom stanju i osiguranju. Neprijatelj je bio u maršu od sjevera prema jugu, ukupne jačine nešto oko 1000 ljudi, kao cijela takozvana partizanska brigada. Meni je bilo jasno što to znači za mene i moje ljude, satnija bi već prije početka borbe bila okružena i odsječena samo kad bi se neprijatelj ovdje sakupio. Nisam dao glasom nego mimikom naredbu: satnija u ovom negostoljubivom komadu krša, daleko od svake pomoći, mora prih-

⁹ Zbornik dokumenata Narodnooslobodilačke borbe u Dalmaciji 1941--1945., nav.dj.str.893-

¹⁰ Zbornik dokumenata Narodnooslobodilačke borbe u Dalmaciji 1941-1945., nav.dj. str. 809.

vatiti borbu na život i smrt. U ovoj borbi prva izmjena metaka s obje strane vodit će hrabrost i očajanje. Tako je to ovdje kada je u pitanju goli život. Bez obzira na gubitke jurišaju vojnici na obje strane. Svakog pojedinca nog brdskog lovca vodila je željezna stega gušena pritiskom deseterostruke snage neprijatelja. Stanje je bilo kritično za satniju zbog teških gubitaka, ali smo uspjeli savladati neprijatelja i zauzeti visinski položaj, shvativši da se satnija opkoljena još uvijek drži...»¹¹

Sjekom je SS satnika Pardatschera, zapovjednika I bojne 14. SS brdske lovačke pukovnije (7. SS dobrovoljaca brdska divizija «Prinz Eugen»): «...Napredovanje se odavde nije moglo nastaviti. Dogovorili smo se da teške strojnice krenu naprijed kako bi svojom frontalnom paljbom s punom snagom otvorili put. Municija se pri tome nije štedjela. Nakon male udubine dolazimo na novi položaj koji se protezao u smjeru sjever-jug. Uzduž ovog položaja postavio sam u poziciju strelice. Sa dvije teške strojnice obišao sam desnu padinu položaja. Svuda sam nalazio na jako strme stijene, na kraju sam naišao na jednu udubinu, na oko 200 metara od prijašnjeg položaja. Još uvijek nisam primjetio osiguranje.

Četiri strijelca odmah sam postavio na položaj i pokazao im cilj. Moj vezist držao se nešto malo iza. Da li napasti odmah s ove dvije strojnice? A što ako protivnik uzvratit odmah s mnogo jačim snagama? Nas je bilo samo sedam. Najveći dio satnije nije bio spreman za uključivanje i ne bi mogao odmah prihvatiti borbu. Teška paljba se još uvijek odula u pravcu Stona, ali prema mom mišljenju nije imala nikakvog utjecaja. Odlučio sam - napad! Uzeo sam pušku, ispalio prve metke. To je bio znak za napad, pogotke uopće nisam primjetio jer sam odmah mijenjao položaj. Sada su pošli svi strijelci s jednim pravim vatrenim napadom i sve se odvijalo kao na traci. Naš položaj se nalazio u šipražju, a lijevo i desno od nas su bile stjenovite padine. Šipražje je bila jedina mogućnost za uzmicanje, ali mi smo se odlučili kretati u pravcu vatre ravno kroz udolinu. Ranjenike nismo pronašli, samo su ostala ležati četiri mrtva. Sada je počeo mukotrpan silazak sa stijene i probijanje kroz trnovito grmlje do sljedeće stijene, na kojoj nismo pronašli povoljan položaj i morali smo se do sljedećeg položaja ponovno probijati. Do sljedećeg položaja bilo je nešto lakše probijanje, manje strmine i manje grmlja. Položaj je bio na grebenu gotovo bez raslinja, tek sada sam primjetio da smo bili na najvišem uzvišenju. Odavde sam mogao

promatrati cijeli položaj, koji je bio udaljen oko stotinu metara. Ukopavanje ovdje nije bilo moguće, nije bilo nikakvog zaklona i bili smo izloženi direktnoj vatri s partizanskih položaja. Oko osamdeset metara ispred mene vidio sam malu udubinu koja je bila obrasla s malo grmlja. Obišao sam istureni položaj s desne strane i postavio novi položaj u toj udubini. U tu udubinu smo smjestili dvije lake strojnice i odmah otvorili vatru. Zbog ovoga prodora itava partizanska linija se morala povući, a mi smo osvojili sve visove...»¹²

Podsjetnik obavještajnog odjela (Ic) stožera 264. pješake divizije od 7. studenog 1943. pod inženjerskim postrojbama područja koje drže postrojbe NOVH, njihovoj snazi i vojnoj aktivnosti na području NDH: «...Komunisti su u listopadu dalje uvrstili svoju vojnu organizaciju, koriste i oružje koje su preuzeli od Talijana. Znatno je porasla borbeno-vrijednost postrojbi zbog nabavljanja talijanskog oružja i bolje opreme. Proširenjem područja kojima su zagospodarile bande, vojna snaga njihovih postrojbi je porasla za onoliko koliko se hrvatskoj vojsci smanjila baza za popunu i opskrbu. Oni su mogli dalje da vrše mobilizaciju i da u potpuno njihovom području ustroje i obustave avajne odrede, kao i da školuju masni kadar i specijalne snage. Bande su isto uspješno ometale doture na putovima za Zadar, Knin, Drniš-Split i Sinj-Split, a dugo vremena su veoma otežavale doture na pruzi Brod-Dubrovnik. U mjesecu listopadu komunistima je pošlo za rukom da znatno prošire utjecajno područje, i da zahvaljujući i rasulu hrvatske vojske, dođu do bogatog plijena i da ustroje veliki broj novih odreda. Na putu doture Bihać-Gračac prema Zadru, odnosno preko Knina i Drniša prema Šibeniku i Splitu, i dalje se slabije snage praviti smetnje, utoliko više što ti putovi donose dosta poteškoća a veći po svom položaju i lošim vremenskim uvjetima koji uskoro nastupaju. Komunisti će svim snagama nastojati da zadrže priobalske otoke i neke dijelove obale jer računaju da će ih preko opskrbljivati Englezi znatnim materijalom, a vjerojatno računaju i s dovođenjem njihovih i stranih postrojbi za ispomaganje...»¹³

¹¹ Kumm, Otto, *Vorwärts Prinz Eugen, Geschichte der 7.SS-Feriwilligen-Division «Prinz Eugen», Coburg, 1955, str. 116-117.*

¹² Kumm, Otto, *nav. Dj. Str. 124-125.*

¹³ *Zbornik dokumenata Narodnooslobodilačke borbe u Dalmaciji 1941-1945., Knjiga 9 (studen-prosinac 1943. godine), izdano IHRPD, Split, 1985; str. 706.*

Izvod iz izvješća zapovjednika 114. lovačke divizije (Generalleutnant Karl Eglseer) od II. studenog 1943. o vojnoj situaciji na području sjeverne Dalmacije: «...U posljednje vrijeme primjećuje se u zapadnom divizijskom području smanjenje napada i sabotaža. Nasuprot tome, neprijatelj, koji prodire sa sjevera u područje Kamenita Glava-Plavno (13 km sjeverno-sjeverozapadno od Knina), sve više ugrožava put za opskrbu Gračac-Knin. Javljeno povlačenje neprijateljskih snaga na istoku, u pravcu Bosansko Grahovo-Vrlika, samo je djelomično izvršeno. Bande srednje jačine utvrdile su se u rajonu Plješivica-Vrsina (9 km sjeveroistočno od Knina).

Od 7.11.1943. u području južno od Šibenik-Perkovi, sprovodi se operacija «Heifisch». Već prvih dana pokazalo se da se neprijatelj bori slabijim snagama, pri čemu mu pomažu mnogobrojne cestovne prepreke, samo da bi dobio u vremenu i povukao se na sjeveroistoku, a vjerojatno i na otoke smještene jugozapadno i južno od otoka. Marševski pokreti dijelova 264. pješačke divizije u pravcu Splita i Šibenika, još prije početka operacija, stvorili su kod neprijatelja dojam mogućeg opkoljavanja, tako da su se već dan prije operacije jačine neprijateljske snage povukle na sjeveroistoku. Prilikom početne operacije protiv bandi (operacija na otocima ispred Šibenika- «Heifisch») neprijatelj se ni u kom slučaju nije mogao izazvati na borbu i uništiti. Postavljene cestovne prepreke, s jedne strane, i dobro organizirana obavještajna služba, s druge, omogućile su banditima da blagovremeno izbjegnju opkoljavanje i uništenje. S obzirom da zrakoplovstvo i mornarica nisu mogli u dovoljnoj mjeri djelovati zajednički, to je banditima bio otvoren put za povlačenje preko mora. Uspjeh ovih operacija sastojao se uglavnom u isključivanju mnogobrojnih neprijateljskih baterija, dok je jedva nešto snaga stajalo na raspolaganju za definitivno zaposjedanje otoka u njihovim područjima. Ove operacije imale su konačno i nepovoljne posljedice za stanovništvo, jer su kasnije povučene bande stalno provodile mjere odmazde nad stanovništvom koje je bilo neprijateljski raspoloženo prema njima i njihovim oružanim snagama. Otuda u stanovništvu vlada želja da se oslobodi od bandita, i to tek onda kada bude moguća trajnija okupacija njima i njihovim oružanim snagama. Predviđene akcije ispod otoka ispred Zadra i sjeverozapadno od Šibenika, imaju i u vidu u posljednje vrijeme pojačanu neprijateljsku aktivnost u

zračku, mogu se sprovesti, bez opasnosti od neuspjeha, jedino uz dovoljnu podršku zrakoplovnih snaga (lovci i borbeni avioni za ometanje) i mornaričkih snaga (naročito dvotrupne peniše). Na osnovi iskustva posljednjih tjedana (loša vremenska situacija na planinama i previše dugo vrijeme za sporazumijevanje i polijetanje), neophodno je odmah prebacivanje zrakoplovnih snaga na aerodrome južno od planina. Usprkos ispod otoka ispred Šibenika, Marine i Trogira, nije stiglo pojačanje za vlastiti brodski promet, a time i hitno neophodno poboljšanje situacije s opskrbom. U nedostatku sposobnih mornaričkih snaga nije moguće nadzor banditskog broskog prometa u otocima u kojima smještenim ispred divizijskog područja. Osim toga, treba računati i s pristizanjem engleskih podmornica na ove otoke jer, prema izjavama stanovnika, naročito otok Brač sada služi za vezu s bandama. Na ovom otoku trebale bi se nalaziti jačine snage bandi, a također i jedan zajednički stožer...»¹⁵

Izvod iz izvješća zapovjednika 264. pješačke divizije (Generalmajor Albin Nake)¹⁵ od 7. prosinca 1943. zapovjedništvu XV brdskog armijskog korpusa o vojnoj situaciji u Dalmaciji:

«...Područje Zadar-Obrovac-Knin-Šibenik: na ovom prostoru su VI. i VII. dalmatinska brigada i odredi «Plavi Jadran» i «Zadar» 19. dalmatinske divizije. Na osnovi malog broja prepada na uporišta kod Zadra i zapadno i sjeverno od Šibenika, može se zaključiti da je neprijatelj bio veoma malo aktivan. Izbjegao je naše poduhvate. Bande su se povukle i prikupile u pozadini njemačkih trupa. Otoci pred obalom zauzeti su bez borbe. Prema novim izvještajima, dijelovi 19. dalmatinske divizije su se povukli u rajon Bos. Grahova. Područje Split-Šibenik-Sinj: većine neprijateljske postrojbe zauzele su, prije poduhvata «Heifisch», područje i vratile su se mnogobrojne bande. U drugoj polovini mjeseca u području su se vratile postrojbe, koje su se bile povukle. Istodobno se u području sjeverno i južno od Sinja i oko Livna sakupljaju jačine neprijateljske snage. Javljeno je da su

Zbornik dokumenata Narodnooslobodilačke borbe u Dalmaciji 1941-1945., nauč.dj.str. 717

¹⁵ Albin Nake, 1.3.1888.-20.9.1947; generalbojnik 1.4.1942., zapovjednik 709. pješačke divizije (15.7.1942.-6.4.1943.), zapovjednik 264. pješačke divizije (6.4.1943.-18.4.1944.), generalporučnik 1.7.1943.; zapovjednik 159. pješačke divizije (1.7.-10.10.1944.)

u pitanju najvjerojatnije dijelovi 9. divizije (II. i III. dalmatinska brigada) i dijelovi 20. divizije (VIII. brigada i manje jedinice). Na cesti za opskrbu k Splitu, prije svega kod Mu a, zaustavljeni su prepađi na naše kolone i osiguranja, a također je i cesta duž obale, od Splita k Šibeniku, ponovno zauzeta od strane bandi. Veliki otoci južno od Splita zauzeti su od strane neprijateljske 26. divizije. U blizini tih gradova Zadra, Šibenika i Splita nalaze se neprijateljske radiopostaje, koje služe za odašiljanje vijesti engleskom ratnom zrakoplovstvu, zbog toga su hitno potrebni radiogoniometri... Divizija je dana 20.11.1943. preuzela zapovjedništvo u obalnom obrambenom području Zadar-Šibenik-Split. Dok se u desnom i središnjem divizijskom području, nakon preuzimanja zapovjedništva, ne primije uje nikakva važnija djelatnost bandi, odmah nakon završetka operacije «Delphin» od 114. lovačke divizije, u lijevom području, naime na obalnoj crti Marina-Trogir-Split, oživljavaju prepađi i izazivaju osjetne vlastite gubitke. Odmah potom poduzete manje akcije išenja ni u kojem slučaju nisu dovele do željenih rezultata, jer neprijatelj nigdje nije stupio u borbu, već se svugdje blagovremeno povukao. Mora se računati s diverzijama na ovom području i u području Gizdovac-Mu -Brštanovo, radi ometanja opskrbe za Split. Provođenjem operacije «Ziethen» od 114. lovačke divizije, otkriva se rasterećenje grada Sinja na istočnoj obali Cetine, kojom trenutno prijete opasnost od jače koncentracije bandi. Akcija «Heifisch» namjena za 4.12. mora se pomjeriti, jer je neprijateljskim zračnim napadom 2.12. uništen dio brodskog potencijala, stavljenog na raspolaganje od strane mornarice. Zaposjedanje otoka Šolte, nakon iste akcije, ne može se moći izvesti zbog nedostataka snaga. Zahtijeva se zaposjedanje pomoću snaga upućenih s druge strane.»¹⁶

Izvešće obavještajnog odjela (Ic) zapovjedništva V SS brdskog armijskog korpusa (Generalkommando V SS-Gebirgskorps) od 11. prosinca 1943. o situaciji na srednjo-dalmatinskim otocima: «Nakon kapitulacije Italije komunistima je pošlo za rukom da, uz minimalne snage, zagospodare cijelim srednje-dalmatinskim otocima. Otoki srednje Dalmacije za Tita nisu od značaja samo kao bogat izvor za dalju mobilizaciju, već prije svega izvrstan most za transport municije, opreme i životnih namirnica, koji, od strane saveznika, pristižu iz Barija (Italija). Pored toga, srednjo-dalmatinski otoci predstavljaju i najbolju

odskočnicu za eventualno savezničko iskrcavanje na kopno. Stanovništvo otoka, krajnje neprijateljski raspoloženo prema Talijanima, dočekalo je komuniste kao osloboditelje od talijanskog jarma; jer su brojno jake talijanske posade, koje su skoro isključivo živjele od poljoprivrednih proizvoda, predstavljale ogromno opterećenje za otocima stanovništvo, koje je živjelo u krajnjoj oskudici. Vlastitom operacijom «Landsturm» uspjelo je da se o istu obalnu zonu, za koje vrijeme se glavnina komunističkih bandi prebacila na otoke. Pored 26. divizije koja se tretira kao prava otoka divizija, a koja se sastoji od XI, XII. i XIII. brigade, na otocima se nalazi i I. dalmatinska udarna brigada, iz sastava 9. dalmatinske divizije - glavnina u Tomislavgradu - a vjerojatno i I. južnodalmatinska brigada, koja se također smatra podređenom 26. diviziji. Kao posljedica operacije «Landsturm I», od dalmatinskih teritorijalnih bojnih otocima se nalaze još odredi «Omiš», «Makarska» i «Orjen». Osim naprijed navedenih djelatnih postrojbi, na otocima se još nalaze i tamo ustrojene bojne: dopunska bojna «Mljet», «Sjevernodalmatinska bojna» i «Lastovo». Na osnovi izvješća a primljenog iz pouzdanog izvora, od iseljenika, a koji su se u SAD i Kanadi dobrovoljno prijavili za borbeno angažiranje u vlastitoj zemlji, ustrojene su u Bariju dvije «prekomorske brigade», čiji se dijelovi vjerojatno već sada nalaze u području srednjo-dalmatinskih otoka. Prema Titovoj naredbi, trebalo bi da se 26. divizija 19.12.1943. prebaci na kopno, preko luke Rogoznice, zapadno od Splita. Da li će ova naredba ipak biti izvršena ili će možda u međuvremenu biti nekih izmjena u naredbi, to se ne može predvidjeti. Po naredbi Tita, 26. divizija, kao i I. dalmatinska udarna brigada, vrše pripreme za prebacivanje na kopno. Ove mjere mogle bi se obrazložiti na sljedeći način:

Situacija, kakva se otkriva u toku zime na kopnu, primorava Tita da sve snage angažira na obranu područja srednje Bosne - Jajce - Bugojno;

Tito smatra da komunističke snage na otocima nisu dovoljno jake da bi mogle ustrojiti trajniju obranu;

U Bariju - a možda već i na otocima nalazi se (oznake kao I. i II. «prekomorska brigada») dovoljno snaga koje bi smijenile 26. diviziju;

U Italiji se pripremaju ostale snage za angažiranje u otočnom području

Saveznici, koji osvajaju našu okupaciju otoka, vrše stalan pritisak napadima na putove opskrbe naših postrojbi.

Pretpostavlja se da će komunisti, prilikom naših napada, neprekidno pružati otpor, kako bi dobili u vremenu za prebacivanje glavnih snaga. Zbog stalne i jake dezerterske propagande, kao i zbog egzaktnog ponašanja vlastitih postrojbi, treba očekivati znatan broj prebjeglih.^{1^}

Procjena Zapovjednika jugoistoka Generalfeldmarschalla Maximilliana von Weichsa od 1. studenog 1943. o vojnoj situaciji na području Jugoistoka krajem 1943. godine: «...Situacija na dalmatinskoj obali, u neposrednoj vezi sa zamišljenim, odnosno stvarnim tijekom događaja na području Sredozemnog mora, znatno se zaoštrila. U otkrivanju da će kombinirani vojno-politički udar od 8.9.1943. dovesti do brzog sloma njemačkog južnog i jugoistočnog bojišta, ustanički pokret prerastao je u aktivna borbena djelovanja. Djelomično su vršene pripreme da bi se pružila ruka anglo-američkom iskrcavanju. Borbene akcije, koje su se tada razvile, izgubile su karakter gerilskog rata. U stvarnosti, u borbama s posadnim postrojbama na odlučujućim mjestima pojavljuju se brojno jake, planski vođene i bar za partizansko ratovanje dobro naoružane i opskrbljene postrojbe. U suradnji s anglo-američkim zrakoplovstvom, koje ponovno napada željeznički korijeni i s neprijateljskim lakim pomorskim snagama koje nastoje da paraliziraju pomorski promet na Jadranu, one otežavaju opskrbu u zabrinjavajućim razmjerima. Prema tome, nepravilno bi bilo da se i dalje govori o «gerilstvu» ili da se suzbijanje bandi smatra kao policijska stvar. Radi se o tome da se shvati da je neprijatelj stao nogom na Balkan i da ga treba uništiti prije nego što će i dio postrojbi biti prisiljen da krene u obranu obale. Njemačke trupe nalaze se u otpornim tokama duž morske obale i najvažnijih putova i željeznice. Njihove bojeve i pozadinske veze stalno su ugrožavane. Sva kretanja postrojbi su pod kontrolom i registriraju se. Nezavisno od daljnjih odluka Vrhovnog zapovjedništva Wehrmacht, Zapovjedništvo Jugoistoka ima namjeru oistiti otoke koji se nalaze ispred dalmatinske obale. To je već izvršeno zapadno od Šibenika (Lupac, Prvi, Tijat, Logorun, Zlarin, Zmajan, Kaprije, Žirje). Borbe na Pelješcu još su u tijeku i, gone neprijatelja koji je u povlačenju,

dovest će do ispuštanja Korčule. Daljnje mjere zavisit će od smjene 114. lovačke divizije 264. pješake divizijom. Tek kada se na taj način oslobode dovoljne snage i kada stigne 2. i 3. satnija obalske lovačke bojne «Brandenburg», može se provesti ispuštanje ostalih otoka. Trajno zaposjedanje svih navedenih otoka, koje je inače nužno, nije moguće. Većina ovih može se povremeno nadzirati samo brzim odjelima...»^{1@}

3. Njemačke ocjene 8. korpusa u 1944. godini

Izvod iz izvješća stožera 264. pješake divizije od 4. siječnja 1944. zapovjedništvo XV brdskog armijskog korpusa o vojnoj situaciji u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji: «...Zaposjedanjem obalnog sektora Primošten-Rogoznica jako su smanjeni pokreti bandi na području sjeverno od Sinja. U posljednje vrijeme se iz područja Primošten-Rogoznica ponovno javljaju jake neprijateljske snage. Vjerojatno su ove u vezi s namjeranim neprijateljskim iskrcavanjima. Nakon njihovih mudrih akcija od 27.12. do 31.12.1943. u pravcu Vrlike, jedinice 20. divizije vratile su se u svoje ranije područje, sjeverno i sjeverozapadno od Sinja. Prema izvješću ima doušnika, u ovom području se i dalje vrši novo ustrojavanje bandi od ostataka podinjenih postrojbi. Naoružanost bandi je znatno poboljšana engleskom opskrbom. Borbeni moral je oslabio, promidžbom mnogih prinudno unovačenih i dezertera. Živa zrakoplovna aktivnost iznad Splita i Šibenika. Napadi su prije svega usmjereni na zaljev Solin (sjeverno od Splita). Veliki otoci južno od Splita još uvijek su zaposjednuti od strane snaga 26. divizije. Na Hvaru je navodno stacionirano 6 engleskih torpednih brzih brodova. Izmeću otoka živ brodski promet. U području s obje strane ceste Drniš-Knin nema bandi.»^{1^}

Zbornik dokumenata Narodnooslobodilačke borbe u Dalmaciji 1941-1945 nav. Dj. Str. 851.

Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkoj ratu naroda Jugoslavije, tom XII, knjiga 3, Dokumenti njemačkog Reicha 1943., izdanje VII, Beograd, 1978., str. 619.

“Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkoj borbi u Dalmaciji, knjiga 10 (siječanj-ožujak 1944.), izdanje IHRPD, Split, 1986., str. 1241-1246

Izvješće stožera 264. pješake divizije od 7. veljače 1944. zapovjedništvu XV brdskog armijskog korpusa o vojnoj situaciji u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji: «...Korištenje novog puta za opskrbu u sjevernoj Dalmaciji dovelo je do kritične situacije u području oko Zadra, a to je uvjetovalo povlačenje s otoka Ugljana. Ugroženost naših obalnih uporišta u ovom području protivnik je iskoristio tako da, štiteći se napadima kod Tisnog (južno od Pirovca) i Pakoštanje-Vrana (istočno od Biograda), iskrcava bande i materijal i evakuira ranjene. Pošto je krajem siječnja završeno naoružanje i opremanje bandi (većinom engleskog porijekla), izgleda da je za protivnika došao trenutak da stupi u jedan koncentričan napad na obrambenu oblast Zadar. Ova namjera ometana je akcijom 92. (mot.) grenadirske pukovnije i akcijom na otoke smještene ispred Zadra. Protivnik se povukao u planinu Velebit i ograničio se na prepade na slabe snage i konvoj. Nakon žestokih borbi pošlo mu je za rukom da s glavninom prodre k sjeveroistoku. Time je izgleda nastupilo privremeno zatišje u sektoru zapadno od Krke. Ali, već od prije dva dana neprijateljski pokreti u rajonu oko Obrovca upućuju na to da protivnik teži da ponovno zaposjedne svoje stare punktove za opskrbu, jer se on, prema izvješću, ima doušnika, s manjim bandama (120 do 150) ljudi već utvrdio u području sjeverozapadno od Zadra. Istočno od Krke protivnik pokušava da drži slobodnom svoj stari put za opskrbu, preko područja Grebaštica-Rogoznica-Levećica u planinu Dinaru. Zaposjedanje Rogoznice, Primoštena i zaljeva Grebaštica, kao i akcija I. bojne 99. brdske lovačke pukovnije, doveli su i ovdje do privremenog zatišja. U tijeku je okupljanje većih neprijateljskih snaga u planini Dinari, oko Bos. Grahova. Prisutnost I. brdske divizije u području Gračac-Knin-Sinj dovelo je do izvjesnog poboljšanja situacije u vlastitoj divizijskoj oblasti. Odlaskom I. brdske divizije (264. pješadijskoj) diviziji su opet pali u dio veliki zadaci osiguranja u pozadini, pri čemu se treba računati s ponovnim jakim pritiskom neprijatelja na naše ceste za opskrbu i na središta za opskrbu.»²⁰

Izvješće stožera 1. brdske divizije (1. Gebirgsdivision) od 10. veljače 1944. zapovjedništvu XV brdskog armijskog korpusa o borbama protiv 19. NOU divizije na području Obrovac-Gračac-Knin u prvom dijelu veljače 1944. godine: «...Do 31.1. situacija kod neprijatelja u području zapadno od Knina prikazivala se, prema podacima 264. pješake

divizije, izjavama etnika angažiranih u cilju izvištanja i rezultatima izvištanja vlastitih postrojbi, tako da se crvena 19. divizija (VI. i V. XIII. brigada) nalazila s težištem u području Bijeljine (12 km sjeverozapadno od Kistanja) - Kolašac (6 km sjeverozapadno od Kistanja) - Ervenik - Bogatnik, dok su se slabije neprijateljske snage nepoznate jačine nalazile u planini Velebit zapadno od puta Zrmanja Vrelo, Sućevci. Budući da je neprijatelj, koji se tamo nalazio do 26.1., razbijen prodorom 92. (mot.) grenadirske pukovnije preko Ervenika prema Kistanju, odnosno od Knina prema Kistanju, i pokretom III. bojne 98. brdske lovačke pukovnije od Knina preko Ervenika, Bogatnika, Obrovca (27-29.1.) odbijen neprijatelj prema jugu i sjeverozapadu, bande su se mogle opet koncentrirati u naznačenom području i izvištale su prema Kistanju i Erveniku uz maskiranje južnog krila. Dijelovi crvene 19. divizije povukli su se iz područja Gračac-Sućevci (VII. brigada) prema sjeveru. Poslije zaposjedanja ovog područja od strane II. bojne 98. brdske lovačke pukovnije, izgleda da je neprijatelj odustao od namjere da sa snagama 19. divizije, koje se nalaze u južnom području, drži ili da traži vezu. Pothvat izvištanja koji je počeo sjeverno od puta Sućevci - Gračac, u području Glogova (8 km istočno sjeveroistočno od Gračaca) ostala je bez bitnog uspjeha. I. brdska divizija je shvatila da su snage crvene 19. divizije bile jedini stvarni borbeni neprijatelj na širem području divizije. Pothvate, koje je u obalskom području počinjala 264. pješaka divizija, nailazila je svuda samo na mali neprijateljski otpor. Na osnovi ove procjene situacije, divizija je odlučila da napadne spomenutog neprijatelja i da ga uništi. Jak neprijatelj napao je 2.2. prije podne jedan konvoj 98. brdske lovačke pukovnije na putu Gračac-Obrovac. Neprijatelj zaprjeđava put koji vodi kroz tjesnac i koji vezuje oba mjesta. Dijelovi II. bojne 98. brdske lovačke pukovnije iz pravca Gračaca i III. bojne 98. brdske lovačke pukovnije na putu za Gračac - Obrovac. Neprijatelj zaprjeđava put koji vodi kroz tjesnac i koji vezuje oba mjesta. Dijelovi II. bojne 98. brdske lovačke pukovnije iz pravca Gračaca i III. bojne 98. brdske lovačke pukovnije iz pravca Obrovca, odmah napadaju neprijatelja svaki sa svoje strane i dovede eri put je opet otvoren. Pritom neprijatelj trpi velike krvave gubitke. Kod

²⁰ Zbornik dokumenata Narodnooslobodilačke borbe u Dalmaciji, nauč. str. 1338-1341.

ovih snaga se bez sumnje radi o dijelovima crvene 19. divizije koji su pokušavali da se povuku prema sjeverozapadu. U tijeku dana stje se utisak da kod neprijatelja postoje namjere za napad na Kistanje. Odstupni pokret 1. brdske divizije pod danim okolnostima nije ni u kom slučaju moguć, pošto joj postoje im borbenim dodirima s neprijateljem na pojedinim mjestima ne može otrpiti za rukom da se otrgne od njega. I pored jakog napora vlastitih snaga i junačke borbe, a naročito 54. brdskog protuoklopnog odjela, nije se više moglo spriječiti prodor jakih dijelova neprijatelja prema sjeveru. Sa osvrtnom unazad, divizija dolazi do mišljenja da su se ja i dijelovi crvene 19. divizije povukli prema sjeverozapadu preko puta Gračac - Obrovac. O uhuvaenom radiogramu neprijatelja od 31. 1., u kome se 19. diviziji naređuje povlačenje u planinu Velebit u cilju izbjegavanja opkoljavanja, divizija je saznala tek 5.2. rano izjutra. Do ovog vremena 1. brdska divizija je morala misliti da glavninu crvene 19. divizije treba tražiti u području Bijeljine (13 km sjeverozap. od Kistanja). Da se ranije saznao sadržaj spomenutog radiograma, prestao bi obuhvat izdaleka s juga. Bilo bi moguće da se, uz uštedu snaga na južnom krilu, pojača sjeverni front obrambeno još jedinom bojom. Na osnovi konstatiranih, a povrh toga procijenjenih, odnosno izjavama zarobljenih potvrdjenih, gubitaka neprijatelja, može se opet i uspjeh sagledati kao dobar. Može se pretpostaviti da su oko dvije brigade 19. divizije uništene i da su ostali dijelovi jako razbijeni.»²¹

Izveštje o stožera 1. brdske divizije od sredine veljače 1944. zapovjedništvu XV brdskog armijskog korpusa o situaciji u sjevernoj Dalmaciji i o poteškoćama u borbi protiv postrojbi NOVH; «...Dolaskom divizije u dalmatinski prostor jake neprijateljske snage (9. i 20. divizija) potisnute su iz prostora Livno-Sinj u pravcu Bos.Grahovo-Dinarske planine i oslobođen put za Knin. Otvaranje puta Gračac-Obrovac omogućilo je okruživanje glavnine 19. divizije koja je bila prikupljena u prostoru zapadno od Knina sa V. VI. i s otoka Visa dovedenom XIII. brigadom, kao i Sjeverno-dalmatinskim, Kninskim, Zadarskim odredom i dijelovima odreda «Plavi Jadran». Dijelovima ovih postrojbi pošlo je za rukom da se prebacivanjem u sjeverozapadni dio Velebita blagovremeno uklone udaru. Poduhvatom «Emil» uspješno je da se VI. i XIII. brigada uglavnom razbije u prostoru zapadno od prevoja Suševci. Izgleda da je V dalmatinskoj briga-

di pošlo za rukom da se prebaci preko ceste Suševci - Gračac, dok su vjerojatno lokalne postrojbe privremenim rasformiranjem izbjegle uništenje. Sada je stanje kod neprijatelja sljedeće:

Prostor Sinj - Drniš - Kistanje - Obrovac - Gračac - prevoj Suševci - Knin - Vrlika je slobodan od neprijatelja - ne uzimajući u obzir pojedine slabije neprijateljske grupe.

Istom od puta Sinj-Knin-Lapac prikupljene jake neprijateljske snage. Formacija VIII. korpusa (Štab u Grkovicama):

20. divizija: U dinarskim planinama IX. i X. dalmatinska brigada kao i Dinarski i Livanjski odred. Dijelovi IX. brigade prikupljeni kod Strmice.

9. divizija: Stožer navodno u Tiševu (11 km sjeverno-istočno od Bosanskog Grahova) sa II. i IV. dalmatinskom brigadom (prostor Grkovi-Bosansko Grahovo) kao i Glamoški, Grahovski i Peuljski odred. Izvijesteno da se u posljednje vrijeme u prostoru Plavno-Strmica nalaze dijelovi III. brigade.

19. divizija: Sa V brigadom u prostoru Tiškovac. Našom akcijom u brdovitom zemljištu sj-istočno od Gračaca, VII. brig. potisnuta ka sjeveru. U istom prostoru su ostaci 6. i 8. brig. Dijelovi I. i V. korpusa u prostoru Drvar-Bosanski Petrovac, a potvrđeno je da se tamo nalazi i 6. divizija.

Napad ovih snaga na Knin koji je bio predviđen za 3. i 4.2. odložen za kasnije. Neprijatelj je u stavu otkivanja i vjerojatno namjerava prvo izvršiti napade za uznemiravanje na put za opskrbu Knin - Bihać.

Prostor Obrovac - Karin - Kistanje - Drniš - Sinj - Knin uglavnom slobodni od neprijatelja.

Divizija ima namjeru da ostaju i u smještajnom prostoru Gračac-Kistanje-Drniš-Sinj-Knin u više pojedinačnih poduhvata razbije neprijateljske skupine istočno od ceste Sinj-Knin-Suševci. Poduhvat «Emil» je sada ponovno potvrdio iskustva koja su prikupljena u skoro jednogodišnjim borbama na Jugoistoku, da je obrazovanje obrambeno najbolje sredstvo za uništenje jakih neprijateljskih snaga. Ovaj naivno enja borbe pretpostavlja odgovarajuće snage i držanje u

²¹ Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XII, knjiga 4• Dokumenti njemačkog Reicha 1944-1945., izdanje VII, Beograd, 1979, str. 121-128; pogledati i u Lanz, Hubert, Die I. Gebirgsdivision 1935-1945., Bad Nauheim, 1954., str. 311

pripravnosti pokretnih prijava koje diviziji iz razloga o kojima je više puta izviješteno nisu stajale na raspolaganju. Obrazovanje oslonih točaka u vidu «ježa» smatra se kao u osnovi pogrešno, jer se ovim prepušta inicijativa neprijatelju. Kad nam na raspolaganju stoje slabe snage, potjerna odjeljenja u kojima jedne satnije moraju poduzimati akcije neumornim izvištanjem protiv ustanovljenih neprijateljskih središta. Obrazovanje posebnih postrojbi u engleskim, talijanskim odorama, kao i u građanskom odijelu (slično kao kod pukovnije «Brandenburg»), sigurno donosi uspjeh i nemir u redove bandi. Jake neprijateljske snage koje se nalaze u prostoru Bosansko Grahovo-Drvar-Petrovac predstavljaju stalnu opasnost za život, promet i opskrbu postrojbi koje su angažirane u prostom blizu obale. Vodstvo, aktivnosti i vrstina neprijatelja, osposobljavaju ga da u slučaju akcije angloameričkih snaga u obalnom području napadnu naše postrojbe s laka, odnosno da im spriječe pokret k položajima u zalje u.»²²

Naredba²³, Zapovjedništva 2. oklopne armije (Panzer-Armeeoberkommando 2 - PzAoK2) od 27. veljače 1944. pod inženjerskim postrojbama o osnovnim zadacima na utvrđivanju obale i o borbi protiv pripadnika NOVH; «Osnovni zadatak korpusa 2. oklopne armije ostaje da obrambenu snagu obalskog fronta, daljnjim produženjem radova na utvrđivanju obale i pripremama zapreživanja, sa svim naporima stalno jačaju i da dalje organiziraju obrambene mjere. Pri tome moraju držati slobodne neophodne željeznice za opskrbu i putove opskrbe koji su neophodni za obalsku obranu, s obzirom na rastu u napetost pomorsko-prometne situacije. Pored toga, mora se zahtijevati neprestano angažiranje svih raspoloživih snaga i sredstava da bi se neposredno napadale bande, koje su posljednjih mjeseci, u velikim pothvatima u prostranim oblastima armijskog područja, tužene i koja je borbena vrijednost znatno oslabljena, kao i da im se ne dozvoli da dođu do predaha. Radi uspješnog savladavanja bandi, mora se potpuno iskoristiti vrijeme prije početka proljetne, koje uvjetuje manju pokretljivost bandi, otežanu prolaznost planinskog terena i povećane teškoće u opskrbi bandi. Pošto, za sada, za velike pothvate ne stoje na raspolaganju vlastite snage u dovoljnom broju, moraju se male operacije sprovesti kod svih divizija, jačine najmanje do jedne ojačane bojne, a kod korpusa jačine najmanje do jedne ojačane pukovnije, tako

da u divizijskom (korpusnom) području stalno bude jedna od ovih operacija. Cilj operacije je što je moguće veće slabljenje bandi. Postizanje ovog cilja podržava se cjelishodnim razbijanjem crvene organizacije opskrbe.

I dalje treba težiti zahvatu banditskih stožera, inozemnih stožera za vezu, putem angažiranja snaga za specijalnu upotrebu. Detaljno prethodno obavještanje sa svim raspoloživim izvištanim sredstvima (također zajedno s kontraobavještajnim odjeljenjem), to ne pripreme, najstrože održavanje tajnosti i iznenadno stupanje u borbu s najširim iskorištavanjem motoriziranog transporta pretpostavke su za uspjeh. Za sada postoje i skrovišta jasno uočljivim stazama. Upravo sadašnje vrijeme je naročito pogodno za savladavanje bandi. Teškoće vlastitih postrojbi u vođenju borbe treba solidno otklanjati odgovarajućim zapovjednim i organizacijskim mjerama kako bi se mogao postići cilj borbe.»²³

Izvešće Zapovjednika Jugoistoka (Oberbefehlshaber Südost) od 21. kolovoza 1944. Vrhovnom zapovjedništvu kopnene vojske (Oberkommando der Heer) o iskustvima stečnim u borbama na dalmatinskim otocima Braču, Hvaru, Korčuli, Mljetu i Šolti: «...Iskrčavanja su najčešće uslijedila, zbog slabe obrane otoka, neprimjetno u mraku ili zamućenju, uz pomoć jedrilica i drugih barki upotrebljivanih za desant. U pojedinim slučajevima primijećeno je učešće desantnih amaca. Iskrčane bande esto su stajale pod engleskim zapovjedništvom. Povremeno su primijećene odvojene, manje grupe engleskih i američkih vojnika. Općenito, iskrčane neprijateljske snage raspolažu u većoj mjeri s teškim pješadijskim oružjem.»²⁴

Izvešće poručnika Boekenkroegera (1. bitnica/I sklop 369. topnička pukovnija / 369. pješaka divizija - 369. (kroatische Infanteriedivision) o borbama u okolici Dubrovnika u listopadu 1944; «Dana 18. listopada sve službe u Dubrovniku pakiraju svoje stvari. U samom gradu, kažu, sve se pobunilo. Pred nama velika cestovna petlja dubrovačkog zatona. Bande su zaposjele visove i tuku po cesti. Protuzrakoplovno topništvo sprijeđa, brdski topovi i

²² Zbornik dokumenata Narodnooslobodilačke borbe u Dalmaciji, nau.dj., str. 1358-1361

Zbornik dokumenata Narodnooslobodilačke borbe u Dalmaciji, nau.dj.str. 1375-1377-

²⁴ Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, nav.dj., str. 520.

protuzra na brodska obrana ratne mornarice s mora otvaraju vatru na visove. Pod zaštitom tog vatrenog kišobrana kolona u bjesomu nom tempu juri cestom po rubu zatona. Ranjenici u sanitetskim vozilima urlaju od boli, izazvanih trešnjom vozila zbog brze vožnje. 19. listopada Dubrovnik je izgubljen. Svi brodovi isplovili su, kako bi morem stigli do Pule ili Venecije. Mornari u zatonu Slanoga potopili su brod za brodom, sva obalna plovila. Vojnici mornari olakšali su svoju prtljagu i pobacali u jarak kraj ceste ili u more sve suvišne stvari. Natporu nik Rademacher, zapovjednik treće bitnice, stigao je u Slano ranjen. Sve svoje topove morao je dati u zrak. Po cijeloj su se cesti vidjeli tragovi mina. Smrt je vrebala na svakom zavoju, iza svakog kamena. Dana 20.10. posjetio me satnik Schlueter, zapovjednik druge bitnice, nešto povjerljivo priopio o situaciji i priopio o doživljajima posljednjih dana u Trebinju: borbama protiv četnika i snjima, izdaji i prevari, probouju iz grada, o iznenadnom napadu kod Ivanjice, gdje je zbog lošeg vodstva skoro bilo žrtvovano jedno cijelo odjeljenje. Schlueter ima još dva topa. Danas treba izvesti napad na Neum-Metković. Ranjenih je bilo sve više. Napadilo ih zrakoplova. Naša protuzra na obrana je jaka. Iz mnoštva cijevi parali su pucnji nebom. Dva zrakoplova srušila su se u plamenu. Polako smo, na mahove, išli na sjever. S obje strane motorizirane kolone umorno su se, većinom u skupinama, vukli grenadiri, mornari, topnici 21.10. bojnik Becker²⁵ stigao je s grenadirima u Duži. U jednom hipu, najbržim tempom, ušla je zatim bučica i cijela moja kolona, stotine vozila, u mjesto. Duži je nalik nekoj utvrdi od vozila, u kojoj se nalaze tisuće vojnika svih rodova. Vojnici jurišaju na podrum vinogradara da utaže žetvu. Liječnici upozoravaju na oprez od trovanja. Časnici upozoravaju: samo bez opijanja. Jedan odjel ustaša, muškaraca i djevojačka, jurnuo je za tiličima u Neum i pobio u mjestu sve što je crveno, oslobodio nekoliko njemačkih vojnika koje su partizani bili zarobili i zapalili mjesto. Zbog toga su i ostali njemački vojnici mogli izaći iz svojih skrovišta u kojima su se danima skrivali. Bombarderi - stalne zračne uzbune. Samo što je pao mrak krenuli smo dalje. U Mislini smo našli stožer satnika Heilmanna, zapovjednika I. sklopa 369. topničke pukovnije. Neprijatelj je iznenadno napredovao i došao gotovo do Metkovića. Četrta bitnica bila je spašena uzmakom u Celjevo. Potpukovnik Kaehne²⁶ krenuo je u

protunapad s ostacima III. bojne 370. pješake pukovnije uz podršku oklopnih vozila, pri tome je me utim bio gotovo uništen prije negoli je stigao do prijeloma na Neumu...»²⁷

Izveštaje zapovjednika XV. brdskog armijskog korpusa (general oklopnih postrojbi Gustav Fehn)²⁸ od 3. prosinca 1944. zapovjedništvu vojne skupine «E» (Oberkommando der Heeresgruppe E) o situaciji u Kninu, opkoljenom od jedinica 8. korpusa NOVH: Knin od 29.11. ponovno opkoljen. Armija²⁹ je 1. 12. dala odobrenje da se glavna borbeno-crta Knin premjesti iza Krke i Butušnice, ukoliko bi prilikom probouja došlo do gubitka ili razbijanja većih združenih postrojbi. Do toga je, prema mišljenju korpusa i izvješća u Kninu³⁰ 373. hrvatske pješake divizije (opkoljene u Kninu), 2.12. i došlo. Zato je premještanje glavne borbene crte naredeno 1.12. u 19,00 sati. Korpus je još tada držao otvor sa sjevera i sjeverozapadni dio Knina s posljednjim raspoloživim snagama. U međuvremenu, skupina Palanke (oko dvije dopunske bojne), koja je danima bila opkoljena, tek oko 3.12. u 12,00 sati, uslijed utroška streljiva, mogla je da bude savladana, pri tome veza s područjem koji je držala sjeverna skupina, tik do južno od Palanke, bila je rascjepkana, pa je zato, prema posljednjim izvješćima zapovjednika divizije, došao zadnji moment da se izvrši proboujanje borbom na sjever, te je ovo, da bi se izbjegao jedan potpuni poraz, naredeno u 14,00 sati. Razlog za osuđenju deblokadu, pored neprekidnog iscrpljivanja, je prije svega pad borbene moći i borbenog morala hrvatskih legionarskih postrojbi, koje su pokazale da nisu više u ovom obliku dorasle za sudar snaga velikih razmjera. Držanje u Kninu, sličeći utvrđenim punktovima, nije moglo uslijediti nedostatka rezervi, u prvom redu pješake kog streljiva

Zapovjednik I. bojne 370. grenadirske pukovnije 369. pješake divizije
26 *Zapovjednik 370. grenadirske pukovnije 369. pješake divizije*

²⁷ Schraml, Franz, *Hrvatsko ratište, Zapešići, 1992.*, str. 95-96.

²⁸ Gustav Fehn, 21.12.1892. - 5.6.1945., generalbojnik 1.8.1940., zapovjednik 5. oklopne divizije (25.11.1940. - 1.10.1942.), generalporučnik 1.8.1942., zapovjednik XXXX oklopnog armijskog korpusa (1.10.1942. - 13.11.1942.), general oklopnih postrojbi 1.11.1942., zapovjednik Deutsche Afrikakorps (13.11.1942. - 15.1.1943.), zapovjednik XXIV oklopnog armijskog korpusa (1.7. - 19.8.1943.), zapovjednik XXI brdskog armijskog korpusa (10.10.1943. - 1.8.1944.), zapovjednik XV brdskog armijskog korpusa (1.8.1944. - 8.5.1945.).

²⁹ 2. oklopna armija.

ukljuju uju i teško naoružanje i hranu, kao i stanje osiguranja u Kninu. Uslijed najteže situacije u pogledu opskrbe, nije se u zadnje vrijeme mogla osigurati čak ni tekuća opskrba. Predviđena opskrba iz zraka nije bila moguća uslijed vremenskih prilika.»³¹

Izveštje satnika *Rettich*³² o borbama za Knin u prosincu 1944.: «No je protekla mirno. Ni dan, koji se svanuo, nije navješćivao ništa od predstojećih događaja. No iznenada sve počinilo se da smo u paklu što je nastao s gruvanjem, pucanjem i tutnjavom. Paljba iz svih oružja bila je priprema za juriš partizana. Naši pješaci položaji bili su zastrti dimom od rasprskavanja zemlje i barutnog izgaranja. Sve telefonsko-telegrafске postrojbe u trenu su se srušile u Knin. Samo su radisti još održavali veze. Uvijek su to ista strašljiva pitanja, na koje su trebali odgovoriti: Napada li neprijatelj? Ne! Neprijatelj još ne napada! U podne, činilo se da se paljba na položaje još pojačava. Veza između pojedinih satnika već dugo više nema. Tutnjava ne popušta ni u popodnevnim satima. Već se gotovo smirilo. Od Knina ovdje vidi se plameni oganj. Vatre plamte između kuća. Još jednom se pojačava topnička paljba. Ona u mraku djeluje dvostruko na napete živce. A onda uslijedi juriš crvenog pješništva, koje stiže u valovima, uz oklopna vozila, dok se obustavljena paljba premješta na položaje Pačena. Potresno, do kosti, prodire otegnuti «Naprijed, uraaa, uraaa!» napadača u naše uši. Gusjenice oklopnih vozila štropo u krozno. Gdje su se gnijezda otpora suprotstavila, bila su pregažena. Vrlo slaba njemačka topnička paljba ne može zadržati neprijatelja. To je odluka. Zapadni dio obrane fronte probijen je i zaposjednut. Knin pada. U osvit donosi do nas zbor crkvenih zvona Knina tužbalicu za mnogim poginulima, mnogima drugovima i za gorkim krajem III. bojne/383 grenadirske pukovnije³³ j 264. pješake divizije. Svi ranjeni pali su partizanima u ruke, njih oko šest stotina. Jedan dio ostao je pri probuju opsade iz Knina u sanitetskim vozilima i bio prilikom povlačenja kao i sva vozila uništen, drugi dio na trupnim ranaricima predao je bojni liječnik, po krivim naredbama Ženevske konvencije, neprijatelju. Potom se pojavio jedan komesar; tko se god o ranjenih još mogao kretati, morao je van i bio vani, a ostatak u zgradi likvidiran. Jedan jedini preživjeli, koji se bacio u gomilu mrtvih, a kasnije se uspio probiti, izvijestio je o tome našeg

stožernog liječnika. Satnik Saeuberlich, zapovjednik II bojne/383, grenadirske pukovnije, koji je u Kninu poginuo u zdjelicu i bio teško ranjen, ustrijelio se...»³⁴

4. Opis stanja u 1945. godini

Situaciju početkom siječnja 1945. godine, najbolje oslikava citat iz knjige generalporučnika Waltera Schmidta-Richberga³⁵: «...Situacija na širokom području XV. brdskog armijskog korpusa u Lici, bila je krajnje kaotična... Početkom siječnja situacija u zoni južno od Mostara bila je vrlo mirna. Hrvati su iz vojnih i političkih razloga tražili da se zaposjedne Ljubuški. Vojna skupina E ukazivala je na to da se crtu Široki Brijeg - Nevesinje bezuvjetno mora držati, no nikakve joj druge postrojbe nisu stajale na raspolaganju osim onih koje su tamo raspoređene. Konačno su se složili da Hrvati sami izvedu taj pothvat, uz pratnju i pomoć jedne njemačke pukovnijske borbene skupine, koja se po završetku pothvata trebala povući na svoj prijašnji položaj. Dana 15. siječnja izvršen napad na neprijatelja nije naišao ni na kakav otpor i napredovao je do Metkovića. Vrlo brzi protunapad partizana zatekao je tu nediscipliniranu hrvatsku postrojbu nespremnu za obranu i odbacio je na početku»³⁶

Izveštje natporučnika *Beck-Woerne*³⁷ o borbama za položaj Mostara: «Još u noć i pukovnija je otpremljena natrag u Mostar. Pukovnijski stožer u velikoj je žurbi stigao u

³¹ *Ia - prvi asnik u stožeru, zadužen za vođenje operacija, u divizijama istovremeno i na elnik stožera divizije.*

³² *Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u naroda Jugoslavije, nav.dj., str. 725-727*

³³ *Zapovjednik I bojne 383, grenadirske pukovnije/373, pješaka divizija.*

³⁴ *pješaka divizija*

³⁵ *Schraml, Franz, nav. Dj, str, 184.*

³⁶ *Schmidt-Richberg, Walter, Das Ende auf Balkan, Bad Nauheim, 1971., Str. 196.*

³⁷ *Zapovjednik satnije II bojne 370. grenadirske pukovnije/369, pješaka divizija.*

³⁸ *Zapovjednik II bojne 370. grenadirske pukovnije.*

Lisu, II. bojna/370, grenadirske pukovnije zaposjela je crtu Mostar-Lisa, I. bojna/370, grenadirske pukovnije odmah je morala u akciju sjeverno od ceste kako bi zaustavila neprijateljski napad koji je bio usmjeren na Mostar. Dana 6.2. jedva da su minule posljednje sjene noći, kad po e pakleni koncert. Topni ki udari i udari iz baca a granata prekapali su tlo. S prvim zracima sunca pojavila su se ve ozloglašena etiri neprijateljska bombardera i nastavila svoj razorni posao od prethodnog dana. Naše topništvo pucalo je iz svih cijevi, premda je neprestano bilo na udaru lova kih bombardera, no sude i po salvama suprotne strane bilo je to vrlo, vrlo slabo. Oko deset sati prestala je elina tu a na pješake položaje, a na cestu iznenada su dobružala etiri oklopnjaka, ali su prije raskrižja skrenula prijeko u polje. Nadali su se da e time istjerati naše vojnike iz rovova. A tad je došao pravi trenutak za naše protuoklopne topove. U kratkim razmacima ispaljena su etiri hica i ve su dva oklopnjaka bila u plamenu, a druga dva potražila su spas u bijegu. Likovanje na našoj strani bilo je neopisivo. Potaknuti tim uspjehom, hrabri su branioi odoljeli etirim teškim pješakim napadima. im je pao mrak borba se polagano stišala. Neprijatelj je dovlao nove snage i streljivo. Samo na Lisu ispaljeno je tih dana 3000 topnih hitaca i hitaca iz baca a granata. Dana 7.2. u svitanje po elina je, još žeše negoli prethodnog dana, neprijateljska paljba. Neprijatelj je izvodio napad za napadom na naše linije, koje su se sve više prorjeivala. Domobranska bojna, koja je držala položaj na uporišnici mosta kod Knežpolja, s prvim ga je udarima granata napustila i umaknula natrag u Mostar. II. bojna/370 grenadirske pukovnije, koja je dotad štitila sjevernu liniju, morala je odmah u protunapad, no uspjela je ponovno zauzeti samo dio starog položaja. Neprijatelj je uz podršku oklopnih vozila i dalje nadirao s juga prema Širokom Brijegu. Polako su se, me utim, primjeivali naši gubici. Na lijevom krilu 9. satnije neprijatelj se probio! Jedva smo mogli povjerovati. Pojedinci su se vratili u Lisu tr e i, sedam ljudi kao ostatak jedne ponosne satnije! Posljednja pri uva 3. satnija/369, protuoklopnog odjela morala je odmah krenuti u protunapad, ali je ve pri prijelazu preko brisanog prostora k samostanu na brdu imala teške gubitke. Što je samostan ponovno zauzet, to treba zahvaliti najve em osobnom zalaganju pojedinih zapovjednika. U me uvremenu, satnik Bollmann s preostalim ljudima svoje hrabre posade

odupro se neprijateljskim oklopnim vozilima. Jedna od tih grdosija ostala je u plamenu, no druga je tu malu skupinu dohvatila s boka i potukla je. U tom protunapadu poginuo je satnik Bollmann. Fronta se polako komad po komad drobila i povla ila natrag do Tvornice duhana. Samostan u Širokom Brijegu pao je u 15,30 sati . Lisa se ne bi mogla dulje držati da nove snage izvana nisu odbacile neprijatelja u Knežpolje i ponovno zauzele Široki Brijeg. Ostaci posade, nakon što je opsadni položaj u dolini morao biti napušten, povukli su se u Tvornicu duhana, gdje se ve nalazio ostatak pukovnijskog stožera s nekolicinom onih koji su bili razbijeni i odvojeni od svojih postrojbi. 3. satnija branila je skupa s topnicima topni ki položaj u gornjem dijelu tabora. Nakon što je na redove napada a ispaljen posljednji hitac, morali su svi topovi biti dignuti u zrak. Zbijena na nekoliko etvornih metara branila je posada sad Tvornicu duhana u nadi da bi pomo još mogla sti i. Od oružja je, osim lakih strojnica, bilo još samo nekoliko protuoklopnih baca a granata i jedan protuoklopni top.

Dva neprijateljska tenka bila su ošteena baca em granata i vatrom iz pušaka, te bila prisiljena na uzmak. Oko sedamnaest sati borbena je skupina iz divizije dobila radijsku zapovijed da se probije u pravcu Mostara. Posljednje pješake streljivo prebena je u gornje katove Tvornice duhana kako bi se odatle neprijatelju dobro usmjerenom vatrom nanijeli što ve i gubici. S posljednjim baca em granata od 8. cm s još oko 300 granata otvorena je munjevita paljba na neprijateljske redove. Netom je pao mrak, krenula je pod zaštitom te kanonade glavna skupina pod vodstvom bojnika Beckera u proboj. Pregazila je rijeku Lisicu, spojila se s posadom na topni kom položaju i probijala prema Knežpolju. Poru nika Boeckela, teško ranjena, ponijela su dvojica ljudi na nekom krevetu i on je spašen. Nakon što je uništila cjelokupnu opremu, motorna vozila i teško oružje, pokušala je zaštitnica oko 21 i 30 sati istim putem sti i u Knežpolje. Bore i se protiv neprijatelja, koji je pružao jak otpor, stigla je posljednja skupina oko 23 i 45 sati u Knežpolje. Taj nas je put još jednom stajao gorkih žrtava. Pet asnika i ve i dio pukovnije ostao je u Lisi, a i kod topništva bilo je teško ranjenih. O težini te borbe svjedo ilo je sedam uništenih neprijateljskih oklopnjaka i bezbroj mrtvih na neprijateljskoj strani. Trud naših ljudi može ocijeniti samo onaj tko je tamo bio. Svi mi bili smo do kraja iscrpljeni

naporima što smo ih podnijeli posljednjih dana. Naš uzmak pratila je gotovo neprestance vatra iz strojica. Nerijetko se neprijatelj iznenada pojavljivao tako blizu da nas je mogao gaati ruhim granatama...»⁴⁰

Zapovjednik satnije u I bojni 370. grenadirske pukovnije/369, pješake divizije. *Schraml, Franz, nau. dj., str. 103-105.*

Prof. MIHOVIL VOJNOVI ,
viši kustos

TISAK U IZDANJU JEDINICA 8. KORPUSA NOVH¹

U ovom radu bit e rije i o tisku, kojeg su izdavale jedinice 8. korpusa, a primjerci kojih su sauvani i ranije su se nalazili u zbirci tiskane gra e Muzeja grada Splita, dakle samo o jednom dijelu svega onoga što su štampale jedinice 8. dalmatinskog korpusa od njegovog osnivanja pa do pobjedonosno okonanih završnih borbi sredinom svibnja 1945. godine. Izdava ka djelatnost jedinica 8. korpusa bila je plodna i obimna. Gotovo da nije bilo ni bataljuna ni ete koji nisu izdavali svoja glasila, a da se i ne govori o krupnijim vojnim jedinicama. Kako se približavao kraj rata, opseg tih djelatnosti bio je sve ve i, a kvalitet i po sadržaju i po tehni koj opremljenosti sve bolji. Naj eš i naslovi glasila bili su epne novine, etne novine, etni list i sli ni. Prema nepotpunim podacima, jedinice 8. korpusa izdale su u razdoblju od 1943. do 1945. godine 388 naslova listova, a izdava i su vodovi, ete, bataljuni, brigade, divizije i Korpus, kao i prištapske jedinice. Ta glasila umnožavana su naj eš e na ciklostilu, bilo je pisanih na pisa em stroju pa i u rukopisu, ali i na tiskarskom stroju. Svakako treba imati u vidu mnogobrojne teško e koje su neminovno pratile tiskanje ovih glasila, kao nedostatak papira, boje, esti pokreti jedinica, borbe s neprijateljem i dr. Zbog tih razloga glasila nisu redovito izlazila. U listu 4. armije «Za slobodu» u lanku «Kako smo štampali broj deset» govori se o teško ama koje su pratile izdava a dok je list izišao iz štampe. Tu

piše: "Pred nama je deseti broj našeg lista *Za slobodu*. Nešto je druk iji od dosadašnjih brojeva."

Naslov mu je u crvenoj boji, a ima i petokraku. Ipak, to nije sve što nam ini ovaj broj tako dragim. Ima tu još nešto. Naime, list smo štampali u tek oslobo enom Sušaku, na dometu neprijatelja koji je još bio u Rijeci. Ovo je broj deset.. .prvomajski.

Naši drugovi stigoše u Sušak po najve oj kiši. Bio je 28. travanj. Štampariju u kojoj treba da rade nisu ni poznavali, a nalazi se u «tu enom prostoru», tik uz samu Rje inu, na pedesetak metara daleko od neprijateljskih položaja u Rijeci.

Kroz ulice Sušaka fijukali su meci. Neprijatelj je neprestano tukao. Nema se kuda, list mora u tisak, a naši slagari moraju u tiskaru na rad. Po oše. Probijaju se ka štampariji. Neki od njih nemaju oružja. Njihov voda nosi pod miškom rukopis - list broj deset. To je njegov šarac. Napokon stigoše. ..Strojevi su divni i veliki. Ali struje nema. Elektri na centrala ne radi. Ne smeta ništa. Vrtit emo strojeve rukom. Na i emo drugove koji e nam pomo i. ...Snage naših štampara bliže se kraju. Umorne ruke pokre u veliki to ak mašine. Glave klonule. Pokreti postali spori i teški. Ipak, mašina radi. Izlaze stranice, jedanaesta, dvanaesta. uje se samo škripa i cviljenje. Papir šušti, ispada iz stroja i kao da govori: «Za slobodu.. .slobodu.. .slobodu...».

Onda je osvanulo jutro. Strojevi zašutjeli. Nastala galama i veselje u našoj tiskari. Broj deset je izišao iz štampe.

Jutro, ulice Sušaka oživile. Djeca, ljudi, žene podigli galamu i viku. Nastala pjesma, veselje. Rijeka je oslobođena. Naši slagari proslavili su tako dva praznika, dvije pobjede u jednom jedinom jutru.»²

Pa i pored svih teškoća, koje su pratile štampanje listova, nastojalo se da se oni tiskaju što redovitije i da budu što kvalitetniji i interesantniji za čitatelje. Stoga se upozoravalo na sadržaj pisanih članaka, na njihove nedostatke i njihovo otklanjanje. Tražilo se da se što manje prepisuju članci iz glasila viših jedinica, da se smanji broj stranica, ali da se vremenski razmak između tiskanja pojedinih brojeva smanji, da redovitije izlaze etni i bataljunski listovi, da se proširi broj suradnika i dopisnika, te da se dobro izvrši organizacija nabave tehničkih sredstava, raspodjele i dostavljanja tiska kojima je namijenjeno. «Injenica je da naš borac voli dobru štampu, bez obzira da li je to bataljunska, brigadna, divizijska ili centralna, da li je to štampa njegove ili neke druge jedinice. Ali uza sve to njegov etni i bataljunski list blizak mu je na jedan poseban način. Uostalom to nije ni čudo. Članci u tim listovima govore o ljudima koji su njemu dobro poznati, o događajima koje je i sam proživio. Te članke pišu njegovi najbliži drugovi - drugovi s kojima je on proveo i doživio niz sretnih, ali i teških momenata, niz juriša i marševa, pobjeda i slavlja, i to mu daje podstreka da i sam piše. Uz ostalo baš i zato smo dužni da ih njegujemo i da im omogućimo redovito izlaženje.»³

Prvo glasilo, koje je izdavao Osmi korpus, odnosno Propagandni odjel 8. korpusa NOV i POJ, bile su «Dnevne vijesti»⁴. Umnožavane su na ciklostilu, format lista je mali. Nažalost, sačuvan je samo drugi broj koji je tiskan 22. studenog 1943. godine u Livnu. Ima osam strana. Na naslovnoj strani daju se vijesti s operativnog područja Korpusa, potom vijesti s ratišta u ostalim krajevima Jugoslavije i vijesti s europskih frontova. Na kraju se u posebnom članku upoznaše stanovništvo Dalmacije i o njihovoj suradnji s ustašama i suradnji ustaša i etnika.

U Tijeku je u travnju 1944. godine štamp 8. korpusa izdao dva broja «Vijesti». Prvi broj je tiskan 16. a drugi 24. travnja. «Vijesti» su umnožavane na ciklostilu na četiri strane. Oba primjerka su sačuvana.⁵

Krajem travnja 1944. godine štamp 8. korpusa počinje

izdavati «Naše novosti». Po koncepciji i sadržaju «Naše novosti» vrlo su slične «Dnevnim vijestima», pa se može pretpostaviti da su one nastavak tiskanja tih glasila, uz opasku, da numeracija svakom od navedenih listova počinje od početka. Prvi broj «Naših novosti» tiskan je u Tijeku 29. travnja 1944. godine, a ostali brojevi izlazili su u sjedištu štaba korpusa na Šator planini i Dinari. Umnožavani su na ciklostilu, najviše na šest strana. Uredništvo lista istaklo je u prvom broju poziv na suradnju svim borcima, te vojnim i političkim rukovodiocima. Ukupno su tiskana 52 broja, a u muzejskoj zbirci sačuvano se 11 brojeva⁶. List je na prvim stranama donosio vijesti o borbenom putu i uspjesima jedinica 8. korpusa i teme koje su bile interesantne i aktualne za stanovništvo Dalmacije, upozoravao je na opasnosti koje dolaze od domaćih izdajnika, o njihovoj suradnji s Nijemcima, o namjerama i ciljevima okupatora, davao je uputstva o nizu drugih pitanja koja su utjecala na opredjeljenje naroda za NOB-u. Najviše su na kraju lista bile vijesti s europskih ratišta, u nekim brojevima dosta opširne, što je ovisilo o zbivanjima na frontovima saveznika.

Osmi korpus počinje polovicom siječnja 1945. godine izdavati list «Za slobodu», a izdavao je Propagandni odsjek štaba 8. udarnog korpusa. Međutim, nakon osnivanja četvrte armije, u podnaslovu broja pet piše da je list 4. armije, a izdavao je Političko-prosvjetno odjeljenje štaba 4. armije. List je tiskan u Kninu, Zadru, Gospiću, Otoku, Novom Vinodolskom i Sušaku, na štamparskom stroju, u početku svakih 15 dana, a kasnije tjedno. Ukupno je tiskano 20 brojeva, a u muzejskoj zbirci sačuvano se 17 brojeva lista⁷. Prvi broj tiskan je 15. siječnja 1945. godine i na naslovnoj strani donosi naredbu Glavnog štaba Hrvatske, kojom se 8. korpusu dodjeljuje naziv «udarni» za uspjehe koje je postigao: «U dugotrajnim i upornim borbama sa krupnim neprijateljskim jedinicama 8. korpus je nanio neprijatelju velike gubitke u ljudstvu i materijalu i oslobodio je cijelu Dalmaciju.

¹ Saopćenje podnijeto na znanstvenom skupu o 8. korpusu, u Dailovu-Splitu 15.10.1987.

² Za slobodu br. 11 str. 7 od 15-V.1945. inv.br. 388.

³ Za slobodu br. 6. str. 5 od LIV 1945. inv.br. 388.

⁴ MGS, inv.br. 389.

⁵ MGS, inv.br. 387.

⁶ MGS, inv.br. 386.

⁷ MGS, inv.br. 388.

Za postignute izvanredne uspjehe, pokazanu vještinu, heroizam i izdržljivost na bojnopolju dodjeljujemo 8 korpusu naziv «udarni».

Na istoj strani je naredba kojom je 20. dalmatinska divizija dobila naziv «udarna». Zatim se na više strana opisuje tok bitke za osloboenje Knina. I. slijede i brojevi lista donose na naslovnim stranama opise najnovijih zbivanja na operativnom području Korpusa odnosno četvrte armije. List je imao svoju dopisnicu ku službu i posebnu rubriku «Borci za slobodu», u kojoj su borci pisali o ratnim uspjesima svojih jedinica, kao i o drugim zanimljivim događajima iz života i rada. U nekim brojevima lista objavljena su imena odlikovanih boraca. Svaki broj je sadržavao crteže i fotografije. Uz tekstove su i imena njihovih autora.

Uredništvo je težilo da list svojim sadržajem bude aktualan i zanimljiv, da čitaoci mogu pročitati o svim zbivanjima, koje su jedinice korpusa prošle, i koje su i sami proživjeli u borbama s neprijateljem.

Deveta divizija, najstarija dalmatinska divizija, u 1944. godini počinje izdavati svoje glasilo «Vijesti». Naslov se od broja 12 mijenja u «Vjesnik IX udarne divizije», a od broja 46 «Kroz 10 dana». Izdava se od broja 34 Propagandni odsjek, a od broja 45 Političko-propagandni odsjek IX. Udarne divizije IV JA. List se tiskao u Imotskom, Širokom Brijegu, Filip-Jakovu, Zadru, Cresu, ovisno o tome gdje se divizija nalazila. U početku je list češće izlazio, svaka dva do tri dana, a kasnije svakih deset dana. Tiskala ga je Tehnika 9. udarne divizije, a umnožavan je na ciklostilu. Ukupno je tiskano 48 brojeva lista, a u muzejskoj zbirci uvala se dva broja «Vijesti» (10 i 11)⁸, jedan broj «Vjesnika IX udarne divizije» (45)⁹ i sva tri broja «Kroz 10 dana»¹⁰. Po sadržaju i koncepciji list je sličan glasilima koja su izdavale ostale dalmatinske divizije. Na naslovnim stranama se donose vijesti s jugoslavenskih ratišta s naglaskom na borbe u Dalmaciji, a potom s drugih frontova. Posebna rubrika u listu je «Dopisi iz naših brigada», u kojoj dopisnici javljaju o ratnim događajima njihovih jedinica. Tekstovi su potpisani. Također, postojala je rubrika «Pregled štampe», gdje su se prenosili lanci iz drugih listova.

U toku 1944. godine Deveta divizija izdaje glasilo «IX divizija»¹¹. U ovoj godini tiskan je samo jedan broj lista u Bosanskom Grahovu, u izdanju 9. divizije. U 1945. godini tiskano je pet brojeva pod naslovom «IX udarna divizija», a

izdava i su Propagandni odsjek 9. udarne divizije, odnosno od broja pet Političko - prosvjetni odsjek Štaba 9. udarne divizije. List je izlazio mjesečno na povećanom broju stranica (od 16 do 58), a tiskan je u Imotskom, Mostaru i Zadru na ciklostilu, osim broja četiri i šest, koji su tiskani na štamparskom stroju. List je tako koncipiran, da se najviše prostora ustupalo tekstovima koji se odnose na borbene aktivnosti i uspjehe jedinica divizije, zatim na omladinske aktivnosti, na kulturno - prosvjetni rad pojedinih jedinica, pa o naoružanju, o ženama boricima i dr. Svaki broj ima istaknut sadržaj i autore pojedinih tekstova. Primjerci lista tiskani štamparskom tehnikom ilustrirani su fotografijama, a oni na ciklostilu, crtežima. Ti su autori nepoznati. Svaki list imao je posebnu rubriku «Kroz diviziju - iz borbe i rada», u kojoj borci brigade pišu o svojim doživljajima iz borbi, iz rada u predahu između dviju borbi i dvaju pokreta. Ti su lanci obično kratki, ali sadržajno veoma zanimljivi.

U muzejskoj zbirci uvali su se primjerci koji su štampani u 1945. godini, dakle nedostaje prvi broj. U broju 2-3, na prvoj strani, istaknuta je odluka Glavnog štaba Hrvatske, kojom se 9. diviziji dodjeljuje naziv «udarna». U odluci piše: «Za uspješne borbe od svog osnutka do danas, naročito za hrabro držanje prilikom osloboenja Grahova, Livna, Duvna, Šuice, Posušja i Imotskog u kojim operacijama je osloboena velika teritorija i neprijatelju nanesen veliki gubici, podjeljujemo IX diviziji naziv «udarna».

Kako su se upravo u veljači 1945. godine, kada je tiskan ovaj broj lista, navršile dvije godine od osnivanja 9. divizije, to je posebno istaknuto i opširno se daje prikaz borbenog puta divizije. Deveta divizija izdavala je još u 1945. godini «Radio-bilten», «Bilten» i «Bilten takmičenja IX. diviziji», ali ni jedan od navedenih naslova nije se uvalio u muzejskoj zbirci.

Brigade u sastavu Devete divizije također su izdavale svoja glasila. Druga dalmatinska brigada izdavala je «Bratstvo» i «Dalmatinski udarnik», četvrta splitska «Glas 4. splitske brigade» i «Kroz borbu», a Trinaesta dalmatinska brigada «Ilustrovane džepne novine», dok je Artiljerijska

⁸ MGS, inu.br. 803

⁹ MGS, inv.br. 804

¹⁰ MGS, inu.br. 805 A

¹¹ MGS, inu.br. 805

brigada izdavala «Glas artiljerca». Uz navedena glasila još su tiskani brojni etni i bataljanski listovi.¹²

Devetnaesta sjevernodalmatinska divizija poela je u 1943. godini izdavati «Vjesnik 19. divizije»¹³. Umnožavanje na ciklostilu na dvije ili etiri stranice. U muzejskoj zbirci uvala su se samo dva broja lista iz rujna i studenog 1944. godine¹⁴. Na naslovnoj strani lista daje se opis događaja, koji se odnose na borbene uspjehe jedinica 19. divizije, i pretežno je ispunjen lancima tog sadržaja, dok se na kraju daju kratke telegrafске vijesti o zbivanjima na ratištima u drugim krajevima Dalmacije, Hrvatske i Jugoslavije, te na frontovima u Europi.

Tehnika 19. divizije izdala je u Parizu i ima u lipnju 1944. godine list pod naslovom «19. divizija»¹⁵. Tiskan je samo jedan broj u obliku brošure. Umnožen je na ciklostilu. Cijeli broj je ispunjen opisima događaja u diviziji i njenim brigadama, borbi s Nijemcima, takmičenjima među jedinicama. List ima i kulturno-prosvjetni prilog, a ilustriran je crtežima iz borbenih akcija. Autori crteža su nepoznati, dok su autori tekstova potpisani.

Krajem 1944. godine odmah nakon oslobođenja Knina i cijele Dalmacije, Devetnaesta divizija počinje izdavati list «Idemo naprijed»¹⁶. U ovoj godini izašla su samo dva broja, a ukupno je tiskano do kraja lipnja 1945. godine 19 brojeva lista. Umnožavan je na ciklostilu u Kistanjama, Zadru, Benkovcu, Mostaru, Gospiću, Hrvatskom primorju, Rijeci i Opatiji. List nije izlazio redovito, što je ovisilo o prilikama na frontu divizije. Podnaslov broja 8 je da je list 19. udarne divizije JA. Izdavao od broja 7 je Propagandni odsjek, a od broja 11-12 Političko - prosvjetni odsjek 19. udarne divizije 4. armije Jugoslavije. List je tiskan latinicom i cirilicom, ilustriran crtežima iz života i rada divizije. Donosi vijesti brigadnih dopisnika, koji pišu o ratnim uspjesima svojih jedinica, o podvizima pojedinih boraca i drugim temama interesantnim za čitatelje lista. Prvi broj ispunjen je tekstovima, u kojima se opisuje tok kninske bitke. Interesantno je napomenuti, da je list imao i sportsku rubriku, a u prvom broju pojavljuje se i humoristični prilog. U muzejskoj zbirci uvala se 8 brojeva lista.

Svakako treba naglasiti da je uredništvo i ovog lista upozoravalo svoje dopisnike i rukovodioce na konkretne greške koje se javljaju prilikom pisanja pojedinih tekstova i težilo da se one ne ponavljaju. Upozoravalo se, pored ostalog, da o

opim temama ne treba pisati, obradu takvih tema treba prepustiti «centralnim listovima», ali zato još više obrađivati teme iz svakidašnjeg života divizijskih jedinica. Time se list dobija na kvaliteti, postaje još zanimljiviji, raznovrsniji i aktualniji, borci se ga rado čitaju.¹⁷

U 1945. godini divizija je izdavala «Usmene novine». Izišla su ukupno 4 broja, tiskala su se na ciklostilu.¹⁸

I brigade 19. divizije izdavale su svoja glasila. Tako je Peta brigada izdavala «Jedinstvo» od 1943. godine, a Bukovčanska brigada izdavala je svoje glasilo pod nazivom «Devetnaesta brigada». Osim toga, svoje listove izdavali su bataljuni, ete i prištapske jedinice divizije.¹⁹

U izdanju Propagandnog odsjeka Dvanaeste udarne divizije u 1945. godini izlazi «List 20. udarne divizije»²⁰. Prvi broj je tiskan u Zadru u ožujku 1945. godine na tiskarskom stroju. Drugi broj umnožen je na ciklostilu u Delnicama, a izdavao je Političko - prosvjetni odsjek 20. udarne divizije. Treći broj tiskan je u svibnju u Trstu, a posljednji, četvrti, nakon završetka rata. List je ilustriran fotografijama, odnosno crtežima. U muzejskoj zbirci uvala se sva etiri broja lista.

U prvom broju lista obrađuje se razvojni i borbeni put 20. divizije, a autor teksta je Mate Bilobrk. Inače, u listu se opisuju borbe koje je vodila divizija, život i rad omladine, takmičenje. Tu je rubrika o kulturno - prosvjetnom radu kao i rubrika «Iz naše divizije», u kojoj dopisnici javljaju o događajima u njihovim brigadama, bataljunima i etama, te na kraju i sportski prilog. U broju tri Bogdan Pecoti opširno opisuje tijek borbe za Trst jedinica 20. divizije.

Od 1. travnja 1945. godine Propagandni odsjek 20. udarne divizije izdaje «Tjednik 20. udarne divizije 4. armije». Izlazio je tjedno, a umnožavan je na ciklostilu. Tiskan je i poslije završetka rata, ukupno jedanaest brojeva.²¹

¹² Ni jedan od nabrojenih naslova ne uvala se u Muzeju.

¹³ MGS, inv.br. 368

¹⁴ Bibliografija izdanja u NOR-u 1941-1945. ovaj list nije registrirala.

¹⁵ MGS, inv.br. 312.

¹⁶ MGS, inv.br. 369

¹⁷ Idemo naprijed, br. 10

¹⁸ Muzej ne posjeduje ni jedan primjerak

¹⁹ Ni jedan od navedenih listova nije pohranjen u zbirci

²⁰ MGS, inv.br. 807

²¹ Muzej nema nijedan broj «Tjednika».

Osma dalmatinska brigada, koja je bila u sastavu 20. divizije, izdavala je «List naše brigade» i «Naša brigada». Oba lista se počinju tiskati u 1944. godini. Deseta dalmatinska brigada izdavala je svoje glasilo pod nazivom «Udar na brigadu».²²

Izdvajajući djelatnost jedinica 26. dalmatinske divizije bila je obimna. Gotovo da nije bilo jedinice ni bataljuna koji nisu imali svoje glasilo. U svibnju 1944. godine 26. divizija počinje izdavati list «Naše borbe»²³. List je u početku izlazio tjedno, a od broja 14 svaka dva tjedna ili rjeđe. Umnožavala ga je Tehnika 26. divizije na ciklostilu, u početku na malom džepnom formatu, a kasnije nešto većem. Tiskan je na Visu, u Šibeniku, Kninu, Mostaru, Obrovcu, Senju i Ilirskoj Bistrici. Numeracija je neprekidna. U prvoj godini tiskano je 20, a u drugoj 7 brojeva lista, s tim što je 15. rujna 1944. godine tiskano izvanredno izdanje s govorom maršala Tita na proslavi dvogodišnjice formiranja 1. dalmatinske brigade. Od broja 6 list je ilustriran crtežima. U muzejskoj zbirci ukupno se uvalo 21 broj lista.

Koncepcijski «Naše borbe» bile su orijentirane na prikaz zbivanja jedinica divizije, ali i na važnije i značajnije događaje u Dalmaciji. Posebna rubrika bila je «Slike iz borbe», u kojoj dopisnici opisuju razne doživljaje iz svojih jedinica. Postojala je i rubrika «Drugovi nam pišu» odnosno «Naši borci pišu» gdje se prenose pisma iz etnih, bataljunskih i brigadnih listova. Na kraju se daju «Vijesti s frontova» odnosno «Radio vijesti», u kojima se ukratko daju izvještaji s jugoslavenskog ratišta i europskih frontova. U trećem broju «Naše borbe» pozivaju «sve drugove borce i rukovodioce na suradnju», kako bi svojim dopisima i prijedlozima pomogli da kvaliteta lista bude što bolja. «Na taj način «Naše borbe» postaje uzoran bilten dostojan 26. divizije.» I stvarno, list je bilježio suvremene događaje iz kojih se mogu koristiti razni podaci za događaje iz borbi u Dalmaciji, posebno onih koje su vodile jedinice 26. divizije, jer ti su napisi nastali u toku samih zbivanja ili neposredno nakon njih. List prati gotovo sve značajnije borbe divizije, desantne akcije za srednjodalmatinske otoke 1944. godine, borbe za konačno oslobođenje Dalmacije, te borbe u Hercegovini, Lici, Hrvatskom primorju, Istri i borbe za Trst.

Brigade, koje su bile u sastavu 26. divizije, izdavale su svoja glasila. Prva dalmatinska u studenom 1944. godine počinje izdavati «Naš tjednik»²⁴. Tiskan je u Šibeniku na ciklostilu. Numeracija lista je neprekidna. U ožujku 1945.

godine prestao je izlaziti. «Naš tjednik» donosi vijesti o borbenim uspjesima brigade, kao i o drugim značajnim događajima njenim jedinicama. Treba napomenuti da list ima sportsku i humorističnu rubriku. Nažalost, komplet lista nije sačuvan, svega osam brojeva, a u muzejskoj zbirci uvalo se samo brojevi pet i deset.

Tehnika Prve dalmatinske proleterske brigade izdavala je list «Naša 1. dalmatinska». U srpnju 1944. godine tiskan je samo jedan dvobroj na Visu, a ostala tri broja iz 1945. godine umnožavana su na ciklostilu u Obrovcu i Trstu. Numeracija je neprekidna. Treća prekomorska brigada izdavala je «Brigadni list», jedanaesta dalmatinska tjednik «Glas štampe» pa «Kroz borbu» i «Jedanaesta dalmatinska», a Dvanaesta brigada izdavala je glasilo pod nazivom «Dvanaesta udarna»²⁵.

Osim navedenih naslova svoja glasila su izdavale i druge jedinice, bataljuni i prištapske jedinice. Ovdje smo naveli samo ona izdanja primjerci kojih su se uvali u muzej. Vozarski bataljun i intendatura 26. divizije izdavali su «Jedinstvo»²⁶, «Sanitet 12. divizije»²⁷ u izdanju saniteta, te «Glas muzike»²⁸ u izdanju vojne muzike 26. divizije.

Glasila jedinica 8. dalmatinskog korpusa bilježila su suvremene događaje, odakle se danas mogu crpiti važni podaci za proučavanje NOB-e u Dalmaciji, posebno bojnog dijela, koji govori o bitkama, o uspjesima i neuspjesima dalmatinskih boraca, o podvizima pojedinaca i jedinica. Donose niz drugih slika iz života i rada pojedinih vojnih formacija, koje ne samo da su u službenim izvještajima.

Izdvajajući djelatnost Osmog dalmatinskog korpusa bila je plodna. Njena namjena bila je da pomogne u ostvarivanju ciljeva i zadataka NOB-e, da potakne rodoljube da u borbama sami učestvuju. Kod boraca je jačala nacionalna i politička svijest, borbenost i odlučnost za potpuno uništenje neprijatelja. Glasila jedinica Osmog korpusa odigrala su onu važnu ulogu, koju je drug Tito postavio pred tisak još 1941. godine «...da treba da objašnjava narodu vjeru u konačnu pobjedu nad omraženim okupatorom».

²² Navedeni listovi ne uvalu se u zbirci.

²³ MGS, inu. br. 374.

²⁴ MGS, inv.br. 366.

²⁵ Ni jedan primjerak od navedenih listova ne uva se u zbirci.

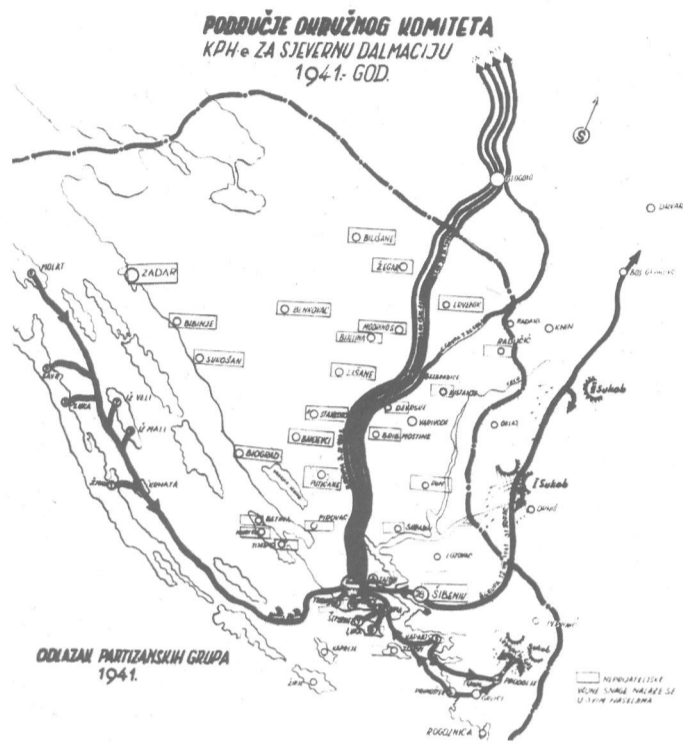
²⁶ MGS, inu. br. 376.

²⁷ MGS, inu. br. 377.

²⁸ MGS, inu. br. 375.

²⁹ Bibliografija, uvodna riječ, str.V

Prilozi

Iz sjeverne Dalmacije otišlo je 1941. godine pet partizanskih grupa među ličke i bosanske partizane. Na slici shematski prikaz maršruta tih grupa.

Provode i talijanizaciju u Dalmaciji, fašisti su uklonili mnoge spomenike hrvatskog jezika, povijesti i kulture, među njima i kip Grgura Ninskog s Peristila u Splitu, jesen 1941.

Talijani strijeljaju Radu Konara, sekretara CK KPH, i drugove na Subi evcu 22. svibnja 1942.

Akademski kipar Ivan Lozica iz Lumbarde s Korčule u svom ateljeu. Lozicu su, kao antifašista, s još trojicom drugova Talijani strijeljali potkraj ožujka 1943. na Korčuli

Fotografija Jure Kaštelan i Tihomir Cvrtić u Hvaru, prosinca 1943. Jure Kaštelan je otvorio konferenciju kulturnih radnika Dalmacije, 17. prosinca 1943.

Hajduk - prva momčad NOVJ-e u Monopolju, u Italiji, lipnja 1944.

Na putu s Visa za Drvar na II. kongres antifašisti ke omladine Jugoslavije, u snijegu na Dinari, 18. travnja 1944. Na snijegu sjedi Nikola Anić, autor ove knjige, ostali delegati 19. i 26. divizije u koloni

Narodno slavlje u Splitu nakon izbora prve hrvatske demokratske narodne vlade,- narod obasipa cvijećem Vladimira Nazora i Vicka Krstulovića

Kraj rata! Splitani slave Dan pobjede, 9. svibnja 1945.

IZVORI I LITERATURA

VRELA

a) Arhivi

Arhiv Vojnoistorijskog instituta (ubudu e VII), Beograd.

Arhiv Instituta za suvremenu povijest (sada Hrvatski institut za povijest, Zagreb).

Arhiv Instituta za suvremenu povijest u Beogradu.

Arhiv Centralnog komiteta KPJ - SK Jugoslavije, Beograd.

Arhiv Jugoslavije, Beograd.

Arhiv Hrvatski državni, Zagreb.

Arhiv UDB-e iz Zagreba, filmovana gra a u Vojnoistorijskom institutu u Beogradu.

Arhiv Instituta za historiju radni kog pokreta Dalmacije u Splitu (sada Državni arhiv u Splitu).

b) Zbornici povijesnih dokumenata

Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom V Knj. 1-39, izd. VII, Beograd. Zatim tom II, knj. I-V izd. VII, Beograd i tom VIII, knj. 1-3, VII, Beograd.

Zbornik dokumenata - Narodnooslobodila ka borba u Dalmaciji, knj. I-X, izdanje Instituta za radni ki pokret Dalmacije, Split, 1981-1986.

Zbornik dokumenata Glavnog štaba Hrvatske, 1-4-knjiga, za period od 1941. do 1943., Zagreb, 1983-1987.

Povijesni dokumenti, Josip Broz Tito, Sabrana djela, knjiga 1-30, Beograd 1977-1989.

Dnevnik Glavnog štaba NOV Hrvatske 1941. - 1942. asopis za suvremenu povijest, Zagreb, 3/1991.

LITERATURA

Knjige

Nikola Ani , Narodnooslobodila ka vojska Hrvatske (1941. - 1945.) - doktorska disertacija, Zagreb 2002. godine.

Nikola Ani , Narodnooslobodila ka vojska Jugoslavije, Beograd 1982.

Nikola Ani , Njema ka vojska u Hrvatskoj, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2002.

Nikola Ani , Dvanaesta dalmatinska (Prva oto ka) narodnooslobodila ka udarna brigada, Supetar na Bra u, 1984.

Nikola Ani , Operacije 4. armije, Generalštab JNA, Beograd 1983.

Nikola Ani , Velika podvala - Ceni krivotvori Titova kazivanja, Društvo za istinu o NOR-u, Beograd 2003. (Koautor, redaktor, urediva).

- Nikola Ani , «Do pobjede» - 8. dalmatinski korpus, Split 2003. (brošura).
- Nikola Ani , Narodnooslobodilačka borba naroda Jugoslavije u II. svjetskom ratu (1941. - 1945.), TANJUG, Beograd 1985. (prijevod na engleski, francuski, njemački, talijanski, ruski, španjolski i arapski jezik).
- Nikola Ani , Drugi svjetski rat 1939. - 1945., tri toma. Na hrvatskim Mladost, Zagreb, na slovenskom Ljubljana, na srpskom Beograd 1980. - 1981. Izašla četiri izdanja (koautor, urednik, redaktor, priređivač).
- Nikola Ani , edicija «Za pobjedu i slobodu», devet knjiga, VINC, Beograd 1985. - 1987. Koautor, redaktor i priređivač u sljedećim knjigama: Kninska operacija (knj.3), Armije u strategijskoj koncepciji NOR-a (knj.4), Mostarska operacija (knj.5), Jugoslavenska mornarica u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije (knj.6) i Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije (knj.9).
- Nikola Ani , Sanitetska služba u NOR-u 1941. - 1945. godine, četiri toma, VINC, Beograd 1990. (koautor, stručni redaktor i priređivač).
- Nikola Ani , Na punti Hvara - Povijest Suurja, osobno izdanje, Suuraj 2000. godine.
- Nikola Ani , Moderni ratovi od 1939. do 1990., Mladost, Zagreb, Mladinska knjiga, Ljubljana. Ostalo u rukopisu radi rata 1991.
- Artiljerijska grupa 8. korpusa, (grupa autora), Ljubljana 1966.
- Dušan Bai , četvrti korpus NOVJ, Beograd 1990.
- Pavle Babić i Andrija Božovi , Splitska operacija godine 1973, Zagreb 1959.
- Dušan dr. Biber, Tito - Churchill, Globus, Zagreb 1981.
- Dušan Bilandžić , akademik, Hrvatska moderna povijest, Zagreb 1999.
- Biokovo u NOB-i (grupa autora), Split 1983.
- Janko Bobetko, Sve moje bitke, Zagreb 1996.
- Vinko Branić i Nikola Slavica, Pregled štabova, jedinica i ustanova NOV Hrvatske, knj. I - II, Beograd 1970.
- Josip Broz - Tito, Vojna djela, I-IV knj. Beograd 1983.
- Rade Bulat, Deseti zagrebački korpus, Zagreb 1985.
- Radule Buturović i Albert Klun, Treća prekomorska brigada, Nova Gorica 1967.
- Ivan Brozina, Put Prve istarske brigada «Vladimir Gortan», Pula 1959.
- Mladen dr. Colić , Pregled operacija na jugoslavenskom ratištu 1941. - 1945. Beograd 1988.
- četvrti pomorsko-obalni sektor, Split, 1983.
- Danilo Damjanović , Šesta dalmatinska brigada, Beograd 1969.
- Danilo Damjanović , Od ustanka do pobjede, Rijeka 1987.
- Druga dalmatinska proleterska brigada (grupa autora), Split, 1982..
- Drugi svjetski rat, pregled operacija, I-V knjiga, Beograd 1957. - 1989.
- Dubrovnik u NOB-i i socijalističkoj revoluciji 1941. — 1945. Split, 1985.
- Branko dr. Dubravica, Vojska antifašističke Hrvatske (1941. - 1945.), Velika Gorica - Zagreb, 1996.
- Obrad Egi , Ratni dnevnik Druge proleterske dalmatinske brigade, Beograd 1972.
- Obrad Egi , Dva rođenja Devete dalmatinske divizije, Zadar 1977.
- Enciklopedija Jugoslavije, drugo izdanje, tom I-IV Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1980. - 1990.
- Ivo Ferenc, Partizani južne Dalmacije (Trinaesta dalmatinska NOU brigada), Beograd 1975.

- Boris Fulgosi, Osmo dalmatinska NOU brigada, Šibenik 1981.
- A. Giron, i akademik Petar Stri, Zaobi i Ingridstellung, Rijeka 1995.
- Drago Gizdi, Dalmacija 1941., 1942., 1943. i 1944-45. Zagreb 1957., 1959., 1962. i 1964.
- Veljko Gradiška, Primorska eta, Šibenik 1969.
- Dragutin Grgurevi, Devetnaesta sjevernodalmatinska divizija, Zagreb, 1968.
- Dragutin Grgurovi, Prvi šibenski partizanski odred, Šibenik 1985.
- Kronologija NOB naroda Jugoslavije 1941. - 1945-, Beograd 1964.
- Hrvatska enciklopedija, Zagreb 2002., tom IV
- Veseljko dr. Hulji, Milovan Dželebdži, Veze u NOR-u 1941. - 1945. Beograd 1984.
- Veseljko dr. Hulji, Vis 1941. - 1945., Split 1979.
- Istra i Slovensko primorje, Borba za slobodu kroz vjekove, Beograd 1952.
- Pavle Jakši, Nad uspomenama, 1. i 2. knjiga, Beograd 1987.
- Jedanaesta udarna moto-streljaska brigada, Split 1979.
- Ivan Jeli, Hrvatska u ratu i revoluciji 1941. - 1945., Zagreb 1978.
- Redley Josper, Tito - biografija, Zagreb 2000.
- Jugoslavensko ratno vazduhoplovstvo u NOR-u, Beograd 1981.
- Božo Jakovljevi, Druga istarska brigada, Rijeka 1978.
- Aleksandar Jovanovi, Brozi Hrvati, Beograd 1999.
- Zdravko Klanjšek, Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske 1943. - 1945-, Ljubljana 1999.
- Petar Kleut, Jedanaesti korpus NOVJ, Beograd 1987.
- Petar Kleut, 35. divizija, Beograd 1970.
- Konec Druge svetovne vojne v Jugoslaviji 1945. (grupa autora), Ljubljana 1985.
- Veljko Kovačević, Neka iskustva iz borbi u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru 1941. - 1943. Beograd 1963.
- Korula u revolucionarnom radni kom pokretu, NOB-i i socijalisti koj revoluciji 1921. - 1945-, Korula 1989.
- D. Krsti, Deveta dalmatinska (trogirska) udarna brigada, Trogir 1985.
- Nedjeljko Kujundžić, Imotska krajina u NOB-i 1941. - 1945., Imotski 1981.
- Sibe Kvesić, Dalmacija u NOB-i Split 1979.
- Sibe Kvesić, Hvar u NOB-i, Split 1981.
- Luka Knezović i Ivo Turin, Deseta dalmatinska udarna brigada, Split 1977.
- Uroš Kostić, Oslobođenje Istre, Slovena kog primorja i Trsta 1945., Beograd 1978.
- Viktor Kukan, Borci Sutjeske, Beograd 1996.
- Kronologija - Hrvatska, Europa i svijet, Zagreb, 1996.
- Božo Lazarević, Vazduhoplovstvo u NOR-u, Beograd 1972.
- Leksikon NOB-e i socijalističke revolucije, knj. I. i II, Beograd 1980.
- Vladimir Mateti, 14. primorsko-goranska brigada, Beograd 1973.
- Slavko Matić, Osmi dalmatinski korpus - podaci o korpusu, divizijama i brigadama. Spisak narodnih heroja Dalmacije. Spisak poginulih boraca 8. korpusa za oslobođenje Dalmacije od rujna do prosinca 1944. Šibenik, 2003- rukopis.
- Bogdan Mamula, Treća primorsko-goranska udarna brigada, Beograd 1990.

- Miloš Mini , Oslobodila ki ili gra anski rat u Jugoslaviji 1941.-1945. Novi Sad 1993-
- Naša 1. dalmatinska, 1. i 2. knjiga, Split 1982.
- Neretva - Sutjeska 1943. (zbornik radova), Beograd 1969.
- Vlado api , Prva dalmatinska proleterska brigada, Beograd 1986.
- Branko Obradovi , Druga dalmatinska proleterska brigada, Beograd 1968.
- Slavko Odi , Desant na Drvar 1944., Beograd 1981.
- or e Orlovi , Šesta li ka proleterska divizija, Beograd 1990.
- Oružane snage Jugoslavije 1941.-1945. (zbornik radova) Beograd 1986.
- Osma dalmatinska udarna brigada (šibenska), Šibenik 1981.
- Oslobo enje Hrvatske 1945. (zbornik radova), Zagreb 1986.
- Oslobodila ki rat naroda Jugoslavije, I. i II. knjiga, Beograd 1963.-1965.
- Oslobodila ki pohod na Trst (grupa autora), Beograd 1957.
- Otok Hvar u NOR-u i socijalisti koj revoluciji, Split 1987.
- Branko dr. Petranovi , Srbija u Drugom svjetskom ratu, Beograd 1992.
- Dušan dr. Plen a, Kninska ratna vremena 1850.-1946., Zagreb 1986.
- Kažimir dr. Pribilovi , etvrti pomorsko-obalski sektor Mornarice NOVJ 1943.-1945. Beograd 1988.
- Prvi korpus NOV Hrvatske (grupa autora), Karlovac 1987.
- Putovima Glavnog štaba Hrvatske, Zagreb 1976.
- Todor Radoševi , Ofenziva za oslobo enje Dalmacije, Beograd 1965.
- Milan Rako, Slavko Družijani , Jedanaesta dalmatinska udarna brigada, Split 1987.
- Danilo Ribari , Borbeni put 43. istarske divizije, Zagreb 1969.
- Nikola Slavica i Radovan Timotijevi , Peta dalmatinska brigada, Beograd 1976.
- Smith R Bradley i Elene Agruossi, Operacija izlazak Sunca, Zagreb 1988.
- Split u NOB-i i socijalisti koj revoluciji 1941.-1945. (radovi) Split, 1981.
- Split u Titovo doba (grupa autora), Split 2002.
- Milija Staniši , Kadrovi revolucije, Titograd 1984.
- Mate Šalov, Tre a dalmatinska brigada, Split 1988.
- Mate Šalov, etvrta dalmatinska brigada, Split 1980.
- Šesta proleterska divizija, Zagreb 1964.
- Svetozar Tintor, XIII primorsko-goranska divizija, Zagreb 1968.
- Franjo dr. Tu man, Rat protiv rata, Zagreb 1957.
- Radovan Timotijevi , Nikola Slavica, Peta dalmatinska, Beograd 1976.
- Fabjan Trgo, Titove istorijske odluke 1941.-1945., Beograd 1980.
- Miroslav dr. Ujdurovi , Biokovsko-neretvansko podru je u NOB-i i socijalisti koj revoluciji, Split 1983.
- Jovan Vasiljevi , Mornarica NOVJ, Beograd 1972.
- Velika podvala - Cen i podme e Titu izmišljene stenograme (grupa radova), Beograd 2003.
- Vojna enciklopedija, tom I-X, drugo izdanje, Beograd 1970.-1975.
- Vojni leksikon, Beograd 1983.

Ljubo Vučković, Dalmatinski proleter, Beograd 1969.

Završne operacije za oslobodjenje Jugoslavije 1944.-1945., Beograd 1978.

Radovi

Nikola Anić, Titovo poimanje karaktera II. svjetskog rata i utjecaji toga na vojnu organizaciju NOP-a - rasprava o kratkotrajnom i dugotrajnom ratu. U knjizi: Razvoj, oblici i perspektive jugoslavenskog socijalizma, 1. knj. Zagreb 1989.

Nikola Anić, Oružane snage NOP-a u Hrvatskoj, rad i djelovanje Glavnog štaba Hrvatske. U knjizi: Oslobođenje Hrvatske 1945., Zagreb 1986.

Nikola Anić, Korpusi i divizije NOV u vrijeme reorganiziranja NOV u Jugoslavensku armiju 1945. U knjizi - Armije u strategijskoj koncepciji NOR-a i revolucije, Beograd 1986.

Nikola Anić, Djelatnost političkih organa u postrojbama 4. armije za vrijeme ofenzive 1945. Švicarska vojna škola, Zürich 1985. (prijevod na francuski, njemački i talijanski jezik).

Nikola Anić, Jugoslavenska armija u završnim operacijama za oslobodjenje zemlje, časopis «Historija XX. veka», Beograd 1/1987.

Nikola Anić, Vojna snaga NOP-a u Istri 1944. Pazinski memorijal, br. 13/1982.

Nikola Anić, Oslobođenje Istre 1945., Pazinski memorijal, br. 8/1978.

Nikola Anić, Savezničko planiranje u Sredozemlju 1943. (Churchillova periferna strategija), Neretva-Sutjeska 1943., Beograd 1969.

Nikola Anić, Operacija saveznika u Italiji i korelacija toga s ofenzivom 4. armije, U knjizi - završne operacije za oslobodjenje Jugoslavije, Beograd 1986.

Vladimir dr. Bakarić, Tito i revolucija, Socijalizam, Beograd 70/1980.

Dušan dr. Bilandić, O rukovođenju u NOR-u, Vojno delo, 12/1959.

Mladen dr. Colić, Značenje borbe i bojevi na području sjeverne Dalmacije u NOR-u 1941.-1944. Zadar, 5. 12.1979.

Miroslav Čurin, Partizanske grupe i odredi u Dalmaciji 1941. Poruka borca, Split, 4. srpnja 1981.

Rade Guberina, Oružane jedinice sjeverne Dalmacije, Zbornik 4, Split, 1978.

Jere Jareb, Hrvatski narod u II. svjetskom ratu, časopis za suvremenu povijest br. 3/1995.

Anđelko Kalpić, Izrastanje Mornarice NOVJ u Jugoslavensku mornaricu. U knjizi Armije u strategijskoj koncepciji NOR-a, Beograd 1986.

Ivan dr. Kralj, Nastanak i razvoj sanitetske službe u NOR-u na teritoriju Hrvatske, časopis za suvremenu povijest, br. 3/1981.

Branko Latas, Djelatnost četnika u Dalmaciji. U knjizi - Split u NOR-u, Split, 1981.

Bogdan Pecotić, Mornarica u strategijskom razvoju NOR-a, Mornarički glasnik, Beograd 2/1985.

Zdenko dr. Radelić, Vodstvo ustaškog pokreta i križari 1945.-1948., časopis za suvremenu povijest, Zagreb, br. 1/2001.

Boško Siljegović, Operacije 4. armije na primorskom pravcu, Mornarički glasnik, Beograd, 3/1956.

Fabijan Trgo, Njemačka ofenziva na Makarsko primorje i srednjodalmatinske otoke, VIG 5/1956.

Fabjan Trgo, Kninska operacija, VIG, 1/1956.

Fabjan Trgo, Oslobo enje Dalmacije, VIG, 3-4/1955.

Fabjan Trgo, Oslobo enje srednjodalmatinskih otoka, VIG, 5/1959.

Fabjan Trgo i Mladen Maruši , Borbe 26. divizije za oslobo enje Stona i uništenje dijelova 369. divizije kod Vukovog klanca, VIG 2/1954.

Tihomir Vilovi , Iskustva i pouke iz borbi na moru u toku NOR-a, Mornari ki glasnik, Beograd, 4/1956.

Jovan Vasiljevi , Njema ki desant na otok Kor ulu, U knjizi - Kor ula u NOR-u, Kor ula 1986.

Jovan Vujoševi , Jedinice stranih državljana u sastavu JA, u knjizi - Armije u strategijskoj koncepciji NOR-a, Beograd, 1986.

Vladimir Zerjavi , Demografski i ratni gubici Hrvatske u II. svjetskom ratu i pora u, asopis za suvremenu povijest, Zagreb, br. 3/1995.

DODATAK

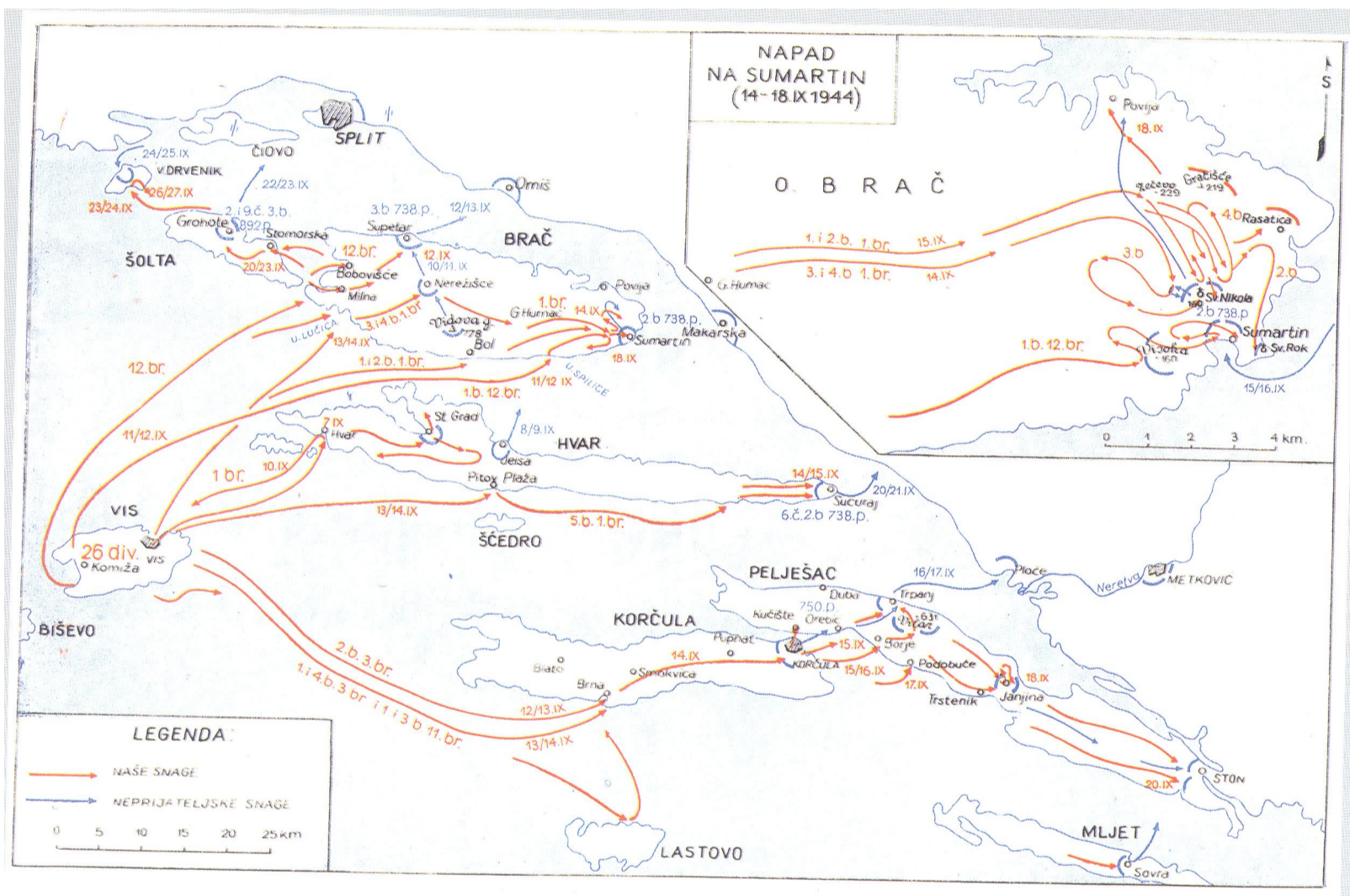
Skice broj 4, 7., 8. su od
autora teksta dr. sc.N. Ani a:

Skice: 1, 2, 3, 5, 6, 9, 10 su preuzete iz:
T. Radoševi : Ofenziva za oslobo enje Dalmacije, Beograd 1965.

Skice broj 11. i 12. su iz Zbornika:
Kninska operacija, Beograd 1985.

Skice broj 13. i 14. su iz Zbornika:
Mostarska operacija, Beograd 1986.

Ostale skice su preuzete iz:
V Kosti : Oslobo enje Istre, Slovenskog primorja i Trsta 1945-, Beograd, 1978.

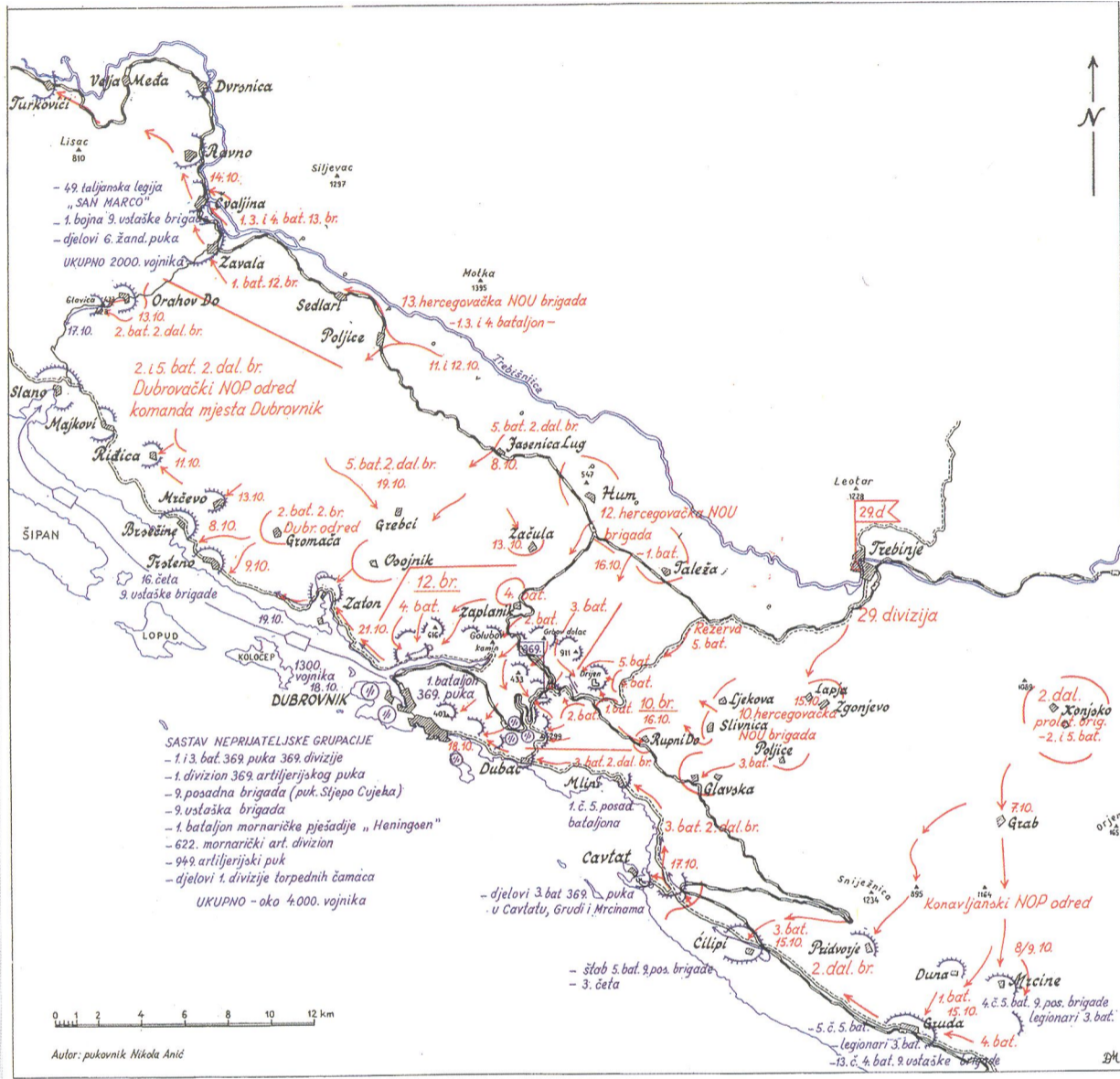
- skica 1 -
Oslobo enje srednjodalmatinskih otoka i Pelješca (7.-26. 09.1944.)

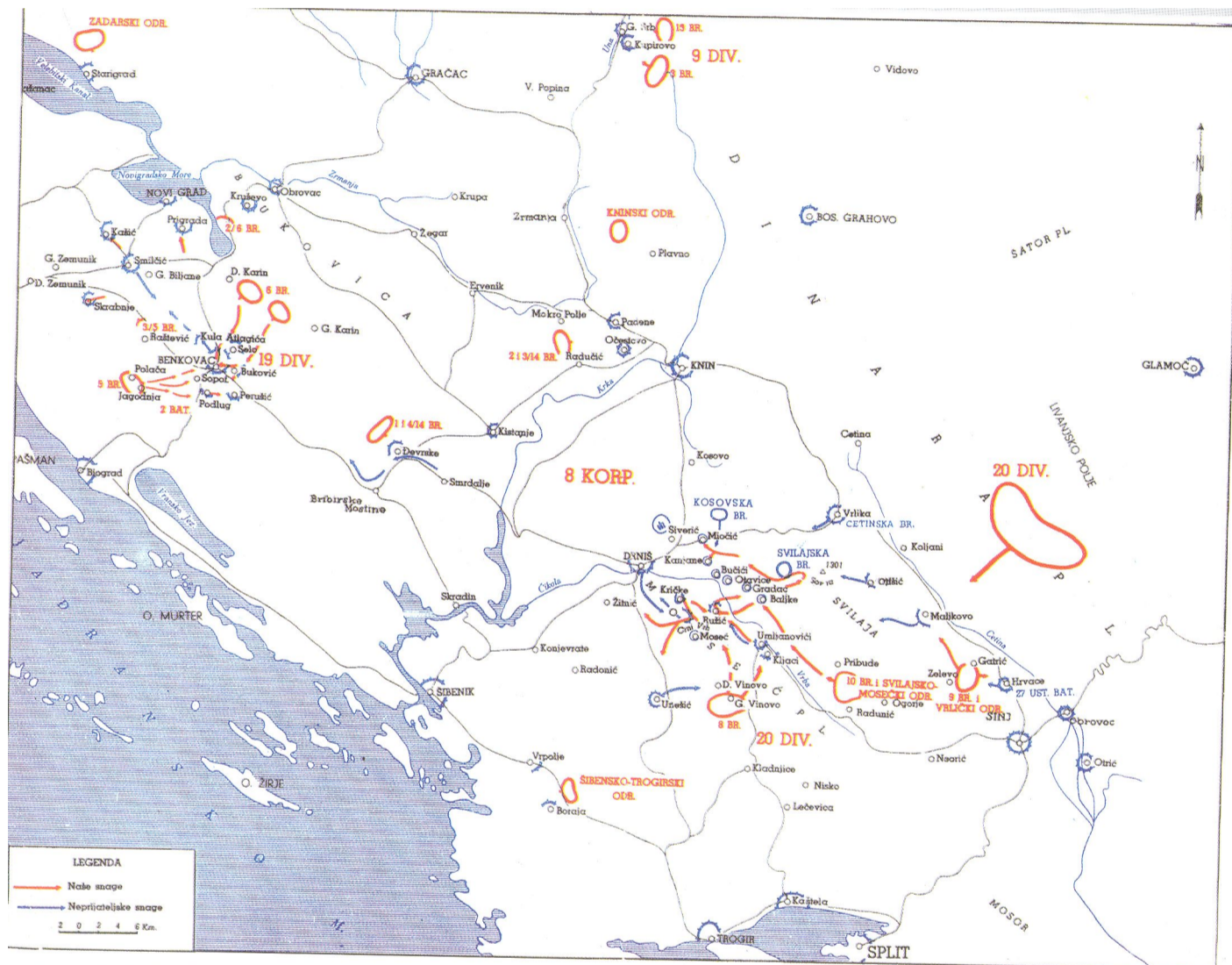
- skica 2 -

Uništenje glavnine 369. legionarske divizije u rajonu Ston - Neum - Oštrilovac - Vukov klanac
(borbe od 15. do 19. 10. 1944.)

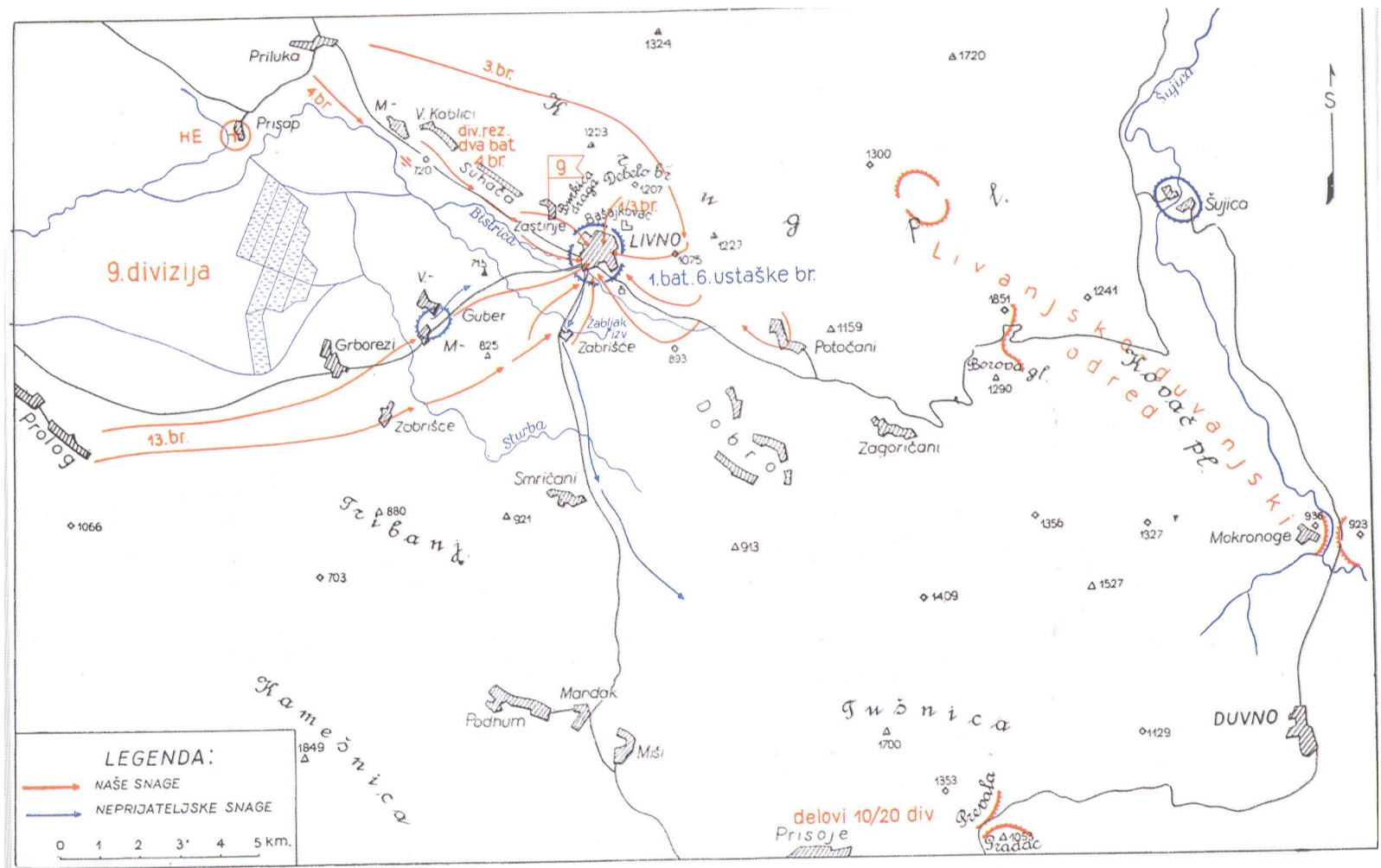

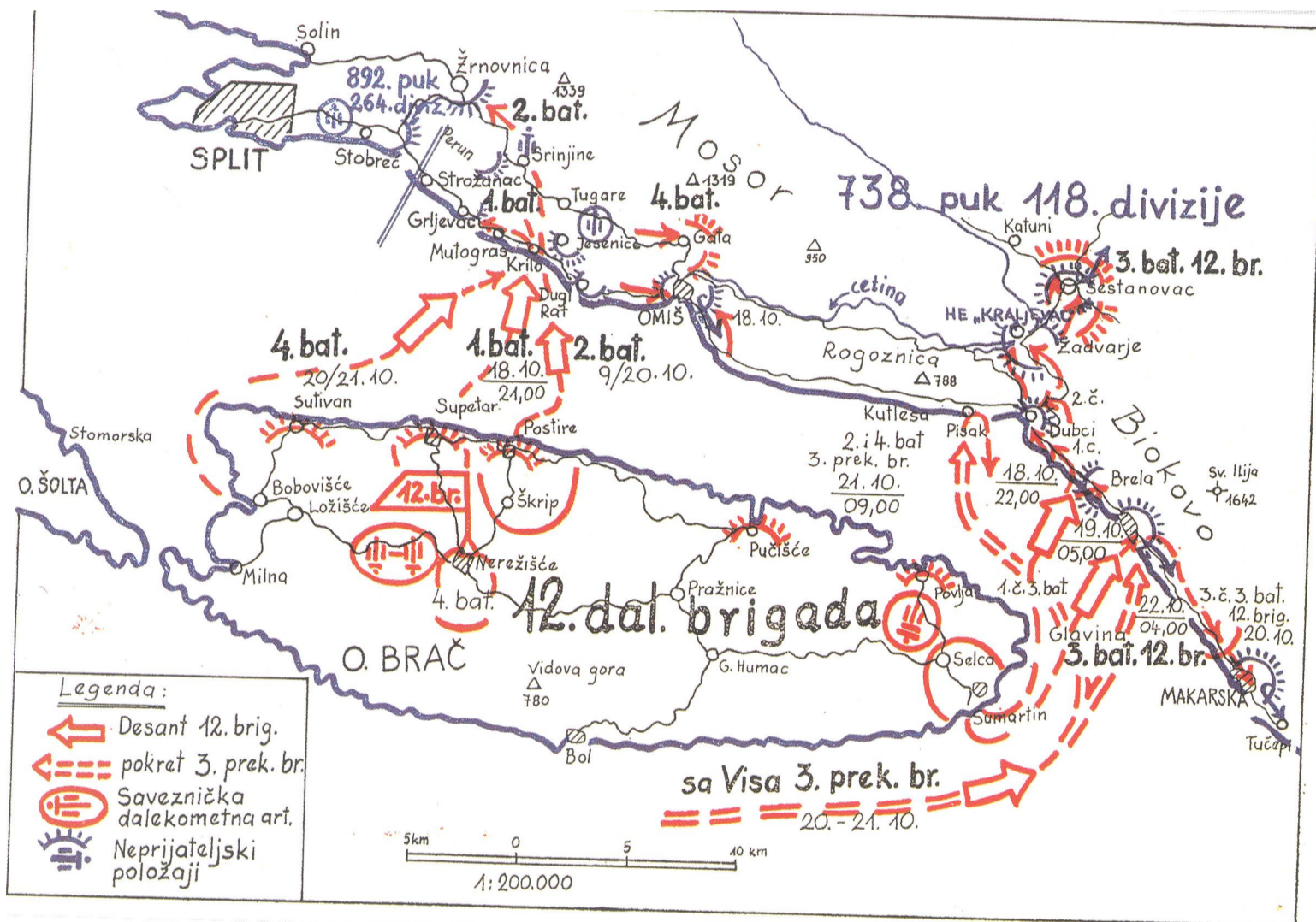
- skica 4 -
Oslobo enje Dubrovnika (listopad, 1944-)

- skica 5 -
 Borbe 8. korpusa u dalmatinskom zaleu

- skica 6 -
Oslobo enje Livna (10.10. 1944.)

- EfelQQ J -

Pomorski desant jedinica korpusa na kopno. Osloboenje Makarske. Dubaca i Zadvarja (18. - 23. 10. 1944.)

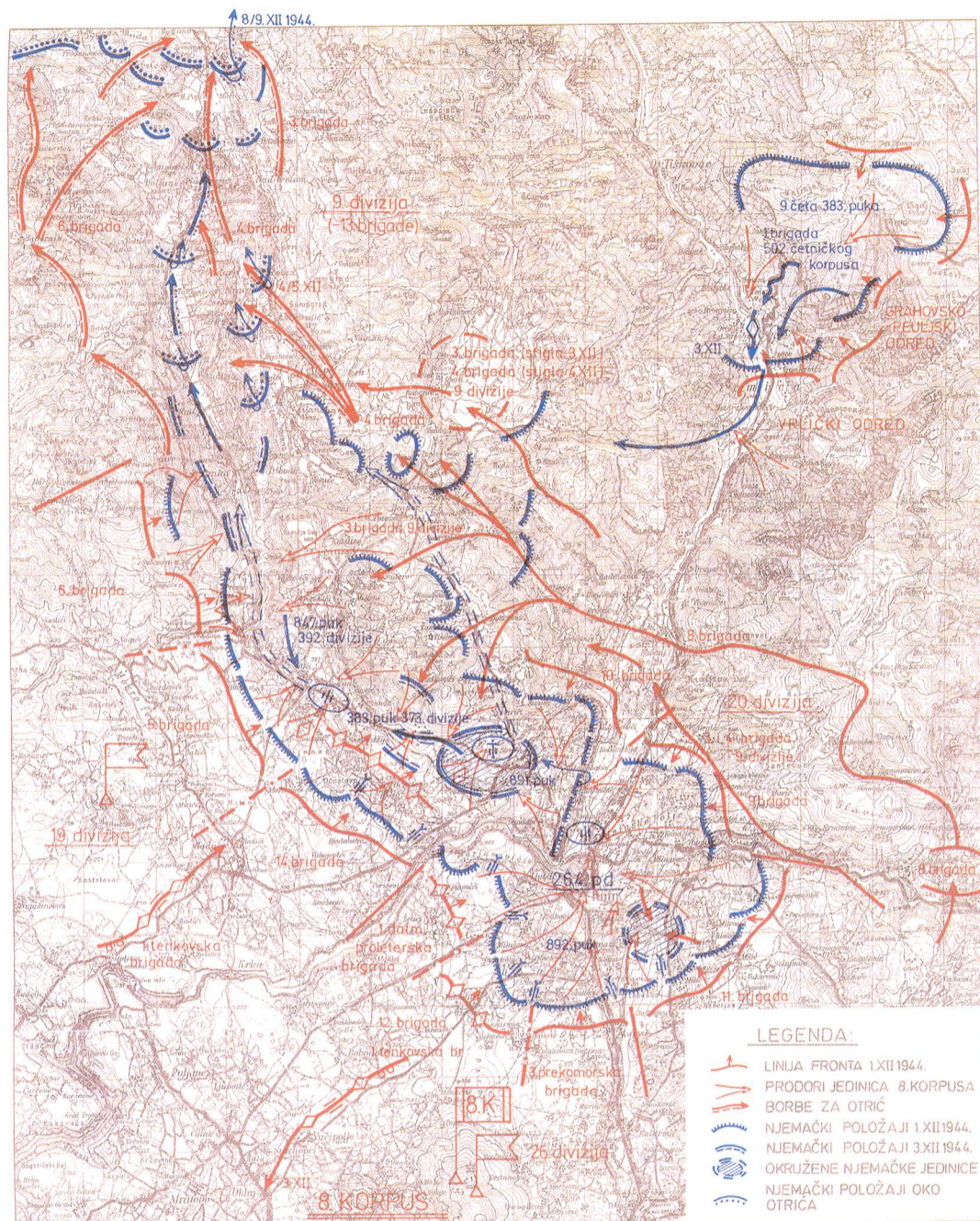

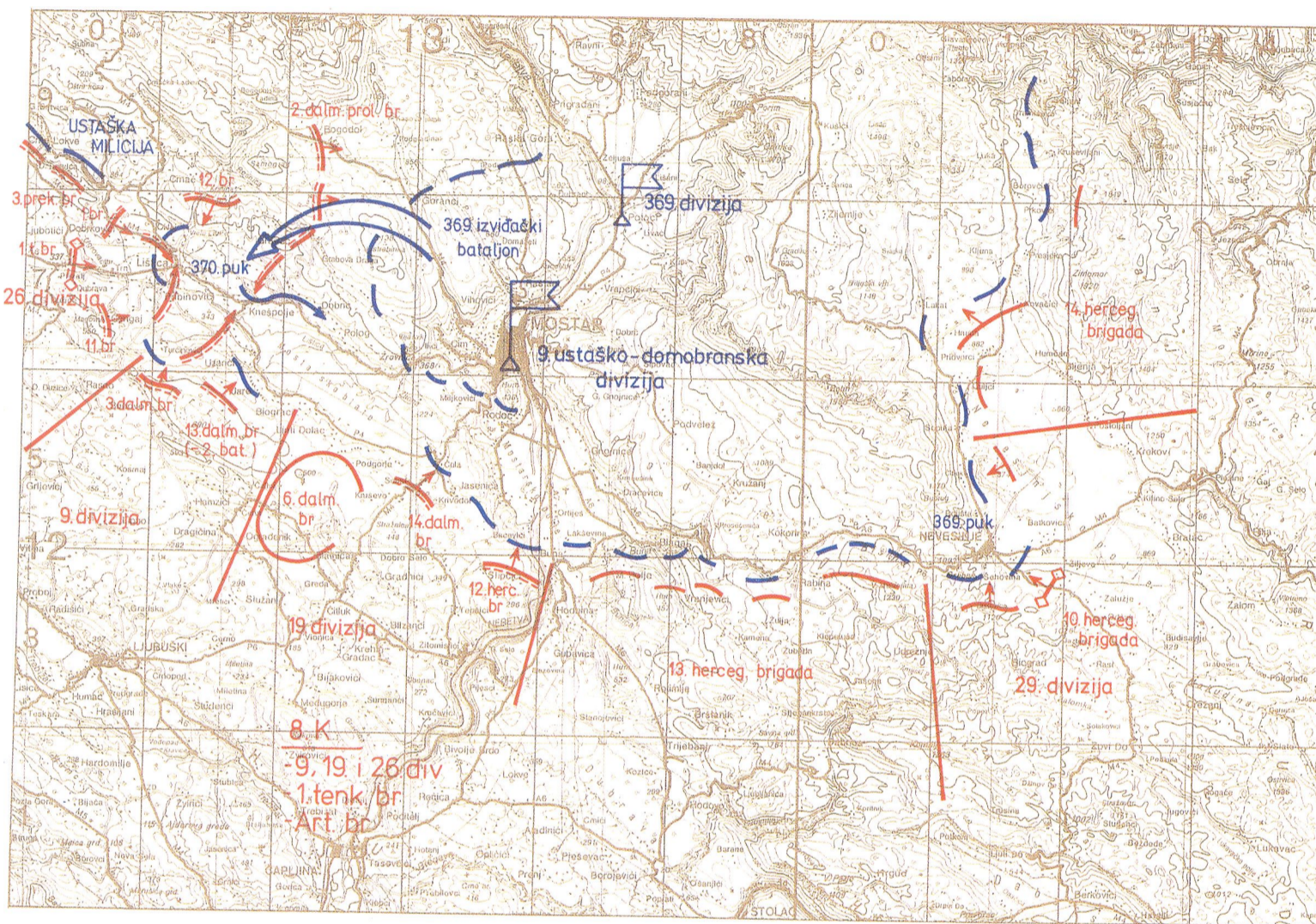

- skica 11 -
Kninska operacija (25. -30. 11. 1944.)

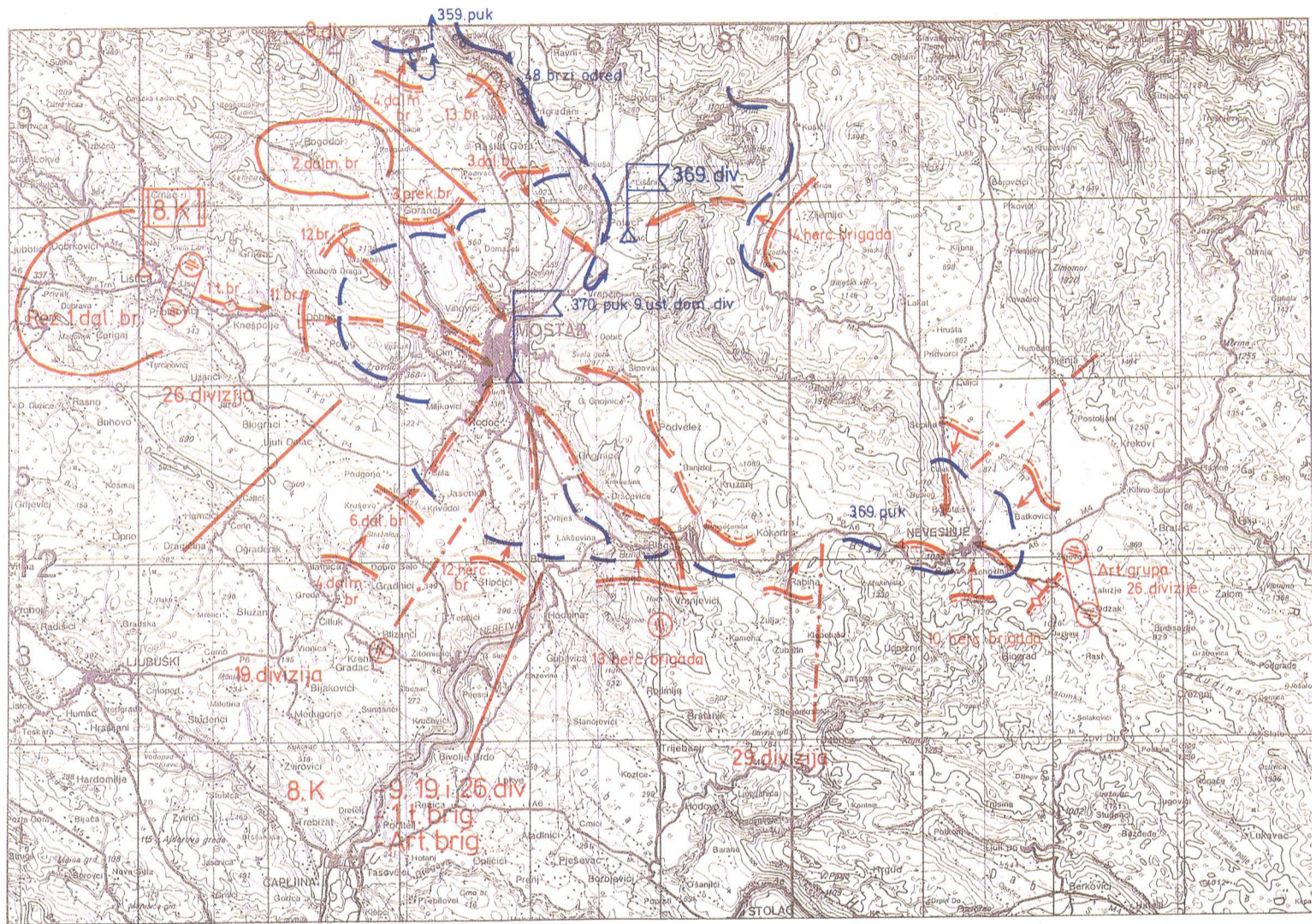

- skica 12 -
Kninska operacija (1.- 9. 12. 1944.)

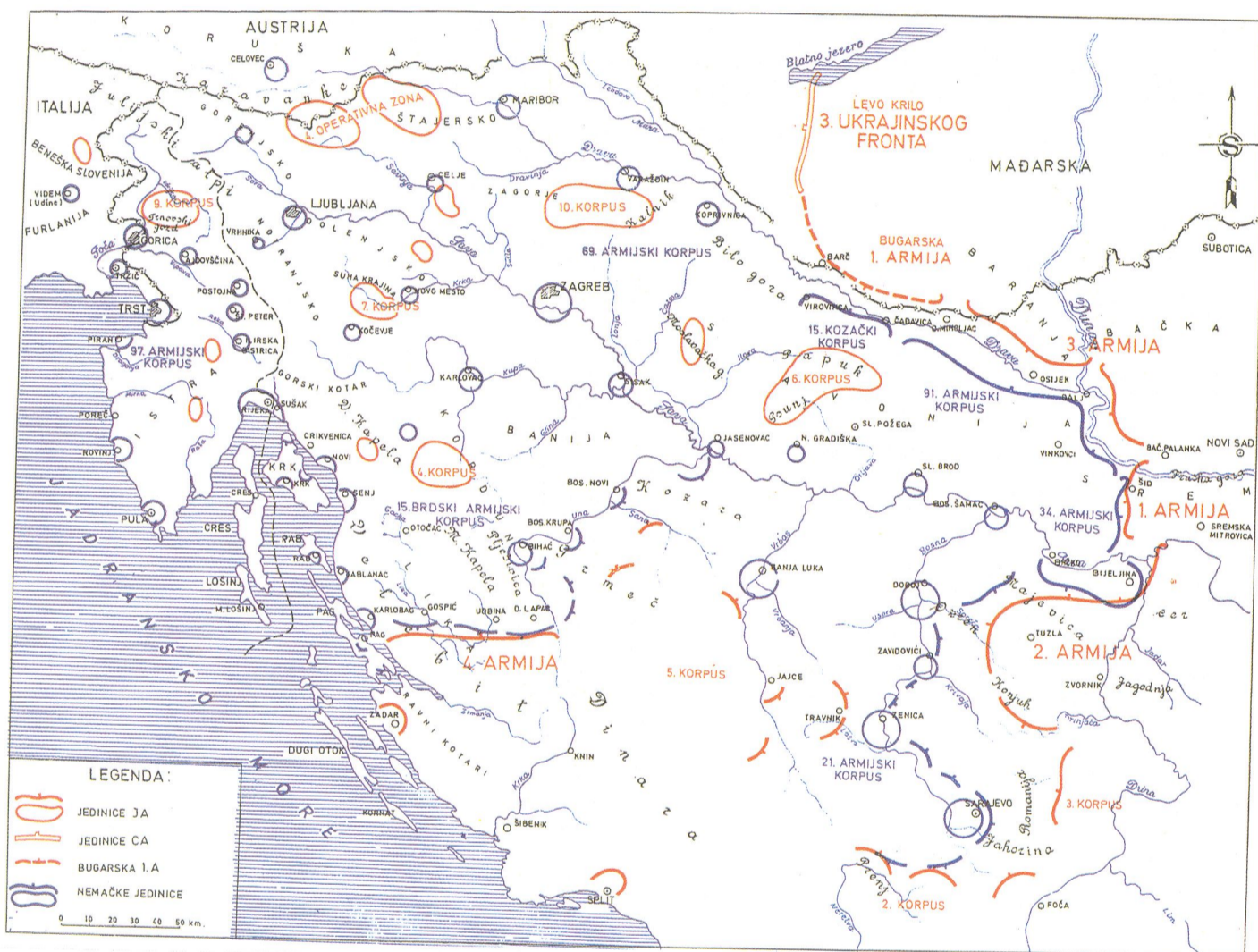

- skica 13 -

Mostarska operacija, borben od 6. do 12. 02. 1945. godine

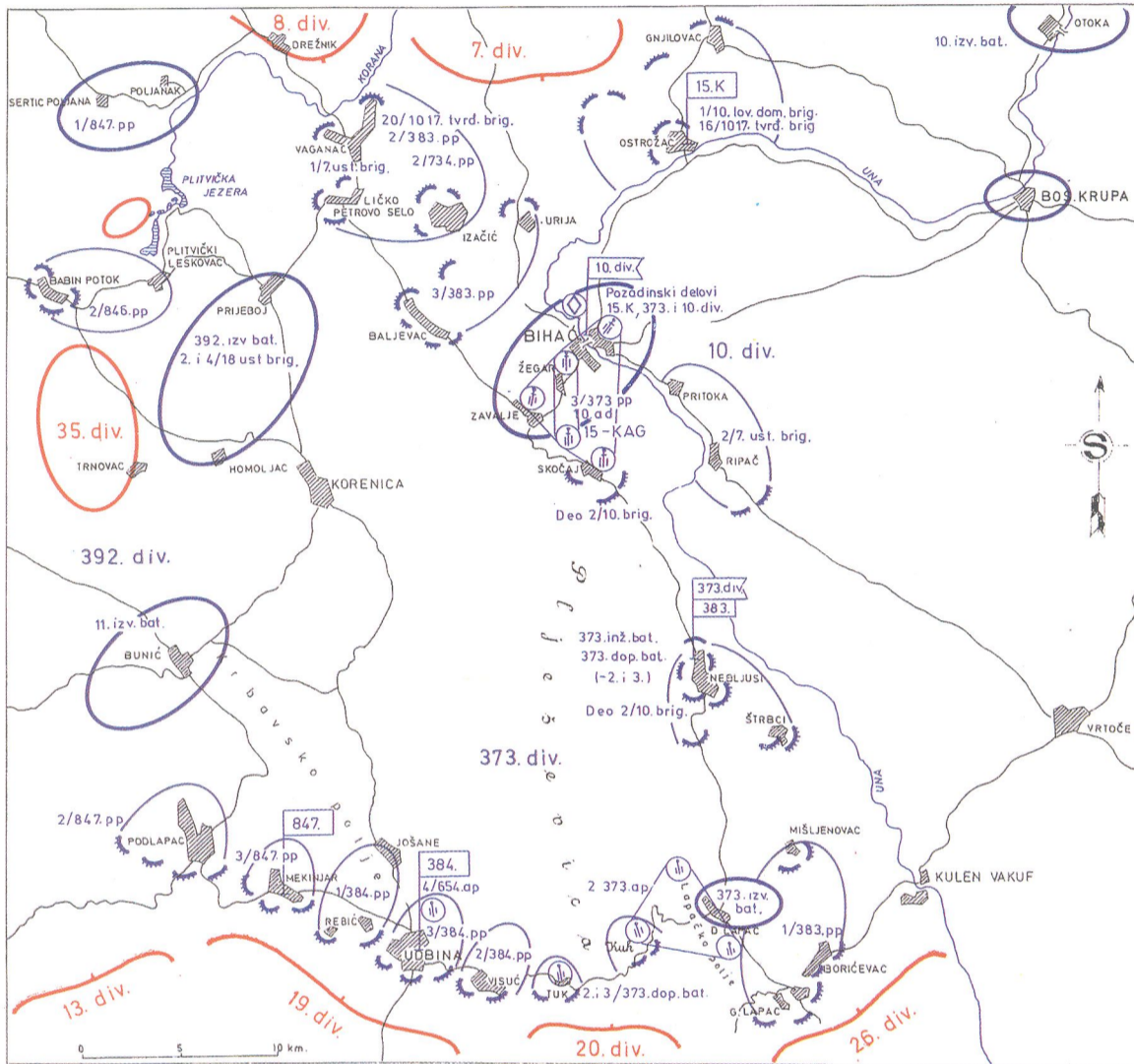

- skica 14 -
 Mostarska operacija, borbe od 13. do 15. 02. 1944. godine

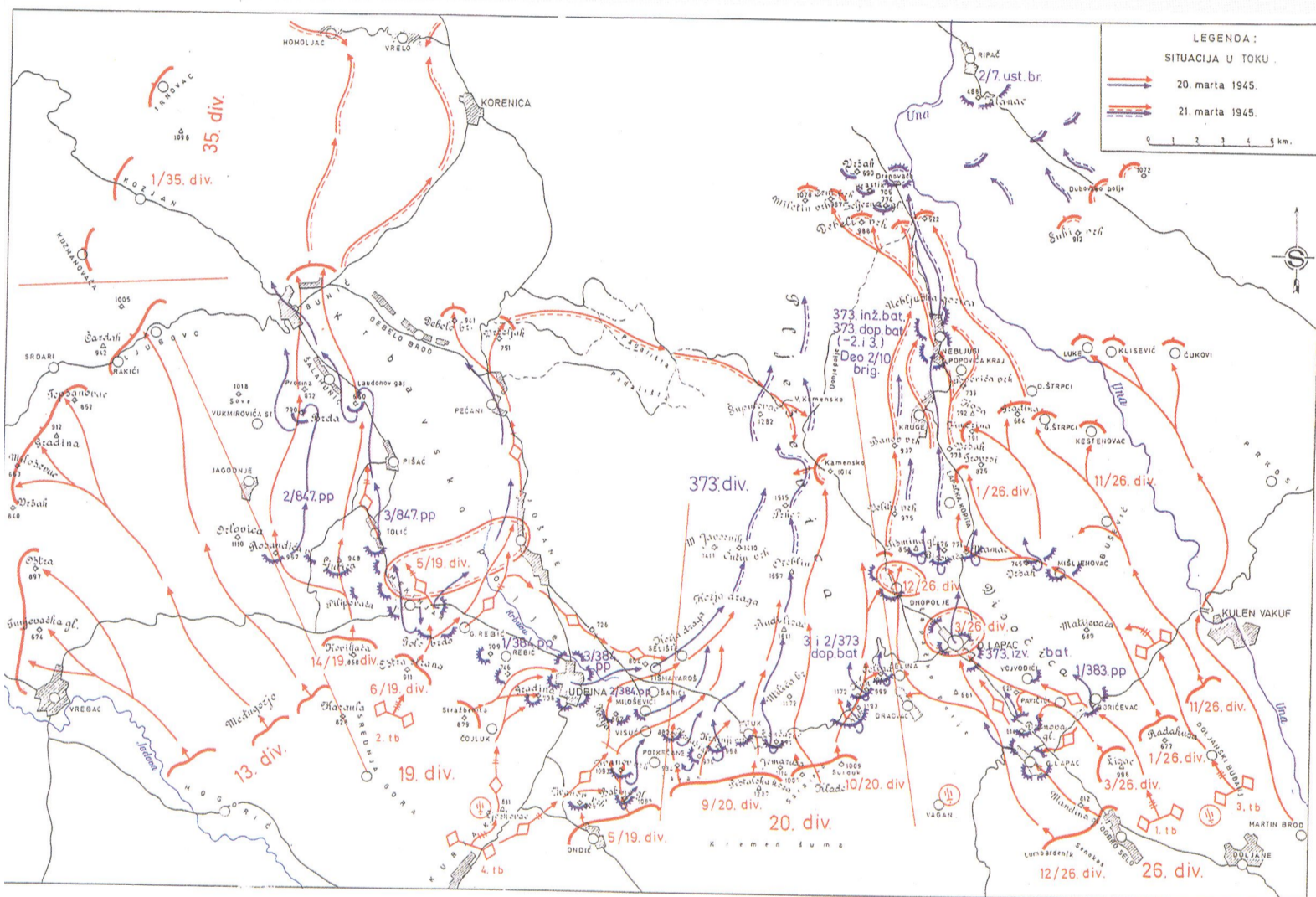
- skica 15 -
 Obostrani raspored snaga na jugoslavenskom ratištu u proljeće 1945.

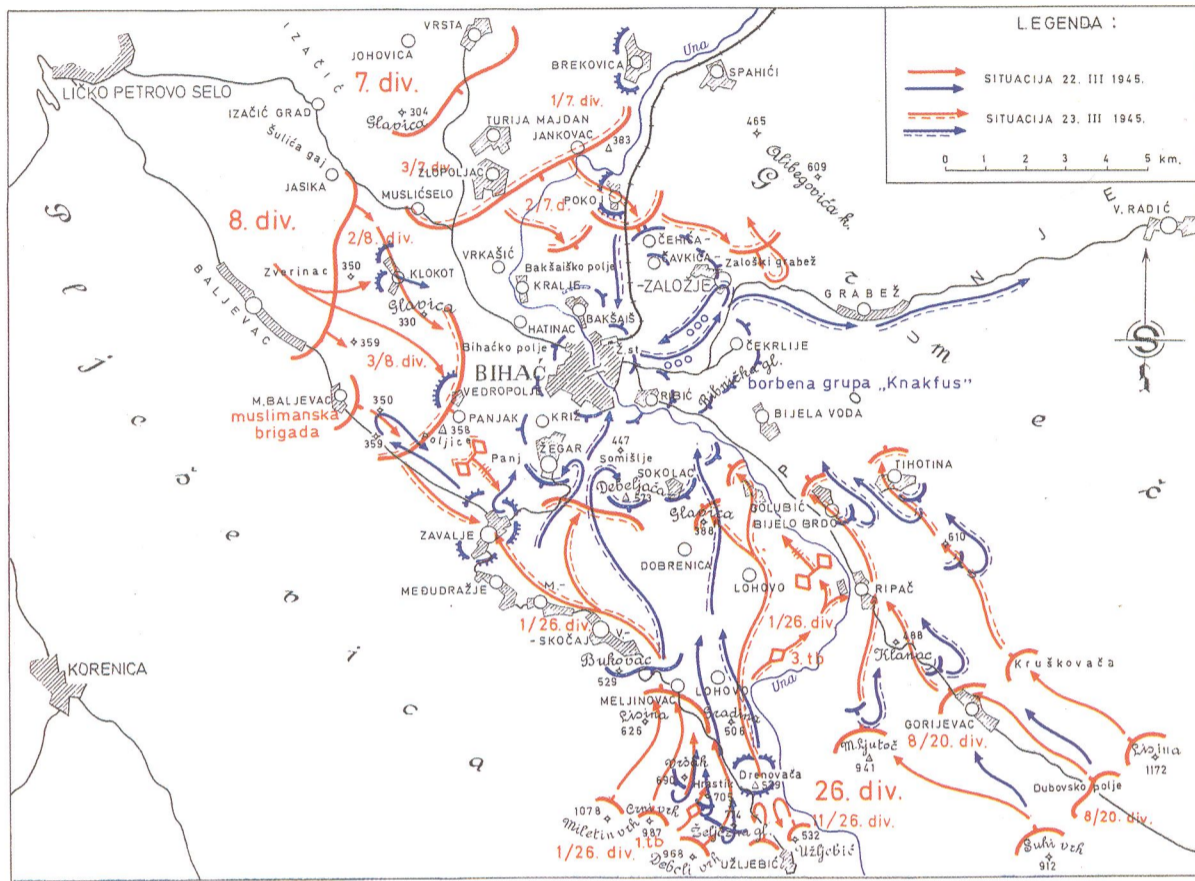

- skica 16 -

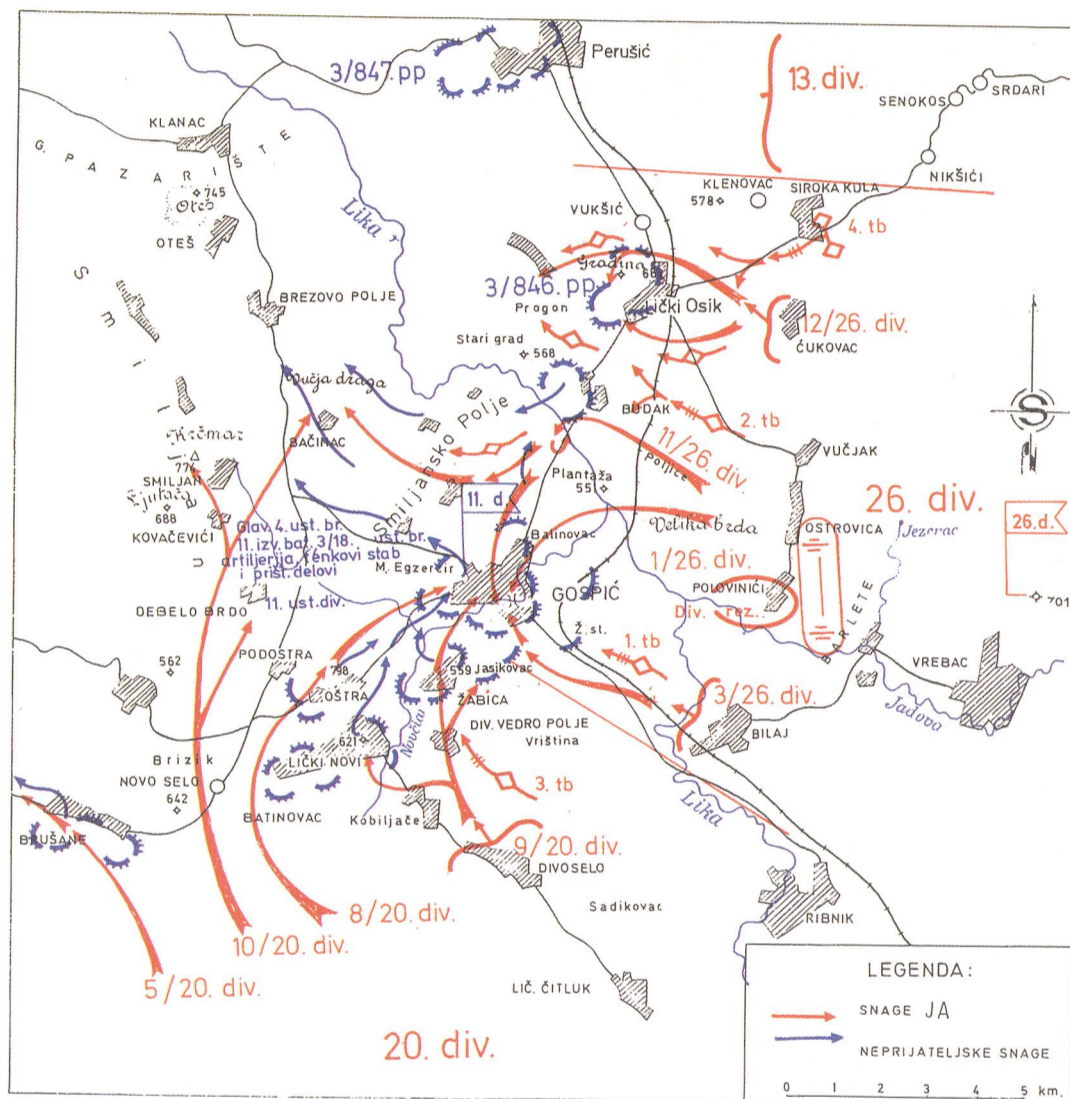
Raspored jedinica 15. brdskog armijskog korpusa u širem rajonu Bihaća 20. III. 1945.

- skica 17 -
Borbe u Lapa kom i Krbavskom polju 20. i 21. III. 1945.

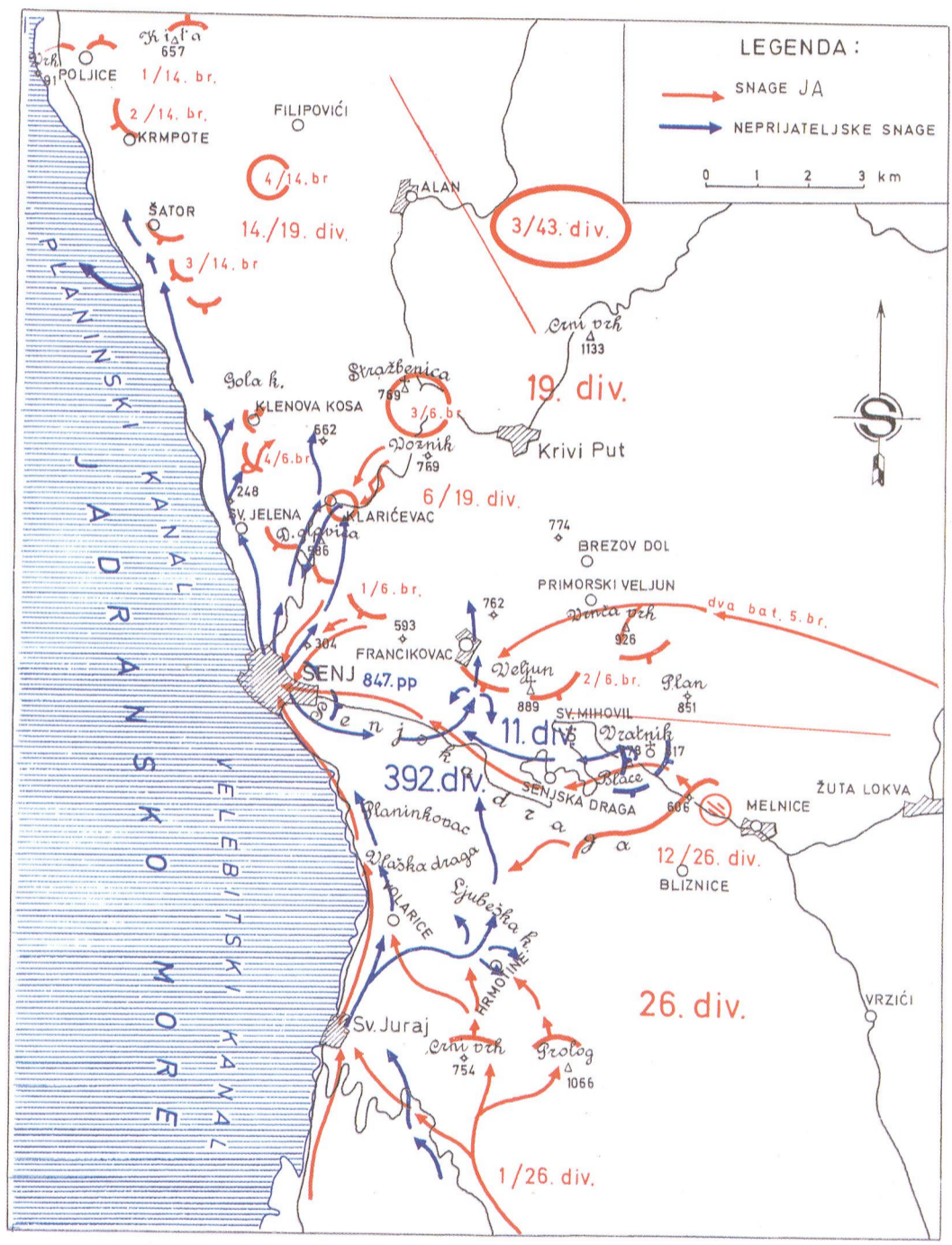

- skica 18 -
 Proboj uanjske obrane Bihaća 22. i 23. III. 1945.

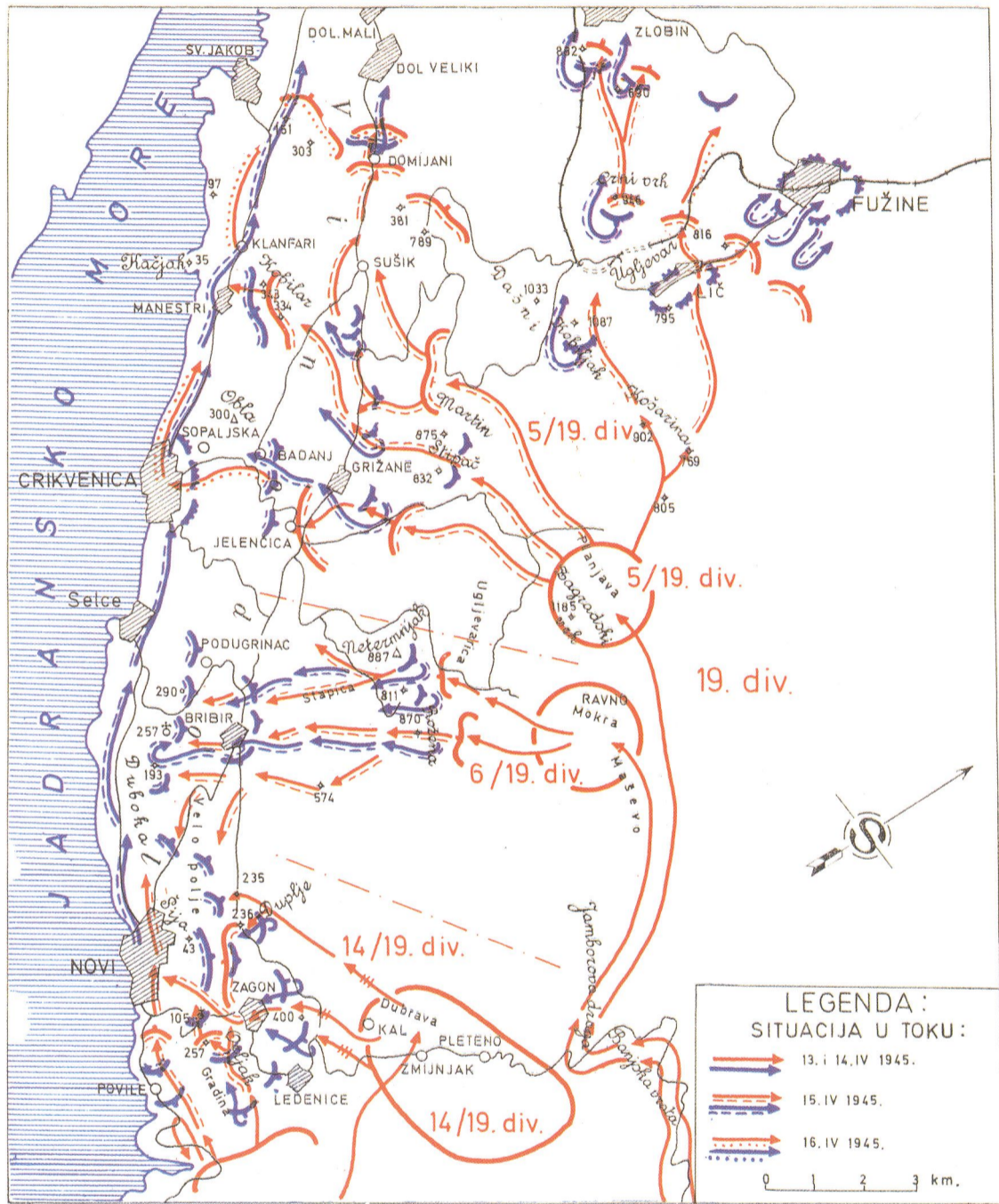

- skica 19 -
Oslobo enje Gospića, 4. IV. 1945.

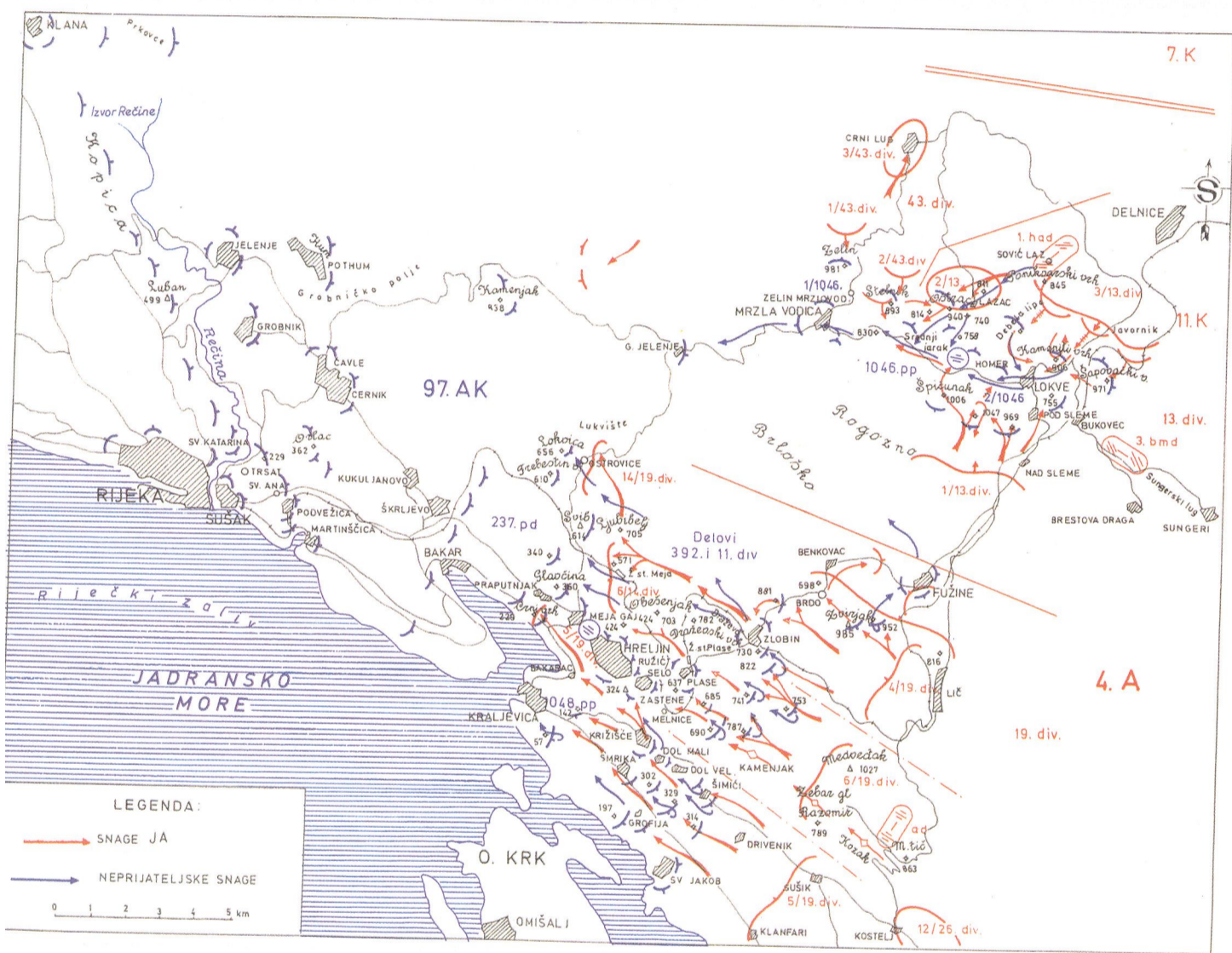

- skica 21 -
 Oslobo enje Senja, 9. IV. 1945.

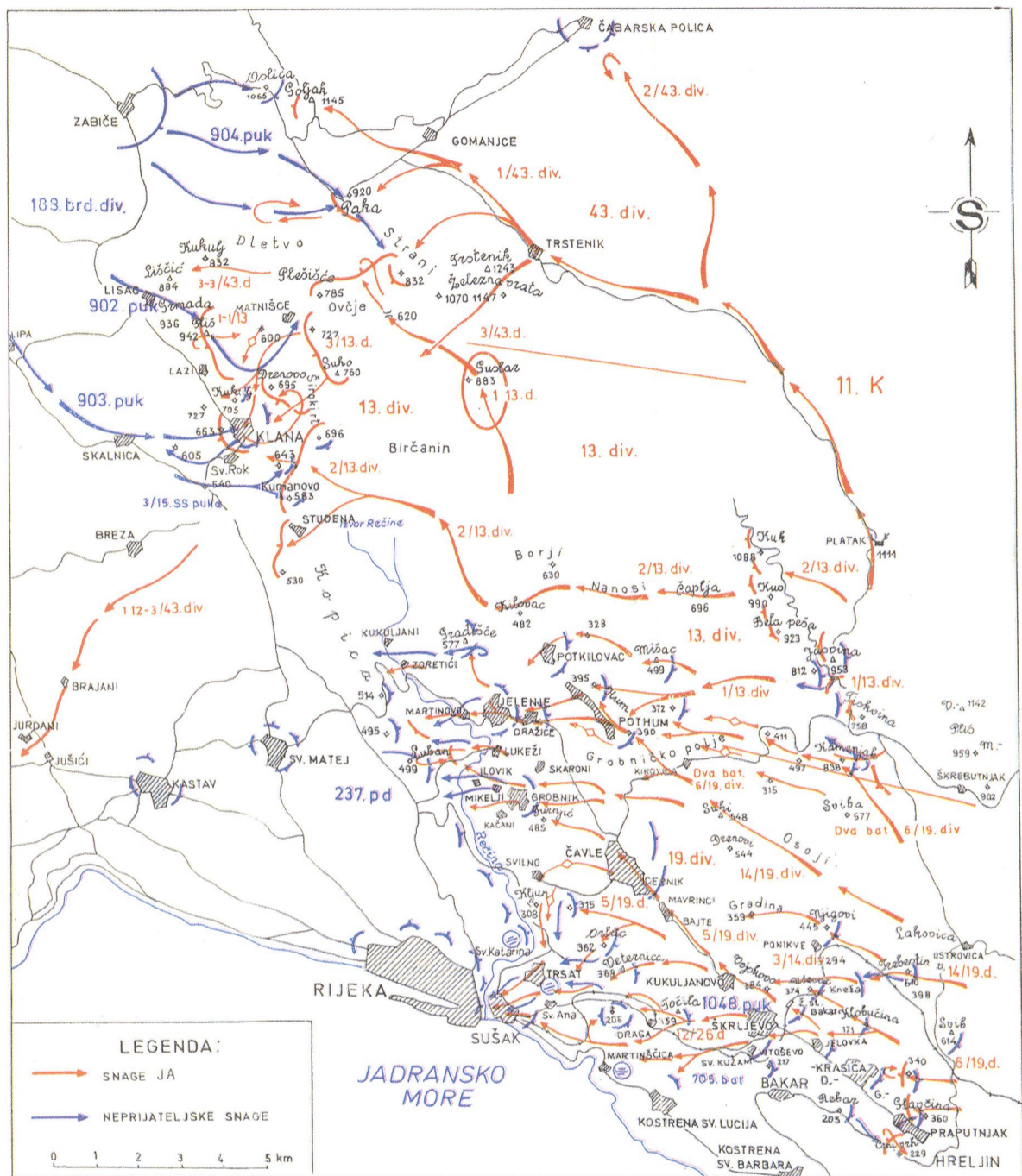
- skica 22 -
 Osloboenje Novog i Crikvenice, 15. i 16. IV. 1945.

- skica 23 -

Ostlobo enje Lokava i Mrzle Vodice i borbe na pravcu Fužine - Kraljevica 17. IV. 1945.

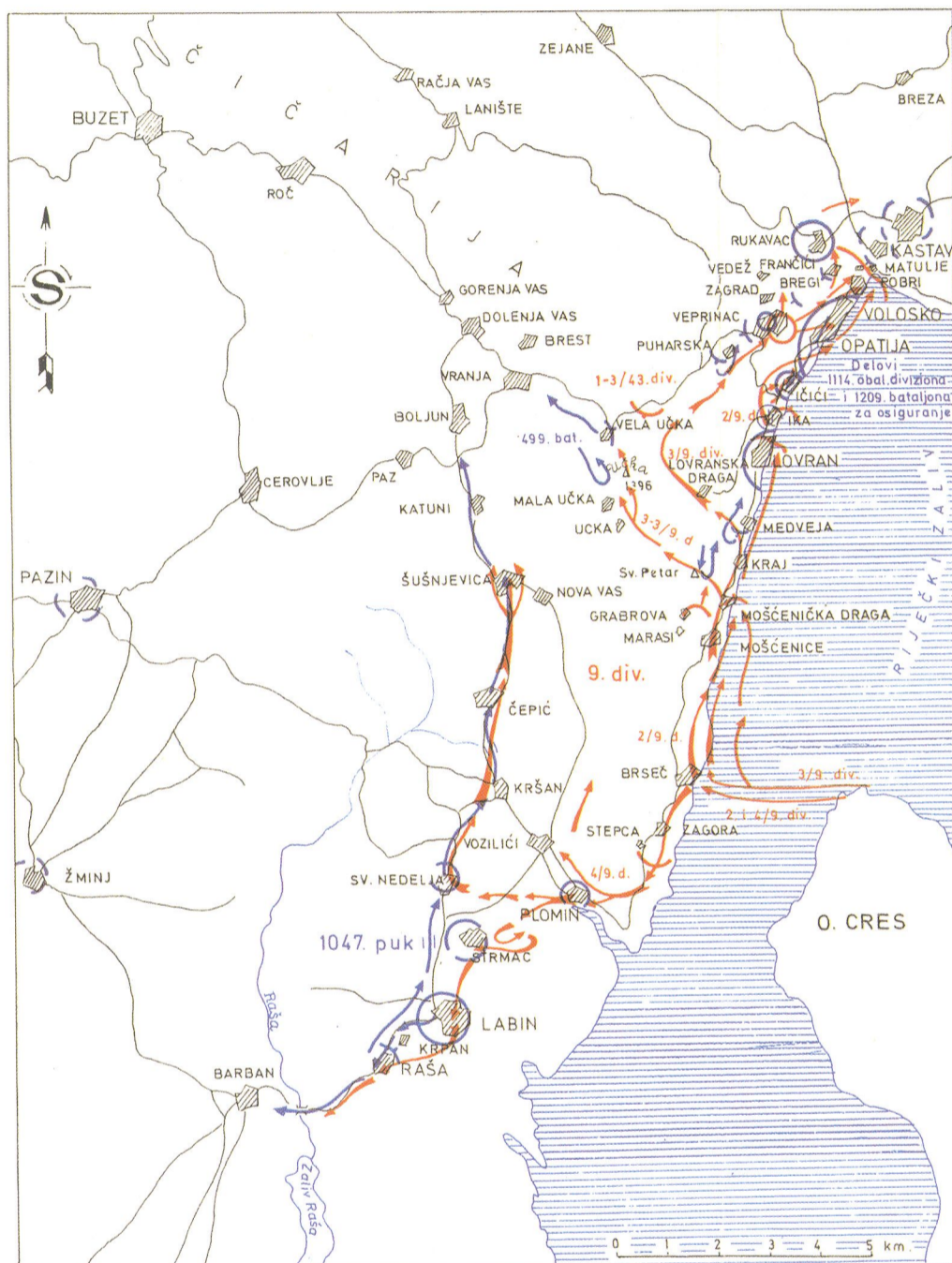

- skica 24 -

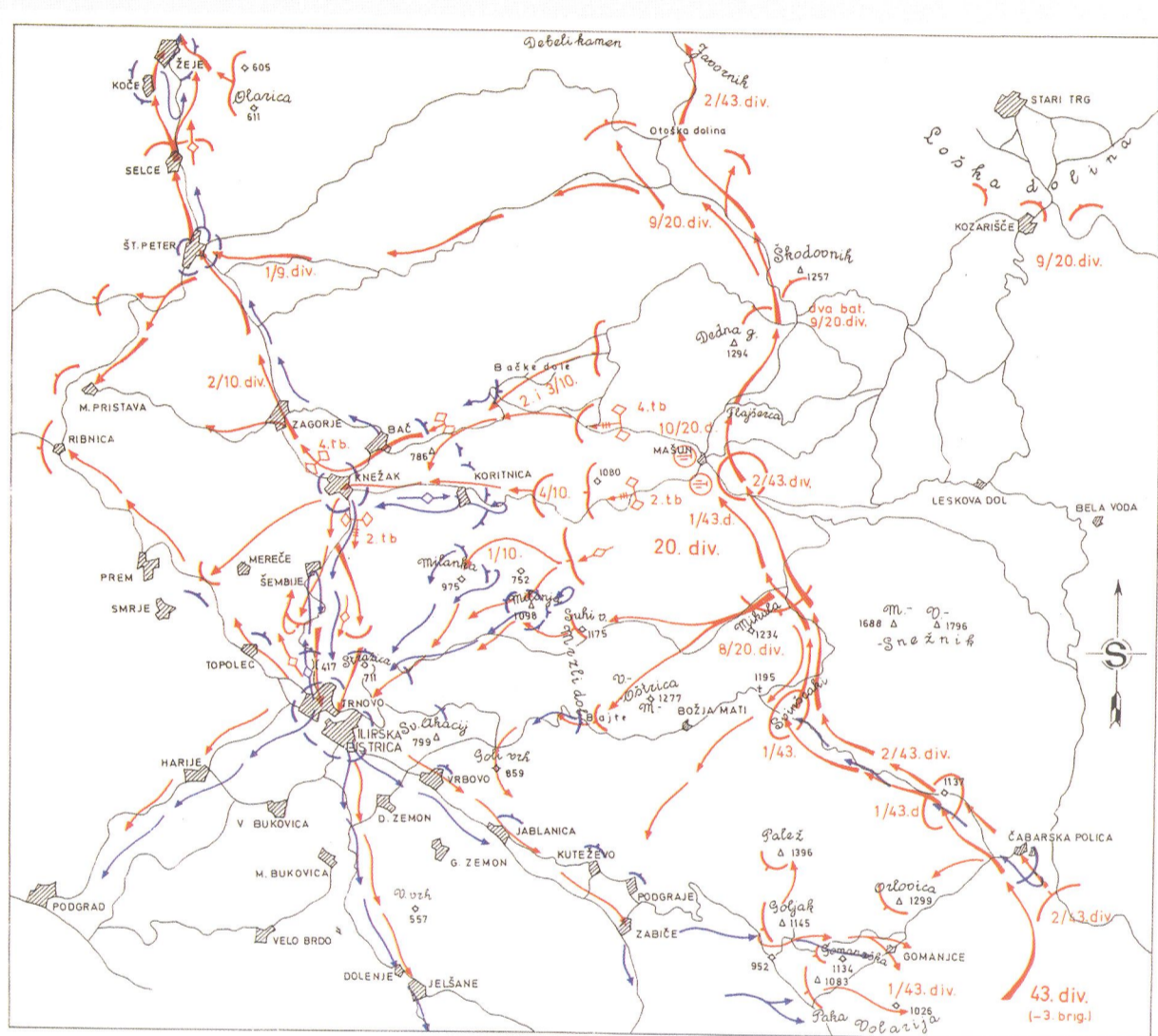
Izbijanje 4. armije na pravcu Gomanjce - Klana - Rijeka, 18. - 21. IV. 1945.

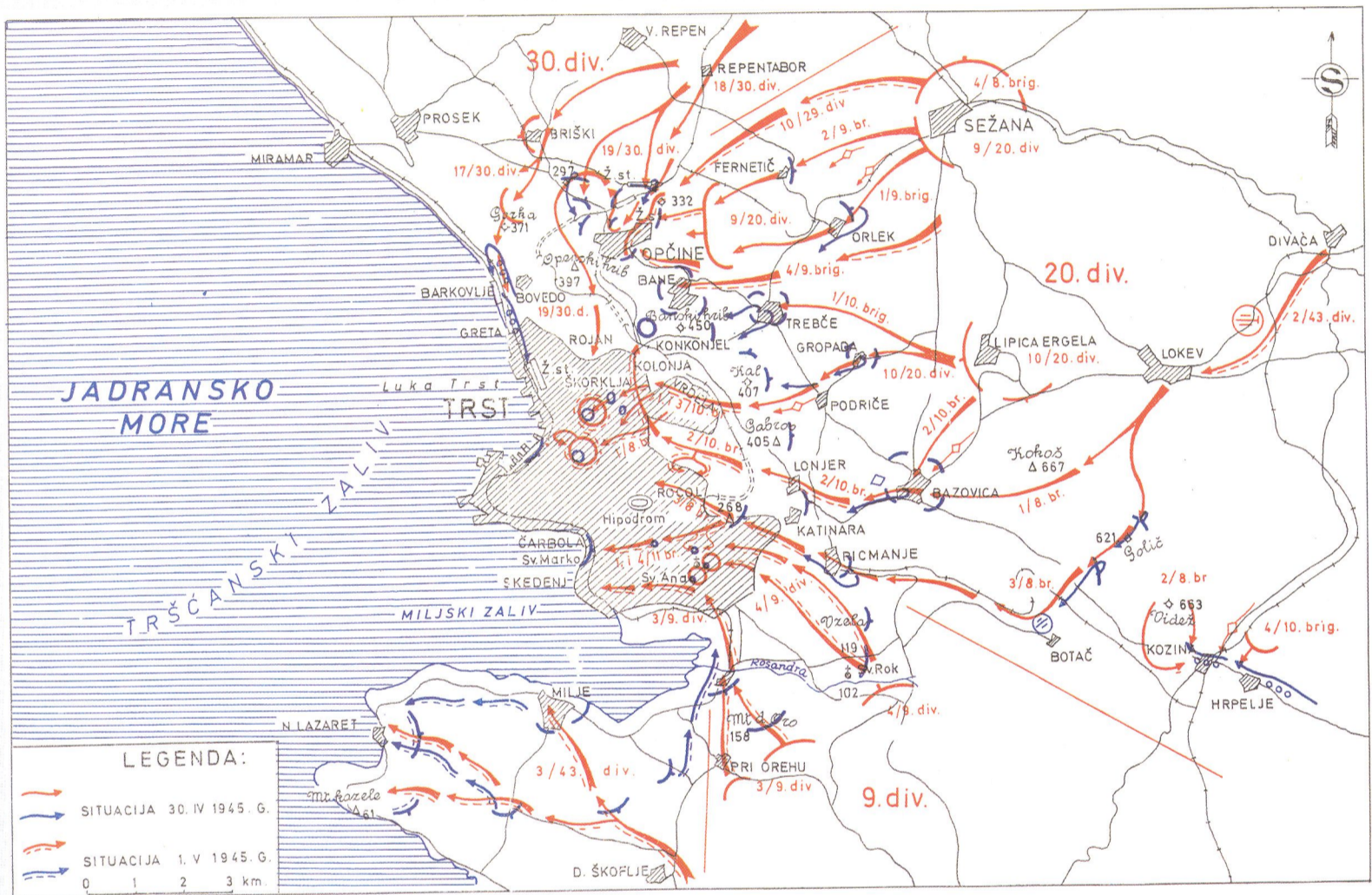

- skica 26 -

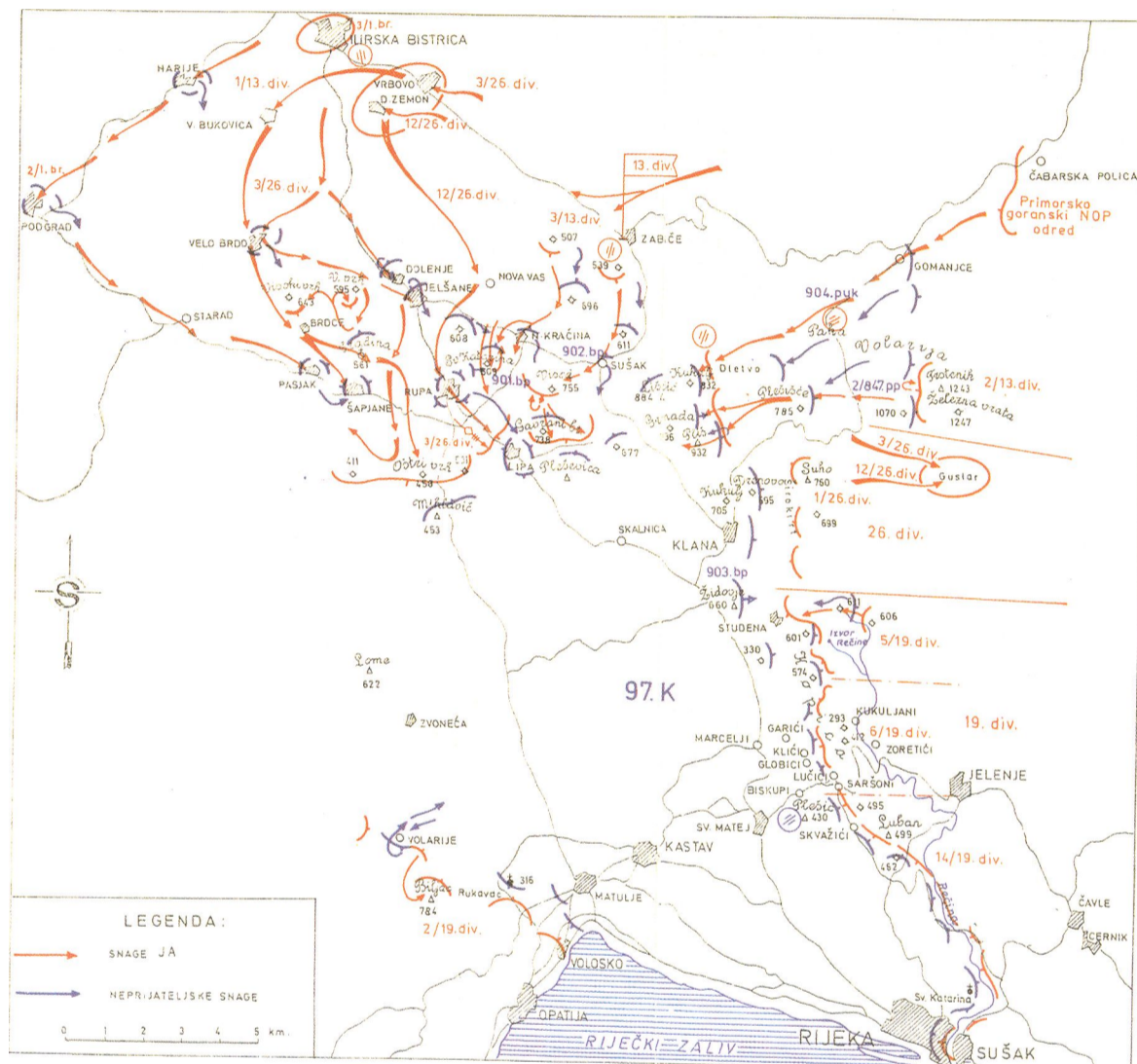
Borbe 9. divizije u istoj Istri od 26. do 29. IV. 1945.

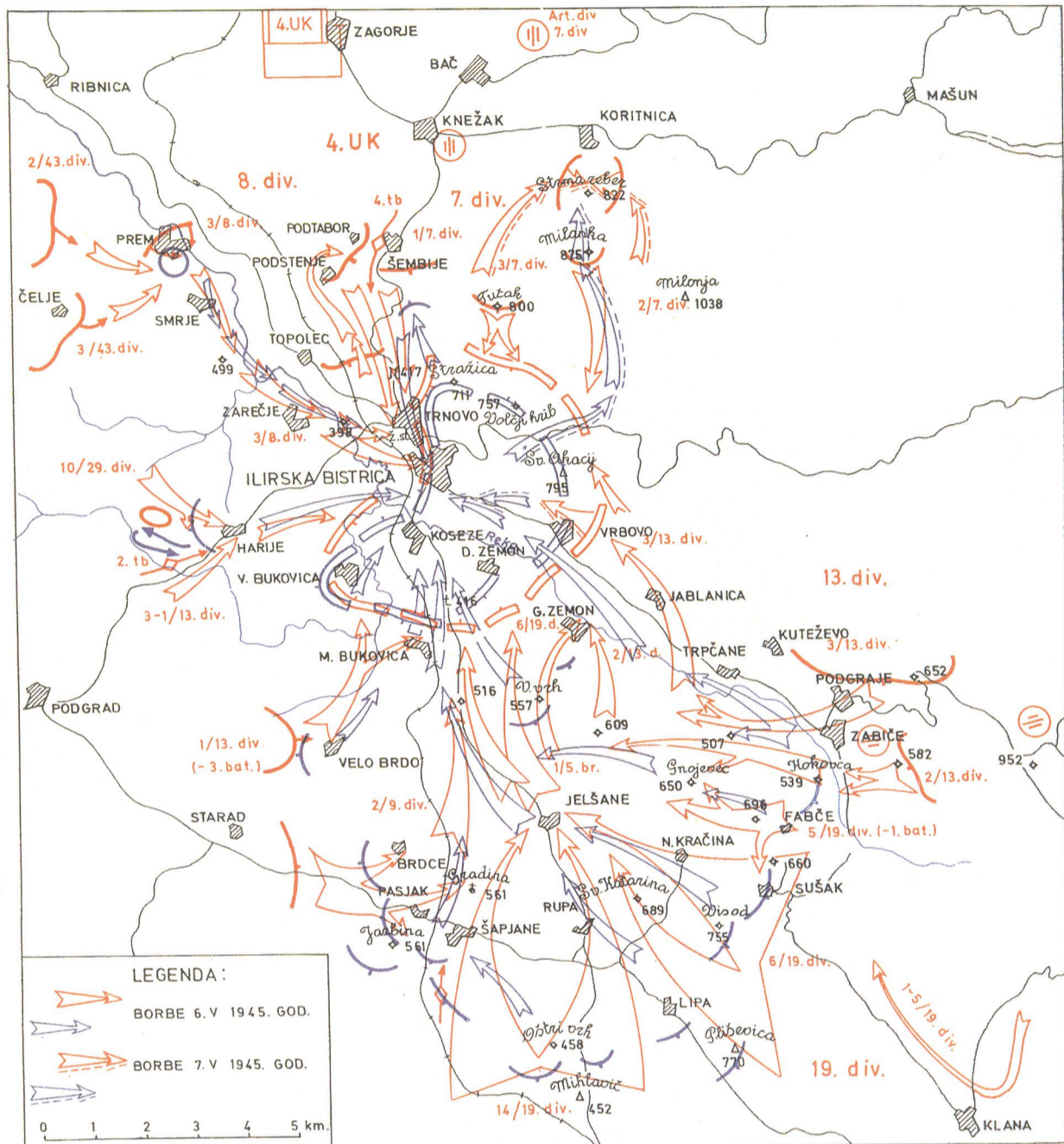
- skica 27 -
 Prodor 20. divizije u pozadinu rije kog fronta od 24. do 28. IV. 1945.

- skica 28 -
Oslobo enje Trsta, 30.IV. i I.V. J 945.

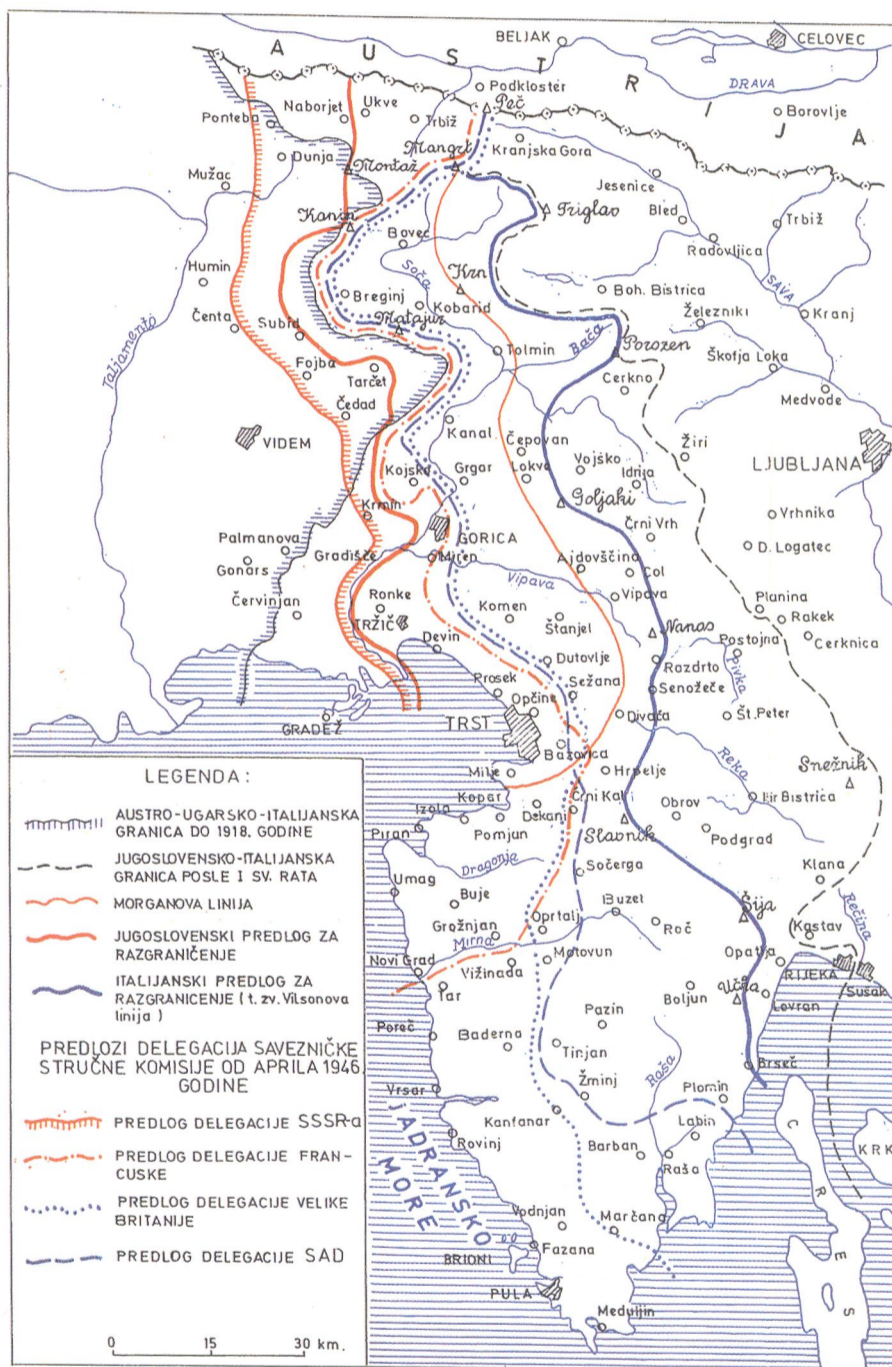

- skica 29 -
 Borbe za okruženje njema kog 97. armijskog korpusa od 29. IV. do 2. V. 1945.

- skica 30 -

Kapitulacija njema kog 97. armijskog korpusa, borbe 6. i 7-V. 1945.

- skica 31 -
 Prijedlozi za razgraničenje između Jugoslavije i Italije

BILJEŠKA O AUTORU

NIKOLA ANIĆ, doktor povijesnih znanosti, rođen 1. ožujka 1923. u Suurju na Hvaru. Ribar, pomorac, poljodjelac, aktivni antifašistički borac od početka 1942. Vodio u ilegali omladinu Suurja, Bogomolja i Gdinja na Hvaru. Partizanski asnik u 8. korpusu od njegovog osnivanja. Učestvovao je u svim korpusnim operacijama na Hvaru, Braču, Šolti, kod Splita, Šibenika, Knina, Mostara i onda od Like do Sobe kao rukovodilac omladine u 12. brigadi 26. divizije.

Povijesne znanosti studirao na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Doktorsku disertaciju "Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske 1941. - 1945." obranio na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 2002. godine. Oficirsku školu završio u Sarajevu (1949.), Višu vojnu akademiju - Školu taktike završio u Beogradu (1956. - 1958.), a Ratnu školu također u Beogradu (1965. - 1967.). Predavao vojnu povijest i vojnu strategiju na Višoj vojnoj akademiji, gdje je bio i na elniku Katedre vojne povijesti. Izvanredni profesor u Vojnoj školi u Zürichu. Ima zvanje znanstvenog savjetnika vojno-povijesnih i vojno-strateških znanosti.

Znanstvenim radom bavi se više od 55 godina. Napisao i objavio u zemlji i inozemstvu, kao autor ili koautor više od

35 knjiga, brošura, udžbenika i oko 150 znanstvenih rasprava, članaka, priopćenja, kritika, eseja, feljtona i t.d. Najviše se bavio radovima iz vojne povijesti i vojne strategije uopće i posebno iz Drugoga svjetskog rata, NOR-a u Jugoslaviji i lokalnim ratovima od 1945. godine. Najvažniji radovi: "Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije" (Beograd 1982.), "Vojna strategija" (Beograd, 1974.), četvrtotomna edicija "Drugi svjetski rat" (Ljubljana, Zagreb, Beograd, 1981.), petverotomna edicija "Sanitetska služba u NOR-u u Jugoslaviji" (Beograd 1997.), devetotomna edicija "Za pobjedu i slobodu" (Beograd, 1986.).

Noviji radovi: monografija "Na puni Hvara - povijest Suurja" (Suuraj, 2000.); "Njemačka vojska u Hrvatskoj (1941. - 1945.)", Zagreb 2002., brošura "Povijest dalmatinskog 8. korpusa" (Split 2003.) Urednik i koautor monografije "Velika podvala" kao odgovor V. Čeniću na falsificirane Titove stenograme, objavljeno u Beogradu 2003.

Nositelj 13 ratnih i poslijeratnih odlikovanja i tri nagrade za znanstveni rad.

Umirovljen 1983. u činu pukovnika. Živi u Suurju na Hvaru.

SADRŽAJ

Predgovor	5
Uvod	11
I. Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji od 1941. do osnivanja 8. dalmatinskog korpusa, jeseni 1943. godine	11
II. Uloga i značenje 8. dalmatinskog korpusa u NOR-u	19
III. Tito o dalmatinskim partizanima i Osmom korpusu	22
Prvo poglavlje	
STVARANJE KORPUSA I BORBE DO OSLOBOĐENJA DALMACIJE	
I. Osnivanje, sastav i namjena 8. dalmatinskog korpusa	47
1. Vojna organizacija ustanka u Dalmaciji u ljeto 1943. do kapitulacije Italije.....	47
2. Ustankom naroda Dalmacije nastaje velika antifašistička vojska Hrvatske.....	49
3. Po Titovoj zapovijedi formira se 8. dalmatinski korpus.....	52
4. Sastav 8. dalmatinskog korpusa.....	54
5. Ostali operativni sustavi 8. dalmatinskog korpusa.....	56
II. Njemačka okupacija Dalmacije - dolazak njemačke vojske, njihov politički sustav i borbena djelovanja	59
III. Jesenje i zimske operacije njemačke vojske protiv 8. dalmatinskog korpusa 1943/1944. i događanja u štabu korpusa - povijesna stvarnost i kontroverze	61
1. Jesenje njemačke operacije protiv 8. korpusa.....	61
2. Zimske operacije njemačke vojske protiv 8. korpusa. Operacija «Ziethen».....	65
3. Smjena štaba 8. dalmatinskog korpusa - povijesna stvarnost i kontroverze.....	70
4. Njemački desant na Korčulu.....	73
5. Nijemci na Šolti, Braču i Hvaru.....	74
6. Njemačke zimske operacije u sjevernoj Dalmaciji.....	75
IV. Obrana Visa - povijesno značenje i napadna djelovanja na srednjodalmatinskim otocima	77
1. Obrana Visa - dileme i rješenje.....	77
2. Desantne akcije na srednjodalmatinskim otocima.....	80
3. Maršal Tito na Visu.....	86

V.	Učesnici 8. dalmatinskog korpusa u Drvarskoj operaciji.....	88
VI.	Ljetne ofenzivno - defenzivne borbe 8. korpusa 1944. godine.....	91

Drugo poglavlje

OFENZIVA OSMOG KORPUSA ZA OSLOBOĐENJE DALMACIJE

I.	Situacija, planovi i grupiranje snaga pred početak ofenzive 8. korpusa za oslobođenje Dalmacije.....	115
II.	Borbe za oslobođenje srednjodalmatinskih otoka i bitka kod Vukovog klanca.....	118
	1. Oslobođenje Brač i Šolta.....	118
	2. Oslobođenje Hvara.....	120
	3. Oslobođenje Korčule, Mljet i Pelješca.....	122
	4. Bitka za Vukov klanac i poraz legionarske 369. divizije.....	123
III.	Oslobođenje Dubrovnika.....	129
	1. Grupiranje snaga i početak borbi.....	129
	2. Titova naredba da se oslobodi Dubrovnik.....	130
	3. Borbe za oslobođenje Konavala.....	132
	4. Plan napada za oslobođenje Dubrovnika.....	133
	5. Napad na Dubrovnik.....	134
	6. Dubrovnik je oslobođen.....	135
	7. Epilog borbi za oslobođenje Dubrovnika.....	136
IV.	Ofenzivno djelovanje 9. i 20. dalmatinske divizije u dalmatinskom zaleđu.....	138
V.	Desant na kopno. Oslobođenje Omiša, Baške Vode, Makarske i Zadvarja.....	142
VI.	Splitska operacija.....	144
VII.	Oslobođenje sjeverne Dalmacije - Benkovac, Obrovac, Zadar.....	152
VIII.	Šibenska operacija - oslobođenje Šibenika i Drniša.....	156
IX.	Kninska operacija.....	161
	1. Osnovni podaci o Kninskoj operaciji.....	161
	2. Borbeno djelovanje u Kninskoj operaciji:.....	164
	a) Situacija, obostrani planovi i grupiranje snaga.....	164
	b) Tijek borbenih događanja u Kninskoj operaciji:.....	168
	- Uvodne borbe.....	168
	- Prva etapa Kninske operacije (26.-29. studenog 1944.).....	170
	- Druga etapa Kninske operacije (29. studenog - 1. prosinac 1944.).....	172
	- Treća, završna etapa Kninske operacije.....	174
	3. Operativno obzorje Kninske operacije.....	178
	4. Zaključak o Kninskoj operaciji.....	189
	a) Opća zaključivanja i rezultati.....	189
	b) Što je kazano o Kninskoj operaciji?.....	190
X.	Zaključni osvrt na ofenzivu 8. korpusa za oslobođenje Dalmacije.....	195
XI.	Tabelarni prilozi.....	202

Treće poglavije

OFENZIVA 8. DALMATINSKOG KORPUSA U OSLOBOĐENJU HERCEGOVINE

MOSTARSKA OPERACIJA

I.	Osnovni podaci o Mostarskoj operaciji.....	211
II.	Situacija u Hercegovini prije Mostarske operacije.....	212
III.	Borbena djelovanja i tijek Mostarske operacije:.....	215
	1. Obostrani planovi i grupiranje snaga.....	215
	2. Oslobođenje Širokog Brijega (6.-7. veljače 1945.).....	219
	3. Oslobođenje Nevesinja (8.-14. veljače 1945.).....	223
	4. Oslobođenje Mostara (8.-15. veljače 1945.).....	225
	5. Rezultati i osvrt na Mostarsku operaciju.....	232

četvrto poglavije

OFENZIVA ČETVORTE ARMIJE OD LIKE DO TRSTA I SLOVENSKE

DALMATINSKE DIVIZIJE U ZAVRŠNIM OPERACIJAMA ZA OSLOBOĐENJE HRVATSKE

I.	Dalmatinske divizije jezgro 4. armije.....	241
II.	Ofenziva 4. armije od Like do Trsta i Slovenije.....	245
	1. Situacija, operativni planovi i grupiranje snaga.....	245
	2. Likovsko-primorska operacija.....	249
	a) Zamisao i grupiranje snaga za prvu etapu operacija.....	249
	b) Oslobođenje istočne Like i Bihaća.....	250
	c) Oslobođenje zapadne Like, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja.....	253
III.	Rijeko-tršćanska operacija.....	260
	1. Obostrani planovi i grupiranje snaga.....	260
	2. Prva etapa Rije ko-tršćanske operacije - borba ispred glavnog njemačkog obrambenog pojasa.....	262
	3. Saveznici uskratili pomoć i podršku 4. armiji.....	266
	4. Druga - završna etapa Rije ko-tršćanske operacije - oslobođenje Istre, Trsta i Slovenskog primorja.....	267
	a) Situacija, zamisao i obostrano grupiranje snaga.....	267
	b) Bitka za Klanu i Rijeku.....	269
	c) Oslobođenje Trsta, Istre i Slovenskog primorja.....	275
	5. Okruženje i kapitulacija njemačkog 97. armijskog korpusa.....	283
	6. Zaključak o Rije ko-tršćanskoj operaciji.....	288
IV.	Osvrt na ofenzivu 4. armije i djelovanje dalmatinskih divizija.....	291
V.	Dalmatinski borci u Trstu i na Sloveniji.....	300

Peto poglavije

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

1. Osvrt na povijesnu ulogu, na obla djelovanja i bitne karakteristike 8. dalmatinskog korpusa.....	307
2. Rezultati i borbeni učinci 8. korpusa.....	314
3. Žrtve i gubici jedinica 8. korpusa i naroda Dalmacije.....	315
4. Spašena prodaja Dalmacije i Hrvatski Jadran.....	317
5. Njemačka vojska u sukobu s divizijama 8. korpusa.....	318

Prilozi

1. Nikola dr. Anić - Prvi politički komesar 8. korpusa - Ivica Kuko.....	325
2. Milan Kuprešanin - Neka sjećanja na boravak u 8. korpusu.....	327
3. Vladimir dr. Isaić - Mornarica NOVJ i 8. korpus.....	330
4. Josip Čerini - Združeno djelovanje Jugoslavenske mornarice s 4. armijom u završnim operacijama.....	346
5. Miroslav Curin - Djelovanje Oblasnog NOO Dalmacije potkraj 1944. godine.....	352
6. Slavko Matić - Osvrt na nacionalni i socijalni sastav 8. korpusa.....	356
7. Slavko Matić i Nikola dr. Anić - Partizanski odredi i vojna pozadina.....	362
8. Slavko Matić - Pregled brigada 8. korpusa NOV Hrvatske.....	364
9. Nikola dr. Anić - Savezničke vojne misije pri 8. korpusu.....	372
10. Mario mr. Werhas - Druga strana brda. Njemački vojnici o borbama s postrojbama 8. korpusa.....	373
11. Mihovil Vojnović - Tisak u izdanju jedinica 8. korpusa NOVH.....	386

Izvori i literatura.....	395
---------------------------------	------------

Dodatak (Skice u boji).....	401
------------------------------------	------------

Bilješka o autoru.....	433
-------------------------------	------------

Sadržaj.....	435
---------------------	------------

Odbor za pripremu i tiskanje knjige

"Povijest Osmog dalmatinskog korpusa NOVH-e"

Adori Ante, Ani Nikola, Isai Vladimir, Juki Jakov,
Jureti Miro, Kova evi Ada, Kvesi Sibe, Lalin
Millivoj, Mati Slavko, Matoši Jerko, Nem i Miro,
Pašali Tomislav, Šunjara Vinko, Trgo Fabjan /predsjed-
nik/, Ujdurovi Miroslav, Vidjak Vjekoslav, Vilovi
Tihomir i Vlaši Marinko.

Izdava i: Udruge Antifašisti kih boraca i antifa-
šista dalmatinskih županija i grada Splita
Dom i svijet, Zagreb

Urednici: Fabjan Trgo, general
Vjekoslav Vidjak, dipl. inž.

Recenzenti: prof.dr.sc. Mladenko Coli , Zadar
prof.dr.sc. Vjeko Omaši , Split
Fabjan Trgo, Krilo Jesenice

Lektor: Jerko Matoši , prof.

Za izdava e: Ante Adori , dipl. inž.
Lada Stan i

Grafi ki urednik: Bojan Lon ar, inž.

Redaktor: dr.sc. Nikola Ani

Izbor skica

i fotografija: dr.sc.Nikola Ani
Fabjan Trgo, general
Vjekoslav Vidjak,dipl. inž.

Reljefna ovitku: I. Mirkovi - Palim borcima 1941-1945

Tisak: Dalmacijapapir Split

Tiraž : 1000

Split, 2004